

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

1878

coll. 12

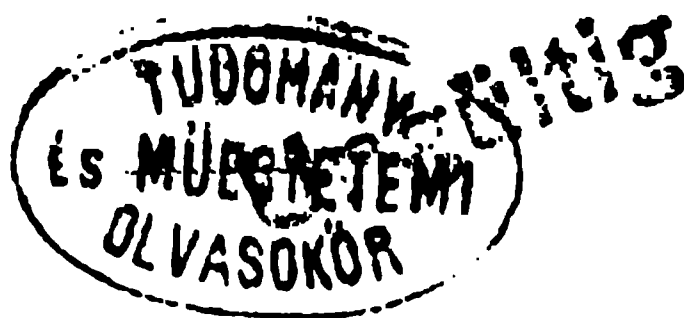
MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

HETEDIK KÖTET.

BUDAPEST, 1878.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

(Hold-utca 4. sz.)

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

STAC
JAN 17 1971

PH000

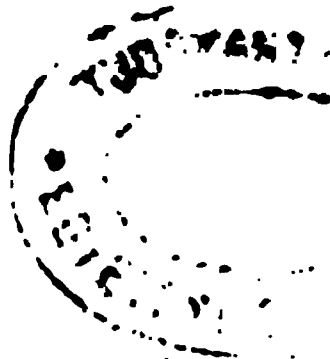
M33

V. 1

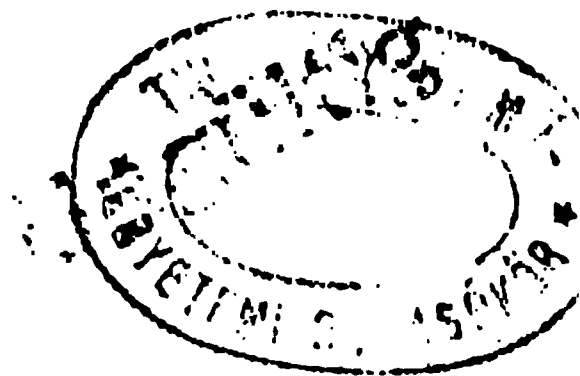
1800

A MAGYAR NYELVÖR

1878. évi dolgozótársai és gyűjtői.

A b a f i Lajos.	K ö n n y e Nándor
A l e x a n d e r Bernát.	L e h r A l b e r t.
B a b i c s Kálmán.	M a r c z a l i H e n r i k.
B a k o s s Lajos.	M a r g a l i c s F d e.
5 B a k s a y Sándor.	50 M e z e i F e r e n c z.
B a l á s s y Dénes.	N a g y G y u l a.
B á n k a y F e r e n c z.	N a g y I m r e.
B á n ó c z i József.	N a g y L a j o s.
B e n k e I s t v á n.	P a a l G y u l a.
10 B e r c z i k Árpád.	55 P a s z l a v s z k y S.
B o d o n József.	P — y M i k l ó s.
B o d o n Józsefné.	R é v é s z S a m u.
B u d e n z József.	R o k o n f ö l d i.
C s á s z á r Lajos.	R o t h h a u s e r Sám.
15 C s e t ő.	60 S á n d o r János.
D e á k Farkas.	S c h w a r c z A d o l f.
D o m o s z l a y Józ s.	S c h w a r z Lóri.
E d e l s p a c h e r A.	S i m o n y i Z s i g m o n d
E ö t v ö s Károlyné.	S i p o s E s z t i.
20 E r n y e i M i k s a.	65 S o l t é s z Kálmán.
F e l m é r i Lajos.	S z a l o n t a i J.
F e r e n c z i János.	S z a t h m á r i K.
F i a l o w s k i Lajos.	S z e m n e c z E m i l.
F i c z e r e G u s z t á v.	S z i g e t h y I s t v á n.
25 F i s c h e r E r n ő.	70 I f j. S z i n n y e i Józ s.
F ö l d e s János.	S z i r m a i L a j o s.
G a á l F e r e n c z.	S z o k o l y V i k t o r.
G a b á n y i M a r i s k a.	T a p o d y G.
G a j m o s s y I v á n.	T e m e s v á r i I s t v á n.
30 G a l l a s y G y u l á n é.	75 T h a l l ó c z y L a j o s.
G a r a y Károly.	P. T h e w r e w k E.
G é r e s i Kálmán.	U j G y ö r g y.
G o n d a Béla	U j v á r y Béla.
H a l á s z I g n á c z.	U j v á r y L a j o s.
35 H a r a s z t i G y u l a	80 V a r g a János.
H u n f a l v y Pál.	V e r e s I m r e.
J á s z a i M a r i.	V i r á g I s t v á n.
J o ó I m r e.	V i s k i B á l i n t.
K á r p á t i E n d r e.	V o z á r i G y u l a.
40 K á r p á t i Károly.	85 V o z á r i - G y ö r g y E.
K i r á l y Pál.	W e i s z J a k a b.
K i s b i r ó M á r t o n.	Z a j z o n D é n e s.
K i s s I g n á c z.	Z á g o n y i G y ö r g y.
K i s s I s t v á n.	Z i b r i n y i G y u l a.
45 K o m á r o m y L a j o s.	

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VII. kötet.

1878. JANUÁR 15.

I. füzet.

SZÍT, CZIVAKODIK, SZIVÁRVÁNY.

Ki hinné, hogy e három szó — három annyira különböző fogalom kifejezője — egy és ugyanazon töből sarjadott? Pedig erőtetés nélkül magyarázható mind a három egy alapigéből, mely legtisztábban a magyar *szív* vagy *szí* igében maradt fön. Mielőtt azonban e három szóval foglalkoznánk, vessünk egy pillantást a *szív* igének egyéb rokonságára, mely elég tekintélyes és tanulságos.

Volt az ugor alapnyelvben egy ige, melynek alakja valószínűleg *sobo-* volt, s mely húzást jelentett. Az itt tárgyalandó szavak mind ezen alapigéből magyarázódnak; s ha az itt kifejezett képzeteket összehasonlítjuk azokkal, melyek a szintén húzást jelentő ugor *tegre-* ige származékaiban nyertek kifejezést („A húz jelentésnek egy csoportja“, Szarvas, Ny. 529.), akkor szép példáját látjuk ama jó gazdálkodásnak, melylyel a nyelv a legegyszerűbb eszközökből meg tudja teremteni az illő kifejezést minden képzetre s minden fogalomárnyalatra.

A mi *sobo-* igénkből Budenz a rokon nyelveknek következő szavait magyarázza: 1) a következő cseremiszi igéket: *šupš-* húzni, *pipka šupš-* pipát színi, *cizem šupš-* emlőt szopni; az erdei dialektusból: *šupšt-* (azaz *šupšed-*, még egy gyakorító képzővel) húzni, vinni, czipelni; 2) e vogul igéket: *sipg-* szopni, szívni, *šäk sipgi* emlőt szop; *sipgent-* szopogat.

Ide számítható még az ész. osztják *šep-* szopni, *šebipsa* szopás (? *šibat* a hálónak húzó kötele); s talán a svéd-lapp *sūde-* „harapni, csípni“ (NyK. XII. 200., a gyakorító *-de* képzővel egy *sū-* azaz **suv-* vagy **sov-* töből), ha

ugyan csípés volt az eredeti jelentése; mert ezt a jelentést is a ,húzás, tépés' jelentésre lehetne visszavinni, úgy, hogy végre a m. *csíp* ige ugor rokonaival együtt ugyanezen ugor *sobo-* igére menne vissza (Bud. 391. szám).

Magyar szavak közül a következőket állítja Budenz az ugor *sobo-* igéhez:

I. a **szív** igét (*szívo-k*). Ez tehát valaha húzást jelentett, úgy, hogy ha azt mondjuk, hogy *kiszítja vérét* vagy hogy a szivacs *magába szívja a vizet*: annyi mintha azt mondanók, hogy kihúzza vérét, s hogy magába húzza a vizet. A víz *beszívódik* a. m. behúzódik. — *Szívós* vagy *szivos* is tulajdonkép a. m. húzós, nyúlós. Kresznericsnél a *szívós tészta* „*massa farinae diduci se patiens*“, s a *szívós vessző* „*virga flexilis*“. Így a mordvin *targaj* ,szívós' a *targa-* ,húz' ige participiuma, tehát ,húzós'; s a német *zähe* is a *ziehen*-hez tartozik. — A *szíjas* vagy *szijjas* is azonos a *szivos* szóval, csak hogy itt elveszett a *ν* s aztán **szios*-ból *szíjas* lett közbeejtett *j*-vel (l. Ny. VI. 445.). *Szíjas* is a. m. ductilis, flexilis Kr. és *szíjas vas* ferrum ductile Páriz P.

A *szív* igének alakjában háromfélét kell megmagyaráznunk, ha az ugor alapalakkal (*szívo-* = *sobo-*) egybevetjük: a *b* helyett beállott *ν*-t, az *o* helyett beállott *i*-t, s végre az *i*-nek megnyúlását, mert van *szívo*k is, *szív*ok is. — Kezdjük az utolsóval. 1) A magánhangzó megnyújtása — ha csak nem elveszett hangok pótlására történik — fölötté ritka tünemény a magyarban, s jóformán csak *ν* előtt mutatható ki; ez az egy eset azonban egészen bizonyos: *lévő*, *tévő* helyett azt mondjuk *lévő*, *tévő*; *kilül* helyett *kívül*; *belül* helyett is mondják *bévül*, és *félül* helyett *févül*. — 2) Az *o* hang némely más szavainkban is *i*-be megy át: *gyolk* (ném. *dolch* — *gyilk*, *gyilok*; *csoport* — *csiport* Ny. I. 232.; *csopor csupor* — *csipor* III. 524.; *gyoromni* — *gyivónni* III. 428.; *szorgat* (Bud. 311. sz.) — *czirgat* II. 375.); ha nem említjük is azon számos eseteket, melyekben ez az *o* : *i* változás a második vagy harmadik szótagban áll be, minők *hamis*, *lapis*, *ojtívány*, *abrincs*, *kapinya*, *korcsila*, *alacsiny*, *alamizsna* stb. — 3) A mi végre a *b*-ből lett *ν*-t illeti, ezt szabályos hangváltozásnak tapasztaljuk, ha az ugor szavak magánhangzóközi *b*-jét fölkeressük a megfelelő magyar szavakban. Ilyen eredete van p. a *levél* és *kevés* szavak

ν-jének is (l. Ny. III. 241.). Néha azonban az eredeti *b* helyett nem csak *ν*-t, hanem *p*-t is találunk a magyarban. Így van *hólyag* azaz **hovolyag* mellett *hupolyag* is, *gyúl* azaz **gyovúl* mellett a régi *gyopon*. S ép így találjuk végre *szív* mellett is *p*-vel s az eredeti *o* magánhangzó megőrzésével

II. a **szop** igét, melynek jelentése a *szív* igééhez nagyon közel áll, csak hogy mindig szájjal való szívást, húzást értünk rajta, míg

III. a **szip** alakot az orral való szívásra alkalmazzák: *szipni*. Innen valók aztán *szipó*, *szipóka*, *szipka*, s az egyszeri szívást jelentő *szippant*. A Tájszótár szerint *szipat* is a. m. egy szippantás. Van belőle egy gyakorító ige is: *szipál* Kr. mint *dobál*, *ugrál*; s ebből tovább képezve *szipál-kol* helyett *szipákol* u. o. A *szipál* igével elemeire nézve egészen azonosnak kell tekintenünk

IV. a **czipál** igét, melynek köz magyar alakja az eredeti *b*-vel **czibál**; csak hogy ezek már egészen mást jelentenek, mint *szipál*, t. i. hajnál vagy ruhánál fogva húzást, ránczigálást, tépászást. A szókezdő *c* eredeti *sz* helyett gyakori, l. Ny. VI. 447. — Budenz joggal állítja ezek mellé a magashangú

V. **czipel**, **czepel** igét, mely egyszerűen a. m. húz-von, hurczol.

Már most az eddigiek mellé állíthatjuk még a czímbe elsorolt három szót.

VI. **Szít** alakjára nézve a *szí* ige momentán származéka, minők *köszön-t*, *oson-t*, *sér-t*. Jelentése pedig a húzásból fejlődött. Hiszen a helyett, hogy „hozzá *szít*” mondjuk is azt, hogy: hozzá *húz* („személyes vonzalommal viseltetik; nagyon *húz hozzád*” Ballagi). Az ebben rejlő észjárást könnyű kitalálni, csak összehasonlítás végett álljanak itt: *vonzódik hozzá*, *vonzó*, *er fühlte sich angezogen*, *sein herz zieht ihn hin*; *ragaszkodik hozzá*, *attachement* stb. — A tűz-*szítást* is úgy lehet magyarázni, hogy tüzet húzunk a fából, mintegy kicsaljuk belőle. Innen a közmondás: kiki a maga fazeka mellé szít, azaz szítja a tüzet; s az átvitt használat: szítani az elégedetlenséget, a pártütést.

VII. **Czivakodik** és **czivódik** ép úgy vannak képezve s ép úgy a cselekvésnek kölcsönösségét fejezik ki, mint:

verekedik, marakodik, gyűlölködik, ismerkedik és csókolódik stb. Alapszavuk a húzást jelentő *szív* ige. S csakugyan mondjuk egészen olyan jelentéssel azt is, hogy *húzakodnak*: „szüntelen *húzakodnak együtt*, continuo inter se rixantur“ Kr. V. ő. *húza-vona, ujjat húzni*; és *visszát vonni, vissza-vonás*. A svédek is mondják: *dragas om något* valamiért húzakodni, czivakodni; *dragas med döden*, szó szerint: húzakodni („húzni magát“) a halállal, küzdeni a halállal. S maga a mi *küzdeni, küszködni* igénk is etymológiája szerint (l. Bud. 79. sz.) szórul szóra annyi mint *húza-kodni, cziva-kodni*.

VIII. **Szivárvány** is csakugyan a *szív* igéhez tartozik, mint már régen gyanították (Pott is említi Kuhns Zeitschr. II. 414. s köv.). Csakhogy természetesen nem az *ár* (vizár) szó van itt a *szív* igéhez téve, mint némelyek magyarázták, hanem a *-vány* képzővel ugyanazon *szivár-* igéből van képezve, mely a *sziváro-g, szivár-kozik, szivár-kodik* igék alapszava. *Szivár-* pedig *szivál-*ból lett, úgy hogy elemeire nézve azonos a fönt említett *szipál* és *czibál* igékkel; van is még *szivárkodik* mellett rövidült magánhangzóval: *szival-kodik* NyK. III. 13. — Hogy pedig a *szivárvány* csakugyan nem egyéb, mint szivárgás, bizonyítja az a tény is, hogy a *szivárvány* szó a kút szivattyúját is jelenti, l. Kr. — Említést érdemel, hogy van *szovárvány* is és Molnár Albertnél *szovárkozik* (l. Kr.), tehát az eredeti *o* magánhangzóval.

SIMONYI ZSIGMOND.

H E L Y E S Í R Á S.

I.

A kiejtés elve.

*Sprich, wie dir der schnabel gewachsen,
und schreibe, wie du sprichst.*

Dr. Simonyi Zsigmond úr a Nyelvőr VI. kötetének szept., októberi és novemberi füzetében „Helyesírásunk revíziója“ fölirattal közlött cikkében nem csak egyet-mást, de sokat mond el, a mihez viszontag hozzá lehet szólni.

„Nab-búsan“ pusztaságban prédikál, a hol nincsen halló fül, mely megnyílna beszédének, mert „a tudákosság

sarában“ megfeneklett helyesírást okszerű, következetes eljárással kellene javítani és egyszerűsíteni. „Ha valamiben, a helyesírás kérdésében az iskolamester népség tudákos pedánssága nyilatkozik, meg a szokás hatalma“; de — *causa diis victrix placuit, sed victa Catoni* — ő mégis fölszólal.

A helyesírások terén dívó szokások jogosultsága és tekintélye különböző a különböző népeknél, s itt-ott meg is érdemlik a tiszteletet, mely minden ősrégi természetes képződményt megillet: „mi nálunk ellenben ellenzésre híják ki nem csak a következetes gondolkodót, hanem a történeti fejlemények tisztelőjét is; mert úgy keletkeztek, hogy egyes nyelvtudósok nyelvtani szabályokkal állottak útjába az azelőtt dívott egyszerű gyakorlati írásmódnak, s kényszerítették, hogy mesterkélt szabályocskák halmazává legyen“. Dr. Simonyi úr egy-két pillantást vet a helyesírás történetére — a mely pillantások azonban a semminél alig mutatnak többet, — s kisüti, „hogy a betűírásnak észszerűleg egyetlen egy föladatot tulajdonítunk csak, s ez nem lehet egyéb, mint az, hogy a szónak valamennyi hangját láthatóvá tegye.“

Mi könnyű ezt mondani: a szónak valamennyi hangját láthatóvá tenni! De sikerült-e a multban, sikerül-e a jelenben, sikerülhet-e valaha általában? Lehet-e az írás hang-festés? Dr. Simonyi megdicséri előttünk a szanszkrit írást; s valóban látni azon, hogy a hangok assimilatiójában lehető apróságig bír leszállani; de vajjon tudjuk-e biztosan, hogyan ejtették a szanszkrit szókat mind magukra, mind egész hosszú mondatokba egybefoglalva? Tehát a szanszkrit helyesírás sem hangfestés; különben nem támadhatna bizonytalanság a történelmileg biztos kiejtés iránt. Ugyan ez áll a görög és a latin és valamennyi nyelvnek helyesírásáról is. Az írás sehol és soha nem lehet tökéletes hangfestés.

Az iskolamester népség tudákos pedánssága térítette el a természetes magyar helyesírást a maga természetes útjáról, ezt prédikálja „nab búsan“ dr. Simonyi úr. Tudniillik a kiejtés, és csakis egyedül a kiejtés volna a helyesírás szabályozója.

A régi nyelvemlékekben ott találjuk p. o. a g g o n,

me ga g g a t o k, a l d g o n, m o s d g a l, m o n g a, t o l g a (mondja, toldja), de a k a r a n d g a i s, t u g g a m s t b.; o t t t a l á l j u k p l. a l l o n, e g g e s ö l l e c, h a l l a c m e g, f o r d o l l a t o c m e g, t a n o l l a (tanulja); továbbá z ö n ú e l (szűnjél); o t t p l. v a t t o c, v a d n a k (vagytok, vannak), e l a t t a (eladta), t a r c a t o c (tartsatok), t u t t o c, m e g t u c, t u c v a l a s t b. s t b. Jelenben a nép különböző helyen különböző kiejtéssel él, a mit a Nyelvörből az is megtanúlhat, a ki soha a pesti utczákat el nem hagyja. Ott találunk ilyeneket, mint m ó n á r d ó g a a z ö l l é s; — m o n g y á k a v e n d é g n e k, m i k o r a n n a k a m a r a d é k t y á t, m i v ê m e k k i n á t á k, m e g a k a r g y a h a n n i. — A régi emlékekben az akargya rendesen a k a r i a v a n í r v a, e z a l k a l m a s i n t a k i e j t é s t e r m é s z e t e s ú t j á n l e t t a k a r g y á - v á; — a s z s z e r e n c s e s z á r n y o n j á r, a k k i r e s z á l, a j j ó l j á r; — m i n d e n k i n e k á t k e l l u g o r n i a b b o l o n d o k á r k á t; — m e b b o l o n d u l, m e p p i p á z i k, m e k k ö v e t n i, m e t t u n n y i; — n a n n e v e t v e (nagy nevetve), í s z s z í n a k (így színak); a régi emlékekben még í g k i e r e d e á l l, n e m i k k i e r e d e, e g b i r ó n a k n a p i b a n, n e m e b b i r ó n a k n a p i b a n s t b. s t b.

Ha némileg összevetjük a nyelvemlékek helyesírását, azt kell mondanunk, mit dr. Simonyi is észre veszen, „hogy a régi magyar írásban a szófejtési elv már kezdettől fogva sűrűen föllép a kiejtési elv mellett, mi talán annak tulajdonítandó, úgymond, hogy a magyar ragok és képzők általán véve testesebbek s részben magukra is használatosak, úgy hogy a nyelvérzékben még nagyon élénken hatnak, s néha mintegy arra készítik az író, hogy tisztán állítsa oda a szótőnek legrendesebb alakját, nem törődve a helyes kiejtéssel“. Azt a szófejtési elvet a különböző vidékek mai kiejtése jobban-jobban elhagyogatja. E szerint haladás volna látható a népnek mai kiejtésében; s a helyesírás feladata lesz, ezt a kiejtést mentül hívebben leírni. S erre csakugyan reá is mehetne, ha hangfestés lehetne a helyesírás. De tessék csak dr. Simonyi urnak, Budenz és Szarvas urak segítségével is, a különböző kiejtéseket úgy leírni, hogy az is tökéletesen utána mondhassa, a ki soha sem hallotta. Tessék csak ezt a szót: b o l t (könnyű példát adok) úgy leírni, a mint azt a Nyelvör szerint a p a l ó c z e j t i (b a o t),

és a mint, nem mindnyájan, de némelyek Tiszaföldváron ejtik (bout); mert a szó tisztán se nem baot-nak, se nem bout-nak hangzik, hanem úgy, a mint azt betűkkel nem könnyű kifejezni. Míg tehát hangfestéssé nem válhatik a betűírás, addig a helyesírás kénytelen lemondani arról, mit dr. Simonyi elvnek vagy czélnak állít, hogy *a szónak valamennyi hangját láthatóvá tegye.*

Egyedül a kiejtést akarván a helyesírás elvének és szabályozónak elfogadni, természetesen azt a kérdést kell legelőbb eldönteni, hogy melyik vidéknek miféle kiejtését szabad klasszikus magyar kiejtésnek tekinteni. Azt Budenz és Szarvas urak is szükségesnek találván, azért kívánják: „Meg kell positive határozni, hogy az a magyar nyelv, a melynek ilyen meg ilyen hangalakja van; a mely ezt meg ezt a grammatikai alakot engedi meg, mást pedig, habár valahol tényleg használatban van is, nem; a mely ennyire meg ennyire, ezzel meg ezzel a létező magyar tájnyelvvvel egyez meg“. Mily könnyen írták le ezt a kívánságot, s mily könnyen írtam én is utánuk le! De gondolkodjunk csak, nem tréfából, hanem komolyan e kívánságocska valószínűsítésére. A vidékek mint felek állván egymás ellenében, melyiknek joga nagyobb, súlyosabb, melyiké kisebb, könnyebb? Ezt talán Dombszögi Mokány Berczi sem mondhatná meg, ha generálissá, azaz ha a magyarul beszélő egész népnek képviselőjévé tennők is. Azután ki lenne bíró a vitatkozók fölött? Az iskola-mester népség pedánságát dr. Simonyi vetné vissza; Budenz, Szarvas, Simonyi tanférfiak tudományát bizonyosan Dombszögi Mokány Berczi „souverain“ megvetéssel lökné el. De képzeljük a képzelhetetlen csudát, hogy tökéletes megegyezés állana elő mindenre nézve, a mi a kívánságocskában foglaltatik, s például „statariális“ büntetés alatt meg lenne határozva,

hogy nem *egyszer*, se nem *etcer*, vagy *ecczer*, hanem *eccer*

„ kétszer, „ kétcer, „ kécczer, „ kéccer,

„ négyyszer, „ nétcer, „ nécczer, „ néccer,

„ ötször, „ ötcör, „ öcczör, „ öccör,

stb. kell okvetetlenül írni; hogy továbbá

nem *játszik*, se nem *jádzik*, vagy *játcik*, hanem *jáccik*,
 „ *tudsz*, „ „ *tudz*, „ *tutsz*, „ *tuc*,
 „ *fogsz*, „ „ *fogz*, „ *foksz*, „ *fox*, stb.
 stb. kell írni, mert a *c* és *x*, mint hangfestők, tökéletesen
 megfelelnek a *tsz*-nek és *ksz*-nek: mi volna azután az első
 teendő? Minden magyar grammatika-tanítást el kellene
 tiltani, mert az mind az iskolamester népséget, mind a
 tanuló gyermekeket tökéletesen „mebbolondítaná“. Hisz,
 tanítván a magyar grammatikát, így kellene fejtegetni az
eccer szót, hogy az nem áll *ec*-ből meg *cer*-ből, hanem
egy-ből, mely a *gy* hangját a *cer* miatt *c*-vé változtatta, s
szer-ből, mely viszontag *s*z hangját az előbbinek *c*-je miatt
 változtatta el *c*-vé, vagy megfordítva. A *tuc* és *fox* szókat
 még szebben kellene megfejteni, vagy ha igen radikálisnak
 találnák ezt a hangfestő írást, a *foksz*-ot és *tutsz*-ot könny-
 nyebben lehetne megmagyarázni. A *mongya* és *mondgya*,
láttya, *vallya*, *sžánnya* stb. stbieket így kellene megfejteni,
 hogy azokban *ja* rejlik, mely az előző hang miatt egyszer
gya-vá lesz, sőt az előző *d* hangot ki is löki, a *gy* maga
 elég erős lévén, hogy a *d*-t is kifejezze; másszor meg
 ugyan azon *ja* az előző hang miatt *tya*-vá, *ly*-vá, *ny*-vá
 lesz. Azonképen el kellene mondani, hogy pl. *segíccség*,
fáraccság és hasonlóak nem állanak *segícs*, *fárac*s-ból meg
cség, *cság*-ból, hanem *segít*, *fárad*-ból és *ség*, *ság*-ból, de
 egymás kedviért így meg így változott el egyik is másik is;
 tehát újra kezdődnék a magyarázás „kínnya“. Ha véletlen
 szerencse vagy szerencsétlenség azt hozza magával, hogy
 Révai az etymologia helyett a Verseghy *y*-os theoriáját
 megbővítve a Budenz-Szarvas-Simonyi gyökeres vagy inkább
 gyökeret írtó reformjával teszi magáévá, s azt valósítania
 is sikerül: vajjon csalatkozom-e, ha mondom, hogy a
 Nyelvőr bizonyosan legelőbb is azon Révai-féle eszeve-
 szettséget támadta volna meg, mely igazi szerencsétlenség
 volna a magyar tanulóra nézve. Azonban a magyar
 tanulóinak szerencsétlensége, s az iskolamester népségnek
 „kínnya“ egyszeribe megszűnik, ha a magyar grammatika-
 tanítást eltiltjuk. Igazán, ha egyedül a kiejtést fogadnók
 el helyesírási alapnak és célnek, akkor a grammatika-
 tanítást el kellene tiltani, nem csak azért, hogy meg ne
 bolondítsuk a tanulókat, s ne kínozzuk vele az iskolamester

népséget, hanem azért is, hogy fönntartsuk a kiejtési helyesírást, a melynek a grammatika-tanítás lenne legnagyobb ellensége.

HUNFALVY PÁL.

RITKÁBB ÉS HOMÁLYOSABB KÉPZŐK.

I.

A magyar nyelvészet egyik ágában sem uralkodik talán olyan zavar, kritikátlanság, rendszertelenség, mint a képzők tanában. Elég csak egy pillantást vetnünk a Magyar nyelv rendszere hosszú képzőlajstromába és a N.-Szótár „éremmel” megtisztelt elveire, és meggyőződhetünk, hogy a mit itt zavarról és kritikátlanságról mondunk, az nem mese, hanem tiszta igazság. No de hagyján, a Magyar nyelv rendszerétől és a Nagy-Szótártól ezt már megszoktuk. Rosszúl esik azonban, mikor Imre Sándornál, a ki az újabb nyelvészet egyik képviselőjének tartja magát és olyan nagy tudományos apparatussal dolgozik, találkozunk a N.-Szótár félszeg, tévedéses elveivel. Szerinte „van benső képzésmódunk, a mennyiben a szó hangzójának változása által új tő alakul.” — „Alig van mássalhangzónk, mely képzőül ne alkalmaztatnék. Talán az egyetlen *f* az, melyet ily minéműségben nem találhatni. De előfordúl a *v* könyv (?), enyv (?); *b* hasáb (itt tul. *áb* a képző); *p* ülep; *m* huzam, folyam; *s* gyors (?), tors (?); *zs* törzs (?); *sz* szakasz, tapasz; *l* bököl (?), áll (?); *n* eleven; *d* utód, kised (itt *ded* a képző); *t* kert (?), tett; *j* robaj, kaczaj; *g* üreg, sereg (?); *k* kerek (?); *r* bokor (?), csomor (?). — Ha még ezekhez *a*) a tisztán magánhangzói képzőket *a*, *á*, *e*, *é*, *i*, *ó*, *ő*, *ú*, *ű*, *b*) ezeknek a mássalhangzókkal párosodását, *c*) a mássalhangzók egymással és a magánhangzókkal vegyülését számba vesszük, s még *d*) a lágyulhatók változásait nem feledjük ki: oly nagy sora, oly változatos szín-vegyülete áll előnkbe a képzés külső eszközeinek, hogy nyelvünket ebben, a nyugoti új nyelvekhez képest igen dúsnak kell mondanunk. Ide járulnak még az igéknek, néha saját, másszor a nevekkel közös képzői, majd, mint a neveknél, — és az igéktől származott neveknek, viszont nevektől eredt (denominatív) igéknek egymás képzői megtartása vagy fölvevése által származott, rendkívül számos alakjai.” (Idegenés hibásszólások bírálata. 65. l.)

Ilyen nézetek mellett természetes, hogy ezer magyar képzőt lehetett kisütni. A nyelvújítóktól se vehetjük zokon, hogy e rengeteg sok képzőkben kényük-kedvük szerint gazdálkodtak. Mikor Imre Sándor a *gyors, tors, törzs* (a *törzs* különben gyökérelvonás által származott új szó), *áll, sereg, bokor* szókban világosan kiérzi a képzőt, a mi nyelvújítóink hogy ne érezték volna a szalma, szablya, jegenye, gabona, kemencze, csárda, kulcsár stb. szókban a *ma, lya, nye, na, cze* (v. *ncze*), *da, ár* módosító erejét. Egészen jogosan jártak el, midőn derűre-borúra ezer számra alkották a kificzamodottnál kificzamodottabb szavakat, hiszen minden hangzóval, minden mássalhangzóval rendelkezhetnek egy szörnyeteg szó képzésére.

A szóképzésben ez a zavar onnan eredt, hogy nem voltak vele tisztában, mit szabad képzőnek tekinteni s mit nem. A nyelvújítók soha se tekintették a magyar nyelvet mint magyar nyelvet, soha se vizsgálták önállóan, hanem mindig a nyugati nyelvekkel összehasonlítva. A mit a németben, francziában, olaszban láttak, azt alkalmazni akarták a magyarra is. Ott azt tapasztalták, hogy a szók gyökere nagyobbára egy tagú, mért ne lehetne a magyarban is az. És ezen a priori elvből kiindulva a *komor, sörény, nehéz, személy* stb. szavakban a *kom, sör, neh, szem* szavakat tőknek tekintették, a többit pedig képzőnek. Ha egytagú volt a szó, akkor sem estek kétségbe. Ők ép oly jól tudták, mint akár Imre Sándor, hogy a *gyors, tors, fény, szem, méz, szép* stb. szókban *gyor, tor, fé, sze, mé, szé* a gyökér, *s, ny* (vagy akár *ény*, mert hiszen egy mássalhangzóval is megelégedtek mint gyökérrel), *m, z, p* pedig a képző. Csak egy csekélységgel maradtak adósak a nyelvújítók és Imre Sándor, hogy micsoda functiójuk van ezeknek a kisütött képzőknek és mi a megmaradt gyökérnek a jelentése.

A magyar nyelvbe számtalan idegen szó furakodott. Találunk kölcsönzéseket szlávból, törökből, latinból, olaszból, oláhból és németből. A legtöbbje annyira meghonosodott, hogy az idegenség bélyegét már föl se lehet rajta ismerni, és nem eredeti voltának kimutatására gyakran a kutató nyelvészeti meggyőző fegyveréhez kell folyamodnunk. A nyelvújítás korában a magyar nyelvet még szűznek

tartották, kölcsönvett szót nem ismertek. A *parancs*, *tömlőcz* ép oly eredeti volt mint a *meghagyás*, *fogság*. Természetes tehát, hogy előbb említett elvük szerint a korcsma, timár, bolha, gereblye, suhancz stb. szókat úgy taglalták korcs+ma, tim+ár, bol+ha, gereb+lye, suh+ancz; és megszülettek a *ma*, *ár*, *ha*, *lye*, *ancz* képzők, melyeknek eredeti voltuk mellett az orthologia ellen irt értekezésében még 1875-ben is kardoskodott Toldy. Szerencsétlenségre aztán egy pár idegen szót egyszerűen és képzetten is átvettünk, mint pohár és pohárnok, asztal és asztalnok, kulcs és kulcsár. Ez is víz volt az ő malmukra. A *nok* és az *ár* szabadon bitorolhatták az őket meg nem illető helyet.

Nem akarunk a nyelvújítás botlásaival és a régibb magyar nyelvészetnek szerencsére mind inkább fogyni kezdő avottságaival bővebben foglalkozni; hanem térjünk át a szóképzés törvényeire. Hányfélék képzett szavaink?

- 1) Olyanok, a hol a tö világos, önálló szó, a képző functiója, módosító ereje pedig tisztán érezhető.
- 2) Olyanok, a hol a tö nem világos ugyan és önálló szóként nem szerepel, de a képző módosító erejét érezzük. Az elsőre példa: jóság, földi, dobolni, dobálni stb.; a másodikra: dagály, csorog, csordúl stb. A *dag-* és *csor-* tők ma már mint önálló szók nem szerepelnek; de a *dag-*-nak más képzőkkel való összeköttetéséből (*daga-d*, *daga-szt*) kitűnik, hogy hajdan önálló igeként is használatos volt. Időközben azonban annyira összeforrt a frequentativ, causativ és egyéb képzőkkel, hogy mint különálló szó teljesen elvesztette jelentését. A deverbális szóképzésnél számtalan ilyen önállóságát vesztett szóval találkozunk. Régibb nyelvemlékeinkben a ma csak *tetszeni* *metszeni* alakban előforduló igék a frequ. sz nélkül is használatosak voltak (az „Emlekezzenk regiekrel“ című versben pl. *el-feltetének*). A *metszeni*, *játszani* szóknak *met*, *ját* tőjük pedig ma is él a *met-él*, *ját-ék* szókban.
- 3) Vannak olyan képzett szavaink, a hol az alapszó világos, de a képző módosító erejét csak nagyon csekély fokban vagy épen nem érezzük. Ilyenek pl. lovag, kötény, veszély, vezér, ülep stb.

Az utóbb felsorolt képzők kiháló félben vannak, működésük nagyon csekély körre szorítkozik és mint egy régibb korszak emlékei élnek néhány szóval összeforrvan.

Újabb szók képzésére ezeket fölhasználni nem szabad, vagy legalább nem tanácsos (V. ö. Budenz: Magyar Nyelvőr. I.); és a nyelvújításnak majd minden ilyen képzővel termett szavára szintén kimondhatjuk a kárhóztató ítéletet. Ezekkel történt a legtöbb visszaélés és azért tanácsosnak láttam, hogy épen ezeket a képzőket vegyem tárgyalás alá és, a hol még lehet, kimutassam functiójukat.

Az eddig mondottak alapján világos tehát, hogy az olyan szókat, a hol egyáltalán nem érzünk semmiféle képző functióját, képzetteknek tartanunk és fejtegetnünk nem szabad, hanem tőszók-nak kell tekintenünk; a *kenyér*, *tors*, *sereg* szókban tehát ne keressen senki *ér*, *s*, *g* képzőt, míg nekünk ki nem mutatta, hogy mi az a *keny*, *tor* meg *ser*.

A magyar szóképzéstannak a magyar nyelv keretén belül kell maradnia. Ha nyelvünk történetében az illető szó képzett voltára nem kapunk fölvilágosítást, a specialis magyar alaktan szempontjából tőszónak kell tartanunk.

Igaz, hogy a nyelvészet nem szorítkozik arra a csekély térre, melyet neki egy nyelvnek története nyújt. A hol a nyelv egyes törvényeire, változásaira a nyelv történetén belül nem kap fölvilágosítást, ott kutatása körébe vonja a rokon nyelveket is. Az egyes hangoknak, képzőknek, szóknak eredetibb alakját csak az összehasonlító nyelvészet világánál ismerhetjük föl biztosan. Számtalan olyan szóról, a melyet egyszerűnek tartottunk, összehasonlítás folytán kiderül, hogy képzett szó. A *hárs*, *haszon*, *hattyú*, *tolvaj*, *szárnny* szók, a magyar nyelv történetén belül vizsgálva, egyszerű szóknak tetszenek; de ha összevetjük a rokon nyelvekkel, mindnyáját már tovább képzett szónak ismerjük föl. (L. Budenz. Magy.-ugor szót. az e szóknak megfelelő cikkeket.). A *visel vise-* alaprészében, vagy az *úsz(ni) híz(ni)* igékben ki gyanítna képzőt, a ki őket a rokon nyelvekkel összehasonlítva nem vizsgálta? Pedig a *vise*, *usz* már egy frequ. *s* (ered. *sž*), *sž* képzővel vannak tovább képezve (v. ö. finn *vie* = vinni, *ui* = úszni szókat); a *híz*-ni igében pedig egy denominativ *ž* képző van (l. Bud. M. u. sz. 128. §.).

De azért kinek jutna eszébe, hogy az *s*, *n* képzőről szólva, e képzők functiójának föltüntetésére a *hárs*, *haszon* szókat is belevonja fejtegetése körébe? Az *s* és *n* a *hárs*

és haszon szókbán meghaltak mint képzők és csak mint hozzátartozó hangok élnek. A megholtakat föltámasztani többé nem lehet. A rokon nyelveket használjuk és kell is használnunk a szó és képző eredetibb alakjának, jelentésének föltüntetésére, megvilágítására, de a specialis magyar szóképzéstanban csak olyan képzőket szabad fejtegetnünk, a melyeknek functióját, módosító erejét érezzük és kimutathatjuk.

FISCHER IGNÁ CZ.

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

I.

Bucsúzóban van immár a negyedik év is, még egy-két holdfordulat, s ötödik esztendejébe lépünk a „Magyar nyelv szótára“ megjelenésének. Már négy éve, hogy köz kézen forog az akademia aegise alatt megjelent s már ennél fogva is nagy fontosságú terjedelmes mű, annyi évi buzgalomnak és fáradságnak gyümölcse; s a melynek az első füzet megjelenté óta lefolyt tizenhat év alatt egész irodalmat kellett volna teremtenie, alig részesült annyi méltatásban, mint a legjelentéktelenebb novellagyűjtemény. Egyedül Hunfalvy Pál volt, a ki az ötödik kötet füzetének megjelenésekor a szótár egyes czikkeit s ezekkel kapcsolatban néhány elvét a komolyabb kritika rostájába vetve kissé megrázogatta. *) Ez az inkább csak egyes szemelvényekre vonatkozó ismertetés is azonban a nagy közönségre nézve annyi, mintha soha meg nem írták volna; mert az akademiában lévén fölolvastva, a hírlapok csak rövid kivonatban közölték, a melyekből a közönség épen arról nem nyerhetett kellő fölvilágosítást, a miről kellett volna, t. i. hogy igaza van-e a bírálatnak vagy nincs; a „Nyelvtudományi Közleményeket“ pedig, a hol az ismertetés megjelent, a nagy közönség nem csak hogy nem olvassa, hanem fájdalom a nagy rész talán azt sem tudja, hogy van.

*) Csak később értesültem, hogy Finály Henrik is ismertette egy akadémiai fölolvasásában a NSzótárt. Sz. G.

Méltán érhetne tehát bennünket a kötelességmulasztás vádja, ha még továbbra is tartózkodnánk annak teljesítésétől, a mit tisztünk szigorúan elénk szab. Megkívánhatják ezt tőlünk a szerkesztők, megvárhatja az akademia, s követelheti az olvasó közönség; a szerkesztők, hogy önföläldozó fáradságukért köszönetet szavazzunk, a mi jót nyújtottak, hogy kellően méltassuk, a miben ellenben tévedtek, nem tekintve semmi egyéb érdeket, csak a tudomány célját, az igazságot, hogy nyíltan kimondjuk és megigazítsuk; az akademia, hogy informálva legyen, mennyiben volt s milyen gyümölcsöző az az áldozat, a melyet e mű kivitelére szentelt; az olvasó közönség, hogy kellő útbaigazítást, tájékozást nyerjen a szótár használhatóságára nézve: hogy egy részről a netán benne található helytelenségek valahogy meg ne téveszszék, más részről hogy a valóban jót, helyeset sikerrel hasznosíthassa.

A szótár elvei.

A szótár készítésében követendő elvek az első kötethez csatolt Előbeszédben vannak egybeállítva. Ezek credetükre nézve két osztályt alkotnak. Az elsőbe tartoznak, a melyeket maga az akademia a készülő szótár tervrajzában föllállított s utasításkép a szerkesztőknek előszabott; a másodikba pedig azok, a melyeket az előbbieknek kiegészítéséül a szerkesztők maguk állapítottak meg.

Az utasítás elvei a szótár föladatának meghatározásával kezdődnek. „Tökéletes nagy szótárnak, így olvassuk a 2-ik lapon, a nyelv gyermekkora, előmenetele, virágzása s megromlásának philosophiai történetét kell magában foglalnia; ebből következik, hogy ilynemű szótárakban pusztá előadással megelégedni nem lehet, hanem megkívántatik, hogy minden szónak eredete lehetőleg kimutattassék, változásának vagy talán hanyatlásának kora és okai kifejtessenek.”

Fölötlő e meghatározásban először is az a kitétel, hogy „a szótár a nyelvnek philosophiai története.” Ez, a „philosophai” szót abban a jelentésben véve, a mint azt szótárunk érti, *contradictio in adjecto*; azt követeli, hogy a hol tudásunk elől el vannak rejtve, vagy a hol egyáltalában nincsenek is tények, ott ki kell gondolnunk, költenünk kell tényeket. Hogy szótárunk csakugyan így akarta, így kívánta

érteni az idézett kifejezést, bizonyítják a meghatározás többi szavai, névszerint: „a nyelv gyermekkorának története“, s hogy „ki kell mutatni minden szónak eredetét.“ Minthogy vannak nyelvek; a melyek többé-kevésbbé elszigetelten, majdnem egymagukban állanak, s a melyeknek vagy csak rövidre nyúló, vagy egyáltalában semmi történetük sincs, s szótárunknak mégis föl kell tüntetnie ama nyelv gyermekkorát, következik, hogy positiv adatok hiányában pusztá költeményekkel kell előállnia. De elfogadva, a mi azonban semmi erőlködéssel ki nem olvasható a meghatározásból, hogy az utasítás e kellékeket nem általában minden, hanem különösen a magyar nyelvre vonatkoztatta, azt kérdezzük, bármennyire előhaladt volna is a magyar nyelvtudomány, hogy lehetséges volna-e azt állítani, íme, ez a kép a magyar nyelv gyermekkorának a képe; lehet-e, nem mondjuk minden, csak a legtöbb gyökérnek és alakszónak eredeti, legelső alakját és jelentését egész biztosan meghatározni? Mert ez volna a magyar nyelv gyermekkorának hű föltüntetése. A mit a magyar nyelvtudomány, kétszereződjenek meg bár segédeszközei, a legjobb esetben teljesíthet, az több alig lehet, mint hogy nyelvünknek azt az állapotát rajzolja elénk, a melyben ez a családtagoktól való szétválás idejekor vala. S eljutva e legszélsőbb határig, el addig a pontig, a hol továbbra már minden irányadás teljesen megszűnik, a legtöbb, a mit megtudtunk az, hogy nyelvünk e stádiumában a toga virilist már fölöltötte volt magára, hogy erősen kifejlett férfi korában állott. Mekkora út vezet innen vissza még a gyermekkorig!? Hogy tehát mennyi s mi nemű változásokon ment az elválás időszakáig az az ősi, egységes nyelv keresztül, hogy tehát minő volt fejletlen gyermeki állapota, s miként fejlődött férfivá, arra nézve, hacsak valahol egy új ugor-szanszkrit nyelvet föl nem fődözünk, biztosak lehetünk, hogy örök sötétségben fogunk maradni.

A hallottak szerint tehát a szótár föladatának ez a meghatározása tarthatatlan, mert vastag ellenmondáson alapszik, s mert lehetetlenséget követel.

Tegyük föl azonban, hogy a szótár készítői mindazon ismereteknek birtokában lehettek, mindazon tudományos segédeszközökkel rendelkezhettek, a melyek ki-

tűzött föladatuk végrehajtására szükségesek voltak, még akkor sem engedhetnők meg, hogy ily nemű, bár tökéletesnek nevezett szótárnak föladata körébe tartozzék, hogy „minden szónak eredetét, változásának s hanyatlásának okait kimutassa, kifejtse.” Az ily nemű szótárak ugyanis nem ez vagy amaz osztálynak érdekében, hanem a nagy közönség számára készülnek. Ha pedig a nagy közönséggel föl akarnók fogatni, meg akarnók értetni fejtegetéseinket, akkor oly aprólkodásokba kellene ereszkednünk, a hasonló jelenségek példáit úgy föl kellene szaporítanunk, hogy csupán magukból az ismétlésekből aligha testesebb munka nem keletkeznék, mint maga ismertetésünknek tárgya, a NSzótár; mert hogy egy és ugyanazon szónak fejtegetése közben tíz-tizenkét, néha talán mind más-más kötetben található adat megtekintésére utasítsuk az olvasót, ez ellen már maga a szótár használhatósága is keményen tiltakozik. Ez esetben tehát a mű oly kiterjedést nyerne, s ez által ára oly magasra szökkenne, hogy épen az érdekelt fél vallaná neki kárát, mert épen nem, vagy csak nagy áldozattal szerezhethné azt meg. Ha pedig magyarázatainkat a tudományos szabatosság s rövidség mezébe öltöztetve állítanók ki, akkor ismét épen azok volnának megfosztva hasznavehetőségétől, mert épenséggel nem érthetnék meg, a kiknek céljaira készült a munka, t. i. a nagy közönség.

Következik tehát, hogy a nagy közönség számára írt szótárban az etymologiai fejtegetések helyén kívül valók. Ez a föladat egy külön etymologiai szótárnak a dolga. Ami az előbbinek bármi rövidség nélkül megengedhető, legföljebb az, hogy az etymologiai buvárkodások biztos eredményeit egyszerűen följegyezze.

Hallottuk a tökéletes szótár föladatának meghatározását, mely nem egyéb, mint „a nyelv gyermekkora, előmenetele, virágzása s megromlásának philosophiai története; a miből következik, hogy ily nemű szótárakban pusztá előadással megelégedni nem lehet, hanem megkíváncsítatik, hogy minden szónak eredete lehetőleg kimutattassék, változásának, vagy talán hanyatlásának kora és okai kifejtessenek.” Még egyszer ismételtük az egész helyet, mert fölötte fontos, a mi nyomban, minden megszakítás nélkül rákövetkezik: „E szerint a szótárdolgozó a nyelvbeli

szóknak történetírója, s mint ilyennek soha okoskodásból történeti adatokat merítenie nem szabad. Az ily önkény szerint dolgozott szótár csak akadályára lehetne a nyelv haladásának s kifejlődésének.“

Nem kell mondanunk, hogy a föladat meghatározásának e most hallott része, a mely az előbbihez „e szerint“-tel van csatolva, mely tehát az előbbinek következménye volna, tökéletes ellenlábasa amannak; amaz azt követeli, hogy a hol megszakad, vagy a hova nem ér föl a történet, ott okoskodással egészítsük ki; emez, hogy „történeti adatokat soha okoskodásból meríteni nem szabad.“ Nem törve fejünket hiába e fejthetetlen találós mese megoldásán, csak annyit akarunk ez alkalommal a netán teendő kérdezősködésre felelni, hogy szótárunk az első, azaz a „philosophiai történet“ elvének alapján van kidolgozva; s e szerint híven teljesítette, kifogástalanul eleget tett ama maga szabta követelménynek is, hogy „a magyar szótár alkotásának különbözönek kell lenni minden egyéb nyelvek szótárainak alkatától.“ (u. o.) Csakugyan különbözik.

A föladat meghatározása után a terv áttér a szótár alkotó részeinek megállapítására. Ezek szerinte a következők: „a) A nyelvbeli egyes szók; b) grammatikai tulajdonságaik; c) értelmök tökéletes meghatározása; d) származásuk.“

Az alkotó részeknek e megállapítását elfogadhatnók helyesnek, ha először is a negyedik, a „származás“ osztálya a föntebb hallottak tekintetéből is, de különösen a magyar nyelvtudomány akkori állapotának szempontjából teljesen kimaradt volna; s másodszor, ha egy más fontos, a szók történetének osztálya ki nem maradt volna.

A mit a terv a szótárba fölveendő szók minőségéről mond, azt nagyobbára elfogadhatjuk; nevezetesen helyeselnünk kell először azt a követelményt, hogy „mind azon szók, melyek klasszikus íróinknál és pedig akár régiebbeknél: Pázmány, Gyöngyösi sat., akár újabbaknál: Faludi, Berzsenyi sat. előfordulnak, a szótárba fölveendők“; másodszor azt, hogy „az egyes szóknál megjegyeztessék, melyik új, régi vagy avúlt szó, melyek helyes vagy helytelen alkotásúak.“ Két pontra nézve azonban nem adhatunk igazat a megállapításnak. Az első, hogy „a családok, nemzetek, országok, tartományok, városok, hegyek, vizek, helységek sat. tulajdonneveik, mivel a szófejtegetésben

felvilágosítást adhatnak, szinte felveendők“. Hogy mi célja volt a tervnek az „országok, nemzetek és tartományok“ nevezetének fölvételeivel, az teljesen érthetetlen előttünk; hacsak a *németek* = *nem-ettek*, *amazon* = *az ám az asszony*, *filiszteusok* = *félistenek-féle* gyerekjátékok komolyságára nem gondolt. Ép úgy nem tartjuk szótárba valóknak a család- és egyéb neveket sem; először, mert teljes számban való beiktatásuk közel jár a lehetetlenség határához; gondoljunk csak a dülők, hegyek, dombok, erdők, tavak, erek, csapások, ösvények, családok, ragadvány- és gúnynevek véghetetlen számára, s legott meggyőződünk, hogy e terv kivitele elé majdnem leküzdhetetlen akadályok gördülnek; másodsor, mert többen közülük idegen szók módosulatai, a melyeken a honosító törekvés néha oly változtatásokat vitt véghez, hogy nem csak magyaros hangzást, hanem magyar elemeket is facsart beléjük; pl. *Telgárt* (Pozsony megyei birtok): ném. *Thiergarten*; *Nyújtál* (Soprony megyei helység): ném. *Neuthal*; *Rakó* (Ung, Torna és Turócz megyei falvak): szl. *Rakov* azaz *rákos* (v. ö. *Rakova* Trencsén, *Rakovac* Szerém, *Rakovec* = *Rákócz* Sáros megyei falvakat); *Szemvíz*, közönségesebben *Semvíz* (Sáros megyei helység): ném. *Schönwies*; *Turoluka* (Nyitra megyei falu): szl. *Turaluka* (a név szláv-sága mellett bizonyít, hogy *luka* annyi mint a német *au*; továbbá hogy van Nógrád és Zágráb megyékben egy *Turopolye* nevű hely; a *luka* összetétel is gyakori: *Černa-luka* Gömör, *Dluha-luka* Liptó, *Ostro-luka* Zólyom megyékben). Vagy nem mindenki méltán hitetlenkednék-e annak hallattára, hogy a *Maros* szó nem magyar, hanem idegen, ha már Strabon föl nem említette volna „Geographicájában“ a *Μάρσιος*-t, hibásan bár, mint az *Ιστρος*-nak mellékfolyóját? Harmadsor, mert a tulajdonnevek nagy része, még azok is, a melyekről teljes valószínűséggel elmondható, hogy nyelvünk sarjadékai, épen arra a célra, a melyre a terv kívánja, az etymologiai kutatások földelésére, hiteles tanúként el nem fogadhatók. Az ugyanis kétségtelen tény, hogy a mely szónak jelentése világosan meg nem határozható, az sem maga etymologiai fejtegetésnek tárgya nem lehet, sem tanúként föl nem léptethető. Már pedig a tulajdonnevek egy jó része ilyen jelentésevesztett, élettelen

szókból áll. *Tass, Zoltán, Gazsó, Bedő, Bod, Bató, Gózon* sat. sat. Ki merne, rendelkeznék bár a legnagyobb tudományos készlettel, minden történeti adat támogatása nélkül a nyelvpetrefactumok magyarázatába bocsátkozni? Az eredeti jelentés ismerése nélkül még azokhoz sem szabad közülük a szófejtőnek nyúlnia, a melyeknek különben vagy származék- vagy alapszavuk megvan a nyelvben. Ha csak arra nézve nincs határozott bizonyítékunk, hogy a *Garzó* családnak az az őse, a kire ez a név először ráragadt, hányaveti, hetvenkedő ember volt; ha csak ki nem mutatható, hogy az első *Gonda* nevet viselő komoly, fontolgató, okos fej volt, sem az elsőt a *gar* származékának, sem a másodikat a *gondol* alapszavának nem állíthatjuk; mert, számításba nem véve azt, a mit már említettünk, hogy néha idegen szók is oly alakot öltenek, hogy eredeti elemekből látszanak állani, nem ritka eset az sem, hogy különböző eredetű szók időjárástával teljesen egy alakúvá válnak. A latinban van két *anus*, az egyik vén asszony, a másik az a része testünknek, hogy idézettel éljek, wo der rücken seinen ehrlichen namen verliert; a francziában van két *cousin*, az egyik unokatestvér, a másik szunyog; s hogy a példákat hasztalanúl ne szaporítsuk, a magyarban van három *ár*. Mindezekről, a nélkül hogy bővebb fejtegetésekbe ereszkednénk, kimondható s mintegy szemmel látható, hogy nem tartozhatnak együvé. Az e fajta szókra nézve tehát az a szabály áll, hogy ismeretlenből nincs következtetés. *Hegykő* már csak átlátszó, világos szó, s német Heiligenstein neve s régibb Egki alakjának ismerete nélkül nem megeskännék-e mindenki rá, hogy annyit tesz mint Bergstein? *Kehida* is majdnem kétségtelen, hogy nem egyéb, mint *Kevehida* azaz Kőhid; s mégsem az, hanem Kedhida azaz Kéthíd, a mint egy 16. századbéli levél (Szal. Lev. tár. 157.) tanúbizonyságot szolgáltat róla. Végre azok a tulajdonnevek, a melyekhez semmi kétség nem fér, tehát a melyek bízvást fölhasználhatók a szófejtés czéljaira, azok mint köznevek is szerepelnek a nyelvben, s mint ilyeneknek a nélkül is benn kell lenniök a szótárban, pl. Gyöngyös, Fejérvár, Újvidék; Angyal, Kovács, Nagy; Únomhegy, Papharaszt, Bitangoldal sat.

Végig tekintve tehát a tulajdonnevek nagy seregén, azt látjuk, hogy aránytalanul csekély számot tesznek ki közülük azok, a melyek „a szófejtésben biztos fölvilágosítást adhatnak.” E néhánynak a kedviért pedig az egész lomha haddal megterhelni a szótárt bizonyára céltévesztő eljárás. Ha tehát elfogadnók is, hogy „tökéletes szótárnak” ki kell mutatnia minden szónak eredetét, még abban az esetben sem áll meg a következtetés, hogy „ennélfogva a családok, nemzetek, országok, tartományok, városok, hegyek, vizek, helységek sat. tulajdonnevei szintén fölveendők a tökéletes szótárba.”

Második észrevételünk a következő pontot illeti: „Nyelvünknek a nyugatiakétól különböző természete azt hozza magával, hogy minden szó tiszta törzsökében, azaz ragatlan állapotjában vétessék fel, és ugyan a név a nevező esetben, az ige a jelentő mód jelen idejének egyes számú harmadik személyében.” Ez a tétel sem egészében, sem részeiben nem áll teljes összhangzásban a valósággal. Először is, hogy a nyelvek természete geographiai helyzetüktől függ, az alkalmasint itt van mondva először. E szerint ha a meridionálist végig húzzuk hazánk és Ausztria közt, mert a német szótárunk szerint a nyugati nyelvek közé tartozik, a magyarral egy természetű nyelvek lesznek az indus, görög, a szláv és sémi nyelvek; a finn, lapp és észt pedig a nyugatiak osztályába kerülnek. De a terv talán abból a szempontból állította föl osztályozását, hogy a magyar eredetileg ázsiai, tehát valójában keleti nép? De még így is egy természetűnek kell lennie nyelvének a szlávokéval és az induséval, mert ezek még ázsiaiabbak, még keletiebbek; sőt rokon lesz a kelta, germán, görög-italus nyelvekkel is, mert eredetileg ezek is ázsiai, keleti nyelvek. A második az, hogy „a tiszta tőt nyelvünkben a neveknél a nominativus, az igéknél pedig a jelentő jelenjének egyes számú 3. személye tünteti föl.” Ha *fél* (dimidium, latus), *ménny* (caelum), *hű*, *ló*, *jó*, *szel* tiszta névtők, mik akkor a *fele*, *ménnye*, *hive*, *lova*, *java*, *szele* ezekben: *fele-ség*, *fele-barát*, *fele-haszon*, *ménnye-i*, *hive-im*, *lova-g*, *java búza*, *java-s asszony*, *szele-verdi*? Ha az egyes számú 3. személy a tiszta igető, tehát pl. *tész*, mért nem mondjuk *tész-ék*, *tész-tem*,

tész-endék, tesz-szek, tesz-nék, tesz-ni, tesz-ő, tesz-és, a mint mondjuk *asz-ék asz-ott, asz-szék, asz-nék, asz-ó, asz-ás*? A tény pedig voltaképen az, hogy a tiszta névtőt a többes- és személyragos alakok, a tiszta igetőt pedig a cselekvő- és cselekvés-igenevek tüntetik föl; tehát amott: *hamra-k, bele-m, káro-m, sara-k, vára-k*; emitt: *mén-ő, jön-és, val-ó, fekv-és*. A neveknél a nominativus nagyobbára csonkúlt, véghangjakopott tő: *könyvre* teljes, *könyv* s ebből *könyü* v. *kömy* kopott tők; szintígy *titko titk* (még a régi bibliában) s utóbb *titok*; *szerelme, szerelm* (szintén majdnem általános a régieknél) s később *szerelém*. Az igéknek jelen idejű egyes 3. személye a legtöbbszörte igető is egyszersmind, de nem minden esetben. Első tekintetre látható például, hogy se *jő* se *jön*, se *megy* se *mén* nem tövek, noha mindakettő egyes számú 3. személy; különben mondhatnók: *jők* v. *jönök, megyték és ménünk*; valamint a *tesz, rész, hisz* sat. sem tiszta tők, noha egyes 3. személyek; a tiszta tő ezeknél *tév-, vēr-*; az *s* pedig bennük frequentativ képző, mely a folyó jelenben, mint kiválóan a tartósság, ismétlődés idejében épen e gyakoriság kifejezésére szolgál, s azért csak is az említett időben marad meg.

A mit a terv a harmadik s negyedik szakaszban a szók grammatikai sajátságairól s jelentésük meghatározásáról mond, azt főbb vonásaiban elfogadhatjuk.

SZARVAS GÁBOR.

PUSZTASZER.

Midőn 1874-ben Moszkvában a Rumjanczov Muzeumban dolgoztam, elibem akadt egy okirat, Ivan Alexevics és Peter Alexevics csároknak egy Moszkvában 1684. évben kelt rendelete, melynek rövid tartalma ez: „A Gugorszki és Petserki samojedek folyamodnak az említett csárokhöz — hivatkozva egy 1525-ik évben Vaszilij Ivanovics nagyfejedelemmel kötött szerződésükre, melynek eredetije most is Pustozzeroban őriztetik — hogy ők minthogy akkor csak is ezen föltétel alatt adták magukat a czár oltalma alá, csak ott, t. i. Pustozzeroban tartozzanak prém-adójukat megfizetni, mert az orosz hivatalnokok másutt és másodszor is megveszik rajtuk. A nevezett csárok a samojedek folyamodását meghallgatva adják ki ezen rendeletüket a pustozeroi

hivatalnokoknak." Azt nem is emlitem, hogy több adat is van arra nézve, hogy a finn-ugor népek még nomád állapotukban igen természetesen folyamok és tavak mellett szerették gyűléseiket tartani, valamint lakásukat is.

Ezen pustozeri (mely név és kerület most is megtekinthető bármely orosz földabroszon, közel az északi tengerhez, a Petsora folyónál) szerződés eszembe juttatta már akkor a mi P u s z t a - s z e r ü n k e t. Azon orosz Pustozzer kétségtelenül *pustejo ozero* = pusztató. Az Anonymus 40-ik fejezete (más krónikás nem emlékezik erről) úgy írja le a magyarok szervezkedő gyűlésének helyét, mint a hol egy tó volt „venerunt usque ad stagnum, quod dicitur Kurtuelto.” Azután következik a *szer* ismeretes etymológiája, megjegyezve, hogy *Pustozzer* vagy *Pusztaszerről* Anonymus egy szót sem szól, csupán *Scer*-ről. A történetíróink szerint a szerződés emlékére ide épített *Szer-monostor*ról szóló régi okiratok is mindenütt *Zermonostor*-ról szólnak; *Pusztaszzer* csak a 16–17-ik századi okiratokban kezd előfordulni. Ennek oka az, hogy *Szer* több századon keresztül *népes* helység (okirataink szerint villa populosa) volt, és csak később lett villa deserta-vá.

Hogy a *Pustozero*-nak a *Pusztaszerr*rel való rokonságára, illetőleg ezen szónak szlávtságára gondolni lehessen, az a kérdés, vajjon lehető-e az *ozero*, *ozzer*-ből *Zer* szó, mely = tó? (Mellékesen van-e valami vonatkozás *Ozero*, és *Ozora*, *Azar* helyneveink közt?)

A divatos elnevezés *Pusztaszzer* a mostani értelemben semmi esetre sem állhat meg, mert az a *puszta* szó pusztaság ígéret mintájára a szerződésnek vagy szernek negatív epithetona.

Bár a régi okiratok orthographiájára nem sokat lehet építeni a magyar szavaknál, de figyelemre méltó, hogy a régi okiratok mindig *Zeer*-t vagy *Zert* (ritkábban) írnak, nem mint az Anonymus *Scer*-t, a mivel (sc) az *sž* hangot iparkodnak leírni a régi okirat-írók.

Tudományos tekintetben a *Pusztaszzer*-re nézve ennél bizonyosabbat és többet nem mondhatok; sőt bevallom, hogy bár az Anonymus *Szer* etymológiáját többi ilyenféle magyarázatásai miatt nem igen hiszem, de a *Pusztaszerről*, annak eredetéről mindaddig, míg a történelem vagy a nyelvészet bizonyosabbat nem tud kimutatni, azon véleményben vagyok, hogy az *Zeer* nevű régi helynévvel van összeköttetésben. *Ozero*-val való összetartozását csak mint még igazolandó hypothesis-t tarthatjuk fenn.

GÉRESI KÁLMÁN.

A MAGYAR NYELV

az orvosi irodalomban.

A mikor a XIX. század első évtizedeiben megkezdődött a nyelvészet terén a purizmus és impurizmus nagy harca, midőn e két tábor életre-halálra küzdött egymás ellen, s a harcz kimenetele az lett, hogy az exact tudományokból irgalmatlanul kiküszöböltek minden idegen szót és alkottak helyébe olyan a milyen magyar műszót, akkor a természettudományoknak s a természettudományok orvosi ágának is kijutott nagy bőven ebből az áldásból. Akadt ugyanis egy tekintélyes orvos és félig-meddig nyelvész, a kit az a magasztos gondolat lelkesített, hogy a természettudományok magyar műnyelvének fejlődésén hatalmasat lendítsen; a ki se fáradságot se időt nem kimélt, hogy a szükséges magyar műszavakat összehordja vagy megalkossa. Ez az ember Bugát Pál volt. Bugát, a ki az akkoriban fővárosunkban élt tudósokkal, írókkal, nyelvészekkel szoros érintkezésben élt, arra határozta el magát, hogy a természettudományok műszavait szótár alakjában kiadja. Nem tartotta elegendőnek az „Orvosi tár” 1., 2. és 3. folyamában megjelent természettudományi műszavakat; ez neki mind kevés volt. Kitetszik ez előszavának azon pontjából, a melyben azzal dicsekszik, hogy ő 40,000 szóval ajándékozza meg a nemzetet, míg az „Orvosi tár” szókönyvének deák-magyar részében alig van 5000 műszó. Ha Bugát nem azon lett volna, hogy az „Orvosi tárt” legyőzze, s ha ennek következtében nem azon elvből indult volna ki, hogy minden idegen szóra okvetetlenül kell magyar műszó; ha nem indított volna valóságos írtóharczot az idegen szavak ellen, akkor áldásosabb lett volna működése, s bizonyára inkább kivívta volna magának az utána következő nemzedék köszönetét, mint a hogy ekként kivívta. Szívesen engedtünk volna a negyven-, húsz-, sőt még a tizezerből is; talán ötezerrel is megelégedtünk volna, ha helyesen alkotott, nyelvünk szellemének megfelelő műszavakkal ajándékoz meg bennünket.

A következőkben a t. olvasónak be akarom mutatni Bugátot az ő műhelyében, épen munkája közepett. Itt ellenvethetné valaki: nagyon szaporátlan, fölös fáradozás biz ez: hisz Bugát működése, eljárása nem titok előttünk; nyitva állnak mindenkinek számára művei, s a ki akar, maga szerezhethet tudomást nézeteiről, elveiről. Az ellenvetés áll, de csak utóbbi részében; mert a mi az elsőt illeti, Bugát működését, az új szók alkotásában való eljárását, azt épen azok nem ismerik, a kiknek fülét orvosi egyetemünk tanárai lassanként hozzászoktatják e fonák alkotá-

sokhoz, s idővel nyelvérzéküket teljesen megrontják: az orvos-növendékek. Ezek ugyanis nagy részben nem is sejtik, hogy e szók a nyelvszellem arczúlütésével s csak úgy vannak koholva — a mi, tekintve a magyar grammatikák hamis tanításait, bizony nem is csoda, — s tanáraik ajkáról hallva, mi természetesebb, mint hogy nagy lelkiismeretfurdalás nélkül csakhamar megbarátkoznak velük. Nem teszünk tehát se szaporátlan, se hálátlan munkát, ha megismertetjük a fiatal nemzedéket az orvosi műnyelv alkotójával.

Bugát műhelye inkább asztalos, mintsem nyelvész műhelyhez hasonlít; hisz ő csak fűrészszel, gyaluval és enyvvel dolgozott! Először lefűrészelt az egyik igenévből vagy főnévből egy darabot, aztán belenyúlt a képzők nagy készletébe s találomra kihúzott egyet és odaragasztotta a megcsonkított szóhoz! Ő, a ki előszavában felkiált: „..... e részről tekintvén nyelvünköt, a szóképzők dolgából tán minden más nemzetnél gazdagabbak vagyunk, és csakugyan ez okbul üdv nekünk!” — és a ki néhány sorral lejjebb így szól: „A szóképzők azonban nyelvünkben nem minden szabály nélkül alkalmazhatók, sőt inkább nyelvünk természete szerint minden szóképzőnek ki van mérve a maga alkalmaztatási köre, melyen túlhágni dologhoz nem értést, nyelvbeli járatlanságot, sőt tudatlanságot tétetvén fel, kik nyelvünk belső természetének e részét nem értik, azok az általok felhozott új szavak által nyelvünkben nem csekély, csak bajjal vagy többé épen nem javítható rendetlenséget okoznak” — és az, a ki ily helyesen itéli el a hivatlan szógyártókat, az alkot ilyen szavakat mint: *emv, iszam, kökem, küteg, fejet, bőrvör, bőrvöreg* sat. sat. Ha Bugát tudta volna, hogy e megjegyzéssel a saját ítéletét írja alá, hogy maga magát bélyegzi dologhoz nem értőnek, a nyelvben járatlannak, sőt tudatlannak, akkor talán nem gyártott volna ilyen szavakat, s gyártott új szavaival nem okozott volna nyelvünkben nem csekély, csak bajjal vagy többé épen nem javítható rendetlenséget!

Bugát serkenteneni akarta üggyársait s az utónemzedéket jó példájának követésére; azért magyarázatokkal látta el új alkotásait hogy — miként előszavában mondja — példát adjon reá, miként kell új szavakat készíteni és mily módon kell a szóképzőkkel bánni. Nézzük meg tehát közelebbről azt a munkát, a melyben elveit kifejti, s a melynek címe „Természettudományi szóhalmaz”. Az e munkában foglalt 40.000 szó közül csak az orvosi szavakat fogom kiszemelni, és csak ezeknek egynéhányát fogom egész terjedelmében a t. olvasónak bemutatni; sok száz meg száz rossz szót föl nem említek; nem férne el jelen cikkem szűk keretjében.

Legyen az első az *emv*: chymus. Minthogy erre kellett(?) magyar szó, szerzőnk addig fáradozott, a míg Páriz Pápaiból kiböngészett valami *emők* szót, és csinált belőle *emv*-et; elébb azonban jól lehordta az akkori időben élt physiologia tanárát, a ki chymus helyett a *gyomorikása* szót használta, és szemére hányta, hogy a német „speisebrei“-t fordította le; aztán így folytatja:quia tamen ubi plurima invenire potuisset, scilicet dictionarium P. Pápaii neglexit..... in praefato vocabulario invenimus vocem „emők“ qua adtenti redditi in eadem et vocis „emészteni“ radicem invenimus, atque ad exprimendum chymum „emv“ suscepimus“. Már nem tudom, kit kellene inkább pirongatni, a szegény Rácz professort vagy a genialis Bugátot. Egy rossz példa százat csinál: csudálkozzunk-e tehát azon, ha egy másik orvosi műszótárban „Pepsin“-re „emnye“ szót találunk?

Iszam: prolapsus. Ezt következőkép okadatolja: „siquidem vox haec prius post latinum prolapsus et germanicum „vorfall“ reddita „előesés“ diceretur, haecque non tam prolapsus, quam vero procidentiam facietenus significaret: ideo de rectiori quadam denominatione fuit cogitandum, quam a radice verbi „iszamodik“ mutuando in voce „iszam“ nos adinvenire cogitamus“.

Kutasz, így szól e szó ajánlásánál, est vox formata e radice vocis „kutatni“ investigare, et formativo instrumentorum „esz“, ob radices duritiem in „asz“ mutato“. E példa buzdítására neki estek aztán Bugát tanítványai szegény nyelvünknek és csináltak *kontasz*: pletrimetor (kis csontlemez, a melyre újjunkkal kopoghatunk), *nyomasz*: compressor, *metesz*, *nyitasz* és sok hasonló igen szép hangzású szót.

Az *ütér* szónál azt mondja: antea életér subin et verőér vocabatur; quia tamen ütér et brevissimum et etiam maxime euphonicum, ideo paulo post civitate donatum est. Est vox e radice verbi „ütni“ et „ér“ vas.

Alkalmasint ugyanilyen elvek vezették őt a *kökem* szó megalkotásánál. A t. olvasó visszatekint a szóra, jól olvasta-e, mert nem hiheti, hogy létezzék ilyen magyar szó. Biz én se venném komolyan, ha ott nem látnám Bugát szóhalmazában és mellette a scirrhus szót. *Kökem* tehát annyi mint scirrhus, és minthogy a scirrhus olyan kemény daganat mint a kö, tehát veszi a „kö“ szót, hozzáragasztja a *kem*-et, mely a *kemény*-nek megcsonkítása; és van egy magyar műszó scirrhusra, a mely rövid is és euphonicus is!

A *küteg*: exanthema szót így magyarázza: „est vox formata e radice vocis „kiütni“ — excutere — ad analogiam „gazdasszony“ et „csuhuj“ ex gazdaasszony et csuhaj contracti, cui formativum

„eg“ est additum, interim ob diphthongi praesentiam, quae in lingua nostra satis multiplicari non possunt, et „kiüteg“ non bene sonat, et hoc eo magis, quod ut germanorum „au“ quibus ea lingua scatet diphtongorum turpissima est, ita „iü“ earum fere pulcherrimam constituit“. Alkalmasint ugyanilyen nyelvtörvények alapján jutott reánk a *köthártya* kötőhártya helyett, a *tüdütér, látideg, hallideg, függér*, s egész serege a szebbnél szebb szóknak.

A chemiának is elég bőven jutott Bugát jóakaratajából. Ő úgy megkeresztelte a sok chemiai nevet, hogy ember soha de soha sem ismerne reájuk, ha oldalukon nem hordanák útlevelüket, a latin elnevezést. Ime egy-két példa. *Bátranyremeklet* annyi mint *magisterium bismuthi*. *Arszikeg*: aurum natronatum; *arszikenyszöldlet*: murias auri natronatus. *Férjeny*: *arsenicum*! Aztán a sok *ag, eg, ma, me, any, eny*-re végződő név!

Csak még egy példát a szóösszetételekre. Nem tartozik ugyan az orvosi szavak közé, de elég érdekes, hogy megjegyezzük. *„Biztan“*: *mathesis*, vox composita e radice vocis „bizonyos“ et „tan“.....

Szükséges-e még több példát felsorolni annak bizonyítékául, hogy Bugát csupa jó akaratból nyelvünkön annyit rontott, mint senki előtte és senki utána?

Föntebbi soraimban röviden jellemeztem az orvosi magyar nyelv fejlődését. Most mielőtt azon kérdésre térnék, mit kellene tennünk, hogy helyreállítsuk nyelvünk tisztaságát, ha rendszeresen akarnék eljárni, a magyar orvosi műnyelv jelen állapotjáról kellene szólnom. Ha azt mondom, hogy orvosi nyelvünk B. óta egy cseppet sem javult, hogy még most is az ő szavait használják, sőt a mint láttuk, maga a miniszterium azokat parancsolja orvosaira, akkor elmondtam mindazt, a mit orvosi magyar nyelvünk jelenjéről el lehet mondani, és áttérhetek a fent jelzett kérdésre, melyre csak néhány szóban akarok felelni.

Az orvosok tudják, hogy nyelvük rossz s hogy szégyenére válik az orvosi irodalomnak, és érzik, hogy a bajon segíteni kell; sőt érzik azt is, hogy gyors segély szükséges, ha nem akarjuk, hogy a baj még öregbedjék. Az orvos azt is tudja, hogy életbe vágó bajnál nem szabad experimentálni, nem szabad habozni, hanem gyökeresen kell eljárni, különben késő a segítség. Ha az orvosok azt is úgy akarnák tudni, hogy legdrágább kincsünk, az egyedüli kincs, mely kizárólag a miénk, a melytől nemzeti létünk függ, édes anyanyelvünk, akkor nem állítanák föl azon alternatívát: „vagy az eddigieknél jobb műszavak, vagy addig míg

jobb nincs, a mostani"; hanem bizonyára gyökeres orvosszerhez nyúlnának s azt kiáltanák; „ki a gyommal nyelvünkől, akár tudunk sebtében új szót reá, akár nem; s használjuk azon műszavakat, a melyekkel az összes művelt világ él, a latin-görög kifejezéseket! Csak így és nem másképp egyengethetjük útját orvosi nyelvünk tisztulásának. És ha akad orvos, a ki a magyar orvosok és természetvizsgálók utolsó nagygyűlésen dr. Batizfalvy Sámuel által kitűzött pályakérdésre „Itészeti (!) alapon szerkesztendő, a tudomány és nemzeti nyelvünk előhaladott állásának megfelelő teljes orvosi és gyógyszerészeti műszótár"-ra reflectálva, készít orvosi műszótárt, a nyelv törvényeinek figyelembevételével, akkor nemsokára beáll majd az üdvös fordulat és orvosi nyelvünk újjá alakulása lassan bár, de biztos alapon megindul.

ERNYEI MIKSA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Mélotai Nyilas István Agendája.

3. Mondattani sajátosságok.

Mondatszerkesztése, mint már a bevezető sorokban is kiemeltük, egyszerű, világosságra törekvő. Szövevényesebb incsumok vagy szokatlanabb inversiok csak véltve s legtöbbször oly helyein találhatók, a melyek latinból fordítvák, vagy legalább latin kifejezéseknek szabad utánzatai. Egészben véve az a legszembetűnőbb sajátága, hogy a jelzőket nagyon halmozza; a birtokviszonyban a birtokot a birtokossal számban is egyezteteti; a következményi mondatokat latinosan többnyire relativákkal kezdi, s az alanyi és tárgyi mellékmondatok élére is *ki* kötőszót alkalmaz, mint az erdélyiek szélében ma is. Pl. ...en tegedet megh bantottalak hamísan Hűtömet gyakran mondasommal, te íz. parancsolatidat meg ne taratasommal.... az te íz. ajandekiddal valo gonofzul elefemmel, kereztyeni tífztemben es hivatalomban való resten el jarasommal. 53. az Hazafulandóknak ki hirdetéseket 280. Melyekből (e h. ezekből) ízüklégeskeppen meg czafolhatatlanul követkőzik, hogy... 248. Melj Luther beízedeből meg tetzik.. 263. Meg tetzik ennek igallaga ebből: Mert. 234. stb. Az egyezés, vonzat és szórend tekintetében csak kivételesen fordulnak elé a maiaktól eltérő kifejezések; közmondásokat a munka természeténél fogva csak szórványosan használ. Hadd tűnjenek ki mindezek bővebben a következő példákból:

az gyermeket a r c z u l az földre fordítvan öntsed az fejere a vizet. 13.

szent gyökerek leven szentek az agak bogak is. 23.

ha ez a r a n t meg probaltad magadat. 67.

nagy m a g a atkozodasaval es esküvesevel meg tagadvan az Christust. 157.

olyan bölcs kiraly bálványozova lón Afzszonyomek ked-
vekert 328.

azon eskütnének egyben, hogy.... 350.

Az mit en parancsolok, az cselekedgyed, hozza se tegy, el
se vegy b e n n e semmit. 37.

Intettük-is vala az hiveket, hogy.... 40.

Aratas előtt. sz. Janos, avagy Sarlos Boldogh Afzszony nap
táyban, 41. Bóyt elő avagy Quadragesima vasar-napjan. 41.

a te idvősséged el nem tellyesedik, hanemha. 50.

Az peniglen az Ur Vacsorajabā valo élés által lefzen. 50.

az kiknek kezűletek vagyon, jaruljanak elő. 60.

Cirkald meg azért eletedet, erkölcsedet. 71.

eszemben sem vehettem magamat. 72.

Emberé vétkezni, de őrdöge a' bűnben maradni :

Nem ellenzhet meg tehát ez is tegedet az Urnak asztalātu.
valo jövestől. 74.

az haragnak Attyaval az őrdöggel fuffatok egy poraton. 75.

Mennyi tömeny ezer őrdög haragzik te read, te-is ő
reajuk. 75.

Ki rekeztetnek penigh innen (az úr vacsorájából) az meltat-
lanok, ugy-mint az hitőtlenek, az Ecclesiabol ki atkozottak.
az nylván valo paraznak, orzok, gyilkosok, es egyeb halalos
czegeres vetekben elő poenitentia tartatlanok, a' csecsemő gyer-
mekcek, az elmejekben megh fogyatkoztak, meg nem tert Sidok.
Olahok, etc. 86.

Melyből meg tetzik, hogy azon ő embersegeben, testeben
csontjaiba tamadot fel 95.

mellyet az Ur Isten kenyernek Bottyanak, mond. 101.

ha képes (lehető) a volna, hogj. 102.

Az egekben ülő Urat kezűnkel nem tapasztalhattyuk. 104.

Im az Ur asztala terítvén vagyon. 124.

Ennek azért az mi erettönk való Christus szenvedesének
emlekezetire im mi-is azon format meg tarttyuk.... 126.

valahol a' kenyernek tördeleset el veszteglik, csonkan
szolgaltattyak ki az Ur vacsoráját. 132.

Mi az Christus Jefusnak ő szinte valo szent szerzese mellet
meg maradván.... 132.

Szeret elődedin az Vr-Vacsorajanak ki szolgaltatafara tartozo
pelda. 133.

ha az emberek a' Christus Iesusnak együgyű, es egy inon folyo sz. szerzesenek igazsaga mellet maradnanak megh: az ő szent szajabol szarmazot beszédnek ő szinte valo igaz értelmebe meg nyugoxnanak. 134.

Latod az napot az ő éltető melegsegeben az földön levő fűveknek, faknak legeltetésekre, nyerseségekre zöldellesekre oly igen jelen vagyó, mintha Substantiam suam ad ea triiceret, az ő állatyt közlene azokkal. 141.

egy ember belem akada; mit nem vesztegettük egy-mást beszédrel! 157.

Valamenyszer az Ur Vacsorájával mi elünk, mind annyszer be adgyuk egyibünk az másikunknak kezünket. 159.

Bezzeg ez arant-is bizvaft mehetz az Christus eleiben. 160.

az Ur Vacsorajat ne illik idő kívül az beteg kedveért szemetről szemetre (házról házra) hordozni.

Annakfelette amaz velekedes-is labat kapna.... 163.

Szamadandó tífztiben jár az Tanitonak, hogj a' beteget meg látogassa. 166.

az keresztán levő Tolvay sem communicalek, de ugyan idvözüle: ludas communicalek, de ugyan el karhozok. 169.

communicaltathatod, ha ugyan nagy lelki ehféggel kíván communicaltatni, nem szokasbol, avagy valami vélekedesből. 170.

az egjügyű vekony értelmű emberek el hiszik, hogy az Christus teste ugya ott vagyon az Ostyaban alattya szerint, kivalt-keppen hogy az Ostyá oldalan az feszületet lattyak. 201.

KIRÁLY PÁL.

Miskolczi Gáspár. „Egy jeles Vadkert.” (Lőcse, 1702.)

Természetrajzi szók.

anya-gólya, 331. l.	le-nyúl, mellyet bak szakálnak
árva leány haja nevű fű. 285.	hinak. 217.
bársony festő tsiga. 577.	bagzik: a' Farkas az ebbel-is mindegyre bagzik. 181.
bak szarv (növény). 511.	belénd: Az Alces avagy Belénd kiváltképen Északfelé való állat, minéműek bőségesen találtnak a' Borussiai erdőkön, a' minthogy Tóth avagy Horváth országban-is, 90.
barom: a' tengerben vagyon egy vízi Kigyó, rettenetes nagy hosszú barom állat mint egy Tzethal. 585.	béka lentse. 353.
bak rák 574. bak majom 227. bak matska (kan m.) 166.	berbécs, avagy herélt. Kos. 201.
bak szakál: minden Ketskének álláról egy fűrt gyapjú	bival: ökrök, bialok. 9.

b i b o r c s ó s: a Salamandra-nak darabos és bibortsós bőri vagyon. 253.

b o r s ó z i k: hogyha az ember testén a' Hernyó elmász, menten utána a' bőri felborsózik 676.

b o n c z o l: tzethalnak felbontzolása. 532.

b ő t y k e: A scorpio az ő farkára nézve igen horgas bōtykős, hat vagy hét bōtykékből álló farkú, 686.

b ő g ő l y avagy barom kergető fene bogár. 656.

b ő r a l l y a i t e t ű. 636.

b o g á r: Értekezzünk a' Méhekről, Hangyakról, Legyekről, 's több effélékről, mellyek b o g a r a k n a k neveztetnek. 625.

b o r o s p i n t y (fenyő pinty). 461.

b ö n d ő: A' Gődénynek alsó állán nagy bōndője függ. 343.

b ó b i t a: feje tetejen búbja vagy bobitája vagyon (a pacsirtának). 302.

b o g l á r: a' tsillagos hátú gyiknak hátán gyöngyházás boglárók látszanak. 254.

b o r o s t a: a' Sűl Disznónak bőriből ruha tisztító borostákat szoktanak készíteni. 242.

b ű d ő s - f é r e g avagy poloska. 633.

b u g a (héj): mint valami gyümölcs, dió vagy gesztenye az bugájában, úgy terem. 444.

b u á r (madár). 442.

b ű d ő s - b a n k a bűdős babuk avagy banka (upupa). 440.

c z a k ó: A' Magyarok az ő Deák nevezetiről, a' Ciconiáról, Tzakónak-is nevezik a' golyát. 330.

c z á p: a' herélt hím Ketskét Tzápnak szoktuk nevezni. 215.

c s e p ű z ő d é s: az ő (selyembogár) selymének szállai minden őszve tsepűződés (összekuszálódás) nélkül mind végig megmaradnak. 676.

c s e r f a k i g y ó (querculus). 623.

c s e k é l y: a' parthoz közel a' víznek a' tsekéljén. 455.

c s e r e - b o g á r. 429.

c s e r e: menten a' tserére, vagy a' bokros helyek felé repül. 353.

c s i l l a g: hátú kigyó. 611.

c s i p e g t s i p e g ő r i g ó. 461.

c s i k o r o d á s: a' Denevéreknek siketes szólások, avagy inkább tsikorodások hallatik. 498.

c s í z: a' Tsíz avagy Páris nevű madárka. 466.

c s o n t o r r: A' madaraknak fogok helyett kettős és válus tsont orrok vagyon. 6.

c s ő d ő r: Egy nőtén Tevéhez tsődör (hím teve) kívánatván. 40.

d a r u: A' Darvak mint tsak dru, dru, drut kiáltanak innét költ a' Daru nevezet. 318.

d e r é k n y á r b a n (nyár közepén). 344.

d é l s z i n b e n lévő Napfénynél-is világosabb dolog. 424.

d e l f i n avagy tengeri disznó. 540.

d é v é r (?) Keczegek. 682.

d é l l ő (delelő hely). 25.

d i v a t: Néha olly divatjok vagyon (a gödényeknek), főképen derék nyárban, hogy százan avagy másfél százan is a' nagy

halastókon szélt forognak. 344.
— valameddig bódog szeren-
tsénk divatjában szolgál,
(míg szerencsénkben tart, míg
szerencsések vagyunk). 447.

dongó (bogár). 444.

eb-légy (ebbogár). 656.

egy hasi gyermekek,
avagy kettősök. 406.

éh-nyál (éhomkor való
nyál). 592.

éjjeli-varjú (bagoly
neme). 495.

embermajom: mint valami
értelem nélkül való Vad embe-
rek, vagy Ember majmok. 341.

ember nyom (embercsapa).
26.

ellenkezés: a' Hattyunak
a' Saskeselyűvel természeti
ellenkezése (antipathia) vagyon.
326.

éltető lélek, minémű va-
gyon a' fűvekben. 10,

érezető lélek, minémű
vagyon az oktalan állatokban.
10.

esztendő tavaszra: a'
Gólya-fiak. esztendő tavaszra

a' meleg tartományokról, meg-
érkezvén. 331.

esztendő tavaszra a'
Gólya-is meg-érkezvén. 335.

esztrag: a' gólyának gyen-
ge fiai az ő anyyoktól várnak
kész eledelt, maga begyiből
étetvén őket, mellyről Esztrag-
nak-is neveztetik: mert Esztrag
annyit téssen, mint késztrág(!).
330.

ernyő: Az Evet az ő szép
bojtos farkával a' Napnak felet-
tőbb való hévsége ellen árnyék-
tartot, sőt mintegy ernyőt tsinál.
234.

esdekni: A' Legyek a'
bűdös sebeken esdeknek. 657.

ész: azonban álmos esz-
szel keresztül találja lábát a'
szekérnek vetni. 659.

esső féreg. 683.

étén éjjel tsak nyugosznak.
666.

evet: Evetnek (mókus) ne-
veztetik, mert a' hevet igen
szereti (!) 234.

evedző szárny (halakon).
503.

KÖNNYE NÁNDOR.

Á SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

Élnek-e valahol s mily vidékeken a következő szóalakok?

1. Gyarmathi Sámuel „Affinitas lingvae Hungaricae cum
lingvis Fennicae originis grammaticae demonstrata” című művében
többek közt a következő alakokat említi meg mint a magyarban
használtakat: a) „vigy = ügy; az ügyes ember a dologra jól
vigyel (székelyes)”. 333. l. — b) „szkvoregély = seregély.”
(341.) — c) pariscsa = parittyá. (323.)

2. A „Népkölt. Gyűjt.” I. kötetében Kriza egy háromszéki
mesét közöl, a melyben a nek rag nélk alakban fordul elő: „A
királyné azt javasolta nélki.” (374.)

3. Csokonai Dorottyaájában olvasható a *keletső* szó: „*Keletső*: keleti. Így ejtik ezt néhol, s nem tudom, mi okon lehetne kicsúfolni azon helységeket, melyeknél szokásban vagyon: *éjszaksó, napkeletső, délső, napnyugotsó*.” (IV. Én.)

4. A Nyelvör palócz elbeszéléseiben előfordúl mint többes személyes névmás az *engőnk*: „Hozzeék szí kied enge őnk nek káveét. Ha eögyön kied enge őnk nyi Domonkosra, lesz hurka. (VI. 518.). Azeé küttek enge őnk et a beérák.” (VII. 35.)

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Zemplén megyeiek.

Ha jó vóna, a kutya is megenné.

Mégjárta, mint a mádi zsidó.

Ugy jár, mint a kinek a zóra vére foj.

Mihint gondol, mingyá gombol.

Tapogatózik, mint a tót a hajnal után.

Ott a nap, a hol a kórus a vaját elöntötte.

• Olyan okos, mint a tordai malac.

Olyan jámbor, mint a gonosz.

• Ugy szaporodik, mint a rakamazi krompé.

Világos, mint a tulsó sor.

• Olyan szelidek, mint a mándoki galambok.

• Ugy dobog a szive, mint a ricsi kutyáé.

Korpa közzé keveredőt megeszik a disztók.

Gyűlölik egymást, mint a két vallásu házasfelek.

Olyan messze van tölle, mint Makó Jeruzsálemtől.

A rossz nyereség hasonló a kárhoz.

A milyen az öreg tyuk, olyan a csirkéje.

A mire szükség van, egy grajcárér is drága.

• Olyan egészséges, mint a falhoz vert macska.

• Ugy tipeg-topog, mint a tojós galamb.

• Ugy siet, mint a csizmadia a vásárra.

(N.-Tárkány.)

PASZLAVSZKY SÁNDOR.

Szatmár megyeiek.

Vendigsigtül jönni: vendég gyanánt.

Neki fohászkodott az ebugatta: erősen hozzá fogott valamihez.

Nem tudok vele szegeletre jönni: kiegyezni.
 Azt ugyan jól felcsákózta: arczul verte.
 Éva után indult; a tolvajra mondják.
 Czinkét fogott az óra; a hidegtől megpirosodott orru
 emberre mondják.

Hogy ereszt az ílet?: mennyi buza terem?
 Csontyára hűlt a bűri: meghalt.
 Még a nyála is foly tüle: nagyon kívánja.
 Vastag pofája bűre van: nem szégyenli magát.
 Ingyen a szánk se ir össze.
 Rakja a szípet, mint a bécsi kutya. (Pesten a henczegő
 emberre mondja a nép).

Csonton terem a hus.
 Elamoda viszi az irhát: amott fut ni!
 Kocza pipás: keveset pipázó ember.
 Hus tart gazdát, lé a szógát.
 Ugy áll, mint a peczek, v.
 Ugy áll mint a Sion hegye (ha valami egyenesen áll).
~~Mán két rőston csiptik rajta: kétszer~~ fogták meg a lopáson.
 Mire való ez? — Hogy a rák a vetésre ne mennyen.
 Hová mész? — Nárittyenbe jeget aszalni, zabot hegyezni.

JÓO IMRE.

Aggtelki tájszólás.

É' duhaj nekihornyászzkodott a cséntálán mászatú Bărădlá-
 teteőnek; ott még azon nyomakodott, hogy elhánnyá az ösztö-
 reüvé ásztt az igaz vállású Pěstát.

S z ó m a g y a r á z a t o k.

Csintalan: nehéz.	ösztrü: megnyirbált fa-
duhaj : betyár.	ágak, hogy az egyes fokokon,
elhányni valakit: megverni.	mint valami lajtorján le lehessen
igaz vállású: derék ember.	menni. Így ereszkednek le a
hornyászkodni : kapaszkodni.	barlangokba is.
nyomakodik: törekszik.	(Gömör m.)
	THALLÓCZY LAJOS.

Tréfás mondások.

Én még nyövök ám. — Felelet: Nyösz ám kendért.
 Én a papot sokszor láttom részegén = Magam voltam
 részeg.
 Én fejetlen barátot is láttom má = nem volt megfejve.
 Én má sok pabba beleszurtam a vasvillát. (Gabona-kepéknél
 a legfölső kévét „pap“-nak mondják.)

Én má sokszor megnyomtam a papot még a mestért. (A borsajtó garatja fölé jön egy vastag deszkafödél, ez a „m e s t e r”; e fölé meg egy önnálló darab fa helyeztetik = „pap”, és e kettőt nyomja és szorítja a felső bábán által a présölő ember.)

Van egy hordóm, f e n e k ê d b e! = fenekeld be.

(Göcsej. Nagy-Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Palócz elbeszélések.

Tugygya-é kied, hogy hún lakaónk mink? Bekeőczeén, Bekeőczeén a keő termetteét! (a község nevezésénél gégét jobbkézével kétszer egymásután dörzsölve). Oszt úgy híjják e mi urunkot hogy Déráskoczi, oszt egy kérészfaát csinaátatott engeőnknek, mékkövetém illyet é (két újját keresztbe illesztve mutatja); s ím, eőfeleejtett rá Kirisztust munkaátatnyi.

Igasság a! hogy mingyaá össze gyűteők mink a béraák, s hogy ím eén még nagyon száókimondaó vagyok, — mer haát mékkövetém, mégaá enyím szavam a vaármégyeén is, nem rontya azt eő még a fiskárius sē, méh hogy Béra baávó is vagy húsz esztendejig eőrzöttem a gyisznaót, no méh hogy écs cséppet ki is tudom siribikágatnyi a beteőt; mer haát sokat eőjártam ám eén kántorameékho az éskola mellett — aszondom nekik hogy: Embérseégēs embérék, beérák uraimeék, maág e nem jaó van így, a hogy e van la; haném csak a hogy égy embernek be kell mēnnyi Egerbe a Kirisztus csinálaóho, hogy munkaállyeék erre a kérészre egy Kirisztust, de fáinat, mēt takarost.

Aszongyaák nekém a beérák hogy: Igaz pegy a! S mingyaá engēm küttek a Kirisztus csinálaóho.

S a hogy mēnők mág a szarvaskeői veőgyön Jaóskávaó, a kisbeéróvaó, aszondom neki hogy: no öcseém, maág nem jaó vagyóók.

— Hogyhogy, baá?

— Úgy hogy ím, nem kéértük még othon, hogy minyeőre csinaátassuk a Kirisztust; nagyra-é, vagy pegyitetlen kicsínre. Haném má most csak a, hogy laó halálábaó eregygy vissza, s ím, kéérd még a beérákot, hogy minyeőre hagygya; majd agygyít eén mēvvállak Aodaó Gyuráná Szarvaskeőbe.

Ott vaárom napeslaógos napestyig, hát ézczzer csak it gyön Jaóska, a kisbeéró, nas sokára, s aszongya hogy: No baá, aszonták, hogy nagyra.

— Jaó van no, gyereők no! s mēnteők egeész eétēmbeélő eézczzaka. A hogy régvel beérteők Egerbe, haát a kéépfaragaóho mēnteők; mer haát mékkövetém, aszonták hogy eő csinálly a

Kirisztusokat. Beköszöneönk neki: Stesseék a Jeézus Kirisztus. Steen jaó régvelt kiennek Kirisztus csinálaó uram!

Fogagygya.

Aszondom arra neki, hogy: keérdézzé szi csak, hogy mijeé gyötteönk? Eö még aszongya arra nekem, hogy: maj mém-mongyaák. Eén még aszondom rá neki, hogy: igasság a! Hát Bekeeöczeén. Hún? aszongya eö. — Hát Bekeeöczeén, Bekeeczöén a keö termétteét! (a község nevezésénél jobb kezével gégéjet dörzsölve). Oszteég úgy híjják e mi urónkot, hogy Déráskóczi; oszt amoda é, a templomhégyre la égy kérészfaát csinaátatott engeönknek, mékkövetém illyet é (két újját keresztnek illesztve mutatja). S ím, eöfelejtett rá Kirisztust munkaátatnyi. Hát mág most ihén é Jaóska öcseémveö engeönköt azeé küttek a beérák, hogy csinállyeékszi kied a falunak égy Kirisztust, de fáinat, mét takarost; oszt embéreö méhhagygya!

Aszongya eö arra nekém, hogy: jaó van no, iszén mind eö csinálylya a Kirisztusokat; de még is minyeöre hagygyam? Nagyra-é vagy pegyítetlen kicsínre?

Eömondom oszteég neki, hogy: ícsígy jártaónk, de haát aszonták, hogy nagyra.

No de aszongya haát: még is minyeöre; evelenre-é vagy pegyítetlen méhhaótra?

Thyü, Kirisztus csinálaó uram, bijon mág aszt ím nem keértük még othon. Teréntö Kirisztusom! Mi csinállyaónk má no? De é Kirisztus csinálaó uram, még is aszondom één kiennek a magam esziteö, hogy csak csinállyaszi kied evelenre: s ha nem szeretyik a beérák, majd ím agyonütyik othon, s lesz beleöle méhhaót.

FICZERE GUSZTÁV.

Babonák.

1. A ki a vizbe hát, aszt ném szabad kiharangoznyi, mer akkor a harang eveszti az erejit, osztán fölhö elejbe ném használ sémmit.

2. Hallottas lepedöt köll végig huzogatyni a rozsdás kábosztán, még a koszos lóherén, akkor az emulik róla.

3. Mikor a káboszta e van tiprova, vasra köll kilépnyi a kádbú, akkor a káboszta kemin lesz.

4. Ha égy méhekast elopnak, akkor ném lesz széréncse a többihö sé, a mi mégmarad, mert akkor mindannyi evesz.

5. Mikor ék kas méhét elopnak, ha abbu a kasbu valami-képen égy méhe ott marad, és aszt méktalálták, avvâ az égy méhévé valamit köll ténnyi, akkor az a méhelopó abba a zesz-tendöbe mékhal.

6. Vadászkutyát. még méhét nem jó pénzen vénynyi, hanem vagy ajándékba köll kérnyi, vagy peig elopnyi, akkor szeréncsés lesz az ember véle.

(Göcsej. N.-Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Népmesék.

(V. ö. Arany L. gyűjt. 273. l.)

Vót éccér ém macska, a kivê a zasszonya nagyon rosszú bánt. Éccé főkerekédett a macska, hogy ő éméggy vándúnyi. A min kiméggy a zudvarra, há méklát én nagy répát; abbú faragott magának kocsit; mingyá fogott is két egeret, belefokta őket a kocsiba s êhajtott. Útközben asztán, mer a zegerek nagyon lassan méntek, még fogott hozzájuk kettőt. A min hajtanak, találkoznak a zúton égy rákkâ. Kérdézi a rák: „Há mész?” Aszongya a macska: „Vándúnyi”. A rák arra megkérte a macskát, hogy vigye el ütet is. A macska fővette, osztá tovább hajtottak.

Ménnek, ménnek, há éccé csak mégin találkoznak két tojássâ. Kérdézi a két tojás: „Há ménték?” Felelik: „Vándúnyi!” „Vigyeték ê bennünket is!” Azzâ a macska őket is fővette. A min tovább ballagnak, hát fölējük röpül tíz föcske még tíz pacsírta és min förakodott a kocsira.

Mégin tovább hajtottak; hát a min ménnek, csak ménnek, talának égy tucat gombostüt; mékszánta ezeket is a macska s fővette magáhó, hon né hevérgyenek ott a zúton. Haném má nagyon êfárattak vót; talátak éty házat, oda beméntek. Abba a házba talátak égy öreg aszszonyt; a kérdi tőlük, hom mi gyáratba vannak. Mongyák neki: „Bizon öreg anyánk, mi szállást keresünk, mê má nagyon êfárattunk”. „Jaj, aszt én nem adhatok, mongya a vén aszszony, mê minden éjjel ide zshiványok gyünnek!”

De addig könyöröktek, 'hof fogagygya be őket, nem lesz sémmit baj, hogy a zasszony végre is megengette nekik, hogy ott háhassanak. A macska asztán a zegereket bekötötte a zistállóba, s maga is émént alunynyi, mer a többiek má min léfeküttek vót akkorra; a tojások belefeküttek a tűzbe, a rák a vízbe, a gombostük a türüködzöbe; a macska a zajtó mögé mént alunni, a föcské a kémény mellé, a pacsírták még a ház fölé.

Éjféltkor asztán meggyütték a zshiványok s êkesztek tűzênyi; de a min tűzêtek, a tojás mind êpattant s a szemükbe hullott. Szalattak a vízhő, ott a rák megcsípte; szalattak türüköznyi, ott a tű mégbökte; szalattak kifelé, ott a macska nekik ugrott s mékkörmözte; a fecskék még a pacsírták pedig êkesztek kiabányi: „Üsséték a kutyákat, üsséték a kutyákat!” A zshiványok arra um megijettek, hom min êszalattak.

Réggel osztán a macskáék főkerekettek, mékköszönték a lakást s útnak indútak. De a min egy hídon akartak keresztül menni, az egerek valamitű megijettek, a kocsit érántották; af főfordút, s a macskáék min bele estek a vízbe, ott megfúllattak.

(Veszprém megye.)

HARASZTI GYULA.

Á v é r é s j u h o c s k a.

Hol vót, hol nem vót, heted hét országon is túnnan vót, kidőt bedött kemenczének écs csépp ódálá sé vót, mégis az én ángyom méssütötte benne á bodágot — vót écczér éj juhász, annak vót év vérés juha. Áz á vérés juhocska mégesétt á juhásztó, osztán émént ország-világ.

Mént, méndégét; éért egy odúba. Á hom mév vót terhesédve, hát itt megellét. Szoptátta hét álló esztendejig á mágját; ákkó kivezette az odúbó. osztán ászonygya: No Péter fijam, eszt á mocsárfát úr rázd mé', hom mingyá hámuje vájon. De biz á més sé birta mozditányi. Bévitte az odúba, szoptatta mégin hét esztendejig. Ákkó mégin kivitte: No fijam úv vágd eszt á mocsár fát á földhő, hok korpának sé légyén jó. De biz a més sé birta mozditáni. Bévitte á vérés juhocska, mégin szoptátta hét esztendejig. Ákkó osztán: No fijam, vágd most földhő aszt á mocsárfát, uh hok korpának sé légyén jó. Hát Isteném úf földhő vágta, hok korpának sé lett vóna jó.

— No Péter, má most én visszamék. mér apád má hét vasbocskort nyött é, mióta engém keres; de itt van ez á kis sípocska, tédd á gátyaránczodba, há méffujod, méh hasznodra leheték.

Évé á vérés juhocska észármázott. Péter mém mént, méndégét; hát elé táná egy embért, úm méttollya á hégyet, hon no, máj mébbomlik bele.

— Ággyon Isten jó nápot, hégytoló pajtás!

— Fogaggy Isten Péter pajtás; tom, hom mék kell birkoznyi veled; de maj eszt á kis hégyet rátolom a másikra eléb.

Hát a kis hégy minygyá ott vót á nagyobbon. Ott osztán mébbirkosztak; de mind á kettő éffurma erős vót. Osztán égyütt méntek, méndégétek; écczér elétánâtak égy embért: em még úm ménnötte á fát, mind á zásszonyok á kendért.

— Ággyon Isten jó napot, fányövő pajtás!

— Fogaggy Isten Péter pajtás; tom, hom mék kell birkoznyi veled; de elő majd kinyövöm eszt a hód erdőt.

Hát csak átnyalábóta ászta á hód érdőt, osztán écczérre kiszákájtotta. Hát csak ék kicsinykét vót Péter erősebb, mind á fányövő.

Ménnek, méndégének hétedhét országon is túnnan; mánagyó mégehőtek; hát év vádonat-vádon erdőbe értek; lérostokoltak; de énni nem tánátak fámoháná egyebet. Kérték az Isten, hos segíjen mán rájtuk. Hát az Isten rendöt nekik puskát. Jó puskások lettek, éjártak vadázgátni. De mán a vádra is rá untak; kérték az úr Istent, rendőjön mán nekik három persionát. Hát az úr Isten nem is tréfát velök, mer hogy ím erősek vótak.

Ecczér a hogy a vádászatrú házá gyűttek, az odúba égy ásztát tánátak, rajta gyönyörű szép étét, ékszajgot. Az Isten ádhátta, véheti, gondúták; de mégis tunni ákárták, miképest lehető, ki áttá eszt a mindénféle persionát, kíssigét. Az ásztá félécsinát ély lyukat a hegytoló, hom máj mellei ő; de ályigsig-ályig mént é a kéttő házúrú, mécs csápta é kisz szellő a hegytolót, elálutt. Mán a fányövő még Péter jó is lákták, mikó légyütt.

Másnap otthon máratt a fányövő; ő is főmént, hom májd ábbú a válóságos lyukbó nézi; de ő is elálutt szint ázon szint. Mán Péter még a hegytoló jó is lákták, osztán kötötték fél, hogy gyere mán lé fányövő pájtás.

Hármádik nap otthon máratt Péter. A lyuk szájához mácská tyüvist rákott; hát mikó a szé gyütt, nem alutt é; látta a gyönyörű három ményecskét; ki vizet hozott, ki az étét kávárta, ki ékszajgot rákott. Nem is a rétylya fokon gyütt lé, úgy ugrott közéjük: Édes szivem szép szerelme, té az ényím, én az éttéd — nyálábba kápta a létszébbet. Mikó a másik kéttő házá gyütt, lágzit lákták; há mán nem hátak, most is ének.

(Megyer. Nógrád vm.)

GONDA BÉLA.

Találos mesék.

1. Vót éccér égy háromláb, a három lábon vót égy kéétláb, a kéétlábná vót égy égy láb; oda gyütt a néégy láb, a néégy láb evette a kéétlábtú az égy lábot; a kéétláb féfokta a három lábot, úgy megdopta velé a néégy lábot, hogy néégy láb mingyá eleresztette az égy lábot.

Magyarázat. Háromlábú széken ült a csizmadia, kezében egy disznó lábot tartva, oda ment a kutya s elkapta tőle a sonkát; erre a csizmadia a háromlábú székkal úgy megdobta a kutyát, hogy az rögtön elejtette a sonkát.

2. Éccér égy vién léántu elemózsiát (ajándék) kűttek a szomsziéd faluba, béraktak a turbájábo (battyú) sűt nyulat, kalácsot, még égy csutora bort. Mikor oda iért a faluba, aszongya a háziniepeknek: hosztam án valamit, de csak úgy adom oda, ha kitalájják, a mit én maguknak mondok. Hát: égy nyul mér fél?.. tizenkettő mér hat?.. föllü pöcsét, alú lik?

Magyarázat. A vén leány az úton megehülven, a nyulnak felét megette; a tizenkét kalácsból hatot szinte elköltött; a csutora födele meg lepecsételve lévén, alúl kifurta és úgy ivott belőle.

(Örség. Szalafő.)

SÍPOS ESZTI.

Tájszók.

P e s t m e g y e i e k.

Á r g o v á l ó n y n y i: czél-talanúl ide-odalézengeni; arra is mondják, hogy á r g o v á l ó g y i k, a ki kérésének nagy kúnyorálással kerít feneket.

á s z l ó: zászló, „lobogót“ a mi vidékünk népe nem ismer; á p - t o j á s: záp-tojás; a kerék, sorollya vagy szekéródâ á p j a; á p o r e s ö: záporosö. A z a b sohasem a b.

b a j u s z p e d r ö: rosszabb vetésekben eléforduló kórófaj; más vidék népies botanikájában: kecskeszakál.

b o r o z d a: a két szőlő közt ki nem ültetett s gyalogútnak hagyott sor. B o r o z d a van a szántóföldeken is, mikor a nagyobb tábla szántását több fogatásra veszik; ekkor minden fogatás végén b o r o z d a támad. Az egész táblákat is körül szokták b o r o z d á n y i, lejtős helyeken meg a vízjárásnak húznak b o r o z d á k a t.

b e l g a: bolga, belga-nyelvű = dadogó, hebegő. A hülyét is belgának mondják.

b o r v a d a p í z: az a borra való, mit szőlők adása-vevésekor a h e g y b i r ó szokott kapni.

b o p k á r o s az a fumei vagy isztriai házaló, ki időnként mindenféle p o r t é k á v â ellátogat a falusi házakhoz.

c a f r a, szelídebb értelmű a rimánál, ringyónál, ugyanazon gyöktől ered, melytől a c a f a t és a c a f r a n g s lompossgot, rongyosságot jelent anyagi és erkölcsi értelemben. Nőkre alkalmazzák.

c i n g r á t: békarokka, németül zinkraut; magyarul sikárnak is hívják. Cingrátos szína lónak is csak fele takarmány; nem szereti enni, innya meg épen ártalmas rá a szarvasmarhának.

c s i n c s á s r é t: vizenyős, zsombékos rét. Zsombéknak nálunk a begyepesedett hangyabolyokat meg a vakandturásokat nevezik.

c ú c o r, c ú c o r k a: kender-szöszből csinált kis gombolyag, mit ha a fonók meggyújtanak, a hézagaiban megritkult levegő miatt fölszáll. Fonóhelyek játékszere, de lassanként kimegy a divatból.

c s a l a m á d é: zöld takarmánynak sűrűn vetett kukoricza. A keverve vetett zöld takarmányt nálunk nem hívják csalamádénak, hanem mindig a saját néven: bükkönyös zab, herés árpa sat.

c s a j a: szőlőfakadáskor előtűnő rovar, hasonlít a csótányhoz vagyis svábbogárhoz. Igen kártékony, mert a fiatal hajtásokat lemetszi s lyukaiba czipeli.

csömpe: rút, pl. csömpe szájú. Arczra vagy termetre alkalmazva sohasem hallottam.

cafatos: rongyos, piszkos, loncsos. Cafat piszkos üledék. Cafatos a kukoricza sása, mikor a jég meghasogatja.

egykora ezen kérdésnek felel meg: mekkora? Egykora lovak: egyenlő nagyságú lovak; egykora vékák: egyenlő mértékűek. Az egykora egyenlő korút sohasem jelent.

emböre valakinek nem szolgálja, jóakarója vagy házhoz tartozója, mint más vidékeken, hanem vele törvényesen össze

nem esketett házastársa. Az ily törvénytelen házasságban a férfi a s s z o n y o m -nak hívja a nő-személyt.

Egy h u s z o n n é g y óráig se vót ide kin az a fiskáris, mégis tom, fizetek nekijé egy tiz-forintot.

elletés: legújabb ültetésű szöllő. Nálunk a legfiatalabb ültetésű szöllő-dűlőt is elletés-nek nevezik. Az egyes szőlőkben a különböző szakaszok szintén elletések, pl. „A szőlőm alsó, középső és felső elletése.”

(Tinnye.)

SZOKOLY VIKTOR.

Érsekújváriak.

Beccsinál: a földet megszántja, beveti s megboronálja.

bibircsó: patlanás a testen.

bojnyík: betyár, zshivány.

börhidázni: a vékony, még ropogós jég hátán csúszkálva keresztülszaladgálni.

bumfordi: mogorva.

bűfög evés után az étel.

dorozsbá: vőfély.

dömsi: kövér.

filágóriá: kertekben levő nyaraló.

firháng: függöny.

forgó: örvény; Nyitra folyónak két örvénye van: nagy forgó és kis forgó.

gáng: folyosó.

gébula: halmaszlag.

gerhas: sovány.

gyerécske: kis gyerek.

gyikhéc;ának mà gyikhéc: annak már vége van!

jánkli: dolmány.

kâré: két kerekű szekér.

kilisés: keléses.

kisáfá: hámfa.

kiményül: kificzamodik (kéz vagy láb).

kukhérgyál: kuksol.

mótyik: picziny.

muti v. mutizsd: mutasd, add kezembe.

nyéhó: csizmadiák gúnyneve.

ormótlan: idomtalan.

ördögló: veszedelmes játék; a földbe erősített vastag karóra vízszintesen egy deszkát erősítenek, úgy hogy ez a karón, mint függőleges tengelyen körülforoghasson, erre aztán mind a két végére egy-egy gyerek ül és sebesen körülforognak. (A tájszótárban magyarázat nélkül!)

pocik: egér.

pápmácska: hernyó.
 pilicke: két végén meg-
 hegyezett fácsika, a melyet a
 földön csinált lyukra ráfektetnek
 a gyerekek s onnan aztán bottal
 messzire kivetnek.

pilisznyés: penészes.

puruttyá: piszkos.

rigli závár.

rühell: röstell; rühelli á
 dógot: röstelli.

rűcskös: ripacsos, ragyás.

sifli: mézes kalács.

siská: farsangi fánk (Miská!
 megígétt a siská).

slámpett: rongyos.

strózsák: strohsack; ágyba
 való szalmazsák.

subriká: fűzfavesszőből
 font korbács; husvéti öntözés-
 kor használják a gyerekek.

susnyás: taknos; gyerekeknek
 mondják.

sunyi: ravasz.

sticli: újjatlan kesztyű, a
 melyet a verőérre huznak föl.

szak: sönkoly.

szérhá: háztető.

szlimácsék: csiga (Szli-
 mácsék, mácsék; öcsd ki
 szárváskádát, ha nem ötöd, apá-
 dát, anyádát, mind vásrá ve-
 retém).

tálicská: taliga.

tányírbél: napraforgó.

tráfál: eltalál (pl. követ
 hajítva).

trámpli: ügyetlen, nehézkes
 testüre mondják.

Megemlítem végre, hogy a
 kecske és negyven szókat
 így ejtik: kécske; negyven.

ÚJVÁRI L.

Heves megyeiek.

Agacs v. agacsi: akácza.

birge: birka.

bétyár: foglalkozás nélküli
 férfi.

csira: meddő tehén.

élet: gabona; kevés élet
 nyót az idén.

hodály: juh-istálló.

hamzsék, v. hamzsik:
 határjel a földeken.

ispota: ispita, kórház.

kollár: bognár.

katorka: csöves-kukoricza-
 tár.

pad: padlás.

pějva: polyva.

rakományoskert: szűrős
 kert.

takarni: aratni. Há mégy?
 Takarni.

tulok: tinó.

varaj: paraj.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Csik megyeiek.

Débdob: céltalanul jövő-
 menő; (gúnynév, nőknek szok-
 ták mondani.)

dérékszeg: azon szeg,
 mely a szekér hátsó felét az
 elsőhez köti.

díbdáb: gondatlanul készí-
 tett munka; á. é.: díbdáb ember,
 díbdáb portéka.

dílló: együgyű.

divatlan: mértéktelen az
 evésben.

d o b o n k a : l. bodonka.

d o l l i k : kiönt, kiterül; ki-
dollik a víz télben, mikor a jég
tetején kezd járni.

d ö r g ö l : törül; á. é.: ha
valaki megcsömörlik, szappanos
vízzel meg szokták dörgölni:
kenni.

d u r u s z o l , d ü r ü s z ö l :
lapáttal felváj; felduruszolja a
sárt.

d u s k á l : válogat valamiben,
minek bővében van.

d u s z i : szalmazsák.

d u v a d : meghámlik; a fűz,
mikor furulyát készítenek belőle;
megduvad a furuja; á. é.: a
föld duvad: omlik; megduvad
az ember: meghal.

d u v a s z k a , d u v i s z k a :
hogyan ugyanazon orsót, melyet
már tele fontak, többször is
lehessen egymásután használni,

szépen lehúzzák róla a fonalat:
az a duvaszka.

é : éhes; ojan é vagyok, mind
a farkas.

e g é r c s é l : rágódik; a mar-
hák ott egércsélnek a kertben.

é g y e t m á s : fejérenmü.

é g y ü v e : sehova; együve
(néha: együbe) sem jártam.

e h e j t : itt közel; csak ehejt
áll a szekér.

é l e t : udvar gazdasági épü-
letekkel; ojan szép élettye van
hoty...hoty...hoty!

e l i g é s - e l i g : nagyítása az
alignak; eligés-elig tudánk el-
jöni.

e l ő r u v a : kötény.

e m e : ártány (Gyergyó).

e p l é n y : a szánnak azon
része, melyen a teher nyug-
szik.

c z é g e l : lassan meneget.

T. NAGY IMRE.

Gyermekversikék.

H a p u j k á t l á t n a k .

Szébb a páva, mint a pujka:

Rút, rút, rút!

Szébb a páva, mint a pujka,

Rút, rút, rút! (Ezt öblögetve, a pujka, kakas
hangját utánózva dalolják.)

H a c s i g á t t a l á l n a k ,

a z é g g y i k kezibe vészi, merőn ráníz, a többi körülájja s minnyája
éggyütt énekli, míg a csiga ki nem dugja a szarvát:

Csigabiga, gyere ki,

Dugd ki a szarvadat;

Adok tejet, vaját,

Hónapra is marad.

Csigabiga mégöllek,
 Sós kútba vetlek,
 Onnan is kivészlek;
 Malomkövê lenyomtatlak:
 Mégis ki kő jünnöd.

Hogya héját (kányát) látanak,
 kezükkê hadonázvó, torkuk szakattávó dalúnak s így rijjogattyák:

Héjja, héjja,
 Miét virés a lábod?
 Török gyerek mévvágta,
 Magyar gyerek gyógyította,
 Sípbal, dobbal, nádi hegedüvel.

(Tinnye. Pest m)

SZOKOLY VIKTOR.

Gyermekjátékok.

A játszó gyermekek két pártra (magyar és német) szakadva egymással szemközt állnak.

- Tíz kis pénz, ki népei vattok?
 Lengyel László a királytok,
 Haja magyar népe!
- A minapában erre ménéték,
 Hídunk lábát eltöréték,
 Haja némét népe!
- Maj mégcsinátattyuk zöd boczfábú,
 Haja magyar népe!
- A zöd boczfa êrothandó,
 Haja némét népe!
- Maj mégcsinátattyuk rézólombú,
 Haja magyar népe!
- A rézólom elővandó,
 Haja némét népe!
- Maj mégcsinátattyuk sáranbú,
 Haja magyar népe!
- Hun vénniték tik a sárananyat,
 Haja némét népe!
- Boldog anyántú kérve kérjük,
 Aszt is nekték aggyuk.

Erre futni kezdenek és a magyarok üldözik őket.

(Helemba.)

ZIBRINYI GYULA.

Helynevek.

D ü l ö k. Kis p o z s o n y. — Nagy p o z s o n y. — Hidegkút. — F ü l y e v ö g y. — Gy ü r ü s v ö g y. — Sá g i h a t á r. — P i n c z é s a l l y a. — T o r m á s. — Nagy v ö g y. — Kis l a p á s a. — G y í k o s. — S z a r ó h e g y. — M é h e s. — M á r o k v ö g y. — V a s k a p u, — S z i l v á s g ö d ö r. — V á r a d i v ö g y. — H á l y a g á s. — Nagy e r d ő, — M a r t o n r é t. — K ö v e c s e s. — S z e m s z ú r ó. — N a g y b é c s. — K i s b é c s. — L ó k e r t ó d a l. — P a p e r d e j e a l l y a. — K a b á t v ö g y. — E p e r j e s. — K a s s a — T ó t I s t v á n y s z u r d o k. — P i k t o r p i n c é j e. — D o b ó v á r. — A l m á s i k ú t. — P é r e s. — H a n y g y á s. — K ö z é p b é r c. — F a r k a s v ö g y. [— H a j n á v ö g y. — K i s v ö g y. — H o s z s z a k. — F o r i n t o s K ú t. — B a g l y a s. — S z é n é g e t ő. — K e r t f ö l e. — Á g y a g á s. — B a t o n c z a. — G ö d r ö s. — B i k k. — G é c z i h a t á r. — K e n d e r f ö d e k. — P a l i n c z á s. — K a k u c s k a. — G ó g á n y. — G ó l y á s t e t ő. — M o c s ó n a v ö g y. — K e c s k e v ö g y. — Ö r e g h e g y. — K ö z é p v ö g y. — K á s z a p v ö g y. — C s i n g e r. — S z e n d r e s.

(Megyer. Nógrád.)

GONDA BÉLA.

Gúnynevek. *)

M o h a. K i s u r, n a g y r a t a r t j a m a g á t. B u g y i. C s i r k e. L é p é. P l a s k a. R e m e t e. T r i k a n d. G a r a s. H o g y v a n. B ó h a. S z á l m a h á z i. I g a s s á g. S á s l é. F r ü s t ö k. K a p p a n. U z s o n n a. C s e p e s. K u p a. R i g ó. Á z a l é k. F u t e r. S a j t o s. D a d e. B i v a l y o s. F a r k a n d e. D o r a. S z e r n a i. R i b i z l y i. M r a v e c z. B o r i s. P o r h ó. K ó b á s z. K u k u m u s. B e r t a. P a r t i. B a l i d u g ó. S z á r n y a s. N a d a. G ö n d ö r. F o r g y i n. K u k u c s k a. B a c s i k a. K a k a j. L á c z o. C s a n o k. P u p u c z. H á n g y á s z. H á n g y a. D u g n ó. F a r k a s. B á b a. C z i n c z i. H a j i. K i s a s s z o n y. C s i z m a s z á r, C z u c z a j.

(Megyer. Nógrád.)

GONDA BÉLA.

Zsidó gúnynevek.

F a r k a s. R a g a d, m i n t a f a r k a s. — R o s z l a k a t. M e n t h o z z á i n n i e g g y g a z d a, d e m á n e m v ó t m i r e a d n i n e k i, a z é r a s z m o n t a, h o g y r o s s z a p i n c z é j é n a l a k a t. — V i z i b i k a. K i j a b á l t a f e l e s é g i t t a s u r á r a, a z s i d ó m e g a s z m o n t a n e k i: ú g y l á r m á z k e n, m i n t a v i z i b i k a. — V e s z e t t k u t y a. A k i v e l e f e l t e t t, n e m j á r t á m k i l e n c z e s z t e n d e i g a m a g a b a r á z d á j á n, m e r e l m a r t a h o v a h a m a r á b f ö d e c s k é j é t. — R á g y ü t t. M é g k i s e v o n s z o l k o d o t t, o s z t m á a m á s i k á r e n d á s r á g y ü t t. Í g y s z á r a t t r a j t a e z a n é v. —

*) Eredetük nagyobb részt ismeretlen.

Babkaró. Vékony, magos zsidó. — Doktor. Olyan kevélyen mén, torony irányába néz, oszt a keze mindég hátul. — Ziccer. Édeskés beszédű. — Csöki Danyi. Rossz lovakkal kereskedik. — Jólelkű. Szívesen adott pénzt köcscsön, még vót mire. — Dandár. „Vigyázz tőle, csip mint a dandár“ szokták mondani. — Kivik. Ha hitelbe kérnek tülle bort, nem szeréttye és csak aszt kiabállya: áj-váj, csak a sok györek! — Pacalos. Ojan genge bűrt árult, mint a pacal. (Az eddig elésorolt gúnynevek Abauj-Gönczről valók; a nevekhez csatolt magyarázó jegyzetek a nép eléadása után írvák.)

Macskaszaporító. (?) — Kutyas. (?) — Sárgalábú. Eccer mezitláb is járt, de azut vikszos csizsmája is vót, a ki sárga vót inkább, mint fekete. — Falucsfítója. Ojan verés szakájja van, hogy ha kidugná a kéményen a fejét, fêre vernék a harangot. — Rospipa. Látni látta, hallani hallotta, ha valaki bement hozzá néha napján pénzt kérni, de azér nem egy könnyen szabadult tülle az ember, sokat murmogott, oszt mindétig a pipaszárt tisztogatta szalmaszárral.

(N.-Tárkány. Zemplém m.)

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

Mesterműszók.

A szélmalom egyes alkatrészeinek elnevezése.

Külsején. Négy vitorla. — Vitorlaléczek. — Vászón (a vitorlán). — Fel- és levásznalni a vitorlát. — Két keresztág: azon gerendák, melyeken a négy vitorla áll. — Fordító gerenda: melylyel az egész tetőzetet szél iránt fordítják. — Két kar: mely a mitligerendát tartja. — Fordító kocsi: melylyel a fordító gerendát az épület körül húzzák.

Földszint. Lisztláda. — Vashíd. — Vashídon való serpenyő. — Korong (egy vasrud). — Serpenyő állványa. — Két kőoszlop (t. i. a köveket tartó oszlop). — Liszt sipóka: melyen a megörlött liszt vagy dara lejön.

Kőpad vagyis első emelet. A két kő. — Kéreg: a kőnek faburkolata. — Garat. — Garatfa. — Csellegő: az a petyegő két szerszám a kő és garat közt, melyen át a buza ráfolyik a kőre. — Köemelő. — Stenglivas. — Felöntő: véka, melylyel a garatra öntenek. — Kis fuka: kis felöntő. — Kármentő: melyet a felöntő alá tesznek, mikor a zsákból a buzát átöntik. — Zsákhuzó két kötél.

Sebes kerékpád vagyis második emelet. Dob. — Dobszár. — Villás vas: vasrúd a dobszárban. — Karika (a dobon). — Orsópálcza (a dobon). — Kis dob-ékek. — Váltó. —

Keresztváltó. — Ágasok. — Zsákhuzó. — Sebes kerék. — Kis bálvány.

Szeles bálvány pallata. Szeles bálvány. — Szeles kerék. — Nagy dob. — Fogak. — Pász: fakarika a szeles kereken, melylyel megállítják a szeles kereket. Onnan vehette nevét, hogy e kerékre ráillik, rápászol. — Két cylinder kerék. — Nyakravaló: vaskarika a szeles bálványon, melyen a cylinder kerék forog. — Két görbe gerenda (egy ódalsó, egy hátulsó). — Pásznak emelő rudja. — Majorpang: kétségkívül mauerbank, t. i. a malom falán köröskörül menő és 42 „vekszin” nyugvó gerendakarika, melyen a molnár a malom tetejét szél iránt fordítja. — Vekszik: váltók, apró faékek. — Keresztmitli: középső gerenda.

(Pusztá-Kaszaperegh.)

BERCZIK ÁRPÁD.

Gyors mondókák.

Tekergős kukorgós jó tőkének jó bora van; élés késsé sányárgátták, kápá fokká koczogtátták; fehér tá, én elöntöm mákomot, né kívánnya káromot; zöd czipellő, Komáromba szábták, párjáró párjára rákták; a ki eszt a szép köszöntést étuggya mondáni, ép pint bor az ára.

(Megyer. Nógrád vm.)

GONDA BÉLA.

Mese a féreg farkincájáról.

Belé ment a féreg
A túrós dézsába;
De a macska éccér
Kárt tett a farkába.

Kuncorált a féreg,
A huncut macskának,
Hogy ne hagygya őtöt
A világ csúfjának!

De a macska néki
Még nem kégyelmeze,
És a farkincáért
Jó vácscságot kére.

Elment a kús féreg
Ki az istálóba,
S kére a tehéntől
Tejet vácscságába.

„Tehen nekém tejet,
Tejet a macskának,
Agya vissza nekém
Kicsi farkincámot!”

Tehen kütte őtöt
A rétbe kaszáshoz.

„Kaszás nekém füvet,
Füvet a tehennek;
Tehen agya tejet,
Tejet a macskának;
Macska agya nekém,
Kicsi farkincámot.”

Kaszás kütte őtöt
A pékhöz lepénért.

„Pék agy nekém lepént,
Lepént a kaszásnak;
Kaszás agya füvet,
Füvet a tehennek;
Tehen agya tejet,
Tejet a macskának;
Macska agya nekém
Kicsi farkincámot.“

A pék kütte ötöt
A csidmadiához.

„Csidmadia csidmát,
Csidmát agy a péknek;
Pék ad nekém lepént,
Lepént a kaszásnak;
Kaszás nekém füvet,
Füvet a tehennek;
Tehen agya tejet,
Tejet a macskának;
Macska agya nekém
Kicsi farkincámot.“

Csidmadia kütte
Disznyóhoz sértéett.

Disznyó nekém sértét, —
Sértét a csidmadiának; *)
Csidmadia csidmát,
Csidmád ad a péknek;

(Csik megye.)

Pék ad nekém lepént,
Lepént a kaszásnak;
Kaszás agya füvet,
Füvet a tehennek!
Tehen agya tejet,
Tejet a macskának;
Macska agya nekém
Kicsi farkincámot.

Disznyó kütte ötöt
A makkfához makkétt.

Makkfa nekém makkot,
Makkot a disznyónak;
Disznyó agya sértét,
Sértét a csidmadiának;
Csidmadia csidmát,
Csidmát ad a péknek;
Pék ad nekém lepént,
Lepént a kaszásnak;
Kaszás agya füvet,
Füvet a tehennek;
Tehen agya tejet,
Tejet a macskának;
Macska agya nekém
Kicsi farkincámot.“

S mikor a makkfánál
Igy kuncorál vala,
Ugy megütte egy makk,
Hogy minnyátt meghala.

T. NAGY IMRE.

Néprománczok.

Zomborodi csárda előtt mi törtint!
A más íjjel három bétyár odamént.
„Aggyon Isten kocsmárosné jó estét.“
„Aggyon Isten magoknak is szeréncsét.“

„Kocsmárosné né kívánnyon szeréncsét,
Szíve körül forgattyuk még a nagy kést.“
„Jajj Isteném, hogy kell nekém meghalni,
Két hónapos kis árvámat itt hagyni.“

*) A méret kedviért ide kivételkép „susztert“ szokás mondani.
Nagy I.

Ki van mán a pincze ajtaja nyitva,
Abba fekszik kocsmárosné meghalva;
Fínyés láncczal van keze összekötve,
A zsebiből ki van a tallér szédve.

„Jajj Isteném, de nagy vítkét is tettem,
Hogy a szegíny kocsmárosnét megöltem;
Tudom ezír számadásra kell menném,
Vagy örökös rapságot kell szenvedném.”

(Torda. Bihar m.)

BAKOSS LAJOS.

Népdalok.

Mán kis Tordán nincs több legíny, mint három,
Az is árpa kaszálni járt az nyáron;
Kík pántlika lobog az inge újján,
Jajj de szípen hajlik a kasza után.

Mán kis Tordán nincs több leány, mint három,
Az is marok szédni járt el az nyáron;
Kík pántlika van annak a dèrekán,
Jajj de szípen hajlik a marok után.

Mán ezután csikós leszék, nem gujás,
Bal vállamon hordozom a karikást.
Réz sarkantyúm lovam víknyába vágom,
Így múlik el tüllem fiatalságom.

Ha félülök kis pej lovam hátára,
Beugratok a rózsám udvarára:
Rojtos gatyám, fakó lovam teríti,
Gyenge karom a rózsámat öleli.

Tajtík pipát nem cserélék az úrral,
Pej paripát főkomiszárus úrral.
Főkomiszárus úr lova lípíst jár,
De az enyím elrepül, mint a madár.

(Torda. Bihar m.)

BAKOSS LAJOS.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VII. kötet.

1878. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

A MAGYAR NYELV TANÍTÓIHOZ.

Ha ítéletet akarunk mondani a magyar nyelv tudományos ismertetése érdekében kifejtett munkásságról, s fokmérőül a dolgosok számát s az előállított termékek mennyiségét alkalmazzuk, azt tapasztaljuk, hogy újabb időben a magyar nyelvtudomány művelése igen örvendesen halad előre. Ki ne telnék el például örömmel, ha végig tekint, és látja a magyar grammatikák nagy számát és grammatikaíróink hosszú seregét? Vagy a napról-napra szaporodó irodalomtörténeti művek nem hangosan beszélő bizonyosságai-e ama jelenségnek, hogy a mit a mult idők mostoha viszonyai miatt eddigelé tenni elmulasztottunk, azt most fokozott erővel s kétszeres buzgalommal helyre kívánjuk ütni?

S ha a dolog mélyéig lehatunk, ha e termékeket a komoly kritika mértéke alá állítjuk? Tiszteljük a kivételeket, de — engedje meg az olvasó, hogy e kivételek számát kíméletből elhallgassuk — akkor e megelégedést keltő munkálkodás csak külsőleg csillogó máznak bizonyúl be, a melynek valójában vagy semmi, vagy nagyon csekély az értéke. Ki fog tűnni ugyanis, hogy az irodalomtörténeti művek — tisztelet, a mi tiszteletet érdemel — nem egyebek, mint Toldy alapvető művének néha nagyon is hű másolatai vagy meddő kivonatai, a melyekben az önálló kutatásnak legcsekélyebb nyomaival sem találkozunk, s a melyekben a független ítéletnek hiánya oly tátongó, a más véleményében való vak hit és bizodalom olyannyira szembeszökő, hogy az alapmunkának még ama helyeit is, a melyekben fölöttő az állítás tarthatatlansága, szembetűnő

a csillogó színekkel való festés, az érdemen fölül való magasztalás, s a melyekben az erős részrehajlás jelei csaknem kirívók, még azokat is a habozásnak, a kételkedésnek legkisebb jele nélkül egészen oly megnyugvással írják le s nyújtják olvasóik elé, mintha a legkétségtelenebb igazság utánmondásáról volna a szó. Ki fog tűnni, hogy azok a nagy számot alkotó grammatikák — ismét tisztelet a kivételnek — egyik a másikának pusztá kiírásai, a melyek mind egy forrásra, a hiányok és gyarlóságok tárára: a „Magyar nyelv rendszerére“ vezetendők vissza; ki fog tűnni, hogy e nyelvtanok nagy részének írói — megtartjuk a szót, mert a címlapon így nevezik magukat — nem hogy egy vagy más megfejtetlen grammatikai kérdés megoldásához nyúlnának, egy vagy más határozatlanságot megállapítani törekednének, hanem némelyike — nem tudunk más nevet adni neki — annyira lelkiismeretlen, hogy, noha kétségtelen tudatában kell lennie e téren való járatlanságának és tájékozatlanságának, mindamellett annyifáradtságot sem vesz magának, hogy az eddig történt kutatásoknak utána nézne, a helyeset fölismerni iparkodva figyelmére méltatná, s a régi fonák-ságok helyére beiktatná.

Már ez egymagában véve is fölötte sajnálatos, elszomorító tény; pedig még egy másik, hasonló természetű jelenség is sorakozik melléje. Magyar nyelvtanaink nagy része ugyanis nem csak arra nézve szolgáltat tanúbizony-ságot, hogy íróik a kellő tanulmány, készültség és ismeretek nélkül kezdték meg és végezték áldástalan munkájukat, hanem tanúbizonysága ama ténynek is, hogy a magyar nyelv tanítóinak tetemes száma is a tájékozatlanság homályos világában él; mert különben érthetetlen, megmagyarázhatatlan volna ama jelenség, hogy a szóban levő grammatikák száma még mindig újabbakkal szaporodik, a már meglevők pedig újabb és újabb kiadásokat érnek.

A föntebbi két jelenség mellé föl kell említenünk még e harmadikat is. Az a magyar nyelvtanító, a ki az örvendetesen haladó magyar nyelvtudománynak egyre folyó kutatásaiban tájékozatlan, a ki koronként való megállapításait nem ismeri, annak — ezt megengedi mindenki —

legjobb szándéka ellenére is lehetetlen, hogy tanításával az igazságot lépten-nyomon meg ne hamisítsa, lehetetlen, hogy igaz tudomány helyett alaptalanságokat ne terjesszen. A mi buvárlatok pedig újabb időkben a magyar nyelvtudomány terén történtek, azok csekély kivétellel vagy a Nyelvtudományi Közleményekben, vagy az Akadémiai Értekezések füzetekben, vagy pedig a Nyelvőrben láttak napvilágot; ezekhez járulnak még ama fontos kutatások eredményei, a melyek Budenz József „Magyar-ugor szótárában“ vannak egybeállítva. S ha azt kérdezzük: mily keletnek örvendenek, mekkora fogyasztó közönségük van a most elsorolt magyar nyelvtudományi termékeknek? A „Magyar-ugor szótárból“, abból a műből, a melynek egyetlen egy magyar nyelvtanító könyvtárából sem volna szabad hiányoznia, elkelt eddigelé vagy negyven darab; s hozzá teendő, hogy e számból is egy jó rész egyetemi hallgatók javára írandó föl. A körülbelül tíz ezernyi magyar nyelvű népiskolát nem számítva, középiskoláink száma meghaladja a kétszázat; ezekben legalább is négyszáz tanító foglalkozik a magyar nyelv tanításával; s mind e számból a Nyelvőr mult évi járatói közt volt: „tanár“ huszonkilencz, tanítóegyesület és népiskola tizenhárom, néptanító három; a középiskolák közül pedig majdnem két harmad rész azoknak a száma, a melyek hiányzanak az előfizetők sorából.

Mind ez a jelenség együtt véve kétségtelen tanúbizonysága ama kevésbé vigasztaló ténynek, hogy épen azokban a körökben, a melyek hivatva volnának egy részt a buján tenyésző s már mély gyökeret vert hamis nézetek elenyésztésére közreműködni, más részt a magyar nyelv előbbre vitelére célzó nyomozásokat és törekvéseket munkálkodásukkal telhetőleg gyámolítani, épen ott érdekeltség, buzgalom és tevékenység helyett nagyobbára hideg részvétlenséggel és tétlenséggel találkozunk.

Pedig ha valahol, akkor épen itt van kettőzött buzgalomra, sokszorozott tevékenységre, erő kifejtésre szükségünk. Mert míg a többi tudományszak fejlesztése s előbbrevitele a mi hozzájárulásunk nélkül se szenved

csorbát, s tudományos műveltségünk öregbítésére elegendő, ha csupán megjelenünk az aratásnál, addig a magyar nyelvtudomány egész terhével egyedül a mi vállainkra nehezedik; s ha minnenmagunk nem műveljük, ha fejlesztését elhanyagoljuk, mások nem fogják helyettünk a munkát elvégezni, s bizony fejletlen, műveletlen marad az.

A mi a magyar nyelv terén való munkálkodást, még pedig közös vállvetve intézett munkálkodást megköveteli s a tovább nem halasztható ügyek sorába helyezi, az a körülmény, hogy mindeddig tudományos alapon nyugvó, s minden kérdésre biztos válaszzal szolgáló, teljesen befejezett syntaxisunk nincs. E hiányt érezzük kivétel nélkül mindnyájan; s érzi különösen nem csak a magyar, hanem kivált az idegen nyelvek tanítója. Az idegen nyelvben való oktatás, ha okszerű akar lenni, tudvalevőleg csakis az anyanyelv alapján történhetik; ámde ha az anyanyelvben mindúntalan hiányokra, határozatlanságokra, vagy a mi még rosszabb, sok helyütt vizásságokra akadunk, várható-e akkor, a mi pedig mindnyájunknak közös óhajta, hogy az idegen nyelvek tanítói segédkezet nyújtsanak a nyelvünk ellen elkövetett visszaélések megszüntetésére? Nem kell-e inkább majdnem természetesnek találunk — a mi fájdalom igen sok esetben tapasztalható — hogy a más nyelvek tanítói nyelvünkre csekély s néha meg épen semmi figyelemmel sincsenek, vele rendszerint keveset törődnek, s mintha tisztasága rájuk egyáltalában nem tartoznék, sokan teljes részvétlenséggel vannak iránta? Fölróhatjuk-e hibául nekik, hogy az idegenszerűségek egész seregét ültetik át ekként nyelvünkbe, s tudtukon kívül szabálytalanságok, rendellenességek terjesztőivé lesznek?

Csak kötelességünket teljesítjük tehát, midőn ügytársainkat, azokat, a kik a magyar nyelv tanításával foglalkoznak, a munkában való részvételre fölszólítjuk. A tenni való sok, a teher nagy, egy-két ember vállal meg nem bírják; szükségképen meg kell osztanunk, hogy a maga idejében elvégezhesse. Gondolja meg kiki, hogy azon kívül, hogy lelkiismeretes kötelességét teljesíti, egyszersmind egy szent ügynek, anyanyelvünk fejlesztésének tesz vele szolgálatot, s vállaljon

mindenki annyit és azt, a mennyi s a mi legjobban megfelel erejének. A teendők sora oly hosszú, hogy ha minden arra való kéz mozgásba jő is elvégzésére, mégis mindegyiknek kijut a magáé, s oly különféle természetű, hogy még a kevésbbé jártasoknak is akad hasznos tennivalójuk.

Midőn a következőkben végzendőink sorát összeállítjuk, ez összeállításhoz hozzá kell csatolnunk a megjegyzést, hogy egy-két rovatra nézve ugyan történtek már előzetes munkálatok; de minthogy ezeknek némelyike nem tekinthető egyébnek kísérletnél (synonymák), más részük pedig, azonkívül hogy a fölállított szabályok jó távolra állanak a teljességtől, még ama hibában is szenved, hogy a tételek nagy ritkán s csak itt-ott támaszkodnak hiteles szavahihető tanúkra (szóvonzat, határozók), s így csak subjektív nézetek értékével bírnak: szükséges, hogy ezeket is újra földolgozzuk, s a hol mi hiány van, azt kellőképen pótoljuk.

1) Jelesebb íróink szókincsének szótári földolgozása.

2) A jelentősebb, különösen sajátságot alkotó szók kapcsolatainak egybegyűjtése.

3) A rokon értelmű szók egybeszedése, osztályozása s a jelentéskülönbözetek meghatározása.

4) A szóegyezés szabályainak egybeállítása.

5) A jelzők, különösen a névelő alkalmazásának megállapítása.

6) A különféle határozók kifejezőinek megállapítása és osztályozása, s az úgynevezett szóvonzati példák összegyűjtése.

7) Az egyes kötőszók története és functiója.

8) A szó- és mondatrendi szabályok részletekbe ható kutatása és kifejtése.

9) Az idegen, különösen a görög, latin, német nyelvek sajátságos kitételeinek megfelelő magyaros szólások s kifejezések összeállítása.

10) A kiválóbb tájszólások grammatikájának, vagy grammatikájuk egyes részeinek földolgozása.

E rovatok mindegyike oly terjedelmes, s némelyike annyi újabb és újabb alosztályt foglal magában, hogy csupán ezek egyikének tüzetes földolgozása is csak hónapokra menő serény munkásságnak s buzgó kutatásnak

lehet a gyümölcse. Hadd bizonyítsa e szavunkat egy pár példa.

Vegyük föl az alárendelő kötőszók tágas osztályából az időjelölőket.

Az összes irodalom és a népnyelvi használat alapján s adataiknak támogatásával megállapítandó osztályozásuk

1) Idő tekintetében:

- a) egyidejűségjelölők: *míg, valamíg, a meddig, mialatt; midőn, mikor, hogy; mihelyt, a mint, alighogy* (folyó cselekvés v. történeti mult);
- b) előidejűségjelölők: *miután, mióta* (végzett cselekvés v. történeti mult);
- c) utóidejűségjelölők: *mielőtt; a míg, valamíg, míg—nem* (folyó v. végzett cselekvés v. történeti mult).

Az a) csoportbelieknek újabb osztályai:

- α) tartós egyidejűségjelölők: *míg, a meddig, mialatt;*
- β) érintkező egyidejűségjelölők: *mihelyt, a mint, alighogy;*
- γ) mind a két működést végzők: *midőn, mikor, hogy;*
- δ) egyszersmind előidejűségjelölők: *midőn, mikor, hogy.*

2) Mód tekintetében:

- a) tényre mutatók (jelentő mód);
- b) majd ténnyt, majd bizonytalanságot, lehetetlenséget jelölők (majd jelentő, majd ohajtó mód).

A következő példacsoport szolgáljon tájékozóul arra nézve, mily hálás munkát teljesít az, a ki egy olyan szó szerepkörének meghatározására vállalkozik, minő a kizáró *csak* szó is, s vállalkozik egyszersmind annak kimutatására, egyik-másik, különösen a befolyásosabb idegen nyelvekben, mely és miféle erők felelnek meg neki: „Keresi a vendégeket, hát biz *csak* a hűlt helyöket leli. (Népkölt. Gyűjt. I. 498.). *Csak* hamar beért a városba. (u. o. 571.) Mikó a templomba indút, *csakugyan* kútba vettette a kirájkisasszony gyűrűjét. (413.) Éccző *csak* beröpű az ablakon egy vadgalamb. (412.) A kiráji *csak* nevetött rajta, avvà odább mönt. (408.) *Csak*

úgy jártak csodájára a kirájok. (416.) De a rózsám nem szeret már, *csak* azt mondta, hess el madár. (270.) Hat száz esztendő múlva mégis *csak* meg kell halnom. (364.) Oly éhes volt, *csak* úgy nyaldosta talpát az éhségtől. (482.) A kiráj é nem tutta gondóni, miféle embör löhet a; *csak* elállott szöme-szája a nacs csudálkozásba. (405.) De hiába vót mindön mestörködés, *csak* nem birták mögfogni; mikó mán egészen körükerítették, *csak* étünt. (405.) Imádkoztak érte, miséztettek érte; mind hiába, *csak* haza járt az. (447.) Négy garasér oda adom, *csak* csókoljon meg galambom. (411.) Nem bánom én, ha befagy is a Tisza, *csak* te rózsám jöjj vissza. (272.) Azzal is *csak* szegényebb vagyok. (456.)“

A jelentősebb szók kapcsolatainak egybeállítására legyen irányadó a *szem* szó néhány kapcsolatának kimutatása. Szemfény, szemvilág, szemfog, szemfödél, szemfül, szemsó, szemtanú, szemügy, (három) szem szilva; árpa- búza- szőlőszem, láncszem, őrszem, pápaszem, rákszem, tyúkszem, vakszem, vérszem, kiülő szem; szembe száll, szembe szökik, szembe ütközik, szemre vet, szemre vesz, szemre való, szemre szed, szemmel tart, szemet szúr (ez a dolog), kitolták a szemét (holmi aprósággal), szemet kap a holmira, farkaszemet néz vele; majd megesz a szemével, szégyenszemre beállít hozzánk; jár a szeme, majd kisült a szemem, résen van a szeme, elállott szemünk - szánk, sat.

A kik egy vagy más jelenség kutatására vállalkoznak, készek vagyunk mindenkor részletes utasítással szolgálni, s a dolgozatoknak folyóiratunkban tért adni.

A SZERKESZTŐSÉG.

HELYESÍRÁS.

II.

Visszapillantás.

Dr. Simonyi Zsigmond az iskolamester népség pedánságát szídja azért, hogy a tudákosság sarában megfeneklett a magyar helyesírás. Ezen tudákos pedáns iskolamester

népség feje Révai; mert ő alapította meg a magyar helyesírást, sőt meg is akarta volna állapítani, annyira meg vala tudományának helyességéről győződve; de mások nem hagyták ott, a hová Révai tudománya, vagy dr. Simonyi ítélete szerint, pedánsága helyezte volt. A magyar helyesírás tehát igazán meg nem feneklett, sőt mint a kényeső oly mozgékony. Letérvén a Révai töltötte országos útról, az újítások egér-ösvényeire tévedt, s most a kiejtés tág mezejére akarnák juttatni, a melyen szabad lesz, mint a pusztai legény. Másképen tudom én tehát, mint dr. Simonyi a magyar helyesírás történetét.

Révai azon sajnálkozik vala, hogy egy helyesírás sem annyira bizonytalan, mint a magyar; mert, úgymond, még elvei iránt sem egyezünk meg. Fölállítá tehát elveit. Elsőnek és bizonyosabbnak az etymológiát vagy szófejtést vette, mely azonban a közmegegyezés által elfogadott euphoniát vagy széphangzást nem mellőzi. A hol az etymologia nem utasít — a mi nagyon ritka eset a nyelvünkben — ott második elvnek a helyes szokást fogadta el. A régi kéziratok és nyomtatványok, úgymond továbbá, igenesen nem taníthatnak a helyesírásra, mert nagyon tévovázók; de ha okosan vizsgáljuk meg, eléggé kimutatják a régi szokást, mely mind a szófejtés, mind a helyes kiejtés mellett tanúskodik. A mai köznépnek kiejtése (vulgi pronuntiatio) nemcsak nagyon különböző, hanem, mint néha tapasztaljuk, helytelen is lévén, a helyesírás elve nem lehet.

A szófejtésre alapított helyesírásnak némelyek most tüzes ellenségei, folytatja Révai. Azt mondják tudnillik, hogy a kiejtés a helyesírásnak az elve, s azért úgy kell írni, a mint kiejtik a szokat. Még a régiségre is mernek hivatkozni, azt állítván, hogy Tsétsi volt az első újító, ki ok nélkül, egyedül az írás könnyebbségét tartván végnek, csinálta meg az új helyesírást. Leginkább a *j*-t üldözik, s nem így írnak: *ad-ja*, *had-ja* (serege), *mond-ja*, *gond-ja*, *fal-ja*, *csudál-ja*, *von-ja*, *kíván-ja*, *falat-ja*, *hagy-ja* stb., hanem így: *ad-gya*, *had-gya*, *mond-gya*, *gond-gya*, *fallya*, *csudállya*, *vonnya*, *kívánnya*, *mutattya*, *falattya*, *hagygya*, *nagygya*. Révai kérdezi, ha igazán így ejtik-e: *ad-gya* stb.?; s ha itt-ott így ejtik is, vajjon helyesnek mondhatjuk-e azt

a kiejtést; mikor a legrégibb nyelvemlékben — (a melynek írója csakugyan nem tartozhatott dr. Simonyi szerint a tudákos pedáns iskolamester népséghez) — *latiatuc, socoŕtia, mulchotia, temetiuc; intetvinec, ildetvitr* szókat is találjuk; valamint más régiségekben *orcŕayat, ápolgatya, halgatya, faraztyatok* stb. szókat, a melyek nyilván azt mutatják, hogy nem úgy ejtették az írók, a mint az *ad-gya* stb.-féléket kellene kiejteni. Még ilyen szók is, mint: *helhezie, ilezie*, az újabbaknál: *másja, megalkalmazja, elorozja, meghozja* stb. világosan mutatják nemcsak a *j*-t mint ragot és képzőt, hanem annak kiejtését is. Révai a hiányjegy alkalmazását is csak az *az ez, amaz emez*, és szókon helyesli, a hol betűt pótol. (Apostrophus ea inscribitur parte, qua litera tollitur. Perperam adhibetur in medio vocum ad indicandas contractiones. Falso etiam dativum absorptum denotat in usu possessionum. Elab. Gramm. I. 182.)

A „pedáns, tudákos“ Révai tanítása szerint alakult helyesírás Kazinczy és írói felekezetje által szinte közdívattá lett, s azt azután a magyar Akadémia országossá tette. Már 1848 előtt kezdenek némelyek túl menni Révain. Azt gondolják vala sokan, hogy jobban hatottak be a magyar nyelv történetébe, belső természetébe, mint Révai, s változtatgatának az elfogadott helyesíráson. 1848 után közönségessé lőn az újítgatás, mely azonban leginkább csak a hiányjegy elhagyogatásában, s az *olly, illy, melly, mennyi* stb. szók egyszerű *ly, ny*-nyel való írásában áll vala. Toldy Ferencz egymásután adogatván ki újabb és régibb írókat, a nevezett újításokat emezeknek szövegeire is alkalmazá, nem gondolván vele, hogy ezzel a klasszikus metrumokban írt verseket megszeplősíti. Azonban haladásnak tetszett az újítás, s új nevet is találtak ki neki, elnevezték *takarékosság* elvének. Az Akademia „hivatalos“ helyesírása e szerint elmaradottnak látszik vala az új kor haladása mellett. Ezen segíteni akarván, az Akademia egy bizottságot küld ki, mely a magyar helyesírás és szóragozás főbb szabályait, a szókötés szabályait s a magyar nyelv rendszerét újabb vizsgálat alá vegye, s a szükségeseknek vagy czélszerűeknek mutatkozó változtatások és javítások iránt indokolt véleményt adjon; „miután az írásmódban az utolsó tíz-tizenöt év alatt

kifejlett különbségek és tétovázások az e tárgyban netán eszközölhető közmegegyezést kívánatosnak tüntetik fel." A bizottság csak a helyesírás szabályait vizsgálta keresztül, s 1856. április 13-án adta be véleményét. A bizottságnak magam is tagja levén, s azonkívül a Magyar Nyelvészet 1856-ki és 1857-ki folyamában különösen és bővebben is értekezvén a helyesírás ügyéről, lehetősen emlékezem még a tárgyalásokról s az azokban nyilatkozott nézetekről. A többség a hiányjegy elhagyogatását s az *lly*-nek, *nyy*-nek egyszerű *ly*-, *ny*-nyel való írását óhajtván igazolni, a kiejtés elvét tűzte ki elsőnek és döntőnek, s a szófejtést második helyre szorította le; tehát Révaival ellenkezőleg járt el. A szófejtésre nézve pedig annyira ment, hogy körömszakadtáig vitatta, hogy az *az ez* szónak *z*-je nem tartozik a szónak testéhez, hanem csak úgy, szinte ok nélkül került oda, ezzel mind a képzőnek, mind a ragnak természetét és hatását értvén félre. Azt is vitatta többi közt, hogy az *az ez* szó a relativum *ki, melly* előtt más természetű és eredetű, mint a névhatározó *az ez*, s azért *aki, amely* stb. írható. Mind ezt pedig a takarékosság elve által is ajánlgatá, a mely elvben, úgy hiszik vala, igen nagy tudományos haladás rejlik. Látjuk, hogy az akadémiai bizottság többsége 1856-ban igen távol járt Révai elveitől és felfogásától; de hogy a magyar nyelv természetébe és multjába való mélyebb behatásánál fogva tért volna el Révaitól, azt én legalább nem mondhatnám. Viszontag erősebben ragaszkodék a többség a szótök épségéhez (csak az *az ez* szók csonkítására lévén szüksége), s mellőzvé Révai helyes megszorítását, a ki a szófejtést a helyesírás első és bizonyosabb elvének fogadván el, a közmegegyezés által elfogadott euphoniát vagy széphanzást nem mellőzte, s tehát a *külömb, külömbek, aggat, faggat*-féléket helyeselte.

Az Akadémia elfogadta a többség véleményét, s azt szabálynak szentesíté, a nélkül azonban, hogy minden eltérést, melyet valaki tudományos okból követne, határozottan tiltana.

A helyesírás fő elvét a bizottság a kiejtésben találván föl, s azt az osztály is ekképen fogadván el: „A helyesírás fő alapját a kiejtés teszi, tekintettel

a nyelvtudományra". 1856 óta helyesírásunkat a kiejtés szabályozza, melyet a nyelvtudomány kinek-kinek nézete szerint igazít vagy nem igazít. Legtöbb változás állott elő a szók össze- vagy nem-összeírásában, melyekben a csonkított *az ez* szók véghetetlenül sokszor fordulnak elő. A magyar helyesírás letérve egyszer a Révai töltött országos útról és az újítások éger-ösvényeire tévedvén, a melyek számtalanok, ismét szükségesnek látszott az akadémiai nyelvtudományi bizottságot felszólítani, hogy segítsen a bajon, s tegyen, ha lehet, az eltérésekről. Ezen újabb felszólítás több évvel ezelőtt történt ugyan, de a bizottság tanácskozásai vontatva, meg-megszakadva folynak. Legtöbben a bizottság tagjai közül alig vevének részt azokban, mintegy azt mutatván ki, hogy nem érdemes a helyesírásról vitatkozni, mert a tudományos felfogások különbségénél fogva egyöntetű credményre nem juthatni; annál kevésbbé reménylhető, hogy valami jó munka süljön ki. Végre nagy nehezen és nagy sokára meglett a bizottság munkálatja, melyet „A Magyar Helyesírás Elvei és Szabályai” cím alatt 1877-ben kiadott. Ennek 1-ső §-a fő elvnek a kiejtést mondja, mely azonban bizonyos korlátok közt működik, tért engedvén a szófejtés elvének; némely esetben érvényre jut az írást könnyítő egyszerűsítés elve is. Ezen munkálat szerint tehát a helyesírás fő elve a kiejtés; másod elvek a szófejtés és az írás egyszerűsítése.

HUNFALVY PÁL.

RITKÁBB ÉS HOMÁLYOSABB KÉPZŐK.

II.

Értekezésem címéül akár azt tehettem volna: a nyelvújítás szóképzése; mert ritkább és homályosabb képzőkről szólva, majdnem elkerülhetetlen, hogy a nyelvújítás botlásaival is ne foglalkozzunk. Mai nyelvünkben sok olyan képző él, mely száz esztendővel azelőtt még halott volt. Nem mellőzhetjük, számolnunk kell velük. Föladatunk lesz kimutatni, hogy a nyelvújításnak volt-e joga őket föltámasztani, és nem jogtalanul bitorolják-e ezek a képzők

az életet. A nyelvújítás több idegen képzőt magyarnak tekintett és velük számos szót alkotott. Ezeket is sorra kell vennünk, mert csak így láthatunk tisztán, csak így különböztethetjük meg édes sajátunkat a másétól és vonhatjuk meg ragaszkodásunkat az idegentől. Kezdjük mindjárt az utóbbiakkal.

1. Az ár, ér képző.

Annyit írtak, mondtak már az ár, ér képző szláv-ságáról, annyira kárhoztatták, elítélték, hogy e képző idegen volta ellen küzdve egészen elfelejtettek róla megemlékezni, hogy tulajdonképen nekünk is van egy ár, ér képzőnk, mely nem a szláv-ságból került hozzánk, hanem nyelvünk életében egész természetesen fejlődött.

Ilyen ár, ér végű eredeti magyar szavunk, melyről kimutathatjuk, hogy megvolt a régi nyelvben, és ma is él a népnél, meglehetősen számmal van. Egy párt Magyar-ugor szótárában Budenz is megemlített és magyarázott már; a teljesség kedvéért azonban soroljuk föl itt mindnyáját: *buvár, csaplár, csapodár, csiszar, foglár, jüzér, folyár, hajtsár, kajtár, koslár, töltsér, tündér, vezér; || fehér, gyopár, sopár, sovár, sirár, sikér, szikár.*

Mind e felsorolt ár, ér végződésű névszók deverbális képzésűek. Két csoportba oszthatjuk őket. Az elsőbe tartoznak a világos igei alapúak, mint: *buvár, csapodár*; a másodikba pedig a homályos igei alappal bírók, mint: *fehér, gyopár, szikár* stb.

A világos igei alappal bíróknak is találunk azonban egy pár gyanús alakját. Ilyenek: *csaplár, foglár, hajtsár* és *vezér*. Majdnem bizonyosan állíthatjuk, hogy a *csaplár, foglár, hajtsár* szókban nem az az ár képző van, mint a *buvár, csapodár*-ban, hanem a szláv nyelvek ár képzője. Több ok szól ezen állítás mellett. Mindenesetre a legfontosabb, hogy mind a három újabb keltű szó és olyan vidéken jöttek először forgalomba, a hol szlávok laknak. Kétféle dolog lehetséges. Az egyik, hogy szlávok vették át a magyar *hajt, csapol* és *fog* igéket és képezték tovább az ár képzővel; a magyarok aztán velük érintkezve e szókat már szláv alakjukban ismét visszavették tőlük. Ilyen visszakölcsönzésre több példa van. A *gomb* magyar szó.

A déli szlávok kölcsön vették tőlünk és a *gombkötő* fogalmának kifejezésére ellátták rendes *ár* képzőjükkel és lett belőle *gombár*. Ezt a *gombár*-t némely magyar vidéken is használják. Hasonló történt a némely vidéken használatos *sajtár* = sajtáros szóval is. Ezt is csak szlávok képezhették, midőn átvéve a *sajt* szót a sajtáros fogalmának kifejezésére ellátták *ár* képzőjükkel. De még valószínűbb, hogy a *hajt-sár*, *csaplár* olyan vidéken teremtek, a hol a lakosság két nyelven, magyarul és szlávul egyképen beszél. Ilyen két-nyelvűeknél mindennapi dolog, hogy egyiket se tudva becsületesen, a kettőt összezavarják. Ezen szóokban az *ár* képzőnek szláv eredete mellett legjobban bizonyít az, hogy a *csaplár* mellett egy *csapláros* alak is van. A *csaplár* szóban annyira nem érezték az *ár* módosító erejét, egyáltalában az egész szó magyar voltát, hogy az *ár* képzővel teljesen egyenlő értékű -s képzővel is ellátták, mint a szintén szlávból került *mesár*-t a *mészáros*-ban. A *foglár*-nak a régibb nyelvben és Sándor Istvánnál a *uceps*, madarász jelentése van, és csak 48 után kezdték mintegy csufnévül a zsandárokra használni. Én azt tartom, hogy ennek a szónak az alapja nem is a *fog* ige, hanem alkalmasint a *fogoly* (perdix) névszó és ebből alkották szintén szláv hatás folytán a *fogolyár*, *foglyár*, *foglár* alakot, mint *sólyom*-ból *solymár*-t (P. Pápainál: *falconarius*). Ha a *fog*-igét vesszük alapul, nehezen magyarázhatjuk meg, honnan került oda az az *l* és az eredetibb madarász jelentés.

Bár a *vezér*-t ki lehet a *vezet* igéből magyarázni és nagyon szép analogiáját találjuk a *csiszár*, *kajtár* szavakban, még sem igen tarthatjuk eredetinek. Nem tarthatjuk pedig azért, mert legrégibb nyelvemlékeinkben nem találjuk, bár elég alkalmuk lett volna rá, hogy a bibliafordításokban használják, és legelőször Molnár A. szótárában fordul elő. A *vezér* szót a 16. században vehettük a törökségből, a hol *vezir* alakban találjuk. A *vezir*-ből ép úgy lehetett *vezér*, mint a ném. *polier*-ből *pallér*.

A többi világos igei alapú szókat, melyeknek eredeti voltához semmi kétség sem fér, vegyük most már egyenkint bonczoló kés alá. A *buvár* eléfordul régibb emlékeinkben és a népnyelvben; M. Albertnél „mergus, urinator,

vízben buvó". Kriza. Vadrózsák: édös annya vizi *búvárokat* küldött; vizi *búvárt* elhivatá. 4. és 5. l. Összetételben: buvár-kutya (canis ponticus PP.). A *csapodár* alapszava a *csap-* ige *d* frequ. képzővel a nép nyelvében általánosan használatos. A *csap* igének *d* képző alakja megvan a *csapodi*, *csapdi*, *csapda* participialis alakokban is. A *csapodár*-nak Sámhárnál eredetibb *csapondár* alakja is előfordúl. (A szóközépi *d* a magyarban mindenütt eredeti *nd* helyett való.). *Csiszár*-nak alapja a *csiszol*-beli *csiszó-* (az *l* frequ. képző.). Régi szó. Molnár A. szótárában és PPápainál: machaeropoeus, armorum faber, politor. Az egyszerű *csiszó-* tö meg van még ebben a participialis képzésben *csisza* (pl. csisza-kő, ered. alakja: csisza). A *kajtár* (damnificus, noxius, PP. it. cupes, catillo S. I. mindent fölverő, fölfítató, fölkatató. Sz. D.). és *koslár* (régí szó: lascivus, salax, venerous) névszók alapja a *kajtat* (inquirít, investigat) és *koslat* (grassatur, discurrit M. A. propter Venerem instar arietis circumcurrit S. I.) igékbéli *kajt-* és *kosol* (denom. képzés *kos*-ból). Jelentésük kajtató, koslató. A *kajtár* és *koslár* úgy látszik refl. igetöböl (kajlik, koslik) vannak tovább képezve. A *folyár*-t mint régí szót jegyezte föl Kresznerics. Előfordúl S. I.-nál is lascivus, salax, venerous értelemmel. Képzésre nézve megegyezik az utóbb említett névszóval, és jelentése tulajdonkép annyi mint folyató. A *töltsér* a *tölt* igének egy frequentatív -s-sel tovább képzett *töltös* alakjából; a *tiúndér* (praestigiator, qui se in varias species transformat M. A.) pedig egy frequ. *tiúned-* igetötöl való, jelentése tehát *tiúñ*, *tiúñdező*. A *fűzér* alaki tekintetben bővebb magyarázatra nem szorúl. Előfordúl a nép nyelvében „a mi föl van fűzve v. fűzni való” jelentésben; pl. fölaggatja a fűzéreket (a fölfűzött gyümölcsöket, szölőfürtöket) a házban Sz. D. Összetételben; fűz é r g y ö n g y : fűzött rend-gyöngy Sz. D.

A nem világos igei alapú szókat, mint *fehér*, *gyopár*, *sovár*, *sivár*, *szikár*, *sikér* részben csak az összehasonlító nyelvészet segítségével magyarázhatjuk. A *fehér*, *fejér* szóknak alaptöve egy *feh-*, *fej-* ige, melynek eredetibb alakja a „splendere” jelentésű ugor *pəg-* (f. päj) ige; *fehér*-nek jelentése tehát „splendens, splendidus”. (L. Budenz. Magyar-ug. szót. 500. l.) A *gyopár* (stoechas citrina M. A.

gyopár-tapló = fűnek neme, melyet, ha megszáritnak, könnyen belé akad a tűz Sz. D. A mint üszögölöd *gyopárod*, úgy ütsz belé. Dugonics) alapja lehet a *gyopon*, *gyapon*-beli (exardescere, succendi) *gyop*-; jelentése tehát annyi volna mint gyúló (t. i. fű). A *sivár* alapigéje ugyanaz mint a *sivány* (abgetragen, verschlissen) szóé, t. i. *siv*- (= ugor *s_g* : reiben, schleifen, wetzen). Alapértelem szerint könnyen együvé tartozhatnak (a *sivány*-ra nézve l. Budenz. M.-ug. sz. 361. és 353. szám). A *sovár* = avidus, inhians alapja egy *sov*- ige lehet, de nagyon valószínű, hogy egy participium képzővesztett alak van előttünk *sováró*, vagy még eredetibb *sováló* helyett. A *szikár* alapja lehet a *sikkad*-beli *szik*-; jelentése tehát mintegy száraz, *sovány* volna. A *sikér* (= csekély. Nyr. VI. 523.) világos, hogy *sikély* helyett való, mint a *sekély*, *csekély* vele egyértékű szavakból kitűnik; tehát csak végződésre és nem képzésére nézve tartozik ide.

Ezek az *ár*, *ér* végződésű szavak, melyeket itt felsoroltam, jóformán teljesen kimerítik azon szókat, melyekben az *ár*, *ér* képző voltát ki lehet mutatni. Az *ár*, *ér* az összehasonlító nyelvészet alapján, összetett képzőnek mutatkozik: *á* + *r*, *é* + *r*. Első része az *á*, *é* egy nomen agentis képző és a teljesebb *-j_s*, *-j_z* alakból vonódott össze, mely ma is megvan pl. a *tolvaj* ered. *tolvajo* szóban (l. a *tolvaj*-ra nézve Bud. M.-ug. sz. 231.), az *r* pedig Budenz szerint közönbös képző, ugyanaz, mely *szomorú*, *keserű* szavakban is meg van, és eredetileg alig lehetett más mint kicsinyítő képző. *Buvár* tehát teljesebb alakjában így hangzott *buvaja-ra*, *buvajra*; *fehér*: *feheje-re*, *fehejre*. Mind e szók cselekvő nevek (nomina agentis). *Buvár*: buvó, *csapodár*: csapodó, *kajtár*: kajtó, *tündér*: tündő. Jelentésre nézve csak a *fűzér* tér el, mely nom. acti és magát a fölfűzött dolgot jelenti (v. ö. temető: friedhof). Meglehet azonban, hogy a *fűzér*-ben az *r* ered. *l*-ből való; képzése tehát olyan volna mint a *fonál*, *kötél* szavaké. Ez a magyarázat az előbbinél jóval tetszetősebb is.

Föl kell itt még sorolnom egy sereg olyan *ár* végű szót is, melyek nem képzettek, hanem gyökérszavak. Azoknak kell tartanunk, mert meg nem magyarázhatjuk. Ilyenek: *bogár*, *gyökér*, *madár*, *sugár*, *sudár*, *szekér*,

kenyér; || *fenyér*, *hinár*. Több közülök, mint *gyökér*, *sugár*, *sudár* az összehasonlító nyelvészet alapján is gyökérszónak mutatkozik (l. Budenz szótárában az *e* szóknak megfelelő cikkeket). A ragozásban az utóbbiakban, valamint a *madár*, *bogár*, *szekér*, *kenyér* szókbán az *ár*-t rövidebb *-ara* váltja föl: *madara*-t, *sugara*-t stb., a mi az *ár* képzésű szavakban soha se történik. A *fenyér*, *hinár* stb. szókbán ugyan megmarad ragozás közben az *ár*, de hogy mindazáltal mért nem tartjuk őket képzett szóknak, azt már megmondtuk.

Láttuk tehát, hogy a magyar *ár*, *ér* deverbális képző és nomen agentis-féle szókat alkot; most már nézzük, jogosak-e a nyelvújítás ilyen alkotásai, mint *hordár*, *áldozár*, *csillár*, *zuzár*, *szövéár* és a többi, mert ki gyözné őket mind elsorolni? — Azt mondhatná valaki, hisz ezek is szakasztott olyan képzések mint *buvár*, *csapodár*! Igen ám, csak hogy meg kell gondolnunk, hogy hány ilyen világosan, magából a magyar nyelvből megmagyarázható *ár* képzős szavunk van. Összesen csak nyolcz, és ezekben is annyira elmosódik a képző functiója, hogy módosító erejét alig érezzük. Csak fejtegetés után tudtunk rábukkanni, hogy a *csiszár*, *kajtár*, *csapodár*, *tündér* szóknak ige, még pedig ma már nem élő igealak képezi alapját. Az *ár* ezekben a szókbán már majdnem teljesen megkövült mint képző, és semmikép se szolgálhat analogiául.

De nem csak deverbális képzésű *ár* végű szavakat találunk nyelvünkben, hanem denominativumokat is. A régibb és a nép nyelvében összesen csak négy ilyen találunk: *kád-ár*, *kulcs-ár*, *solym-ár*, *sajt-ár* (sajtárús). A *solymár* és *sajtár* szavak, mint már mondtam, szláv hatás folytán készültek és nyelvújítóink nem is ismerték. Azt a két szót, a melynek analogiájára *ár* végű denom. szavaikat alkották, a *kádárt* és *kulcsárt* mind egyszerű (kád, kulcs) mind képzett voltukban szintén a szlávból vettük. Így tehát, minthogy hibás analogiára készültek, minden újabban képzett *ár* végű szavunkat el kell ítélnünk.

A *kádár*-on és *kulcsár*-on kívül még számos *ár* végű szót vettünk át a szlávból, melyeknek eredeti jelentése azonban a magyarban nem érthető és így mintául se szolgálhattak, ilyenek: *mészár* (mészár-szék), *pohár*, *gerencsér*, *mocsár* stb.

Ar végű nem csak szlávból, hanem németből is került hozzánk. Ezeket nem annyira a szóképzés mint a hangtan szempontjából említem meg. Érdekes t. i. hogy a ném. *er* végzetnek rövid vocalisa a magyarban megnyúlik, mint: *héber*: heber, *kaszvár*: kassner, *pintér*: binder, *fullajtár*: vorreiter, *kaczér*: ketzer (l. Szarvas. Nyr. VI. 385. l.), *sintér*: schinder, *hengér* (székely szó): henker, *bognár*: wagner (A *v* és *b* hangváltozásra v. ö. *bakter* és *wächter*; a bakter különben a sváb *wochter* alakból került hozzánk), *pallér*: polier.

HALÁSZ (FISCHER) IGNÁCZ.

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

II.

Ezzel áttérhetünk az ötödik szakaszra, a szószármaztatásra.

„A szószármaztatás, így olvassuk a 6. lapon, könnyen tévedésre s képtelenségekre visz, sz. Ágoston szerint: a szók eredetét kiki, mint az álmokat, jó szánta szerint magyarázván. A kimondás által a betűk gyakran elcseréltetvén, csaknem lehetetlen a szók való eredetéig feljutni, erőtetéssel pedig csaknem minden szót ki lehet a legidegebb nyelvből is magyarázni. Etymológiát mindazáltal szótárírónak elhagyni nem szabad; az által világosodik fel nyelvünk története, szavaink értelme, s új szók alkotására csak a szószármaztatás törvényeiből lehet szabályokat vonni. Azonban a szók eredetének kinyomozásában a könnyenhivőség és túlságos kétkedés közt közép utat kell tartanunk, s inkább tudatlanságunkat megvallanunk, mint hibát tanítani.“

Ez sok tekintetben nevezetes passus. Nevezetes először is, hogy ez a tétel: „a szószármaztatás könnyen képtelenségekre visz,“ azzal van okadatolva, mert „sz. Ágoston mondja, hogy mindenki jó szánta szerint magyarázza a szók eredetét.“ Ebből következik, hogy az etymologia nagy részében nem egyéb, mint képtelenségek tanítása; aztán hogy sz. Ágoston nyelvészeti tekintély; s végül, hogy

minden ember etymologus. Ha ez az állítás bizonyos etymologiai dolgozatokra vonatkozik, akkor mi is szíves készséggel aláírjuk, hogy a szószármaztatás könnyen képzelenségekre visz. Különben csak annyit jegyzünk meg hozzá, hogy fütyülni is mindenki fütyül, de azért még se mindenki muzsikus. Nevezetes másodszor, hogy „a kimondás által a betűk és nem a hangok cseréltetnek el, hogy azért csaknem lehetetlen a szók eredetéig feljutni, s hogy erőltetéssel csaknem minden szót ki lehet a legidegenebb nyelvből is magyarázni“. Ez a hely ama sajnálatos jelenségről tesz tanúbizonyságot, hogy a Nagy Szótár, a melynek, a mint majd látni fogjuk, a szószármaztatás minden, a többi kellék pedig majdnem semmi, épen azt nem tudja, a mi fő, t. i. hogy a hangváltozások bizonyos törvények szerint mennek végbe, s hogy épen e hangtörvények útmutatása mellett állapíthatni meg egy részt a szóknak eredetibb alakját; nem tudja, nincs tisztában magával az etymologia fogalmára nézve sem; mert ha tudná, a találmányra épített és kierőszakolt szómagyarázatot nem vinné be az etymologia fogalmába, a mely az igaz, a való (ἐτυμον) kimutatásának a tudománya. Nevezetes harmadszor, hogy „az etymologia által világosodik fel szavaink értelme, s új szók alkotására csak a szószármaztatás törvényeiből lehet szabályokat venni“. Ebből következik, hogy ha én, vagy akárki más ki nem mutatja előbb nekem, hogy honnan és hogyan származott a huszonöt, meg nem érthetem, nem tudhatom, mit jelent, ha mindjárt rajtam hegedűlik is el; mert „szavaink értelme csak az etymologia által világosodik föl“; s következik, hogy mindazon szó, a mely a NSzótár megjelente előtt készült, szabálytalan, rossz szó; mert etymologikus szótárunk a NSzótár előtt nem volt, már pedig „új szók alkotására csak a szószármaztatás törvényeiből lehet szabályokat venni“. Nevezetes negyedszer, hogy „a szómagyarázatban a könnyenhivőség és kétkedés közt közép utat kell tartani“. Az etymológiában, ha tudomány, s a mely esetben tudomány, nincs se hit, se kétkedés; ezek csak abban az etymológiában lehetők, a melyről a NSzótár nyelvtudósa, sz. Ágoston beszél. De fő nevezetessége az egész passusnak a következő okoskodásban mutatkozik: „A gyakori s erős hangváltozások miatt majd-

nem lehetetlenné válik. s legtöbbszörte tévedésre s képtelenségekre visz a szószármaztatás; hibák tanítása helyett tehát tanácsosabb bevallani tudatlanságunkat: ennél fogva szótárírónak nem szabad elhagyni az etymológiát, mert csak ez világosítja föl a nyelv törvényeit — s ha aztán kérdezzük és kutatjuk, mi által világosítja föl az etymologia a nyelv törvényeit, a passusban más választ rá nem találunk, mint azt, — „tévedések és képtelenségek által“.

E logikai misteriumra következik a gyökérszó meghatározása és fölosztása. „Gyökszónak hivatik az az egytagú rész, mely nincsen szóképző által alkotva“. Ez ugyan nem áll, legalább a magyarra nézve nem: de tekintve az akkori tudományos viszonyokat, nem róhatjuk föl hibául. „Az ily gyökszók, olvassuk folytatólag, vagy eredeteiek vagy kölcsönzöttek.“ A mi a gyökérszóknak ezt a fölosztását illeti, ilyesmit a nyelvtudomány nem ismer; a nyelvek szókat igen is, de gyökereket egymástól nem szoktak kölcsönözni; a hol netalán a kölcsönzött szó a kölcsönadó nyelvben egyszersmind gyökér volna, ott kétségtelen, hogy képzője vesztett szóval van dolgunk. A nagy számú gyökérközösség nem kölcsönzésnek, hanem közös eredetnek a tanújele. „A gyökszók eredetéről, folytatja tovább az utasítás, alig mondhatni valamit, mert az ő régiség homályában vész el. Már az ily gyökszókról, akár azok finn, zsidó, arab, akár a perzsa, mongol, török, tatár, akár tót, német, deák, görög nyelvvel legyenek közösek, legtanácsosabb ezen szabályt követni, hogy: hol a kölcsönzés akár nyelvünkbe, akár nyelvünkől világos, ott az kijelentessék: hol pedig eléggé ki nem mutatható, ott kétesnek maradjon a szótárban is, egyszerűen az jegyeztetvén meg, hogy ez vagy amaz magyar gyökszó, ez vagy amaz idegen nyelvvel közös.“ Minthogy az említett fölosztás tarthatatlan, tarthatatlanná válik a ráépített következtetés is. Ha valamely magyar gyökér egy idegen nyelv gyökerével egyezik, az vagy véletlen találkozás, pl. magy. *kap-*: lat. *cap-*: vagy tulajdonképen nem is egyeznek, pl. magy. *fénj-*: gör. *φω-*, mert a görögben a gyökér *φω-*, *φα-*. Curt. Griech. Etym., a magyarban pedig az *f* eredetűbb *p*-ből támadt (Buden. Nyk. VI): vagy egyszerű szókölcönzés, pl. magy. *kád*: lat. *cad-us*: itt még hozzájárul, hogy a magyar az *o* szavát nem is a latintól vette, tulajdonkép

tehát e két szónál nem is lehet magyar-latin szóközösségről beszélni. Csodálni való még az idézett helyben a nyelveknek következő osztályozása: finn, zsidó, arab; aztán perzsa, mongol, török. Meg kell még jegyeznünk e helyre nézve, hogy a szláv helytelenül van tótnak nevezve; az egyik nemi-, a másik pedig fajfogalom; s a mely szó szláv, az nem szükségképen tót is. Aztán a magyarban a kölcsönvett szláv szók száma körülbelül ezerre rúg, ebből az ezből azonban alig jut a tótra talán száz.

Helyes e szakasznak az a pontja, a mely a kölcsönvett szókról beszélve azt mondja, hogy „az idegen szó néha nem azon nyelvből jön át, a melynek tulajdona; pl. *piacz* az olasz *piazza*-ból van véve, noha eredetije a német *platz*. Tévedés elhárítására a nagy szótárban ennek is föl kell jegyeztetnie“.

S ezzel az utasítás, ha még hozzáveszszük a „Szótári rövidségről“ szóló VI. szakaszt, a mely egészében helyes útbaigazításoknak a foglalatja, véget ér. Vannak azonban még pótlékutasítások is, a melyekből a következő pontok érdemesek a kiemelésre. Az első azt kívánja, hogy „a nem helyesen képzett, de az életben fölkapott szók is fölveendők a szótárba, megjegyezvén az ilyeneknél a képzési hibásságot, mi által a szótár gyakorlati használatossága növekedtével egyszersmind a nyelv tisztítására is üdvös hatást fog gyakorolni“. Lehetetlen bárkinck is, a ki csak némileg is ismeri nyelvünk újabbi viszontagságait, az utasításnak e pontjától megtagadnia teljes helyeslését. Szintoly teljes helyeslésünkkel találkozok ama másik pont is, a mely meghagyja, hogy „a szótárírók a szószármaztatást és nyelvhasználást mellőzzék“.

S ezzel meglehetnénk elégedve, ha egy újabb pótlékban a következő tudósítást nem olvasnók: „Czuczor Gergely és Fogarasi J., amaz mint a nagy szótár szerkesztője, ez mint annak ellenőrző vizsgálója a kis gyűlésnek bejelentették, hogy ők túlmenvén az utasításon, az etymológiát is fel kezdék venni a munkába, s ennek felderítésére, hol szükségesnek látszik, a szók más nyelvekkel egybe hasonlításába is bocsátkoztak. Az ülés kedvesen vette a szerkesztők e dicséretes buzgóságát.“

A mint már egyszer említettük, szótárunknak az

etymologia minden, a többi kellék pedig majdnem semmi. Etymologia minden áron! ez a jelszó. Oly praemissákból, a melyek minden egyebet megengednek, csak a szófejtést nem, végre is az a következtetés, hogy szükséges az etymologia. „A szók helyes érteményezésére szükséges a szóelemzés,” olvassuk a 18. lapon. „Etymológiát szótár-írónak elhagyni nem szabad, mondja az V. szakasz; az által világosodik fel nyelvünk története, szavaink értelme.“ S ugyanott *) alatt a szerkesztőségnek ezt a jegyzetét találjuk: „E szakasz elején az mondatik: „A gyökszók eredetéről alig mondhatni valamit.“ Továbbá: „A származék és összetett szóknál ki kell jelelni azon elemeket, melyekből összeállottak, hacsak a származás és összetétel könnyenérthetősége azt szükségtelenné nem teszi.“ Már ha egy részről a gyökszók eredetéről alig mondhatunk valamit, más részről a származás és összetétel könnyenérthetősége az elemek kijelölését szükségtelenné teszi: akkor alig maradna mit elemeznünk. Pedig ennek az értelem meghatározására is végtelen befolyása van.“ S minden hangsúlyozott s kigondolható „noha“ és „ámbar“ ellenére győzött a megindító panaszhang, hogy „akkor nem volna mit elemeznünk“, győzött „az értelem meghatározásra oly végtelen befolyású etymologia“; s a mint hallottuk: „az ülés kedvesen vette a szerkesztőknek abbeli dicséretes buzgóságát, hogy az utasítás ellenére is fölvtették az etymológiát a szótárba.“

Itt méltán kérheti mindenki: miként magyarázandó meg ez a minden áron való etymologizálni akarás? Mi is kérdeztük, s alkalmasabb feleletet nem találtunk rá, mint azt, a mit a költő mond: Sok volt nagyon a tudósnak az ő tudománya. Kellett akkorában egy csomó nyelvésznek lenni, a kikben annyira összegyűlt s úgy fölszaporodott az etymologiai malaszt, hogy már ki kellett buzognia; s a hová kibuzogjon, arra épen legalkalmasabb edény volt a készülő tökéletes szótár; mert tökéletességét csupán és egyedül ennek a bőven ömlő etymologiai malasztnak köszöni, a mint jövő alkalommal, s részben azonnal is látni fogjuk a szerkesztőség elveinek fejtegetésénél. Előbb azonban még egy nevezetes pontjával kell megismerkednünk az utasításnak, a mely íme ekként hangzik: „Mi az etymologiai és nyelvhasználati fejtegetéseknek netán szabandó

határokat illeti, hosszas tanácskozás után úgy nyilatkozott a választmány, miszerint leginkább a tudva s kétesen idegen szók, melyek több-kevesebb nyelvészek által s nem minden ok nélkül idegeneknek tartatnak, óvatosan tárgyalassanak s hódíttassanak a magyar nyelv eredeti birtokául“. Már meggyőződhettem volna, mert sokszor, igen sokszor átolvastam e helyet, mindazáltal most is, midőn e sorokat írom, azt kérdezem magamtól: Megvan nekem a két látó szemem? Vagy talán elfeledtem, nem értek jól magyarul? Tudok én még itélni, nem fogyatkozott meg az értelmem? Csakugyan az van itt kinyomtatva, hogy „a nyelvtudományi osztály választmánya abban állapodott meg, hogy az oly szók, a melyeknek idegensége kétségtelen, óvatosan bár, de hódíttassanak meg a magyar nyelv eredeti birtokául“. Hiába, nem tagadható, ott áll eltörülhetetlenül: „úgy nyilatkozott a választmány, miszerint leginkább a tudva s kétesen idegen szók óvatosan tárgyalassanak s hódíttassanak a magyar nyelv eredeti birtokául“. S aztán megint elgondoltam, lehetőnek tartaná-e valaki, hogy pl. a történet-tudományi osztály választmánya oly utasítással bízza meg egy vagy több tagját, hogy leginkább azokat a történeti eseményeket, fölfödözéseket, találmányokat, a melyeket kétségtelenül idegen népek alkottak és teljesítettek, pl. Amerika fölfödözését, sajtót, gőzgépet sat., óvatosan a magyar nemzet sajátjának, eredeti birtokának vindikálják? Nem, az lehetetlen. Itt mégis valami tévedésnek kell lenni a dologban. Nézzünk utána, győződjünk meg; forduljunk fölvilágosításért magához a NSzótárhoz! S rányitottam egyikére a legelsők közt levő, kétségtelenül idegen szóknak, erre hogy *asztal*; s olvastam: „*aszt* elvont gyök, melyből *asztag*, *asztal* és ezek származékai erednek; egyezik a megfordított *tesz* önálló gyökkel; jelentése tehát: valahová tevés, állítás, helyezés, rakás“. Rányitottam egy másikra: *abroncs*; s olvastam: „*abr* elvont gyök; átvetve *bar* azonos a földést, takarást jelentő *bor*, *bur* gyökkel a *borít*, *borul*, *burok* szókban; származékai: *borincs* v. *boroncs*, betűáttétellel: *obrincs* v. *abrincs*“..... S betettem a könyvet, és — elgondolkoztam.

De térjünk át a szerkesztőség etymologiai elveinek fejtegetésére.

Tehát mons parturibat : nagy szülhetnékje volt a hegynék, gemitus immanes ciens, eratque in terris maxima exspectatio.

A természetrajzból tudjuk, hogy egyfajú lények közt is van különbség. Ismeretes például a cucurbitaceák közül a paraszt tök és úri tök; van közönséges szilva s királyné szilva, van csordás körte és császár körte. Így van a tudománynyal is. Az a számművelet, teszem azt, a melyet a szatócs végez, az közönséges számművelet; a bankáré ellenben, az fölsőbb számművelet. Ez előzményekből következik, hogy nyelvtudomány és nyelvtudomány közt is kell különbségnek lenni. S van is. Van egy közönséges s van egy fölsőbb nyelvtudomány. Különbség köztük csak is az elvekben, eljárásban s az eredményben van; a többire nézve teljesen megegyeznek egymással. Az eljárásbeli különbség például az, hogy a közönséges nyelvtudomány nyílt szemmel dolgozik, s azért csak azt látja, a mi van; a fölsőbb nyelvtudomány pedig, mikor keres, fürkészködik, kutakodik, behunyja a szemét; azért gyakorta olyast se lát, a mi van, s viszont a legtöbbszörte olyas mindent is lát, a mi nincs.

Nézzük például ezt a jól ismert szót: *megyek*. Ha egybevetjük ismeretes alakjait és származékait, pl. csak a következőket: *ménstem, ménő, ménel, mégy, mégyén, mégyünk, méngyék, méngyünk, méndégél, méned-ék*, s még némely ide tartozó egynemű jelenségekkel összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy itt két igetővel van dolgunk; az egyik a gyökér *mén-*, a másik továbbképzés *mén-d*, s hogy ebből való a *méngyék*, aztán *mégyék* és *mégyék*; továbbá hogy a *méngyék, mégyék* csak a jelentő jelenében működik, s ott is megosztja szerepét a *mén-* tövel, a többi alakok pedig kivétel nélkül a *mén-*ből vannak képezve. Hogy mi ez a *mén-*, elem-e vagy pedig származék, azt, ha mindjárt a legapróbb, idevaló jelenségeket összehordjuk s nagyító üveggel vizsgáljuk is, azt meg nem mondhatjuk, mert arra nyelvünkben nincsen felelet.

Ez a közönséges nyelvtudomány. A mit lát, azt tudja; a mit nem lát, azt bevallja, hogy nem tudja.

A fölsőbb nyelvtudománynál ellenkezőleg áll a dolog. Ő azt nem tudja, a mi látható, pl. hogy a *méngy-* nem egyéb, mint a *méndégél*-beli *ménd-*, s azért neki a *mégy*

rendhagyó ige, s szerinte a *męngyęk*, *męnsz*, *męsz*, *męgyęn* csak a „nyelvrontó tájbeszédben“ (így van kinyomtatva a 24. lapon) divatosak, s mint ilyenek természetes hogy fonákságok; nem tudja, hogy a *męgy*-ből nem alkotható a *nomen agentis*; különben nem állítaná, hogy a *męgye* nem egyéb, mint a *męgyő* részesülőnek a változata. Ellenben tudja, a mi se nem látható, se semmiféle érzékünkkel föl nem fogható: hogy a *męn*- micsoda elemekből áll, s külön mindegyik elemnek mi a belső értéke.

S ha valaki azt kérdezi, a NSzótár nyelvtudománya melyik a kettő közül, a feleletet megtalálja rá a 24. lapon, a hol a szerkesztőség magáról ezt mondja: „felsőbb nyelvészettudományt űzünk“.

Lássuk tehát, mit tanít a felsőbb nyelvtudomány.

„Gyök tulajdonképen a szónak azon egytagú elemi része volna, így olvassuk a 15. lapon, melynek nincs többé önállósága, közhasználatú értelme, milyen pl. *dar-* a *darab* szóban; de minthogy az ily gyökök más gyökerekkel egybevetve valamely közös elemben ismét megegyeznek, pl. a *rozżan*-beli *roz-*, a *rohad*-beli *roh-*, *rogy*, *rosz* sat. beszédrészeknek közös eleme *ro-*: következik, hogy a magyar nyelvtudományban kétféle gyök van, az egyik gyökelem: *ro-*, a másik egyszerűen gyök: *roz-*.“

S a felsőbb nyelvtudománynak — minthogy már ki van találva a nagy szó, hát használjuk — tehát a felsőbb nyelvtudománynak, a mint az részint az Előbeszédben ki van fejtve, részint az egyes cikkekből kiegészíthető, a gyökerekről szóló elmélete ím a következő.

Minden gyökérnek van egy alaphangja, s ez rendszerint mássalhangzó, a melyben eredettől fogva bizonyos belső erő, az alapjelentés bennrejlík. Egy példa elég lesz, hogy világos fogalmunk legyen a felsőbb nyelvtudomány gyökeleméről. Vegyük föl az *r* hangot. „Mint gyökhang — ez van mondva róla az V. köt. 387—388. lapján — a) általában erős, légrázó, reszketeg hallamot utánoz, pl. *ráspol*, *récze*, *riszál*, *rozżan*, *rucza* sat. Ide tartoznak, melyekben az *r* alaphangot más hangok előzik meg, mint: *bar-czag*, *bar-bora*, *bor-dó*, *dor-omb*, *turha* sat. Továbbá az emberi kedély- és indulathangok, melyek erős *r* hanggal törnek ki, mint: *ir-így*, *dér-dúr*,

ör-öm, irg-alom sat. *b)* Oly gyököszók alaphangja, melyek némi erőszakkal, s többször *r* hanggal járó *rontást, metszést, rágást* fejeznek ki, milyenek: *rab, réz, rojt, ger-eben, ger-eblye, csor-oszlya* sat. *c)* Oly gyököszók alaphangja, melyek ropogással, recsegéssel járó tüzet, égést, és tűzszínt jelentenek, mint: *ragy-a, rák, rát-ottu, ris-ka, rozs-da, pör-nye, gyér-tya* sat. (Közbevetve legyen mondva, fölötte csodálkozunk, hogy épen a *tűz*, de meg hogy különösen a *ménkü*, a mely nem csak jelenti, hanem a mely maga a legvastagabb ropogással, recsegéssel járó tűz, égés és tűzszín, hogy miért maradt ki épen ez ebből a tüzes családból?) *d)* Erős mozgásra, terjedésre vonatkozik, mint: *par-ittyá, gar-at* sat. *e)* Oly szók alaphangja, melyek valami magasat, emelkedettet jelentenek, mint: *or-om, hór-i, gór-é, tar-kó, szar-u* sat.“

A mint a fölhozott példákból kitetszik, ez az alaphang állhat a szó kezdetén, közepén vagy végén, annak a jelentésre semmi befolyása sincs, s egyéb tekintetben sem se nem épít, se nem ront a gyökérszón.

Itt az a kérdés vetődik föl először, hogy ha pl. a *parittyá*-beli *par-* gyökérnek alaphangja, lelke az *r*, minő functiót végez benne először az *a*, aztán a *p*.

A gyökérbeli magánhangzóra nézve a 16. lapon azt a fölvilágosítást nyerjük, hogy „az alaphang a nemet jelöli, a magánhangzók pedig fajkülönböztetők“. Egyes cikkekből továbbá kikövetkeztethető, hogy mindegyik magánhangzónak minő módosító ereje van; a mit különben egy más nevezetes munkában („A magyar nyelv metaphysicája.“ Irta Fogarasi János.), a melyből van véve ez az egész elmélet, ekként találunk meghatározva: „1) A gömbölyű magánhangzók (ó, ő, ü, ű) jelentenek *a)* gömbölyűséget, *b)* öszvehuzást, berekesztést; 2) a nyíltak (á, e, é, í) jelentenek terjedést, nyilást; 3) a vastagok nagyságot, durvaságot, kellemetlen érzést, távolságot; 4) a vékonyak kicsinységet, kellemetes érzést, közelséget; 5) a hosszúk tágasságot, lankadást, jövő időt; s 6) a rövidek keskenységet, gyorsaságot és jelen időt“. (56—57. l.) S ugyan ehhez ugyanott a következő jegyzet van csatolva: „Talán ezen vastag és vékony hangok különbségeiből lehet kimagyarázni az egyes színek különbségeit is, pl. barna, piros, sárga kelle-

metlen színek, fehér, kék, zöld kellemesek?” A kérdés alakjába öltöztetett tény itt egyedül csak a becsülendő szerénységnek a bizonyítéka. Mert lehet-e erre nézve kétség? Nyúljunk bele vakon a szók nagy seregébe, s a melyeket kimarkoltunk, fényesen fogják igazolni a vastagság-vékonyság sat. elméletének tiszta valóságát. *Kan* = durvaság, *nöstény* = finomság. *Nő, hölgy* = finomság; a *leány*-ban az alaptag *le* = vékonyság, a toldalék *ány* = lehető vastagság; *meny, menyecske* = vékonyság; *asszony, anya* határozott vastagság.

A másik kérdés, hogy mi a *par-ittya*-beli *par*-nak harmadik eleme, a *p* elem. Szótárunk szerint ez előtét, s a 62. lap tanítása szerint „lehet négyféle: a) az alapszó értelményét nem változtatja, legfőlebb hangzatosabbá teszi, pl. *Andri Bandri, Örzse Börzse, Ista Pista, Anna Panna*; b) az alapszó értelményét némi árnyalattal módosítja, pl. *atya, batya* (bátya), *anya banya, állvány bálvány, órias* (óriás) *hórias*; c) némely szókban csak ikerítve divatozik, pl. *ingó-bingó, ákom-bákom*; s d) a gyök- vagy töszóból egészen újat képez, pl. *ér és bér, orda és borda, ém* (ebben *émettem*: ébren voltomban) és *kém, egyít és vegyít*“. Ehhez meg kell jegyeznünk, a mi különben magától érthető, hogy ha a gyökér alaphangja kezdi a szót, akkor mássalhangzó társa utótét lesz, a melyről szintén ugyanaz áll, a mi az előtétről volt mondva.

SZARVAS GÁBOR.

Á TERMÉSZETRAJZ MŰNYELVE.

Hogy a meglevő természetrajzi munkában összehalmozott tudománykincseket, ezentúl is használhassuk, az eddigi helytelen alkotásu műszavakat nagyrészt nyelvtanilag kiigazítjuk, s csak ott helyettesítjük magyaros vagy európai keletű szavakkal, a hol szükséges. (V. ö. Nyr. II. 49—54.)

A helyettesítéseknél visszamentünk a latin, görög vagy európai keletű műszavakra (*bohóc, brillenschlange, serpent à lunettes, szemű veges kígyó*), vagy régiebb munkákra, vagy a néphez folyamodtunk. Nem alkotunk egészen új szót csupa viszketegből, hanem csak szükségből; s ekkor a nyelvtani szempontoknak ébrentartásával a céljt magát nem tévesztjük el szem elől, t. i. a természetrajznak nemzetiessé való tétele s

előmozdításának eszközeit. Az új alkotásoknál arra törekedtünk, hogy az élettani viszonyok vagy a megkülönböztető tulajdonságok lépjenek előtérbe.

A) Zoologia.

a) Általános rész.

I. Elvetendőek a következő, leginkább chemiai hibás szóalkotások, s visszaállítandók az internationalis elnevezések. Ahol épen szükségesnek látszik a magyar kifejezés, helyreigazítással magyarázóul szintén használható. E szerint lesz: *em*(v): chymus; *festeny*: pigmentum; *nyálany*: ptyalin; *hugyany*: urin; *sajtany*: casein. (legumin); *vértany*: chytin, entomolin; *emésznye*: pepsin; *fehérnye*: albumin (protein: tojás fehéré); *kemnye*: amylum (keményítő); *rostonya*: fibrin; *sejtenye*: cellulosis; *tápnnya*: chylus; *ösképle*: sarcodes; *tömkeleg*: labyrinth.

II. Helyreigazítandók: *csáp* (antenna): csap, pl. lemez csápúak helyett legyezős csapúak; *tap*: (tentaculum); tapogató; *táp* (victus): táplálék (összetételekben tápláló) élelem; *szíp* (proboscis): szipó; *inger* (stimulus): ingerlés, ingerlet; *nyák* (mucus): nyálka; *tak* (mucus): (takony, nyálka) turha; *receg* (retina): recehártya; *alvad* (coagulat): megalszik, származékaiban megalvó, megaludt, aludt (vér, tej); *rágony* (mandibula): rágó; *tekeny* (testa): teknő; *úszony* (pinna): uszó szárny, halszárny, para, pl. has szárnya, gerincz szárnya (népies kifejezés az uszony helyett); *zsírany*: zsír; *hatány* (actio, vis agendi): hatás, hatósság; *falám* (palpus): faló, faldokló, faldosó; *csövény* (calamus): a toll csévéje, csöve; *ormány* (proboscis): orr nyujtvány, nyúlt orr, v. egyszerűen orr, pl. nyúlt orrúak; *forgantyú* (columella, a csigáknál a héj tengelye, orsója) helytelen alkotás, mert a *tyú* rag a részesülés *t-ő* helyett áll, pl. billentő, billentyű, s így forgató helyett csak forgatyú állhat, azonban a fogalomnak jobban megfelel az orsó; *billér* (halter): billegető; *függér* (vena descendens): függő ér; *gyúpont* (focus): gyújtó pont; *együtt érzideg*: együttérző ideg; *erjanyag*: erjesztő, élesztő; *hallideg*: halló ideg; *halljárat*: hangjárat; *hallszerv*: hang műszere, hallás műszere; *hörgcső*: hörgő (cső); *köthártya*: kötőhártya; *kötszövet*: kötő szövet; *látideg*: látó ideg; *látérzék*, -szerv: látás érzéke, szerve; *láttelep*, -táv: látó telep, távolság; *metszfog*: metsző fog; *merszíp*: merő szipó; *nyelcső*, -csap: nyelő, de helyesebb a népies nyeldekklő, épen így nyeldekklő csapja. E szó minden esetre a fölhozottnál s a

görög φάρυξ-ból eltorzítás által képezett *bárzsing*-nál is jobb; *pödörnyelv*: pödörtt nyelv; *raganyag*: ragasztó anyag; *támpont*, e szónak két jelentése van: 1) kezdőpont, pl. az izom támadó pontja, 2) megtámasztó, pl. a medenczében a czombcsont megtámasztó pontja; *tengélet* (vegetativum): tengő: v. tengődő élet; *uszhártya*: uszó hártya; *uszhólyag*: uszó hólyag, a halaknál pukkantó; *ür*: üreg; *válfaj*: váló faj; *védfulánk*: védő fulánk; *gyomornyt*: gyomor nyitó; *gyomorcsuk*: gyomorcsukó.

III. Helyettesítendő k: *bök*: (aculeus): tüske, tövis pl. bökuszonyos h. tüskés szárnyúak; *lödör* (trachea) légjárat, légcső, légcsatorna; (c)sonk (ceroma): viaszhártya; *téhely* (coleon): szarvlemez, tülklemez; *láta(b)*, *látta* (pupilla), ez a szó egészen fölös, mert van egy szép népies kifejezésünk, t. i. a szem bogara, mely a szem bogyójának (iris, s németes magyarsággal szivárványhártya) közepén bujkál; *lebel* (pinna): evező toll; *lebeny* (cacumen): szárny csúcsa; *ébreny*: csira, embryo; *föny* (apex): tető él; *marcony*: méregfog; *födény* (elytron): szárny fedő; *durrány* (rudimentum) a latin rudis szerint a durva szónak minden megfontolás nélkül képezett származéka; a rudimentum t. i. nem a durvaság, hanem a csonkaság, elmaradottság fogalmat jeleli pl. a pseudopus serpentinus, boa constrictor s más állatok végtagjában; ennél fogva a magyarban is ily szóra van szükségünk; közel álló synonymák ezek: csuta, csonka, csenevész, nyiszlett, satnya, sanyargó, sinlő, suta sat.; a nevezett végtagmaradék embryologiailag valóban végtag s azért a görög κολοβός, πηρός (csonka) példájára ajánljuk a csonkulat szót; — *szilvány* (branchium): kopoltyú; *mentyű* (cochlea): csigahéj; *röptyű* (elytron): szárnyfedő, szárny; *röp*, e szónak is két jelentése van: 1) röpülés, 2) szárny, pl. hártyaröpűek helyett lesz hártyaszárnyúak; *csőd* (tarsus): lábtő, de nem lábszár; hogy a néphez nem lehet mindenben folyamodni, épen e szónál lábszár láthatni, melyet a nép lábtő helyett használ; épen oly helytelenül nevezi a nép az állatok hátulsó lábának sarkát térd-nek azt mondván, az állat hátulsó lábánál hátul van a térd: — *benne* (internum alicujus rei) a húsróstok tartalma, melyet az izomhüvely körülvesz, azért izom állomány; *bönye* (amurosis) az izmok végülése: in. szíjjas in. (mócsing); *kánporc* (carthilago arytacnoides, arytaroides seu pyramidalis) a gégefő belső két porczogója, melyek egyenkint görög kanálhoz (ἀρτερήρ) s együtt oldalt tekintve a kánna szájához (ἀρταίνα) hasonlítanak, azért: kánna porczogó;

kedeszmirigy (glandula thymus) a csecsemő emlősöknél a mellen levő mirigy, melyet pörköltben vagy kirántva eledelül is használunk: németül bries: e mirigy görög neve θυμός, s a „kedély”-hez semmi köze sincs; azért a kérdéses szó már ez okból is helytelen, nem tekintve azt, hogy negyed fokú „elvont gyök”; a mészárosok nyelvén príz, prézli, krézli, mellmirigy, alsó nyakmirigy és rózsamirigy: ajánljuk e szót: rózsamirigy: — *röphártya*: repülő hártya, szárnyhártya: *ütér* (arterie): verő v. lüktető(ér), pl. tüdütér h. a tüdő lüktetője: *visszér* (vena): visszavezető ér, pl. az üres visszavezetők: *verőcż-ér* (vena porta): a kapu visszavezetője, kapu ér: *vetélő újj* a baglyok, papagájoknál: forgató újj: *ülgumó* (schwiele) a bőr megvastagodása és szétrepedezése által támadó kéreg a páviánok alfelén, a tevék hasán és lábuk hajlásánál: erre van népies kifejezésünk: cseresedés, csöpörödés; — *vese lobar* (pyramis renis) szó második része, nem tekintve helytelen alkotását, nem felel meg a görbe felületű tárgynak, azért ajánljuk: *vesekúpocská*: — *röpterj* t. i. a röplő állat kiterjedése kétoldalt, szélessége: karjainkat kitárjuk, azért ajánlom a következőt: *szélessége kitárva*, pl. a nagyfülű denevér szélessége kitárva 28 cm.: *csőr* (rostrum): e szó csőorrból úgyszólván czérnával összevarrott bögre; a nép egyszerűen orr-ott mond, pl. vasorrú madár (coccothraustes), isztragorr (geranium), de e szó így nem elégíti ki a természettudományt: e fogalomnak a régi magyar nyelvben van megfelelő szava, t. i. *ajv* (N. Sz. I. 122.): egyes származékait mai nap is használják, pl. *ajak*, *ajók*: de *aj* is előfordúl pl. a nyíl *aja* (vájása), *ajaz* az asztalos vagy ács: azért ajánljuk az *ajv* szót, pl. *árrajvuak* (subulirostres), *ajvasók* (rhynchota), *ajvond* (ornithorhynchus).

FIALOWSKI LAJOS.

Á NYELVŐR-BELI NÉPNYELVI ADATOKBÓL.

1877.

Ezúttal csak úgy, mint taval, a föltünőbb, ritkább vagy tanulságosabb hangtani és szótani jelenségekre való új példák felsorolására szorítkozunk az 1877-ki népnyelvi közleményekből.

1. Hangtani jelenségek.

Magánhangzók változása.

1. Hosszú és rövid magánhangzók váltakozása:

- a) Rövidülés: *óda* e h. *ódá*, oldal 323.

- b) Nyúlás történt talán ebben: *főhenyes* e h. főhenyes, fővenyes 431., ha a szó híven van leírva.
2. Mély és magas hangok váltakozása:
- a) Illeszkedés: 1) megelőző magánhangzóhoz: *hiszábali* e h. -*beli* 272.; 2) következőhöz: *bükseng* e h. **buk-seng* 181.
- b) Nem illeszkedett ragok: *pékhó* pékhöz, Göcs. 419.; *bottê*, *tavasszê* bottal, tavasszal, Göcs. 419., 467.; *sokszê* sokszor, Udvh. 465.
3. Zártabb és nyiltabb hangok váltakozása: a palóczok sok köznyelvi *é* helyett *ê*-t ejtenek, pl. *azê*, *mê*, *têttêdê* azért, mért, têttdért 520., *elê* elé 521. stb.
4. Magánhangzók elveszése és betoldása:
- a) Elveszés: *kájbál* kajabál 85.
- b) Betoldás mássalhangzócsoporthoz enyhítésére: *estróf* 472. | *taragács* 373., *dérága*, *térágya* 421., 467., *kovártély* 183., *subáb*, azaz *sováb* 271. | *svorom* schwarm 326.

Mássalhangzók változása.

1. Hosszú és rövid mássalhangzók váltakozása:
- a) Rövidülés állt be ezekben a palócz igealakokban: *siratyuk*, *tarthatyuk*, *ütyük*, *hozuk*, *észük* e h. *sirattyuk*, *hozzuk* stb. 462., 518., *terebuzá* e h. *töröbbuzá*, török b. 525.
- b) Nyújtás (a pótló nyújtáson kívül) csak az *l* hangnál: *zállagos* zálogos 465., *pallánk* palánk 373., *palléroz* e h. *paléroz*, *paríroz* 234.
2. Artikuláció változása:
- a) Torokhang h. foghang: pal. *aggyít* addig, *peggyítetlen* pedig 466.
- b) Torokhang h. fogínyhang: *mégy* meg 108.
- c) Foghang h. fogínyhang (jésülés): *ragaszttyu* ragasztó 323. | *Gyitró* Ditró 177., *kolingyál* 179., *nagyrág* nadrág 471. | *minyeő* minő, *elyibe* elibe 466.
- d) Foghang h. ajakhang: *beg* és *deg* 329. | *pippany* tippan 325. | *svadromunk* svadronunk 409.
- e) Ajakhang h. fogínyhang: *bingyó* bimbó 471.
- f) Ajakhang h. torokhang: *bingó* bimbó 471.
3. Lélegzés változása:
- a) L-hang h. orrhang: *féncsér* felcser 88., *handoklik* haldoklik 228., *bukán* bokály 179.
- b) L-hang h. r-hang: *sikér* sekély 523.
4. Lágyulás: *gánya* kánya 272. | *baódos* boltos 466. | *káboszta* káposzta Udvh. 272. | *zsir* sir 177.
5. Mássalhangzók elveszése és betoldása:
- a) Elveszés: *égfizetém* mégfizetém, Tolna. 369. | *érce*

jérce 182. | *nagyó okos* nagyon okos 469. || mássalhangzó-csoport kerülésére: *trózsák* strózsák 326., *Cithia* Scythia 187., *Nyáusz* Knausz 478. | *fűreport* frührapport 136., *figlimony* flügelmann 136. | *Pesre* Pestre 519., *fésve* fěstve 286., *minha* mintha 175., *felejkézzél* felejtk. 184., *töcs még* töltsd meg, *néz még* nézd meg, Tolna, Somogy 429., 428.: *csavarog csak* csavarogj csak 358. | *esztra* ekstra 88. | *reguta* regruta 275.

b) Járulék mássalhangzók: *mingyán* e h. mingyá. mindjárt 84. | *akcentál* asszentál 44.

II. Szótani jelenségek.

1. Szótövek alakja:

a) Igető: *ménő-nk*, *méntő-nk*, *igyaó-nk* stb. pal. 517., 518. | *vélé-tte-m* 474. | *elvet-tü-nk* elvetéttünk 474. | *sév-rév* sí-rí Dráv. 374.

b) Név szótő: *kürte-je* 288., de *disznó-ja* 468. | *mérgő-t*, *mérgő-löggység* szé. 517. | *lovónk*, *engeő-nk* 518. | *örmöt* 425., *bicsok*, *bicsko-m* 229. | *parást*, *darást* parazsat, darazsat 158., *nyárt* nyarat u. o., *tehént* 319., *borbé*, *eszki* 175., *nehésség* nehézség 467. | *előve-n* érő gyümölcs (azaz *elő-n* érő, v. ö. *előve-k* lesznek *utova-k* primi erunt ultimi M. c.) Sopr. 373.

2. Név szóképzés:

a) Igéből: *verüdelöm* 466.

b) Név szóból: *kákó* káka 272. | *cicu-kám*, *libu*, *libukám* 383. | *csiná*: *csinus-ka* 134. | *pihő-ce* pehely 230., 374. | *dombo-lag* 325. | *merő-dön* merő 164., 263. | *póczik* polcz 323. | *botyika* 134., *bégrike* 134. || *serénytelen* 378.

3. Igeragozás: *hín* hí Som. 368., *lön* lö 474. | azt nem *fogtam tenni* stb. 159. | *ménsz* 287. | *gyerjék*, *gyerék* kéték pal. 462.

4. Névragozás: *soholt* sehol 358. | *ottogyan* szé. 466. | *hazól* 517. | *egy helyünnen* 367. | *gánájvá* *vát* ganajjá 85. | *mindet* 158.

SIMONYI ZSIGMOND.

AZ „ÉVAD” VESZEDELME.

Motto: *Várdán, belölled — — nem az igazság beszél.*
(Bánk bán.)

Baksay Sándor a Vasárnapi Ujság ez idei első számában egy „Pusztai találkozás” című novellát indít meg, s kapván a jó alkalmon, boszúval és gúnynyal fakadoz a kolonczos „évad” s kákanyelvű csinálója ellen. Halljátok a szent igéket!

1. „— — a kinek Gyula nevével.... sehogy sem egyeztet-
hetők meg a Szentgyörgy naptól Szentmihályig tartó „évadban“
(szeretnék csomót kötni a nyelvén, a ki ezt a szót a mi ember-
séges magyar nyelvünknek a nyakára kötötte koloncznak).“

2. „mondjuk ki nem évados magyarsággal — mezit-
lábak.“ stb.

3. „— — a nélkül, hogy szemeidet lakásomon arra a
kutágasra emelnéd, melynek ágai között a gémet szemlélheted
„évadostól“ és ostorfástól.“ stb.

4. „— — nyájas olvasó!... élted tettdús „évadja most
évadlik.“ stb.

Az utóbbi két találó vicczet viccznek vévén, bucsúzzunk el
tőlük egy egészséges göczögéssel s fordítsuk figyelmünket a két
első pont alattiakra. Itt is nevetnünk illenék ugyan igazság
szerint, de nem tesszük, mert Baksayt általában véve — magyaros
stilusáért őszintén becsüljük. Nem vak ő, csak hályog van a
szemén. Mért ne szabadítanók meg tőle, ha úgy is akarja, a mint
szüksége van reá?

Baksaynak, ha jól veszem ki a beszédéből, kétféle magyarság
van: nem évados és évados. (1. és 2. pont.) Az, hogy
„mezitlábak“ szerinte nem évados magyarság; mindemellett
egész tisztán nem értem, hogy valójában mit tart évados, mit
nem évados magyarságnak. Arra kérjük hát illő tisztelettel,
fejtse ki ezt az újdonatúj theoriáját teljes határozottsággal,
nevezetesen pedig adja tudtunkra, vajjon (a novellájában előfor-
duló) ezen és ilyes szólások: „a közlegelő tulajdonjoggali arányos
birtoklásához — *tettdús* — *hithű* — *szivélyes* — *küzdtér*“ stb.
az évados vagy nem évados magyarsághoz számítandók-e?

Az első pont citatuma több rendbeli gyöngeségek társasá-
gában mutatja be Baksayt. Ő ugyanis kárhoztatólag itél oly
dologban, a melyben vastag ignorantiát árul el — ez vakmerőség;
megrója másban azt, a mit ő maga nagy bátran üz — ez meg-
rovandó feledékenység, vagy — gög. Ez való igaz; de valamit —
sejtek is. Az *évad*-ot a szóban levő helyen nagyon jól alkal-
mazza Baksay, mintha csak úgy önkénytelenül került volna a
tollára s mégis elítéli. Nem úgy tűnik-e ez föl, mintha ő „ex
offo“ haragunnék, mintha az ő kárhoztatása csak holmi „sesesusa
szók“ ekhója volna? No de mindegy! Elég az, hogy Baksay nem
tudja, a mit tudnia kellene, ha itélni mer. Mondjuk el hát neki
külön azt, a mit már több ízben elmondottunk az *évad*-ról.

1. Az *évad* a régi codexirodalomban többször előfordul s
alkalmazásából a jelentése is mindenütt világos. (l. Nyelvőr. IV.
78., V. 550.)

2. Az *évad* vagy *ivad* az országnak különféle, s a mi fő, egymástól messze eső vidékein ma is él, s az időnek bizonyos szakját jelenti. (l. Nyelvőr. u. o.)

3. Az összehasonlító nyelvészkedés fáklyájával az etymonját is megvilágította Budenz. (l. Nyelvőr. IV. 56—58.)

4. Az *idény* rossz szó (l. Nyelvőr. IV. 5—6.). Ennélfogva nyelvünknek épen az „emberségessége” kívánja meg, hogy a kifogástalan *ivad* vagy *évad* lépjen helyébe.

Vége még arra figyelmeztetjük Baksayt, hogy ő Homérosz fordításában ezeket a szókat használja: *kebel* és *otsály*, s ilyen jegyzést tesz hozzájuk: „*Kebel*. Az ormánysági női népviseletben használt patyolating. Ez a népviselet igen emlékeztet a görög női szobrokra; ez okért használom a csinos tájszót.” — „*Ortály*, *ortályoz*, *ortálykodik*, *ortályoskodik*. Ezt is az a nép használja, a melyik a *kebelt*.” Kérdelem már most, mennyivel „kolonczabb” az *ivad*, mint akár a *kebel*, akár az *ortály*? Csinosabbak-e, szükségesebbek-e ezek emennél? Vagy talán a tájszókra is privilegiumuk van a kis-kúnoknak?!

LEHR ALBERT.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Egy XIV. századbeli szitkozódás.

A dubniczi krónika szerint (1458-ban írták le egy 1370 előtt írt eredetiről) N. Lajos magyar gyalogjai az 1353. évi hadjáratban ily szavakkal rohantak a bajorokra;

„Wezteg Kurwanew fija zaros Nemeth iwttatok werenkewth. ma zzywkw thy wertheketh.”

MARCZALI HENRIK.

Mélotai Nyilas István Agendája.

3. Mondattani sajátosságok.

Immar a Mifelő lapos vekony hartya Osztya tartoziké az éppületre. . . . 203.

nem kenyer az Ostyá, de vekony list lang hartya es enjves listlang buborek, avagj taytek, mely az heű vas kőzöt megh szorittatván enyveződik egyben, taplalafra hafzontalan nehez emefztő, melyert az Paticarususok nebulas a p p e l a n t, kődőknek, Felhőnek, földnek parajabol egyben gyűlt kődnek nevezik. 205.

Azt-is mondjak. Az regi Anyaszentegyhaz az Papa ki kelefe előt Pogacsakat hozot be az Végh-Vacsoraban. 213.

általán veggel nem volt ketelenséges (az ostya) 225.

Az Historiak különbet (mást, egyebet) mutatnak. 227.

Chr. sz. u. ezer ötven-negy éfztendővel habborottanak meg az Görög Ecclesiak az Romaiakkal az kovalszos es kovafztalan kenyér felől.... 228.

Akkoron en tanacsolam ez dolgokrol az boldog emlekezetű Ambrus Píspeket. 229.

az böytöles testnek meg lanyargatafara valo etlenség itlanfágh. 231.

a' kerefztyeni szabadsagra nézendő dologban az Ecclesiaknak szokafához tartotta magát. 231.

mellyet a' ki nem tud, jöveven az szent Irafban. 233.

az kenyeret, es az bort... etelre es italra osztogattyak. 245.

az kenyernek megh tördelefenek rendit... szentül megh tartottak többig ezer éfztendőnel. 260.

Mert bötűben valo (írott) parancsolat ez. 261.

hozd egyben önön közöttök az Antichristus követőit es az Christust. 263.

Micsoda kerefztfogas (hamis. ravasz fogás) ez? 271.

az hirdetes oly hűr tétel, mely által az hazafulandoknak nemzetsegek, Eletek, Erkölczők. Czelekedetek, természetes es magok vifelesfek szem eleiben kél.... 279.

attul felette (azon felyül) szorgalmatossan meg kel ertekezni ha szabad szemelyeké? 282.

Menni gond, menni busulas vagy on a' Hazafagnak vono igajaban? Az Poganjok erre kepest szükséges nyavalyanak mondtak, mint a' mi Magyarink-is. 286. Boldog tehát, a' ki kette vagjon. Mert ha efik egyik el, a' mafik gjamolja f-fel emeli. 286.

hafartos, engedetlen, külö szegre vono gonosz hazafok. 288.

Istené az ti magzatitok. 298.

gyakor intes nagyobát nyom a mod-nélkül valo vere-seghnel. 302.

Vetkeznek amaz engedetlen szofogadatlan Afzfzonyallatok, kik Simon Birokka akarnak lenni, hogy ők haytsak elől az lövát, sőt gyakorta az kuczikbol az hamu szekről akarnak regulat szabni az ő ferjeknek az afztal főre. Vefzfzót Afzfzonynkanak. Mert hoszu az ő haja, rövid az elmeje. 305.

Regenten az Hazafulandok csak megh hízik vala egy-maft. 311.

Ha fele mas vallafnak az hazafagban elők.... 325.

Vetkes peldarol nem jo himet vetni. 327.

Az természetnek törvénye-is ezent mutattya, hogy csak egy bokor ember Férfi és Afzfzonyi allat társalkodgyék őszve. 334.

- Az kinek egy feleseg nem eleg, szaz sem elegh annak. 334.
 titok bonto f-nem erőfitő az fok felesegű ember. 338.
 De csak tehesd két, avagy három forintnak szeret.... 340.
 Ha az te perednek igazgatafara törvény tevőket gyűltelz
 be, tartozol nekik gaszdalkodással (ellátással) 341.
 az kemény görcshöz kemény pöröl kivantatik. 345.
 az nyuzo es az láb tarto egyenlő büntetes alat vadnak
 (facientes et consentientes pari poena puniuntur) 345.
 Mert valamennyi ízig nem szabad Atyad fiat el vened,
 annýban ne szabad Sogorod aszszont-is, es viszszont. 348.
 neveten nevedik. 351.
 en általam ő képebeli ember által te neked igazsagban azt
 hirdeti az Ur Isten. 379.
 az kiket penig mostan Isteni jo voltodbol illyeket attal. 397.
 (A felingerült házsfél) akarmi kicsin boszszusagbol-is.
 avagy egyeb emberi indulatbol származott vakmerőségből gjorsan
 boszszut adna az masiknak, es olah modon rokkajat hamar ki
 tenne. 328.
 mert igen magas az egh a földtől. 371.
 (A könnyelmű) feleséget felesegre venne, ferfiat ferfira
 hordana. 319.
 egy feleséget masra ne vegy. 335.
 az koldusoknak nem szoktanak egy egesz hazi kenjeret
 adni. 269.
 Atyam fiaitul valo meg válasomat szanom. 384.

KIRÁLY PÁL.

Miskolczi Gáspár. „Egy jeles Vadkert.” (Lőcse, 1702.)

T e r m é s z e t r a j z i s z ó k.

<p>fái tyuk: Plinius a Lúdnak
 nemei közzé számlálja a' Fái
 tyukot avagy mogyoró tyukot.
 353.
 fa enyv, fa gyöngy. 460.
 fagyal bokor. 663.
 farkas alma. 511.
 fartova: Midőn a barmok
 egy hajsza, tsák, hóha, fartova
 mondásra melly hamar enged-
 nek. 10.
 fenyő-mag termő bokor.
 460.
 fenekedik: midőn a' pa-</p> | <p>tsirta az ő halálára fenekedő
 őlyvet megsajdítja. 467.
 fényes bogár. 636.
 felekezet: Az Elefántok
 a' magok felekezetivel-is felet-
 téb nem bujálkodnak. 29.
 fele-más négy lábu állatok
 (öszvérek), oroszlán-pardutz,
 teve-pardutz stb. 271.
 fél részént való állatnak
 mondatik, mely rész szerint
 Plánta, rész szerint pedig érző
 állat. 20.
 fiók. Akkor fogaltathatik</p> |
|--|--|

pedig könnyebben meg a' Róka
mig tsak fiók és kicsinded. 162.

fiadzik a' nyul. 172.

fias farkas. 180.

fias tyuk (kötő). 363.

filemile. 466.

fitsirikel (a pacsirta). 467.

folyatás: a' Kosnak a'
Ketskével való meg-folyatásából,
igen tsudalatos Fele-más állat
származik. 273.

forog: minekutánna a' him
vipera az ő nőtényével meg-
forgott (közösült). 604.

föld allyai kamarátskákat
ásnak magoknak. 651.

földepéje: a' földben is
teremnek férgek, melyek föld
epéjének, vagy esső féregnek
neveztetnek. 683.

földi geleszta (ugyanaz).
683.

földi fűst (növény) 511.

fűrj. 432.

fűst farkú, avagy Poszáta
(madár) 410.

fűles-bagoly, 434.

gágogás (ludaké). 191.

gyapju: a' Strutznak inkább
szőri vagy gyapja vagyon.' 296.

ganéjlat (excrementum).
666.

gyöngy termő tsiga.
578.

gyalut: a' Torpedo (hal)
valamit megillet azt menten,
elnehezíti, elgyalutja és resz-
ketegessé teszi... az embernek
kezét menten elgyalutja, úgy
hogy ideig tsak alig érzi. 554.

gémberedik: a' Kigyók a'
hideg miatt meg-gémberedvén.
587.

gyertyai lepke. 636.

gödény. 343.

gólya: A' Magyarok az ő
Deák nevezetiről a' Ciconiáról
Czakónak, a' maga szava járá-
sáról pedig Gólyának nevezik.
mivelhogy szólása közben mind
tsak galya-gallyát láttatik
zengeni. 330.

gőzű: A' Gőzű, melly öreg
Egérnek-is neveztetik, főképen
a' téli időt aluvással tölti. 269.

gőrény. 238.

güdög: a' Gödény güdögni
szokott güd, güd. 343.

gunározás: azt állitják,
hogy a fénix madár minden
gunározás és bagzás nélkül,
újjá leszen 302.

hág: a nőténnye gólya a'
szomszéd him Gólyával meg-
háogatja magát. 332.

hálczion madár. 487.

harkály. 425.

halászó sas avagy Nádi
sas. 292.

halhéj (pikkely). 243.

hasas kantza (vemhes) 180.

hal-tetü (apró vizi bogár). 636.

hal-tartó hely. 552

habarnitza. 682.

háti bőr: Nem igazán írják
(festik) a' mi kép-íróink Keresz-
telő Jánost egészlen Teve bőrbe,
mint valami vad embert, vagy
valami Kunsági juhászt háti
bőrbe öltözve. 47.

héja: a' Gólyák a' tsirkéket
nem ragadozzák. mint a'
Héjják. 337.

here: a' hód herejének golyói.
243.

herély: nemző herély. 504.

him béka. 259.

holt eleven: Planta állatok,

avagy holt-eleven állatok (a h u h o l ó bagoly. 494.
melyekről nem tudják, hogy húros-madár (avis turdus)
állatok-e vagy növények). 582. 459.
h u h o g ó bagoly. 434. KÖNNYE NÁNDOR.

KÉRDÉSEK

a Nyelvőr dolgozótársaihoz.

1. Hol használják a *lélé* alakot e helyett *lé*? mondják-e *lelémegy*, *leléteszi* stb. e h. *lemegy*, *leteszi*?

2. A Nyelvőrben VI. 324. ezt olvassuk: „*Lengetég*: elviselt, megkopott ing v. gatyá.” Mondanak-e máshol is *lengeteg* helyett *lengetég*-et? mondanak-e más ilyen *-teg* v. *-tag* végű mellékneveket is (*rengeteg*, *reszketeg*, *ingatag*, *hervatag* stb.) hosszú magánhangzóval (*rengetég*, *ingatág*)?

3. Mondják-e valahol még ma is *kudarcz* helyett: *kuarcz*, *kuvarcz*, *koarcz*? Mely vidékeken használatos a *kudarcz* szó, és micsoda kifejezésekben?

4. Mondják-e valahol a nagyon részeg s az egészen süket emberről, hogy *főtt részeg* v. *főtt süket*? (V. ö. *sült szamár*.)

5. Hogy nevezik magyarul azokat, kik egy asszony emlőin nevelkedtek, a nélkül hogy testvérek volnának (németül *milchbruder*, *milchschwester*)? vajjon *tejtestvéreknek*-e, mint Gyulai mondja Szépir. Figy. I. 452.?

6. Hol mondanak *dőzsölés* helyett *bősölést*?

7. A Tájszótárban olvassuk: „*Nagyotalanítani*: magáról rangja felett igen sokat állítani v. tartani. Székely szó.” Csakugyan így ejtik ezt a szót s élnek vele most is?

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Babonák.

1. Hogy a róka a zudvarba be né méhessén, hushagyó kedden még karácson-böjtin a kapusast (kapubálvány v. oszlop) háromszer mék köll ütnyi sulokká; a meddig az ütis hanggya challik, anná közelébb a róka nem tud gyünnyi.

2. Hogy a kártikony szárnyosok a csibéket e né horgyák, hushagyó kedden éd disznufejet mék kő főznyi, osztán azon a csontlikon, a hun a disznu széme vót, körösztü köll néznyi a csibékre, a mit legelőször kieresztenek, és aszt kő mondanyi:

Hát écczér csak megállott az udvaron három hintu. osztán külépétt belölle három széép uri embér. Ezek vótak az öreg embernek három fijaji. Azután ném sokára vacsoráznyi kesztek. Hát csak éttek-ittak, még beszéégettek szépen úgy ééfé tájig. Akkor az öreg embernek éeggyik fja valamiképpen ugy ésszübojtotta a három utast, hogy azok szerén ekesztek éegymás köszt pörünyi, hogy majném má hajba kaptak. Addig-addig csingátok, hogy utójáro ugy ésszükomlottak, hogy éegymást rëndessen erakták. Akkor az, a ki éeggyüveszesztette őket, aszongya nekik, hogy igasságot tesz kösztük, ha fűzetnek neki tisz pöngöt.

Mit vót mit ténnyi, a három utas mégatta neki a pénszt, hogy éeggyesicscsé ésszü őket. Ez osztán még is létt. De ekkor még elűállott a másik fja az öregnek, és aszongya, hogy ő még méggyógyéttya őket tisz pengőér. Eszt is csak még-mégatták nagy nehézen. E még osztán adott nekik valami innya való dühüs medéczinát.

Mikor má ez is mégvót, akkor az öregnek az a harmadik fja, a ki eddig csak háagatott, e kezd nad döczögössen nevetnyi és aszongya nekik: No, tik hát mégjártátok a bolongyát; két bátyáimok tiktéket széépen feütettek, kifigurásztok; az éeggyik készakarva ésszübojtott benneteket, a másik még orvosság' helétt nétrébülát (maszlagos nadragulya) adott innya, osztán még drágán még is fizettétek.

Erre a három utas e kezdétt nad dühüssen káromkonnyi; szitták az árgyliussát, terémburáját, még a rézangyalát, ugy hogy majném a lölküket eveszesztétték a nagy förtelmes éktelen káromkodásba. Utójáro az álom enyomta őket, és ide-oda edülédésztek.

Mikor másnap féébrettek, a nap má jó magossan vót, fájt minden csontyuk, még széédölgött a fejük; a három fijunak még sé hire, sé hamma ném vót má. Az öreg embér akkor aszongya nekik: Nám mégmontam az este az igazat; az éeggyik fijam fiskáris, ez rabol; a másik még doktor, ez gyilkul: emem még lélékvesztő, a barát. Az éeggyik ésszübojtott, a másik bolondéttót adott, a harmadik még künevetétt benneteket, még szerén káromkottatott veleték. Nám, mégmontam elűrc. Mos hát adok egy jó tanácsot az utra: lölködet a papra, életédet a doktorra, erszényédet a fiskárisra né bizd!

Ha eszt a jó tanácsot mégtartották, tán még most is ének, ha eddig még ném háatak.

(Szalafő. Őrség.)

SIPOS ESZTI.

Találos mesék.

Égy lovon hét patkó, hogy lehet az? — Hát úgy, hogy a lovon van négy, a ki rajta ül, annak is Patkó a neve, még ennek a csizmáján is van kettő.

Mélik tóba nincsen víz? — A hintóba.

Belü fényes, kivü fekete, mégis mindig pirítyák, mi az? — Fazék.

Négy viszi, éggy őrzi, mi az? — A halott; a ki őrzi, az Isten.

Ha nagy, úgy is jó, ha kicsiny, hozzá kö tenni. ul lesz jó, mi az? — A sír.

Kettővê az eget nézi,

Kettővê a földet nézi,

Négybe a vacsorát viszi,

Négygyê a harmatot veri, mi az? — Tehén; a kettő a szeme, a négy tögyibe viszi a vacsorát, a négy lábává tiporgya a füjet (füvet).

Négy sarka van, égy kapuja, sok lakó lakozik benne mi az? — Temető.

Ollan mint a körte, de mégse körte, mi az? — Füge.

Négy füle, négy talpa. lélektartó, lelke nincsen, mi az? — Böcső.

Sé keze, sé lába, mégis föláll magába, mi az? — Kordó.

Sé keze, sé lába, mégis főmég a pallásra, mi az? — Füst.

(Veszprém m.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Tájszók.

Pest megyeiek.

Falangíroznyi: csatángolni, kóvályogni. Minden valószínűség szerint a németben is meghonosított flanquer franczia igéből.

gyüle: azon kalászkok összessége, melyeket a kévék összekötözése s feltakarítása után a tallókon szoktak összegereblyélni; más vidékeken kaszálnak meg gereblyélés-nek hallottam.

gyalogsor: községi ingyenes gyalog napszám; rövid

sor: ingyenes lovas fuvar; hosszú sor: több mértföldre köteles ingyenes vagy taksás fuvar.

gérdán: testileg-lelkileg éretlen, ferde képzésű személy.

hátas: fennsík, plateau; nálunk azon u. n. fennsíkot, mely Tinnye, Tök, Zsámbék. Kirva és Szomor közt terül el s kövecses talaja miatt csak legelő, töki hátas-nak nevezik, a rajta emelkedő gerinczet pedig nyakas-nak.

herge: hasonló értelmű van a nálunk szintén használt **kajla**, s a más vidékeken nem ritka s megháborodott, megbomlott, eszeveszett szavakkal. A **kerge** vele nyilván azonos. **Kajla szarvú** a tehén vagy az ökör, ha egyik szarva nem ugyanazon irányban hajlik mint a másik; **kajla személy** az, ki magaviseletében, szavaiban nem „módos”.

ivós bor, mások lőréje, csingérje. „Dógos embernek **ivós bort** való innya; a **színbor** mulatsághoz való.

kettőző: marokszedő, az arató párja; jobbadán hajadon vagy kaszanembíró siheder, ki a levágott életet szállóval marokra szedi s egyéb segítséget végez.

képesint: csínján, simán, gyöngéden, emberségesen; pl. „Ha még képesint bána velem, mácscsak métténném, de mikô ojjan goromba!”

kitópulom a kárát: kipótolom a kárát.

lebegő: könnyű, divatos női felöltő, afféle „szótánkanó,” a melyet népünk hajadonai csak

(Tinnye. Pest m.)

azóta kezdenek viselni, mióta a fővárosba gyakrabban bekukkantanak.

lészék ojjan szíves, a műveltebb körök szólásmódjáról nem helyesen alkalmazott udvariassági kifejezés. Pl. A gazda: „Té Istók. té! Ha még écczér étlen hagyod a marhát éjjerre, álló helyedbü csaplak é. Mos még mébbocsátok apró cselédid miatt. Igéred, hogy méjjavítod magad?” — Szolga: „Lészék ojjan szíves, maj méjjavítom magam.”

ligetés vetés: egyetlen, foltos vetés, melyben darabonként élet helyett csak gyom veti föl magát.

medve: ha a nyomtatásra kiterített (beágyazott) kévéket hirtelen eső éri. A **medvét** kapott búza azért olcsóbb mindig, mert színét veszti. Kezdi is már a cséplőgépet használni.

mesgye: nemcsak a határokon szántatlanul hagyott „demarcationalis linea”, de az egyes földek közt is, — hacsak tenyernyi széles is — minden olyan föld, mely nincsen föl-szántva.

SZOKOLY VIKTOR.

Debreczeniek.

Accicsak: addsa csak.

acsarkodik: valakire egísz erejéből, mirgesen rákiját; ordít, sír veszettül.

ácsorog: dologtalanul áll; ne áccsorogj itt, ha halagy, láss dógodho.

ágál: fennhorgya az órát, henczeg.

ágónizál: az időt haszontalanul töti.

ágos: ágas; kútágos.

ágyas: nem becsülletes nőszemély egy férfinél.

agya furt: furfangos, ravasz.
ájer: levegő.

alamuszi: alattomos; alamuszi macska nagyot ugrik: közm.

állongat: állítgat; állongazsd fel aszt a rakás követ (tégla) élire.

andalog: gondolkozva, elmélázva, másra nem ügyelve lassan megy.

anyányi csirke, veréb: majd ojan nagy, majd annyi idős, mint az anyja.

ászok: az a gerenda, a méken a hordó szokott állani.

aután: azután, aután osztán (egymás mellett, különösebb jelentmény nélkül.)

babra: kis baj, aprócseprő dologgal bíbelődís; mennyi babra van vele (mondja a disznó húrját mosó asszony a húrról); babra munka.

babirkál: a fejen ujjával gyengéden motoz.

babrál: aprócseprő dologgal bíbelődik, motoz.

bágé: bámész, méla.

bakafántos asszony: mírges, a ki mindenbe kötölöszködik.

bakfitty: egy neme a gyermekjátéknak.

bakó: tarisznya („hóhér“ értelemben nincs használatban).

baktat: döcögve megy, de azír nem sántít.

baktatva beszél: akadozva.

balfasz: bolondos.

balustya: ostoba.

bámisz: széjtató, bámuló.

barkács: a ki bármej dógot elvigez, a ki sok mindenhez ért.

barkácsol: aprócseprő dógot vigez, fúr, farag; összebarkácsol: összetákol, könnyedín összeállít, pl. valamej deszka ágyat.

belga: hibás nyelvű; ojan, a ki alig tud beszílni (természeti hiba).

berhel: csen, lop; elberhelte a cigány a malaczt.

berzenkedik a pujka, meg a ki haragus: felborzolódik.

bíbelődik: aprócseprő dologgal bánik, bajlódik, küszködik.

bibircsó: kis pattanás a testen; bibircsós azorra a sok ivástúl.

bibirkél: babirkál, babrál.

bicsaklik: botlik; meg-bicsaklik a nyelve, lába.

bicskás: veszekező, vírengező. gaz ember, a kinek a szemibül se níz ki jó.

bijog: bélyeg.

bijon, bion, bizon: bizony.

birke: apró szőrű bárány.

bitangol: kóborog.

bizerél: ujjal gyengéden érinti, végig huzza az érzékenyebb, csiklandósabb testrészeket, tenyért, láb talpát.

bóka: gyerek.

borzsufa: borleves.

budi: árnyékszék. (Nem tudom, hol, budárnak hallottam).

bugjos: borzós, ojan gyerek, a kinek ég felé áll a haja.

bugdácsol: bugdosva megy a göringyes földön.

buksi fejű: tökfejű (Arany Toldija IV. utolsó második versében: buksó, buksi).

bunkó: fatörzsök, bunkós bot, a méknek a vigin gömböjű, vastag görcs, csomó van.

VOZÁRI GYULA.

Csík megyeiek.

Fanti: horgas lábu, félszeg járásu.

farkazó: nyárban, mikor az erdőn lejtőre terhet szállítanak, ágas-bogas fenyűket kötnek a szekér után, melyek a földön vonszoltatva helyettesítik a talabort. Ez a farkazó.

félszántu: harántos, rézsutos.

fentő: a kerék küllője.

fentőfü: surlófü.

fencsér: kontár.

férjem: feleségem. (Gyéren fordul elő s legtöbbszörre tudákos emberek mondják.)

ficzkó: 12—16 éves fiú.

fitat: keres.

fityalék: szakadék- vagy hulladék-rész; á. é. a család tagjaira is alkalmazzák: Becsfityalék, Imets fityalék, Csíszér fityalék, a. m. maradék.

fosolni: pletykálni.

fököm: szümölcs a kéz-háton; á. é. akkora mind egy fököm: kicsiny, fököm ember.

fürgentyű: a szekér első felén a rakonczás forgó.

füttyűrű: síp (Gyergyó.)

galambos: a kalácstészta vakarékából sült fonottas (Gyó.)

gamat: piszkos.

gamatkodik: tisztátlanul készít valamit, pl. az ételt. Nem rendjével végzi a munkát.

gárgya: a kút körül levő kerítés.

ginge: kényeztetve, kicsinyítve így nevezik a kis gyermek ingét.

gogó: kis gyermek előtt így nevezik a tojást.

gojva: csomó az áll alatt: á. é. az udvarhelymegyeieket gojvásoknak szokták nevezni.

görén: sovány.

görnöl: karczol; meggörnölte a kezét.

gözföl: aránytalanul nagy csizmában jár: mikor pl. a kis gyermek felhuzza apja csizmáját s nem tud benne jól járni.

T. NAGY IMRE.

Gyermekversikék.

Hol voltál báránykám?

Zöld erdőben asszonykám.

Mit ettél báránykám?

Zöld füvecskét asszonykám.

Mit ittál rá báránykám?

Forrásvizet asszonykám.

Ki bántott báránykám?

Juhászbojtár asszonykám.

Mivel bántott báránykám?

Bunkós bottal asszonykám.

Sirtál-e báránykám?

Sirtam bizony asszonykám.

Hogyan sirtál báránykám?

Me—c—c—ê asszonykám.

(Eger.)

GALLASY GYULÁNÉ.

Gyermekjátékok.**Lánczos játék.**

(Egymás kezét megfogják s körben forogva így dalolnak :)

Haj lánczocska, lánczocska,
 Tartományos lánczocska!
 Hoczi kezéd édesém,
 Másikat is kégyesém.
 A szent István tánczot jár.
 Felesége nem tuggya.

Csudamadár a szarka,
 Kinek hosszú a farka.
 Haj lánczocska, lánczocska,
 Tartományos lánczocska.

(Helemba.)

ZIBRINYI GYULA.

Állatok hívása.

C s i r k é t így hínak: csike, csike, csike!
 T y ú k o t: tyutyukám tyutú, tyutyú-tyutyú!
 L i b á t: libukám, libu-libu!
 K á c s á t: tasikám, tasi; vagy: tasikám, tas. tas. tas!
 P u j k á t: puj, puj, puj!
 S e r t é s t: czikka, czikka, czikka!
 K i s l i b á t: bizsukám, bizsú-bizsú!
 T e h e n e t s b o r j u t: boczikám, boczi! Névről szólítva:
 ne Virág, neh, neh!
 K u t y á t: neh Burkus, neh, neh!
 M a c s k á t: czicze, cziczicz! és cziczukám, cziczu!
 C s i k ó t: neh csidi, neh, neh!

(Szatmár vidéke.)

SZATHMÁRI K.

Személynevek.

Abonyi. Aszod. Ács. Ákom. Balaskó. Balla. Balázs. Balog.
 Bancsik. Baranyi. Barna. Barta. Bálint. Bende. Berczik. Berekszászi.
 Bécsi. Biasóczki. Birinyi. Bodoki. Bodó. Bokor. Borbí. Bordás.
 Borók. Borsos. Botos. Bódi. Bóné. Bőde. Brem. Budaji. Csatári.
 Csehek. Cseke. Csécsi. Csókási. Csukás. Czaholi. Czap. Czit ere.
 Czidra. Czifka. Czondi (Szondi). Dancs. Danyó. Darai. Daróczi.
 Darvai Dávid. Deák. Dékán. Ditrik. Dombi. Domokos. Drávéczi.
 Dúró. Erbe. Erdődi. Erdős. Enyedi. Farkas. Fazokas. Fábiján.
 Fejér. Fekete. Fínyes. Fülöp. Füzesi. Galamb. Galambos. Gacsádi.
 Garán. Gardó. Gál. Giczei. Göde. Gödény. Gulácsi. Gyarmati.
 Gyenge. Hajdú. Hampel. Hamvai. Hasznosi. Hering. Hidegkúti.
 Holics. Hornung. Horvát. Hudák. Imre. Jakab. Jok (Joch). Jezer-
 niczki.

(Székelyhid.)

BAKOSS LAJOS.

Helynevek.

H e g y e k. Szomorhegy. — Nyirjes. — Kenyertó dombja. — Szárhegy. — Mellyes hegy. — Csernajtó domja. — Baradlatető. — Trízsúttető. — Kistető. — Sögölye hegy.

V ö l g y e k. Pokoltó völgy. — Folytató völgy. — Pányi-völgyes.

V e g y e s e k. Imalai rét. — Tempeltava. — Keresztfamegtájéka. — Baradlaközi. — Kiskút tájéka. — Szegő rét. — Kastélykút tájéka. — Macskalyuk. — Cserna tó.

(Aggtelek.)

THALLÓCZY LAJOS.

Ragadvány- és gúnynevek.

Kis Balog. — Vörös Bániczki; vörös a haja. — Drinóczi Benkő; a veje Drinóczi. — Kis Benkő. — Kuti vagy Hosszúpinczés Benkő; valamelyik ösanyjok Kuti, s a hosszúpincze előtt laknak. — Sánta Bognár. — Vak Bognár. — Böröcz; tulajdonképen Horvát Böröcznek az öreg anyjáról nevezték el. — Kis Farkas. — Filisz; tulajdonképen Hudflesz, de mivel ez idegen hangzásu, a nép Hudfilisz-re, majd Filisz-re változtatta. — Czabuk Farkas; anyja Czabuk leány. — Kopasz Fördös; az apjának se bajsza se szakálla nem volt. — Uri Fördös; azelőtt gazdag urak voltak. — Vak Fördös. — Laposi Gösi; a lapon lakik. — Sánta Gösi. — Vörös Gösi. — Szürszabó Gyalog; a mesterségéről. — Árendás Gyalog; sokat árendál. — Pénzes Györe. — Fekete Györi. — Kis Györi. — Szeben Györi; az öreg anyjokról. — Csala vagy Csorba Hárs; mert csalni szokott. — Olajos Hárs; olajmalma van. — Gulyás Horvát; valamikor az ősei gulyások voltak. — Bajor Kiss; mert a szeme olyan, mint a bajor szöllő. — Borzas Kiss. — Csizmadia Kiss; a mesterségéről. — Csonttörő Kiss; hajdan mészáros volt. — Kulacsos Kiss; mert a csutorát egy alkalommal az itt ismeretlen „kulacs” néven nevezte. — Nagybajszu Kiss. — Pilláncs Kiss; mindig pislog. — Tóbi Kiss; öregapjuk Tóbi. — Szarka Kiss; a felesége Szarka leány. — Cseh Kránicz; a Cseh ipa a Kránicznak s egy házban laknak, azért közös nevük Cseh-Kránicz. — Jeszenák Kránicz; a feleségéről. — Ádán Kovács. — Kasza Pula = Kasza bognár; a legrégebb bognár Pula nevű volt. — Vörös Kéri. — Kis Kéri. — Vörös Lagner; tulajdonképen Lágler. — Bögös Mészáros; mert a muzsikuskok között ő a bögös. — Csötönyi Mészáros. — Börke Molnár. — Makkos Molnár. — Nedevics Német; anyja Nedevics. —

Faragó Pesti; faragó ember. — Kis Pesti. — Lökös Pesti. —
Nagy Pesti. — Vak Pesti. — Szabó Pesti; a mesterségéről. —
Zsófi Pesti.

(Sár.-Sz.-Lőrincze. Tolna. m.)

KISS ISTVÁN.

Lakadalmi dal.

Nincs itt hejje a bús szűnek,
Örömmel kell telni ennek.
Me't ez a nap vigság-nap,
Napja nem búbanatnak.

Most itt látunk egy újságot,
Párjával menyasszonságot
Ülni asztal elején,
Párta es vót a fején.

De pártáját felvá'totta
Czifrán pántikázott kontya.
Agygya isten, nem bánnyuk,
Sőt szűvűnkbö' kevánnyuk;

Hogy majd osztán sok üdököt
Érjenek bö esztendököt
A völegén párjával,
Párja menyasszonyával.

(Homorod-Almás.)

SÁNDOR JÁNOS.

Néprománczok.

Cse h Julcsa.

Hej Cse Júcsa fűsűli a haját,
Felveszi ja kávé színű rokoját,
Úgy sétál a mester ucczán kényesen,
Lengyel Imre nízi oj keservesen.

Ha meguntál Lengyel Imre rám nízni:
Szabad neked a két szemed kiszúrni;
Szenvéttem mán szerelmedír eleget.
Erre teremtet az isten éngemet.

Kírem szípen Lengyel Imre naccságát,
Halgassa meg a Cse Júcsa panasszát;
Kötöre is athatna mán eggy pengőt.
Úgy is elnyűtt a fűző tű vagy kettőt.

Kírem szípen Rózsa doktor uramat.
Ne terjessze nagyobbra a bajomat;
Mán nagyobbra Júcsa jányom nem lehet.
Böszörmímbe küttem a leveledet.

Újvároson szól a harang, bűgattyák,
Hej Cse Júcsát a Bikásba **) ugrattyák:
Ugorhaccz mán híres kis ján, Cse Júcsa,
Elhagyott a szabaccságos katona.

Újvároson harangoznak estére,
Hej Cse Júcsát viszik a törvinszékre,
Úgy állítják a törvinszék elibe,
Lengyel Imrét oda híjják elibe.

(A végét az illető nem tudta elmondani.)

(B.-Újváros.)

VOZÁRI GYULA.

Népdalok.

Esik eső, fuj a szél,
Fázik a béréslegén,
Nincsen szüre subájo,
Beitta a csárdábo.

Hej tántori, tántori,
Kár a kis lánt bántonyi.
Mér ha bántyák, baja lesz:
Eszkendüre fíja lesz.

Éggy üngöm van, égy gatyám.
Ugy-é rózsám illik rám?
Ugy-é rózsám illik rám,
Hónap is aszt vészem rám.

Iskátula, gurgula,
Ez a kis lány figura!
Ném mongya még valóba.
Kit szeret a faluba.

Eszkendübe écczér vagyon Péter-Pál.
Ennek a barna kis lánnak feje fáj.
Feje fáj, foga fáj, fíja születik,
Eviszik a paphô, mékkérésztülik.

(Az utolsó szak az előbbieknél a frisse.)

(Őrség. Szalafő.)

SÍPOS ESZTI.

*) Böszörmény, közel eső város, hova a rabokat küldik.

**) Bikás az újvárosi határon csapszék

V. Gy.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ

KIADÓ HIVATAL
Budapest.

II. ker. Fő-utca.

57/58. sz.

VII. kötet.

1878. MÁRCZIUS 15.

III. füzet.

VÉGTÉRE. VÉGHETETLEN.

A czímbeli két szóban oly képzés áll előttünk, melyen első tekintetre megütközünk. A nem-nyelvész is tudja, hogy e képzések alapszava a *vég* szó, melyet jelenleg csak mint névszót ismerünk, s azért igen különösnek tűnik föl, hogy az egyikben a *-t*, a másikban a *-hat* képző járult hozzá, melyek tudvalevőleg deverbális képzők. Kérdés tehát, miképen lehet ezt a szóképzés törvényeivel összeegyeztetni?

Vizsgáljuk meg e képzéseket külön, s így talán nyitjára találhatunk a dolognak; de előbb hallgassuk meg a mások véleményét. Az elsőt, a *végtére* szót az Akadémia Nagy Szótára így tagolja: *vég-et-é-re*. Itt minden tagocska érthető. A *-re* allativus rag; az *-e* a harmadik személyű birtokos; az *-et* nomen verbale, nevezetesen nomen acti képző, tehát deverbális képző; s így föl kell tennünk (és az akadémiai Nagy Szótár szerkesztői föl is teszik), hogy a *vég* szó hajdan ige is lehetett. Ennek a föltevésnek semmi sem áll útjában, mert több példa van rá, hogy ugyanazon szó nomen is, verbum is lehet egy alakban, mint pl. a *pök*, *zár*, *les*, *nyit* stb. Így tehát a *végtére* egészen rendes deverbális képzés volna. Kérdés azonban, hogy ennek a szónak egyes tagjai csakugyan azt jelentik-e, a mit az akadémiai Nagy Szótár nekik tulajdonít, s a mit első tekintetre kell is tulajdonítania? Elemezzük a szót. A *-re* kétségtelenül allativus; de hogy az *-é* birtokos személyrag, ahhoz már kétség fér; mert ezen szó más alakjaiban, mint *végre*, *végezetre*, nincs birtokos-rag, és az értelem sem kívánja. Micsoda tehát az *-é*, ha nem birtokos-rag; azaz más szavakkal: miféle szóelem férhet meg a *vég* alapszó és a

-*re* allativus rag között? Erre nézve fölemlítjük az ily alakokat: *Szögedébe, hazúlról, előre, előlről*, melyek így taglalandók: *Szöged-é-be, haz-úl-ról, ele-ve-re, el-ől-ről*. Az elsőben és harmadikban az alapszó és a lativus rag között egy lativus elemet látunk; a másodikban és negyedikben pedig az alapszó és az ablativus rag között egy ablativus elemet, tehát mindig a végső ragnak megfelelőt. E szerint föltehető, hogy a *végtére* szóban szintén kétszer van meg a lativus elem, t. i. *-té* és *-re*. De mi az a *-té*? Tudvalevő dolog, hogy a magyarban van egy *-é* (ered. *-j*, ugor *-g*) lativus rag, s ezt kereshetjük a *-té* lativus elem *-é*-jében is. Most még csak a *-t* megmagyarázása van hátra; s itt segítségünkre jön a *-tól* ablativus rag, mely így taglalható: *-t-ől* (v. *t-űl*), és ebben a tulajdonképeni ablativus rag az *-űl*, a *-t* pedig csak olyan összezsugorodott ragalapszó, milyen a finn *sisä* ezekben: *-ssa* (ered. *s-na*) és *-sta* (*s-ta*). Ugyanezzel a *-t* rag-alappal van dolgunk a *végtére* szóban is, mert a *t-ől* ablativusnak megfelel a *t-é* lativus. Így tehát a *végtére* voltaképen nem is képzett, hanem ragozott szó két lativus raggal. Így magyarázható még néhány más szó is, mint *végtiben, széltiben, széltire, sebtiben, szerte, szét* (ered. *szél-té*), és *gyakorta, viszontag* (v. ö. Budenz M. Ug. Szót. 587. l.)

A másik szó, mely magyarázatra szorúl, a *végphetetlen*. Erről az akadémiai Nagy Szótár szerkesztői így nyilatkoznak: „Ezen szó képeztetése sajátos a maga nemében, mert a *-het* mint tehető képző szabály szerint csak igékhez járul; s úgy látszik, azt kell föltennünk, hogy a *vég* némely más szók módjára hajdan ige is volt”. (VI. k. 887. h.) Ballagi és Lugossy szintén egy *vég* igét vesznek föl, mely a *vág* igének magas hangú változata volna. (U. o. 882. h.) Simonyi Zsigmond a *végphetetlen* szót és párját, a *sámhatatlant*, az ál-deverbális képzések közt sorolja fel (Nyr. IV. 175.), és a *-hat*-ot potenciálénak veszi. Mint már említettük, annak a föltevésnek, hogy a *vég* szó hajdan ige is lehetett, semmi sem áll útjában; de miután kiderítettük, hogy a *végtére* szó nem deverbális képzés, önkénytelenül is az a kérdés támad bennünk, hogy nem tekinthető-e a *végphetetlen* szó is egyszerű denominativ képzésnek? Az egész dolog a *-hat* képzőn fordul meg. Ez ismeretes mint deverbális,

potenciális képző; de vajjon ez rejlik-e a *végphetetlen* szóban? Ez, úgy látszik, mintha azt jelentené: „*vége nem érhető*”; de nem úgy van; mert Molnár Albert szótára így értelmezi: „*infinitus*”, azaz *végtelen* vagy *véget nem érő*. Értelmében e szerint semmi potentialis elem sincs. A *-hat* tehát itt nem lehet potentialis képző. Már most az a kérdés, van-e másféle *-hat* képző is? — Van. Az ugor nyelvekben találunk egy denominativ *-j* képzőt, melynek eredetibb alakja a hangtani törvények és némely meglevő nyomok szerint *-g* volt. Ez a képző előfordul a finnben *<i* alakban, pl. *sorme* újj: *sormi* újjal tapogatni, *muna* tojás: *muni* tojni (ova parare); a lappban: *<i*, pl. *monne* tojás: *monni* tojást szedni; a mordvinban *-ja*, pl. *vaša* csikó: *vašija* csikót elleni; a zürjénben *-j*, pl. *pas* jegy: *pasji* jegyezni; a vogulban *-j*, pl. *ulm* álom: *ulmej* álmodni; az osztjákban *-j*, mint *šami* rozsa: *šamiji* rozsdásodni. Az ugor szóközépi *-g*-nek a magyarban *-h* felel meg, így pl. osztják *ňugom* m. *gyohon* (= gyón), osztják *tagert* m. *teher*. Ezek szerint ennek a denominativ *-g* képzőnek is egy *-h* képző felel meg a magyarban, mely elő is fordul, de csak más képzőkkel összetéve; így pl. frequentativ *-d*-vel: *h-d*, pl. *por* — *porhad*, *hir* — *hirhed*; továbbá causativ *-t*-vel: *h-t*, pl. *seb* — *sebhet*, *hely* — *helhet* collocat (B. cod.). S ebben találjuk magyarázatát a *végphetetlen* (valamint a *számhatatlan*) szónak is; t. i. az alapnévszóból *-h* képzővel ige alakult, és ez *-t* képzővel tovább van képezve. Így tehát mind a két szó közönséges denominativ képzés.

IFJ. SZINNYEI JÓZSEF.

HELYESÍRÁS.

III.

A jelen és jövő.

„Az Akadémia nyelvtudományi bizottsága többségének kinyomatott munkálatját csak kellő világításba kell helyeznünk, hogy maga magát elítélje; bírálatunknak kifejezései tehát kiméletesek lesznek s nem oly kemények, a minők joggal lehetnének. Általános ítéletünk oda megy ki, hogy e

munkálat a gyakorlati szükségletre nézve semmi haszonnal nem jár, s mind gyakorlati, mind tudományos téren hátramenést jelöl.“ Így hangzik dr. Simonyinak kiméletes ítélete. „A bizottságnak az volt a feladata, így szól tovább a bíráló, hogy az Akadémiának régi helyesírási szabályait a haladott irodalmi szokással egybevetve, tegye meg a szükségesnek mutatkozó változtatásokat, és adjon útmutatást az újabb időben felkapott ingadozásokkal szemben.“ — Én ezekben több üres szólást találok, mintsem megfogható gondolatot. Mi az a haladott irodalmi szokás, nem látom; miben áll az, nem találom ki. A szokás közmegegyezésből támad; s a miben közmegegyezés van a helyesírással nézve, az az Akadémiának régi helyesírási szabályaiból foly; az tehát nem haladja meg azokat, sőt megegyez velük. Útmutatást a felkapott ingadozásokkal szemben pedig nem adhatni másképen, mint helyesírási szabályok fogalmazásával, a mit a megrótt munkálat tenni nem mulasztott el. Ámde itt sül ki a nagy véték. A többség munkálatja, úgymond dr. Simonyi, mind gyakorlati, mind tudományos téren hátramenést jelöl! — De kérdem, miben micsoda hátramenést? A bizottsági többség munkálatja elvet-e vagy tagad-e valamit, a mi a magyar nyelvtudomány által újabban világosságra jutott? Hisz a szók leírásával vesződvén, a nyelvtudományt alig érinti meg. A szófejtést csak másod elvnek fogadja el, tehát annak mélységeibe nem is bocsátkozik; legfőljebb a ragok assimilatióját illeti, a mit el sem szabad kerülni. Már ha a többség munkálatja ezt: *ész-szel*, *öcs-cse* stb. (*ész-vel*, *öcs-je*) assimilatiónak nevezi, a mit „a legújabb nyelvtudomány“ szerint Simonyi más helyütt*) így értelmez, hogy nem *v* lesz *s*z-szé (*ész-vel*, *ész-szel*), sem *j* nem lesz *cs*-vé (*öcs-je*, *öcs-cse*), hanem a *v* és *j* teljesen elvesznek, s csak „virtualiter“ tartjuk meg az *s*z-nek meg *cs*-nek megnyújtásával: akkor, azt gondolom, a munkálat nem vétkezik nagyon a tudomány ellen; mert hiszen csakis azt mondja, miért írunk: *ész-szel*, *öcs-cse* s nem *észvel*, *öcsje*. Az ilyenben találni tudományos hátramenést vagy haladást (a mikor nincsen szó a hangok

*) A Nyelvtudományi Közlemények XIV. kötetében. H. P.

physiologiai támadásáról, hanem leírásukról, akár assimilatióból, akár virtualis megnyújtásából kettőztetjük meg): az véleményem szerint olyanféle bölcsesség, mely azt állítja, hogy a hüvelyk újj meg a mutató újj különbet jelent, mint a mutató újj meg a hüvelyk újj.

A bizottsági többség munkálatja semmi haszonnal nem jár a gyakorlati szükségletre nézve, úgymond dr. Simonyi. Miért nem járna? A ki a helyesírást azon munkálat szerint szabályozza, az veszi gyakorlati hasznát; a ki még bölcsőbbet tud a munkálatnál, mint dr. Simonyi, az nem is szorul senkinek a munkálatjára; mert maga teremt magának szabályokat, s az ellen a többség munkálatja nem javasol büntetést.

Azután elmondja a bíráló, hogy mint kellett volna cselekednie a bizottságnak. „Kiindúlhatott volna az írás természetes fejlődéséből; meghatározhatta volna az irányadó elveket“ stb. stb. — A bizottság meghatározta az irányadó elveket; arra nézve tehát megfelelt a kívánságnak. Vajjon jók-e azok az elvek, vagy jobb-e a Simonyi elve, az iránt vitatkozni lehet; de azt nem mondhatni, hogy a bizottság többsége nem határozta meg az irányadó elveket. Bajosabb megsejteni, mit jelent az írás természetes fejlődése, s mit ért Simonyi azon, hogy a bizottság az írás természetes fejlődéséből indulhatott volna ki? A magyar írás természetes fejlődéséről mi szegények (nous autres) nem tudunk semmit; az úgynevezett székely-hun írás sem ad nekünk útmutatást. Annyit tudunk, hogy a latin betűket használjuk, s ezeknek összerakásával fejezzük jól-rosszul ki azon hangokat, a melyekre a latin betűk nem alkalmasak. Azt meg a bizottság nem tartja vala feladatának, hogy visszanyúljon a bronz korig s a képek írását tárja ki és mutassa föl azon korig való változásait, a mikor a betűk előállottak. A bizottság t. i. addiglan csak a Wuttke Henrik munkáját ismerte volt, a ki már két vagy három kötetet adott ki e tárgyról, s még csak felét sem végezte el annak. Wuttke Henrik munkáját leírni, s azt a még hiányzó két vagy három öreg kötet által kiegészíteni, arra a bizottságnak se elég tudománya, se elég élete nem lett volna. Igaz, dr. Simonyi azt a tárgyat a 392. lapon tizenkét rövid sorral merítette ki;

ámde ezt a csodát a bizottság nem ismervén, nem is utánozhatta.

„A bizottsági többség munkálatja se természetes és logikai rendet nem követ, se az egyes tények meghatározásában nem találja el az igazat.” Mind ebben egyetértek dr. Simonyival; s én magam talán még több kifogást tehetnék ellene, mint ő tett. De miért van ez így, s miért nem lett jobban? Azért, mert a munkálat egy bizottságé, nem egyes emberé; s a bizottság olyan tagokból áll, a kik a magyar nyelvtudományban igen különböző elveket vallanak, s igen különböző úton járnak. Ez a magában is szétmenő véleményű bizottság, minthogy egyszer belé kellett fogni a munkába, jobbat nem tehetett, mint az 1856-ki munkálatot venni alapúl, s annak sorján menni végig, foldozván ott, a hol azt gondolja vala, hogy az irodalmi tétovázást meg lehet állítani, toldozván meg amott, a hol az életbeli szükséglet hézagokra mutat. Hogy ilyen munka a szónak teljes értelmében tudományos nem lehet, hanem csak valamiféle compromissum, a melynek végig hajtásában legelőbb is a dolgozó tagok únnak belé, az világos lehet mindenki előtt. De a meglévő viszonyok közt is talán jobb munkálat jött volna ki a bizottság kezéből, ha abban Budenz és Szarvas eleitől fogva végig közredolgoznak. De ők bölcsebbnek tartják vala elmaradni, s csak akkor, midőn a nagy nehezen elkészült első formulázás megvolt, egy tiltakozással állani elő, ha az az összes bizottságénak s nem csak a többségének vétetnék, s egy újdonság-új javaslatot nyújtani be, mely minden nyelvtudományi vizsgálatot visszavet s csupán az élő kiejtésre akarja a helyesírást alapítani. Ezen javaslat egy nagy vízes spongyia, mely a magyar nyelv és irodalom történeteit, a latin-tól fogva egész a tegnapi utolsó hirlap-czikkig letörli, s a magyar írást abba a szürkületbe helyezi, melyet csak úgy képzelhetünk magunknak, ha Budenzet és Szarvast két első missionariusnak gondoljuk, a kik az evangéliomot kezdik prédikálni a magyarok közt, s most lesik el először a magyar nyelv hangjait, hogy azokat a felfogott kiejtés szerint leírják. — E javaslat helyes vagy nem helyes voltáról sokat lehet és kell is vitatkozni; azt a benyújtók is beláták, s azért vissza

is vevék azt. De hát nyilják meg annak a vitatkozásnak a nyelvtudományos irodalom; addig pedig, míg az foly — mi bizonyosan sokáig tarthat — írjunk azon rossz helyesírási szabályok szerint, a melyeket a bizottsági compromissum formulázott.

Nekem az a meggyőződése, a melyet 1856-ban vallottam, s azóta is folyvást vallok, hogy vissza kell térnünk a Révai elveire. Az azoktól való eltérés tette hibássá és hiányossá az előbbi és a mostani helyesírási javaslatot. Igazán következetességről, tudományosságról nem lehet szó, a míg első helyesírási elvnek nem fogadjuk el a szófejtést, mely a közmegegyezés által elfogadott euphoniát nem mellőzi, s ott, a hol a szófejtés nem igazít el, második elvnek a helyes szokást, melyet meg a nyelvtörténet támogat. Minden egyéb csaló. Ezt tapasztalja dr. Simonyi is, valahányszor a többségi munkálat tétéleit meg akarja czáfolni, mert mindannyiszor a szófejtéshez folyamodik világosságért; még a kiejtést is a szófejtéssel igazolja. Lehet, hogy itt-ott olyan tudományt is mutat, minőt Aristophanes bolha-czipő mérésnek gúnyol; de se baj, azt is a helyes szófejtés hozza helyre és észre.

Tehát még egyszer: térjünk vissza a Révai elveire, mert ha azokra nem térünk vissza, rosszabbnál rosszabbá lesz majdan a kiejtésre kacsingató s azt mégsem tökéletesen lefestő helyesírás. A közmegegyezéssel alakult szokást a Révai elvei sem vetik el; ilyen szokásnak vélem a hiányjegy elhagyogatását. Ebben engedvén, a többiben a Révai helyesírása ma is legjobb, s még száz meg kétszáz év múlva is az lesz minden bizonynyal.

HUNFALVY PÁL.

NÉMET SZÓVÉGEK MAGYAROSÍTÁSA.

Nem csak a művelődéstörténet, hanem a nyelvtudomány szempontjából is hasznos bármely nemzet nyelvében az idegen elemek kimutatása. Egyrészt azért, mert a kölcsön vett szavak átváltoztatásában legbiztosabban tanulmányozhatjuk a nyelvnek hangváltoztató hajlamait, mint-hogy biztosan ismerjük a kiinduló pontot. Másrészt azért,

mert a kölcsön vett szavak kimutatása elejét veszi nagyon sok haszontalan etymologiázásnak, melylyel különben egy-egy szót magyar alapszóból erőlködnénk magyarázni. A magyar nyelvnek idegen elemei közül eddig leginkább a török és a szláv elemek vannak összeállítva; sokkal kevesebb történt a latin és német elemek összegyűjtésére, pedig ezeknek száma is elég jelentékeny. E hiány érezhető az ilyen kísérletnél, mint az itt következő, melyben azt akarjuk vizsgálni, milyen alakot öltött néhány gyakran előforduló német szóvég, miután a magyar ajak átvette s meghonosította az illető német szavakat. Hasznosak az ilyen összeállítások azért, mert meglehetősen biztos útmutatást adnak annak megítélésére, vajjon egyik vagy másik szót lehet-e az illető idegen nyelvből kölcsönzöttnek tekinteni, vagy sem.

1. -er végű szavak.

A német -er végű szavak eredetileg többnyire a cselekvő személyek nevei: *lehrer*, *wächter*, *henker*, *zeiger*. Az ófölnémetben e végzet még -âri-nak hangzott: *lêrâri*; a középfölnémetben umlauttal -aere lett belőle (egészen nyílt *ê* hanggal az *r* előtt, mint a magyar *êre*, *mêre* szavakban): *lêraere*. Az újabb németben a szóvégi *e* elveszett s az *r* előtt állott hosszú hangzó elrövidült: *lêrër*; de némely vidék nyelvében, p. Göttingában, még most is hosszan ejtik a végszótagot, ilyenformán: *lêrêr*, *wächtêr*.

I. Azon -er végű német szavak, melyek már régebben kaptak polgárjogot a magyarban, föl is tüntetik még az utolsó szótagban a hosszú magánhangzót.

a) A Heltai krónikájában előforduló *perengêr* és *prengêr* (ném. pranger) *ê*-je még a német szónak nyílt *ê* hangját tükrözi vissza.

b) Azonban a régibb magyar kiejtés nyílt hosszú *ê*-je, melynek azelőtt igen nagy divatja volt (l. erről bőven Budenz M. Nyelvész. V. 389. és Nyelvőr I. 31—32.), a mai zárt *é*-be ment át, úgy hogy a régi *fêl*, *êg*, *nêki*, *cserêl* stb. ma így hangzik: *fél*, *ég*, *néki*, *cserél*. Ez történt a német -êr-es szavakban is: a nyílt *ê*-ből lassanként zárt *é* lett. Így: *kaczêr* ketzer, rég. *katzer*, l. Ny. VI. 386. | *hengêr* Népk. Gy. I. 189.: „hóhêr; lator, másokat nyugtalanító

ember; *meghengérelni*: megkínozni“ Kriza; *henger* carnifex MA.: henker | ? *hóhér* Heltai; *hóhér*, *hóhérol*: cruciat, torquet Pázm. préd. 29.; *hóhár* MA., Verancs., Zrinyi: v. ö. illír hohar | *sintér* schinder, dial. schinter | *pintér* binder, dial. pinter | *tislér* tischler | *zatlér* Ny. VI. 524. sattle *vinczélér* Pázm. *vinczellér* MA. winzer, weinzieher, dial. weinziegler, winzler | *hüvetér* custos, hüter? | ? *hopczihér*, „pápák és azoknak *hopczihéri*“ Gel. Kat. VT. II. 275., „*hopczihériünk* volt egy Nicolaus nevű ember“ u. a.; *kopczihér* „huzóvonó, zsaroló ember; pénz dolgában piszkoskodó; naplopó;“ *kupczihér* „ögyelgő korhely“ | *himpellér*: hümpler, kontár | *pelengér*, *pellengér* pranger | *czégér* zeiger | *hébér*, *hőbér*, *hévér* Pázm. (Ny. II. 355.) heber | *gantérfa* (és *csántér!*), *gantár*, *gántár*, *gadnár* ászokfa: kanter, ganter (gantner Sitzungs. d. Wien. Akad. XXV. 263.; lat. cantherius) | *pillér* pfeiler, alném. még pilér, tót pilier, lat. pilarium | *gallér* koller, lat. collare | *tallér* thaler | ? *füllyérke* Heltai, *fillér*, *fillyér*, *füllér* vierer? illír flyer | *pánczér* Zr. panzer | *tányér*, *tálnyer* MA. teller | (*himpér*: himbeer | *babér*: lorbeer).

Néhány szóban az -ér szótag *r*-je *l*-re változott, különösen, ha még egy *r* van a szóban: *pánczél* | *erkély* erker | *rostély* röster, *roster, rost | (*Serestély* Moln. J. Sylvester).

c) Az egészen nyílt *ê* nagyon közel áll a mély hangsor nyílt *á*-jához s emebbe könnyen át is csap; példák: *mihelyest*, *mihést*, *mihást*; **idéig*, *idáig*; **égyéb*, *égyábkor* Ormánys. M. Nyelvészet V. 76.; **merném*, *mernám* T.; *képleg*, *képlág* Ny. II. 521. stb. Így lett némely szavak -ér végzetéből is ár a magyarban, de csak akkor, ha az első szótagban is mély hangzó volt, úgy hogy a hangzóváltozás itt egyúttal hangzóilleszkedés. Csakhogy meglehet, hogy az ide tartozó szavaknak egy része a tótból került hozzánk, mert a tót ejtés is -ar-t csinált az -er-ből, leginkább azon analogia miatt, hogy az ilyen cselekvőt jelentő tót nevek (nomina actoris) az -ar képzőre szoktak végződni. — Ide valók: *bognár* wagner, tótul is bogvár | *polgár* burger, vend purgár | *kalmár* kramer, szl. kramár (tót kolimár a magyarból) | *kufár* kaufer | *sáfár* schaffner, tót šafár | *kasznár* kastner, tót kasvár | *kolompár* klempner, régi

klampner, tót klampár | *fullajtár*, *fellajtár*, *felejtár* vorreiter, ill. feletár | *trágár* trager (pletykahordó)? | *kontár* ganter? (gant ,kótyavetye, bankrót') | *Ludgár* Ludger | *zsoltár* psalter, tót žaltár, ill. žoltár, psalterium | *krajczár* kreuzer, szl. krajcár | *gantár*, *gántár* l. *b*) alatt | *sajtár*, *sétár* T., *sítár* Ny. III. 564., *zsajtár* T. sächter, szl. sochtár, sechtár | *mozsár* mörser, a gottscheei ném. nyelv. j. moržar, mōžar WSitzungsber. LXV. 446., szl. možár, mortarium; tehát, úgy látszik, közvetve a szlávból kaptuk | *pohár* becher, szl. pohár | *korontár répa* (s aztán *korontári r.*) MA. s mások: kärnthner rübe | *saddonár* Veráncs. Ny. VI. 505. soldner, talán az ol. soldenarío.

Az *r* helyett *ly* van ebben: *mordályok* gyilkosok, Heltai krón. 53. mörder.

II. Az újabb korban átvett szavakat természetesen az új német rövid *-er* végzettel kaptuk:

a) *fraczimer* Bat. Vál. tárgy. 181. frauenzimmer | *Bolenstájner* Spang. krón. der Wallensteiner | *pernahajder*, *pernehajder* ,semmirekellő gaz kópé': bärenhäuter | *henger* MA. | *baktér* wächter, wachter | *jágér* jäger, dial. jager | *susztér* schuster | *szyotylér* Nyelvőr IV. 182. sattler, l. I. *b*. | *czágér* Ny. V. 128. zeiger | *címér* ziemer | *cinóbér* zinnober | *bénzér* spenzer Ny. II. 184. | *salugátér* jalou(sie)gatter | *filler* Ny. V. 519., *fírer* VI. 136. führer | *frájtér* u. o. g(e)freiter | *cindér* VI. 88. zünder | *félcsér* u. o., *féncsér* III. 525. feldscherer, *fűrmender* Kaz. stb., *fűlmendör* szolga, inas Ny. I. 136., 245.: vormünder? | *kőtör* sajtó T. kelter | (*lülbör* Ny. Közl. III. 12. lorbeer).

Dissimilatio történik (mint I. *b* és I. *c*) a következőkben: *trébely* törköly PP. treber | *ordel* Ny. II. 420. ordre | *Pergel* (nép) Berger.

b) Mélyhangú szótag után az *é* többnyire *o*-vá illeszkedik: *sógor* schwager | *vándor* wandrer | *sódor*, *sódar*, tulajd. ,váll', Örségben még *é*-vel s eredeti jelentésében: „oat dobott nekém, hocs csak ugy semmed bele a bal *sóde rom*“ Ny. I. 421. schulter, scholder WSitzgsbr. XXVII. 204. | *gádor*, még *gádér* is II. 518., *salugátér* gatter | *hámor* hammer, szl. hámor | *kóbor* kosár T. ernyő Ny. II. 477.:

kober ‚kosár‘ | *gamandor-fű* gamander | *citvar* zitwer,
zedoaria | *cukor* zucker | ? *zsompor*, *zsombor* szakajtó véka
T. ném. dial. simperl.

SIMONYI ZSIGMOND.

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

III.

Hogy a fölsőbb nyelvtudomány elvei szerint elemez-
hessük a szót, az eddig hallottakhoz tudnunk kell még a
következőket. 1) „Az úgynevezett belső hajlítás, belalakulás,
szintén igen terjedelmes szereppel bír a szóképzéseknél a
magyar nyelvben. Ezen belső hajlítás alatt azt értjük, midőn
legkisebb hangbővülés nélkül csupán csak a gyökbeli
önhangzónak módosulata, azaz mélyebbre vagy magasbra
változása által állanak elé új szók; pl. *ér ár, csap csép,*
leng láng, rág vég.“ (17. L) 2) Nem csak a gyökérbeli,
hanem a szóbeli mássalhangzók is eredeti helyüket meg-
változtathatják; pl. *ereszt és eszter, kürt és türk, szájók és*
sajkó, világos és vigályos. (62. L) 3) „A gyökszó egészen
visszára fordul mint: *bicq-eg czib-ak, bill-eg lib-eg, gyik*
kigy-ó, kecs-ély csek-ély, kot-ló tok-ló, tén vél.“ (63. L)

Tudnunk kell továbbá, hogy a gutturális hangok
a dentálisokkal, ezek meg a labialisokkal, a kemények a
lágyakkal, a hosszú magánhangzók a rövidekkel, a vastagok
a vékonyakkal, a gömbölyűk a szögletesekkel val val
egymás közl, a hol a philosophiai szófejtés megkívánja,
fölcserélhetők 65. L S ha ehhez mégül hozzávesszük, hogy
vannak csupán díszítő, sőt haszontalan henye
hangok is 66., akkor kezünkbe kapunk a kivétel a
melyfel hangzhatnak a fölsőbb nyelvtudomány etymolo-
giájának a gyakorlati részénél.

Most tehát már neki kezünkben állnak a tárgyz-
listák

*Paritvra Gyökere par: alaphangja r. mely „erő-
szó” és r hangja lágy szóban világos írás az tehát
menny: rrr: a fölsőbb magánhangzó a „törvény-
szó” és az a kétféleképpen értekeztetve a
melyet az alaphangja a r hangzattal költöztetve*

p előtét, melynek keménysége a parittyához használt anyag (kő, ólom, vas) keménységének az exponense; s ebben az esetben annak a jelölő előzi meg az alaphangot, mert előbb kell a parittyába beletenni a vasdarabot, s csak azután kezdődik a légrázó alaphangnak *rrrr* igazi működése. Ezeket tudva, úgy hiszem, senkinek sem lehet kétsége többé ama főntebb hallott szavak nagy jelentőségére nézve, hogy mily végtelenül fontos a szók teljes, valódi jelentésének megértésére az etymologia. Hiszen uraim, ha a honvédelmi miniszter úgy sejtené, a mint nem tudja, mily nagyszerű, kombinált erők titka rejlik concentrálva e kisdéd tagocskában *par*, azok a nagy összegeket emésztő, különféle fegyverek mint silány, haszontalan játékszerek ma már mind a lomtárban hevernének, s a magyar honvédség a világ valamennyi ágyújával bátran birokra kelhetne. Hátra van az *-ittya* tag titkának a megfejtése. Az avatatlanok szeme előtt örök misztérium, de a fölsőbb nyelvtudomány fölkentjének gyerekjáték. A *-par* gyökérből *-int* képzővel támad egy *parint* ige (v. ö. kacsint, legyint), a melyet ugyan egyönk sem ismer, de hinnünk kell, hogy valahol megvan, vagy valaha megvolt, mert a philosophiai nyelvtudomány szava szent; ennek igeneve *parintó*, ebből lett *parinta*, aztán *paritta* s végül *parittyá*.

Ír : scribere. Alaphangja „*r* jelent metszést, vágást, huzást, vonást, kenést”; a módosító *í* vékonyságot; *f* előtéttel lesz belőle *fír*, ebből *-cza* képzővel *fircza* „azaz írkált, firkált ékesség vagy jegy”; hangátvetéssel *czirfa* s aztán újabb hangcserével *czifra*. Egy újabb adat arra nézve, mily végtelenül fontos a jelentés megértésére a szófejtés. Mert lehet-e a *czifra* szó *czifra* jelentésének fényesebb, kézzelfoghatóbb bizonyítéka, mint az, hogy már maga az etymológiája is oly ördögös módon *czifra*?

Abrok. Jelentését szótárunk így határozza meg: „régben általán, s mai divat szerint a lónemű állatoknak kitünően hasznos eledelt, étket jelent.” Az etymológiában igen sok, majdnem minden attól függ, hogy a jelentés meghatározásában a nemi fogalmat jelölő szót kellően ki tudjuk választani s hangsúlyozni. A most hallott defini-tióban: „kitünően hasznos eledel, étke” a jelentős, hangsúlyozott szó korántsem az eledel, hanem a végül

álló éte k. Ebben fekszik a fölsőbb nyelvtudománynak a titka. Közönséges tudomány előtt egy tatár volna, eledel-e vagy éte k az abrak; de nem a fölsőbb tudomány előtt. Ennek az eledel semmi s minden az éte k. Ez ugyanis, de csak is ez, rögtön elvezet bennünket oda, a hol teljes fényben ragyog a világosság, az *enni* igéhez; s ha egyszer oda jutottunk, kezünkben van a kulcs, a melyel az *abrak* zárát fölnyithatjuk. Az *enni* igének töve, e helyen kivételkép, *ev*; az *ev*-tőhöz hangzatosság kedviért (megértette jól a t. olvasó? — hangzatosság kedviért) *r* hang járúl: *ev-r*; ebből *-ék* képzővel lesz *evr-ék* azaz étel, éte k; ez esetben azonban az abrak-éte k darabossága megkivánja, hogy a magas hangok mélylyé változzanak át, tehát hogy az *evr-ék*-ből legyen *avr-ék*. A mint egyszer ki van esztergályozva az *avr-ék*, csak pár kerékforgatás még, s előáll az *abr-ék*, s ebből — a zabszemek aprósága kedviért megrövidülve az *abrak*.

Fölsőbb nyelvészettudomány! Ki tanít meg bennünket a te csodálatos titkaidra?

Bikla. „Somogy és Baranyában pendelyszabású, ezer-ránczos vászonszoknya. *Bikla* az elrontott eredeti *ingal* vagy *ingalj* szóból alakúlt. A somogyiak és baranyaiak alakítása szerint ugyanis *ingal*-ból lett ajakbetűs előtéttel: *bingal*, innen átvetve: *bingla*, könnyebb kiejtés végett az *n*-t elhagyva: *bigla*, *bikla*.” Tehát a somogyiak és baranyaiak az önhangzós kezdetű szokat ajakhanggal toldják meg!? Nem akarjuk ezt az állítást példákkal illusztrálni, mert olyan czifraságok kerülnének ki belőle, hogy maguk a somogyiak és baranyaiak is megröstellnék a dolgot.

Két éve lesz nem sokára, hogy ugyanerről a helyről a következő szavakat hallottuk lehangzani: „Sokunknak más-más nyelvtudományunk van. Immár melyik az igazi nyelvtudomány?” („Az új szókról.” Fogarasi János.) S az értekező aztán hozzácsatolta, hogy ő már kifejtette az ő nyelvtudományának elveit, s noha ez elveket még eddig senki sem czáfolta meg, épen azok nem akarnak tudomást venni róluk, a kik ellen voltak különösen irányozva.

Az a nyelvtudomány tehát, s azok az elvek, a melyre s a melyekre az értekezésnek e helye czéloz, ime itt állnak előttünk; megismerkedtünk e tudománynyal főbb vonásaiban s láttuk alkalmazásában. S most azt kérdezzük: kell

ide czáfolat? Lehet-e komoly arczczal annak bebizonyításába bocsátkozni, hogy ez a tudomány, még annyiban sem tudomány, a mennyiben ügyesen tudja az igazságot elferdíteni s a valótlanságot hihetővé tenni? Hihetőnek tartja-e, nem a szakembereket kérdezzük, hanem akármelyik egészséges eszű lajkus ember, hogy *ráspol*, *röhög* és *rucza*; *pöröl*, *doromb* és *turha*; *rab*, *rojt* és *rongy*; *morzsa* és *fürész*; *rák*, *rozs*, *parázs* és *gyertya* együvé tartozzanak, s mindnyájan együtt még egy más nagy sereggel egy szónemzetséget alkossanak? Lehetőnek tartja-e valaki, hogy a nyelv, a mely a szó elemein igaz, kimutatható ok nélkül változtatásokat nem tesz, a mely szavainak alkotásában első rendben világosságra, érthetőségre törekszik, a mely a maga szabta törvényeket a legnagyobb tiszteletben tartja, hogy ugyanaz a nyelv minden kényszerűség nélkül ferdítsen, a legkorláttalanabbúl törvénytelenkedjék, s mindezt csak azért cselekedje, hogy homályt, zavart, érthetetlenséget teremtsen? A *rúd* pl. világos, érthető szó; de a nyelvnek, épen mivel érthető, nem kell; azért egyet fordít rajta s csinál belőle *dur*-t; most már érthetetlen; de hogy senki csak ne is sejttesse benne az eredeti *rud*-at, eltorzításúl hozzáragasztja még a teljesen érthetetlen *ung* toldalékot; s így támad a *rúd*-ból *durung*. Vagy viszont a *durung*, mert szótárunknak ez az eredeti alak s nem a *dorong*, a mikor már használatban volt, nem jól érthető szava volt-e a magyarnak? Az volt. De hogy az ne legyen, a nyelvszellem elővette kését, leriszálta róla az első *du* szótagot, s a megmaradt *rung*-nak *g* hangját *d*-re gyalulta, az *n* hangot belőle kidobta, s így állította elő a *durung*-ból a *rud*-at. Szótárunk szerint ugyanis a *durung* a *rúd*-ból, a *rúd* pedig a *dorong*-ból származik, a mint az illető czikkek alatt olvasható. Ha a *hisz*, *visz*, *lesz*, *vesz*, *esz*-(ik) sat. igéknek hajtásait tekintjük, azt látjuk, hogy a törzsök, a melyből kisarjadzottak: *hiv*-, *viv*-, *lev*-, *vev*-, *ev*-; pl. *hivő*, *levés*, *vevetel* = vétel, *evetel* = étel. Ugyanezt tapasztaljuk a *tesz* igében is: *tevő*, *tevés*, *tevékeny*, *tevetel* = tétel. S ime csodálatunkra egyszerre csak törvényt bont a nyelv, s nem a *tev*-, hanem a *tesz*- törzsökből fakasztja ki hajtását, s *tevély* v. *tevel* helyett a *teszel* szót alakítja. Ez már maga is homályos, érthetetlen. De az érthetőségre törekvő

nyelvnek a fölsőbb nyelvtudomány szerint még nagyobb érthetetlenség kell, azért a *teszel*-ből csinál *esztel*-t. De még ezzel sem elégszik meg; hanem hogy a sötétséget teljessé tegye, a melyen semmiféle halandó szem sugára keresztül nem törhet, kivéve a philosophiai nyelvészetét, az *esztel*-t *asztal*-lá változtatja. Így támadt a *tesz*-ből *asztal*. Nem szemébe nevetne-e a legelső iskolás gyerek annak, a ki neki komoly arczczal azt akarná bebizonyítani, hogy ez az etymologiai tudomány ingatag alapon áll s nem állja ki a szigorú kritikát?

De még ha elfogadnók is, hogy a NSzótár etymologiai elvei minden betűjünkben helyesek, igazak, még abban az esetben sem volna a fölsőbb nyelvtudomány kifogástalan tudomány. A sok nevében csak egy példát beszélgetünk. A szócsaládosítás elvei szerint a *diadal*, *dívik*, *dics*, *dísz* a *di*-gyökekből fakadtak ki, a melynek eredeti jelentése kitünő, jeles, derék, kiváló. Ha a *dísz* a *di*-nek a sarjadéka, mért nem sarjadéka a *dísz*-nek a *disznó*, s mért nem tartozik a jeles *di*-család tagjai közé; hisz alakilag teljesen, s értelmileg is egészen kifogástalan? Vagy a *disznó* nem egyike a legkitünőbb, legderékabb, legkiválóbb házi állatoknak? Ha nincs külső, de van s annál nagyobb a belső dísz e. A szótár tehát itt és sok más helyen megtagadja szócsaládosító elveit, s a *disznót* áthelyezi az alacsony származású *duzmad* család rokonságába, s azt állítja róla, hogy az nem egyéb, mint tulajdonképen *duzmó*. Jó, fogadjuk el. Ha ez igaz, akkor előáll a nagy kérdés, miért változott a vastagságot jelentő eredeti *u* hang a vékonyságot mutató *i* hanggá épen a *disznóban*, a melyről ismeretes, hogy nem tartozik a karcsú, nyalka legények közé?

A mit tehát a NSzótár a gyökerekről, nevezetesen a gyökérelemről, a jelentésmódosító önhangzóról, elő- és utótétről, a mindenféle hangváltozásokról, értelemmódosításokról, a henye s értéktelen hangokról tanít, az legnagyobb részében nem egyéb, mint kirívó, szembe ütköző képtelenségek halmaza. Az e rovatba tartozó szófejtegetésekre minden betűjében ráillik az, a nyelvtudományi művekben többször idézett, nagyon találó definitio, a melyet Voltaire a korabeli s korát megelőző szófejtők kigúnyolására készített, s mely így hangzik: az etymologia az a tudomány,

a melyben a mássalhangzók nagyon keveset érnek, a magánhangzók pedig éppen semmit.

Itt akaratlanúl is egy kérdés ütődik föl, a mely feleletet kíván.

Ha igaz — már pedig kétségtelenül igaz, a mint a t. olvasók az idézett példákból, a milyenektől hemzseg az egész munka, hiszem, hogy teljesen meggyőződtek — hogy a NSzótár a gyökérfejtegetésekre nézve a legszembetűnőbb képtelenségek tárháza, vajjon nem emelkedtek-e föl a nyelvtudományi osztály keblében szózatok, a melyek figyelmeztették volna a szótár készítőit és dolgosait e tanítások tarthatatlanságára?

Emelkedtek, kellett emelkedniök ily figyelmeztető hangoknak, a mint a következő adatokból látható. Az 1844-iki nagy gyűlés meggyőződván arról, hogy „a szótár legnehezebb részeihez, a melyek a szószármaztatás és hasonlítás, a szükséges előkészületek még nincsenek együtt, elhatározta, hogy a szótár mellőzni fogja a szószármaztatást és nyelvhasonlítást.” (Előb. 11. l.) A második adatot a szerkesztőségnek következő észrevétele szolgáltatja: „Itt egyszersmind visszautasítjuk azon ránkfogást, mintha mi minden nyelvünkbeli szót a magyarból megfejthetőknek tartanánk, sőt valóban megfejteni törekednénk.” (21. l.) A vád minden visszautasítás ellenére is egész valójában igaz, a mint utóbbi alkalommal megczáfolhatatlanúl be fogjuk bizonyítani; s egyszersmind annak a tanújele, hogy voltak, a kik a szótárkészítők fönt hallott tanításai ellen szót emeltek. Végre harmadszor felszólalt nyíltan is egy hang, Hunfalvy Pálé, a ki 1852-ik évi „Tájékoztató a magyar nyelvtudományban” című értékezése végén figyelmeztette a szerkesztőséget, hogy „az ismeretlen forrásból eredő nyelvanyagot csak úgy elemezze, ha a rokon nyelvek segítségével teheti; különben nem biztos az önkénnytől, mely visszásságra vezet; azért vesse el egészen a képzelt szógyökök tanát, mivel az eddig a tudomány tekintélyét nem bírja”.

És a világos utasítás, figyelmeztetés és komoly tanács ellenére is maradt az *r* oly szók alaphangja, a melyek

ropogással, recsegéssel járó tüzet, égést jelentenek, pl. „Szeretlek rózsám!"; s a *dorong* mindannak daczára sem egyéb, mint egy vastag végével fölfelé fordított *rúd*.

SZARVAS GÁBOR.

MŰSZAVAINKRÓL.

A magyar műszó csudálatos egy teremtmény. Senkinek sincs inyére, ha csak annak nem, a ki csinálta, s mégis megél: mindenki gáncsolni valót talál rajta, s még szaporodni is tudott. A nyelvész idétlen formáján ütközik meg, a filozofus zavaros s illogikus voltát bámulja, maga a tudós, a ki él vele, nem érti meg, ha előbb le nem fordítja magának: de azért a műszó a sok hühó közepette is nyugodtan folytatta útját. Mi tartotta benne az életerőt? Valahányszor elgondolkodunk ezen a kérdésen, s azon, hogy miért szerették nagy műszógyárainkban épen a különös, érthetetlen, rejtélyes hangú formákat, mindig eszünkbe jut, hogy a magyar műszó a magyar tudomány gyermekkorának jellemző vonása, s nemsokára majd ezen boldog kor érdekes maradványa s **ereklyéje**. A gyermek is szereti a kirívót meg a tarkaságot.

Tudományunknak, úgy hisszük, férfiasodásáról tesz tanúbizonyságot, hogy a mi egyszerű, magyaros, ki kezdi szorítani a czifra idegen hangzásút. Mindinkább meggyökeresedik az a vezérgondolat, hogy vagy tisztességesen ültessük át magyarra az idegen műszót, vagy pedig sehogyan, s éljünk ebben az esetben inkább az idegen szóval a maga eredeti formájában. Majdnem minden tudományban megindult a harcz az álmagyar műszók s műkifejezések ellen. Nehány főpap, az igaz, zokon veszi a dolgot s úgy szeretne tenni, mintha semmisem történt volna. De lefelé nagyon sebesen gördül a kő, s a mily nagy fáradságba került barbár szólásokhoz hozzászoktatni a magyar fület, ép oly könnyen s még könnyebben el is fog szokni tőlük.

Örömünkre szolgált, hogy a megindult mozgalomhoz újabban a „Magyar Igazságügy" is hozzácsatlakozott, mely különben is mindig gondot fordított czikkeinek formájára s magyarosságára. B e k s i c s G u s z t á v a derék szaklap mult évi deczemberi füzetében élesen ostromozza azokat a vétségeket, melyeket a jogi tudomány terén követnek el a magyar nyelven. „A ki olvassa az ügyvédi periratokat s a birói ítéleteket, lehetetlen be nem látnia, hogy a terminologia e satyráját sem törvénynyel, sem cikkekkal kiírtani nem lehet. E bajon — ha nem is egy Hercules — az ifjú nemzedék felnövekedése segíthet, mely nem

csak helyes jogi elveket szítt magába, de egyszersmind a fogalmakat szabatos műnyelven tanulta ismerni. Mint mindenütt, úgy itt is vannak a bírák és ügyvédek közt egyaránt kivételek. Vannak, kik a mellett, hogy nagy jogtudósok, nem tartják magas színvonaluk alatt állónak a nyelvészeti követelményekre is tekinteni s pedig éppen azért, mert tudják, mily fontos gyakran még jogi szempontból is a szavak szó- és fogalmi értelmezése s a kifejezések tisztasága és szabatosága. De a túlnyomó többség a tudománynak, vagy tegyük hozzá, valójában a megszokásnak, s azon csodálatos valaminek, a mit ősünk *stylus curialis*-nak híttak, fölládozza a nyelvet, azt hívén, hogy csak oly mondatban nyilatkozik mélységes mély jogász értelem, melyben a magyar nyelv geniusának minden tagja irtóztató módon van megcsontkítva s kicsavarva." (L. 463., 4. l.) A cikkben említett példák is eléggé bizonyítják, hogy a jog magyar nyelvére bizony ráfér egy kis pirítás. Schnierer könyvéből a következők vannak kisedve: bűnözés, bűnözési képesség, a szabad okhatály kifolyása, az egyed lények, jelvek, tettegesítő szabad alany sat. Általánosan elterjedt ez a németes szólás: a pert *beállítani* (!), beszüntetni, a mi félig ember, félig sárkány, mert a jó megszüntetni s a németes *beállítani* szóból van összekotyvasztva. A megvitatott műszók dolgában is szerencsés tapintattal járt el Beksics Gusztáv. A hol nyelvészkedik, néha-néha megbotlik. A *ság* képző nem csak fő- és melléknevekhez járúl. Járúl bizony az számnevekhez (háromság, egység), névmásokhoz (miség), igékhez (nevetség) is, s *biztonság* sem rossz képzés. A jogi műszók értelmi különbségét azonban több helyütt finoman magyarázza. Csakhogy itt is, mint már többször, azt kellett tapasztalnunk, hogy a műszavak fogalmával nincsenek tisztában, s hogy itt néhány előítéletet kell kivégezni, ha nem akarjuk, hogy minduntalan megakaszszanak a munkában.

Mindjárt a cikk elején találkozunk ez előítéletek nagyra nőtt egy fájával. Íme ezeket olvassuk:

„A büntetőjogi műszavak és általában a műszavak jelentősége és értéke nem (csak?) azok szóértelmezése és származtatása, hanem azon fogalmak többé-kevésbé helyes s pontos kifejezése szerint is bírálendő, melyet azokhoz a tudományos gyakorlat és a jogász közvélemény csatol.”

Úgy-e bár, nehezen érthetni e mondatot, melyet a cikk szerzője egy híres olasz jogtudósnak tulajdonít? S erre a mondatra alapítja a büntető jog terminológiájának első elvét, mely ekként hangzik:

„Oly műszó, mely, habár ennek szóértelmezési s származ-

tatási hibás volta kimutatható, de... a tudományos gyakorlatban általánosan el van fogadva valamely fogalom megjelölésére fogalmat valóban kifejezi, megtartandó, míg korrektebb kifejezés nem követelheti a használatból való kivetését." (458. l.)

Nem tudom, mikép értette az olasz jogtudós, a mit itt neki tulajdonítanak, de így egyáltalán nem lehet érteni, s az úgynevezett első elvben nincsen igazság, voltaképen alig lehet mondani, mit akarnak bizonyítani s elvül fölállítani.

A műszavak jelentőségét s értékét egyáltalán nem szabad szóértelmezésük s származtatásuk szerint megítélni. Mert a műszó valójában sohasem fejezi ki a gondolatot, melynek megjelölésére használjuk. Mutatja már az is, hogy az idézett mondatokban mindig szó van azokról a fogalmakról, melyeket a tudományos gyakorlat s a jogászai közvélemény hozzájuk csatolnak. Ha már a műszó maga ki tudná fejezni azokat a gondolatokat, minek kellene őket hozzája csatolni? Pedig igazán hozzá csatoljuk a műszóhoz azt a fogalmat, melynek megjelölésére használjuk. A műszó igen gyakran egészen mást jelent, mint a mit kifejez.

Nézzünk néhány példát.

Mit fejez ki e műszó metafizika? Ma a szó eredeti jelentésére nem gondol senki. Ha pedig gondolnánk rá, e gondolkodás eredménye műszói szereplését nem igen támogatná. Eredetileg ugyanis az a valaki, a ki Aristoteles műveit rendbe szedte, azokat a vizsgálódásokat, melyeket maga Aristoteles πρώτη φιλοσοφία-nak nevezett, a fizika után helyezte el evvel a címmel τὰ μετὰ τὰ φυσικά, mintha azt akarta volna mondani: a mi a fizikára következik. S ez a cím azután abban a szerencsében részesült, hogy műszóvá lett s évezredek óta bizonyos meghatározott elvont gondolatokat jelent. S hogyan tehetett szert e nagy erőre? Úgy, hogy Aristoteles után mindenki ugyan azokat a gondolatokat ugyan evvel a névvel jelölte meg.

Hát a filozofia szónak mi az eredeti értelme? A bölcsesség szeretetét jelenti. Tulajdonképen annyit sem, mert eredetileg σοφία nem is bölcseséget, hanem általában magasabb műveltséget fejezett ki. E szónak azután igen változatos sorsa volt. Strabo idejében már a geografia is filozofia volt, a középkorban az aszkéták is filozofusoknak nevezték magukat, a kereszténységet is úgy hitták; s Angolországban még ma is a fizika: natural philosophy. A szárazföldön azonban egy meghatározott tudományt neveztek el e néven. Pedig a ki a bölcseséget szereti, még nem filozofus, s hiába, a filozofusok, ha szeretik is a bölcseséget, nincs meg nekik mindig a kellő vágott dohányuk is hozzá.

A tragédia szó mai használatában senkinek sem jut eszébe az eredeti bakkecskére való vonatkozás; az esztétika nem jelenti mind az érzetek tudományát; a színház egészen mást jelent, mint a mit egyes részei kifejeznek; a gondolatnak kevés köze van a gondhoz; a lélekről egészen más fogalmaink vannak, mint voltak azoknak, kik a lélekzessel valahogy egybefűzték; a szívet ma inkább szivattyúnak neveznek; a fiziológia nem az egész φύσις tudománya sat. sat. Ki gyözné őket mind fölsorolni?

Mit bizonyítanak ezek a példák? Azt, hogy a műszó igen sok esetben gondolkifejező erejét nem alkotó részeinek belső erejétől kölcsönzi. Sőt ellenkezőleg ezen alkotó részek eredeti jelentése s ereje egészen veszendőbe ment. A műszó mind ezekben az esetekben a szokásnak, a konvenienckiának köszöni jelző erejét.

Mi különbség van tulajdonképen műszó s közönséges szó között? Lényeges különbség nincsen. A közönséges szók is nagy változásokon mentek át. Ők is elvesztették eredeti jelentésüket, s a mai használatban gyakran egészen ellenkezőjét teszik annak, a mit jelentettek a nyelvnek valamely elmúlt korszakában. Tehát ők is kifejező erejüket a szokástól veszik kölcsön s a kölcsön változik a kölcsönadó változtával. De egy különbséget tudunk közöttük, csak hogy ez nem annyira nyelvészeti, mint logikus. A közönséges nyelvben a szónak sok jelentése van. A közönséges beszédben nem szorúlunk mindig finom disztinkciókra. A közönséges életben gondolataink sem mindig határozottak, szabatosak, s így kifejezésük sem szigorúan egyértelmű. A tudományban legfinomabban kell distingválunk, leghatározottabban gondolkodnunk s így legszabatosabban kifejeznünk magunkat. S azért a tudományban oly szókra van szükségünk, melyek határozottan egy fogalmat s csak is ezt fejezik ki. A mely szó valamely tudományban egy pontosan meghatározott fogalom megjelölésére használtatik, műszó.

A műszó egyetlen egy logikus kelléke, nem hogy a szó kifejezze a gondolatot, ezt semmiféle szó nem teszi, mert nem teheti, hanem hogy az illető tudományban egy meghatározott gondolatra lefoglaljuk. Igen ám, de honnét vegyük ezeket az egyértelmű szokat? Nem egyébképen, ha csak valamiképen lehet, mint a közönséges szók kincstárából. De hát ezek a kincsek itt ezt, amott azt jelentik? A tudomány ezen is segít. Meghatározza a szó értelmét definíció segítségével. A definíció megmondja, mit kelljen az illető szón érteni. Ezt s csakis ezt. Műszónak definíció nélkül nincsen semmi értéke. A definíció

megadja neki a tartalmat, meghatározza, minek jeleül fog ezentúl szolgálni.

Azt fogják mondani, ez megjárja, a hol régi, örökölt műszókkal van dolgunk. Eredetileg mást jelentettek ugyan, de azután a gondolattal együtt változtak. De a mi esetünk egészen más. Nekünk kevés történeti műszónk van. A legtöbbet egészen újból kell teremtenünk, ha csak nem akarjuk, hogy nyelvünket a sok idegen műszó egészen eláraszsza, megfulassza. A meglevő szókból pedig nem igen meríthetünk, mert ezeknek a szóknak már egészen meghatározott értelmük van. Az pedig csak még sem járja, hogy egy igen pontos definícióval szövetkezve, rámondjuk a húsrá, hogy ezentúl szénát jelentsen. Tehát új szókat kell teremtenünk. Ha pedig újakat, egészen szokatlanokat csinálunk, megköveteljük, hogy azután a szó ki is fejezze a gondolatot, különben nem kerülhet forgalomba, nem válhatik megszokottá, a megjelelendő gondolat állandó jelévé.

Ez az okoskodás sem áll. Nem igaz, hogy a közönséges szókat épen nem használhatjuk, hogy világos képzők segítségével nem idomíthatjuk őket műszókká. Mennyi kitűnő magyar szó mellett mentünk el figyelmetlenül, midőn a műszóvadászat megkezdődött s folyt. Eszembe jut ez a pompás szócsoporthoz: eszmélni, eszmélet, magára eszmélni, melyet az öntudat kedviért hamupipőke sorsára ítéltünk el. Pedig a magyar nyelvben az eszmélet szócsoporthoz fűződtek hozzá azok a gondolatcsirák, melyeket a tudomány kifejt s melyeket az öntudat nyakára erőszakoltunk. Minden közönséges szó, a mely némileg velős kapcsolatban áll a kifejezendő gondolattal, műszónak való. A hiányokat igenis a definíció tünteti el. Hiszen még a háromszög sem fejezi ki egészen azt, a mit megjelölünk vele. Nincsen meg benne, hogy a háromszög tulajdonképpen nem tetszés szerinti három szög, hanem egy háromoldalú bezárt alak, melynek egyik fontos sajátága, hogy három szöge van. Elég ha a szó egy fontos sajátágát tünteti föl a megnevezendő fogalomnak. S minthogy egy szó csak egy sajátágot fejezhet ki, tulajdonképpen nem is követelhetjük, hogy a műszó mindent kifejezzon, a mit az a gondolat magában zár.

Csak egy tekintetben engedünk. Vannak tudományok, a melyek nagyon sűrűn érintkeznek a közönséges élettel. Ilyen a jog, ilyen a filozofia. A jog minden nap közbelép az emberi viszonyok surlódásainak kiegyenlítésére. A filozofia akkor teljesíti föladatát, ha a műveltek műveltségévé válik. Ezért ezek a fogalmak megvannak nem tudományos formában is, tehát megvannak a szók is nem műszói szabadságban. Itt a műszóalkotó

kényének szűkebb határok vannak szabva. Valamely filozofiai vagy jogi fogalmat nem nevezhet el kénye kedve szerint. Nem válogathatja ki úgy, a mint neki tetszik, a fogalomnak azt a sajátságát, a melyről az egész fogalmat akarja elnevezni. Ezt a munkát a nép elmebeli munkája nagy részt már teljesíté. Csak-hogy nem kellő határozottsággal. A nép kifejezései ingadoznak. A tudomány tiszte ez ingadozást megszüntetni, a meglevő szók értelmét definíciókkal meghatározni. A tudósnak itt nincs más vezére, mint tapintat s tudományos izlés. Az ő tapintatának esik osztályrészeül meghatározni: valamely szónak melyik főértelmet adta meg a nyelv geniusa. A nem-jurista a bűn fogalmán mást, többet vagy kevesebbet ért, mint a jogász. De az illet ennek vagy akármily más szónak hibául fölróni, annyit tesz, mint a műszók természetét merőben félreismerni. Gondoskodjanak a juristák pontos definíciókról, ne pedig új szófaragásról. Ez téveszti el a legtöbbeket, a kik a műszók kérdésével foglalkoznak. A szó mást is jelent. Ez nem baj. Hacsak ezt is jelenti. Azaz, ha a közönséges életben, a hol semmit sem fejezünk ki egészen határozottan, ezt is kifejezzük vele.

A nyelvésznek csak annyi a beleszólása a vitába, hogy örködik a nyelv grammatikai sajátságainak tiszteletben tartása fölött. Az ő monoton vétója csak a rossz képzések s magyartalan szólások ellen fordul. S itt azt tartja, hogy inkább idegen legyen a műszó, mint rossz hazai termék. Az idegen műszó legalább nem vágja el az utat a szerencsés ötlet szüleményének, a jó magyar műszónak. Az álmagyar szó pedig intra possessionem lévén, nehezebben pusztítható ki, a miről a Nyelvőr majdnem minden száma tanúskodik.

Végre ne felejtsek el azok, a kik a magyar műnyelv kérdésével foglalkoznak, hogy ha műszót ajánlanak, a mely ellen logikai szempontból tehetni kifogást — s minden műszónak van logikai Achillessarka — de a mely nyelvileg helyesen van képezve s talán más jó tulajdonságokkal is dicsekedik, hogy a logikai szempont nem az egyedüli döntő. Elhanyagolni nem szabad, de egészen eleget tenni neki nem lehet. A szónak pedig az a tulajdonsága, hogy mihelyt forgalomba kerül, egészen hozzásimúl a gondolathoz, eredeti jelentését elveszti s a kölcsönből él. Ha valamely tehetséges író valamely gondolat kifejezésére állandóan azon egy szót használja s ezt a gondolatot új meg új színben tudja föltüntetni, akkor műve végén, mikor már gondolatait értjük, csudálkozni fogunk, mily jól illik a szó a gondolathoz. A valódi tényállás pedig az, hogy nem a szó volt szabatos, hanem a definíció pontos, a gondolat tartalmas, a szó használata

következetes. A magyar tudomány pedig nem hatolhat be a magyar nemzeti műveltségbe, ha az éktelen műszók terhe nyomja. A magyar műszó legyen egyszerű, magyaros s akkor szolgálni fogja a gondolatot, a gondolat pedig a nemzeti életet.

ALEXANDER BERNÁT.

A TERMÉSZETRAJZ MŰNYELVE.

III.

IV. Eredeti értelmükbe visszahelyezendők: *agy* a *celebrum* értelmében szokott használtatni, pedig *cranium* koponyát jelent (p. agyon ütni). A magyar nép ajkán a *celebrum* agyvelő. Megfelelőleg: *agyacs* (*cerebellum*) h. agyvelőcske; *agykocsány* (*crura celebri*) h. agyvelőkocsány; *gerinczagy* (*medulla*): gerinczvelő; *nyúlt agy* (*medulla oblongata*) nyúlt gerinczvelő; *agykér*: agyvelőkéreg sat.; *bokacsont* (*calx*). A mit bokának nevezünk, t. i. a lábfej tövén levő két dudorodást (pl. bokáig érő sár), az két csont (a külső a lábikracsont, a belső a sípcsont alsó izülék fejecskéje, „forgója” mint a nép nevezi); azért mondjuk: *sarkcsont*.

b) Különös rész.

Az állatok közt olyanoknak is van magyar nevük, a melyek alak, nagyság, szín, fény, világítás, sokaság, föltünő életnyilvánulás, előfordulás, táplálék, haszon vagy kár tekintetében nem tűnnek ki, hanem csak a tudóst érdeklik, pl. a sok apró ízes és puha állat, s olyanok is, melyeknek eredeti neve a magyar tulajdonává vált. (A „páva” valahogyan ép maradt).

E nevek a tudományt magát is megbénítják, azért egyszerűen elvetendők, még ha helyes képzésűek is. A magyarosításnál az idegen nyelvekből sok ferde felfogás vétetett át, pl. a *falók* (fjällfras, nem *vielfrasz*), *lámpabogár* (*fulgora*, pedig nem is világít). A helyreigazításnál vagy helyettesítésnél erre különösen kell ügyelni, mert hasztalan írnak könyveket a babonák ellen, ha a tudomány a babonás neveket maga dédelgeti s terjeszti.

I. Elvetendők az európai keletű névvel bíró állatok magyar (!) nevei: *ajók* (*clupea sardina*). E név a túlságos finnyásságnak köszöni eredetét; de a meddig szarvas és szarka megállhat a szemérem (!) megsérülése nélkül, addig maradhat a szigetről nevezett *sardella* is; *ikrász* (*Diomedea exulans*): albatrosz; *kajba* (*cacatua*): kakadú; *színbű* (*chamaeleon*): bűvös színű *chamaeleon*; *öldök* (*gavialis*): gavial;

nyarga (struthio): strucz; *gyíl* a crocodilusnak meg nem engedhető csonkítása: krokodil; *tapor* (tapirus): tapir; *utáncs* (pithecus) nem lehet nomen genericum, hanem csak speciale, azért gorilla, csimpeze, csego, orangutan; ez utóbbi maláji szó s azt jelenti erdei ember; (utangfélék azt jelentené: emberfélék; e kifejezés álljon meg magyarán azon majmok jelölésére, a melyek láb, lábizmok, pericardium s más tekintetekben az emberhez hasonlítanak); *batla* (Ibis) Ibisz; *csele* (Delphinus): delfin; *bököl* (Scorpio): skorpió; *csöreg* (Rhamphastos): tukán; *paizsóc* (Vipera, Pelias): vipera; *rémke* (Lemur): maki; *ugrány* (Halmatums): kenguru; *begyez* (Scincus): szkink; *csiklya* (ló): zebra; *csúzma, gúzma* (Ichneumon): ichneumon; *szaladár* (Rhea, Dromaeus, Casuarus): nandu, emu, kazuár; *szörbencs* (Ostrea): osztriga; *tokár* (Basilisk): bazilisk; *válta* (Amoeba): améba; *burány* (Corallium): koráll; *lángály* (Phoenicopterus): flamingó; *röptelen* (Aptenodytes): pingvin; *feneb* (Hyaena): hiéna; *cippete* (Pipa): pipa; *csórtaraj, csórtaraj* (Sarcorhamphus): kondor; *hátpetér* (Pipa): pipa; *indagu* (Hapale): ujsztiti; *iram-gím* (Cervus tarandus). Családfája a következő: *hrn* (szarv) ó skandináv szóból lett *hrên* (szarvas); a szarvas jelenleg dánul és svédül *hjort* (a *h* nem ejtetik ki); ép így a *hrên* *h*-ja is elkopott (Hludwig, Ludwig) s lett belőle *rên*. Ezt a németek félreértvén röviden ejtették ki, így lett belőle *renn*(-thier). Ennek utánzásául az *iramodni* (rennen) ige elvont gyökévé csöpörödött össze; így született az *iramgím*. Minthogy minden újabb jóra való német munka a hibát belátván *ren*-t ír, mi sem maradhatunk el; és bár a címzett állatot magyarul nevezhetnők sarkövi gím-nek, mellette mégis el lehet a *rên*; *lebincs* = *lebel nincs*! (Apteryx): kivi; *nyakorján* (Camelopardalis): zsiráf; *hártyor, lidérc* (Phyllostoma): vámpir.

A tisztán tudományos értékű állatfajok (jelen v. őskoriak) magyar neve helyett, akár ha helyes képzésűek is, a latin-görögök álljanak: *fegylenősd*: Anoplotherium; *fejend*: Broscinus; *gyöngyfény*: Myas; *garaboly*: Calathus; *halgyík*: Ichthyosaurus; *körtorj*: Dinodes; *kúpfog*: Mastodon; *lapka*: Platyderes; *műköcs*: Diachromus; *őzöngyík*: Plesiosaurus; *sankász*: Ergasilus; *szájcsa*: Stomus; *szömörke*: Acanopus; *szúlacs*: Tetrax; *tarajfog*: Lophiodon; *vizör*: Nerita; *vizörce*: Neritina; *bangó*: Aristus; *dombó*: Pelor; *barang*: Harpalus; *szalang*: Chlaenius; *askaláv*: Ascalaphus; *alacs*: Nomius; *birha*: Byrrhus; *gernye*: Abax; *gyoros*: Tachys; *neresz*: Nereis; *párnop*:

Parnopus; *sürge*: Agonum; *sűröng*: Amara; *szurkocs*: Pissodes; *aka*: Sitones; *bócs*: Salpa; *bölök*: Belemnites; *böszkér*: Bembidium; *csár*: Dyschirius; *csirmely*: Bradicellus; *csorva*: Opatrum; *derencs*: Cistela; *döncs*: Reduvius; *fölögy*: Lebia; *göd*: Masoreus; *hima*: Phalacrus; *horva*: Patrobus; *hupár*: Omophron; *jéc*: Sphodrus; *küssü*: Calathus; *leke*: Agrion; *limpó*: Anisodactylus; *nyéd*: Steropus; *nyik*: Taphria; *ohány*: Cimbex; *pád*: Argutor; *sinkász*: Olisthopus; *szigárd*: Pangus; *talha*: Pompilus; *tice*: Dichorotrichus; *türköny* (metathesis által *kürtöny*-ből, mert ez már alkalmaztatott Stentor helyett): Ammonites; *álcány*: Clivina; *babancs*: Oliva; *bökóc*: Cerithium; *cikász*: Notaphus; *csonkány*: Mutilla; *fémeg*: Pogonus; *férgeny*: Holothuria; *gyorsód*: Cymindis; *levelény*: Phyllobius; *likadék*: Harpalus; *pecék*: Haptoderus; *tekeny*: Calathus; *terepce*: Licinus; *túrász*: Scarites; *ugrász*: Orchestes; *aglár*: Demetrias; *barkóc*: Leïstus; *bubár*: Scolia; *combor*: Oedemera; *faróc*: Blechnus; *fojta*: Anchomenus; *frise*: Tachypus; *fürgönc*: Trechus; *gödér*: Nebria; *hajdanóc*: Palaeotherium; *hajlonc*: Aëtrophorus; *iráncs*: Hypophlaeus; *jegyér*: Paragaeus; *kéjenc*: Atranus; *kéjencs*: Cytherea; *könnyedőc*: Elaphrus; *külme*: Anisotoma; *lapátnok*: Cychrus; *lotkár*: Amblystoma; *lótonc*: Feronia; *mezőr*: Agrilus; *mocsga*: Paludina; *nyakóc*: Odacantha; *övér*: Polystichus; *pezsger*: Lophia; *pocsor*: Helophonus; *röpér*: Pterostichus; *sietér*: Stenolophus; *sötme*: Caligus; *tekér*: Oodes; *álnonc*: Dolerus; *döbör*: Anomala; *bozsány*: Oedipoda; *kede*: Drypta; *könye*: Leja; *öblönke*: Colpoda; *vetke*: Blethusa; *hódarc*: Molops; *röpújj*: Pterodactylus; *fogor*: Otiorhynchus; *szőrcsáp*: Loricera; *erdenyész*: Hylotoma; *ferej*: Cryptocephalus; *szömörtop*: Acanopus.

FIALOWSKI LAJOS.

Á PÉCSKAI NYELVJÁRÁS.

Nem rég egy új népköltési gyűjtemény jelent meg ily cím alatt: „Koszorúk az alföld vad virágaiból. Köti Kálmány Lajos. I. Pécskáról való. Aradon, nyom. Réthy Lipótnál. 1877.” Ára 1 frt 50 kr. A gyűjtemény, mely a „Magyar példabeszédek és jeles mondások” gyűjtőjének, Dugónics Andrásnak van szentelve, s melynek létrejöttét nagyon elősegítette

(Aigner) Abafi Lajos buzdítása, sok érdekes változatot tartalmaz már ismeretes népdalokhoz s becses új darabokat is. A könyvnek ezen irodalmi értékét szépen méltatta a Figyelő ismertetése; mi itt csak a nyelvész álláspontjáról emlékszünk meg róla, kinek természetesen nem csekély öröme válik, ha egyetlen egy helység nyelvével egy egész kötetnyi mutatványból ismerkedhetik meg. Hogy a nyelvész ilyen gyűjtésnek jó hasznát vegye az illető nyelvjárás tanulmányozásában, arra szükséges, hogy a leíró híven föltüntesse a köznyelvtől eltérő kiejtés hangjait, mert leginkább ebben különböznek egymástól a különböző nyelvjárások. Kálmány iparkodott is úgy leírni a dalokat, a mint hallotta, de ennek értékét, úgy látszik, kissé későn látta át, mert a gyűjteménynek jó része irodalmi nyelven van leírva. A hol azonban a kiejtést utánozza, ez az utánzás meglehetősen sikerült (egyes hiányokat alább említünk), úgy hogy a pécskai nyelvjárásnak elég hű képét kapjuk benne, s kívánnunk kell, hogy a buzgó és hivatott gyűjtő folytassa ez irányban oly szépen megkezdett működését, melyért mind a nép szellemi életének bűvára, mind pedig a nyelvész nagy hálával tartozik neki. Kívánatos azonban, hogy a kötetlen beszédű daraboknak (meséknek stb.) ezen túl kissé nagyobb teret engedjen, mert ezekben rendszeren fesztelenebbül nyilatkoznak az illető vidék nyelvi sajátosságai.

Fölsoroljuk most e gyűjteménynek a kiejtés szerint írt darabjai nyomán a pécskai nyelvnek jellemző sajátosságait, csak kivonatosan, a mint olvasás közben kijegyeztük.

Ha a hangokat tekintjük, mindenek előtt az tűnik szemünkbe, hogy az *ly*-et rendszeren *j* helyettesíti: *ijen, ojan, oj, mejik, fojik, sejem, iboja, furuja, guja, tarsoját, gojhó, korhej* stb. Néha még a közdivatú *l* helyett is *j*-t találunk (a változás így történt: *l*: *ly*: *j*, l. alább): *jány, tavaji, pájinka, sárga széjű, tojú* (*tolú, toll*), *jűsüjkö'gy, mejjemét*. — Néhol azonban így írja: *kölykököt* 238., *olylyan* 107., *melylyik* 121. stb., talán csak vigyázatlanságból.

A magánhangzók között meg van őrizve a *é* hang, nincs helyette sem *e*, sem *ö*: *lész, tész, vész, észem, ménnyünk, cséndüt, cséendes, menyecske, vérés, égy, fél, héz*. — Némely szóban azonban *e* van helyette, s kérdés, valóban így ejtik-e, vagy csak elvételéből maradt el a pont: *nem* (de *né* 130., *sém* 83.), *te* (*té* is), *meg, minden, lejány, idegeny*. — Némely szóban *é* van ott is, hol a köznyelv *e*-t ejt: *bé, neki, engem, békesség*; mindezek olyan esetek, hol az *é* eredeti *é*-ből rövidült.

Az *é* hang h. *i* van ebben: *sitít* 25.; *e* h. *i*: *erigy* 241. *u* h. *i*: *kancsika* 36., *iborka* 191.

A hosszú *é* gyakran átmegy hosszú *í*-be s aztán el is rövidül: *sitít, fehér, kisír, kökiny, píz, -síg; ingit, közepibe, hattá vóna békit nekém* 102. — Viszont az *í* helyett van a nyiltabb *é* hang ebben: *méhej* 205. *mív hely.

Az *ő* helyett van *é* ebben: *féketéje* fejkötője 219. — Viszont *ê* h. *õ*: *mõre* *mêre*, *merre* 241.

A tövégi magánhangzó sokszor zártabb, mint a köznyelvben, vagyis *a* h. *o*, *e* h. *é*, *ö*: *tilalmot, fijamot, magamot, bátyámot, bátyádot, ódaladot, másikot; kendőmöt, tejemöt, gyerekeköt; kölykököt* 238. — A tövégi magánh. meg van őrizve ebben: *meg-láto-tta* meglátta 26.; ellenben hiányzik ebben: *akasz'tam* akaszt(o)ttam 50.

Az *ú*, *ű*, *í* magánhangzók hosszúsága rendesen meg van tartva: *húgom, húzza, búsul, fijú, sarkanytyú, tojú, sava-nyú, szomorú, sárgaszéjű, sír*. De az *-úl* *ül* végzet rövid: *búsul, borult, nyomorult, kékül*.

Hangvonzati szempontból föltűnő ez a szó: *másüvé* e h. *másuvá* (így van *másütt* is Pázm. Öt lev. 2. lev. §. VI.; bizonyosan egyéb ilyen helyhatározók hasonlóságára, mert azok véletlenül mind magashangúak: *eggyütt eggyüvé, egyebütt egyebüve, mindenütt mindenüve, középütt*). — A *csíp* ige többnyire mélyhangú: *megcsípta* kétszer 206., *csípja* u. o., *csipkogyik* 213., de *csipégyi* u. o.

A mássalhangzókra nézve a következő eltéréseket találjuk.

A foghangból rendesen fogínyhang lesz (j é s ü l é s), ha *t*, *d*, *n*, *l* után *i* következik: *vetyi, eresztyi; kapkogyik, gyisznó; kerülyi, viselyi, ölelyi, levelyibe; izenyi*. Két hangra is kiterjed e változás ebben a szóban: *megölelynyi* 140. — A *t*-ből néha *ü*, *ö* előtt is *ty* lesz: *tyükör* 242., *tetyű* 199., 206., *üstyökit* 208. — *Idegeny ország* 117. — Föltűnő, hogy e tekintetben a pécskai nyelvjárás egészen egyezik a tőle jó távol eső palócz kiejtéssel. Ilyen föltűnő egyezés még az, hogy a fölső fok *leg*-je helyett itt is *let* van, mint a palóczoknál: *letjob'* 156., *letöregebbik* 236. Ilyenek továbbá a *mõre* és *mõte* szavak *merre* és *mióta* helyett. Jó volna tudni, el vannak-e terjedve e sajátságok Pécska vidékén egyéb helységek kiejtésében is. Úgy látszik, a palócz ejtéssel való ezen találkozások nem véletlenül keletkeztek, hanem történeti okuk van.

Nagyon érdekes azon hasonulása, melynél fogva *ty* és *gy* előtt az *n*-ből is fogínyhang, azaz *ny* lesz: *anygyal, aszonygya, minygyán* 1., *ménygyén* 27., *ménygyék* 120., *sarkanytyú* 38., *onytyuk* 46., *sžánytya* 116., *regemenytyibe*

147. (s ebben is: *bakanycsom* 146.). — A *ty*, *gy* hangok előtt tulajdonképp az általános kiejtésben sem tiszta *n*-et ejtünk, de úgy látszik, csak némely vidéken olyan föltűnő az *n*-nek ez a jés hangzása, hogy a leíró is önkénytelen úgy írja. Egyéb népnyelvi közleményekben csak két ilyen esetet találtam: *hanygya* az Őrségből Ny. IV. 472., és *Hanygyás* helynév Nógrádból Ny. VII. 44. E második adat megint palócz vidékről való, tehát ugyanolyan találkozás, minőket az előbbi pontban láttunk.

Lágyulás történt ezekben: *bangó* bankó 49., *merd az anyád* mert 196., *hajdogája* hajtogatja 220.

A *t* és *d* hangok rendesen elesnek, ha két mássalhangzó közé kerülnek: *paraszt' gazda* 162., *nincs mos' benne* 14., *szen' lélek* 223., *regémén'be* 127., *csén'biztos* 50.; különösen a fölszólító mód 2. szem. végén: *támaszt(d) meg* 215., *fizest meg a borod árát* 148., *nyittas' fél kapuját* 20., *hivas' ki a papot* 20., *dob' ki* 219., *vág' meg aszt a lovat* 20., *mon' meg* 47., *gyűr' meg* 205. Az utóbbi tünemény a régibb irodalomban is közönséges: *tarcs meg* (tartsd meg) Telegdi préd. 138., *feszéts meg ütöt* 149., *ráncs meg* az zablát Pázm. Öt lev. 22. (kolozsv. kiad.) stb.; s más vidékeken is előfordúl: *tőcs' még* töltsd meg Ny. VI. 429., *néz' még* VI. 428. (mindkettő Somogyból), *nyiss' ki a kapudat* V. 44., *vág' lé* VI. 422., *csap' ki* V. 566., *csim még* azaz *csib még* csípd még V. 426.

Viszont szereti e nyelvjárás a közbeszúrt *j*-t két magánhangzó között (v. ö. Ny. VI. 445.): *Márija*, *Mésijás* 5., *tijéd* 120., *té jis* 4., *lé jis* 5., *kőjé vájon* e h. *kőé*, mint másutt ejtik, *kővé* váljon. Ez a *-já -jé -á -é*, ill. *-vá -vé* helyett írott nyelvemlékeinkben is gyakori. — Közbeszúrt *n* van ezekben: *tiglinc stiegliz* 148., *muskándli* muskátli 138. — Közbeszúrt *l* ebben: *éldés* 18.; ismét, mint a palóczoknál.

Föltűnő és nem helyeselhető, hogy Kálmány annyira használja a hiányjelet elveszett mássalhangzók helyén: *azé'*, *mé'*, *mer'*, *me'*, *beszédbé'*; *kapitá'* 127., *kapitá' ur* 150.; még akkor is, mikor az elveszett mássalhangzót pótolja a magánhangzó nyúlása: *vó'na*, *csókó'na*, *mikó'*, *árú'* stb. Sőt néha e pótló nyújtást nem jelöli meg, úgy hogy aztán kétes, vajjon hosszú vagy rövid magánhangzóval kell-e olvasnunk az ill. szavakat. pl. hogy *e'higgyed* az 1. lapon *ehiggyed*-e vagy *éhiggyed*, *ke'j fél* a 3. l. *kej*-e vagy *kéj*, *vise'je* 45. stb. — Legkülönösebb azonban, hogy a hosszú, ill. kettős mássalhangzóknál rendesen, nem tudni mi okból, elhagyja a kettőzést s hiányjelet tesz helyébe: *me'léjök* e h. *melléjök*, *fő'zön*, *bocsás'*, *gazda'szony*, *ülte'sen*, *il'ene*, *félelé'me'*, *é'jel*, *va'tok*. Sokszor azonban kiírja a kettőztetést:

hallom, süssön, gyüttem. Sokszor pedig se kettőztetés, se hiányjel nincs, s ilyenkor nem tudjuk, hogyan kell olvasnunk a szót: *békéség, kégyéség, égyeség* 1. (de *égygyet* 29.), *hagyá'* *hagyjál* 156. Kétesek ezek is: *sžalo'nás, ál'* 1., *vá'lán* 161., mert ezeket máshol csakugyan így ejtik: *szalonás, ál, válán.*

A szóképzéshez érdekes adat ez: *kutyakaparási csárda* 159.

Az igeragozásból érdekes a fölszólító mód tárgyas alakja az -ít végű igéknél: *álíja* állítsa 44., *keserí'd meg* 34., *pirosí'd ki* 186. (de *támícsd* 214.). A 47. lapon *ringa'd*, kétes, vajjon 'ringasd' vagy 'ringatod' helyett van-e. — A tárgyas -nók helyett a föltétes módban az alanyi -nánk van: *megropogtatnánk a sült kóbászkát* 6.

Alanyi ragozás személyragos tárgy mellett: *párját nem mutat a világ* 135. — A névelő hiányzik ebben: *mikó kapitányt akasžtyák* 218. (így: *lova csárda előtt szénázik* 45.).

A *ha* kötőszó *hanem* helyett: nem vizet adok, *ha* piros bort adok 20., nem menyasszonyt hoztunk, *ha* halottat hoztunk u. o. — A *ha* el van hagyva ezekben: (*ha* a) „szökétül búcsúzó, a barna haragszik“ 121., (*ha*) „ez a kis lány el nem hagyott volna, én belülem korhely soha se lett volna“ 184.

Szórendi tekintetben figyelmet érdemel az is helye ezekben a mondatokban: *eb az inge, a ki rád is gondolna* 103.; *ha kiásta, majd bele is fekszik* 174.

Érdekes és ritka szerkezet ez: úgy állok *az akasžtó fa alája* 150. Rendesen vagy így van 'az ak. fának alája', vagy 'az ak. fa alá' minden rag nélkül. De valamint van 'háznak teteje' és 'háztető' mellett 'ház teteje', ép oly jogosúlt a 'fának alája' és 'fa-alá' mellett 'fa alája'. Jegyeztem föl magamnak máshonnan is e szerkezetnek néhány példáját. A Wespriemi codex 25. lapján olvassuk: (*ki melléje*) *ky mellehe tudnonk kel.* Veszprémben ismerek egy öreg urat, ki fiatal korában került oda Öcsről (Veszprém vm. nyugati részén), az rendesen így mondja: *az asžtal mellette, az ágy fölötte, a dunyha alatta.* Nagyváradon, úgy hallom, azt mondják: *a Sz. Lásžló mögötte* (azaz a Sz. Lásžló temploma mögött). Horvát Endre is így írja Árpádiásában: *füleink mellöle bocsásšuk.*

Érdekesebb szavak: *möte* mióta 28. | *kidölti, döltögették* 127. | *támícsd meg az ódaladot* 214. = *támasž' meg az ó.* 215. | *a távožó óra* 129. | a *Csahér* helynév („a pécskaji Csahér alatt az én rózsám herét arat“) 156. talán a. m. a székely *cžiher* (cserjés hely, haraszt, berek)?

Vajjon szélsőt jelent a *székső* szó, mely többször előfordúl?

Így: éldes anyám rózsafája, én vótam a székső ága, de Rádaji leszakasztott 49.; mé're vagy, kedves galambom? ökörné-é vagy a lóná'? vagy a székső tanya házná'? 84.

Mi az a sasi kégyó? („Fejem lehajtottam csipkebokor mellett; egy nagy sasi kégyó, kebelembe bújó, oldalam átfurja, mellemet szaggatja 21.).

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

(A Magyar Könyvszemle január-februári számából.)

Egy magyar szó az egyik Vitéz-codexben.

A bécsi cs. udvari könyvtár 141. sz. codexében, mely Plinius epistoláit és Traján előtt tartott panegyricusát tartalmazza, s Vitéz által van emendálva, egy magyar szót találunk, melyre ezennel felhívjuk nyelvbuváraink figyelmét. A 83. levél első lapján u. i. hol a panegyricusban a következő passus fordul elő: „postquam exercitationibus nostris non veterum aliquis cui decus muralis aut civica sed graeculus magister assistit“, a lapszélen, az idézett szöveg mellett vörös tintával e tisztán kivehető szót olvassuk: „harsolo“; a mi valószínűleg a magister graeculus-nak felel meg. Kifejezi-e ezen magyar szó azt, a mit Plinius a latin szóval akar kifejezni, ennek megítélését nyelvbuvárainkra bizzuk. Megjegyezzük azonban, hogy Pliniusnál a „graeculus“ szó „progymnastes“ és „alipites“-sel egyértelműnek vétetik, s elsővivót (vorfechter), úgy szintén sebészt és a fürdőkben alkalmazott testdörzsölőt (frottirer) fejez ki.

Miskolczi Gáspár. „Egy jeles Vadkert.“ (Lőcse, 1702.)

Természetrajzi szók.

ikrás hal. 518.	kakas pújka (him p.). 315.
Isten fa. 511.	karitsál és kodátsol
iz: az ö nyakszirtjának semmi	(a tyúk). 363.
ize, hanem tsak merő tsont. 48.	kakabakol: a' kakabakló
izzadékos: a' serkék és	Fogolymadár felől emlekezzünk.
tetvek az embernek síros iz-	368.
zadékos szennyéből terem-	karoly (karvaly). 376.
nek. 14.	karczos: a' bagoly igen
jércze: a' maga jértzéit	kartzos, birkozó, 's mindennel
őszve akarja gyűjteni (a kakas).	dulakodó. 437.
360.	káro g (varju). 390.
juhász komondor. 182.	karingosan repdesnek. 395.

kárász (hal). 523.
 kelepel 'a' tornyon piros
 orrú Gólya tavasszal (glottorat
 immenso de turre ciconia rostro).
 330.
 kelet sen (madár). 376.
 ketske-fejő madár, a'
 melly alattomban a' Ketskét
 meg-szopja. 472.
 kertész gazda. 683.
 keselyű fü. 511.
 ketsege (hal). 555.
 kérőt rá g a' teve. 45.
 kérődzés. 45.
 koppad: a' Farkas bőrök
 közé elegyített Juh bőröket
 egészben szőröktől meg-kop-
 padni mondják. 214.
 karácsu: Az Ikneumon vidra
 neme, nagysága matska korátsu.
 247. a' Sárkánynak gyomrában
 jó korátsú gyermek találtatott.
 616. alkalmas korátsu (nagyságu)
 ház. 266.
 krugoknak a' darvak. 319.
 köröm: Tevének meghasadott
 körme (patája) nintsen. 45.
 kopótó (kopoltyu). 682.
 köz: vad mályva, köz mályva
 (házi, kerti mályva). 511.
 kór-ágyokban sínlenek.
 533.
 kölesi kigyó. 624.
 kolokolog avagy kelepel
 (a gólya). 336.
 kordé: a' kakas néha tsak
 kordéba-is kukorékol (haszon-
 talanúl, céltalanúl, potyára).
 359.
 kotelós tyúk. 356.
 kotyog (a koteló). 363.
 kutya-farkas (felemás állat).
 274.

kuvasz. 316.
 küllő avagy harkály. 424.
 kürtő: a' nyak iránt vagy
 valami kürtő gyanánt való két
 tsője (a czethalnak). 535.
 lazatz (hal) 532.
 lép tészta: a' majom a'
 vadászoktól híg lép tésztával
 fogatik meg. 226.
 lenlevelű fü. 350.
 levegő test (meteorum). 6.
 libocz: A' Fűrjeknek vagy
 egy vezérek, a' Libotz, a' kinek
 szavára éjjel fel-serkentetnek.
 477.
 lombos farka vagy (a'
 rókának). 156.
 ló darás. 442.
 ló tetű. 14.
 mókus: Az Evet méltán
 nevezetik mókusnak az ő mo-
 kogásátul. 234.
 major ember (gazda). 346.
 matska fejű bagoly. 494.
 matska tövis. 511.
 malacz: a' Delfin avagy
 tengeri Disznó az ő fajzatit
 avagy malatzit nagyon szereti.
 540.
 méhes-gazda. 646.
 métely: az Erdélyi és
 Magyar-országi Juhok közön-
 séges nyavalyáján, mellyet mé-
 tely-nek neveznek, nem any-
 nyira tsudálkozhatnék. 682.
 meljeszt: A' petymetnek
 bõrit könnyebb róla le-nyúzni,
 mint sem szõrit le-meljeszteni.
 239.
 morotva avagy tengeri
 álló tó. 545.
 muska avagy muszlitza. 654.
 nyalánk (torkos). 267.

nagy-agyú hal avagy mugil. 547.

nehéz es Aszszonyi-állat (gravida). 680.

nest: A' Nest és Pésma-macska a' menyéthez hasonló. 238.

nyúl: A' nyúl az ő nevezetít vette az ő futtában való elnyúlásáról. 170.

ökör-bika: A' Gémnek nem utolsó neme az ökör-bika,

kinek nagy hosszú nyaka van. 340.

öly: Plinius az ölyűnek sokféle nemeit számlálja elő. Ide való a' Sólyom, Ráró, Keleten, tsillagos öly, vad galambászó Ölyv, sebes Öly, Karoly, éjjeli Ölyv. 376.

orvos fűvek. 351.

orsó-hal. 569.

őszvér. 272.

KÖNNYE NÁNDOR.

VÁLASZOK

a Nyelvőr VII. 85. lapján tett kérdésekre.

I.

3. A *kudarcz* szó Beleden, Sopron megyében, általánosan dívik, de csak ezen egy kifejezésben: *kudarczot vallani*.

4. Emberem, a kitől kérdezősködtem, azt válaszolta, hogy a nagyon részeget általában *fődrészegnek* (így ejtik s nem *főtt részeg-nek*) szokás nevezni; de a *fődsüket* használatát nem merte határozottan bizonyítani.

7. A *nagyotalanítani* ez alakban nem ismeretes e község lakóinak; de *nagyotállítani* (egy szónak ejtve) gyakori, pl. Ez is tudám *nagyotállítani* magáról. Vajjon nem ebből támadt-e az előbbi?

KÁRPÁTI KÁROLY.

II.

4. *Főtt részeg, főtt süket* mondják a székely földön; én magam Udvarhely megyében hallottam. *Főtt* = erősst; ez pedig nagyon, túlságosan. Tehát *főtt bolond* is.

5. *Tejtestvérek* (milchbruder, milchschwester) mondják ugyanott.

UJVÁRI BÉLA.

III.

1. A *lélé* tudtom szerint a székelységben nem használatos.

2. *lengetég*-en kívül más ily végzetű melléknévben a végzótagot hosszan ejteni nem hallottam.

3. A *kudarcz* szóval (de nem mellékalakjaival) él a székely is e kifejezésekben: *kudarczot vall*, *kudarcz éri*, *kudarczon megy keresztül*, *kudarczot szenved*.

4. A székely szélteben él a *födrészeg*, *födsüket* kifejezésekkel.

5. A *milchshwesterre* van a székelynek szava; hallottam is valamikor jó-régen, de már nem emlékezem rá.

6. 7. *Bősölés*, *nagyotalanít* előttem ismeretlenek.

PAAL GYULA.

IV.

4. Szatmár megye, Nagy-Bánya, Felső-Bánya és Szinér-Váralja városaiban, valamint az ezen városokkal szomszéd községekben a nagyon részeg emberekről azt mondják *födrészeg* — és nem *fött*. — Azonkívül a süketekről azt mondják *födsiket* (mindig, mindenki így mondja).

5. Ugyancsak a nevezett vidéken, de Győr vidékén is megvan a *tejtestvér* szó.

KÁRPÁTI ENDRE.

V.

1. *Lélé* alakot *lé* helyett nem hallottam; de ennek közép fokát Győrött így mondják: *léllebb*, *lejjebb*.

2. *Fött részeg*-et v. *fött süket*-et nem hallottam; de Győr és Sopronmegyében hallottam, még pedig gyakran ezen kifejezéseket: *föd részeg* v. *részeg mint a föld* (föld) és *süket mint a föld*.

3. A német *milchbruder*-t *kocza testvér*-nek hallottam mondani. *Kocza* gyerekek oly csecsemőt neveznek, kinek se apja, se anyja. Az ilyen *kocza-testvér*je annak, kivel egy tejet szopott.

KISS IGNÁ CZ.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Székesfejerváriak.

Ojan ember mind a kit a furu kihány: hitvány, semmitérő.

Azonba ném tudom: különben, egyébiránt nem tudom.

Èhèn van ni: íme, lám.

Fölötözik mind Lakatosné Jézus neve napján: izléstelenül minden ruháját magára szedi.

Kicsipétt mind a szalonnabörke a tűzőnn: ünnepet csapott magának.

Mégesik ammég bajzos emberènn is: megtörténik az még különb emberrel is.

Majd az Isten hideggye vette még: majd megfagyott.

Ojan munírba (malheur) vótam.

Ha lehetne, egy kalán vizbe elemísztené: mindenkép vesztére tör.

Gyömbér ahó az én eszém: nem nekem való az, nem vagyok képes ilyesmit megtanúlni v. megérteni.

Szorongatta a vékonytyát: szorult helyzetében nem tudta, hova legyen.

Nagy kalánynyó észik: ünnepja van.

BÁNKAI FERENCZ.

Sz a t m á r m e g y e i e k.

Évis közt jön meg az itvágya.

Menné rühesebb, anná vakarósabb.

Úgy ül ott, mint Gömörő vigin a gutta.

Seggel megy, mint a tordai malacz a vájura (a hátráló emberre mondja a nép).

Tenger sok a büni (istentelen ember).

Úgy nyakon csördítelek, hogy az csillagos eget is pitykének nized.

Éhes lúnak zabon az eszi.

A mi kísik, nem mulik.

Maga fejire húszta a vizes lepedőt (bajba keverte magát).

Ebcsont befórad.

Ennye be becsudálkozott (leitta magát).

Jól esik neki, mint az öreg kutyának a vaj ajja.

JÓO IMRE.

Babonák.

1. Mikor az ég először zeng, aszt mongyák: Verd a fejedet a falba, hogy ne fájjon!

2. Ha Vincze-napkor szép napos idő van, mongyák: Fénylik Vincze, megtelik a pincze.

3. Pálforduláskor: Ha Pál fordul köddel, meghalunk mi döggel.

4. Nagyszombaton a harangok első megszólalásakor megmosdani jó; mert nem lesz az ember szeplős.

5. A ki ülve lát először gólyát repülni, az röst lessz egész esztendőn át; csak állva vagy járva jó látni.

6. Ha a tűz pattog, veszekedés lesz, vagy: haragos ember jött a házhoz.

7. Ha pók ereszkedik a fejedre, szerencsés leszel.

8. Ha a szemed viszked, vagy sirsz, vagy örömöd lessz.

9. Ha a markod viszked, pénst kapsz vagy pénst kell kiadnod.

10. Fő a mosogató víz, megvinülök (vén lány maradok).

(Szatmár vidéke.)

SZATMÁRI K.

Elbeszélés.

Hêj, édès öcsém! bizon nak kódiságro gyutottam én má, pejig valamikor a fájin czigárékbû is naobb pazuságot (pazarlás) tettem, mind most a zsirus dohánybû. Mikor még poszilliomos (nem posta-, hanem parádés-kocsis értendő) kocsis vótam, akkor vót csak jó világom. Mennyi nat tekéntetés urakat hordosztam (hordozni, fórozni = valakit kocsin szállítani) én! Mikor a zuram szógabirunak vót kandignávo (kándidálva), mekkora nat tirimfussê (triumphus) álitottunk bé a léányos házokhò! Bézég akkor engém is jobban êspêktátok (respektálni) mind most. Illenkor mindén jóba bétakartak a zuri fejr cselédék; ollan étêt is hosztak, hogy a jób apám sê látto mássát; aszonta a léánasszon, hogy esz „kotylott, em még omlott, amam még rágott“ (omelette, coteletts, ragout); bort még ollant attak, hogy dezentor vót (dessert). Hêj, könnyen is fácziasztom (facere) én akkor, mer vót gérácia még czerepóczia (gratia és ceremonia) a kedvünkér! A zuram is igen fiktóriás (tréfás) embér vót; mikor aszonta, hogy „no, Jancsi benne (bene), akkor már jó hámorba (humor) vót! Hát mikor ejártunk konstirbányi, hérponányi, réstéllányi, égzégványi, ákszéntányi, instéglányi (conscribálni, reponálni, restaurálni, exequálni, assentálni, installálni), hm! annyi vót a kápszidênczia (accidentia) mind a kis világ!

Onnét osztán ekerütem égy naf földes urhò; ott éppeg tagozás vót, mérték a sok éktelen seksziót, ekkor még a zinzsélléréket kölletett hordoznyi; égynek-égynek akkora ekczenenczéje (poggyász) vót, hogy mékteleтт vele a szekér. A nappájo (mappa) ciciper (circiter) akkora vót, mind éj jóraavaló pênva (ponyva), osztán pöle-bágyogbû (pléh-bádóg) vót neki házo (tokja), ollan hosszú mind égy ágyu, hogy még né ázzon. A respekje még (perspektiva) pélánc (pláne) ha kihuszta, akkora vót mind ék kicsinyes rövid nyójtó! Ezeknek a mostani katésztrigáris (catastrális) uraknak bézég nincs ollannyuk.

Hordosztam én fiskáriust is több izbe; ez én nagy mákhin (machináló, fondorkodó, ármányos) embér vót; vittem utánno a sok ménkü haktát még dokumánt (acta, documentum); ez ollan huzmin (zsaroló) vót, hogy a borjút is kikévétáto (követelni) vóna a zannyábû; écczér maj hogy agyon ném verték.

Hát mikor doktort fórosztam (fuvaroztam) hízuléportra (visum repertum), ez is kirimális (kriminális) égy embér vót án. Sokszir ugy koncúta (bonczolni) a zembért, mind a gyöppi (gyepmester) a rossz lovat. Écczér én is kértem tüle purgációt (hashajtóra és hánytatóra egyaránt alkalmazták); no iszén monthatom, hogy kutya égy reczekt (recipe) vót.

Hêj êb mâtêr, akkor még diákû is ut tuttam, mind akár ép pap; nê m hjába a szen-Lászlui borátokná nevekêtem fô mind minisztrálló gyerek; még osztán is egîsz életêmbc mindig urak körû forgulottam. Denigve (denique) mos mi porófitom van belûle? Azelôtt poszîlliomos kocsis vótam, mos még bihalosnak (bivalyos) sê köllök. Bizon édês ôcsém, nagyot fordût ez a hitfán világ én velem!

(Göcsej. N -Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Párbeszédek.

(Rimaszombat környékén négy falu van [Perjése, Pádár, Balog, Zcherje], melyek a rimaszombatitól egészen eltérő nyelv-járáson beszélnek. Palócz telepeknek látszanak, mert beszédük a palócz dialectussal egyezik meg leginkább.)

- Hovâ mêtý kiêték?
- Batyiba (Rimaszombatba).
- Toân bizony oumât visz?
- Aszt oâm....
- Eôzsi nenô, cögyönnek-ê keömeték ötven gajczoârée kâpoâni.
- Hoât meé né mênneénk. Isz ô kigyeöme sê oâd többet.
- Né loârmoâzzeék moâ kiêd, mindeég uo vout â. Bolon lyukboâ bolon szeé fúo....
- Méhhót a tyisztéletés uram, mêb bion, lelkém; ot vótam a véktyisztességénél. De asz mongyák, Borcsu (Boriska). hosz szeretöüje voutá a tyisztéletés uramnak!
- Bolondújeékszi mék kiênd, ha meé csak mos tuggya. Nyouczech sztendeje moâ, meé sê tutta sênki.

(Pádár.)

BODON JÓZSEFNÉ.

Népmesék.

A z o k o s j u h á s z.

Mégy a juhász a kocsmábo. Aszongya: Éggy iccze bort! Mégiszsza és aszongya: Nem hiszék én má a zistennek sê! Agygvon még éggy iccze bort! Mégiszsza és aszongya: Dejszén a szamaramnak több eszi van, mint a papnak. Agygyon még éggy iccze bort! Mégiszsza aszt és aszongya: Dejszén nem fílek én a zuramtú sê!

Évádúják a papná, hok káromkodott. Hívatytya a pap s aszongya neki: Má mé mondod, honn nem hiszö az istennek?

— Hon né mondanám, mongya, mikó ma réggel csak úgy süttött a nap. Nem vittem magammal a bundámat, osztég áporesö

erett, osztég börig ásztam. Dejszén osztán nem hiszék én a ménybéli égnek sè, haném mindig magammal viszém a bundám.

— Hát aszt hom monthattad, hogy a szamaradnak több az eszi, minn a papnak?

— Hát csak úgy, hogy ja minap a szamaram él lukas hidon mébbotlott. Mévvertem. Azótátú a szamaram arra a hídra nem akar ráménynyi. A szomszíd papunkat pedig mikô a feleségemni tanátam, szintég mévvertem, de azír a mégis mindétig êgyün a feleségémhöl.

— Hallod-ê té Andris, té; kê mégis csak rossz embér, hogy aszt is monta, hogy nem fí még az urátú sè, mongya a pap. — Má hof fínék, mongya a juhász, ha méktészém minden kötelességém?

Nem tudott kifognyi rajta.

(Tinnye. Pest m.)

SZOKOLY VIKTOR.

R o s z g a z d a.

Vót êcczér êggy ember, a ki mikor mecczés ideje vót, csak êtarisznásztya az idôt, nem tett a szöllöbe sèmmi. Hát mongyák neki a szomszédi: Hát kê mikor meccz má? Az embér aszongya: Maj fottán (fogytán).

Êgyün a fotta; akkor mégin kérdezik: Hát kê még mos sè mecczéget? Aszongya rá: Maj töttin.

Êcczér csak êgyün a szüret; hát a mi embérünk hoz ét teli kalappê huszast.

— Ugyan mit hoz kê? kérdezik tüle.

— Hát, mongya nevetve, fottát is, töttit is, töttit még fottát.

Vót asztán jó világo az embérnek. Haném bézég osztán a másik esztendön mégsinlétte az ehagyomótt (elhanyagolt) szöllö; akkor nem hogy êk kalap huszassa lét vóna, de még êgy marék pètákjo sè vót neki.

(Nagy-Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Találos mesék.

Vaot nekém êggy vérësdim, elmentem a szeékédibe, veöttem érte pirodít, hazavittem, betakartam a puposdival, eljött a szeörösdi, feedütötte a puposdit, mégette a pirodít, megüttem a gatyalyotyóval, feeszalatt a süttyürütyüre. — M e g f e j t é s e. Volt nekem egy veres pénzem, elmentem a mézárszékbe, vettem érte húst, betakartam cserépfedövel, eljött a macska, fellökte a fedélt, megette a húst, megütöttem a tr a c s k á v a l (kantár, mely veréz-

nyékből van készítve s a mezőre szokták benne a szilkét vinni), felszaladt a sutra (kabolának is mondják Abaujban).

Födön foa, foán kendér, kendéren oagyag, oagyagból Isten áldása belénk jár. — A s z t a l. (Fa. abrosz, tál, étel.)

Mi jaz, a mi mindéggyiknek van, csak az Istennek nincs? — B ü n e.

Foga van, még sè észik vele. — F é s ü.

Két apa, két fiú. három ju az örökseég, hogy osztznak el vecele, hogy mindéniknek éggy egeész jusson? — A p a; apának fia, ezen apának fia, amannak az apának u n o k á j a; tehát csak härman vannak, mégis köztök kettő apa, kettő pedig fiú.

Elteriték éggy nyakravalót, én éggyik vecgire álok, oszt té a másakra, meég sè ütöl még. Hogy lehet a? — A küszöbön keresztül tészém a nyakravalót, osztég bezárom a zajtaót, akkor bunkaós bottal sè ütöl még.

Sè kívül, sè belül, sè ülve, sè álva, sè fekke, sè teérgye-pélve igyon még éggy pohár pálinkát, a ki tud? — Mégtészi, a ki keét lábát éggyik ajtófélnek, hátát még a másik ajtófeelnek szögezi, félemelkédve tartószik, oszt úgy iszi még.

Hogy kél kiverrül egy tojást összetörni a házba, ha sè a zablakon, sè a zajtón bemenni nem szabad? — Egy keést bemártok a vízbe, eszt a házba bedugom a géréndába, arrul ha lécsöpög a víz, a földön irányába hagyí nyaomát, erre létéggyük a tojást, kivürrül megüssük a géréndát, mer hát a zesztérhaj alatt a gérénda kivel van; ha jót ütöttünk a géréndára kivel a fejsze fokával, a kés lésik a tojásra és rittikségésen eltöri.

(Abauj m. Buzita.)

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

Karácsonyi misterium.

S z e m é l y e k.

A n g y a l.

Ö r e g.

P á s z t o r o k.

M i n d. (Kívül eléneklik az ismeretes „Menybül az angyal“ s „Szüz Mária e világra“ kezdetű énekeket. Aztán engedelmet nyerve)

A n g y a l (bejő a pásztorok kíséretében a betlehemmel). Jöjjík be kend, öreg apám!

Ö r e g. Nem mehetek, mer a kolbászt a nyakamba akasztyák.

A n g y a l. Ne fíjjen kend, öreg apám, csak jöjjík be.

Ö r e g. Nem mehetek, mer a pálinkás üveget a kezembe aggyák.

A n g y a l. Ne fíjjen kend, még az óra alá se tartyák.

Ö r e g (bemeigy). Hipp, hopp, kalácsos jó estét kívánok! Hát tik

ídes fijaim ide be esztek-isztok. az öreg apátok szakálárul nem is gondolkottok; hónap vasárnap, hét libának nyócz feje, mind az enyim lesz fele.

Angyal. Jöjjik be kend öreg apám Betlehembe.

Öreg. Hová? Debreczenbe, sós pereczet ropkztatni?

Angyal. Nem öreg apám, Betlehembe.

Öreg. Igen, igen, Betlehembe.

Angyal. Tud kend öreg apám imátkozni?

Öreg. Hogy ne tudnék sirva pipázni.

Angyal. Nem öreg apám, imátkozni.

Öreg. Igen, hogyne tudnék imátkozni.

Angyal. Atyának.

Öreg. Gatyának.

Angyal. Nem öreg apám, atyának.

Öreg. Igen, igen, atyának.

Angyal. Fiunak.

Öreg. Fát vágnak.

Angyal. Nem öreg apám, fiunak.

Öreg. Igen, igen, fiunak.

Angyal. Szent lílek.

Öreg. Szentelnek.

Angyal. Nevében.

Öreg. Nevednek.

Angyal. Ámen.

Öreg. Ájj meg!

Angyal. Tud kend öreg apám verset mondani?

Öreg. Tudok. Például: Mikor én a várba fűkapitány vótam, a temetőbe sok bodzafát leváktam; bajuszomra mondom, hogy katona vótam. Az a hunczut káplár százat vágatott végig rajtam.

Angyal. Hány óra, öreg apám?

Öreg. Három fertáj zödre, lefekhetek a földre.

Angyal. Ugorj fel juhász a talpodra.

Ne legyen gondod juhodra.

Mind. Pásztorok kejjünk fel.
Hamar indujjunk el
Betlehem városába,
Rongyos istállócskába;
Siessünk, ne kissünk,
Hogy a gyerek Jézuskával
Szembe lehessünk.
Óh kegyes Jézusom,
Született királyom,

Neked adom lelkemet,
 Feláldozom ítemet.
 Óh kegyes élet, ennek szükségibe meg ne vess.

(Indulás közben.)

Osztán, osztán jó gazda
 Eressz minket utunkra.
 Magadra, házadra
 Szájjon Isten áldása.

(Debreczen.)

JOÓ IMRE.

Tájszók.

P e s t m e g y e i e k.

M o n d ú: mondasz, pl. „Mit mondú? Adú annak a zárvánok valamit? Andris, jácczú velünk? Osztán haza méheccz a zapádhol.”

n y a n y a: anya a gyermek-beszédben, pl. „Márikám, lics csak csendéssen, a nyanya ád maj jó bebeskét. (leveškét.)”

o j j a n n i n c s, nemrég fölkapott szállásmód e helyett: az nem igaz, vagy abból ugyan semmi sé léssz.

p a p: a tizenhárom kévés képékben a legfelső kéve; papnak nevezik az asztag fegfelső sor kévéjét is. Ez átvitt szó eredetét hajlandó vagyok nem annyira a pap legfelsőbb tekintélyének, mint inkább azon körülménynek tulajdonítani, hogy ezen kitűnő magasságú kévéket éri legjobban az eső s csipkedi leginkább a veréb; e körülménynél fogva jó népünk hajdanában ezen kévéket adta papi tizedben s ma ezeket szánja párbérré a papnak. P a p b ú z a: rostaalja.

p a t a: rovarálczák, lárvák, bábok a földben; ló, szamár patáját nem ismerik, ezt körömnek nevezik.

p o k l a: méhlepény a tehénnél vagy koczánál. „Má méddöglik a Cidrus, mer nem akarja évetnyi a p o k l á j á t.”

s z a k m á n y: egészében elvállalt munka, ellentéte a nap számnak. Szakmányban vállalnak el utat csinálni, árkolni, szállót bedolgozni sat.

s ö t ö r - k o t o r: lábatlankodik: tesz-vesz, de útban van.

t o h o n y a: lusta.

t a k a r o n y n y i: a gabnát szűrűre hordani, betakarítani.

t i s z t á k o n y n y i: váltót fölvenni, vasárnap tiszta ruhát fölvenni.

v á d ú n i, é v á d ú n i: elvállalni valamit, pl. évádolom a szálló befödísit 3 frtért, de még ha kapok három iccze nem ivós bort is inynya.”

v é r m e s: emberre, állatra alkalmazva nem hallottam, de igenis szántóföldre; mi régi

használatára mutat. Vérmes cserepes is, belül még nedves, porhanyó és apróra szét-
ha felső kérge száraz és esik.

(Tinnye.)

SZOKOLY VIKTOR.

Debreczeniek.

Cá b á r: pongyola, szakadott öltözetű.

caflat: sáros időben jár-kél.

cibál: erőszakosan húzgál (haját).

cibere: szilvaízből cseresznyével vagy a nélkül készült leves.

cimpa: órcimpa, fülcimpa.

csajbókos: szeleburdi.

csajka: a katonák bádóg ételes edénye.

csajkos, csatkos: sáros, mocskos a ruha ajja.

csajkos rébék: olyan leányra mondják, kinek szennyes, sáros, szakadozott a ruhája, ha nem Rebeka is a neve. (v. ö. Nyr. V. 197.)

csapó: a kasza nyelén lévő görbe fácska. „Aggyík két garasír csapót,” mondja a paraszt a patikárusnak, azaz bajuszcsapót: bajuszpedrőt.

csápol: „Ne csápoj azzal az ostorral, még kiütöd az ember szemét.”

csatangol: kóborol.

csatít: lármáz.

csatkos, csatakos. „Be csatkos vagy hallod!” mikor valakinek sáros, nedves a ruhája (v. ö. Nyr. V. 196.).

csatorál: „Ne csatorájj, mer kitípem a nyelved!” mondja a gazdasszony a nyelvcselédnek.

csenevész és csenevészédik: elsatnyúl.

cserdíteni az ostorral: az ostorral egyet csap úgy, hogy nagyot cserdül.

bibircsó: kis pattanás a testen; bibircsós az óra a sok ivástúl.

bibirkél: babirkál, babrál.

bicsaklik: botlik, megbicsaklott a nyelve, lába.

bicskás: veszekező, vírengező, gaz ember, a kinek a szemiből se víz ki jó.

cserget a csordás, hogy a szógállók mekhajják, osztán meg hogy a disztókat kihajcsák.

cserje: csalit, bokor.

cserkészik. „Hajcs ki a malaczo, hacs cserkéssze ki magát!”

csermál: csermász, lop.

csesz; ha a gyermekek a laptával hajítják egymást, s ha a hátát csak egy kissé érinti a lapta, azt mondják: cseszte. „Cseszís nem íris,” gyermekmondás (érni, érinteni).

csatépaté: több, apró-cseprő csatázgatás.

csihe; egy csihe szina: kis szekér széna.

csimpajgódzik: csipeszkedik valakinek a gyermek karjába, nyakába (v. ö. Nyr. V. 371.).

csobán; hordó alakú, kerek

faedény; hengerded része keskenyebb, mint a hordóé, a munkások vizet isznak belőle.

csóva; szalmacsóva: összefont szalmacsomó.

csörtetissel megy a kutyája az erdőbe.

csunda: sunda, csúnya.

csutak: szalma-csutak.

csücsül, lecsücsül; leül; kis gyermeknek mondják (v. ö. Nyr. V. 228.).

csüröl: töltöget valami folyadékonyat.

VOZÁRI GYULA.

Székesfejerváriak.

Alamuszi: (Dugonicsnál, Példab. és közmond. II. 221. alamusta); 1) együgyű; 2) a ki többet rejt magában, mint a mennyi arczáról leolvasható.

babuka („vén“ állandó jelzővel): magába vonult, szentes öreg asszony.

banya („vén“ állandó jelz.): kiállhatatlan vén asszony csúfneve.

bibog: vlmit érthetetlenül mond.

bosztóhó („nagy“ áll. jelz.): nagy mi haszna, idomtalan kamasz.

bóbicskúl: álmosan bólingat.

bókláz: össze-vissza, cél-talanul bolyong.

böccze: a kis borjú megszólítása.

böczölléz: (pl. úgy hátba vágta, csak úgy böczöllézett kifelé), kellemetlen összeütközések után tántorogva ugrál inkább mint megy.

böstörködik: 1) roszban töri a fejét; 2) szüntelen perpatvarkodik.

bubli: gyorsan készült, kontrák munkája.

bugyor: egy nagyobb ru-

hába összezsomagolt holmi; bugyor száju, annyi mint vastag ajku, mindig gúnyos értelemben.

bugris v. pugris: földmíves, paraszt; általában pedig mint szitkozódó szó a. m. neveletlen, míveletlen.

bebatyókáll: hidegtől v. mástól féltve, ruhadarabokkal betakargat, bepólyáz.

czafulódik a ruha v. más használható tárgy, a. m. elrongyollik, használhatatlanná lesz.

czafrinka vagy czafat: rosz személy, rongy nép stb. csúfnév.

czandra: (Dugonicsnál u. o. 285. sandra), hamis, gonosz.

czeménde: szabad személy.

czopa, czopákás: a kenyérnek keletlenül megsült része.

csajkos (NSzótár: csajbos): egyenetlen, görbe.

csepérke: keskeny karimájú pörge kalap.

cserfe, cserfés: a. m. kofa-szájú, ki sok haszontalanságot beszél, kinek eljár a szája.

csiggaszt, csitít, csilapít, pl. kis gyermek sirását.

csitri: haszontalan kicsinység. csúfnév.

c s ö t ö n ü: folyton jön-megy
s tesz-vesz.

e b é s g e t: félig titkolva em-
lít, szóba hoz vlmit.

e l i n â l: félelem miatt gyor-
san távozik.

e l p a t k ú vagy ê p a t k ú:
meghal betegségben.

ê s i n k ó f á l l: elcsen, titkon,
roszakaratulag eltesz vlmit láb
alól.

ê s a t n y ú, ê p o s z k ú: idét-
len, sovány, satnya lesz.

ê s u t t y a n: elsurran.

ê v á d ú: elvállal.

f a c z é r: a munka nélküli
mesterlegény.

f i c z á n k ú: ficzkándo.

f ö l e s z ê l l, f ö l o k o s í t,
f ö l v i l á g o s í t: fölnyitja a
szemét.

g ö r h ö n y: durván s ócskán
készített étel v. mestermű.

g u r g y é s z: viskó, roskadt
állapotban levő ház.

h a c z u k a: rövid, ujjas ruha.

h é p c z i á s k o d i k: hetven-
kédik, henczég.

h i b o g a belül üres, vékonyfal.

h i d a s (Dugonicsnál is. u. o.
227.): disznóól.

h ü p p ö g; főleg gyermekről,
a sirást elhagyva, zokog.

k a j l a, rendesen így: szele-
kajla, fél eszű, bolondos.

k a m u t i: makacs fejű.

k e p i c z k ü l l: eviczkél.

k e v e r c z ü l: a. m. kever.
össze-visszahány.

k ó f i c z: a. m. zagyvalék.

k o s z p i t ü l l: rongál, elron-
gyol.

k u c z o r o g: inséggel küzdve
éldegél.

k u d a r i: a kofák parázstartó
fazeka, melynél télen melegedni
szoktak.

k u k a: a. m. néma.

k u l l o g: immel-ámmal megy.
nehcezen jár.

k u t â l: eloson, félve fut.

k ü m i h e s: kömíves.

BÁNKAI FERENCZ.

Csík megyei k.*)

G u s a: daganat; g u s á l n a k
a juhok.

g ú t: szélhűdés; g ú t ü t t e:
szélhűdés érte.

g ü b e: mélyviz; belémentünk
egy nagy gübébe.

g ü n y ö l ö d i k: enyeleg;
annyit ne gűnyölöggyl! gűnyö-
lödik a munkával.

g y i l á n: ölyves állat; olyan
t. i., melynek nyaka más színű,
mint testének egyéb része.

h a g y a t i: cselédről mondják.
ki gyakran gazdát változtat.
Ojan h a g y a t i cseléd.

h a j l a: sugár növész, pálcza
vastagságú — leggyakrabban
mogyoró — vagy fűz vessző,
melylyel abroncsozni — s néha
marhát is hajtani szoktak. Haj-
lának hívják azon vékony fenyű-
galyat, melylyel a kászu oldalait
megerősíti. Hajla általán minden
könnyen hajlítható fagaly.

*) A januári füzetben a csíkmegyei tájszók közt „c z e g e l”
sajtóhiba levén e r e g e l-re javítandó.

h a j l a d: faedényről mondatik, mikor annyira megszárad, hogy a beletöltött folyadékot nem tartja meg.

h a l l á - é?: így szólítja a csíki asszony férjét; tárgynévi értelemben vétetik, pl. e g y é k h a l l á é! j ö j j ö n b é h a l l á é!

h a s a j ó: szövőszék első hengere, melyre a vászon feltekertetik.

h a s p o n k: nagyhasu.

h a z a i: menyasszony.

h e c s!: disznóhajtó indulatszó. Hecsbé! hecski! sokszor kicsinyítése ezen indulatszónak: héj! így: h é c s k á m! — mely inkább gyermekes kérkedést fejez ki, pl. n e k é m i s v a n ú j c s i d m á m. h é c s k á m! Néha így is előfordul: h é c s k a c s k á m, pl. a z é n b i c s k á m u g y é s j o b b a n v á g, h é c s k a c s k á m!

h é j: héj; almahéj, hagymahéj.

h e n g y e b i g y é l: enyelgő mondás. Minnyátt meghengyebigyéllek!

h e v e z ü: menyasszony (Gyergyó).

h i j, h i j u: az épület felső padlása. A szalona a hijba van.

h i m: rend; megvan mindennek a h i m e (rendje).

h i m e s: híves.

h i r i p e s: rossz mellű, köhögős.

h u n y o r i: pislogó szemű.

h u s á n g: jókora bot, melylyel verekedni, vagy marhát hajtani szokás.

h u s z k i: l. duvaszka (Gyó.)

i g e: matollált fonálból három szál; á. é. valami keveset jelent, pl. c s a k a z i g e t a r t o t t m e g, h o g y l e n e m e s t e m; c s a k a z i g e t a r c s a, (hogy egymástól el nem szakad).

i j e s z k e, é j e s z k e: félénk.

i m é j: marhabögöly. Gyergyóban: i m é é s i m e c s.

T. NAGY IMRE.*)

Gyermekversikék.

K i o l v a s á s.

Égy, kettő, három, négy,
Idés fiam hová mígy?
Pápára pipájér,
Kanizsára dohányér.
Idés fiam, né menyiny é;

Ne égy marok geszténye,
Add a prépos kezibe;
Az ád érte égy krajczárt.
Végyé rajta furuglyát.
Fujd a seggém liktyát!

(Vas.)

FIALOWSKY LAJOS.

*) A Nyelvőr idei januári füzetében közölt „Mese a férce z f a r k i n c z á j á r ó l” című közleményemben az *ad* ige tárgyas 3-ik személye tévedésből röviden: *agya* alakban iratott, melyet a csíki közhasználatnak megfelelőleg ezennel *aggya*-ra kérek mindenütt ama közleményemben javítani!

Gyermekjátékok.**G y ü r ü s d i.**

„Király atyám küdött el,
Legszebb jányát kireti,
Kissebbiket, nagyobbikat.
Karcsu legmagasabbikat.”

„Az én jányom nem eladó,
Nem is ti hozzátok való;
Az ajtóig sem megy el
Sejem fátyol nélkül,
Kis ujját se nyuttya fel
Arany gyűrű nélkül.”

„Mán mi innét elmegyünk.
Hónap vissza se jövünk:
Apáinknak, anyáinknak
Gyöngy koszorút nem kötünk.
Egy szekérbe hat lú legyen,
Mind a hat egyszörű legyen.
Akár nyerem, akár veszem,
Mutassa ki ez!”

(Egy a játszóik közül, kire a beszélő rámutat, kitárja kezét.
hogyan nála van-e az eldugott zálog; ha nála találták, ő megy a
középre.)

(Szatmár vidéke.)

JOÓ IMRE.

K ö r ö s d i.

(Körben forognak; s a kire az „aranyost” kimondják, az a
körbül kifordul és háttal forog.)

Most jöttem Bécsből,
Lengyelországból;
Lovakat is hoztam,
Fél is kantárosztam,

Csikos a háta,
Aranyos a talpa.
Fordully ki, fordully ki
Aranyos — Mariska!

(Eger vidéke.)

GALLASY GYULÁNÉ.

Mit beszélnek az állatok?

A b é k a n é p: Vót, vót, vót, vót! Vót-é itt az ur? Mit vitt,
mit vitt? Zsófit vitt! Vársz, vársz, mit varsz? Sárga bugyogót.
Kínek-nek-nek-nek? Úraknak-nak-nak!

A k u t y a, mikor megütik, asz mongya: Favíg, favíg!

A b á r á n y így béget: Epérleveletem, beeeeê!

A k a k a s, mikor lészáll a tyukrol és körüsátorozza: Ugy-é
Kata jó vót, Katatata-dó-dó.

A z ö k ö r s z é m, mikor Simon Judás körül az eresz alatt
bujkál: Víz-é szürt, víz-é szürt?

A s á r g a r í g ó: Huncut a biró!

A r é c z e: Zsák, zsák, zsák!

A h a r i z s a gabna köszti az aratóknak: Mezsd, mezsd!

(Győr megye.)

BABICS KÁLMÁN.

Ragadvány- és gúnynevek.

Beretvás Pető; ő szokta borotválni a falubelieket. — Nagybajszú Pető. — Malmos Pető; száraz malma van. — Sziígyártó Pető; a mesterségéről. — Csikós Somogyi; őseik csikósok voltak. — Prósza Somogyi. — Vittyai Somogyi; Vittyára mentek lakni, de nemsokára visszajöttek s azóta van ez a nevök. — Bundaviszi Szabó; nyáron is bundában jár. — Halász Szabó. — Cséta vagy Csikta Szabó. — Kis Szabó. — Rákász Szabó. — Tót Szabó. — Fekete Szabó. — Bezi Szabó; mert Beziről jöttek. — Domán Szabó; öreganyja volt Domán. — Gombócz Szabó. — Kole Szabó. — Légyszar Szabó Jutka. — Miksa Szabó. — Foghuzó Szabó. — Talpas Szabó; nagy talpai vannak. — Tullér Szabó; öreganyja Tuller. — Szélső vagy Sarki Szabó; a legszélső háznál laknak a falu végén. — Tuller Szücs; az öreganyja Tuller, s ez nevelte föl. — Üveges Szarka; egy üveges tóttól üveget lopott. — Czimbalmos Tót. — Rozgó Tót; öregapja volt Rozgó. — Sipos Tót. — Bonczos Varga. — Ezereszű Varga; mindig spekulál. — Gólyafészkes Varga; sokáig gólyafészek volt a kéményjükön. — Heble Varga; mert hebletyül, hadarva beszél. — Hegyi Varga; a hegyen laknak. — Kovács Varga; a mesterségéről. — Kődökös Varga. — Szomoru Varga; soha sincs jó kedve. — Zsivora Varga; az anyja volt Zsivora. — Bajszí Zámbo. — Katona Zámbo. — Pityere vagy Ferus Zámbo. — Ablakos Zsidó. — Ásó zsidó, — Föső zsidó. — Gyönyörű zsidó. — Krumpli zsidó. — Talicskás zsidó; talicskákat árult. — Tökásó zsidó; olyan volt, mint a kártyában a tökalsó. — Válltekerő zsidó; mikor megy, tekergeti a vállát. — Vércseszemű zsidó.

(Sár.-Sz.-Lőrincz. Tolna. m.)

KISS ISTVÁN.

Zsidó gúnynevek.

Nyakigláb. Ojan hosszú, mint egy láptó. — Csipás. Ronygyos ruhája, csepühaja csupa pehej. — Lútetű. Avval csipett meg nem egy embert, hogy akar hogy kérte, mégis törvényre atta. — Kukucska. Mindenből kell neki egy kanállal; ojan kíváncsi, hogy mindig kukucskál egy kis gömböjű ablakon, a melyik a bóttyán van. — Brehács. Sokat szeret beszélni, hazugcsi, mint a köles, kedvébe van mást, a hogy csak lehet, rászedni. — Lúbür. Hosszú, száraz, fekete ember; első izbe csak „bür“ vót a neve, azután hozzáragasztották ezt is „lú“. — Pripis. Valaha kocsmáros vót; az adóssághoz szeretett hozzá-irni, duplán fogott a krétája, szapora vót a rovása. — Kutyaláb. (Magyarázatát nem tudták.)

(Abauj m. Göncruszka.)

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

Személynevek.

Juhász. Kalló. Kalmár. Kapusi. Karsai. Katona. Kelemen. Kendi. Kerekes. Kindili. Kinyák. Kis. Klósz. Kocsondi. Kolozsvári. Kopányi. Kozma. Kovács. Kólák. Kopis. Köröksi. Körösi. Kreszno(v)szki. Kúcsár. Major. Makrai. Marczin. Marton. Magyar. Mándoki. Marzsó. Máté. Medvés. Megyeri. Mészáros. Mike. Milotai. Moldvai. Mora(v)szki. Mónár. Muraközi. Murányi. Nagy. Németi. Nyeste. Olá. Opre. Orbán. Orlík. Paizs. Pallagi. Pap. Pálfi. Pápai. Penkert. Pereki. Pestyán. Pető. Petrényi. Peti. Placcz. Plekló (Plechlo). Pikó. Pintér. Piroska. Pozsony. Prém. Rantal. Rác. Rát(h). Román. Ruskai. Ruszt. Rutkai. Sáhi. Sárándi. Sári. Sebestyén. Siketi. Simon. Smid. Somjai. Somogyi. Soltész. Sós. Sólyom. Stróbli (Strobl). Suller. Sütő. Svarczer.

(Székelyhid.)

BAKOS LAJOS.

Néprománczok.

S z é p l é j á n Z s u z s á n n a ,

Felkele jó reggel szép léján Zsuzsánna,
Kisétála vala a rózsza mezőre,
Lefeküvék oda a rózsza tövére :
Borzogatni kezdi arany színű haját,
Mosogatni kezdi rózsaszín orcáját.

A mennyből jöve le égy gyalag ösvényke,
Azon lesétála fodorszörű bárány.

„Ne ijegy meg. ne ijegy meg szép léján Zsuzsánna :
Nem kísértet vagyok, mennyből követ vagyok :
Azér küldött hozzád az Ur Jézus Krisztus,
A szűzek sergének csak égy hija vagyon,
Ha te velem eljössz veled a bételik !“

„Elmenyek. elmenyek, csak hogy menynyek haza
Hogy bucsuzzam én el apámtól, anyámtól.“

Elmennek utánna másod kakas-szókor.
Meg is kérik ötöd harmad kakas-szókor.
Meg is kériék ötöd negyed kakas-szókor.
El is vivék ötöd ötöd kakas-szókor.

A menynyei ajtó nyitlatlan megnyílik.
A menynyei harang huzatlan szállallik.
S a mennyország kocscsa kezébe adatik.
„Visejj erre gondot szép léján Zsuzsánna,
Visejj gondot mind örökké. Amen !“

(Karácsonfalva Maroszek.)

DEÁK FARKAS.

Székely dal.

Ablak alatt égy almafa kilácczik,
 Hajnal előtt kék virággal virágzik;
 Termik rajta piros alma numerus,
 Miért vagy te édös rózsám ojjan bús?
 Hogy ne vónék édös rózsám szomorú,
 A kirájnak a levele szigorú.
 El kell mönni, masirozni messzire,
 Itt kell hagyni a rózsámat, nincs kire.
 Rád hagyom én édös kedves pajtásom,
 Éjjed vele világodot, nem bánom.
 Éltem én és égy ideig, aszt bánom,
 Még a világon élők és, sajnálom.
 A Tiszába, a Dunába foj égy viz,
 Kérlek édös szép galambom, miért sírsz?
 Hogy ne sirnék, hogy ne rínék rózsámétt,
 Most akartalak szeretni, s már elmégy!

(Udvarhelymegye. Oroszhegy.)

FELMÉRI LAJOS.

Népdalok.

Gaózsaly Pestu szeep feu vaot,
 Nadrágszíjja hat lyouku vaot,
 Sarkantyuja tareéjjos vaót,
 Jaj de gyenyörü feju vaót.

Áttalmént cõ az Keörösön,
 Beleveszött eoreokeosön;
 Csipkebokor, nyárfa-leveel,
 Mindént összesodri a szeél.

(Dalban egészen úgy ejtik ki, a mint írva van: *ga-oṛsa-oly*,
lyo-uku va-ót; szóbeszédben pedig a két magánhangzó egy
 kettős hangot képez.)

(Abauj m. Buzita.)

PASZLAVSZKY SÁNDOR.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Főutca.
5758. sz.

VII. kötet.

1878. ÁPRILIS 15.

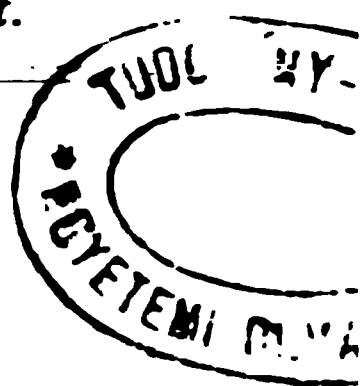
IV. füzet.

A MAGYAR KÖZÖNSÉGHEZ!

Fölhívás egy nemzeti ügy támogatására.

A Magyar Tudományos Akadémia lelkes alapítóinak szándéka értelmében a tudományok művelésén kívül különösen anyanyelvünknek, nemzetünk e legdrágább kincsének ápolását tartotta mindig és tartja szem előtt most is folytonosan. E célból, egyéb intézkedéseit nem említve, a jelen évtized elején egy folyóiratot, a „Magyar Nyelvőr“-t alapította meg, mely a magyar nyelv kérdéseinek tudományos fejtegetésén s tisztázásán kívül egyik fő-feladatának azt tartja, hogy gondosan egybegyűjtsön minden olyan jelenséget, a mi a magyar népnyelvben bármi tekintetben is figyelemre méltó. A „Nyelvőr“ teljes hat évi fönnállása óta e tekintetben már is sok örvendetést tud fölmutatni. Örömmel mondhatjuk, hogy első fölkerésünk óta a magyar közönség köréből sokan, férfiak és nők, valóban hálára kötelező szeretettel és buzgósággal karolták föl e nemzeti ügyet, és a beküldött adatokban igazán becses adalékokkal gazdagították a magyar népnyelv kincstárát. Hűségükért s részvételükért legyen itt is kifejezve a legforróbb köszönet!

Azonban ezen örömmel elismert részvétel mellett is be kell vallanunk, igen távol állunk még attól, hogy elmondhassuk: mind az be van immár küldve, a mi beküldhető, s egybegyűjtve, a mi egybegyűjthető vala. Sőt ellenkezőleg! Jól érezzük, hogy még csak elején vagyunk a gyűjtésnek, s igen sok még a lappangó nyelvkincs, melynek napfényre hozatalához még több, még

újabb hű és munkás kézre van szükségünk. Ugyanis hazaszerte, a hol a magyar nyelv édes szava zeng, vannak még nem csak egyes vármegyék, hanem egész területek, a melyek eddigelé egyetlen egy közleménynyel sem járultak vidékük nyelvsajátságainak megismertetéséhez. Pedig ha fontolóra vesszük, hogy különféle okoknak egyre növekvő s folyton összeműködő hatásánál fogva e sajátságoknak nagy része, s épen a fontosabbak kivesző félben vannak, s a mint a tapasztalás bizonyítja, egy-egy vén emberrel nem ritkán sírba szállhat egy-egy olyan nyelvi jelenség is, a melynek megőrzése pedig a magyar nyelvtudományra nézve megbecsülhetetlen volna: a gyűjtés továbbra halasztása csakugyan nyelvünk ellenében elkövetett kötelességmulasztás vádjával sújthatna bennünket.

Rajta kell tehát lennünk, tisztelt közönség, még pedig egész erőnkkel, köz akarattal s minden időhalasztás nélkül, hogy a mi az egyes vidékek nyelvi sajátságaiból még megmenthető, az enyészettől megóvjuk, s a magyar nyelvtudomány számára megmentjük.

A legmelegebben kérő szóval fordulunk tehát buzgó támogatás végett a magyar ajkú közönséghez s azon édes reménynyel és bizalommal, hogy kérésünket az illetők nem fogják közönyösen fogadni s viszonzás nélkül hagyni. Fordulunk különösen a vidék értelmiségéhez, s ennek tagjai között a lelkészekhez, néptanítókhoz, megyei tisztviselőkhöz s községi előljárókhoz, ügyvédekhez, orvosokhoz, gazdatisztekhez, kereskedőkhöz, iparosokhoz, szóval mindazokhoz, a kik hivataluk vagy állásuknál fogva a néppel folytonos érintkezésben állanak.

A nép akkor beszél legtermészetesebben, mikor beszédének tárgya annyira elfoglalja szívét-lelkét, hogy még a magasabb állásúakkal szemben sem erőlködik az ő válogatottabb kifejezéseiket utánozni, alkalmazni. S épen ezen természetes, keresetlen, minden czikornyától ment beszéd folyama közben hallhatók s leshetők el rendesen a megfigyelésre s följegyzésre legméltóbb kifejezések. S épen a fönnebb elősorolt állásúaknak nyílik száz meg száz alkalmuk a néppel ilyen körülmények között érintkezni. Nincs az a lelkész, a kinek hivatalos szobájában egy vagy más följegyzésre érdemes kifejezés föl ne hangzanék

egyik-másik hívének ajkáról; nincs az a tanító, a ki növendékeinek gyermekjátékaiból, vagy a szülei házból magukkal hozott kifejezéseik közül valóban érdekes adatokat föl ne jegyezhetne; nincs az az előjáróság, a melynek színe előtt a törvényházban majdnem naponként szavak ne hangzanának, melyek a beszéd árjában, hevében mintegy öntudatlanul ejtve, jellemző vonásai a nép gondolkozása módjának, esze járásának, s megannyi becses adalékok gyanánt szolgálhatnak a nyelvtudományhoz; végül, egyebeket mellőzve, nincs az a gazda, vagy gazdatiszt, a ki a mezei munka közben tárgyneveket ne hallana, s föl ne jegyezhetne olyanokat, melyek a közéletben széltiben használva különös figyelemre méltóknak sem tartatnak, pedig a nyelvtudós előtt — nem mondunk sokat — valóban megbecsülhetetlenek.

Hogy mindazok, a kik ilyen adatok gyűjtésében készek lesznek fáradozni, s nyelvünk kincsét közleményeikkel gazdagabbítani, milyen eljárást kövessenek a gyűjtésben s a gyűjtött adatok lemásolásában, különösen mit és hogyan jegyezzenek föl, erre nézve a Magyar Nyelvőr folyó évi folyamának V. füzete fog kimerítő utasításokat közzé tenni. Ez utasításokat a Nyelvőr szerkesztősége a gyűjteni szándékozók kíváratára mindenkinek szívesen külön is megküldi.

Az ott elmondandókat e helyen tehát nem akarjuk ismételni. Csupán egyet jegyzünk meg itt, a mire a tisztelt közönség figyelmét fölhívjuk, ez pedig az: senkit se riaszson vissza a hozzá intézett kérelem teljesítésétől az az álszerény vonakodás, hogy az a néhány közlemény, a melyet egyik-másik gyűjtő beküldhetne, oly csekélység, hogy azt talán beszolgáltatni sem érdemes. Sok kicsinyből sok lesz; s lehet az adatok közt olyan, a mely lássék bármily jelentéktelennek, egy maga fölér talán száz mással is.

Kérelmünk tehát oda terjed ki, hogy a legmelegebben fölhívjuk a magyar közönséget, férfiakat és nőket, mindenkiket, a ki nemzetének legdrágább kincse, anyanyelve iránt érdeklődik, vegye magának kiki azt a csekély s mégis oly nemes fáradságot, hogy gyűjtögesse a körében fölmerülő s megfigyelt nyelvsajátságokat. Legyen aztán szíves, a koronként egybegyűlt adatokat a M. T. Akadémia Nyelv-

tudományi bizottságának megbízásából szerkesztett Magyar Nyelvőrbe beküldeni, melynek épen az az egyik fő hivatása, hogy a valóban becseset az elpusztulástól megóvja s az utókor számára fönntartsa.

Anyanyelvünk őseinkről ránk maradt legdrágább örökségünk. Nemzetképen addig élünk, míg e szent örökséget megőrizzük. Ehhez az örökséghez joga van minden örökösnek, de van irányában mindeniknek kötelessége is. Kötelessége szeretni, kincseit megóvni, megbecsülni; s mi épen e szent cél érdekében bocsátjuk a magyar közönséghez e fölhívásunkat.

Kelt Budapesten a Magyar Tudományos Akadémia I. osztályának 1878. márczius 4-én tartott üléséből.

Pulszky Ferencz,
osztályelnök.

Gyulai Pál,
osztálytitkár.

RITKÁBB ÉS HOMÁLYOSABB KÉPZŐK.

III.

2. A *-nok*, *-nök* képző.

A régibb nyelvben összesen csak a következő *nok*, *nök* végű szókat találjuk: *álnok*, *asztalnok*, *bajnok*, *csarnok*, *eretnek*, *fegyvernek*, *komornok*, *lednek*, *pohárnok*, *reznek*, *rozsнок*, *szövetnek*, *tálnok*, *udvarnok*.

Még a Nagy Szótár is elismeri a *nok*-ról, hogy szláv képző. A *nik* bizonyító erejének ő se tud ellentállni. Egészen azonban nem hódol meg. Elismeri, hogy az *asztalnok*, *komornok*, *szövetnek* szók a szlávból kerültek hozzánk; de a *bajnok* az már közös; a *lednek*, *csarnok*, *rozsнок* kétes eredetű; az *álnok*, *tálnok*, *tárnok*, *fegyvernek* szókban pedig a *nok* határozottan magyar képző.

Csak fölös papírfogyasztás, haszontalan szószaporítás volna részemről, ha újra be akarnám bizonyítani, hogy a *nok* az összes fölsorolt szavakban szláv képző. Kimutatta ezt már Miklosich, kimutatta Budenz, kimutatta a Nyelvőr.

Négy szót mindamellett bővebben kell fejtegetnem. Az *álnok*, *tálnok*, *tárnok*, *fegyvernek* első pillanatra mégis gondolkozóba ejtik az embert. Szerencsére azt a szót, a melynek elemzése legjobban kiizzaszthatná az embert,

bőven fejtegette már Budenz (Ny. K. II. 152.); és nekem nem marad egyéb hátra, mint az ő kutatása eredményét a Nyelvőr olvasóival is megismertetni. Az *álnok* nem az *ál* szótól van tovább képezve, hanem egészben véve épen olyan szláv kölcsönvétel, mint akár az *asztalnok*. A déli szlávban ma is megtaláljuk *jalnik* alakban, és jelentése *simulator, deceptor, circumventor*. Az *álnok* szónak tulajdonképen egy ó-szláv *alīnik* alak felelne meg teljesen; ez azonban a ránk maradt ó-szláv emlékekben nincs meg; de egész szabályosan föltehető, különösen az *alīnū* insidiosus mellett, mely az *alī* nequitia töből az általános elterjedt *n* melléknévképzővel van tovább képezve. Az ó-szláv *alī*-nak megfelelő alak a déli szláv *jal*: invidia, odium, az *alīnū*-nak *jalen*: invidus, invidiosus; negligens; iniquus, injustus, improbus; a déli szláv *jalnik*-nak pedig egészen megfelelő alak volna az ó-szláv *alīnik*, melynek teljes mása a magyar *álnok*.

A *tárnok* szó mind egyszerű, mind képzett voltában szintén a szlávból került hozzánk. Alaprészének, a *tár*-nak eredetibb alakja *tavar* volt, jelentése pedig *onus, merx, facultates*. Az ó-szlávban is megvan hasonló jelentésben *tovarū* alakban. Ide a törökségből került, a szlávtság révén aztán mind a *tár*, mind a *tárnok* hozzánk. (V. ö. Szarvas Nyr. VI. 512.). A németek is a szlávoktól vették *tavernik*: tárnok szavukat.

A *fegyvernek* ugyan régi szó, s alaprészét (fegyver) sem mondhatni idegennek, de azért még sem szentesítheti a *nok* képző jogosultságát, mert minden valószínűség szerint csira szó, olyan képzés, mint a *gombár* (VI. 61.), szláv-magyar ajkúaknak a készítménye. Hozzá csatlakozik a magyar *tál* szóból a már járatos *asztalnok, pohárnok, bajnok, udvarnok* mintájára készült *tálnok* (dapifer M. A.) is.

A *bajnok* nem a magyar *baj*-ból van képezve, hanem mindenestül a szláv *bojnik*. A *lednek* (vicia, orobus, cicera) is valamely szláv dialectusból került hozzánk; az oroszban *ledvecz*.

A *csarnok, reznek* (rubetra, tarda nana, trappenzwerg v. otis tetrao S. J. — ritka mint a reznek. Dugonics), *rozsнок* (lolium, vicia M. A. Calep. magy.) szókat magából a magyar

nyelvből nem magyarázhatjuk és valószínűleg szintén kölcsönvételek.

Az összes *nok* végű szók tehát, melyeket a régibb és a nép nyelvében találunk, vagy szláv kölcsönvételek, vagy hibás analogiára készültek (fegyvernek, tálnok), vagy pedig homályos eredetűek és így a nyelvújítás minden *nok*, *nök* képzésű szavát el kell ítélnünk.

A nyelvújítás legkezdetén is szemükbe ötlött már az újítóknak a *nok*, és kezdtek vele szavakat alkotni. Barczafalvy Szabó Dávid csinálta a *tábornok*-ot, Sándor István a *tanácsnok*-ot, Dugonics a *titoknok*-ot, Baróti Szabó Dávid a *határnok*-ot (határőrző). Azóta majd minden hivatal és mesterség kutyabőr helyett *nok*, *-nök*-öt kapott; az áldást nem csak a *dal*-ra és a *toll*-ra terjesztették ki (dalnok, tollnok), hanem meg-*nök*-özték az *el*-t is, meg-*nok*-ozták az *ir*-t is (elnök, irnok). Mit törődtek ők vele, mit vesz be valamely képző természete, mit nem!

3. -ács.

Ács végű szó is csak nagyon kevés van, a különböző szótárakban összesen ennyit tudtam összeböngészni: *bogrács*, *forgács*, *harács*, *kajács*, *kalács*, *kopács*, *kalapács*, *kovács*, *korbács*, *szakács*, *szilács*, *takács*, *tanács*.

Két nyelv vitatkozhatik az -ács fölött is, hogy melyikben született. Adjunk mind a kettőnek igazat, mondjuk ki, hogy a *bogrács*, *kalács*, *kalapács*, *korbács*, *kovács*, *harács*, *szakács*, *takács* a szlávból kerültek hozzánk; *tanács*, *forgács*, *kopács*, *kajács*, *kadács* (kajdács Ny. IV. 219.), *szilács* (szivács is) azonban a mi nyelvünk terén fakadtak.

Az *ács*-nak majd mind e magyarnak mondott szavakban más-más jelentése és eredete van. A *tanács* eredete a leghomályosabb. A régibb nyelvben *tanálcs*-nak hangzott. Meglehet, ámbár nem igen valószínű, hogy, mint Simonyi hiszi, a *tanál* (talál) igétől származik és eredetibb alakja *tanálos*, *tanálós* volt (Ny. VI. 292. — V. ö. takaros, takarós; nyomos, nyomós stb.). A *tanács* régebben a *tanácsló* személyt és nem a *tanácskozó* gyűlekezetet jelentette. Lehet különben, hogy ezt is kölcsönvettük valahonnan. A *kopács* és *kadács* (kajdács) szókat is magyarázta már Simonyi az említett helyen és képzésük olyan mint a

tanálcs-é. A *kadács* szóra nézve megjegyezhetjük, hogy a régibb nyelvben és a régi szótárak egyikében se fordul elő, csak Wesselényi Anna leveleiben találjuk egy helyen (Deák F. ismert. a Ny.-ben): „Oly közönséges hír, hogy még a *kadácsok* is beszélnek“. Nem mi hozzuk-e csak összefüggésbe a *kajdál* igével?! Mindenesetre nevezetes, hogy a *papagei*-nak magyar neve termelt. Lehet, hogy ez is kölcsönvétel. *Kajdács* alakjában minden esetre új szó és csak a jelen században született.

A *kajács* szót másképp magyarázhatjuk, mint a most említett hármat. Alapja egy ma már magában nem használatos *kaj*- ige (egyéb származékai: *kajla*, *kajsa*, *kajmó*), az *ács* pedig két alkatrészből áll. Első része az *á* participialis képző ered. *j*, a *cs* pedig kicsinyítő. (V. ö. Budenz Magyar-ugor szótár 2.)

A *szilács* és *forgács* szókban ismét más képzés van. Mind a kettő nom. verbale alak. A *forgács* a *farag*- (M. A. *far g á c s* is), a *szilács* pedig egy *secare*, *scindere* jelentésű *szil*- (*szi*lo-) igétől való. Eredeti alakjuk *forogás*, *faragás*: *szilás*. (V. ö. Bud. M.-ug. szót. 532. és 297. l.) A *szirács* = *szilács*ra nézve v. ö. kívül: *kilül*, *vépni*: *lépni*, *bévül*: *belül* stb.

A képző funkcióját e szavakban ma már nem érezzük. Még a nyelvújítóknak se jutott eszükbe, hogy az *ács*-nak szavaik képzésében valami nagyobbyszerű szerepet adjanak. Én nem is emlékszem másra, mint hogy a borbélyokat tisztelték meg a díszes *hajács* névvel. De még azoknak se kellett.

4. *-lya*, *-lye*.

Lya, *lye* képzőről fölösleges is szólnom, mert minden ilyen végű szó idegen, még pedig nagyobbára szláv eredetű, mint *csákllya*, *gereblye* és *gráblya*, *csoroszllya*, *gödölye*, *nyaralya*, *gomolya* stb. (l. Miklosich: Slavische elemente im magy.).

A *szablya* és *mereglye* szókat megkisértették a magyar nyelvből is magyarázni. Amazt a *szab*-, emezt a *mered*-igével hozták kapcsolatba. Helytelenül. A *szablya* megvan majd minden európai nyelvben, a szlávban *sablja*, *šablja*, a németben *sabel*, a francz. *sabre*. Mi a szlávoktól vettük. A *mereglye*-nek *merekje* alakja is van (jelentése a NSzótár

szerint 1) hegyes karó, melyet különféle tartalékul használnak; 2) nád, káka, vagy fadarabkák, melyek a méthálók fölszínén uszkálnak) és nem érthetjük, hogyan hozható kapcsolatba a *mered* igével. Ez is kölcsönvétel lesz.

A *mereglye* mintájára csinálták a *szüreglye* szót. (L. Imre S. Id. és hib. szók bírálata 90. l.). Különben a *lya*, *lye*-t a nyelvújítók nem igen bántották. Sokkal gyakrabban fölhasználták azonban a vele egynek vélt

5. -la, -le

képzőt. A természetrajzban, különösen ásványtani részében, csak úgy hemzseg a sok *irla*, *szénle*, *ragyla*, *ásla*, *kékle*, *gyöngyle* stb. A -la, -le azonban nem csak a tudományos nyelv kiváltsága maradt, hódított a közélet és a szépirodalom nyelvében is. Előfizetünk a Budapesti Szemlé-re (!) *támlás* széken ülünk, kifizetjük a *számlánkat*, és *nyeglék* vagyunk.

A régibb nyelvben csak három *la* végű szóra találunk: *emle*, *kajla*, *vizsla*. Mind a háromban tulajdonképp csak *a*, *e* a képző (névszóképző); az *l* az igéhez tartozik és az *em*- (= szopni), *kaj*- (ugor *kag* = hajlani) és *vis*- (v. ö. vizsgál) ige-igetők frequ. továbbképzése. Mind a háromnak ered. alakja *emlő* (ma is él ilyen alakban), *kajló*, *viszló* v. *viszlaj*, tehát igenévi képzés.

A *számla*, *szemle* szók (számol-, szemel- igékből) e szerint valahogyan még csak igazolhatók volnának; de nem a *támla*, *irla*-félék, a hol az *l*-nek semmi értelme sincs. A *kékle*, *gyöngyle*, *szénle* alkotásokról nem is szólok; ezeknek meg éppen névszói alapjuk van. Különben nem is annyira ez a pár -la, -le mint inkább a -lya, -lye végű szók voltak e szavak csinálásánál az újítók mintái. A *lya* pedig, mint fentebb mondtuk, csak idegen eredetű szókban fordul elő, tehát nem is magyar képző; és így minden a *lya* (la) analógiájára készült szó hibás.

6. -ha

Erről nem is szólnánk, ha Toldy és a NSzótár nem emlegették volna a magyar képzők között. A ki Miklosichot a kezébe veszi, az legott meggyőződhetik róla, hogy majd valamennyi -ha végű szó a szlávból került hozzánk, mint

irha, konyha (M. A.-nél még *kohnya*), *marha, nátha, szajha, málha, dunyha* stb.

Két *ha* végzetű szótól azonban nem lehet elvitatnunk, hogy magyarok. E két szó: *enyhe* és *lanyha*. Mind a kettő participialis alak *enyhe-ni*, **lanyha-ni* igékből. Az *enyhe* szónak a régibb nyelvben *enyhő* alakja is használatos volt.

A nyelvújítás ezt nem használta föl szavai képzésében.

7. -na.

Szintén csak idegen (szláv) szókban fordul elő: *akna, gabona, gerezna, hajdina, marczone, parázna, csatorna, dajna, vézna*.

Ezek közül a *gabona* török, a *dajna, vézna* pedig kétes eredetűek. Egyik sem elemezhető. Ez azonban a nyelvújítókat egy csöppet se gátolta benne, hogy a *-na*-t is föl ne használják, különösen a műnyelv nagy reformjában. Kiéreztek a funkcióját, és megcsinálták a *jégne, gátna, csóna*-féle szörnyetegeket.

HALÁSZ IGNÁCZ.

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

IV.

Hallottuk a szerkesztőségnek a gyökerekről szóló tanítását, halljuk immár a szóhasonlításra vonatkozó elveit is.

A szóhasonlítás a következő módon van okadatolva: „A szóelemzésben nem ritkán oly szókra bukkan az értelmező, melyeknek elemeit az illető nyelvből megfejteni nem képes. Az ily szókon a gyakorlottabb elemző hamar észreveszi, hogy alakjokra vagy anyagjokra, vagy mindkettőre nézve idegen színűek, s a többiek közül mintegy kirínak. E körülmény az elemzőt ösztönszerűleg sürgeti, hogy ily szók eredetét s rokonaikat más nyelvekben kutassa, s eredeti érteményeiket azok nyomán határozza meg. Hogy ezen eljárásban nem lehet csupán bizonyos nyelvcsaládra szorítkoznia, hanem szükséges más családokra is fordítania figyelmét, azon világos okból tetszik ki, mert vannak minden nyelvben oly szók, melyek más idegentől köl-

csönöztettek, tehát végelemzésben csak azokból fejthetők meg.“ (20. l.)

Ez az okoskodás teljességgel nem azok közül való, a melyek minden tekintetben kiállják a próbakövet. A különben helyes alaptételből ugyanis, hogy „vannak szók, a melyek az illető nyelvből meg nem fejthetők“, hibásan van leszarmasztatva a következtetés, hogy „az ily szók a többiek közül kirínak, idegen színek“, hogy tehát idegen eredetre vezetendők vissza. Kétségtelen, hogy pl. *kettő, hat, nyolcz, húsz; asszony, gyermek; fej, szem, kéz; tűz, víz, ég, híd; öreg, gyors, jó, nagy* sat. sat. nyelvünkben meg nem fejthetők; de ép oly kétségtelen, hogy azért semmi idegenszerűséget sem födözhetni föl bennük, s származásuk helyét idegen téren keresni kárba veszett fáradozás volna. A tény pedig az, hogy az ily szók két osztályba sorozandók; az egyikbe tartoznak azok, a melyek összességükben véve mind bizonyos meghatározott, egy és ugyanazon természetű nyelvek segítségével fejthetők meg; a másikba azok, a melyek különböző csapatokra szakadva majd egy, majd más, de minden esetben csak is egy nyelvben lelik meg magyarázatukat. Amazok eredeti, emezek idegen szók; amazok megvilágításukat a rokon nyelvektől kapják, emezeknek fényt egy vagy más idegen nyelv szolgáltat; amazok eredeti alakjuk és jelentésük mását bármelyik rokon nyelvben föllelhetik, emezek csak is egyetlen egy nyelv sajátjai lehetnek. Elfogadhatatlan tehát a szerkesztőségnek az az elve, a melyet egész szélességében alkalmazott, hogy az ily kirívó természetű, vagyis hogy az idegen szóknak eredetét s rokonait más nyelvekben kell keresnünk. Világosítsuk meg példával a kérdést. Szerte használt s a magyar konyhák és étkezők nyelvében ismeretes szó a *kompót*. Ennek eredetijét nem nyelvekben, hanem csak is egy nyelvben találhatjuk föl; s ez a nyelv — bebizonyítása nem tartozik szorosan a kérdéshez, azért csak annyit mondunk, hogy ez a nyelv minden valószínűséggel a német, a mely azt tudvalevőleg a francziától vette. Van nekünk egy más szavunk is, a mely már kevésbbé, vagy inkább a mely egyáltalában alig ismeretes, de a mely régi irodalmunkban előfordul, s ez a *komposzt*: becsinált,

befőtt szó (Szal. LT. 44.). Ennek eredetijét ismét nem nyelvekben, hanem csak egy nyelvben leljük meg, a németben: „kompost: etwas zusammengesetztes, eingemachtes“ (Sand. W.). Van nekünk még egy harmadik szavunk is, jól ismert szó széles e hazában, a *káposzta*. Ezt hasonlóképp nem nyelvekben, hanem csak egy nyelvben, a szlávban találjuk meg, s ez a lengyel-ruthén *kapusta*. Fölteszszük tehát most a kérdést: A magyar nyelv szempontjából állítható-e, hogy e három szó összetartozik, hogy ezek rokonok? Volt-e valaha magyar szakácsné, a ki asszonya szavára, hogy káposztát főzzön, kompóttal szolgált volna föl? Bizonyára nem állítható, s nem volt. A magyar nyelvkuató tehát a *káposzta* honnankerültének megállapításában nem hivatkozhatik a ném. *kompost*-ra; s ha megteszi, rosszúl teszi; mert a mint a tény mutatja, a *kompost* nyelvünkben is megmarad *komposzt*-nak, és soha se lehetett volna belőle *káposzta*. Ellenben a szláv *kapusta* és *kombost*-nak, annak már igen is eredetije a ném. *kompost*; ennek ismét, valamint a franczia *compôte*-nak pedig a latin *composita*.

Nem egyeztethető meg végre a rendes gondolkodás törvényeivel a záradékkövetkeztetés sem: „minthogy minden nyelvben vannak idegen szók, az anyanyelvből meg nem fejthető szókat lehet bármely nyelv, sőt nyelvek szavaival összehasonlítani s magyarázni.“ E tanításból kettő következne; az egyik, hogy nincsenek rokon nyelvek; s a másik, hogy egy és ugyanaz az idegen szó több nyelvből is megmagyarázható.

A szerkesztőség tanítása szerint tehát az anyanyelvből megfejtésüket nem lelő szók idegen nyelvekkel közösek, s három osztályt alkotnak. Az első osztályba valók a kétségtelenül kölcsönvett szók. „Ennélfogva, olvassuk a 21. lapon, a magyar értelmezőnek szem előtt kell tartania kivált a latin, illetőleg hellén, szláv, német, román nyelvek ágait, a törököt stb.; de ítészeti ovatossággal, mert a viszony fordítva is áll, mennyiben a szóelemzésből kitűnik, hogy a szomszéd népek is kölcsönöztek tőlünk, birván velünk oly közös szókat, melyeket önnyelvükből megfejtteni nem képesek.“ Ezen a helyen is van több igazítani való. Beszél a kétségtelenül idegen szókról, azokról, a melyekről bizo-

nyos, mert nyelvünkben mintegy kirínak, hogy kölcsön vettük őket, s ajánlja az „itészeti ovatosságot“. A kritika a tudományban nem ajánlandó, hanem elengedhetetlen kellék; s ha a szerkesztőség más, fontosabb helyeken hallgat róla, miért hangsúlyozza különösen itt, a hol kétségtelen szó-kölcsönzésekről van szó? Azért, mert más nyelvek meg tőlünk kölcsönöztek; vagy példával illusztrálva: noha szemmel látható, hogy *tömlöcz temlecz temnecz timnucz* szavunk a szlávból való, ovatosak legyünk ennek kimondásában, mert a szlávban meg van *varos*, a melyet ők tőlünk kölcsönöztek. Erős meggondolatlanság tanújele továbbá a következő okadatolás: „A szomszéd népek is kölcsönöztek tőlünk, mert vannak velünk oly közös szavaik is, a melyeket önnyelvükből megfejteni nem tudnak“. Exemplum docent. Ismét példát beszéltetünk. A magyar *bitang* szó megvan a szlávban is, oláhban is; a szótár elve szerint tehát, mint-hogy e szót sem a szláv, sem az oláh saját nyelvéből megfejteni nem képes, noha a magyar hasonlóképen van vele, noha saját nyelvéből ő sem tudja megfejteni, az következik, hogy a szlávok és oláhok tőlünk vették azt kölcsön.

„A kétségtelenül idegen szók között azonban, olvas-suk tovább, vannak olyanok is, a melyek gyökeikre nézve nyelvünkben is megvannak: pl. a *borosta* egy a német *bürste* v. *borste* szóval, de ennek gyöke *bor*, *borz* megvan *borzad*, *borzas* szavainkban is; hasonlóképen a lat. szerkezetű *koroná*-nak, mint fejet, homlokot kerítő díszjelnek gyöke *kor* megvan *korong*, *korcz*, *korlát* szavainkban.“ Ha valaki ezt a helyet így, a mint most hallottuk, a rákövetkezőtől függetlenül olvassa, s tanítását egyéb idegenből került szavainkra is alkalmazni óhajtja, pl. „*kapitány* olasz szó, de gyökere megvan a magy. *kap* igében is; *komornok* és *komorna* szláv kölcsönzések, de alapszavuk megvan a magy. *komor* melléknévben is“ sat. sat., legalább is nagyot bámul, s azt kérdezi magától: hogy értsem ezt a tanítást; mire való, mit akar elérni vele a szerkesztőség, mikor megengedi ugyan, hogy pl. a *köpönyeg* idegen szó, de gyökere *köp* megvan nyelvünkben is? Hogy mit akar elérni vele? Azt, hogy összevissza, minden rend és törvény nélkül hasonlíthasson, hogy a kétségtelen idegen szókat is

ovatosan a magyar nyelv eredeti birtokául meghódítsa. „Tehát a szók értelmezésének, mondják ugyanis következtetőleg a szerkesztők, nem teszünk fölösleges vagy hálátlan szolgálatot, midőn nagyobb felvilágosítás végett oly nyelvbeliekkel is hasonlítjuk, melyek alajtólag másnemű családhoz tartoznak, mit bizonyos nyelvosztályi rendszerhez ragaszkodó némely nyelvészek készakarva mellőznek, sőt mellőztetni akarnak.“

Valóban lehetetlen, hogy ilyesek hallatára szánk-szemünk el ne álljon, lehetetlen, hogy ámulatunknak kifejezést ne adjunk. *Czimbalom* kétségtelenül idegen, még pedig a latinból átvett szó; az is kétségtelen tehát, hogy elemei csak is ama nyelvből, a melyből a latinba átkerült, a görögből magyarázhatók meg; s a szótárkészítők szerint a gör. *κύμβαλον* szónak a nagyobb fölvilágosítást mégis a magy. *czin-czog*, *czin-ege*-beli hangutánzó *czin* gyök adja meg! Hasonló bámulatot kell keltenie a gondolkodó olvasóban amaz észjárásnak is, mely az idézett következtetésben ekként nyilatkozik: Minthogy vannak nyelvünkben oly szók, a melyekről kétségtelen, hogy valamely más nyelvből kölcsönöztük, s olyanok, a melyeket tőlünk más nyelvek vettek át, végre olyanok, a melyeket mint kiképzett származékokat vettünk kölcsön: ennél fogva mi a magyar szókat idegen nyelvek szavaival és szavaiból is meg fogjuk magyarázni.

Jóllehet azonban, hogy az idézett hely nem a logika hitelének öregbítését tűzte ki magának célul, mindamellett egyike ama kevés helynek, a melyeknek olvastára nem remélt meglegedés fogja el valónkat. Megtudjuk ugyanis belőle, hogy voltak akkoriban a nyelvtudományi osztály keblében olyanok is, az idézet kifejezése szerint: „bizonyos nyelvosztályi rendszerhez ragaszkodó némely nyelvészek“, a kik épen nem helyeselték a minden nyelvvel való összevissza hasonlítást, s nem helyeslésüknek hangsúlyozott kifejezést is adtak. Igaz ugyan, hogy szavuk a pusztában kiáltónak szava maradt, *vota enim numerabantur non ponderabantur*, de azzal érdekük semmi kissebbséget sem szenvedett, s ez idő szerint övék az igazság.

Hogy a nyelvünkbeli szókat minden, bármi más nyelv-

vel lehet és szabad is összehasonlítani, az imént hallott okoskodáson kívül még a következővel iparkodik bebizonyítani a szerkesztőség. A három lapra (22—24.) terjedő bizonyítás rövidre fogva így hangzik: „Vannak rokon nyelvek. A nyelvek rokonságát a történelem állapítja meg. E szerint rokonok, a melyek közt anyai és leányi viszony létezik, pl. ó és új hellén, ó és új germán nyelvek; másod ágú rokonságban állanak egymással a testvéرنyelvek, pl. az olasz, spanyol, portugál, franczia, vagy a szláv családú cseh, lengyel, orosz, illir, szerb nyelvek. Ámde a leánynyelvben s még inkább a testvéرنyelvekben vannak oly szóanyagok és alakok, a melyeket se az anyából, se a testvérekből megfejteni nem lehet; ha már ezek is, a melyeknek közös származása a történelemből bizonyos, annyira elütnek egymástól, mit tartsunk azon nyelvek felől, a melyeknek nemzedéki leágazása az őskor sötét homályában vesz el? Minthogy tehát történeti adatok hiányában eddigelé nem vagyunk képesek fokenként egy régibb néptörzsig följutni, melytől egyfelől vérségi, másfelől nyelvi származásunkat kétségtelenül megállapíthatnók, nincs egyéb hátra, mint a régi és újabb nyelvek tömkelegében buvárkodni, vagyis a nyelvhasználat.” E bizonyítás tarthatatlansága annyira szembeötlő, hogy néhány szó elég lesz gyarlóságainak föltüntetésére. Először is ha a történelemhez fordulunk fölvilágosításért, hogy mondja meg nekünk — Polynesia, Afrika, Amerika legtöbb népét nem is említve, valamint Ázsia s Európa nem egy népét is hallgatással mellőzve, a melyekre nézve e tekintetben semmi válasza sincsen — hanem hogy mondja meg nekünk például csak azt, minő népekkel rokon, mely nyelvnemzetséghez tartozik a cigány: feleletét minden egyébnek nevezhetjük, csak fölvilágosításnak nem. „A szótár-írók tehát, a mint e helyre nézve már Hunfalvy Pál megjegyezte, többet kívánnak a történetírástól, mint a mit az megtehet. A népek leszármaztatását a történelem soha sem határozhatja meg azon egyszerű okból, mert a népek alakulása idejében nem voltak történetírók.” De azért ismeretlen-e előttünk a cigányok származása, nem tudjuk-e, hogy nyelvük melyik nyelvnemzetség melyik családjának a tagja? Azt sükségtelen említenünk, hogy

ennek meghatározását a nyelvtudomány van hivatva teljesíteni. Elfogadva azonban a szóban levő tétel helyességét, mindamellett csudálatos marad a belőle vont következtetés, hogy szabad nyelvünket bármely, sőt minden nyelv rokonának tekinteni s velük egybeazonosítani.

„Ijesztő tájékozatlanság affectálása!” E szavakkal jellemzi Hunfalvy a szótárszerkesztők abbeli tanítását, hogy a nyelvek rokonságának meghatározása a történetírás földadata körébe tartozik; s e szavaival csak a tiszta, teljes igazságot fejezi ki. Valóban, affectálták a tájékozatlanságot, s hozzátehetni, megdöbbentő tájékozatlanságot. Íme a sok, nagyon sok közül, a mint majd utóbb látjuk, ezen a helyen csak egy fényes bizonyítéka neki. A 24. lapon így szólnak a szerkesztők: „A mely nyelvek nemzedéki fonala az őskor sötét homályában megszakad, azokat észtanilag csak inductio útján hasonlíthatjuk. Ez alapon a nyelvbuvárok a nyelveket bizonyos családokra (helyesebben mondva: nemzetségekre Sz. G.) osztályozták, u. m. sémi, árja v. indoeurópai, uralaltájiakra sat., különösen a magyart az altáji nemzetségbe, a finn-török családba kebeleztén.” Itt tehát a szótárírók maguk mondják ki, hogy a nyelvek rokonságát a nyelvtudomány állapítja meg; s megemlíti a rokonság némely osztályait is, s meg különösen azt, hogy a nyelvbuvárlat szerint a magyar az uralaltáji nemzetséghez, a finn-török családhoz tartozik; s főntebb mindamellett, a mint már hallottuk, mintha minderről egy árva hangot se tudnának, aztán meg nyomban rá minden megszakítás nélkül mégis így szólnak: „minthogy eddig a történetíróknak nem sikerült hitelesen bebizonyítani, hogy a magyar faj, mely altáji népekkel van akár egyenes, akár oldalági vérrokonságban, valamint azt sem, melyik nyelvvel van ezek közül leányi, vagy melyekkel testvéri, szóval egyenes leszármazási viszonyban: ennél fogva a magyar és altáji nyelvek hasonlítását illetőleg oly nyílt téren állunk, mint a többiekre nézve”. Lehet a nyíltan megvallott s készséggel elismert igazságnak ily szándékos megtagadását és elcsavarását kiméletesb szavakkal kifejezni, mint „ijesztő tájékozatlanságnak affectálása”?

SZARVAS GÁBOR.

AZ „-ÁR, -ÉR“ KÉPZŐ.

Ideje, hogy homályosabb képzőinket tudományos bonczoló kés alá vegyük. Budenz, Simonyi ide vágó dolgozatai mellett legújabbán Halász Ignác kezd ritkább képzőinkről egy cikksorozatot a Nyelvőr jelen évi folyamában. Legelőször az *ár, ér* képzőt vette fel, s végzett is vele a 2. számban. Újabb keltű *ár, ér* képzős szavainkat teljesen helyteleníti, a mennyiben e képző vagy holt vagy szláv képző, s a mennyiben magyar, csak alig egynéhány szót alkot. Vizsgálódásainak végeredményét szívesen aláírnók, ha bizonyítékai ellen nem lehetne több rendbeli kifogást tenni; más szóval, ha azok teljesen meggyőzők lennének. S vizsgálódása nem is öleli fel teljesen azt a tért, melyet a vizsgálódó maga elé kitűzött. Annak, a ki valamely tétel igazságáról meg akar bennünket győzni, nem szabad így beszélni: „Ezek az *ár, ér* végződésű szavak jó formán teljesen kimerítik azon szókat, melyekben az *ár, ér* képző voltát ki lehet mutatni”. (63. l.) A cikkírónak nem csak ezeket kellett volna teljesen kimerítőleg elsorolni; hanem össze kellett volna gyűjteni a nyelvünkben használatos minden *ár, ér* végű szót (s erre nézve jó segítő talált volna Simai rímszótárában); csoportosítani őket magyar, szláv, német, török sat. eredetük szerint. Azonban, úgy látszik, hogy Halász csak könnyedén akart elbánni a dologgal, s mintegy csak emlékezete tárházából szedte össze a felhozottakat.

A részleteket illető megjegyzéseimet két pont alá sorolom:

- 1) Kifogás alá eső.
- 2) Hiányzó adatok.

1) Halász szerint a *csaplár, foglár, hajtsár* szókban az *ár* szláv képző. Szerinte a legfontosabb ok ezen állítás igazolására az, hogy „mind a három újabb keltű szó és olyan vidéken jöttek először forgalomba, a hol szlávok laknak”. Nem tudjuk, hogyan értsük az „újabb keltű” kifejezést; mert *csaplár* már Molnár A. 1611. kiadású szótárában megvan, a *foglár*-ról meg maga a cikk mondja, hogy a „régibb nyelvben” *madarász* jelentése van. De ha csakugyan újabb keltű volna is e két szó (a mint hogy nem az), új voltukat nem lehetne erősségül felhozni szlávok képzésük bizonyítására, mert nyelvünkre a szláv befolyás megvolt már legrégibb nyelvemlékeink korában is. Azt pedig, hogy a fentírt három szó szlávok lakta vidéken jött először forgalomba, nem elég csak odavetni, hanem bizonyítani is kellene: bár nem hiszem, hogy adatokat lehetne szerezni bebizonyításukra. Épen így nem elegendő a *gombár*- és *sajtár*-ról (= sajtáros) azt mondani, hogy „néhány magyar vidéken” használják. Szeretnők

tudni, hol, s idézve látni azon hiteles forrást, mely használatát följegyezte. *Gombár*-t nem említi sem a Nagy Szótár, sem a Tájszótár; *sajtár*-t a NSz. igen, de nem *sajtár*us értelemben; pedig a cikkíró erőssége épen e jelentésre támaszkodik.

A *csaplár* nem magyaros képzését azzal okolja a cikk, mert benne a magyar ember „annyira nem érezte az *ár* módosító erejét, hogy az *ár* képzővel teljesen azonos -s képzővel is ellátta”. Ezen állítás nagyon sokat veszít erejéből, ha tekintetbe vesszük az *eztet*, *aztat*, *ötet* pleonasticus alakokat, melyekhez a *szebbebet* és *tikjaimak* féléket is hozzávehetjük (Nyr. II. 65.)

A *foglár*-ban szláv képző van, mert „a régibb nyelvben *madarász* jelentése van”. Hiányoznak a régibb magyar nyelvből vett példák. És az sem áll meg, hogy a *foglár*-t „csak 48 után kezdték mintegy csúfnévül a zsandárookra használni”; mert az 1838-ban kiadott Tájszótárban ott van mint kemenesalji szó, még pedig csupán ezen magyarázattal: „gonosztevőt nyomozó, pandúr, vármegye szolgája”. Ezt a szót különben hajlandóbb a cikkíró a *fogoly* névből, mint a *fog* igéből származtatni; mert „ellenkező esetben nehezen magyarázhatjuk meg, honnan került oda az az *l* és az eredetibb *ma d a r á s z* jelentés”. Az *l*-re nézve a Nyelvtud. Közl. X. 7. lapjára utalok, hol Budenz azt mondja, hogy az *l* és *z* „igéből alkot gyakorlatos igét, pl. *ma r a d o z*, *k ö t ö z*, *metél*, *vetél*”; az pedig, hogy itt a *madarász* jelentés-e az eredetibb, *sub iudice lis est*; mert könnyen föltehető az is, hogy a *foglár*-nak eredeti *fog d o s ó* jelentését később praegnanter átvitték a madárfogdosóra.

A *vezér* szóban sem magyar képző az *ér*, mert „legrégibb nyelvemlékeinkben nem találjuk, és legelőször Molnár A. szótárában fordul elő.” Én csak találomra nyitottam fel a Domonkos codexet, s ott találtam mindjárt az első lapon: „Bodogsagos zent damankos predicator zerzetbelyeknek herchege vezere”. A *vezér* tehát már megvan az 1517-ben leírt Domonkos codexben, s ha a M. A. szótárának 1604-beli első kiadását vesszük is, ez állításában majdnem 100 évet tévedett a cikkíró. A ki pedig egy századot téveszt, téveszthet kettőt-hármat is.

2) A hiányzó adatokra már fentebb is utaltam, midőn e kérdés tisztázása szempontjából felsorolandóknak mondtam összes *ár*, *ér* végű szavainkat, s azután kiválasztandónak a szemet a konkolyból. E megjegyzések írójának tiszte, természetesen, nem lehet, hogy a cikkíró ezen mulasztását most itt pótolja; csak néhány példának fölhozásával akarja kimutatni a cikkíró adatainak hiányosságát és vizsgálódásának szűk körét.

A felhozandó *ár*, *ér* végű szavakat két csoportba osztom; 1) világos igei alappal bírók; 2) melyekben a gyökér nem világos.

1) *dob-ár*. Népnyelvbeli szó. Lásd az Arany és Gyulai által szerkesztett „Népköltési gyűjtemény” II. 273. lapján, ezen gyermekversben: „Iszka dobár! Kinn a pohár”. A gyűjtő, Török Károly, így értelmezi e szót a 494. lapon: „*dobár* a teliségtől kidomborodottat, megtöltöttet, degeszt, telit jelent. Innen mondják: *dobár* erszény, *dobár* zacskó; *dobár* has, mely a jól lakás következtében meg van telve, mintegy kidomborodva. Az említett helyen épen ebben az értelemben fordul elő”. A *dobár* e feljegyzés szerint csongrádmegyei tájszó; másutt, pl. Abaujban (Kassai I. 144.) a *dobasz* (= turgidus, tumidus) alak a járatos. Ez a *dobár* úgy viszonylik a *dobasz*-hoz, mint a *kopár* a *kopasz*-hoz. Mind a *dobár*, mind a *dobasz* *dob* igetökhöz tartozik. (Lásd e tőt illetőleg Budenz Magyar-ugor szótárát 256—257. l.)

folyondár = „fákra s falra futó és a földön elterjedő fű. Szegedi szó”. Tájszótár. Teljesen olyan, mint a cikkíró által egészen kifogástalannak elismert *csapondár*.

nyúzár. Szabó D. szerint = nyuzga. NSz. szerint: 1) gyepmester, gúnyosan: ügyetlen hentes, mészáros; 2) átv. értel. ki másokat fosztogat, zsarol.

kopár = glabretum, kopasz mező, M. A. A *kop-ik* igét Budenz nem említi ugyan a Magyar-ugor szótárban; de ez csak annyinak vehető, hogy e szót az ugorságból nem lehet kimagyarázni. Hogy a magyarban rég használt ige, az ellen nem lehet kifogás; s így a belőle képzett legkevesebb harmadfél százados *kopár* ellen sem. Hogy a *kopár* nem a törökből származik, kimutatta Budenz a Nyelvt. Közl. X. 120. lapján.

csalmár, Matkó Bányász Csákány, 157. l. Az *m* lehet deverbális igeképző. Matkó e szót *csaló* értelemben használja.

A következő két szóban az *ár* után más képzők is sorakoztak. *csúfondáros*. Kresznerics szótárában az van róla mondva, hogy előfordul egyebek közt Heltainál és Sámhárnál. Említi a Tájsz. is mint székely szót. Bár Kresznerics, úgy látszik Sándor István után, ezt is feljegyzí róla: „Terminatio turcica prodit vocem esse semi barbaram”, mindamellett figyelemre méltónak tartom, s jónak láttam ide sorolni. A NSz. *csúfold-ár-os*-sal magyarázza, de helyesebben a *csúfolód-ik* igét vehetnők alapúl.

kullározó = kullogó, kalandozó. Matkó B. Cs. 290. 322. A *kull* igetöt illetőleg l. Budenz Magyar-ugor sz. 80—81. l.

Az itt következőben meg az *ár* főnévhez, legyen az bár eredetileg szláv szó, járúl:

suhanczár, suhancz, fiatal legény. Matkó, B. Cs. 7.

A következő öt szóban a *tő* és *képző* a magyar nyelv körén belől szét nem választható ugyan, de mint régi használatú szavakat figyelemre méltóknak tartom s érdekesnek találom ide följegyezni.

ledér, dissolutus, M. A.

ösztvér, macer, M. A.

peszér, calo. cacula, M. A. Calepinus szótárában *halpöszer* = halkereskedő; *méhpöszer* = méhtartó; *tálpöszer* = tányérnyaló.

tőzsér, negotiator, M. A.

bellér, tájszó, Makón = disznóvágó; a székelyeknél s néhol a Királyhágón innen is (a NSzótár szerint) a. m. marha- vagy sertéskereskedő.

A fentebbi megjegyzésekből az is kiviláglik, hogy összesen mégis talán nem csak „nyolcz, magából a magyar nyelvből kimagyarázható *ár* képzős szavunk van,” mint a cikkíró mondja. S e szerint, habár az *ár*, *ér*-t a jelenlegi népnyelv újabb képzésekre nem használja is, nem szabad e képzőt, mint a magyar nyelvben meglévőt, teljesen eltemetnünk, s a nyelvújításnak vele helyesen képzett, s az irodalmi nyelvben szükséges szavait elvetendőknak bélyegeznünk; úgy szintén az irodalmi nyelv számára vele való képzéseket teljesen letiltanunk. S idézem erre nézve Budenznek a Nyelvőr I. 12. lapján mondott szavait: „Az irodalmi nyelv mindenütt többé-kevésbé anachronisticus, a mennyiben a nyelv elmúlt korszakaiból is megtart szókat és nyelvalakokat, s nagy oka is van nem követnie a népnyelvnek minden esetleges elszegényedését vagy megfogyatkozását”. De alább óhajtani látszik, hogy az irodalmi nyelv szókincsbeli szaporodása egy nyomon járjon a népnyelv fejlődésével, és csupán a szükségesnek mértékére szorítkozzék.

Ezeket tekintetbe véve a cikkírónak föladata lett volna összegyűjteni újabb keltű *ár*, *ér* képzős szavainkat; elválasztani köztük a helyes képzésűeket a helytelen alkotásúaktól, a szükségeseket a szükségtelenektől; s ilyen módon lehetőleg tisztázni e kérdést, s nem csak azzal ütni el a dolgot, hogy „ki győzné őket mind elsorolni?”

A miket itt elmondtam, úgy mondtam el, mint a kérdéses cikk olvasása közben és folytán keletkezett megjegyzéseimet, némi figyelmeztetésül az írónak és olvasónak. A kérdés bebatóbb tisztázását ez által csak sürgetni akartam, legkevésbé sem pedig bevégezni.

KOMÁROMY LAJOS.

kormár (Carbo — népnél károlkatona, helyesebben karakatna, török szó: fekete madár): kormorán; *merülő* (Dyticus — népnél buksi bogár, csíkbogár): merülő; *nyikor* (Saperda): nyikorgó; *falha* (Bulunius): falánk csiga; *hengye* (Myrmica): gyepi hangya; *kürcs* (Buccinum): hullámos kürt; *makár* (Scomber külföldi hal, mely nálunk még a kereskedésben sem szerepel, maradjon): makréta; *neresz* (Nereis): Nereisz; *onka* (Felis onca — délamerikai macskafaj, melynek neve onca csak tudatlanságból olvastatható így; azért maradjon): onsa; *rány* (Maeandrina): ránczkorál; *sög* (Cassis): sisakcsiga; *tángyér* (Planorbis) tányércsiga; *törözs* (Sirex): fatörzsökdarázs; *agócza* (Ennomos) — talán azért, mert hernyója ágcsomkulathoz hasonlít): ághernyós araszka; *ajkócza* (Labrus): ajakhal; *ángolcsa* (Anguillula — a népnél eczetféreg): ángolnácska; *arany* (Chrysis) — a népnél aranybogár: aranydarázs; *ászka* (Oniscus — a népnél pinczebogár, penészbogár és): ászokbogár; *billegény* (Motacilla — a népnél barázda billegő, — billegető, — billegtető): billegő; *csontany* (Ostracium): csontpaizsú hal; *csövely* (Fistularia — a régiebb íróknál pipaszárhal): csöveshal; *csövöly* (Serpula): csőféreg; *férge* (Vermetus): féregcsiga; *jése* (Pecten): fésűkagyló; *féske* (Pectunculus): fésűcske; *fövenyész* (Arenicola): fövényféreg; *jurdancs* (Teredo): fafurdaló; *gombány* (Fungia): gombakorál; *gyökrény* (Rhizostoma) táplálkozását legjobban bélyegzi a gyökérszáj; *hajós* (Nauclerus): hajókövető; *hágcsa* (Scalaria): hágcsócsiga; *holda* (Orthogoriscus): holdhal; *holyga* (szömörce, Physalia): hólyagcsa; *horgály* (Echinorhynchus — a népnél horgasféreg vagy) horgasgilisza; *húrony* (Gordius — a népnél vízi gilisza): húrféreg; *igászka* (Zygaena, iganc): igazsárvú (lepke); *karcsa* (Leptura): karcsú (cincogó); *kerekély* (Hydratina): sodró állatka; *kosány* (Lamia): kosszárvú (cincogó); *kürtöny* (Stentor): kürtállatka; *lejtike* (Salticus): lejtőpók; *makkály* (Balanus): tengeri makk; *makkony* (Balaninus) úgy, mint a népnél: makkzsizsik; *mereszke* (Ablepharus): (merekv) gyík; *morga* (Marmota — a népnél murmutér, a régiebb íróknál): mormogó; *morgony* (Trigla hirundo) a régiebb íróknál egyes fordulatai miatt fecskehal; de sokkal inkább bélyegző a hangja, azért: korgó vagy morgó hal; *olla* (Forficula — a népnél fülbemászó, fülmászó): ollófark; *orsa* (Petromyzon): orsóhal; *örvöly* (Circus) — a népnél örvös kánya v. vércse; örvös ölyv nem hangzik

jól: (örvös) sólyom; *paizsány* (Tethyra — a népnél a többi poloskával együtt csak büdös bogár, büdös féreg, vagy pedig különösen büdös bencze, büdöspanna, büdös-kata a *Pentatoma nigricornissal* együtt, míg a *Pentatoma viridis*: (büdös marczi): paizsos poloska; *paizsány* (Clypeaster): paizsos borzocská; *pattogány* (Brachinus): pattogó; *pénzige* (Nummulites) mint a népnél: sz. László pénze; *pirék* (Cochenille, Coccus cacti): helytelen képzés, az *ék* névképző pl. akadék, töredék, kellék csak igetőhöz járul; a régiebb művek szinbogár-nak nevezik; legyen egyszerűen: kosenily, vagy (pirósító) leveles tetű; *pompály* (fémész — Buprestis) a régiebbeknél: pompabogár; *pölyhér* (Lagria): pelyhesbogár; *szemőke* (Oculina): szemkorál; *sziveny* (Spatangus): szívalakú borzocská; *szömörce* lásd *holyga*; *szüveny* (Cardium): szívkaagyló; *toroncsa* (Turritella): tornyocská; *túrony* (Geotrupes): ganajtúró; *uszka* (Notonecta): hanyattuszó; *vakony* (Spalax — a népnél vak v. földi kutya, vak murmutér, vak egér): vakond-egér; *viহারcz* (Procellaria): vihar madár; *zárász* (Clausilia): zárt száju csiga; *babár* (Pupa): bábcsigá; *bögöncz* (Mycetes): bögőmajom; *budkász* (Cybister): bukdosó; *cincér* (Cerambyx — a népnél hegedűs vagy hegedűbogár, cizinczinbogár): cizinczogó; *csörgönc* (Crotalus): csörgőkigyó; *csűcsör* (Truxalis): csúcsosfejű sáská; *festönc* (Sepia): festő állat; *fonalóc* (Filaria, Trichina): fonálféreg; *futonc* (Carabus): futó bogár; *füstönc* (Capnodes): füstbogár; *gályaga* (Argonauta): papirgályá; *gályagáncs* (Echeneis): gályatartó; *ganajóc* (Aphodius): ganajbogár; *gubonc* (Cynips): gubacsózó; *gyantár* (Succinea): gyántacsiga; *gyaponc* (Liparis): begyapjazó; *gyöngyér* (Avicula) és *gyöngyiba* (Meleagrina): gyöngytermő kaagyló; *hagymár* (Pelobates): hagymabéka; *husonc* (Sarcophaga): húslégy; *iganc* l. *igászka*; *iszapóc* (Eristalis): iszaplégy; *jégér* (Alcedo): jégmadár; *kanály* (Platalea): kanalas gém; *keringőc* (Gyrinus — a népnél villámbogár): keringő; *kúponc* (Conus): kúpcsigá; *labdár* (Ateuchus): labdacsozó; *lajhár* (Bradypus): lajha állat; *lapár* (Planaria): lapféreg; *makancs* (Anobium — a népnél ketyegő bogár): makacs bogár; *orsonc* (Fusus): orsó csiga; *övönc* (Dasypus): övöske; *paizsda* (Cassida): paizsbogár; *sajgóc* (Gymnotus — a régiebbeknél görccsös, zsibbasztó, vagy: sajgató angolna; *puhar* (Telephorus — a népnél suszterbogár): puhabogár; *selmőc* (Pinna): selymes kaagyló; *selymér*

(Hipparchia): szemesszárnyú (lepke); *szöglenc* (Vanessa): szögleteszárnyú; *szörkély* (Trichodes — a népnél méhész-bogár): szőrös bogár; *szökcsér* (Elater) a népnél: kovács-bogár; *tajkonc* (Chelonia): tengeri teknős béka; *tajtár* (Aphrophora) mint a népnél: tajték bogár; *tegzer* (Phryganea — a régiebbeknél puzdorján): tegzes; *tekenc* (Testudo): (szárazföldi) teknős béka; *teknőc* (Emys): (mocsári) teknős béka; *uszár* (Naucoris) uszó poloska; *vilár* (Colophotia): világító; *üstökönc* (Comatula): üstökállat; *zsugorc* (Armadillo): zsugorodó; *ázalag* (Infusorium): ázalék; *liszke* (Asopia): lisztmoly; *ögény* (Vitrina): üvegcsiga; *ötöske* (Pentacrinus): ötkontyú; *pandalász* (Hyponomeuta): pandalmoly; *tollag* l. tolló; *tüsge*, *tüsgér* (Murex): tüskés csiga; *üveny* (Thyris fenestrina): üvegfolttúlepke; *csillér* (Argynnis): csillogó; *csánakorr* (Carinaria): csolnakcsiga; *csőrszarv* (Buceros) mint a régiebbeknél: szarvasmadár; *kijafark* (Ophiura): kigyófark; *röpevet* (Pteromys): szárnyas evet; *fakúsz* (Dendrocolaptes) mint a népnél: famászó; *falkúsz* (Tichodroma) mint a népnél: falmászó; *farág* (Cossus): farágó; *farkagom* (Inuus): gombfark; *farkutáncs* (Cercopithecus): hosszúfarkú majom; *fülnyes* (Plecotus): nyesett fülű; *hajórág* (Lymecylon): hajórágó; *hangyales* (Myrmecoleon): hangyaleső; *hátúsz* (Notonecta): hanyattúszó; *kaskopolty* (Gasterobranchus): kaskopoltyús; *vizgáz* (Lemnobates): vizgázló; *homongya* (Ammophila): homoki darázs.

FIALOWSKY LAJOS.

BELÉNYESI GÁBOR NYELVÉRŐL.

Belényesi Gábor nyelve, magyarosságát tekintve, majdnem mintaszerű. Elolvastunk majd mindent, a mit újabb időben írt (névszerint Dickens Karácsonyi Énekének fordítását s a Budapesti Szemlében megjelent fordításait*), s arra a nézetre jutottunk, hogy szépirodalmunknak mai művelői közt talán egy sincs, a kinek stilusa magyarosság tekintetében Belényesiével vetekedhetnék. Igazi élvezet az élő beszéd űde zamatjától s a tösgyökeres népies kifejezések illatától átlengett írásait olvasnunk, ma, midőn nem csak politikai és tudományos prózánk, hanem szépprózánk is annyira ellapul és oly színtelen kozmopolitikussá válik, mintha csak szándékosan kerülnének mindent, a mi a magyar nyelv

*) Idézeteinkben *kar.* a Karácsonyi Éneket, a római és arab számok pedig B. Szemle új folyamának köteteit s lapjait jelölik. S. Zs.

kifejezése módjában egyedi, sajátos, egyéb nyelvekétől elütő. Mai íróink sokkal kevésbé tanulmányozzák, sem mint kellene, magyaros prózaíróink és költőink nyelvét: Mikest, Pázmánt, Faludit, Gyöngyösit, Csokonait, Aranyt, s a népmesék nyelvét. S nem gondolnak arra, hogy, ha egy nyelv lassanként elveszti sajátos, jellemző, árnyalatokat is megkülönböztető kifejezéseit: ez a nemzeti szellem eredetisége s önállósága hiányát nem csak hogy szemmel láthatóvá teszi, hanem folyvást növeli is. Még nagyobb baj talán, ha az irodalmi nyelv — mint nálunk történt — színtelenségben, idegenszerűségben s nyelvrontásban annyira eltávozik a nemzet élő beszédétől, hogy az irodalmi termékeknek nem csekély része a nemzeti művelődésre nézve terméketlen, haszontalan, létlen marad. Annál nagyobb elismeréssel tartozunk az olyan ritka írónak, ki az általános elszíntelenedés közt megtudta tartani a nyelvünk sajátosságai iránti érzéket, s helyet ad nekik ott, a hol mások bizonyosan megfeledkeznének róluk. Hogy Belényesi mennyire enged az élő beszéd jótékony fölfrissítő hatásának, különösen bizonyítja az, hogy — félig talán tudta és szándéka nélkül — nem ritkán használ az ő saját nyelvjárásából egy-egy különös szót vagy kifejezést, de egészben véve a nélkül, hogy az irodalom engedte határt átlépné.

Mutatónak csak föltünőbb magyaros kifejezéseit állítjuk itt össze, azokat, melyekkel mai irodalmi nyelvünkben ritkán találkozunk: *engem gyermekszámba vesznek* (nem, mint más mondaná: *gyermeknek tekintenek*) X. 84; *míg én oda leszek* (nem: *távol leszek*) VI. 373.; *a mondó vagyok* I. 180.; *sokat is bánják* VI. 155.; *nagy maga-biztában* III. 161.; *mindig hiszi, hogy lesz még szülő, lágy kenyér* V. 165.; *a mutatós kül-mez* III 164.; *kiknek minden lében kanál biztosaik* V. 147.; *minden újabb munkába bele üti az orrát* V. 156.; *jobb lesz a fejük aljának, ha nem hozzák ide orrukat* XIII. 218.; *egy magadszerű gyermek* VI. 351.; *végedes végig* III. 176.; *teledes tele* VI. 130.; *soha míg a világ* VI. 128., 162.; *teljes világéletemben* VI. 365.; *néha napján* VI. 176.; *magunk szabadjára hagyott* XIII. 211.; *bezzeg elkelt* VI. 130.; *el-eljövögetett* VI. 147.; *két keze munkája után kellett megélni* VI. 138.; *a rózsabimbót a festőnek nyújtotta békeség fejében* VI. 161.; *honnán kaphatta szegény feje* VI. 149.; *About derék regényíró, de hirlapírónak nyomorú* V. 157.; *igen szőrszálhasogató vagy léleknek* kar. 23.; *megrettentett és siróba fakasztott* X. 90.; *hogya a sz. Mária meg találná neki tiltani* VI. 348.; *minden keresménye kertecskéjéből telt ki* VI. 128.; *egyszer-másszor neki is cseppent egy-egy víg napja* VI. 144.; *még fele útját sem*

menték el III. 181.; — *te rossz szerzet* VI. 339.; *ludas* III. 170.; egy egész *összemarok* egres VI. 164.; tanyát *gabalyít* III. 182.; a *peckeskedő* magas mályvarózsák VI. 333.; *besorjázott, egyenként kisorjáztak* III. 171., VI. 403., V. 163.; *kecskebukáztak* VI. 140.; *pipákol* III. 176.; *állingál* XIII. 248.; *zöngicsél* III. 177.; *rövidke* VI. 384.; *szépecske* VI. 326.; *kényesecske* III. 173.; *terhesecske* VI. 138.; *esztelenecske* X. 95.; *kicsinykés* X. 90.; *gyermekebb* u. o.; *egyikötök, mindegyikötök* XIII. 227., 247.; — *szévedez* (III. 170., VI. 403.) nincs is a szótárakban.

Mindazonáltal csak annyit mondhattunk, hogy B. nyelve majdnem mintaszerű. Ezen főntartásnak oka az, hogy egy tekintetben „nem-évados” a magyarsága: abban t. i., hogy az újabb irodalomban lábra kapott hibás szóképzéseket nagyon is használja, olyanokat is, melyeknek kerülése semmi nehézséggel sem jár. Pedig bizony nagyon fönnakad rajta az olvasó, ha ezeket a szép, élénk, magyaros mondatokat olvassa, s egyszerre csak egy-egy olyan szóra bukkan, melyről azt sem tudja, hol vette magát ebben a nyelvben; teszem *mögület, küldöncz, játszma!* S megvalljuk, részben azért fogtunk tollat, hogy figyelmeztessük, illetőleg kérjük Belényesi Gábort, ne engedje, hogy ezentúl ilyen foltok elrútítsák az ő irását. Kijegyezzük ide a kirívóbbakat s melléjük teszszük zárjelbe a helyes szavakat: a legtermészetesebb *modorban* (módon) XIII. 213.; *irmodor* (írás-mód) V. 162.; *gúnyor* (gúny) I. 176., 189., VI. 153., *két lapot töltesz be gúnyoraiddal* X. 101.; *beszély* (elbeszélés) I. 178., VI. 166., 331.; *tökély* (tökéletesség) X. 82.; *esély* (eset, véletlen eset, történet, véletlenség) VI. 150., 386., *ez részemre az esélyt* (chance) *nagyon fogja emelni* (ez nagyon elősegíti dolgomat, ügyemet, kedvez ügyemnek, kedvezőbbé teszi helyzetemet, víz a malmomra) XIII. 245.; *kétely* (kétség, kétlés, kétkedés, kételkedés) VI. 137.; *eszménykép* (ideál) V. 154.; *küldöncz* (küldött, követ, hírmondó) III. 173.; *elméncz* (elméskedő, vicczelő) III. 160.; *piperöcz* (stucczer) V. 165.; *játszma* (játék, parti) III. 181.; *gyárnok* (gyáros, gyártó) X. 87.; *mögület* (háttér); *fölület, fölületes* fölszín, fölszínes; *önkivület* önkivüllét, magánkivüllét, öntudatlanság, eszméletlenség, ájultság, ájulás, l. Nyelvör IV. 337.) VI. 335.; *összetes* (összes) XIII. 229.; *gyermeteg* (naiv) VI. 149.; *avatlan* (avatatlan) V. 166.; *láthatlan* (láthatatlan) I. 184.; *rokonszeny* (rokonérzés) VI. 136.; igetöt nem szabad összetenni névszóval (l. Nyelvör IV. 2., 394., 490.), hibásak tehát ezek i *irmodor* (írasmód); *jármű* (járómű, v. kocsi, hajó stb.) VI. 166.; *fekhely* (fekvőhely, fekvés) VI. 396.; *höghurut* (hurut, fojtó hurut) X. 100.; *boncztani készítmények* (anatomia v. bonczolás-

tan, anatomikus készítmények) V. 156. (a Flamen *lakvárosában*: e helyett is elég: a F. városában, vagy: a F. lakta városban VI. 399.). *Regényetlen rendőr* helyett jobb: prózai rendőr III. 165.; *szőrny népgyűlés* helyett jobb: tüntető népgyűlés v. tömeges gyűlés, v. maga az idegen kifejezés: *monstre-meeting*, XIII. 236.

A rossz szavak használatánál inkább csudálkozunk azon, hogy néhány idegenszerűséghez is hozzá szokott. Különösen a mellékneveknek olyan németes összetételéhez, mely a magyarban nincs megengedve (l. Nyelvőr IV. 53.): *kecsteljes* (kecses, kecscesel teljes) VI. 345.; *vágyteljes* (vágygyal teljes, sóvár, epedő) VI. 146., 151.; *tiszteletteljesen* XIII. 230.; *méltóságteljes* VI. 346.; *látomásteljes éj* VI. 333.; *kifejezésteljes ajkai* V. 156.; *faragásteli* VI. 144.; *kéjteli* VI. 348.; *boldogságittas* VI. 358.; *lázbeteg* VI. 397. Ellenben nem használja a *szellemdűsságot*, hanem helyesen *szellemességnek* mondja VI. 374. — Idegenszerűség továbbá, hogy ha valamiből csak egy-egy van minden birtokosnak, ő a többes számot használja, nem, mint nyelvünk szokta, az egyest; *a hintók ragyogó terheiket* rakták le (terhüket) VI. 336.; hogy levágják *a parasztok fejeit* s elfoglalják *vagyonait* (hogy levágják a parasztok fejét s elfoglalják vagyonukat) XIII. 218.; *az emberek lelkei* VI. 148., 151.; *eljárásaik* nem olyanok V. 157.; nem magyaros ez sem: hálás *szemekkel* nézett e h. szemmel VI. 345. Ellenben helyesen írja: *szívöket s ajtajukat becsukták előtte* (nem pedig: *szíveiket s ajtaikat*) VI. 402. — Kellemetlenül érinti az olvasót néhol a szenvedőige (l. Nyelvőr IV. 97.): *elhagyatra* álltak (e h. elhagyva) III. 169.; az *elhagyatott* öreg (az elhagyott ö.) VI. 170.; midőn a dobozt *eldobatni* látá VI. 161.; különösen ilyen németes szerkezetben: *lön megkísérelve* (e h. megkísérlették) V. 161.; *lön szellőztetve* V. 166.; *lön hozzá intézve* VI. 156.; *kárhoztatra lön* X. 82. — Németes a főnévi igenévnek ilyen használata: abba nem hagyja *piszkolni* ellenfeleit (e h. ellenfelei piszkolását) V. 157. — Idegenszerű a *miután* kötőszó használata okhatározásra *minthogy* helyett I. 182. (l. Nyelvőr IV. 54.): továbbá ezek: érti-e ezt ön? (e h. érti-e ezt?) VI. 355.; a csudálkozás *kinyomata* (e h. kifejezése) VI. 364.; *körme hegyéig* francia hölgy volt (tetőtől talpig) X. 82.; *radikál* (e h. radikális) V. 164. stb.

Különben is vét néhol a magyaros nyelv szokás ellen. Különösen a birtokos összetételek birtokragozásában. Ha az olyan birtokos összetétel, minő teszem 'élettörténet' = 'élet története', birtokviszonyba lép egy másik névszóval, akkor nem az összetételt szoktuk használni, nem mondjuk például, hogy valaki elbeszéli *élettörténetét*, mint B. mondja I. 181., hanem mind a

két szón külön megjelöljük a hozzá illő birtokviszonyt: élete történetét (l. Nyelvőr IV. 246.). Helytelenek tehát ezek is: a Bébé *szívbánatja* (szíve bánatja) VI. 137.; *szívfájdalmára* (szíve fájdalmára) VI. 378.; *az ő gondolkodásmódja* (gondolkodása módja) XIII. 211.; *kunyhóajtaja* (kunyhója ajtaja) előtt VI. 379.; hallom *lábkopogásaikat* (lábuk kopogását) VI. 175. Ellenben helyesen írja: *a fejük alja* (nem: a fejaljuk) XIII. 218.; *születésed napja* (nem: születésnapod) VI. 149.; *magadviselete* (nem: magaviseletem, mint némelyek írják) X. 101. — Szokatlanok (részben, igaz, csak a mai nyelvben) ezek is: *megveszti* fogadását e h. elveszti XIII. 226., 225.; *lelkitesti* e h. testilelki I. 175.; *elszörnyűlve* (elszörnyűködve) I. 189.; *részesedhetnek* (részesül) VI. 134.; *külsője* (külseje) VI. 135.; *a már el volt hervadottat* VI. 367.; ha ránk *méltóztat* bízni magát (méltóztatik) X. 94.; *nézesz* (nézel) X. 90.; *törekvett* I. 183.; *szó mint száz* (e h. egy szó mint száz) V. 150.; *rövidbe foglalva* X. 99.; *hordozzák* a lehető lesek veszélyeit V. 150.; A. folyton remél egy diplomatiái állomásban V. 159.; a szín.... nehézségeihez megszokott nyugodtsággal (e h. nehézségeihez szokott v. nehézségeit megszokott) VI. 158.; *szintoly kevésbbé* félt, *szintoly kevésbbé* vette számba (szintoly kevésbé) VI. 391., 398. — Vigyázatlanságok: *kevésbbé nyaktörőbb* I. 176.; a leány egész *nagyságában* rá mereszté kék *szemeit* (nagyságukban szemeit vagy nagyságában szemét) III. 184.; ily kitűnő helyzet egy valamennyire eszes embert nagyratörő eszmékkal töltötte volna be XIII. 228.; egyet lehelve, *a mely* csaknem sóhaj vala VI. 366.

Következetlen vagy furcsa ortografia: *ajéle* X. 84., de helyesen *afféle* 91.; isten *utse* (ugyse' v. uccse) I. 190.; *sulytó* (sujtó) III. 169.; *küzködve* (kűszködve) VI. 393.; *menttek* V. 148.; *aráb* (arab) VI. 350.; *castanett* (ang. castanet, francz. castagnette) III. 185.

Kíváncsinos, hogy az itt elsorolt hibáktól ezentúl óvakodjék, akkor mindent, a mit ír, zavartalanul fog élvezhetni az épnyelv-érzékű olvasó.

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Okiratbeli magyar szavak.

Az alább következő nyelvtörténeti adatokat közölve a helyneveket úgy igyekeztem csoportosítani, hogy némi képét mutassák annak, mivel rendelkezett nyelvünk már a legrégibb korban, s mit mindent használt és használhatott föl a föld

fölszíne különböző alakulásainak, az egyes helyek változatos fekvésének, a hegyek, völgyek és vizek sokféleségének, különféle sajátságainak, sőt culturalis minőségének, egy szóval, hogy a geographia nyelvén szóljak, a föld domborzati viszonyainak megjelölésére. Azonban igen sok kell még ahhoz, hogy ez a kép teljes lehessen; tehát inkább csak mutatványúl álljanak itt e gyér adatok abból a nagy szókincsből, melyet középkori latin okleveleink rejtenek magukban nyelvészetünk számára.

A forrásra nézve megjegyzem, hogy legnagyobb részt a Wenzel-féle Árpádkori Új Okmánytárból, továbbá a Codex Patrius és Zichy Codex s a kamarai levéltár árpádkori okleveleiből szedegettem ki itt-ott, a mint következnek.

Fölösnek tartottam minden egyes adatnál a forrás idézését, s elégségesnek csupán az évszám megemlítését.

1. Helynevek.

Ág: (meta) venit ad quandam paludem ag vocatam...1268.— piscatura ach - aga (ács-ága) nuncupata...1261. — (meta) descendens ad caput ereus - ag nomine...1231. — (meta) venit ad fluuium Zwew, et ibi juxta sebus - ag sunt due mete...1252.— Előfordúl mint jelző is, ebben: ag - beruk (l. alább).

Ally a vminek: terram nogut - alia vocatam similiter divisissent...1300. — Ennek megfelelőleg van

Teteje valaminek: in campo cuius vocabulum erthethew...1229. — (meta) jungit quendam locum Myhalhazatetej vocatum...1296. — A felhozott példából világos, hogy valamint főntebb nem a szó szoros értelmében vett allyát a nagyútnak kell értenünk, úgy itt sem épen a Mihály háza tetejét, hanem valamely a ház táján feküdt emelkedettebb helyet.

Ár, árd: stagnum folo - ard...1194. — Csak emlékezetből tudom, hogy olvastam valahol alo - ard - ot is, s míg egyiket a másik nélkül talán nem értettem volna, e két példa együtt világossá teszi, hogy az ár szónak *d* képzős alakjára akadtunk a folyó és álló jelzők kíséretében. Megtaláljuk ebben is: ar - ustou (l. alább).

Árok: (meta) vadit ad locum qui aruk vocatur...1269.— quidam locus meyd - aruk (meggy-árok)...1297. — (meta) tendit ad aruk que vocatur wyzesfener...1239.

Aszó: pervenit ad quandam viam anarozou dictam...1295. — juxta aquam berek - zow...1231. — vallis que vulgarter hatarus - ozou nominatur...1265. — rivulus cadit in alium quem quidam ŷcur - ozov vocant...1236. — vallis medy - ozou...1295. — locus vyzes - oscou...1270. — Mint jelző előfordúl ebben: (meta) cadit ad fluvium azyu - zortus..

1300.; mivel azonban a *z y u n a k* az akkori írásmód szerint a kiejtésben a *szú* felel meg, nem tudom, szabad volt-e ezt a szót az *a s z ó* mellé sorakoztatnom?

Bércz; egyike a leggyakrabban található közneveknek, mely mindenféle hegyet, halmot, dombot jelent; a XV-ik századig majdnem kivétel nélkül *berch*-nek írták: (meta) *venit ad galambuk berchy...*1265.

Berek: a *quodam nemore quod agberuk vocatur....* 1275. — *quoddam nemus nomine gyrus-berek...*1291. — *meta protenditur versus monyorous-berek...*1300. — *deinde ad quoddam rubetum som-berek vocatum...*1293. Figyelemmel kísérve e szónak használatát, úgy vettem észre, hogy sík vidéki határjárásoknál nem fordul elő, s körülbelül arról győződtem meg, hogy a *berék* szón mindég fával, cserjével benőtt dombos helyet kell értenünk.

Dülő; mai nap széltiben ismeretes és használatos szó, s úgy látszik már régen kizárólag a szántóföldekre alkalmazták: *fimata terra que duleufeld appellatur..*1276., és igen találóan, mert épen a szántás teszi a földet egy bizonyos irányban *dülővé*.

Eleje vminek: *piscina turdus-zorom-eley...*1260.— *Satur-eleu*; így találjuk a mai Sátor-allya-Újhely nevét egy 1261. évi oklevélben, a mi arra vezethet bennünket, hogy földrajzilag valaminek az *eleje* vagy az *allya* ugyanazt jelenti; a *turdus-zorom-eley* mint halastó is csak úgy képzelhető, hogy a *turdus-zorom* alatt fekütt. Az *elejének* megfelel a

Möge vminek: (meta) *cadit in vallem wlgo egeurmeugh appellatam...*1263. — *vadit per vallem mege-megh vocatam...*1263. (Egynémely szavunknak az árpádkorbelitől elűtő írásmódjára nézve meg kell jegyeznem, hogy számos azon korbeli oklevél csak későbbi átiratban maradt ránk, az átírók pedig többnyire saját koruk orthographiáját alkalmazták.)

Ér; a kisebb vizek leggyakoribb általános neve: (meta) *vadit ad rivulum qui ferges-her dicitur...*1228. — *piscina homus-er....*1067. — (meta) *descendit in sarospotok quem nominant heer...*1268. — Előfordúl a deminutív *d* képzővel is. pl. *piscatura kys-ered...*1297.

Erdő: *mons war-erdey..*1265. — *silua erdeud..*1231.

Eresztvény (l. M. Nyelvőr 1877. 123. l.): *meta venit ad unam parvam silvam quod vulgo vocabulo erezteuen dicitur..* 1244. — *sub quodam nog-erezteuen...* abinde intrat in *unum kus-erezteuen..*1293. — *Benke erestewene..*1265.

Fark: *cacumen montis hegh-fark...*1265.

Fenek: (meta) *vadit ad locum qui fenek vocatur..*1269.

Fenyér: locus popu-fenerii vocatus.... 1229. — meta tendit ad aruk que vocatur wyzes-fener.... 1239. — Gondolom, mai nap valami vízi növényt neveznek fenyérnek; a Nyelvör gyűjtőitől meg lehetne tudni, használják-e helynév gyanánt is, és miféle helyekre alkalmazzák?

Fertő, fertes: (meta) pervenit ad vnam vallem que vocatur fertes... 1268. — transit ad locum qui gyznow-fyrtes dicitur... 1252.

Fok: (meta) transit Danubium subtus quoddam fuk... 1291. — in quodam loco per meatum aque, qui fok dicitur... 1300. — locus kuchurd-foka et nekech-foka... 1296.

Fő: ad caput voraginis quod dicitur churthu-feu... 1086. — locus horh-fw... 1268. — locus kenderhel-few... 1257. — (meta) pervenit ad rivulum medwe-few... 1303. — ad locum melpothok-few vocatum.... u. o. — descendit ad pratum seed-feu nuncupatum... 1292. — usque ad kut-feu... 1268. — ad quandam silvam teluk-feu vocatam.... 1288. — locus teteu-feu... 1275. — vallis weresferte-ffeu... 1293.

A főnek ellentéte a

Láb: teluk-lab-reth... 1295.

Főveny: locus fas-fuen, locus geres-fuen... 1291. — Megtaláljuk ebben is: ad quoddam uadum quod fuen-zoim (?) dicitur... 1256.

NAGY GYULA.

Miskolczi Gáspár. „Egy jeles Vadkert.” (Lőcse. 1702.)

Természetrajzi szók.

Posár: Az Alosa tsak igen paraszt Hal, nem sokat külömböz a' mi Posárainktól. 546.

rekeg: vartzogó és rekegő Békák. 260.

remete-bagoly. 495.

réz orru rigó. 461.

repülő szarvas: Némelylyek (szarvas bogarak) nagy öreg szarvúak. kiket repülő Szarvasoknak-is neveznek. 662.

rók-lúd: Vagyon olyan nemű Lúd-is, mellyet a' Deákok Vulpansernek hívnak, Magyarúl Rók-lúdnak mondhatjuk. 352.

röhög: a' Disznók kezdetek röhögni. 34.

sármányka. 410.

százlábu (bogár). 629.

szárnyas hangya. 629.

szarvas-kigyó (cerastres). 606.

sarhudik: Az Elephantok Idegenekkel nem sarhudnak (közösülnek). 29.

selyem-eresztő bogár. 676.

sivobagoly (striges). 496.

sörég (hal). 555.

strutz-teve: avagy teve-madár. 295.

tenger tajtéka: A' Gódeny nem tenger tajtékával szokott élni, hanem vízi állatokkal. 344.

tengelicz. 466.
 tengeri hernyó. 636.
 tengeri-borjú vagy Foca.
 542.
 tengeri-kakas avagy Koboz. (hal). 544.
 ténta fosó Sépia nevű hal.
 521.
 vad kender avagy békalen. 350.
 vemhe: mikor apró vemhéi vannak (az Elefantnak). 26.
 veres-begy. 461.
 veréb: a' veréb az ő nevezetít vagy hogy a' verébtől vőtte, mivelhogy a' verebet a' kórság gyakorta veri: Avagy hogy vőtte a' Herétől, úgymint melly a' Herénél-is herébb (haszontalanabb). 975.

vére hulló fű: cinadonna.
 451.
 verdik (vedlik): a' Sas az ő tollaitól gyakorta meg-verdik.
 283.
 vizi szunyog. 636.
 vizi pók. 636.
 űrge: A' Migale, félig Menyét, félig Egér, minémű az űrge. 239.
 záptojás. 292.
 zápul: A' Denevérek ha csak meg-illethetik-is a' gólyák tojásit, mindjárt megzápúlnak.
 335.
 zomborál: nagy dongó szavával zomborálva jár 's kél (bogár, dongó). 656.
 zúz: mint a' madaraknak az ő begyek és zuzzok.

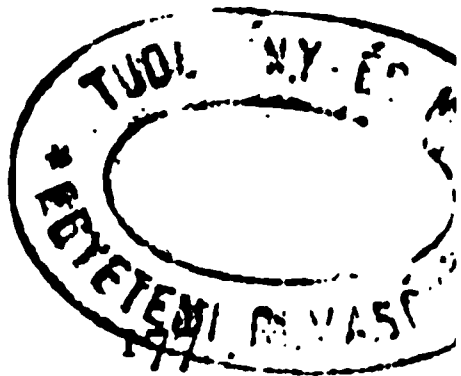
KÖNNYE NÁNDOR.

KÉRDÉSEK

a Nyelvör gyűjtőihöz.

1. Mely vidékek azok, 1) a hol a *ból böl, tól től, ról ről* ragokat tisztán, egészen úgy hangoztatják, miként az irodalmi nyelv kiejtése követeli; tehát temetőből és nem temetőből vagy temetőbű, asszonytól és nem asszonytul v. asszonytú, háztetőről és nem tetőrül v. tetőrű? 2) Mely vidékek azok, a hol a több birtokos egy birtokbeli 3. személyragot csupán *ok ök*-nek ejtik; tehát lábok és nem lábuk, szemök és nem szemük; továbbá, a hol ez a kiejtés uralkodó, midőn épen e kiejtés következtében a most említett ragos alak a többesi alakkal egyenlővé lesz, vajjon az illető tájéjtés megteszi-e a kettő közt azt a különböztetést, a melyet az eddigi irodalmi használat megkövetel; tehát asztalok (tische), de asztaluk (ihr tisch); körmök (nägel), de körmük (ihre nägel); orrok, de orruk; bőrök, de bőrük; sat?

2. Ha egy a birtok s több a birtokos, akkor kétféle eset állhat elő: a) az egy birtok külön-külön megvan mindegyik birtokosnak; b) az egy birtok közös, egyik birtokos sem mondhatja teljesen a magáénak. Ez utóbbi esetben a dolog természete

KÉRDÉSEK.

szerint a birtok minden nyelvben egyes számban áll; pl. patria nostra, unser vaterland, hazánk sat. Az első esetben az idegen nyelvek nagyobbára többes számba teszik a birtokot; pl. animi pugnantium, corpora mortuorum, equi militum, conjuges nostrae, sat. Igazolja-e a megbízható népnyelvi használat nyelvünkben is ez utóbbi szerkezetet; hallhatók-e például a nép ajkáról az ilyesek: Nem tudjuk *fejeinket* hova hajtani; fogjátok be *nyelveiteket*; lehúzták még a *bőreinket* is; mind megemelték *kalapjaikat*; kirántották *kardjaikat*; az egész helységben mind nádból vannak a házak *födelei*; hogy vannak kendtek a *feleségeikkel*; a népek már mind visszatértek *falvaikba*; eskütt uramék erre egyszerre fölugrottak *székeikről*, sat. fejünket, nyelveiteket, kalapjukat sat. helyett? Az oly példák, a melyekben a birtoktöbbség is lehetséges, mint: a házak kéményei, udvarai, kapui — a falusi házaknak rend szerint ugyan egy kéményük, udvaruk, kapujuk van, de lehet, sőt néha több is szokott lenni — mint határozatlanok nem fogadhatók el ez esetre nézve hiteles tanúknak.

3. Birtokviszonyban álló összetett főnevek (lábujj, hajsza, ostor, nyél, kocsi, rúd sat.) személyragozásánál használatos-e az efféle szerkesztés: *hajszálam, hajszálad, hajszála, hajszálunk, hajszálatok, hajszáluk*, s ha használatos, minő esetekben az? A kérdés tisztázására elkerülhetetlenül szükséges, hogy az ide vonatkozó példák ne kiszakasztva, hanem teljes összefüggésükben legyenek közölve.

A SZERKESZTŐSÉG.

VÁLASZOK

a Nyelvőr VII. 85. lapján tett kérdésekre.

I.

5. A *milchgeschwister* fogalom eredeti magyar kifejezését Szegeden és az alföld nagy magyar vidékén soha se hallottam. Azt hiszem, erre eredeti magyar szót hiába is keresünk; mint-hogy a régi magyar erkölcsök szerint a családanya egyik legszebb joga és kötelessége volt a gyermekszoptatás.

Van népünknek egy régi jó, sajátos szokása, mely némileg ide vág. A távozó anya gyakran hetekre is kis gyermekét a szoptató szomszéd asszonyokra bízta, a kik azt az anya visszaérkeztéig szorgalmasan és sorra szoptatgatják. Az ilyen szivesség persze kölcsönbe megy, és nincs eset rá, hogy valaki megtagadja.

A mi a *tejtestvért* illeti, e szót Szegeden soha, s ha másutt

hallottam is, csak neveltebb egyéntől hallottam, a ki ismerhette a *milchgeschwistert* is. E szó tehát határozottan az újabb idők szükséglete folytán, s látszik, hogy csakis szükségből készült. S minthogy e fogalom kifejezésére régebben szükség nem volt, véleményem szerint régi magyar szónk nincs is rája.

VARGA JÁNOS.

II.

3. *Kuvarczon* vagy *kavarczon járni* itt életben van e helyett: szégyent, gyalázatot, kisebbitést, vagy akármiben szerencsétlenséget, kárvallást szenvedni; s általában ha váratlanul és véletlenül történik, a mire épen nem számolt az ember, s mégis el kell tőrníe, az ilyen és hasonló esetekben mondják: *kavarczon jártam*.

(Klészse. Moldva.)

ROKONFÖLDI.

III.

4. Az udvarhelymegyebeli nép szájából hallott *fődrészeg*, *fődsüket* terpeszkedő hangoztatása a közlőt félrevezette; innen van, hogy a *fődnek* ejtett *föld* helyett *föttet* értett; holott ama vidék épen úgy, mint más tájak népnyelve a szóban levő kifejezésekben valóban *földet* ért. Ezt bizonyítják a válaszok és Kiss Ignác értelmezése különösen. *Fődrészeg* tehát annyit tesz (a mint hogy így mondják is) mint: ojan részeg, mind a föld, azaz magamagával tehetetlen, mint a föld, vagy mint egy darab föld; *fődsüket* = süket, mind a *főd*, *fődnéma* = néma mind a *főd*. E két utóbbi variánsai: úgy nem hall, mind a föld; úgy nem szól, mind a föld (például a megátalkodott ember, az öntudatlanul fekvő beteg).

Végül meg kell jegyezni, hogy a *fődbolond* (annál kevésbbé a *fött bolond*) kifejezés épen nem, hanem csakis a *sült bolond* használatos Udvarhelymegyében, valamint a Székelységben mindenütt; én legalább a Székelyföld széltejében-hosszában csak ez utóbbit hallottam.

PAAL GYULA.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Hajdú megyék.

Ki szereti a szípét, vagy törüld még az órod: figyelmeztések a faggyú gyertya hamvának elkoppantására.

Vállas, mint a lapát.

Szíp felesége léssz : arra mondják, ki a macskát nagyon szereti.

Ha úgy tudna sétálni, mint a farát riszálni.

Csak úgy üzd-össze-hadd-ott csinállya : rosszúl készíti.

Ném parancsolsz nekem abbúl : abban a dologban nem parancsolsz nekem.

Oda mént nagy fittyre : hiába.

Éggyik fülemén bemégy, a másikon kijön : nem akarom meghallani.

Szájj lé szatyor a szekérrül.

Töpörtös a szája : ótvaros.

Olyan mint a cséppentétt víz : piros.

Sebés kutya futtába : gyorsan.

Bíkessígés felfordulást kívánok : tréfás kívánság az utazók számára.

Prücski van : jó kedve van.

Né, törjön ki a nyavaja : ne bolondozz !

Különös, mint a harapófogó.

Szíp két madár egy físzékbe.

Rájár a rúd : sok dolga van.

Méggyógyúl, mire fírhé mígy.

Sokat ivott a lova : így szólják meg a kocsist, ha nagyon üti lovát.

Olyan sétít van, hogy mégállana benne a vasvilla.

Majd rád nízék !

Tuggya a dürgíst : járatos valahol.

Úgy áll, mint a Sion hegye : erősen áll.

Kinyalta magát : kicsipte magát.

Léssz még czipó, lágy kényír : lessz még arra jó idő.

~~Olyan savanyú, hogy kinyílik a bicska tülle.~~

Mongyuk jámbornak a gazdát : köszönjünk s induljunk.

A ki messzibb lakik, indulhat.

BAKOS Lajos.

Szögediek.

Mögtörődött, min Szabó Tecz a bálba. (Nem tánczolt, mégis azzal dicsekedett, hogy a sok tánczba egész megtörődött.)

Nem tanájja hejgit, mint Csatakné a mönyinek. (Mindig bejebb üttette a lakodalomba, míg végre az asztal fordulathán folyton lejebb jutott s utoljára a pad végére került.)

Ún-néz, mind a kinek kendör-föd nem jutott.

~~Ugy keserög, mint a fazékba a hurka.~~

Mindön embör egy idős a fejivel.

Rug-vág mint a dorozsmaji tehén.

Az is olyan, mint az éggy éjjeli fagyás: nem sok haszna van.
Váltóztattya, mint Csausz az ételt, hun irót, hun savót.

Ugy áll a nád, mint a félegyházi mécs.

Nini, hogy mögnyött a bürök: hogy hetvenkedik.

Illik neki, min téhénnek a gatyá.

~~Nem éri fő ököllé: nem éri föl ésszel.~~

Szőre szálán eltűnt.

~~Ún-néz, mint a Pilátus macskája: kancsalít.~~

Vagy ögyé, vagy éggyet tögyé: egyél, vagy hadd ott.

Té vagy anyádnak a legszöbbik fíja, a kivê a többít ijesz-
getik.

Karszügyön, karkézön vezeti: karöltve.

Nincs hé lelkinék hova lönni.

Szépen vagyunk a görbe fűsüvé.

Összetörjük a kalányost. (Mikor nagy vigasság esik, akkor szokás mondani e helyett: kirugjuk a ház oldalát.)

Tojik Bihari, még mög is vajazi.

Árjányos hitü: hitetlen = arianus hitü.

Mögverte a ráczboldogság.

De mögvert a ragya: de odáig vagy.

VARGA JÁNOS.

N a g y k ú n s á g i a k.

Derzsen csinállyák a tarka bornyút. (Ezzel gúnyolják a derzsi embereket.)

~~Neki megy, mint tót ökör a ködnek.~~

~~At tenne be, nem a bocsi bucsu.~~

~~Segre esett benne a szent lélek: megijedt.~~

Rugd ki magad Oláh Geczi: ne félj.

Hálá legyen a papnak, megellett a kántor.

Minden ember hunczut, csak a pap nem igaz.

Hogy birogatod magad?

Köpd ki a béled!

(Szt.-Imre.)

SCHWARCZ ADOLF.

Babonák.

1. Lucza naptyán ném jó eménnyi sênki házáho, mét evüszí mindén álotnak a széréncsijít; ha mégis oda mégy, a nagy fejszit lépísátottyák vele, ugy eresztik é.

2. Karácson böjtin egy kaszakövet tésznek a zasztafiábo, uj esztendükor mék küvészik; ha a tehen tögyö ellískor mégdagad, avve ké mékkennyi, akkor elapad.

3. Ha valakinek a kezín vaj lábán szákásköszfin (fekély) van, aszt valami piénzdarabbe mék ké kennyi három uj piéntékén egymás után. osztán aszt a piénzt ék kis ruhábo belekötnyi s edobnyi; a ki asztat févészi, arra ragad a köszfin.

4. Ha valami ronda seb ném akar bégyógyunyi, aszt mék ké kennyi valamifélé zsirre. eszt a zsirt asztán valami háskura (hágcsó = kerteléseknél átjáró, átlépő hely gyalogosok számára) rá ké kennyi; a kinek a testiho hozzá iér, arra ragad a seb.

5. A ki má kézczér vaj háromszér megözvegyüt, mikor eskünnyi ménnek a templomba, ném szabad a köpesz járt uton ménnyi, haném a fűjesén, mét hátha a járt uton valami báuság van edobva, osztán mégín hama megözvegyü. („B á u s á g” = b ü b á j o s s á g o n azt értik, ha valaki az uton valami bekötözött rongy- vagy papirosdarabot talál. Ezen szándékosan elvetett rongydarabokba lisztet, korpát, krajczárt, sárgarépát, kenyér-élesztőt, s több efféle portékákat belekötnék babonaság végett. A ki ilyesmit talál, az azt föl nem veszi, hozzá nem nyul, hanem odább rúgja vagy botjával félre piszkálja. A ki azonban kíváncsi rá, hogy mi van benne, az késsel vagy fejszével szétvágja, csizmasarokkal vagy bottal szétzúzza, szétmorzsolja. Ilyesmire általában azt mondják: „Fé né védd, mét b á u s á g van benne!”)

6. A kinek valami szárosz fájáso van (tagmerevség, izombajok, köszvény, görvély, s általában külsőleg nem látható bajok a testen), azon a doktor ném segít, haném a tudusho (kuruzsló) ké vinnyi, mét azon t é t e m i n (meg tették neki) van.

7. Aszt a ruhát, a mibe a nehessig (nehézkor) a gyéréket étaláto, hét mögyén (mesgye) áti ké vinnyi, osztán ott elásnyi, akkor a nehessig többet ném bántyo.

8. Mikor a ményasszon farsangon haza gyün a zesküvörű, ha aszt akarja, hocs csak egy gyéréke légyén, akkor csak ék kálhoszémre tégye a kezit, mét a hány kálhoszémét mékfog, annyi gyéréke lesz neki. (K á l y h a s z e m = egy darab koczka a tálás kályhában.)

9. A hizuk ólába ét tarisznyát ké féakasztanyi (hogy micsoda babonaság van a tarisznyába kötve, azt nem mondják meg), hogy jó iétkés légyén, hogy még né dögöllön, még a szem né árcson neki.

(Őrség. Szalafő.)

SIPOS ESZTI.

Párbeszédek.**Rimaszombatiak.**

Hovoâ méty kigyelmed? — Elmégyék á*) bótba eczetér. — Minek léssz á? — Bábót főzök, mék krumpli koâsoât. — Othon ván-é moâ János? — Othon. Réggel gyött haza. — Énye de soâros a csizsmoâja! Be né ménnyén oâm igy á fejr hoâzba! (t. i. a parádés szobába. A paraszt szobát moâs hoâznak is hívják).

Énye, de roâtétt az idő, kemény hideg van, ugyáncsák csikorog. Félillik a meleg hoâz (jó a meleg szoba), de még a bunda is, ha kiménék. Moâ pedig muszoâj kiménném, mer el kell adni aszt a két südöt heti voâsoârba.

BODON JÓZSEF.

Zeherjeiek.

Tesseék adnyi éf feé reôf seöröü (sűrű) rétkoât (ritkoât, t. i. szövetet), még ér reôf géngéât (gyöngét).

A patikába igy köszönt be a zeherjei leány vagy asszon: Aggyeékszi kigyelmed ég garaseé valamit, keét garaseé tuggya mit (t. i. fehérítőt meg pirosítót, mert Zeherjén az egész falu asszonya, leánya festi magát).

Mingyoâ pégyésztem roâ (gyanítottam).

BODON JÓZSEFNÉ.

Népmesék.

Hun vôt, hun ném vôt, vôt a világon écczér égyy öreg kirájasszony. Vôt ennek az öreg kirájasszonnak égyy unokája, de ez ojan csintalan vôt ám, hogy az öreg anynyát mindig még-hajgáto, mikor az vizér mént a kutra. Écczér osztán, mikor má több vôt az elégné, aszt monta az unokájának: Nê hajgájj té, mer méglásd, erdöbül léssz a felesígéd!

Nagyot nevetétt ezen a királyfi; osztán még jobban még-hajgáto, mint azelőtt.

Mikor má egísszen nagy legíny vôt, a többek köszt écczér kimént az erdőbe sétáni. Ott vôt mingyá a város alatt. A hogy ott járkál föl s alá, méglát ám égyy nagyon szíp gyüvíst: mingyá elővészi a bicskáját a zsebibü, levággyo; hát égy gyönyörüsígés szíp aranyhaju tündér kisasszony ugrik ám elő, osztán aszt mongya: Kírlek szípen szíp királyfi, agygy égyy ital vizet.

Akárhogy akarta vóna, ném tudott égyy csöppet sé anni, mer ü bizon ném vitt magávô, osztán ott közelibe sé vôt semmi.

*) Az á nem olyan éles mint a palóczoknál, majdnem úgy hangzik mint a.

— Kírlek szípen szíp kirájfí, agygyá gyorsan, mer különben mingyá meghalok!

De mikor ném lehetétt! A gyönyörüsíges szíp tündérlány écczér csak úgy étűnik ám, mintha ott sé létt vóna. Sajnáto nagyon a kirájfí, mer mi türís-tagadás, bizon mégakatt má az ű széme is a szíp fehércselédén, no még osztán ném is vôt ám ű ojjan nagyon rossz, mint a mijennek monták.

Máskor, mikor mégin ki akart menni az erdőbe, addig égy lípist sé tett, míg égy mihókot tele nem tötött jó kútvízzé. De bézzég ném soká kereste most a vesszőket; a mint égyet valami csodást meglátott, biz ű aszt mingyá lévőktó. Hát mégin kiugrik ám égy szíp aranyhaju tündér kisasszony; ez még hécczérte szébb vôt anná a másikná. A kirájfínek is csak ek köllött.

Aszt mongya osztán az az aranyhaju tündérkisasszony: Kírlek szípen szíp kirájfí, agygy égy ital vizet!

Êre osztán aszt mongya a kirájfí: Hogyné anník kedves galambom; adok én ojan jót, hogy íletédbe sé ittá jobbat.

A mint a mihók után akarna nyúni, ném oda nízett. haném a szíp tündérkisasszonyra, osztán földütötte a mihókot; ném maratt abba égy csöpp viz sé. De ném akarta ám; a világér sé tette vóna. Hiábo könyörgött osztán a szíp tündérkisasszony, bizon ennek sé tudott ű anni. Az is csak úgy étűnt, mint a másik. Haragudott magáro a kirájfí véghetetlen nagyon, êmonta magát mindénnek, de csak ném segíthetett má a dôgon. Ojan rossz kedve vôt, mint a kinek kendérföd ném gyutott. Kérdész-hettík osztán otthon, csak úgy ném szót ű, mint a hogy most té ném szósz ídés szógám. Magába mírgelődött, bumfurdált.

A következő nap mégin kimént az erdőbe; próba szerencse! Haném most má csobojóba vitte a vizet; áru bisztos vôt, hogy abbú ném dül ki a viz. Haném annak a tündérkisasszonynak, a mellik most kiugrott a vesszőbü, a melliket lévőgott, tudott is ám anni vizet. No öcsém, ez még hécczérte szébb vôt a másik kettőné. Hogy osztán égy jót ivott a csobojóból, még szébb létt; ojan szíp létt, hogy alig lehetétt rá nízni. Osztán mer a kirájfí is nagyon szemre való égy gyerek vôt, mégtecczettek egymásnok. Ném köllött űket soká bisztatni. Csak nízik, csak nízik egymást jó darab ideig, écczér csak egymásra borúnak, megölelik, mégcsókujják egymást, osztán aszt mongyák, hogy: Té az ényim, én a tied; ásó-kapa válasszon ê!

Úgy a! Mingyá a hintóba űtek. Az a gyönyörű hat pej csikó mintha röpüt vóna velük. Hazaméntek, nagy lakodalmat csaptak, osztán égy álló esztendeig boldogul is ítek űk.

Haném akkor háboruba köllött menni a kirájnak; akkor má a felesége várandós vôt. Ném sokára lé is betegédett a kirájné. De igaz, aszt éfelejtettem megmondani, hogy az öreg kirájasszony megparancsúta, hogy a fiatal kirájné szobájábo ném szabad favágókat eresztteni. Hát a kirájnénak ojan gyönyörüségés szép két fia lett, hogy csupa gyönyörüsíg vôt rájuk nízni. Haném az az istentelen öreg kirájasszony ném kicseréte a két kis gyereket? Ki a! két kopó kölök kutyát tett oda heléttük, a két kis gyereket még el akarta veszteni. De ott vôt ám két favágó; ezek osztán főkapták a két kis ártatlan kicsikét, osztán köd előttem, köd utánnom, mintha csak ott sé léttek vóna. Ezek hogyan gyutottak be a szobábo, én aszt ném tudom; de hogy oda benn vôtak, ammá bizonyos.

Nagy baj lett osztán ebbü. A fiatal kirájné annyit rítt, hogy majd fővette a házot. Tutta ü aszt nagyon jól, hogy megcsáták, de ném téhetett rúla séhogy sé. Osztán még az öreg kirájné aszt is monta neki, hogy ijen rossz, ojan rossz, mer ha jó lenne, akkor ném léttek vóna kopó gyerekei: Uram bocsá, iszén ijet még én ném is hallottam. Node ijen ez a mai fiatalság. Hej de másképpen is vôt minden az én lánkoromba! Iszén ha ijesmi törtínt vóna akkor valakivê, az a föld alá bújt vóna szigýelletibe. Osztán ez még, no lám, még neki áll főjebb!

Igy beszít az öreg kirájasszony, pedig rossz vôt annak minden porczikájo. Haném écczér haza gyün ám a kiráj; hijábo beszít ott a szégény fiatal kirájné, csak ném írt a sémmit. Biz ütet szégínt ékergette a kiráj. Égyenessen az erdőbe mént. Ott a favágók megmonták neki, hun van a két kis gyereke. Oda mént, osztán égyütt ítek jó darab ideig.

Úgy négy-öt esztendő múlva écczér csak hajja ám, hogy az ura megházasodott. Annak a kirájnok a lányát vette ê. a kivê azelőtt csatázott. Aszt is mégtutta, hogy mikor léssz a lakodalom. Ékütte a két kis fiát, a kik ojan szíp kis gyerekek léttek, hogy hetedhét országon ném lehetétt párgyukat taláni. A mint beméntek a szobábo, az öreg kirájasszony mingvá mégismerte őket, osztán aszt monta: Kitakarottok innen? Nincsen itt sémmit szüksíg ijen porontyokra.

— Má mér kergetné ki szégínkéket idés szülém, mongya a kiráj; iszén ezek még a légynek sé víttenek. Soha sé ménnyeték; gyerték ide én mellém kis fiaim, égyeték, igyatok, a mit csak a szeméték, szátok mégkiván. Tudom úgy is, otthon ném nagyon válogathattok a harapni valóba. Égyeték kis fiaim!

Hát bizon ezeknek sé köllött sok kinágotás, biz űk hozzáláttok. A kiráj még, a ki séhogy sé tutta éfelejtteni első felesígít, hun az égyik, hun a másik kis gyereket vette az ölibe. A

ményasszony még ott szomorkodott mellette. Biz ára nem nagyon nízett. Osztán még még is csókúgatta őket. Kérdézte tőlük, hun lakik az idés aptyuk, idés anyyuk. Azok osztán émontak mindent, a mit csak tudtak, hogy ők az aptyukat nem ismerik; de a mégvan; rímíztő hatalmas kiráj, de rossz ember lehet, mer az anyyukat ékergette magátú; ap pedig ojan jó égy asszony, hogy annak párgyát nem lehet taláni.

— Má hunnan tuggyátok tik aszt, iszén kicsik vattok ti még, monta nekik a kiráj.

— De azér tuggyuk mi aszt, monták neki vissza.

— Hát osztán hun lakik az idés anyátok?

— Ebbe még ebbe az erdőbe; mégmonták a nevirül.

Nagyon kíváncsi lett a kiráj; ott hatta a lakodalmat mény-asszonyostul, vendigéstül, mindenéstül égyütt. Mingyá kimént az erdőbe, magávô vitte a két kis gyereket is. Azok osztán egyenessen az idés anyyukhô vezették. Hát csak eláll ám a szemük, szájuk, mikor mégismerik egymást.

— Mégbocsáccz-é kedves felesigém?

— Má hogy né bocsátaník még, iszén nagyon jól tudom én, hogy nem té vôtá a hibás.

Mégöletik, mégcsókúták egymást. De má êre a két kis gyerek is megszólát: Ugy é hogy igazat montunk, ugy é hogy jó anyánk van nekünk?

— Úgy összezsókúták mind a kettőjüket, hogy még ojan nem kaptak. Minek csürním-csavarnám a dôgot, csak a lett annak a víge, hogy égyütt mentek haza, osztán hogy a lakodalom fucscsba né ménnyén, hát mingyá még is ütík a lakodalmat. Azér jól mulattak ám nagyon. Aszt az új menyasszonyt még hazakütte a kiráj, öreg anyyát még épusztította a világrú, osztán ojan boldogul íltek, vagy még talán most is ínek, ha még nem hâtak, hogy ojan ki látott, ki sé. Úgy bizon.

(Orosháza.)

VERES IMRE.

Találos mesék.

1. Két láb ül három lábon, csinál egy lábot, bejön négy láb, elkapja egy lábot, mekharakszik két láb, felkapja három lábot, úgy oda üti négy lábhoz, hogy az mingyár elejti egy lábot. — Megfejtése. A két láb a csizmadia, ül a háromlábú széken, bejön a négylábú kutya, elkapja a készülöben levő egy lábot, a csizmát. Ekkor megharagszik a csizmadia, felkapja a három lábú széket, oda üti a kutya-hoz úgy, hogy az rögtön elejti a csizmát.

(Csomaköz. Szatm. m.)

GABÁNYI MARISKA.

Lakodalmi meghívó.

Szerencsés jó napot aggyon az Isten kigyelmeteknek ídes jó uram, asszonyom! Mekkövettyük is míltó becsülettel kigyelmeteket, hogy hát ijen bátorsággaa belíptünk a kigyelmetek házába, nem egyéb vígre kívántuk becsülletes érdemes szemíjjöket mektisztelni, hanem hát mi küdött követek vagyunk ammi {nagy jó urunktúl, úgymint Göndör Gábortúl valamint szeretett hitvestársa Sima Juliánnátúl és az új pártúl névszerint Göndör Eszter és Hajas József ü kigyelmüktúl, hogy átalunk szeretettel és tejjes bizalommal mekkerestetvén Balázs György jó urajim kigyelmeket, szivesenn kiretik, hogy hát elsőbe is a hitnek felvítele látására hatodikán reggel tíz órakor a katolikus templomban, annak utánna egy vagy két tál ítelek és ammellé rendeltetett tisztessíges pohárboroknak elkötísíre, és egy kevés mulaccságra szerény házuknál megjelenni ne terheltenessek, reméjjük is, hogy szíves kirisűnket nem vetik meg jó urajim kigyelmetek, mejj szerint hát elvárván minnyájan szívesen láttyuk kigyelmeteket. (Távozáskor.) Addig is, míg szíves szógállatunkat újra megmutatnánk kigyelmeteknek, Istennek kegyes ótalmába ajánjuk mindazokat, valakik ezen tisztelt családhoz tartoznának és szerencsés minden jókat kívánunk kigyelmeteknek, Istennek kegyes ótalmába ajájjuk mindazokat, valakik et tisztelt családhoz tartoznának, és szerencsés minden jókat kívánunk kigyelmeteknek.

(Csomaköz. Szatm. m.)

GABÁNYI MARISKA.

Karácsonyi beköszöntő.

Óminimusz szervusz,
Már én és itt vagyok;
Ugy fázik a lábam,
Hogy szinte mégfagyok.
Jaj de az innepöt
Talán föl sem áldám.
De a mint mongyátok,
Ésőbb embör Ádám.
Puffal, kardal addig
Ingöm ki nem üsztök,
Mig három kalácsot
Karomba nem füsztök.
Ingömöt ismernek
Égy dэрék vitéznek,
Bezzég mégmondanak
A tavaszi legyek;

Kinek mégfelelnék
Kilencz hija tiznek.
A ténnap és égygyet
A sárba kevertem,
De ugyan magamot
Gyakran pofon vertem;
De ő és ingömöt
Hússzor a földre hányt,
Úgyé, hogy mégérnék
Égy jó pipa dohányt.
Az éjjel álmomba
Nagyon boldog vótam,
Tizénhét aranyos
Kacalán nyargátam.
Aszt és fontorgatám,
Hogy mégházasoggyam;

Mégbotlék a szánom,
Oda lőn az álmom.
Én kicsike vagyok
Többet nem mondhatok,
Haném Jézusomnak
Dicséretöt mondok.
Látom asszonyomnak
Szörnyű jó szándékát,
Mutassa a zsebit,

(Udvarhely megye. Oroszhegy.)

Zérgeti a kóccsát,
Hogy nekünk átagygya
Egy vaj két garassát.
Öngegygye az isten,
Számos esztendőkre
Víg karácsony napját
Érhessék békévé;
Aszt és tőthessék el
Vígon s nagy örömmel. Ámen.

FELMÉRI LAJOS.

Tájszók.

S z é k e s f e j é r v á r i a k.

L a j t: vizes hordó.
l a n g a l ó (Dugonicsnál II. 241. lán gas): kenyértésztából készült kerek lepény, melyre, ha megsült, zsírt s foghagymát vagy tejfelt kennek.
l a p i t t: 1) laposra ver; 2) lappang, titokban rejtezik valahol.
l e b z s ü (pl. egész délután a nyakamon lebzsut): valakinél alkalmatlankodva, tétlenül tölti az időt.
l é k u p é r c á l l, v. lékuper-cúll: lekuporodik, leül.
l é t y k ó: híg lé, melybe valami aprítva is van.
l ó f r á l: dologtalanul bolyong.
l u t y a k (pl. csupa lutyak): csupa víz, v. csuron víz.
l ü t t y ö g: vontató, lassan, mintegy ütenyre jár.
m a f l a: együgyű, tehetetlen.
m a r c i n g ú: jobbra-balra huzkod, tép.
m é g b u b o z: megver.
m é g s é l l i: megsínli.
m i t u g r á s z: csúfnév kis emberre.

m u t t y o g: tesz-vesz, foglalkozik vlmivel, minek nem sok látszata van.
n a g y m i h a s z n a: dologtalan kamasz.
n y é r v o g a macska.
n y i s z á l l: életlen késsel nehezen, ügygyel-bajjal vág.
n y i s z l é t t: silány, vékony alkatu.
n y u s z l i: kicsiny, alig észrevehető, értéktelen.
ö s s z e k u p o r g a t: fáradtsággal szerez.
p a c s m a g: rossz lábra való, papucs, czipő.
p a s s o g: álmosan bólingat szempilláival.
p e m e t: rendezetlen csomó, főleg haj.
p e s z m e g: minden rosszul sikerült sütemény.
p i s l i (pl. egy pisli fa): egy kötet.
p i s z m o g: lassan dolgozik, alig lehet a kezéből kivárni.
p i l i n g a: a késnek pengéje.
p o s z k a: poszáta, gyenge testalkatu.
p ö c k ü l: a kezujjak egyikével tovább lök.

pöcök: nagyon kicsiny; a játszó gyerekek nevezik így egymást gúnyból.

pöre: (pl. pöre gatyá, Dugonicsnál, u. o. II. 258. hiba gatyá), a kin nincs más lábra való; pörén jár, gyenge, hiányos ruházattal, mely alig fedezi.

pösze a kis gyerek, ki hibásan sok lágy hanggal beszél.

prézsmítáll: 1) nagy garra, bizonyítólag beszél; 2) sok haszontalanságot összebeszél.

rátéhénkédik: rátámaszkodik valamire.

rénfa: fogas, melyre a leölt sertést felhuzzák.

rémonda: undok, csúf.

sámédli: zsámoly.

sikáll: surol.

sikér: kis fenekű, lapos.

silapsi: ügyetlen, jótehetlen.

siska: konyult fülű, zsíros száju.

slucka: rossz személy.

szutyakúll: dohányzik.

szütyő: kis, szűk torkú zsák.

tahó: ostoba, neveletlen, gúnyszó.

tángál: tenget; összetangál a. m. összetákol, -foldoz.

tettyég: lassan, andalogva jár.

tohonya: rest, dologkerülő.

tonka: tompa, életlen, köszörületlen kés.

totola ember, totoláz: tesz-vesz szüntelen, még sem tudja elvégezni.

vata t: katat, kutat, keresve turkál, fürkészk.

vackúll: mindent lim-lommá hány.

varcog az embernek vagy állatnak foga alá került, meg nem rágható anyag, főleg kövecské.

zöcskü. megzöcskü: megráz, főleg szarvasmarháról, ha szarvaival valakit v. valamit fálnak vagy másnak vet, s ott meggyomrozza.

BÁNKAI FERENCZ.

Debreczeniek.

Deják: dijak, diák.

derce: asűrűszitával csak egyszer szitált liszt; derczés kenyér.

díbol: ne díbold össze az ágyat; összedíbolta a jég az árpát: összehányta-vetette az árpavetést.

diderég: fázik és reszket.

díj: a tavaji díjára jutott. (Egy emberről hallottam mondani, kinek a múlt évben fájt a lába, s most is kezd fájni.)

disztó: disznó.

dosztig: teljesen, dúsán; pl. jól lakott, ette magát.

dunya: tollal megtöltött takaró.

durcás: enyhébb jelentésű, mint: makacs.

düdüllő: kövér, lomha, föld terhe.

dűrűcköl, megdűrűcköl: öklével megnyomogat valakit.

elcsente: ellopta.

eledó: eladó: az én jányom nem eledó.

élesmosó (v. ö. Nyr. V. 227. v. ö. lágymosó).

ellófolt: elfutott.

émetten, imetten: ébren, félálomson.

elpotyászta az időt: haszontalanúl elvesztegette.

elpüfölte: elpáholta, jól elverte.

elsinkópálta, elsinkófálta: elvesztegette a (vagyont).

elsomfordált: elkotródott.

esőlík: ojan lenyúzott bür, a mékből enyvét csinálnak.

eszelőkö: nem éppen bolond, de elég esze sincs.

falámol: mohón eszik.

fazík: fazék, fazok; tárgyesettel: fazikat.

favágító: favágó (hely).

fecsegi: fecsegő.

fejős tehén.

feki: fene; a feki egye meg. (káromkodás.)

fellázní: vándortarisznia. (felleisen.)

fiók: asztal fiókja; de így is: asztal fja.

fíkető: fejkötő.

findri: eleven pl. leány.

fitícsd: mutazsd, muti!

fittyet hány a jány a legínnek: nem ad rá semmit, nem törődik vele.

fokad: fakad a fa tavasszal.

foktom: legínkedik ű csak, pedig ha foktomra kerül a dolog, semmit se tesz.

fona: fonák; a bür fonája.

főzgöl: főzőget.

frász: nehéz nyavaja; törí a frász, de így is: törí a nyavalya; nyavalyatörősről mondják.

fruska, leányra mondják; be kis fruska: haszontalan, semmire kellő!

fucsol: elfucsolta a dógot, elrontotta.

fuka: eggy iccze meg eggy meszej, régi mirtík a malomban.

furkó: el nem hasgatott fatönk, vele törík a csert.

futkároz és futkorász: ide s tova szaladgál.

fürdik, fürödik: fürdik.

gagyog a gyerek, mikor beszélni kezd.

garajcár: krajczár.

gémberedik: meggémberedik a kezed a fagytól.

gezemice: apró venyige, törekvenyige, apró galy, töremora.

gidi: kis kecske.

gomója: összegyúrt s megszáritott jutúró, a mékbe nincs savó.

górál: hajigál.

görhe málé: tengeri lisztből készült kerek pogácsa.

göringy: göröngy.

gudrickörtí: muskotály körte.

gulászta: a tehén megellése után az első fejéből készült zsendicze.

gurít: gördít.

gurúl: gördül.

gyepű: árok mellett lefektetett venyigecsomókból csinált kerítés.

VOZÁRI GYULA.

Szatmáriak.

A c s k ó: zacskó.
 a l p á r i: alsóbb rendű, alárendelt, haszontalan, pl. hivatal, bútor.
 á p o r o d i k; el vagyok áporodva: el vagyok állva, el vagyok törődve.
 á s z l ó: zászló.
 c z é c z ó: házi mulatság.
 c z i n t e r e m: a templom kerítésén belül eső térség.
 c z i r u s e p r ü: czirok seprű.
 c s e p r e n t e: apró fajövés (a c s e m e t e már kisebb fa).
 c s e p r e n t é s h e l y: apró fajövésekkel benőtt hely.
 b e d u h a d: bedugúl.
 f é m l i k: fénylik.
 f ö d s ü k e t: olyan süket mint a föld, nagyon süket.
 g í d e l g e t: ápolgat, pl. gyermeket, virágot.
 g ö r: rög, göröngy.
 g ö t e; iszik mint a göte.
 n a g y h o m á j f i ú: halvány, erős szőke fiú.
 k ó c s: kulcs.

k o s z t a n i: nyírni, vagdalni;
 pl. lekosztottuk az almafát a száraz gajjaktúl; tallut kosztani: tollat fosztani.
 k o s z t o g a t: nyirogat, fosztogat.
 f é l k ó t y ó: bolondos.
 k ö c z e: közvetetlen a mellény (lajbi) fölött való, bőrből, ritkábban posztóból készült (ujjas) ruha.
 m e n e k ü l t: kis helyre beszorított, rendesen cserépzsindeyből a szoba szegletébe rakott kályha.
 k ö n t ö r k ö d i k: körülötte jár-kele, settenkedik; s addig s addig köntörködött mellette, hogy még is megmonta (a titkot).
 c s a k ú g y n y a k ó c z o n (puszta nyakkal) ment ki az udvarra, még mektanál hűlni.
 p e t e r á k: főtt töltött tojás.
 p u j a: gyermek.
 s u s k a: kukoriczahéj.
 b e t á b i t: betámit, betér.
 t a l l ú: toll.

VOZÁRI GYÖRGY ERZSIKE.

Állatok szólitgatása.

K u t y á n a k: Kuczika ne!
 L i b á n a k: Vess ki! vess el!
 S e r t é s n e k: Cséka, cséka! Csénika ne! Húj ki!
 T e h é n n e k: Me is, me!

(Háromszék. Orbai járás.)

ZAJZON DÉNES.

Néprománczok.

Hajdu Benedek úr.

Megindula vala három hajdu legén,
 Hat ablak köszt üle Biró szép Annája;
 „Jó napot, jó napot három hajdu legén!”
 „Jó napot, jó napot Biró szép Annája!”

„Hát ti hol jártatok, hová valók vattok?”
„Mezőmadarasi!”
„Hát ti nem láttátok az én édesemet.
Hajdu Benedeket?”
Nagyobbik felelé: „Nem láttuk, nem láttuk,
Hirét sem hallottuk.”
Középső felelé: „Aj bizon láttuk mű
Barassó piaczn.”
„Hát ti megmongyátok, a mit én izenek?”
„Nem mongyuk, nem mongyuk. gyere te is velünk.”
S gyorsan megfordula Biró szép Annája;
A nyakába veté drága szép szoknyáját,
Elejébe köté tafota karinczát,
Az ujába huzá ezüst karikáját:
Jobb zsebébe tévé háromszáz aranyát.
Bal zsebébe tette háromszáz forintyát:
Gyorsan meg fordula Biró szép Annája.
„Mi legyen az oka kedves édes anyám.
Sem szél meg nem fuvá, sem ág el nem vágá,
Még is elszakada tafota karinczám?”
„A legyen az oka, édes szép leányom,
Ne menny el te velök!”
„Elmegyek, elmegyek az én édesemhez,
Az én édesemhez, Hajdu Benedekhez.”
Onnét el menének Jegenye fájáig;
Szunnyadozni kezdett Biró szép Annája,
Arra fel szollala nagyobb hajdu legén:
„Öjjük meg, öjjük meg Biró szép Annáját!”
Középső felelé: „Öjjük meg, nem bánom.”
Kisebbik felelé: „Ne öjjük meg szegént,
Jöjjön ő is velünk!”
„Ha őtet nem öjjük, ölünk bizon téged!”
Ahajt csak megölék Biró szép Annáját.
Nagyobbiknak jutott háromszáz aranya,
Középsőnek jutott háromszáz forintya,
Küssebiknek atták drága szép gunyáját
S ezüst karikáját.

Onnét elmenének Mezőmadarasra;
Találkoznak vele, Hajdu Benedekkel.
„Jó napot, jó napot három hajdu legén!”
„Jó napot, jó napot Hajdu Benedek úr!”
„Hát ti nem láttátok az én édesemet,
Az én édesemet Biró szép Annáját?”

Nagyobbik felelé: „Nem láttuk, nem láttuk,
 Hirét sem hallottuk.”
 Középső is mondá: „Nem láttuk, nem láttuk,
 Hirét sem hallottuk.”
 A kisebbik mondá: „Aj bizon láttuk mők;
 El is jött-ő velünk Jegenyefájáig;
 Ott elsötétettünk, s oda le is ültünk;
 Szunnyadozni kezdett Biró szép Annája...
 Ahajt csak megölek Biró szép Annáját;
 Nagyobbiknak jutott háromszáz aranya,
 Középsőnek jutott háromszáz forintya;
 Nekem ide veték drága szép gunyáját
 S ezüst karikáját.”

El is mene onnét Hajdu Benedek úr,
 Jegenyefájáig többször meg sem álla;
 Szép Annáját siratgatni kezdi,
 Éles kargyát magába ereszti.

(Karácsonfalva. Marosszék.)

DEÁK FARKAS.

Csángó népdal.

Csak azért szeretém
 A csángó lyányokat,
 Tuggyák ők megsütni
 Szép font kalácsokat.

Ha még tuggyák sütni
 Szép font kalácsokat,
 El is kapják érte
 Szerelmes csókokat.

Azért nem szeretém
 Moszka rut leányát,
 Ő még szokta inni
 Az erőss pálinkát.

Nem szerethetém én
 Az olá rést lányát,
 Nem tuggya megfőzni,
 Keverni máláját.

(Klészse. Moldva.)

ROKONFÖLDI.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca
57/58. sz.

VII. kötet.

1878. MÁJUS 15.

V. füzet.

Ó L O M.

Miklosich (Die slavischen elemente im magyarischen) a magyar *ólom* szót szláv eredetűnek tartja: „*olovo* asl. nsl. — *olom* (sic!) blei; *m* für *v* ist befremdend.“ Újabban egy ugor nyelvésztekintély is a magyar alak szláv eredetű sége mellett harczol. (Ahlquist. Die kulturwörter der westfinnischen sprachen.)

Tény ugyan, hogy a magyar *ólom* alak oly közel áll a szlovén *olovo* alakhoz, hogy az ember csakugyan kísértetbe jöhet a kettőt egy eredetűnek tartani; ámde az ugor nyelvekben is találunk a magyarnak megfelelő alakokat, még pedig olyanokat, a melyek kétségtelenné teszik, hogy a magyar alakok velük együtt egy és azon törül szakadtak, szóval, hogy ugor eredetűek.

Minthogy az ugor nyelvkincs számos árja eredetű szóval szaporodott, az a kérdés támad, nem tarthatók-e az ugor nyelvekbeli *ólmot* jelentő szók és alakok árja, különösen szláv eredetűeknek?

E kérdést az illető nyelvcsaládhoz tartozó egyes alakok felsorolásával s megvilágításával véljük legczélszerűbben eldönthetni.

a) Balt-szláv nyelvcsalád.

lit. *alvas*: zinn, plumbum album;

lett. *alva*: stannum;

por. *alvis*: blei;

e. szl. *olovo*, *olovi*: μόλυβδος, plumbum;

or. *olovo*: zinn;

szlov. szerb. horv. *olovo*: blei;

cseh. *olovo*, lengy. *olow*: blei.

Balt-szláv alapalaknak **alva* mutatkozik *plumbum*, *stannum* jelentéssel; azonban ezen alapalak ép oly kevésbé elemezhető, mint az egyes balt-szláv alakok.

b) Ugor nyelvcsalád.

cser. *volne*, cser. h. *vulna*: *plumbum*, *stannum*;

vog. *alen*, *aln*: ezüst, pénz (Hunfalvy); *alīn*: ezüst, *olna*: pénz (Ahlquist);

magy. *ólom*, *ón*.

A magy. *ólom* és *ón* alakoknak egyaránt *plumbum* és *stannum* jelentésük van. Utóbb a nyelv a *plumbum* fogalmat „fekete” (*ólom*, *ón*), a *stannum*-ét pedig „fehér” jelzővel különböztette meg. Látni való tehát, hogy az *ón* az *ólom*-nak összevont alakja, noha újabban a nyelv az *ón* alakot az idegen *czin* (*stannum*) szó jelölésére alkalmazza.

Ugor alapalaknak **alna* *) mutatkozik, mely ép oly kevésbé elemezhető, mint az ugor nyelvcsaládbeli egyes alakok.

Az *alna* alapalak a magyarban mihamar **olna* alakot öltött (v. ö. *halt*: *holt*), s idővel **olon*-ná változott (v. ö. *halma*: *halom*: ó. m. *holon*).

Az **olna* alak az *l* elenyésztével (v. ö. *csolnak*: *csónak*, *olta*: *óta*) idő jártával *óna* alakká változott át (v. ö. *óna-t*, *óna-s*), s utóbb az **óno* közvetítésével (v. ö. *óno-t*, *óno-s*, *óno-z*) az *ón* formának engedett helyet.

Az **olon* meg **olom* alakot öltött, s idővel hihetőleg az *ón* alak hosszúságának befolyása következtében *ólom*-má idomult át (v. ö. *citron*, *citrony*: *citrom*; *toron*, *torony*: *torom*; *kán*: *kám*, igazán tájszolásban: *igazám*).

Eleve a vogul alakoknak is *plumbum*, *stannum* jelentésük volt, s csak utóbb vették fel az ezüst jelentést akkor, midőn az eredetileg ezüstöt tevő *atveš* (v. ö. *ezüs-t*) az *ólom* kifejezőjének szerepére vállalkozott.

A fönnebbiek szerint látni való tehát, minthogy a balt-szláv és ugor nyelvcsaládokbeli *alava* és *alna* alakok nem mutatnak szerves egybefüggést, hogy a magyar és szláv *ólom* és *olovo* sem lehetnek egymással rokonok,

*) Valószínűbben *v_oln_o*; a szókezdő *v* hang ugyanis a vogulban néha elmarad: vog. *ät*, *at* = ugor *vete* (magy. *öt*).

valamint hogy a magyar alak nem lehet a szláv alaknak kölcsönmása. *Olovo*-ból ugyanis, ha valójában ez az alak került volna nyelvünkbe, a kétségtelen analogiák bizonyítéka szerint minden esetre *óló* vagy *oló* vált volna.

EDELSPACHER ANTAL.

„-TALAN, -TELEN“.

A Nyelvőr III. 389. lapján, a hol a Figura etymológicáról szólok, e tagadó képzőnek sajátos használatát is említettem, melyről ezennel tüzetesebben akarok értekezni.

Hadd nézzük először a példákat: egyetlen egy, végestelen végig (Népk. gyűjt. II. 372.). Inkább akarok földetlen földre menni. (Ball. Példab. 8163.) Elment földetlen földdé (Nyr. III. 177.). földetlen földdé — bujdosott (Nyelvőr. III. 413.). Elment földetlen földig (Fazekas, Ludas Matyi. 124. lap.). Vagy bujdosik földetlen földeken? (Arany. Össz. költ. I. 88.). Fusson bár hazáig, vagy földetlen földig (u. o. III. 224.). Elmegyek világtalan világra (Arany L. Mes. 179.). A mint mentek, mendegéltek világtalan világra, járatlan járt útakon (u. o. 102.). járatlan járt útakon (u. o. 45.). Útlan úton jár, miként a képzelet (Garay. 695.). Út nélküli úton bujkál vele éjjel (Arany. Össz. költ. II. 373.). erre is példátlan példát mutatott (Kaz. levelezése Berzsenyivel. 142.).

A mint látni való, e példa nem mind egy fajta. A járatlan járt útakon azt jelenti, hogy mindenféle, hol járt hol járatlan útakon. Egybevethető vele a boldog boldogtalan, azaz mindenféle ember. Az úttalan, vagy a mint Arany mondja, az útnélküli út egy egészen járatlan utat jelent. A világtalan világ, a földetlen föld messzi vidéket jelent, hol már senki se jár, mintha mondaná: a végtelen világban. Még jobban megértjük a nyelv ebbeli eszejárását a példátlan példán. Ez azt mondja, hogy páratlan példa, melynek nincs mássa. Az egyetlen egy is ilyenforma: a minek nincs párja, a mihez nincs hozzá fogható, csupán csak egy (egy = eins, egyetlen = einzig). A végestelen-végig-ben is

hasonló erősítését érezzük a fogalomnak. Az úttalan útfélével egybevethető a görög μήτηρ ἀμήτωρ azaz μήτηρ οὐ μήτηρ οὐσα Soph. El. 1154.; βίος ἄβιος Eur. Hel. 696.; ἄγαμος γάμος Soph. O. T. 1214. stb. A görög grammatikusok ezt a kifejezési módot ὀξύμωρον-nak, elmés oktalanságnak nevezték. De oxymoron az is, ha teszem Arany Buda halálában azt mondja, hogy ügyes ügyetlenség (lásd Gerber. Die sprache als kunst. II. és Wackernagel. Poetik. 404.).

Az egyetlen stb.-re nézve már a Nyr. III. 389. azt mondtam, hogy „e -talan, -telen-nek megfelel a német los oly szókban, melyekben nem fosztó értelmű, sőt a szó értelmét egyenesen fokozza. V. ö. középfölnémet unru och elôsikeit = incuria, gâhelôs = könnyelmű, a svájci vergesslos = vergesslich. A Des minnesanges frühling. 317. lap. argelôs = sehr arg.... Egyetlen tehát épen olyan értékű, mint egyes-egyedül-ben egyes.

Ide sorakozik az is, a mit Bekker Hom. blätter. I. 136. az úgynevezett alpha intensivum-ról mond: „Privativ übrigens nenne ich das α von ἀΐλαχος und nicht intensiv, weil mir das intensive α ungefähr ebenso unnütz erfunden scheint wie die mittelzeit. Privation entspringt nicht allein aus mangel, sondern auch aus übermass. Ein mensch ohne menschliche empfindung ist freilich ein unmensch: aber ein thier, das die bestialität über alle vorstellungen treibt, das an wildheit und tücke seines gleichen nicht hat in der thierwelt, tritt ebenfalls heraus aus der thierwelt und wird zum unthier, wie ein unleidlich abscheuliches wetter zum unwetter. So könnte ein geschrei, das über die gewöhnlichen grenzen seines tongebietes hinaus zu gebrüll, zu donnerartigem getös anschwölle, deutsch ein unschrei heissen: wer es ausstösst, heisst griechisch ἄβρομος ἀΐλαχος.“

✓ P. THEWREWK EMIL.

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

V.

A több cél közül, a melyet a szótár készítői az etymológiának s különösen az árja szókkal való hasonlításnak a NSzótárba bevitelével elérni iparkodtak, az egyik fő az volt, hogy a magyarnak az indogermán nyelvekével való rokonságát bebizonyítva, lemossák róla azt a szégyenfoltot, a melyet alacsony származás s szegény, csip-csup rokonok ejtenek valamint egyes embereken, úgy a népeken is, s a melylyel egy újabb irányú kutatás el akarta homályosítani azt a fényt, a mely születésünkör bölcsőnkre ragyogott. Ezért álltak a szerkesztők „a magyar és altáji nyelvek hasonlítását illetőleg oly nyílt téren, mint a többiekre nézve”; azért mondják következtőleg, hogy „a velünk született tudvány ösztönszerűleg azon kérdést támasztja bennünk: vajjon azon szók, melyek az altáji nemzetség nyelveit alkotják, csak ezeknek kizárólagos sajátjai-e, vagy talán a többiekkel is legalább részben közösek? E kérdésre, úgy mondnak aztán, csak hasonlítás által felelhetni meg, melyet ha a felsőbb nyelvészettudomány elvei szerint űzünk, nevezetesen ha a magyart az árjaféle nyelvekkel összehasonlítjuk, nem mondjuk több, de aligha annyi közös anyagot nem találunk, mint amazokban“. S aztán következik az adatokkal való bizonyítás. Százötven gyökérközösséget mutatnak ki a magyar és árja nyelvek közt; s záradékul fölkiáltanak: „Ennyi hasonlóságot nem lehet csupa vak találkozásnak, véletlen esetnek venni, sőt észszerűleg gyaníthatni, hogy részint egy ősből, elődibb közös nyelv maradványai, részint az emberi szellem közös természetében alapszanak.“

Delitzsch Frigyes (Studien über indogermanisch-semitische wurzerverwandtschaft) csak száz gyökérközösséget mutatott ki az indogermán és sémi nyelvek közt, s már ez elég volt arra, hogy ama korábbi, már majdnem megállapodott véleményt, mely a két nyelvcsoporthoz közt nem ismert semmi rokonságot, tetemesen megingassa; ha tehát

a NSzótár nyelvtudósai száz ötven gyökérközösséget mutatnak ki, akkor erősen igazuk van: ezt nem lehet csupavak találkozásnak venni.

Ha azonban az igaz kritika verőfényére helyezzük ez egybeállításokat, ama vigasztalatlan meggyőződésre jutunk, hogy a szerkesztők egész a bámulatig könnyelműek voltak, midőn a tudományt annyira lealacsonyították, hogy valóságos játékszernek használták föl.

Íme a bizonyítékok!

Előre kell bocsátanunk, hogy saját szavaik szerint „a szóhasználat elé legtöbb nehézséget gördít a hangok változkodása és idomulása, mely esetben a hangi viszonyok physiologiai rendszere s az alapértemény (a mint fentebb láttuk, a fölsőbb nyelvészettudomány a szók alapjelentésének tudását az anyatejjel együtt szíttá magába) igazít el“ (23. l.); továbbá, hogy az onomatopoeákat, „minthogy ezek nem faji sajátosságok,“ kizárják a bizonyító adatok sorából (28. l.): mindamellett a hangkülönbözötteknek nem tulajdonítanak semmi értéket, módosult hangokból álló gyökereket eredetiekké állítanak egybe s megfordítva; hasonlóképen bánnak a jelentéssel is; a hangutánzókat szintén fölveszik adataik közé; ingatag, halvány jelentésű szók ép oly fontos, sőt fontosabb tanúk előttük, mint a nevezetesebb természeti tárgyak, működések és viszonyok kifejezésére szolgálók; ugyanegy magyar szót több, néha négy-öt, egymástól elütő indogermán gyökérrel hasonlítanak össze; ehhez járul még, hogy egész serege van a kölcsön vett szóknak, a melyek a magyar-árja rokonságot bizonyítják.

Egész sorát nem tárgyalhatjuk a kimutatásoknak; hanem a melyeket mindnyájuk képviselői gyanánt bemutatunk, elég tájékozást szereznek arra nézve, hogy mit tartsunk, ha eddig nem tudnók is, a magyar-árja gyökérközösségről.

1. A magyar szó kölcsönvétele: „szanszkrit *dal-* (spalten): lat. *dolo*, ném. *dolch* = magy. *gyalk*, *gyilk* (ebben: gyilkos)“. Tudnivaló, hogy a magy. *gyilk*, régebben *dilk*, *gyolk* nem egyéb, mint a ném. *dolch*; ez ismét a szláv *tulich*-nak kölcsönvétele (Grimm. Szót.).

„szkr. *kas-* (hauen): szl. *kosa* (sarló) = magy. *kasza*,

kaszabol.“ Szükségtelen mondanunk, hogy *kasza* szavunk szláv kölcsönvétel.

„szkr. *kup-* (bedecken): lat. *cupula* = magyar *kúp*, *kupak.*“ A *kup* szláv (*kupŭ*: acervus) szó; a *kupak* pedig ugyanaz, a mi az oláh *kapak* (deckel, decke), az új gör. *καπάκι* s a tör. *kapak*. A szó a törökségből került hozzánk (Nyt. Közl. X. 86.).

„szkr. *pi-* (trinken): gör. *πίω*, szl. *pijem* = magy. *piti* (ebben: pitizál).“ A *pityizál* a szláv *piti* latinositott alakjának (*pitizare*) a kölcsönvétele.

2. A magyar szó megfordított alakjában egyezik, s még akkor is néha csak imígy-amúgy, az árja gyökerekkel: „szkr. *ni*, *naj* (lenken, richten): gör. *νέω*, lat. *nuo*, ném. *nicken* = magy. *in-t.*“

„szkr. *da* (geben), lat. *do*, szl. *dam* = magy. *ad.*“

„szkr. *ghar* (brennen): or. *gori*, lat. *cremo* = magy. *rög* (ebben: rögvel), *rögtön*, *rökkenő.*“

„szkr. *vai* (umfassen): lat. *vieo*, szl. *venyem* = magy. *ön*, *övez.*“

„szkr. *rud* (erschallen): lat. *rudo* = magy. *ord-ít.*“

„szkr. *lê* (auflösen, schmelzen): gör. *λύω*, szl. *lejem* = magy. *ol* (ebben: olvad).“

„szkr. *ri* (fliessen): gör. *ρέω*, lat. *rivus*, ném. *rinnen* = *ir* (ungventum).“

3. Grammatikai alakokat gyökerekkel s megfordítva hasonlítanak: „gör.-lat. *ed-o* (essen) = magy. *ét*, *étel*; ném. *es-sen*, szl. *jes-t* = magyar *esz-ik.*“ Mindenki látja, hogy a magy. *ét evet*, *eszik* pedig *evszik*, *észik* helyett való, tehát hogy mind a kettő képzett szó; a ném. és szláv szók s hangja magától érthetőleg dentalis explosivából támadt, mint mutatja a gót *itan*, ó-szász *ētan*, s az ó-szl. *jadŭ* (part. praet. act.), *jadoχŭ* (evém), *jade* (evék).

„szkr. *it* (gehen): gör. *ἴδω*, lat. *ito*, szl. *idem* = magy. *idő*, *út*, *jut.*“ Az árja szóknak gyökere, a mint a hozzáértők tudják, egyszerű *i* hang, a hozzájáruló dentalis pedig képző.

„gör. *ἔμαι* = magy. *jő*, *jár.*“ Az *ἔμαι* semmi, nem ismert alak; valószínűleg *ἔμαι* vagy *ἔναι* akar lenni; mind a két esetben nem egyéb, mint az imént említett *i* gyökérnek kihajtása (*ἔμαι*-re nézve l. Curt. Griech. etym.).

4. Oly alakok vannak mint egymással egyezők föltűntetve, a melyek egy vagy több hangelemre nézve szemmel láthatólag' elűtnek egymástól: „szkr. *svap* (schlafen): lat. *sopor*, *somnus* = magy. *szuny*, *szunydikál*.” Hogy lehetséges-e a magyarban s minő okból támad egy *p: m* (*ny*) változás, annak igazolása tartozhatik a közönséges, de nem a fölsőbb nyelvtudomány teendői közé; ennek elég, hogy a lat. *sop-nus*-ból lett *somnus*; miért ne lehetne az a magyarban is? Így támadt a *madár*beli *mad* is egy eredetibb *pat*-ból, hogy a szkr. *pat* (fliegen) s a gör. *pet* gyökérrel egyezve bizonyítsa a magyar-árja rokonságot.

„szkr. *gardh* (wünschen): lat. *quaero*, ném. *begehren* = magy. *kér*, *kérd*.” Először is sem a ném. *begehren*-nek, sem a lat. *quaero*-nak nincs semmi köze a szkr. *gardh*-hoz (l. Fick. Vergl. wörtb. 1. *ghar* alatt); másodszor ugyancsak semmi köze nincs a lat. *quaero*-nak a ném. *begehren*-hez; s harmadszor, a mit különben mondanunk sem kellene, még kevesebb köze van a magy. *kér*-nek a lat. *quaero*-val; a *quaero*-beli *r* hang ugyanis eredetibb *s*-ből való, a mint mutatják a *quaeso*, *quaesivi*, *quaesitum* alakok (v. ö. *genesis generis*, *amasis amaris*, *Ausonia aurora sat.*).

„szkr. *dau*, *dvis* (hauen, trennen): gör. *δαίζω* = magy. *has-ít*.” E szerint a *hasít*-beli *h* egy eredetibb *d* hangból támadt; a fölsőbb nyelvtudomány metamorphosisaiban az ilyen átalakulások oly természetesek, egyszerűek, mint hogy a pitymallatból hajnal lesz; nem is szükség magyarázni őket; másodszor a magy. *has* vagy eredetibben *das* gyökér láthatólag a *dvis* és *δαίζ* alakokkal egyezik; hogy honnan vette a szótár az ő *dau*, *dvis* alakjait, nem tudjuk, hanem az ki van mutatva, hogy a gör. *δαίζω* a szkr. *dâ*, *daj* gyökérhez való s hogy *δα-σι-δι-ω* részekből áll, hogy tehát a *δαίζω*-beli *δι*-ből támadt *ζ* nem tartozik a gyökérhez s így nem is egyeztethető az eredeti magy. *das*-sal össze; valamint a szkr. *dâja-s* (antheil) főnév sem, mert ennek *s*-sze a nominativus jegye, s mint ilyen nem lehet eleme a gyökérnek.

„szkr. *sam* (zusammen): gör. *σμός* = magy. *össz*-e.” A hangváltozások itt is világosak: az eredeti magy. *szam*-ból lett *sžom*, aztán *sžöm*, *ösžm* s végre *össz*-e.

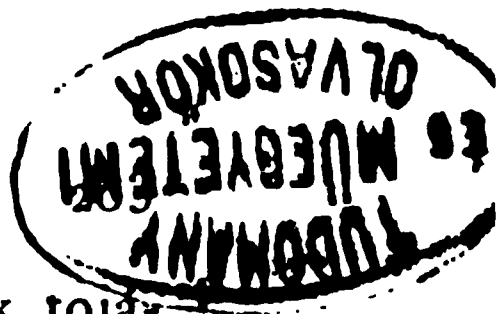
Folytathatnók még e kimutatásokat tovább is; elmondhatnók, hogy a magy. *csitri* (rövid hajú) s a gör. *κείρω* (nyirok) ugyanezgy gyökérből hajtottak ki; hogy a magy. *metél*-beli *met* egyezik a gör. *τέμνω*-beli *τεμ*-nek fordított alakjával, s hogy a *τέμνω* és a lat. *meto*, s hogy ugyanez a *meto* és *mutilo* együvé tartozóknak vannak föltűntetve; fölemlíthetnők, hogy az egybeállítás szerint összetartozó jelentések a lat. *tendo* (nyújtok, feszítek) s a magy. *tenyész* és *tenger*, a lat. *vello* (tépek, szaggatok) s a magy. *valag*, *valaska*, *veleszta*, *felez*, a szkr. *ar* (elérni) s a magy. *ara*, a lat. *ruo* (rohanok, esem) s a magy. *rongy*, *rosz*, a szkr. *div* (ragyog) s a magy. *dívik*, a lat. *carpo* (tépek) s a magy. *csorba*; hozzátehetnők, hogy a magy. *üt* gyökérrokonának a szl. *udvariti*-beli *ud* van föltűntetve, holott a ki húsz-harmincz szláv igét ismer, tudja, hogy az idézett szóban az *u* praefixum; azt ellenben csak szótárunk tudja, hogy a szl. *dr*, *der* gyökér s a magyar *üt* egy és ugyanazon elemekből állanak; elmondhatnók azt is, hogy a magy. *ér*, *er*-ed a következő, egymástól külön álló szkr. gyöke-ekkel egyezik: *îr* (schleudern), *ur* (ausdehnen), *ar* (gehen, erreichen), *ri* (fliessen); s elmondhatnánk még sok más, meghallásra érdemes állítást, ha a már hallottak után mindez szükséges volna ama meggyőződés ébrentartására s megszilárdítására, hogy a magyar-árja rokonság abból a világból való, a melyet az operencziás tenger vesz körül.

Az előbbiekhez hasonló kemény okokkal van megczáfolva, semmivé téve „a bizonyos nyelvosztályi rendszerhez ragaszkodó némely nyelvészeknek“ abbeli tanítása is, hogy a magyar az altáji nemzetség finn családjának a tagja.

A magyar-finn egyezéseket szótárunk három osztályba sorozza. Az elsőbe tartoznak a „természet- vagy kedélyhangutánzók“; az osztály áll mindössze kilencz szóból; köztük négy idegen. Közbevetve legyen mondva, szeretnők megtudni, hogy *ökör*, *kakas*, *veréb* természet- vagy kedélyhangutánzók-e. A második osztályt azok alkotják, a melyeket mi is, a finnek is más családtól vettünk kölcsön. E két osztályra nézve a szerkesztőség megjegyzi, s ebben igaza van, hogy ezek nem nyelvfajhatározók, azért nem bizonyítanak semmit. A harmadik osztályt ama finn-magyar szóegyezések teszik, a melyek, mint a szerkesztők mondják,

igaz ugyan, hogy közös eredetre mutatnak, de gyökereiket megtaláljuk az árja nyelvekben is. Köztük vannak pedig a már föntebb hallott lat. *quaero* : kérek, lat. *ruo* : rogyok, ném. *essen* : eszem, lat. *cupa* : kupa, lat. *vieo* : öv; továbbá ilyenek mint: élet: ném. *leben*, haj: ném. *haar*, hon: ném. *heim*, kíván: lat. *cupio*, kéz: gör. *χελρ*, tó: ném. *teich*, úr: gör. *ἥρως*, virgoncz: ném. *flink*, felhő: lat. *velum*, fonok: ném. *spinnen*; köztük van végre egy nagy rakás oly műveltségi szó, a melyet mi is, a finnek is valamely árja nyelvből kölcsönöztünk. Ilyenek: „magy. *akona* (hordó szája) és *akna*: finn *akkuna* (ablak)“. Mind a kettő a szl. *okno* (fenster, schacht, öffnung) kölcsönvétele; — „magy. *széna*: finn. *heinä*.“ Mindakettő kölcsönvétel; a magyar *széna* a déli szláv *sěno* szónak a mása; a finn *heinä* pedig a litván *šėnas*-ból alakult át. (A 'finn *h* nagyobb részt eredetibb *s*-ből való. l. Thomsen. Einfluss der germ. sprachen auf die finnisch-lappischen. Ahlquist [Kulturwörter] az északi német *hey*-ből alakultnak tartja); — „magyar *mérték*: fn. *määrci*.“ Mind a magyar *mérni*, mind a fn. *määrään* szláv kölcsönvétel: *měriti*; hasonlóan a magy. *bab* s fn. *papu* is, azzal a megjegyzéssel, hogy a magy. a déli szláv *bob*, a finn pedig a litván-lett *pupa* alakkal egyezik (Ahlq. u. o.). Ide tartoznak még: magyar *rozs*: fn. *ruis*, az első a szlávból (Mkl.), a második a németből (Thoms. u. o.); épen így magy. *szappan* és fn. *saipio*, magy. *szoba*, fn. *tupa* sat.

Miután pedig ilynemű megdönthetetlen, 114 számig rugó adattal kimutatta a szerkesztőség a finn-magyar-árja gyökérközösséget, egy negyedik osztályt is említ, „a melybe csak a finn-magyar nyelvcsaládnak sajátjai tartoznának; de, úgymond, itt a bökkenő! Mert lehet-e ezt akármely altáji gyökszóról bizonyosan állítani, mielőtt a többi család-beliekkel végtől-végig összehasonlítottak volna? E kérdés alatt levő szókra a nyelvbuvár észszerűleg legfőlebb azt mondhatja: „ezen szónak gyöke más családban tudtomra nem létezik“; ellenkező esetben azt kellene velünk elhittetnie, hogy az illető körben mindentudó“. Itt már tájékoztatlanságnál is többet affektál a NSzótár. Tehát ha valaki két tyúktojást vesz a kezébe, s egymással összehasonlítva azt találja, hogy teljesen egyeznek: ezt az egyezést mind-

addig nem szabad kijelentenie, míg a többi madarak tojásaival végtől-végig össze nem hasonlítandja? Ellenkező esetben azt kellene velünk elhítenie, hogy a tojásismeret körében mindentudó? Bopp és Boppék se mondhatták ki, nem volt joguk kimondani sem a grammatikai szerkezet, sem a gyökérközösség alapján az árja nyelvek rokonságát mindaddig, míg a többi nyelvre nézve meg nem állapíthatták az amazokkal való egyeztetlenséget?

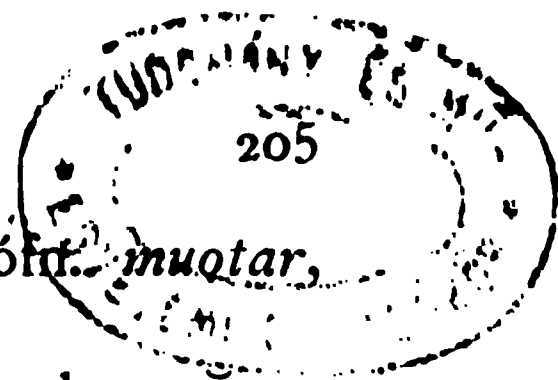
Egyszer már említettük, hogy a szótárkészítők dolgozás közben szándékosan behunyták szemüket, hogy ne kelljen látniok azt, a mi szembeütköző; s láthassák azt, a mi nyílt szemmel nem látható. S ebben, t. olvasó, nincs semmi, a legcsekélyebb nagyítás sem. Látták, kellett látniok a derült igazságot, s készakarva elfordították szemüket róla, hogy ne lássák; s midőn félretekintettek, látták a valótlanyságot egész idomtalanságában, s feléje mentek, hozzája csatlakoztak: te vagy a mi választottunk. Midőn ugyanis a rokonságra vonatkozó, imént hallott elveiket fölállították, ha a rájuk nézve legkedvezőbb időpontot vesszük is, a negyvenes évek derekát, már akkor az összehasonlító nyelvtudomány elismert tekintélyének egész hatalmával rég oda nyilatkozott, s nyilatkozatára többé a komoly ellenmondásnak még nesze sem hallatszott, hogy az árja nyelvek sorában a magyarnak egyáltalában nincs helye. Elhallatszott e szózat a fölsőbb nyelvtudomány műhelyébe is? Száz meg száz adat a tanú reá, hogy el. Elismerte az új tudomány tekintélyét, meghódolt az igazság előtt, a melyet meggyőződéskeltő szózata az egész világnak hirdetett, a NSzótár is? Elismerete, meghódolt. Idézi mint tekintélyt, mint fölsőbb tekintélyt; tanításaira, a nélkül hogy vizsgálatukba bocsátkoznék, mint elismert igazságokra hivatkozik; még szándékot sem mutat sehol arra nézve, mintha kételkednék megállapításaiban. Látja a bebizonyított tényt, a valót: hogy a magyar-árja rokonság csak üres káprázat; s hogy ne legyen kénytelen látnia, befogja mind a két szemét, s örömmel veszi észre, hogy íme, szembehúnyva jobban lát, most már látja azt, a mit nyílt szemmel nem látott, nem láthatott, a magyar-árja rokonságot.

Még egy kétségtelen bizonyítékával szolgálunk ama

ténynek, hogy a szerkesztők tudták, hogy tudniok kellett az igazságot, s hogy mégis a valótlan-sághoz szegődtek át. Midőn egy részt a magyar-finn, más részt a magyar-árja nyelvek hasonlításába bocsátkoztak, meg lehetünk róla győződve mindnyájan, hogy előbb akadt meg szemük az olyan tárgyakon, minők: nap, hold, csillag, s hogy előbb jutott eszükbe a víz, föld, mint a barbora, brúgatyú, bula, csák, hiskó, kutyolló, pőcze, rapancz, veleszta, a melyek mind ott vannak a magyar-árja szóegyezések sorában; mert a ki egyszer eljut a *bábó*-ig („gyermeknyelven: láb”), vagy *csitri*-ig (rövid haj), annak minden esetre rég keresztül kellett haladnia a *láb* és *haj* szókon. Aztán nem tehetjük föl, nem szabad föltennünk, hogy a szerkesztők, minden ítélet, minden megfontolás nélkül fogtak bele munkájukba. Ámde ha megfontolták a kérdést, okvetlenül arra a meggyőződésre kellett jutniok, hogy a nyelv keletkezése korától évezredekkel távolabb áll a száz, meg az ezer, mint az egy, kettő, három; hogy déd, unoka sokkal későbbi szók, mint apa, anya, fiú; hogy előbb volt a magyarok első őseinek fejük, lábuk, mint kalapjuk és csizmájuk; hogy enni, inni, alunni, állni, ülni, fekünni hamarább tudtak az emberek, mint bort csapolni, kukoriczát mérni, dohányozni, muzsikálni; hogy tehát ég-földnyi a különbség, ha a hal (moritur) bizonyít a rokonság mellett, mint ha a dohányzik vagy a kukoriczamálé. Mindezt szükségképen látniok, tudniok kellett, különben a gyámoltalanság vádjával kellene illetnünk őket; midőn tehát egy részről az árja-magyar, más részről a magyar-finn nyelvek szavait egymással hasonlítani kezdték, kétségtelen, hogy az egybevetett szók és szógyökök közt az imént elsorolt s velük rokon természetű szók a legelsők sorában foglaltak helyet. S mi volt e nagy fontosságú, a rokonság mellett vagy ellen döntő szavazattal bíró szók tanúvallomása?

Íme a következő összeállításból mindenki saját szemével meggyőződhetik róla, mindenki, még az is, a ki nem dicsekedhetik a nyelvtudományban való avatottságával.

szkr. *pitar*-, gör. *πατερ*-, lat. *pater*-, ófn. *fatar*-. . . . magyar **atya**, **apa**.

szkr. *mâtar-*, gör. *μητερ-*, lat. *mâter-*, ófn. *muotar*,
ószl. *mater-*... magyar **anya**.

szkr. *sûnus*, gör. *υῖός* (*h = s*), gót *sunus*, ószl. *synū*...
magy. **puja, flú, gyermek**.

szkr. *duhitar-*, gör. *θυγατερ-*, ófn. *tohtar*, ószl. *dūšter*...
magy. **leány**.

szkr. *bhratar-*, gör. *φρατερ-* (*φρατρία* : sippschaft, ge-
schlecht), lat. *frater*, ófn. *bruodar*, ószl. *bratrū*... magyar
testvér, öcse, atyafi, rokon.

szkr. *svasar*, lat. *soror* (sosor-ból), ófn. *svestar*, ószl.
sestra... magy. **huga**.

szkr. *kapâla*, gör. *κεφαλῆ*, lat. *caput*, gót *haubith-*...
magy. **fej, agy**.

szkr. *akshi*, gör. *ὄσσε* (ὄκτις-ből), lat. *ocu-lus*, ófn. *auga*,
ószl. *oko*... magy. **szem**.

szkr. *gânu*, gör. *γόνυ*, lat. *genu*, gót *kniu*... magy. **térd**.
gör. *πυγμή*, lat. *pugnus*, ófn. *fûst*, ószl. *pęstī*... magy.
ököl.

szkr. *kravis*, gör. *κρέας*, lat. *caro*, gót *hraiṽ* (tetem),
ószl. *krūvi* (vér)... magy. **hús**.

szkr. *nabhas*, gör. *νέφος*, lat. *nubes*, ófn. *nibul*, ószl.
nebes- (menny, ég)... magy. **felleg, felhő**.

szkr. *dva*, gör. *δύο*, lat. *duo*, gót *tvai*, ószl. *dūva*...
magy. **kettő**.

szkr. *tri-*, gör. *τρι-*, lat. *tri-*, gót *thri-*, ószl. *tri-*...
magy. **három**.

szkr. *shash*, gör. *ἑξ*, lat. *sex*, gót *saihs*, ószl. *šestī*...
magy. **hat**.

szkr. *antar* (innen), gör. *ἐντερον* (eingeweide), latin
inter(us),... magy. **bent, belső, belek**.

szkr. *upara* (der obere), gör. *ὑπέρ*, lat. *super*, gót
ufar... magy. **fönt, föl**.

szkr. *madhjas*, gör. *μέσσος, μέσος*, lat. *medius*, gót
midjis, ószl. *mežda* (medium)... magy. **középső**.

szkr. *asti*, gör. *ἐστί*, lat. *est*, gót *ist*, ószl. *jestī*...
magy. **van (val-, vol-)**.

szkr. *bhavâmi*, gör. *φύομαι*, lat. *fui* (lettem), ófn. *bim*,
ószl. *byti* (lenni)... magy. **leszek, termék**.

szkr. *pâ(nam)* : *trank*, gör. *πό(μα), π(νω)*, lat. *po(to)*,
ószl. *pi(ti)*... magy. **iv(ó)**.

szkr. *sthâtum* (stehen), gör. *στάσαι*, lat. *stare*, ófn. *stâm* (stehe), ószl. *stati* (stehen)... magy. **állni**.

szkr. *sadas* (sitzung), gör. *ἔδος* (sitz), lat. *sedes*, ófn. *sezal*, ószl. *sësti* = *sedti* (ülni)... magy. **ül**.

szkr. *vêd-mi* (tudok), gör. *εἶδ-ον* (tő *vid* : lát), lat. *vid-eo*, gót *vait* (tudok), ószl. *vid-ëti* (látni), *vêd-ëti* (tudni)... magy. **lát**.

szkr. *pat-âmi*, gör. *πέτ-ομαι*, lat. *pet-o* (támad, rohan), ófn. *fêt-ah* (szárny), ószl. *pūt-a* (madár)... magy. **repül, száll**.

szkr. *mar-âmi*, gör. *μαρ-αίνω* (elhervasztok), lat. *mor-ior*, gót *maur-thr* (gyilkolás), ószl. *mor-ñ* (halál)... **hal**.

szkr. *jug-jam* (jumentum), gör. *ζυγ-ός*, lat. *jug-um*, ófn. *joh, joch*, ószl. *ig-o*... magy. **köt, füz**.

Most forduljunk a magyar-finn nyelvekhez.

Hogy a szótárkészítők az ide vonatkozó munkálatokat vagy legalább egy részüket ismerték, az kétségtelen, mert adnak finn-magyar szóegybeállításokat; s ha Hunfalvy Pálnak „Tájékozás a magyar nyelvtudományban“ 1852-ben megjelent értekezését, továbbá a külföldi nyelvtudósok (Castrén, Wiedemann, Schott, sat.) dolgozatait nem vesszük is figyelembe; ha Regulý kutatásainak eredményéről, mint a szótárszerkesztés megkezdésekor számba nem vehető mozzanatról hallgatunk is, de Sajnovics és Gyarmathi műve (Sajnovics. „Demonstratio idioma hungarorum et lapponum idem esse.“ Nagyszombat. 1770. — Gyarmathi. „Affinitas lingvae hungaricae cum lingvis fennicae originis grammaticae demonstrata.“ Göttinga. 1799.) már jó régen megvolt, mielőtt a NSzótár tervének csak gondolata is megszületett volna; s hozzájárul, hogy ezek hazai írók voltak; e két írónkat tehát a magyar-finn nyelv rokonsága vagy nem rokonsága vitatóinak számba nem venni teljes lehetetlenség volt. S ha e két mű kimutatásaiból épen a legdöntőbb bizonyítékú szókat állítjuk egymás mellé, ím ezt az eredményt látjuk magunk előtt. (Az idézett szókat a ma használt jegyekkel írjuk.)

atya: finn *ačče* (Gyarm.); votj. *ataj, aj*; cser. *alī, atā*.

anya: lapp *edne* (Gy.); vog. *anka*; votj. *anaj*.

flú: vog. *pu*; zürj. *pi*; votj. *pi*.

meny: fn. *miniä* (Sajn.); észl. *mini, minia* (Gy.).

fej: fn. *pää* (S. Gy.); észt *pä* (Gy.); vog. *pāñ*.

száj: fn. *suu* (S. Gy.).

szem: fn. *silmä* (Sajn. Gyarm.); észt *silmi* (Gy.); lapp *čalme* (S. Gy.); vog. *šām*; osztj. *sem*; votj. *sim*; mord. *selmä*.

nyelv: lapp *ńalme* (S. Gy.); vog. *ńelm*; osztj. *ńalim*; cser. *jilmä*.

fül: lp. *pelje* (Gy.); vog. *pāl'*; oszt. *pel'*; zürj. *pel*; votj. *pel*; md. *pilä*.

mell: lp. *miälg*.

szív: fn. *sidän* (S.); észt *süda*; vog. *šim*; oszt. *sem*; cser. *šüm*; md. *sedi*.

vér: fn. *veri* (S. Gy.); észt *veri* (Gy.); lp. *varr* (S.); votj. *vir*; cser. *vür*.

kéz: fn. *käsi* (S. Gy.); észt *käzi* (Gy.); lp. *kiet* (S.); vg. *kāt*; cser. *kid*; md. *käd*.

fél (dimidius, latus): lp. *pele* (S. Gy.); cser. *pel*.

szarv: fn. *sarvi* (S. Gy.); észt *saŗv* (Gy.); lp. *čorve* (S. Gy.); votj. *šur*; cser. *šur*.

mony: fn. *muna*: ovum (S. Gy.); lp. *manne* (S. Gy.); vg. *moñ*; osztj. *mun* (penis); cser. *muno*; md. *mona*.

fa: fn. *puu* (Gy.); észt *pū*; zürj. *pu*; votj. *pu*; cser. *pu*.

kő: fn. *kivi* (S. Gy.); cser. *kü*; md. *käv*.

jég: fn. *jää* (Gy.); észt *jää*; lp. *jägñe*.

víz: fn. *vesi* (Gy.); észt *vezi*; vg. *vit*; zürj. *va*; votj. *vu*; cser. *vüt*; md. *ved*.

hal: fn. *kala* (S. Gy.); észt *kala*; vg. *kul*; osztj. *kul*; cser. *kol*; md. *kal*.

felhö: fn. *pilvi* (Gy.); észt *pilve*; votj. *pilem*; cser. *pel*; md. *pel*.

éj: fn. *yö* (S. Gy.); észt *öö* (Gy.); lp. *ija* (S.); zürj. *voj*; votj. *üj*; cser. *jut*; md. *vej*.

eggy: észt *üks* (Gy.); lp. *akt* (S. Gy.); vg. *äk*; osztj. *it*; vtj. *odīg*; cser. *ikte*.

kettő: észt *kaks* (Gy.); lp. *kuekte*, *kuekt* (S. Gy.); vg. *kitag*; osztj. *kātn*; vtj. *kik*; cser. *koktot*.

három: észt *kolm* (Gy.); lp. *kolma*, *kolm* (S. Gy.); vg. *kōrom*; osztj. *χulim*; vtj. *küjñ*; cser. *kum*.

négy: észt *neli* (Gy.); lp. *nelje* (S. Gy.); vg. *nile*; osztj. *ńela*; vtj. *nil'*; cser. *nil*.

öt: észt *viis* (Gy.); lp. *vita, vit* (S. Gy.); vg. *ät*; osztj. *vēt*; vtj. *vit'*; cser. *viž*.

hat: észt *kūž* (Gy.); lp. *kota, kot* (S. Gy.); vg. *χot*; osztj. *χūt*; votj. *kval'*; cser. *kudut*.

val-ó, vol-t: fn. *ole-n* (vagyok); észt *ole-s* (való, levő); votj. *val-* (vala); cser. *ul-am* (vagyok).

él: fn. *elä-vä* (élő); észt *ela-v* (eleven); lp. *āle-d* (élet); votj. *ul-ep* (élet); cser. *il-em* (élni).

hal: *kuole-n* (halok); észt *kōli-ma'* (halni); osztj. *χala* (halott); zürj. *kul-ōm* (halott); votj. *kul-em* (halott); cser. *kol-em* (halni); md. *kulo-ž* (halott).

men-ni: fn. *mene-n* (megyek); észt *mine-ma* (menni); lp. *mannē-je* (menő); osztj. *men-em*; zürj. *mun-a*; votj. *mīn-o*; cser. *mi-em* (menni).

ád: fn. *anta-ja* (adományozó); észt *and-ma* (adni); lp. *adde-m* (adás).

tud: észt *tund-ma* (tudni); votj. *tod-o* (tudok).

nyel: fn. *ñäle-n* (nyelek); észt *nēla-m*; lp. *ñiela-m*; vtj. *ñil-em*; cser. *nel-am*.

Mondtuk, nem kell épen nyelvtudósnak lennie, hogy valaki ez egybeállítások alapján biztosan kimondhassa, hisz oly hangosan beszélnek a tények, melyik, az árja vagy a finn nyelvcsoporthal rokon-e a magyar nyelv. Az eredmény kétségtelen; a leghitelesebb, épen a döntő tanúk szava szerint a magyar és az árja nyelvek közt még csak nyomát se fődözhetni föl a közös származásnak; ellenben nyelvünknek a finn nyelvekkel való rokonsága az idézett szók egyezésének tanúsága szerint első tekintetre kétségtelenül fölismerhető. Pedig tekintetbe kell itt vennünk, hogy Sajnovics és Gyarmathy műve, meg a NSzótár megjelenése közt majdnem egy századnyi időköz fekszik; a nyelvtudomány akkori fejletlen volta s a segédeszközök hiánya következtében hány fontos adat maradt ki tehát e két szerzőnk munkájában a hiteles szavú tanúk sorából, a melyek a NSzótár készítésekor már tetemesen szaporították és megerősítették e mult századbeli tanúk vallomását? E tanúvallomásokat, a mint már kimutattuk, egész teljességükben a szerkesztőknek is hallaniok kellett, s bizonyára hallották is; s minthogy nincs okunk ítéletükben kételkedni, elhihetjük, hogy igazságukról meg is voltak győződve; s

mégis, mit tapasztalunk? Azt, hogy a valótlan valónak s a valót valótlannak állították; vagyis, a mint föntebb mondtuk, hogy az igazságtól készakarva eltértek s a valótlansághoz szegődtek át.

SZARVAS GÁBOR.

AZ ORTHOLOGIA ÜGYE NÉVY LÁSZLÓ STILISZTIKÁJÁBAN.

I.

Nem hódolok föltétlenül azon elméletnek, hogy a tudomány új vívmányait semmi esetre se tegyük a kisebb iskolai könyv közleményei tárgyává. A kinek saját gondolatai vannak, annak joga is, kötelessége is minden lehetséges tért felhasználni a gondolatok érvényesítésére. Az igazi gondolatnak nemző ereje van; úgy tekinthető, mint a tökéletessé fejlett organismus, melynek természete a szaporítás: mikor az ideje megérkezett, nem lehet neki megtiltani, hogy ne töltse be rendeltetését.

Más rovat szól azokról az új gondolatokról, melyek a levegőben röpködnek ugyan, de még nem ragadta meg őket életet jelentő alakításra az individualis szellem.

Még különösebbek azok, melyekkel igenis sokan bajoskodnak, tehát a melyek a közös megállapodások előtt valódi tekinetelyre nem is vergődhetnek.

Kétségkívül ilyen az úgynevezett magyar nyelvújítás ügye is. Sokat kell addig kutatni, okoskodni, sőt compromittálni is, míg bizonyos formák (nemcsak egyes szavak, hanem valóságos szóformák) a bitorolt polgárjogot elvesztik, vagy pedig törvényesen megnyerik; mert a nyelvképződés nem csupán logikai folyamat, hanem egyúttal történeti is, mely, a mint a multból szolgáltatott izlésünk és akaratumk ellen tényeket, épen úgy szolgáltatathat a jövőben is.

Névy László sokkal szebb eredményeket mutat föl az irodalom több terén, mint hogy a tüzetes nyelvészkedést bátran másokra ne bízhatná.

Könyve 8-ik lapján azt mondja: „A stilisztika nem ad utasítást új szók alkotására; de főkép minálunk nagyon is helyén van a figyelmeztetés, hogy a közelebbi évtizedektől öröklött, s újonnan felmerülő kifejezéseket meggondolva, komoly bírálat után használjuk“. Alább pedig: „A nyelvújítás eredményei legnagyobb részt meghonosodtak az irodalmi és társalgási nyelvben is; de van sok oly szó régibb íróinknál, melyek nem tudtak közkeletre vergődni, mások, melyek csak alakváltozással jöttek divatba. Ezekre nézve szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy

az olvasó egy-egy első rangú író példáját se kövesse. A mi hibás, azt méltán átadhatjuk a feledésnek."

Az itt a fő baj, hogy mindjárt a kiindulás pontja is hibás, mely szerint a stilisztikának szóképzéshez köze nincs. Én azt hiszem, hogy a szóképzés épen nem kizárólag nyelvtani dolog, hanem nagyrészt philosophico-poetikus is egyszersmind. Sok szóban, mely különben nyelvtanilag egészen rendes, lehet vastag fogalomzavar, vagy legalább tétova határozatlanság. Pl. mi baja van az *üzlet* nótáján lábra kapott *ügylet*, *jogügylet* szónak, ha csupán a képző erejét, meg a tö jogosultságát tekintjük? És mégsem egyéb az ügyész urak fattyas fundusán termett burjánnál! *Ügylet* vagy *ügyelet*, *ügyelés* a ráügyelés, felügyelés értelmében jó is, szükséges is; de az *ügy* csak nem maradhat ügy, mint az *ügylet* gyártói kívánják, mikor már *l*-lel ígét képeztek belőle, az igéből pedig *t*-vel új főnevet?

A sokkal használtabb *jogügylet* azonban még rosszabb; azaz, ez épen semmi módon sem tűrhető. Benne a *jog* vagy subjectum lehetne vagy objectum. Hogy objectum nem lehet, azt a grammatika mutatja meg; mert az *ügyel*-nek nincs egyenes, azaz szenvedő tárgya, hanem csak *ra*, *re* ragos vonzata; ezt a *ra*, *re* ragot pedig az összetétel kedviért eldobni nem szabad. Hogy a *jog* subjectum sem lehet, azt már nem a grammatika, hanem csupán a jog fogalom természete fejti meg, a mely nem activ, hanem passiv. A jogi vagy jogbeli ügyet nem is lehet sem a jog ügyeletének képzelni, sem a jogra való ügyelettel össze-zavarni.

A stilisztikának a szabatos és tiszta nyelvről, meg a gondolatok helyességéről szóló részei egyenest a szóképzést is illető tanításokat hirdetnek. Ezeket alkalmazhatta volna Névy pontosan a magyar nyelvújításra vonatkozó tanácsaiban. Hogy a nyelvészettel nagyon sokat törödni nem akaró, de mégis egyedül annak érdekeire vigyázó szabály mily nagy mértékben szorul a világosságra, Névynek saját szavai is bizonyítják: „Néhány példából láthatni, minő kifejezéseket értünk a jellemzettek alatt".

Az a bizonyos jellemzés ebből áll: „Igen sok szót csináltak újabban, jót és roszt; a csinálmányból sok vagy épen nem, vagy csak alakváltozással tudott közkeletre vergődni" stb.

A dolog természete szerint a közkeletre épen nem vergődhetett szavak között lehetnek jók is, roszt is; másoknál az alakváltozás volt a divatosodás föltétele. E változás helyesség tekintetében épen úgy lehet közönyös, mint javulás, vagy rosszabbulás.

Tehát eddig e szabálynak csak az az értelme, hogy a

közönség tetszése határoz: a mit felkarol, az jó. De ez a legszélsőbb, a legindokolhatatlanabb neologia elve!

És valóban ez értelem ellene is mond az erősen orthologizáló következő sornak: „Ezekre nézve szükségesnek látjuk megjegyezni, hogy az olvasó egy-egy első rangú író példáját se kövesse.” Hogy mit kell érteni az „ezek” alatt, azt e szavak mondják meg: „A mi rossz, azt bátran átadhatjuk a feledékenységnek”.

A példák azonban semmit sem bizonyítanak, csak azt, hogy a szabály, melyet bizonyítaniok kellene, homályos és zavaros. Divatosnak divatos és kétségkívül általános használatra vergődött szó valamennyi; de olyan egy sincs köztük, melynek alakja roszból változott volna jóra; csak olyan van, mely megromolva tetszett. A többinek régi alakja is helyes volt, az új is az; a változást, ha nem a hóbort, de a nyelvtörvény sem, hanem csupán az aesthetika követelhetette. Lássuk őket egyenként!

Rény, erőny; ma: *erény*. Mind a három rossz. *Hontárs* = *honfitárs*. Nyelvtanilag egyik olyan jó, mint a másik. Jogos összetétel mind a kettő, birtokviszony alapján; az a nagy baj csupán, hogy az a viszony az előbbiben lehetetlenség; mert a honnak nincsen társa. De ha jelenthetne is valamit a *hontárs*, az sem lenne soha *honfitárs*.

Játékszin = *színház*. Mind a kettő jó és értelmes; de az első mégis értelmesebb, mint a második. *Szin* = scena, σκηνή, orosz *szjen*, mongol *szain* már maga is helyet, tágas, üres, elől minden esetre nyitott helyet jelent; tehát a *színház* pleonasticus szó, melyben épen a játék nincsen benne; olyan épület, mely csupa szín, vagy melyben csupa színek, pl. csizmadiaszínek, vásárszínek stb. vannak, mint a párisi les halles; ellenben *játékszín* = a játéknak helye. A népies összetételekben is: kocsiszín, levélszín, vásárszín mindenütt a szín az alapszó.

Mesterség (ars) = *művészet*. Az első, a régi kitünőleg helyes szó, alkalmas minden felsőbb jelentőségre is a mester szó nemesebb értelme szerint; de alakjának semmi köze sincs a másikéhoz; *művészet* nem lett a mesterségből, hanem egészen más szerkezet. Itt az a fő dolog, hogy két példabeli szó semmi módon sem változott át egymásból, tehát e helyt idézni semmiképen sem lett volna való!

Költész, költér = *költő*. Az utolsó jó, a két első rossz; csak az nem igaz, hogy az utolsó újabb amazoknál, sőt inkább a régi, jó költő büszkén mondhatja amazoknak: *hesterni estis*. Nem alakváltozással jött divatba a költő, hanem alakjának nyegle változatait nem is tűrte maga mellett életben.

Elölülő, legfent ülő = *elnök*. Szembetűnő, hogy a két régi nyelvi szerkezetre nézve kifogástalan volt, de az újabb változat minden ízében rossz. *Kinyomat* = *kifejezés*. Mindenik jó és használatos ma is, csak az értelmük lett szabatosabbá. *Test* = *testület*. Az utóbbi az előbbiből származik, de nem egészen törvényes uton; mert *testül* ige nincs; de, ha volna is, a *testület* igazság szerint akkor sem tehetne *corps*-t! Használatos, mint sok más gyanús szó. *Izlet* = *izlés*; *összveredőlt* = *összekulcsolt* mind a két pár egyként jó.

E példák, mint előre is mondtuk, semmit, de épen semmit sem bizonyítanak; van köztük vegyest jó és rossz szó, régiből és újból. Egyébiránt hogy Névy az egyenlőség jele után vetett szavakat jóknak tarthatja, azt ha az ember szemeinek hihetne, néhány, a legeslegújabb szójavítások szerint böngészett példájából lehetne is következtetni.

Ezekre így vezet át: „Az újítás manap is foly, s gyakran oly kifejezéseket hoz forgalomba, melyek sem nem szükségesek, sem nem helyesek. Ilyenek pl. *boncznok* = *műtő*, *vigarda* = *vigadó*, *szálloda* = *fogadó*, *szivélyes* = *szives*, *idény* = *ivad* stb. Itt az egyenleteknek második fele, alakilag legalább minden esetre helyes, az első pedig kétségkívül helytelen: csupán az első pár tetszik kissé ingatagnak; mert ha a *boncznok* ellen kifogást teszünk, talán a *műtő*-ben is bátrabb kelleténél a *tevő*-nek *tő*-be rántása; ha pedig nem így elemezzük: *mű-tevő*, akkor e szónak se eleje, se veleje. Külömben még ez a két szó nem is aequivalens; *boncznokot* másképp anatomusnak híják, a *műtőt* pedig operateurnek.

Hogy Névy csakugyan az orthologia nevében akar szólni az ifjakhoz, azért nemcsak modern tudományossága és irodalomtanári reputációja kezeskedik, hanem saját szavai sem magyarázhatók egykönnyen egyébként: „A mi hibás, azt méltán átadhatjuk a feledésnek,” s följebb: „.... általános tapasztalat, hogy a szóképzésben nem mindig tudományos elvek, hanem gyakran véletlen, az önkény vezették és vezetik ma is nyelvújító íróinkat.”

De ha a szigorú törvényesség sürgeti, azt nem oly kuszáltan kellene tennie, mint a hogyan teszi; mert ugyan melyiket adjuk át a feledésnek az *erény* és *erőny* közül, mikor mindegyik rossz; melyiket a *játékszin* és *színház*, *izlet* és *izlés*, *összveredőlt* és *összekulcsolt* közül, mikor mindenik jó? Vagy miért adtuk át feledésnek a jó *előlülőt* a rossz *elnökért*? stb.

Ha értelmesen és következetesen tanítja Névy az orthológiát, nem úgy kell beszélnie a közkeletűségről, hogy az ember nem tudja, jóság criteriuma gyanánt akarja-e azt tekintetni, vagy

megfordítva, inkább csalárd játéknak, mely ellen küzdenünk kell, hogy el ne ámitson bennünket. Az alakváltozást sem egyedül az általános elfogadás föltételeként kellene emlegetni, hanem úgy, hogy ez igen sokszor a leghatározottabb romlást jelenti, a jónak rosszra változását. Nemcsak azt kellene mondani, hogy a rossz szó használatában egy-egy első rangú író példáját se kövesse az ifju, hanem azt is, hogy a jó szót még a legutolsó rangú írótól és bárki fiától is elfogadják a rossz helyett, habár a legelső íróknál és országszerte lenne is ez divatos.

És így aztán határozott szempontokból elvszerűleg kellene csoportosítani a példákat is.

Én a magam részéről azonban ennek idejét még nem látom teljesen elérkezettnek. Igen sok még a vitás kérdés; némely használatról nem mutatható ki biztosan, hogy rossz; más kettőről, hogy melyik a jó, melyik a rossz. Valameddig ezek tisztázva, megállapítva nincsenek, mindaddig én részemről nem tartom tizenhárom-tizennégy éves ifjak könyvébe valónak az ily vitás dolgokat.

BABICS KÁLMÁN.

A TERMÉSZETRAJZ MŰNYELVE.

V.

III. Helyettesítendő k. Nyelvtani szempontból kifogás alá ugyan nem esnek, de nehézkességük miatt, vagy pedig azért, mert épen nem bélyegzők, mégsem tarthatók meg: *berec* (Pimpla); e szó jelentése csipa vagy rinya a szemben: fekete fürkésző; *cseszle* (Bibio) székely tájszó, másutt *muslica*: ször szunyog; *csetléske* (Fissurella): tölcsercsiga; *dandár* (Xylocopa): gerenda pöször; *éjdísz* (Catocala): rendszalag; *éjjélész* (Acronycta), fajai szerint: nyíl sat. -jelű lepke; *falók* (Gulo), a régiebb íróknál az orosz rozomak szerepel: medve menyét; *fejék* (Cidaris): (fejalakú) borzocska; *fülbő* (Otus): füles bagoly; *hagymász* (Tenthredo); levélszűrő darázs; *hegyfar* (Leptura) karcsa: karcsú cinczogó; *kabóca* (Cicada), kabola kicsinyítve; bélyegző hangja szerint nevezzük el: cicergőnek; *kérgecs* (Xylina), lásd éjencz: (füvi) bagolyfejű; *orrszarvú* (Rhinocerus), vagyis olyan állat, melynek szarván van az orra, vagy szarva orrhoz hasonló (csigaszarvú, lapátszarvú), legyen: szarvasorrú v. szarvorrú; *ponc* (Sitta); e szó jelentése (Simai Kristóf szerint) véső, vésű; az állat neve a népnél kopács, kovács és: favágó; *rinya*

(Scolopendra); e szó (jelentése csipa) talán azért alkalmaztatott, mert az állat lábainak izei valóban csipára emlékeztetnek; azonban a népnél ismeretes mint *papmacska* és: *lapos soklábú*; *szellemke* (Alucita), a népnél *kökénymoly*: *ujjasszárnnyú*; *szingisz* (Euprepia): *medvelepke*; *szinék* (Apatura) csillér: *gyöngyházlepke*; *üllőke* (Malleus). A malleus épen nem üllőt (tájdivatosan üllő-t) jelent, hanem kalapácsot; ennélfogva: *kalapácskagyló*; *varancsorr* (Ammodytes): *homokivipera*.

Helytelen alkotásúak; *zsengő* (Squilla): *sáskarák*; *boszor* (Acherontia). A népnél azon lepke, mely a tehén és más fejős állatok hasznát elveszi (minthogy istállóban tartózkodván hangos röpte által rettegést s ez által a tej elmaradását okozza), *boszorkánypille*. Ilyenek mindenekelőtt az éjjeli *pávaszem*, a *halálfej* és a *Catocala*; az állat népies neve *halálfejű boszorkánypille*. Táplálkozása (Solanum) s bélyegző pergő hang röpte miatt (l. *szender*) ajánljuk: *ebeszőlős pergő*; *bömböly* (pedig hallgat, mint a Trigla kivételével a többi hal (Mugil): *tengeri támolygó*; *csermöly* (Pandion), a népnél *halászsas*: (folyami) *halászsas*; *csibor* (Hydrophilus), a népnél: *fekete vagy tüskéshasú uszóbogár*; *harács* (Haliaetos) a régiebbeknél: (tengeri) *halászsas*; *kalaj* (Periplaneta): *csótán*; *kalloz* (Gnaptor): *büzögő*; *suran* (Gonopteryx): *citromlepke*; *szender* (Sphinx). Míg a nappali pillék röpte lassú, mondhatni előkelő lebegés, addig az estieké gyors, türelmetlenül erőlködő és ennélfogva hangosan: *pergő*: *teng* (Flustra) *fátyolkorál*; *botrog* (Cancer) talán *potroh*: *erszényrák*; *csajág* (Trichius): *kefebogár*: *csürök* (Trochus): *gyöngyházcsiga*; *gyaka* (Buthus): *afrikai scorpió*; *likács* (Lycosa): *erdei pók*; *sarol* (Coprís): *holdszarvú*; *szelme* (Psyche) hernyója: *zsákhordozó*; *szipoly* (Anisopliából): *kiscerebogár*; *teneg* (Pelagia): *világító kocsonya állat*; *utáncs* (az összetételekben egyáltalán nem helyeselhető; (l. Nyr. VII. 120. l.); *acsa* (Libellula) röpte miatt (l. *szender*): *rezgő*; *bincs* (Boarmia cinctaria): *nyírfa araszká*; *alkár* (Polistes): (mezei) *darázs*; *cincúr* (Bombylius): *gyapjas légy*; *cingolány* (Cicindela): *homokfutó*; *csorva* (Opatrum), szárnyai rendszeren sárosak, porosak: *porbogár*; *eszelény* (Rhynchites), a népnél csak *zsizsik* (pl. borsó-, makk-, gabona-): *zsizsik*; *geréncs* (Spondylus): *kerepkagyló*; *gurdacs* (Trachea): (fenyves) *bagolyfejű*; *gyelme* (Tachina): *hernyóölő légy*; *holyva* (Staphylinus): *szitaszárnnyú*; *jeszke* (Trombidium): *bársonyatka*; *kanakuc* (Syrnium):

bagoly; *kárács*, *kórács* (Neophron): dögkeselyű; *kecér* (Argyroneta): vízi pók; *meselény* (Ophion), potroha sarló alakban van görbülve: sarlódarázs; *orzony* (Procerus): óriás futó; *pandár* (Proteus) *vergye*: angolna göte; *porva* (Dermestes): szalonnabogár; *seléb* (Apus), a népnél kecskerák: hanyattuszó levélrák; *serinc* (Acerina), a népnél: buczó; *szonya* (Larentia): szalagos araszka; *tergély* (Cobitis), a népnél: csík; *törny* (Hylesinus): háncszú; *törköny* (Acidalia): déraraszka; *vergye* (Proteus): angolna göte; *veszke* (Lamia): szösös cincogó; *agyard* (Monodon): agyarcet; *alkonyász* (Sphinx euphorbiae): ebteji pergő; *áska* (Gryllotalpa): vakondtücsök; *babocs* (Cyamus): cettetű; *bimba* (Daphnia): vízi balha; *bonyolca* (Voluta): ránczcsiga; *bugyasz* (Crangon), mint honi neve: garnéla; *buka* (Cinclus), a népnél vízi seregély és: vízi rigó; *bukály* (Nepa): vízi scorprió; *bütke* (Gecarcinus): erszényrák; *bűzge* (Blaps), a népnél bűdös bogár, sváb bogár: bűzgő; *cickány* (Sorex), a népnél: gözű; *csészem* (Patella): csészecsiga; *csőrönd* (Ornithorhynchus): ajvond; *csövely* (Solarium): napcsiga; *dezeny* (Astraea): csillagkorál; *diszély* (Cetonia), a népnél fényes bogár és: rózsabogár; *döfők* (Procrustes): nagy futó; *dülész* (Rhombus): laphal; *édecs* (Melophagus): juhkollancs; *égálcány* (Cnethocampa): pohók; *ékény* (Calasoma): bábrabló; *enyhész* (Limenitis): nyárfa pillangó; *érdesz* (Aspro), népies neve: bucó; *feketély* (Melanoroma): fekete szárnyú; *fémész* (Buprestis): pompabogár; *fényész* (Fulgora): (hólyagfejű) cicergő; *forgony* (Turbo): holdcsiga; *fülör* (Haliotis): szivárványcsiga; *gócány* (Mytilus): gócos csiga; *gödrény* (Botryocephalus): gödrösfejű; *gőzelény* (Cecidomyia): gubacs szúnyog; *gyöngye* (Perla): fátyolka; *gyülecs* (Gorgonia): legyező korál; *habany* (Mya): tátókagyló; *hólyagány* (Malachius): puffadozó; *hosszány* (Aeschyne): rezgő; *högyész* (Maja): tüskés rák; *keve* (Lithoria): (zuzmós) szövő; *kezeng* (Chirotes): vájó; *kisa* (Perotis) pompabogár; *kurtály* (Hister): csonkabogár; *kuszany* (Anabas): mászó hal; *külle* (Botryllus): (fürtös) ascidia; *kürtöny* (Tritonium): Tritonkürt; *lóga* (Exoecetus): repülő hal; *markász* (Gammarus): balharák; *mezöngy* (Agrotis): (vetési) bagolyfej; *mocsga* (Paludina): tavi csiga; *nyálang* (Sialis): iszaplégy; *orsonya* (Ascaris), a népnél: bélgiliszta; *orvaly* (Gypaetos): (szakállas) keselyű; *őrlecs* (Cavia): tengeri malac; *pikkecs* (Lepisma), a népnél: ezüstbogár;

petymeg (Vivirra), a régiebbeknél: cibét állat; *rejtény* (Tenebrio): lisztbogár; *sodorka* (Filaria): fonalféreg; *subács* (Chiton): bogárcsiga; *suholy* (Bubo): (nagy) fülesbagoly; *szaporcsa* (Palingenia), a népnél: tiszavirág; *szírmány* (Hylaeus); karcsú méh; *szömörke* (Argulus): leveles rák; *szörnyeg*: Medusa; *szurkocs* (Pissodes): fenyőzsizsik; *talpály* (Procyon): mosó medve; *tálték* (Clerus): szalagbogár; *tarkály*, *kurtály* (Hister): csonkabogár; *tokász* (Carpocapsa): betokozó; *túrász* (Caecilia): giliszta kigyó; *tüsköny* (Echinus), mint a régiebbeknél: borzocska; *tűzöl* (Salamandra), egyik honi faja (a népnél: tűzes gyík) valóban tűzfoltos, de a másik fekete, azért a „lucus a non lucendo” kikerülése végett legyen gyíkgöte; *vidorcsa* (Galleria): viaszmoly; *zsinegény* (Mermis): húrféreg; *agancsár* (Lucanus): szarvasbogár; *bájlór* (Callidium): (violaszínű) cincogó; *bodonc* (Porphipophora): bőrzsönbogár; *bohóc* (Naja): szemüveges kigyó; *bögönc* (Panorpa): skorpió légy; *burkonc* (Galeopithecus): repülő maki; *csacskár* (Pastor): rózsaseregély és rózsarigó; *csevér* (Tubipora): organa korál; *csillér* (Argynnis): gyöngyfolt lepke, gyöngyház lepke; *csötér* (Solen): kardhüvely (kagyló); *csüllör* (Cypraea): porcelán csiga; *édenc* (Paradisea): paradicsom madár; *éjenc* (Noctua), egész teste, de különösen feje s nyaka igen lágy, bagolynemű szőrrel van fődve, azért bagolyfejű; *fegyver* (Aratyomis): törös légy; *forgonc* (Strombus): szárnyas csiga; *galacsár* (Gymnopleurus): labdacsozó; *galandár* (Blennius), a régiebbeknél: szőr fark és: ostorhal; *góronc* (Tridacna): kanyargós kagyló; *gúbonc* (Rhodites): csipkeszűrő; *gyalmár* (Epeira): *gyalom* alig ismert kifejezés „szövés”-re; az állat népies neve: keresztess pók; *gyászma* (Andraena): földi méh; *hordály* (Ectopistes): vándor galamb; *illár* (Aromia): pézsmás cincogó; *izgonc* (Lytta), a népnél: fényes bogár és: körisbogár; *izmóc* (Dorcadion): (köpcös) cincogó; *kapzsár* (Asilus): ragadozó légy; *kérgősz* (Limulus): iszaprák; *könnyedőc* (Elaphrus): partifutó; *kuszma* (Anguis), a népnél: kurta kigyó, vak kigyó, rézkigyó: kigyógyík; *lapor* (Phyllidium): vándorlevél; *lélme* (Psyche) szelme: zsákhordozó; *likár*, *fúrály*: Terebratula; *markonc* (Manatus): kéz cet; *mozgár*, *mozgor* (Nasua): (mozgóorrú) medve; *nyakar* (Rhagium), levágott fatuskókban rágódván, ganéja korpás: korpás cincogó; *nyakonc* (Rhaphidia): tevenyakú légy; *nyüvönc*, *nyuvonc*:

Beroë; *ollor* (Chelifer): könyvskorpió; *orožma* (Rostellaria v. Chenopus): lúdláb csiga; *peszér* (Silpha), a népnél: dögbogár; *péter* (talán *petér* Ovula): tojáscsiga; *sárnyonc* (Pteropus): szárnyas eb; *sziklár* (Saxicola): szikla-fülemile; *színér*: Aphrodite; *szitár*, *szitkár* (Sesia): (méhalakú) pergő; *szökönc* (Haltica), a népnél: földi balha; *szövérr* (pedig épen nem sző, Phalangium), a népnél: kaszás pók; *táltor* (Mantis), a népnél: vándorka, csüribogár és: csürszöcske; *tömszér* (Dasypogon): borzas légy; *tülkönc* (Oryctes), a népnél: szarvorrubogár; *zenér* (Sylvia): fülemile; *zögér* (Anthrax): bársonylégy; *zöhér* (Tenthredo) hagymász: levélszuró darázs; *zúgár* (Segestria): pincei pók; *zuzár* (Boa): óriás kígyó; *bötkös* (Lophius), a régiebbeknél: sárkányhal; *hengenye* (Lema): liliumbogár; *rejke* (Cryptophaga): gombaszú; *repecs* (Asellus): vízi sokklábú; *sérés* (Malapterurus): sajgató harcsa; *szivárcsa* (Gobius), a népnél: kövi hal; *szivornyász* (Sipunculus): szivatyús; *szökető* (Physiter), a régiebbeknél fizetér: fuvó cet; *szörkész* (Trichodectes): ebtetű; *szurkoly* (Troctes): könyvtetű; *szürkülény* (Smerinthus): esti pávaszem; *tellény* (Tellina): tányérkagyló; *vetemér* (Mamestra): (káposzta) bagolyfejű; *vörelény* (Pyrrhocoris), a népnél: isten tehene (ámbar az olajbogarat is így nevezik): bilibáncs, bodobács; *csipdér* (Gammusus): bogár atka; *nyuvonc* lásd *nyüvönc*; *röpér*: Pterostichus; *bócfark* (Dasyurus): erszényes medve; *bócláb* (Dasypus): övöske; *dogaláb* (Oedipnemus), a népnél: szélkiáltó; *selyörke* (t. i. selyemkagylóörke Pinnotheres): kagylóör; *türkész* (Chirotes) kezeng: vájó; *vilagy* (Triphaena): gyászövrü bagolyfejű; *bájcsáp* (Eucera): szarvméh; *fülcsáp* (Aplysia): mocsokcsiga; *fogincs* (Anodonta): tavi kagyló; *héjincs* (Limax), a népnél: nyálas csiga és: meztelen csiga; *jósžány* (Eumenes): harangdarázs; *partigáz* (Himantopus), a népnél: gyöngyös vérlile; *vörpetty*: Doritis Apollo; *cicús* (t. i. uszó cickány Mygale): pénzsmás gözű; *csontör* (t. i. csonttörő Haliaetos) harács: (tengeri) halászsas; *hogor* (Palamedea): pásztor madár; *kúcsföd* (Cebus): farkodrómajom; *pödörnye* (Macroglossa): galambfarkú; *sarág* (t. i. szarrágó Scatophaga): sárlégy; *virha* (t. i. virághoz hasonló, Anthidium): gyapjas méh; *virtász* (t. i. virágmászó Anthrenus): gyűjteménybogár.

FIALOWSKY LAJOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Okiratbeli magyar szavak.

Gaj (galy): erdő; (meta) pervenit ad unam parvam silvam
wlgo gaÿ vocatam... iuxta quamdam multitudinem arborum
que wlgariter moy s - gaÿ a nuncupatur... 1234.

Gödör; per quamdam vallem wlgariter hologus - gudur
dictam... 1254.

Gyep; meta vadit ad terram incultam que gep vocatur..
1257. — magna via que vulgo dicitur chebe - gep ue... 1200.

Gyomor; vallis balha - gumur... 1252. — Nem tudom,
helyesen olvastam-e így a gumur szót, melynek talán inkább a
gömör vagy gyömör kiejtés (Gömör vmegye, Gyömrő falu)
felelne meg; egyébiránt alig ha tévedek, ha a kettő közt ugyanazt
a hangpárhuzamossági viszonyt keresem, a mely pl. ardó és
erdő, zokog zökög (ez utóbbi a régi nyelvben), kornyadoz
görnyedez szavaink közt van.

Halom, halm; ad vnum monticulum holm vocatum...
1303. — monticulus keyk - holm... 1270. — ad montem lycos -
holm... 1231. — meta venit ad locum qui mogos - halom
vocatur... 1257. — versus curtem scen - holm... 1067. — ad
quendam monticulum qui dicitur ser - holm... 1269. — prima
meta incipit super ser - holm... 1290. — Előfordúl kicsinyített
alakban is, p. o. monticulus hulmuch (halmocs, halmocska).

Hát; ad unum fossatum et foveam aruk - hat dictum...
1251. — ad meridiem super erdeu - hat... 1251.

Határ; ibi est cumulus, hoc est hatar... 1086. — ad
metas terreas que dicuntur sceg - hatar... 1268.

Hegy; mons akaztow - hegy... 1291. — ad vnum
berch qui vulgo eregeteu - hig vocatur... 1256. — ad quendam
lapidosum monticulum kues - heg vulgariter nuncupatum ...
1295. — mons mezechtelen - hig... 1278.

Hely; ad locum qui dicitur lessu - hel... 1251. — pisca-
ture que weyz - hel vocantur... 1300. — kender - hel (l.
föntebb a fö alatt).

Homok; in terra wlgariter humuk dicta... 1269. —
locus wegu - homoc... 1194.

Horh; így magában ezt a szót nem találtam, s nem is
értem, de összetételei, mint horh - fw, horh - ag, hor - thetw
azt mutatják, hogy kellett valami földrajzi értelmének lenni; a
következő adatok adnak talán némi felvilágosítást: in quodam
monticulo keykholm vocato, iuxta quem est quoddam horhag..

1270. — ad vnum zurduk vel horhag....1267. — vallis zwrduc....1297.

Jó; ebben: pratum quod keth-you-kyzi vocatur...1246.

Kebel; (meta) ascendit ad sumlw-kebel....1257. — Kár, hogy a szöveg meg nem mondja, mi volt ez a hely; azt hiszem, leghelyesebben valami völgy-félét érthetünk rajta. Több példáját nem találtam.

Kert; ad vnum virgultum fywz-kerth vulgariter nuncupatum....1299. — pomerium noyg-kert....1297. — ad quoddam pomerium wlgo weg-kerth vocatum...1275.

Köz; pratum quod keth-you-kyzi vocatur...1246. — XIII. jugera sita inter arbores, vide licet que wlgo denominantur scil-cuz...1225.

Kút; iuxta quandam fossam aldou-cuth....1214. — (meta) currit de iuxta byzus-cut...1268. — in latere montis est fons qui vulgo gyznou-kuth nominatur...1263. — fons hydeg-kut...1295. — locus kauas-kuth...1270. — (meta) pervenit ad puteum burcut...1261. — Némi kétség fér hozzá, hogy burcut vehető-e a bor és kút összetételének; hallottam, hogy Visken, Máramaros megyében, az ottani fürdön nem annyira a savanyúvíz forrást, mint inkább magát a savanyú vizet nevezik borkutnak; a viski ember például így beszél: borkutat ittunk, tölts borkutat a boromba, stb.; a mire akarátlanúl is a szláv burkotati = buzogni, forrani szó jut az embernek eszébe; s nem is lehetetlen, hogy a borkutak inkább ezen buzgó, pezsgő minőségüktől, mint sem a borral való összehasonlításból nyerték nevüket.

Láp; ebben: palus que lap-sar vocatur...1268.

Láz; quoddam berch Ysaac-lasa vocatum...1295. — (meta) pervenit ad laz-potoka...1268.

Lelesz; halászó hely; piscatura fel-lelez et inferior lelez...1261. — Ezzel egy hihetőleg ez a szó is: liz; piscature ernem-lyz, fel-liz, mege-liz...u. o.

Liget; locus ligeth vocatus...1270. — ad vnam planiciem ligheth vocatam....1292. — (meta) pervenit ad locum qui mogos-lyget dicitur...1231.

Lyuk; meta pervenit ad boazliuk (borzlyuk)...1300. — locus vulgariter kygolyuk dictus...1279. — ad fossatam vulpinam quam rouos-luk vocant...1268.

Mál; in quodam berch seleu-mal dicto...1295. — mons keyk-mal...1275.

Megye; ad metam terream que est in mege...1315. —

per quoddam mege in latere byrch...1288. — spinosa distinccio que vocatur mege...1237.

Mező; subtus campum cukÿn-mezeÿ...1231. — campus nÿres-mezeu....1276. — ad locum qui zokol-meze e dicitur...1231. — Az ismeretes *d* képzővel: ad locum qui cuÿs-meze d (kis vagy kiis-mezed, v. ö. kis-ered) dicitur...1231.

Mocsár; (meta) vadit per mochar ad montem...1231. — stagnum mel-mochar...1265.

Oltvány; tendit ad unam silvam que wlgariter olthuan nuncupatur...1278. — Közelebbi értelmében: tangendo quamdam pomum oltuan dictam...1299.

Orom; ad apicem unius montis wlgariter orom vocatum...1287.

Orotva (irtovány); exceptis purgacionibus que wrutua dicuntur...1271.

Örem (örvény?); meta incipit in fluvio Turuch in vno profundo evrem...1291. — piscatura eurem...1225. — locus livk-eurim...1269. — (meta) transit Ticiam in loco nog-ewrem vocato...1067.

NAGY GYULA.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

A szerkesztőségtől fölvilágosítást kérnek a következő kérdésekre nézve:

1. Kérdés. „Debreczenben és vidékén a közelítő *-hoz*, *-hez* rag egy bizonyos esetben a főnévtől elmarad, pl. „Csákiék. Futóék megyek” e helyett: Csákiékhoz, Futóékhoz. Vitatkozás tárgya lévén, vajjon helyes-e az előbbi használat, sziveskedjék a szerkesztőség eldönteni, hogy a kettő közül melyik a helyesebb használat: „Csákiék, vagy Csákiékhoz megyek”, és hogy az előbbi használat, mely egyenesen tájszólás, elítélendő-e vagy nem.”

Felelet. A kettő közül, irodalmi szempontból ítélve, a „Csákiékhoz megyek” a helyesebb használat. Az irodalmi nyelv ugyanis köz megegyezés, köz megállapodás eredménye; e szerint épen az a fő kelléke, hogy lehetőleg egységes legyen, s azért mindazt, a mi az egységesség elérését akadályozza, elhárítani törekszik. Így tekintve a dolgot, a „Csákiék megyek” használatra az irodalmi nyelv nem adhatja rá szentesítését. De ebből korántsem következik, hogy joga van kárhosztatni, s mint helytelent, rosztat elítélni. Minden nyelvbeli használat, a melyre rá nem bizonyítható, hogy külső, ellenséges hatás nyomása alatt keletkezett, jogos és

törvényes, ha mindjárt csekély vidékre terjed is ki. A tájnyelvek egymással szemben teljesen egyenlő rangú felek; s a hol különbségek mutatkoznak köztük, egyiknek sincs joga a helyességet a többiek kizárásával egyedül a maga számára követelni meg még akkor sem, ha netán e használatok egyik-másikának elfogadásában az irodalmi nyelv már megállapodott volna. A mely vidéken tehát valamely használat járatos, egy más vidék sem vitathatja el tőle a jogot, hogy ne éljen vele; de viszont ő sem követelheti magának, hogy a többiek a magukéről mint hibásról lemondva, az övét fogadják el. A Debreczen környékbeliek tehát csak a maguk jogával élnek s nem vétnek senki ellen, ha „Csákiékhoz” helyett egymás közt úgy mondják, hogy „Csákiék megyék”; hasonlóképen a székelyek s moldvai csángók sem hibáztathatók, ha „hozzánk” helyett azt mondják: „jöjjenek nállunk — ménék fél néénémnél”; sem a hétfalusi csángók s a Bars, Nógrád sat. megyeiek, mikor így szólnak: „Andrásni (Andráshoz), mestérnyi megyék.”

2. Kérdés. „Engedje meg a t. szerkesztőség, hogy becses véleményét az alábbiak iránt pár sorban kikérhessük. Egy barátunk ugyanis engem és egy másik barátját, kik mindketten családos emberek vagyunk, ekként hívott meg magához: „N. Farkast és N. Károlyt becses családjával hozzám szívesen elvárom.” Kérdés, helyesen van-e így: *családjával*; avagy *családjaival* kellett volna mondania? Továbbá a fentebbiekben e kifejezés: *családjával* egyértelmű-e azzal, ha a helyett *családjukkal* mondatott volna? Vagy pedig ez utóbbi helyett a többes *családjaikkal* lett volna a megfelelő kifejezés.”

Felelet. Forduljunk magához a nyelvhez; keressünk világosan beszélő analógiákat, s halljuk meg, mit beszélnek azok. Minden embernek van teste, lelke, feje, orra, szája, nyelve, torka, nyaka, háta sat.; azaz a birtokos több, a birtok egy; de a birtok meg van külön mindegyik birtokosnak. Mit sugall mindegyikünknek a nyelvértéke, melyik a kettő közül a helyes szerkezet, az-e hogy: „Nincs *testeinknek-lelkeinknek* hová lenni — Nektek minden szót a *szájaitokba* kell rágni — Vigyázzatok, hogy *torkaitokra* ne forrjon ez a dolog — *Hátaikon* verték el a port”, vagy pedig ez: „Nincs *testünknek-lelkünknek* hová lenni — Nektek minden szót a *szátokba* kell rágni — Vigyázzatok, hogy *torkotokra* ne forrjon — *Hátukon* verték el a port?” Nem hiszszük, hogy akadna született magyar ember, a ki az utóbbi használatot föltétlenül ne helyeselné, s viszont az előbbi szokatlannak, visszatetszőnek ne találná. Térjünk most a kérdésre. N. Farkasnak van családja s van N. Károlynak is; épen

úgy van külön mindegyiknek egy családja, mint van egy orra, feje, nyelve, nyaka, élete sat. A mint tehát viszáson beszélénk, ha így szólanánk: „Az emberek *fejeikkel* vagy *fejével* együtt *életeiket* v. *életét* is elvesztik”, szintúgy viszáson van mondva: N. és N. urakat *családjaikkal* v. *családjával* szívesen látom”. A három közül ebben az esetben az egyedül helyes: „N. Farkast és N. Károlyt *családjukkal* együtt szívesen látom.”

3. Kérdés. „Multkor a következő népdalt hallottam:

Vagyok olyan legény, mint te,

Vágok olyan rendet, mint te.

Ha nem hiszed, jöjj ki velem.

Fogd meg az én *kaszanylem*.

Szíveskedjék a t. szerkesztőség fölvilágosítani, jó-e az idézett dalban a *kaszanylem* kifejezés; mert én még mindig úgy hallottam, hogy *kaszám nyelét*; s ha igen, miért jó? Holott nem azt mondjuk: „meghíttam *atyafiamat*”, sem pedig: „megvágtam a *kézűjjamat*”, hanem *atyámfiát, kezem újját*.”

Felelet. A t. kérdezőnek teljes igaza van, midőn a *kaszanylem* szerkezetet szokatlannak, az általános használattal ellenkezésben állónak mondja. Hogy itt a „jöjj ki velem” fakasztotta a dalkészítő ajkára a „kaszám nyelét” helyett a „kaszanylem” szerkezetet, azt majdnem egész biztossággal állíthatni. De más részről vannak teljesen hasonló viszonyban álló szóösszetételek, a melyeknél a *kaszanylem*-féle szerkesztés manap már általános s egynémelyikénél mondhatni az egyedül helyes. Ilyenek névszerint: *szemöldök, szemfödél, szemtakaró, fejfa*. Ezeknél a kettős birtokragozást a mai nyelvérzék nem tűrheti meg. Nem mondhatni: *szemem öldöke, szemed fedele, fejük fája*; hanem csak így: *szemöldököm, szemfüdeled, fejfájuk*. Ide tartozik néhány oly összetétel is, a melyekben a második tag deverbális főnév, mint: erős *fogfájásom* van; kegyetlen *hascsikarásom* volt. A fölhozott esetek elég érthetően magyarázzák meg ama jelenséget, hogy miként támadnak a nyelvben az úgynevezett rendhagyások. A *szemöldökben* ugyanis, a mely láthatólag összetett szó, a második tag, az *öldök*, mint önálló szó kiveszvé a nyelvből, ez által az összetétel két tagja egységes szóvá forrt össze; s ez az oka, hogy a nyelvérzék nem érezvén benne többé compositumot, az összetételbeli birtokviszonyt nem is fejezte ki. Hasonló magyarázata van a másik két szónak is. Ezekben ugyan az egyes tagok egymagukra is élnek, de az összetételben eredeti jelentésük elhomályosulván, ketten együtt véve egy új fogalmat alkotnak, s ez által hasonlóan az előbbihez szintén egységes szóvá olvadnak

egybe: *szemfödél* mai érzékünk tanúsága szerint nem annyi mint „szemnek a födele”, hanem „leichtentuch”; a *fejfá*-ban sem gondol senki a *fej*-re és *fá*-ra — bizonyítja a „kő fejfa” kifejezés — hanem említése mindenkinek a síremléket juttatja eszébe. Részben ezekhez sorozandó az *atyafi* és *agyvelő* is. Ezek is manap már a 3. személyben, kivált az első, egységes szónak tekintendők; azért — noha a régi nyelvben még ez a szokásos használat — napjainkban nem igen hallani: „annyi neki az *atyja fia*, hogy alig ismeri őket — megrázkódott az *agya veleje*”, hanem rendesen: *atyafia*, *agyveleje*; az első és második személyben azonban a gyakoribb használat megőrizte s föntartotta mind a két szónak régi elevenségét; s azért nem csak a második, hanem az első tag is fölveszi a birtokragot: „Van nekem egy távolról való *atyámfia* — keresztény *atyámfi* — az nem a te *atyádfia*”; szintígy *agyamveleje*, *agyadveleje*; de már a szokatlanabb használat következtében a többes számú alakoknak elevensége megtompult, s alig hiszszük, hogy időnkben hallható volna valahol: *agyunkveleje*, *agyatokveleje*, hanem csakis: *agyvelőnk*, *agyvelőtök*.

Ezeket azért említettük meg, hogy tájékozzuk az olvasót, mily természetes úton támadnak az úgynevezett rendhagyások, s hogy sok oly nyelvi használat, a mely, minthogy fejlődését nem ismerjük, első tekintetre talán szabálytalanságnak látszik, valójában szabályszerű lefolyásnak az eredménye.

A kérdés végmegoldásának kísérletét azonban azon időre tartjuk föl magunknak, ha majd elegendő számú hiteles adatokkal rendelkezhetünk. Egyelőre azonban annyit már most is biztosan mondhatni, hogy *névnap*, *születésnap*, *észjárás*, *hátközép* s hasonló természetű összetett szók birtokragozásánál az első tagot is ragoznunk kell; tehát: *nevem napja*, *eszem járása*, *hátam közepe*; *névnapom*, *észjárásom*, *hátközepem* határozottan rosszak.

A SZERKESZTŐSÉG.

A NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK GYŰJTÉSÉRE VONATKOZÓ UTASÍTÁSOK.

I. Mit gyűjtsünk?

Mielőtt e kérdésre a részletes feleletet megadjuk, a következő fölvilágosítást kell előre bocsátanunk.

Mondhatni majdnem általánosan el van terjedve s valóigaznak tartott nézet az, hogy a népnyelv telve van hibákkal, fonákságokkal. Hibának tart a közvélemény nevezetesen

minden oly népnyelvi használatot, mely az irodalom nyelvével ellenkezésben áll; ide tartoznak különösen az eltérő grammatikai alakok, minők: *hokké* (halkkal), *kertná* (kertnél), *háromszér* (háromszor), *tanijja* (tanítsa), *tekintye* (tekinti), *látí* (látja), stb. E vélemény ama hibás föltevésen alapszik, hogy a mi a grammatikában nincs meg, vagy a mi a közbeszédben vagy valamely vidék nyelvében talán másképp van meg, mint a grammatikában, hogy annak szükségképen szabálytalanságnak kell lennie. Először is tehát arra kérjük a t. gyűjtőket, hogy e véleménynyel, mint teljesen a laptalannal szakítsanak; s ne tartson vissza senkit az ilyszerű jelenségek följegyzésétől s beküldésétől annak a gondolata, hogy e hibás furcsaságok nem érdemesek a közlésre; sőt mindenkit arra kérünk, hogy különösen ezekre az úgynevezett hibákra, ferdeségekre fordítsa figyelmét.

A kérdésre, hogy mit gyűjtsünk, általjában szólva az a feleletünk: a népszellemnek minden oly termékét, a melyben eredeti fölfogás, magyaros észjárás szokott, s a melyben alkalma van nyilatkoznia; továbbá minden oly nyelvi jelenséget, a mely más vidékeken vagy egyáltalában nem, vagy csak kevésbé ismeretes; különösen pedig, a mi akár közbeszédbeli, akár tájszólásbeli sajáttságot alkot.

Ide tartoznak tehát:

- a) M e s é k.
- b) M o n d á k.
- c) E l b e s z é l é s e k.
- d) M a g á n- és p á r b e s z é d e k.
- e) B a b o n á s m o n d á s o k.
- f) M i s z t e r i u m o k.
- g) K ö s z ö n t ő k és m o n d ó k á k.
- h) T a l á l ó s m e s é k.
- i) D a l o k és r o m á n c z o k.
- j) G y e r m e k j á t é k o k.
- k) Á l l a t h a n g u t á n z á s o k.
- l) C s a l á d-, g ú n y-, h e l y-, á l l a t- és n ö v é n y n e v e k.
- m) T á j s z ó k, m e s t e r m ű s z ó k.
- n) S z ó l á s o k. Példák. „Szaladóra veszi a dolgot. Nem tudom, mire fejez = mire czéloz. Kalap alatt hált = egész éjjel fenn volt, mulatott. Hárántékos beszédű = furfangos. Madár menetnyi föld = messze eső. Szájába rágni a szót. Szükíti a párját. Jó kötésű ember = erős szervezetű. Nyakon törülöm a fejedet.” sat.

- o) H a s o n l a t o k : „Hullatja, mint tót a miatyánkot.”

Közzé vág, mint a zsidó az egy lónak. Mozog, mint a rossz felhő. Ollyan mint a dörgés, mindig jár. Nyavalog, mint a káposzta hús nélkül." sat.

p) Mondások: „Többet ér egy kérdés száz keresésnél. Rossz emberen az isten se segít. Messziről jött ember azt mond, a mit akar. A szegénynek kicsiny is sok. Kinek nincsen tiszte, nincsen veszedelme." sat.

r) Közmondások: „Nem lopnak annyit fejszével, mint ésszel. Nagy konyha megeszi a kis boltot. Üres tarisznya nehezebb, mint a teli. Üres kamarának bolond a gazdasszonya." sat.

s) Hangtani sajátosságok. 1) Magánhangzóváltozások: *a* helyett *á* Gömör, Hont, Nógrád megyékben, pl. *szałád* (szalad), *bárná* (barna) sat.; ha *a*-ra következő szótagban *á* hang van, pl. *kapál* (kapál), *apám* (apám) sat. — a székelység egy részében. — A ragbeli *a* helyett *o*, ha az *a*-t megelőző szótagban *á* van, pl. *szobábo* (szobába), *utáno* (utána), *látto* (látta), *koldusságro*, *vártok* (vártak) — a dunántúli részekben. — *a* helyett *é*, különösen ha az *a*-ra *á* következik: *vérga* (varga), *vésárnap* (vasárnap), *épám* (apám) Moldvában. — *o* helyett *a*: *gandal* (gondol), *mand* (mond), *bánatas* (bánatos) sat. — Erdély egy részében. — 2) Mássalhangzóváltozások: *párgya* (párja), *gyugasz* (dugasz), *eleveny* (eleven), *körfe* (körte), *lovak* (lovak), *czöjek* (czövek); *mellátta* (meglátta), *nak kémény* (nagy kémény) sat. — 3) Hangfogyatkozások: *házbú* (házból), *gazdáhó* (gazdához), *mikó* (mikor), *naon* (nagyon), *peig* (pedig), *osztá* (osztán), sat. — 4) Egyberántások: *milta* (miolta), *mék* (mellyik és mégyék), *vásál* (vásárol), *jéstét* (jó estét), *angya* (aszongya, azt mondja), *csál* (csinál), *lül* (leül), *mecczék* (mit tészék), sat. sat.

t) Sajátosságos grammatikai alakok: *lün* (lő), *rén* (rí), *éssze* (eszi), *mondi* (mondja), *szerettye* (szereti), *veszejje* el (veszítse, veszejtse el); *táplálik* (táplálják), *vénneik* (vénnék, többes számú 3. személyek), *történneik* (történnék, egyes 3. szám), be van *csukkal* (csukva), *vövvött* (vett), *ess* az *esső* (esik), *termik* (terem), *forrik* (forr), *láttni kezdem* (láttni fogom), ha én azt *láttam lenne* (láttam volna); *lovakok* (lovak), *fiúja*, *apája* (fia, apja), *kieje* (kié), *bánatval*, *fönszóje* (bánattal, fönnszóval), *gazdaggyabb* (gazdagabb), *sokábbig* (tovább), *emink* (mienk), *tekinted* (szerinted), *kettödik* (második), *papnúl* (paptól) jövök, *ispánnott* (ispánnál) voltam, sat.

u) Mondattani sajátosságok: Ketten maradtam ezzel a gyerekekkel — maradtunk helyett. Számot tart valamihez — valamire h. Nem eszik benne — belőle h.

Egy forinttal (forinton) vette. Nagyobb tölem (nálam). A sok ivásból (ivás miatt) esett meg rajta. Félem (félek), hogy nem jóra mén. Szeretik (szeretnek) csevegni. Nem ismeri (ismer) minket? Haza kell menjek (mennem). Bor (bornak) is kell lenni. Torokfájásba mondta magát, sat.

v) Különös figyelem fordítandó végül az újabban keletkezett fogalmak kifejezőire. minők: *telegraf, locomotiv, conductor, bahnhof*; s az új magyar szókra pl. *gyufa, tanfelügyelő, mérnök, indóház, távirda, vezetnök* s hasonlókra. Vajjon használják-e az új szókat, mily terjedelemben, s melyeket leginkább, és kik; miként magyarosítják az idegeneket; alkotnak-e az ilyenek helyébe maguk is néha új elnevezéseket?

Az eddig elsoroltakra nézve a következőket kell megjegyeznünk:

1) A verses közlemények (dalok, köszöntők, meghívók, mondókák, miszteriumok sat.) a nyelvtudományra nézve jóval csekélyebb értékűek, mint azok, a melyek folyó beszédben vannak előadva.

2) A különben nagy fontosságú tájszók teljes értékűvé csak az által lesznek, ha a mondatot, a melyben előfordulnak, teljes egészében közöljük; pl. *elementésség*: fürgeség, virgonczság. „Möte az én Mârikâm beteg vót, azöte nincs benne sèmmi elementésség.”

3) A hely-, család-, gúny-, állat- és növénynevek, továbbá a mesterműszók, ha kellő magyarázat nélkül állanak, majdnem minden fontosságukat elvesztik; pl. ezek a gúnynevek: *Görény, Fülesfazék*, így csupaszon, minden magyarázat nélkül állva, csekély becsűek; ha azonban elmondjuk, hogy nevét az első onnan kapta, mert igen szerette a tyúkhúst, a másik pedig, mert beszéd közben mindig csipőjére rakta kezét, értékük legott nagyot növekszik.

II. Kiktől gyűjtsünk?

Mindenkitől, a kiről tudva van, vagy a kiről föltehető, hogy vidéke nyelvét teljes épségében beszéli. Ide tartoznak első rendben az olvasni és írni nem tudók; ezek közül ismét azok, a kik környékükről vagy épen, vagy csak ritkán szoktak eltávozni, s az úgynevezett literátus emberekkel mennél kevesebbet érintkeznek; szóval a kiknek beszédén semmi idegen hatás nem tapasztalható. E szerint általában véve az asszony nép vidéke nyelvének megbízhatóbb tolmácsa, mint a férfiak; mind a két nemből pedig az öregek inkább, mint a fiatalok. Az ép nyelvérzék gyengülésének leginkább ki vannak téve az újság-

olvasók, a felsőbbbségi rendeletek kifejezéseit eltanult s utánózn; szerető helységi tisztviselők, kiszolgált katonák, mesterlegények, urasági és városi cselédek. Ezze azonban korántsem akarjuk azt mondani, mintha ezek a maga helyén és idején nem szolgáltatnának hiteles tanúságot vidékük nyelvének egyes s néha épen jelentősebb sajátosságairól; csak arra akarjuk vele a t. gyűjtőket figyelmeztetni, hogy ezek nem minden esetben s nem oly megbízható tanúk, mint azok az előbbiek. Ha például valaki netalán teendő abbeli kérdésünkre: használja-e a nép valahol a *mozdony* szót, egy vasuti szolga vagy a lokomotívfüttő tanúsága alapján bizonyítaná e szó használatát, az még korántsem szolgáltatna megbízható adatot arra nézve, hogy a *mozdony* már átment a nép nyelvébe is.

Azt alig szükséges mondanunk, hogy elbeszélések, mesék, párbeszédek gyűjtésében, ha választhatunk, ajánlatos az oly személyek megválogatása, a kiknek előadó s elméskedő tehetsége köz hírben áll.

III. Mikor és hol gyűjtsünk?

Mindenkor és mindenütt; különösen pedig oly alkalommal, melyben a népszellem hamisítatlanúl s a legigazabbban szokott nyilatkozni még az olyanoknál is, a kik különben kapva-kapnak a mesterkélt, czikornyázott szókön és kifejezéseken. Ilyszerű kedvező alkalmak a különféle összejövetelek, mulatságok és játékok, úgymint: lakodalmak, torok, fonók, kukoriczafosztás, bucsú, táncz; ily kedvező alkalom a lelki pásztorra, bíróra, ügyvédre, orvosra, gazdatisztekre, midőn a nép, különösen ügyes-bajos dolgában, panaszra nyitja meg előttük ajkát, tanácsért, orvoslásért esedezik; szóval midőn oly lelki állapotban van, a melyben önkéntelenül, mintegy maguktól tolulnak ajkára a szívből jövő s szívhez szóló kifejezések.

IV. Hogyan írjuk le a közleményeket?

Teljesen akként, hogy azok az illető vidék kiejtésének hű hasonmása legyenek; más szóval: az egyes szók leírása származásukra s alkotó elemeikre való tekintet nélkül, s tekintet nélkül az uralkodó orthographiai szabályokra az egyes hangok hű lebetűzésére szorítkozzék; tehát: *aszt, kesztem, azomba, kerbű* vagy *kerbül* vagy *kerből*, *aszongya*, *vezsd é*, *vess ki*, *doptál* sat., nem pedig: *aszt, kezdtém, azonban, kertből, azt mondja, vesd el, vesd ki, dobtál*.

Az *e* célra használandó külön írásjegyek a következők:

â = hosszú, nyílt *a*, pl. *amâra* (amarra), *mêkhâtak* (meghaltak) mind, *koszorúvâ* (koszorúval) stb.

ă = rövid, zárt *a*. Járatos Hont, Nógrád, Gömör megyékben, Slavóniában, ritkábban Borsodban a rövid, nyílt *a* helyett, pl. *hărăgszănăk*, *fălăkăt*, *hătălom* stb.; továbbá Moldvában és a Székelységben, de csak akkor, ha a rákövetkező szótagban *ă* hang van, mint: *kăsăs*, *hătălmăt*, de *k a s z a*, *h a t a l m a t*.

ê = hosszú, nyílt *e*. Előfordúl mint tiszta egyszerű hang a palóczságban némely szók hosszú, zárt *é*-je helyett, mint: *kêz* (kéz), *szêp* (szép), *ên* (én), *cselêccsêg* (cselédség) stb. Általánosan *ê*-t használ a nép *e* helyett, különösen a *-vel* ragban és az *el* praefixumban; ez utóbbiban mindig akkor, ha az *el* mássalhangzós kezdetű igéhez van kapcsolva (pótló nyújtás); pl. *kêssê* (késsel) *nê jáddzâ*, egészen *êborút* (elborúlt) az ég.

ê = rövid, zárt *e*. A tiszavidéki s erdélyi magyarság (bele nem értve a székelységet) kivételével általános használatú, mint: *észêm* (némely vidéken: öszöm), *eszêm* (eszöm), *vészék* (vöszök), *veszék* (veszök), *vêtették* (vötették), *vêtettek* (vötettek), *vetettek* (vetöttek), *vetették* (vetették) stb.

Vannak vidékek, a melyek a hosszú magánhangzók helyett diphthongusokat ejtenek. Nevezetesen:

â helyett *aa*, vagy *ââ*, mint: *bajvaa* = bajvâ, *amaâra*, *amâra* = amarra (Palóczság). Ritka.

ă helyett *ââ*, *ââ*, pl. *Furaân*, *furaân* (furán) beszél, *tanaâtok* (tanátok, tanáltuk), *baator* (bátor). Hont, Nográd, Gömör, Borsod, Slavonia.

ê helyett *ee*, *eê*, mint: *eelopta*, *keziveê* (Palóczság, Ormánység).

é helyett *ee*, *eê*, *éé*, *eê*, *ee*, *iê*, *ie*. Példák: *keét*, *péénz* (Ormánység), *eén*, *keét* (Palóczság), *niêzd* = nézd, *hiêtig* = hétig (Göcsej, Örség), *iedés*, *szié* = szél (u. o. Sopron, Vas, Slavónia).

ó helyett *aó*, *uó*, mint: *laóczza* = lócza, *jaó* = jó (Palóczság), *nuóta*, *huólag* = nóta, hólyag (Göcsej, Örség).

ö helyett *eö*, *üö*, mint *esztendeö eleöt* = esztendő előtt, *eözbika* = özbika (Pal.), *szüöke*, *késüö* = szöke, késő (Göcsej, Örség).

A diphthongusokat ajánlatosabb két külön betűvel írni; de ilyenkor mindig megjegyzendő, hogy az nem két külön, hanem egy kettős hang.

V. Tudnivalók.

1) Az oly közlemények, a melyek nem hű másolatai az illető vidék kiejtésének, a Nyelvörben nem használhatók.

2) A hitelesség szempontjából szükséges, hogy a közlemények a közlő saját neve alatt s a helynek, a honnan valók, pontos megnevezésével jelenjenek meg.

3) A különféle rovatokba tartozó közlemények külön papírosra s könnyen olvasható betűkkel irandók.

A SZERKESZTŐSÉG.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Sz a t m á r i a k.

Összerukták a patkót valamin: összevesztek valamin.

Kozmás bele: szerelmes bele.

Kámforrá lett: eltűnt.

Kivetem a drágát a hasambúl: jóllaktam.

Ojan erős vót a torma, hogy siróra fakattam tülle.

Erős tormát szagolt: sirt.

Bal kézre él vele: törvénytelenül él vele.

VOZÁRI GYULA.

N a g y k á r o l y i a k.

Ü sem típi el a hámfát a lúrul: nem valami nagyon szorgalmas.

Nincs mindig Pírbe vásár: nem sikerül valami mindig.

Vas-fíkető van a fejibe: részeg.

Ez is aszt gondoja, fenekig a téfel: azt hiszi, hogy ilyen meg olyan bővében van a jónak.

Serény mint a malom legalsó köve: rest.

Tökét hengerget vagy húz: az özvegy szokott, ki nem megy férjhez.

Az erő mázsával megy, lattal jön.

Furcsa kis szé, csak lába kék: különös beszédre mondják.

Ihatik ü arra hideg vizet: nem segíthet magán, nem kapja már meg követelését.

Jaj be kétrít megy komám: meghajolva.

Nem esik le a gyűrű a keziről: nem lesz semmi baja, ha ezt vagy azt megteszi.

Mizes madzaggal kötötték meg: szép szóval hálóba kerítették.

Lú döglik, hám űrül: az oly emberre mondják, a ki jó eleve tervezget.

Cokki kutya, mingyár keresztül ugorlak. (A lányokat gúnyolják vele, mert pünkösd előtt ezt szokták mondogatni, mikor még reményük van a férjhez menésre; de ha nem mentek férjhez, ezzel gúnyolják őket:)

Cokki kutya, mingyár keresztül esem rajtad.

Válogat, mint a cigány a pergöbe.

Kapczabetyár. (Olyan utonálló, ki az embertől pár forintot követel, aztán tovább megy, vagy pedig ruháját veszi el, zseb-kendőjét = szelid rabló.)

Kiníszte a helyet. (Olyanra mondjuk, ki eljön udvarunkba, mindent jól megnéz, s mikor már a „zörgist” tudja, éjnek idején a kiszemelt tárgyat ellopja.)

CSETŐ.

Babonák.

1. Mikor valami marhát a vásárro ê akarnak hajtani, akkor aszt a marhát a zudvaron háromszér mék kõ forgatnyi, asztán a tikokat oda hínyi a marha helire, akkor a vásáron annyi vevője gyűn, a mennyi majorság vót a zudvaron a marha körű.

2. Ha a gyereket a nehessig (nehézkór) bántyo, akkor a zasztâ helire kõ fektetnyi, a fejit még napnyugot felé fordítanyi. (Azér kõ a zasztâ helire fektetnyi, mer a zasztâ heli ollan szent a házbo, mint a zoltár a templomba. Mer a zasztâ körű van a zimácscság még a zaldás a házbo.)

3. Ha a nehessig főüti a gyereket, akkor a moslikos sajtarrû a zabrincsot lé kõ vernyi, asztán háromszér átbujtatnyi a gyereket; asztán még êk kicsit földbe kõ ásnyi a gyereket ollan helén, a hun lektöbbet járnok: akkor a nehessig nem bánytyo többet.

4. Ha a gyereket a nehessig bántyo, akkor aszt a ruhát, a mibe a nehessig főüttöte, a háasztetöre kõ vetnyi, hogy ott hagy rohagygyon ê; asztán a gyereket ê kõ vinnyi bucsujáró hêre, ott fekete ruhát varatnyi neki, asztán visellê aszt addig, míg ê nem szakad. Még asztán a kérésznevit ê kõ változtatnyi másro.

5. Hogy a tikok a kertét fő né kaparják, vak szemmmê (behunyt szemmel) kõ beütetnyi vagy bevetnyi; asztán êt tikot félig lé kõ ásnyi a földbe, akkor a majorság nem bántyo a kertét.

6. A ki a palán-magot (palánta) êrakta (szedte, gyűjtötte), ha a mékhal, akkor az a mag nem kel ki, hanem mást kõ helibe mégin vènnyi.

7. Ha Egyed naptján a zeső esik, akkor a kinek két ökrö van, mék kettöt végyén hozzá, hogy bévethessén.

(Göcsej. N.-Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Elbeszélés.

Egy fisér (haláruló) úti viszontagsága.

I.

Asz mondod János, hogy té nem hattad vóna a kocsidat földúni, mint a másik apámét földúta a trázsa? Nem ám! Akkor mond öcsém, ha én êmondom, hutyon jártam a pécsi város végén, lá mikor a szénát nem vettem lè a kocsirú.

Hát kedd, de nem akarok hazunni, csütörtök vót; lám itt a mérésén én is megrakottam, a János báám a Török, még az Áron sógor a Bencsákkal. Lejegétük, lèköttük jó a halat, mikor mindèn kész vót, aszondi a Bencsák sógor: Mènnünk bé előbb a kocsmába, én fizetek egy liter bort; anná jobb kedvünk lèssz. Én is, még a Török báám is hozattunk égy-égy litért. Hát a mi igaz, ittunk; má nem részögségig, csak a mint illik. Ezeknek jó kedvük vót, de nekém csak nem tudott jó kedvem lènni; az ámom is rossz vót. Egy kis kutyika mindég még akart harapni; a mint ê akartam verni, hát mindég az ujjaim után kapkodott. Valahánszor engém még ámomba kutya még akart harapni, mindég valami agságom lètt. Most is úgy vót.

Elindútunk, a szégén Kaszab is — Isten nyugossa még, égyütt velem. Nem tudom mi dóga vót mi sém Pécsön, hát főkéreczkédett a kocsira. Még úgy tréfákosztam vele — igyém vigyem el ütet Pécsre. Én még asz montam: Má Kaszab én nem viszem el. Szintég úgy megátallotta magát, láttam rajta; haném kérd még a lovaimat; lám akkor vót az a két erős, gyözös lovam, a pej még a sárga, a kinek a csikóját a müt báni vásáron attam é nyóczfahat forinton; no má csak nyóczfanöt, mer égy forintot ádomásra attam.

Mèntünk osztáng; Beremembe mégpihentettünk, égyetkettöt fótunk, még a lovak is, úgy hogy ippen nyóczat ütött a toromba az óra Siklóson, mikor kesztünk kifogdosni. Ott étettünk tizénéggy óráig, mégitattunk, befogdostunk; engém küttek elő; még aszt monta a János báám: Ilyés, té mènny elő, mer té nem szoktá igyém a kocsin alunni; maj mi ószunk, a lovainkok még maj csak êménnek a té kocsid után. A szégén Kaszab úgy horkót mellettem, mindég alutt; még most is nevettem, ha fitykátom neki, akkor nem horkót.

Vératra Pécsön vótunk. Beszátunk a Bagó korcsmába; alig fogdostunk ki, má gyütt három zsidó is, igyém agygyuk ê nekik a halat mázsával. Mink vèttük a halat mérésén tizenkét egy fertájon, azok éső szóra mingyá tizénnyóczat ígértek; utójára is mégégyesztünk tizenkilencz és fébe — má a mi igaz, jó gyütt rajta no, nem lehet panasz.

É kesztünk osztáng mulatni; Isteném, nem vót ott sémmit drága; szittunk a jó szivarokat, akár az urak; vót bor, pálinka. nem ám pirituczos, hanem az a fájnszrémi; tudod öcsém; vót sér, kávé, pöcsönye, koliko ocsés; ez így ment délután égy óráig. Véttem osztáng égy ostort, mer az enyim léveszett a kocsirú, még a Pistánk feleségének, a szégén Jutkának szabattam sirksívet.

Mire visszamentem a kocsmába, a pajtásaim má éméntek; a Kaszab má várt. Béfogdostunk, osztáng hejdi; mikor a trázsákhó értünk, ott átak kétfelürű; rám kijátott égy: Áj még ígym! Mégátom; oda gyütt négy a kocsi mellé, mongyák, hánnyam lé ígym a szénát. A mi igaz, jó kedvem vót, égy kicsit mégbüszkellétem magamat, mégvagdótam a lovakat, éhajtottam. Futtak ám Isteném utánam a trázsák! Én még csak nevettem őket. Écczer aszongya a Kaszab ígym: Nekem ugyan mégatták ígym.

— Hutyon, kérdészttem ütet.

— Nézze csak kéd, a kömmenyém égyik sarka a trázsa kezibe maratt.

Sajnátom szégént, de mit csinájunk; má mégtörtént a kár.

A mint így beszélgettünk, rá akarunk gyúttani, hát csak mégzördil utánunk égy kocsi; jó két ló vót bele foggal; égy némöté vót. Má mikor egészen közê gyüttek, akkor ösmertünk még, hogy a trázsák. Mire mégvagdótam a lovakat, akkora ott vótak mellettünk. Méntek Isteném a lovak; soká hajtottunk égy más mellett rédomba; má láttam, hogy a némöt lovai is győzik; gondótam égyet; égy katona is vót má a trázsákkal. Úgy hajtottam, hogy a némötöt a zárok szélire szorétottam; akkor égyet fordétottam a lovakon hozzádra, a némöt minde-nestű, trázásstu, kocsistu, lovastu beléfindérédett az árokba; ott meredésztek mind az ötön; úgy mászkótak ki égy más után az árokbú.

Én osztáng hajtottam; még se átom Túronyig. Ott mégátom itatni. A Kaszab is lészát: ű is iszik égyet ígym. Hát Isteném ott terém a katona, még az égyik trázsa lóháton; kifogdosták e némöt lovait, azokon gyüttek utánunk, mer a kocsi izré-porrá tört. Mire észrevéttem, má léugrátok a lovakrú; a katona még-fokta a ló zabláját, a másik még a Kaszabot fogta még a kutná. Én mégrántottam a ló száját, a ló előre vágott — igen gonosz ló vót — úgy étaláta a katonát, hogy csak tisztára fölmerett. Csétnikék vótak ott, azoknak kiátott a katona. Mikor aszt láttam, hogy azok gyünnek, belevagdótam még csak a lovak közé, éhajtottam. A Kaszab ott maratt.

Gondótam : ó szük most kin a sikon, majd événném tülik a Kaszabot.

(Eszék vidéke)

CSÁSZÁR LAJOS.

Párbeszédek.

- Jó reggelt Pista !
- Aggyon az isten nekéd is Pali.
- Hát mi újság mostanság a városba ?
- Hát egyéb nincs la, mint a, hogy Galambos Gyuri a vármégye árnyékába ül.
- Elég bolond ; hát mé nem mén odébb ?
- Ménne, de nem eresztik ; be van zárva.
- Ammá más, mos má értém ; de hát mé csukták be ?
- Hát csak azé, mer az ötvenesi gujából két tinót ellopott.
- Ki hitte vóna, hogy ijen kezes embér a mi Gyuri czimboránk ? Hát té eszt a rossz újságot kitü hallottad ?
- Egy törvénytévő úr beszélt az ucczán másokkal s annak a szájából hallottam én is ; de aszt is hallottam fél fülhégygyel, hogy Gyuri tagaggya a lopást.
- Má az az ő dolga ; én ijjen dologba nem ártom magam ; ha nem tudott parancsolni az eszinek, visejje a terhit ; mer mi még ha akarnánk sè tunnánk őtet segíteni.
- Ém még is sajnálom szégént, hogy megbotlott, sajnálom a feleségit s kis gyerékeit, mert nincs kényérkereső a házukba. Isten őrizzen bennünket ijjen bajtú !
- Csés jó egészségét Pista.
- Isen álgyon még téged is Pali.

(Arad vidéke.)

FÖLDES JÁNOS.

Népmesék.

Vót éccér egy gazdag királ, még éty királné ; és ezéknek vót egy tizenkét éves gyerékük ; de az a gyerék nem tudott beszényi ; még ülni sè tudott támadék nélkül ; a feje pedig akkora vót mind egy ötven funtos tök. A királ szégén szomorú vót mindig, hogy neki csak éty fia van s az is ollan hibás.

Éccér oda mént eggy öreg kódisasszon s kérdészte a királtú : „Mit szomorkodik királ uram ?” Felel a királ : „Mit kérdéd tülem szégén asszon, ucs csé tuccz a bajomon segítenyi !”

— Na de mégis, csak mongya még ; hátha tudok rajta valamit segítenyi !

Hát behitta a királ a zasszont a szobábo, s megmuttera neki a vátott gyerékét. A zasszon mingyá szólította ; de a bizon nem szót sémmit. Erre aszonta a zasszon, vigyék be asztat a

gyeréket a másik szobába, asztá ott ütessék le a szoba közepire; elibe pedig tegyenek egy kis fazékat még én naty kalánt; asztán a szobábú gyűjjenek ki valamennyien.

Ugy is tettek; hanem a zajtót nyitva hatyták és hágatúsztak. Écczé csak ékezdí a gyerek mondani: Kicsin fazék, naty kalán. Kicsin fazék, naty kalán!

Tyű beszalad a zaptya, nyakába borul, és aszongya nékie: Mit montál édés kedves fiam! Mon csak mégécczér!

De biz a fiu mégín ném szôt egy kukkot sè. A királ még megínt csak szomorkodott, asztá monta a kódisasszonnak, hogy más valamit kellene poróbányi. A zasszon mos má aszonta, hogy vigyék el a gyerékét a benedekréndi apácscságba, maj ott talán tunnak a baján segitenyi. Hát mit vót ténnie a királnak, főkapta a gyerékét, asztán émént vele.

Écczé a mim megy, talál a zúton elő egy sédét, a sédén pedig híd vót. A mint a hídon kérésztű akar menni, kikiátytya a hid alul egy boszorkán: Wohin Kukri?

A kis gyerek pedig rá feleli: Ótesz, fótesz, Szénbenedek!

Erre mékharakszik a zaptya, s aszongya nékie: Enynye té sém mire való, ha itt tuczz beszényi, tuczz té otthun is!

Lékapta a vállárú s beledopta a sédbe; de az écczérre étünt; a királ előtt pedig egy gyönyörű kis gyerek támatt. A királ ölibe vette, mékcsókúta, elismerte a saját gyerékinek; asztá hazavitte. Otthon feleségéstül nagyon örütek neki; asztán szépen főneveték. Máig is élnek, ha még ném hátak.

(Veszprém.)

HARASZTI GYULA.

Találós mesék.

Kerek istenfája,
Szép tizenkét ága;
Szép tizenkét ágán
Ötvenkét virága;

Ötvenkét virágán
Három arany alma;
A ki kitanájja,
Egy pim bor az ára.

M e g f e j t é s e. Esztendő; 12 hónap: 52 hét; 3 nagy ünnep.

(Szatmár.)

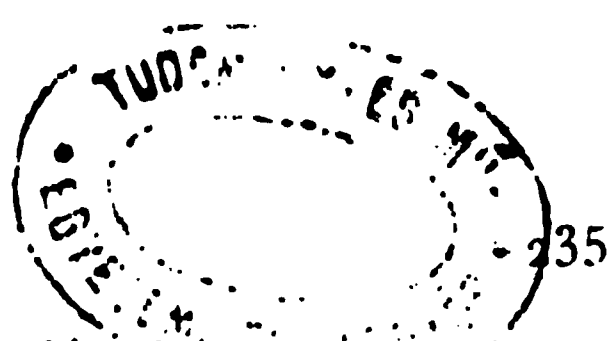
VOZÁRI GYULÁNÉ.

Tájszók.

H a j d ú m e g y e k.

B é r é n a: deszkakerítés.
b e l e s z u s z a k o l: sokat
bele rak.
c s i t r i: kurta hajú.
c z i g á n k o d i k: szemtelenül
kéreget.

d í m a t l a n: nem csinos.
e b í d: reggeli.
e l s í n f o l t a: elsikkasztotta.
b e f ü s ü l: rászed.
g e z e m i c z e. t ö r e m o r a:
eltöredezett, elporlott valami.

hanczúzik: pajkoskodik.
 idér-bodor: czifraság.
 iczinkó-piczinkó: nagyon kicsiny.
 nderkédik: ingerkedik.
 iszkol: szalad.
 iszankodni: a jégen csúszkálni.
 isztikél: bíztat, nógat.
 kíp: „jönnek a kípek:” jönnek az álarczos emberek.
 kotyvalík: rossz étel.
 kunczog: kér.
 kuttog: „ott kuttogni!”: ott van.
 lebzsél, lazukál: korhelkedik.
 lohajt: siet.
 megjuhászodott: megszelídült.
 megmihályodott: megdöglött.
 meguzovál: megújít, megcsinál.

mégdíból: összeront, összetör.

nyavigás: nyavajás.
 nyámog: lassan, kelletlenül eszik; „ne nyámogj már, ha egyél!”

patró (patrol): éjjeli őr.
 pizmog: lassan dolgozik.
 pérgettyű: pergő játékszer.

puszli: mellény.
 tapiczkol: „tapiczkol a sárba”: járkal.

tapsíros: tenyeres talpas.
 téstál: az állat, midőn dögleni készül.

vaczog: ágy.
 vászon korsó: mázatlan korsó.

víkonpízű: gyenge.
 zabigyerek: törvénytelen gyermek.

(Földes.)

BAKOSS LAJOS.

Szögediek.

Ácsorog: eláldogál, bámészkodik.

boriszák: részeges.
 börzőnködik: mérgelődik.
 bürkolomp: pletyka száj.
 büti szél: böjti szél.
 csevejde: lábatlankodó gyerekekről mondják.

csömbe: gyerek játék; szembekötő.

écsanyám, écsapám: édes anyám — apám.

edősszülődajkám: az anya.

előte: a boglya kemencze sárból mázolt ajtaja.

elsinkófázni: elsikkasztani, elcsenni.

éggyablakos: félszemű.
 fénadrág: féleszű.

féneder: félneder, féleszű.
 gusztony: szöges végű bot, mellyel a gyerekek, a két láb közé döfködve, hajtják magukat a jégen.

gügyű: a kit lánykérőbe küldenek.

habaszélke: féleszű.
 hébekorba, hebehóba: olykor, néha-néha.

hujángat: kiabál,
 hékám: a feleség nevezi így urát.

inderkédik: ingerkedik, kötődik.

iszánkodni: jégencsúszkálni.

k a t u s k a : féleszü.

k i s e b b i k u r a m : az aszony
hivja így ura öccsét; ö r e b b i k
u r a m : a férjnek a bátyja a
feleségre nézve.

k o n y o r á l : kunyorál.

k o r c s i j a : korcsolya. A
gusztonyos korcsija rendesen
két lólábszár csontból van,
mely használat által símára ko-
pik, s a gusztonynyal a kor-
csija csonton álló fiú szél-sebesen
hajtja magát előre.

k ó t y a g o s : kapatos.

b e k ö t ö t t f e j ű : be van
csípve.

k u k a : süket néma.

ê k u m n i : ellopni.

l e p c s ö s : mindig járó száj.

m ö m m ö g : ismét.

n á s z u r a m , n á s z a s s z o -
n y o m : a házaspár szülei így
hivják egymást kölcsönösen.

n y a k b a v a n : pityókós.

p a m p u l y a : nagy száj.

p í c z e : halhorog.

p i t y ö r e : árnyékszék.

p ó p é z n i : gyerek játék. A
sorba rakott diók felé, melynek
jobb felül való első diója a
p ó p é , vas, vagy kerekre fara-
gott krumpli golyóval kell
gurítani; a ki a pópét találja,
valamennyi dió az övé; s a ki
lejobb álló diót talál, az a kiütött
diótól lefelé esőket kapja.

p ö r n y e : hamu.

p o s z m a t : trágya, gané.

ö k ö l l é ü t ö t t : ostoba.

r é g n á l : rimánkodik. „Ne
régnájj már a nyakamon.”

r é s t a : rosta.

s a r o g l y a : saráglya.

s z é l k e : kis fazék, bögre.

s z ű l é m : az öreg anya
kiváltságos neve az unokákra
nézve.

s z é l l é b é l e l t : szeleburdi.

t a r o g j a : létra. A lajtorja
szót tudtomra itt nem hasz-
nálják.

VARGA JÁNOS.

C s í k m e g y e i e k .

I m é t t e m , é m é t t e m : ébren;
iméttem láttam (azaz: nem
álmomban).

i n n y a : innia, e helyett is:
inni; pl. aggy innya! innya
a k a r o k .

í r ó : köpült téj.

i s t e n g y ü m ö c s e c s e : gala-
gonya.

i s t e n i t í l e t e : villám.

i t k á m o s , i t k á n y o s : szelíd
kifejezése a részegesnek.

k a c s á j a : kis gyermek keze,
kacsója. Első személyben (ka-
csám) nem használtatik.

k a c s i : indulatszó, a. m.
n e n y u l j h o z z á !

k á c s i : kalács (a kis gyermek
előtt).

k a k a s s z é g : az eke gérén-
dejben azon szeg, mely az ekét
a taligával összeköti.

k a l l ó : a kézfejtől hónaljig
érő külön ujj, melyet aratáskor
a karra huznak, hogy az ingujj
ne kopjék.

k a n t a : a kaszanyél fogantyuja.

k á n : zöld mázas kancsó,
melynek szádán elől töltögető
csúcs van.

k á r t y a : karcsú, magas vízfordó-edény fából.

k á s z u : fenyűfakéregből készített doboz, melybe epret, málnát, túrót, szurkot stb. szokás hordozni.

k á v a : vessző- vagy pattantyúkarika, melylyel megszokottabban a nyírág seprőt szokták összeszorítani.

k é c é l, k e c é t é l : faragcsál, vagdal. Inkább hangutánzó, mikor a gyorsan egymásután következő koppanások jelzésére használtatik. Ne k é c é t é j j a n n y i t ! Mennyit kécétéész!

k é j e d : az idősebbet az

ifjabb mindig kéjednek czímezi, valamint a feleség a férjet, ha netán ő idősebb volna is a férjnél. Értelme nem egy, a divatos k e g y e d d e l, mert ennek inkább a divatos maga felel meg. A maga czímezést — rangkülönbség esetén — az alsóbb rangú a felsőbbel szemben használja.

k e r é m b á b á z : körül forog, körbe forog.

k e r g e t e g é s : kerge-kóros (juh); használtatik e helyett is: megkérgesedett, megszárad, pl. m e g k e r g e t e g é s é d é t t a b o c s k o r o m, a kapczám stb.

T. NAGY IMRE.

Moldvaiak.

Á r i k : rothad, senyved.

á r n i : rothadni, senyvedni.

Innét mondják : á r t v í z, á r t m á l é, á r t k e n y é r, á r t é t e l.

b á b o : öreg asszony.

b a c s ó : öreg ember, tehetlenség.

b á g y é : nagyobb fitestvér.

h a b a r n i : keverni; így m á l é t h a b a r, é t e l t h a b a r.

h o p o c z á l : tánczol.

h á c s k ó : szőlőkbe vagy kertekbe bejárás két karó közt.

h á r á g : szőlőkaró.

m l á s é : szőlő veszőt kötöző apró fűz vessző.

m á m h u r o s s : lakadalom utáni főleg részeg ember, kedvetlen, komor.

u r u s : orvos.

u r u s á g : orvosság, orvosló szer.

u d u : üresség vén fában, vagy akármiben.

t á k á n y o s : ki bocskorát rozsul, lágyon, foszlányon kötözi.

t a p s i : tapogatva járó röstös ember.

t e p e l ő d i k : igyekszik, szorgalmaskodik.

t e p e l ő d ő : igyekvő, szorgalmatos, serény ember; a szorgalmatosság szó itt csak az írástudók szájából hallik.

t e r n y ő : a gyermekek haja között kellemetlen kiütések, miatta hajokat is elvesztik.

t e g e : gyermekek játéka, hüvelyknyi nagyságú gömbölyű fa, melyet botokkal vernek; sokszor fejtörések, szemkiütések követik e szenvedélyes játékját az ifjúságnak.

(Klészse Moldva.)

ROKONFÖLDI.

Gyermekversikék.

(Minden tavasszal, a természet megújulásának kezdetén, akkor, midőn a fűzfák már teljes nedvességben vannak, szoktak itt a gyermekek fűzfagallyakból sípokat csinálni. Levágják a gallyat s a sípnak kiszemelt részt késük lapjával verik, és e cselekedet közben a következő dalt dalolják :)

Kejj ki sipom, kejj ki!	Kutba eresztém vérédet,
Kerék alá vetlek.	Fára huzom bőrödöt.
Onnand is kivészlek;	Kejj ki sipom, kejj ki!

(Duna-Sz.-György.)

IFJ. EÖTVÖS KÁROLYNÉ.

Alliterációs mondókák.

Mikor mēnünk Mocsáro, mocsai mészáros mongya, mīrővé
mīrnek minekünk mákot ma.

Cserébbü csinyátt csöngő csörög a csatkai csikós csikaja
nyakábo.

(Polgárdi. Sz.-Fejér vm.)

BÁNKAI FERENCZ.

Keresztnevek.

A keresztneveket idegen nyelvekből vettük ugyan, de megmagyarosított változataik mégis jogosan foglalnak helyet nyelvünk kincses házában. Érdeemes dolog volna őket mind egybegyűjteni nemcsak nyelvészeti, hanem életbeli haszonért is, mert a családi édeskedés, kedveskedés sokszor annyira elferdíti, kicsinyíti a keresztneveket, hogy azt se tudja az ember, melyik másik. Az egyes vidékekről még eddig nem érkeztek e tekintetben specialis gyűjtemények; csupán a mesék és párbeszédek azok, a melyekben egyet-egyét találunk.

A mit a leghasználtabb keresztnevekről alkalmam volt innen-onnan összegyűjtenem, azt a következőkben közlöm.

Férfinévek.

A n d r á s: Andri, Andris, Andor, Endre, Bandi. — A n t a l: Anti, Antó, Tóni. — A l b e r t: Béla, Bélus, Berczi. — B á l i n t: Bali, Bóji. — B e n e d e k: Benke, Bencze, Benczi, Benő. — B e n j a m i n: Béni. — B o l d i z s á r: Bódi. — D á n i e l: Dani, Danika, Danicza. — D é n e s: Déni, Dénike, Dénkó. — D o m o k o s: Damokos, Damokocska, Domi. — F e r e n c z: Feri, Fercsi, Ferkó, Ferku, Ferke, Ferus, Ferczi, Fránczi. — G á b o r: Gábris, Gábi. — G á s p á r: Gáspi, Gáspárka, Gazsi. — G e d e o n: Gida. — G e r g e l y: Gerő, Geczi, Gergő. — G y ö r g y: Gyuri, Gyuricza, Györgyöcske, Gyurkácska, Gyurka, Gyura, Gyurku. — I g n á c z:

Nácz, Bigna (Kriza). — Imre: Imri, Imriske, Imbre, Embre, Imbrus, Imrus, Imbrike. — István: Istán, Están, Estók, Estánka, Pisti, Pista, Pèsta, Pistika. — Jakab: Jakabka, Jákó. — János: Jancsi, Jankó, Jani, Janó. — József: Józsi, Józsika, Jóska, Jóka, Józsa, Jóczi (Szeged vidékén); Pepi, Szepi (ném etes). — Károly: Kari, Karcsi, Káruj, Kárujka. — Kálmán: Kali, Kálmus, Kálmáncsi. — Lajos: Lajcsi, Lajkó, Lali, Laji, Lajika, Lajkó. — László: Laczi, Laczó, Laczu, Laczkó. — Lázár: Lazi. — Lőrincz: Nörincz, Nörke (Kriza). — Lukács: Luki. — Márton: Marcsi. — Mátyás: Matyi, Matyó, Matyóka. — Mihály: Miska, Misi, Misa, Mihók, Minya, Miskócz, Miskucz. — Miklós: Mikli, Miklicske. — Mózes: Mózsi, Mózi, Mózsa, Móka, Mózsika, Móska. — Pál: Pali, Palkó, Paliska, Palcsi, Palicza, Palika. — Péter: Peti, Pető, Peticske, Póti. — Rafael: Rofaj, Rofajka, Rafi, Rafika. — Salamon: Sali. — Sámuel: Samu, Sámi, Muki. — Sándor: Sándi, Sányi, Sándri. — Tamás: Tami, Tamika. — Zakariás: Zakari, Zák, Zátyi. — Zsigmond: Zsigis, Zsiga, Zsigucza.

Nőnevek.

Adél: Etelke, Etelka. — Agnes: Agnis, Agniska; Neszi (németes). — Agótha: Ágó. — Amália: Amál, Amáli, Amálicska, Máli, Málcsi, Málvin, Ilma. — Anna: Anis, Annók, Anikó, Aniska, Ancza, Annus, Nina, Nacza, Nani, Nanicza, Mimi, Panna, Panka. — Berta: Bertácska, Bertuka. — Borbála: Bábi, Borcsa, Boriska, Bori, Biri, Borka. — Emilia: Emma, Emi, Emicza, Enika, Mili. — Erzsébet: Erzsi, Erzsók, Erzsik, Erzséb, Erzsike, Örséb, Eliz, Elza, Lizi, Liza, Lizsa, Lizinka, Liska, Böske, Pörzsi, Pöndzsi, Pöre, Pörke, Pöske. — Eszter: Eszti, Esti, Esztike. — Éva: Évácska, Évi, Evicske, Évus. — Flóra: Flóris, Flórka. — Hedvig: Viga. — Hermína: Hermin, Mina, Minka, Mini, Minuska. — Ilona: Ilonka, Ilka, Iluska, Iloncz (Kriza), Ilók, Ilcza, Linka, Licza, Lenka, Lenke, Lencsi, Lincza, Csela, Pila. — Irén: Rena. — Johanna: Janka, Háni. — Józsefa: Pepi, Pepuska. — Jolán: Jola, Jolánka. — Judith: Juczi, Juczika, Jutka. — Julianna: Juli, Julis, Juliska, Julcsa, Jula, Lula, Lulis, Lulacska. — Karolina: Karola, Lina. — Katalin: Kati, Katicza, Kata, Kató, Katika, Katócska, Katinka, Tinka. — Klára: Klári, Kalárka. — Krisztina: Kriska, Kiriska, Tini. — Lidia: Lidi, Liduska, Lida, Lidis, Lidiske. — Mária: Mári, Maři, Manczi, Mariska, Marcsa, Mányi, Mánya, Irma, Riczi. — Mathild: Tilda, Tilcsa. — Paulina: Paula. — Rákel: Ráki, Rákiska, Rákucza, Rákicza. — Rebecka: Rebi, Rebus, Rebuska. — Rozalia: Rozi, Róza, Rózsi, Ruzsi, Rózsa, Furus (Hétfaluban). —

Szidonia: Szidi. — Terézia: Terka, Tercsi, Teri, Tera, Trezka, Trézsi, Tercsa, Trézsike, Tecza (Szeged.) — Victoria: Viki. — Veronica: Véri, Vérique. — Zsófia: Zsófi, Zsófiika, Zéfi. — Zsuzsanna: Zsuzska, Zsuzsi, Zsuzsa.

KÖNNYE NÁNDOR.

Gúnydalok.

So se láttam a zoláinak	Ucca podor,
Ojan virtusságát,	Vinka modor.
Szemétdombon nagyot ugrik,	Ne turaj fuj mára!
Fölakasztya magát.	

(N.-Becskerek.)

HARASZTI GYULA.

Népdalok.

1.

Elejbe, elejbe,	Bé talál szalánnyi,
A lovám elejbe,	Kárt talá ott ténnyi.
Hogy bé né szalággyon	A rúzsâm virâgjât
A virâgos kerbe.	Lé talâjja törnyi.

2.

Bâzsa-rúzsâ né virâgozz.
Bárnâ legíny né várakozz :
Mer ha én râm várakozó,
Soha mé nem házásodó.

3.

Szârnya terem â szállós madárnak,
Fâj a szíve âz édés anyânak,
Fâj a szíve âz édés anyânak,
Hogy â fijât viszik katonânak.

Isten hozzâd Dorozsma várossa,
Mân én többet nem leszék lákossâ ;
Maj mé nyöl a zöd fû a láposbâ,
Az én kaszâm nem kaszâjja sohâ.

(Mind a három daltöredékre 1855—56. évekből emlékszem ; azóta sehol sem hallottam. Akkor még egészen palóczosan ejtette ki a szavakat e város népe ; most már csak az öregebbek s különösen a szálláson (tanyán) lakók beszélnek a leirt módon.)

(Dorozsma.)

TAPODY.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VII. kötet.

1878. JUNIUS 15.

VI. füzet.

BOJÁR.

A *bojár* szó, melynek *bojér* és *boér* mellék alakjait is birjuk, Mátyás Flórián szerint „moldvai, havasalföldi nemest”, Kresznerics szerint pedig „bojarus, nobilis valachus”-t jelent. Minthogy sem Moldva-, sem Oláhországban, vagyis a mai Romániában a nemesi intézmény honos nem volt, a fönnebbi értelmezések nem egészen helyesek. A *bojár* nevezet az említett országban azon egyedeket (és utódaikat) illeti meg, a kik hoszpodári vagyis fejedelmi méltóságot viseltek.

A *boér* és *bojér* alakok közvetlenül a rumunból valók: rum. *bojér*: *bojár* (Barcianu: *boieriu*; Petri: *bojer*). A rumunban csak is a latin nyelvből származó szóknál található föl az *-iu* végzet, melynek a latinban *-ius* alakja van. Minthogy a *bojér* szó nem latin, hanem mint alább látni fogjuk, szláv eredetű, a Barcianu-féle *boieriu* írásmód helytelen s így elvetendő. A Petrinél találtató *bojer* írásmód is helytelen. Tekintve ugyanis a szó eredetét: bolgár: *bolêrin*, valamint a rumunban való hangzását, *bojer* helyett *boér* írandó.

A rumun alak szláv eredetű: e. szl. *bol'arin*: μεγιστάνης, ἄρχων | optimas, princeps.

A szlavisták nagy része a *bojár* (bol'ar) szót bolgár (azaz nem szláv) szónak tartotta. Jireček a byzanti chronographusok által megőrzött *boljad* (bol'ad) alakot még napjainkban is nem szláv eredetűnek tartja (133. l.). Schafariket is valószínűleg a *boljad* alak vezette félre. Az e. szl. *bol'ar* alak a *bolī*, *bol'*: μέγιστον, major comparativus töre vihető vissza, melyet a *bolīma*: μάλλον, magis, *bolīj*,

TUDOMÁNYOS
MŰEVEK
OLVASÓ

bolīše : μέζων, major, *bolīstvo* : ὑπεροχή, excellentia sat. szókban lelünk föl.

Ezen *bolī* többől rendes -ar képzővel (v. ö. Miklosich: Vergleichende grammatik der slavischen sprachen. II. 85. l.) készült a *boljar* vagy *boľar* szó. (A *boljarin* alakot illetőleg megjegyzendő, hogy az -in végzet rendes nemzet; ségi névképző, mely flexio közben tekintetbe nem jő.)

A byzanti chronographusok, mint fönnebb jeleztük, a *boljár* szónak egy, a szláv nyelvekben már föl nem található *boljad* vagy *boľad* (βολίας plur. βολιάδες, elvértve βολας) alakját őrizték meg. Ezen alak, mely a byzantiaknál rendesen collectiv értelemben járatos, szintén a fönnebb jelzett *bolī* comparativus többől készült -ad collectiv képzővel (v. ö. *kopilad*: spurii, ebből: *kopil*; *kučad*: canes, ebből: *kuča*; *vlašad*: valachi, ebből *vlach* sat.).

Az e. szl. nyelven kívül megvan e szó még a következő nyelvekben: bolg. *bolērin*, *boľērin*, *boľārin*; or. *bojārin*, *bajārin*, *bārin* az elébbinek rövidült, illetve összevont alakja; lit. *bajōras*, let. *bajārs* (mind a kettő orosz kölcsönszó); szerb, horv. szlov. *boľar*, *bojar* (krieger); német. *bojar*, *bojare*; fr. *boyard*.

Látni való, hogy a rum. alak közvetlenül a bolg. *boľērin* alakon sarkallik, valamint az is, hogy a magy. *boér* és *bojér* alakok a rumunból valók; míg a *bojár* alak a délszláv nyelvekből jutott hozzánk. Szerb *bolar*, *bojar*: optimas, magnas. A szerbből jutott e szó *buľar* és *bujar* alakban az albánokhoz is.

EDELSPACHER ANTAL.

NÉMET SZÓVÉGEK MAGYAROSÍTÁSA.

Az -er végű szavakhoz megjegyzendő, hogy a *hóhér* szó *hahár* alakban is előfordul Bornemisznánál. *Hóhér* a régibb német *hahe*-ből lett, mely osztrák kiejtéssel *håher* s *hoher*-nek hangozhatott (*hahe* úgy viszonylik a *hängen*, *henken* igéhez, mint *fahen* a *fangen*-hez, úgy hogy *hóhér* és a székely *hengér* eredetükre nézve azonosak). — Ide számítandó még e két tájszó: *czajber* és *czábár*. *Czajber* szegedi szó s így van magyarázva: „erényekkel meghason-

lott leány“ Ny. II. 378. *Czábár* debreczeni szó s a. mint pongyola, szakadott öltözetű Ny. VII. 137.; a Tájszótárban *czabár* (a rövid *a* sajtóhiba lehet) „örízet nélkül való; szathmárvidéki szó.“ Úgy látszik, mind a három a német *sauber*-ből lett, melyet gúnyosan ugyanolyan értelemben használnak. (Az *au* változására nézve v. ö. *frauenzimmer*: *frajczimer* Ny. VI. 505.; *mauerbank*: *majorpang* VII. 46.; *frau mutter*: *frá mutter* Abafi tréfás népd. 54., *zinnkraut*: *czingrát* Ny. VII. 39., *Neubauer*: *Nájpár* II. 94.) — (*Eper* is a német *erdbeer*-ből lett).

2. -el végű szavak.

Ezek majdnem ép oly tekintélyes számmal jöttek át nyelvünkbe, mint az -er végűek.

I. A régiebb kölcsönvételeknek látszóknál az a különös, hogy a szóvégi -l a magyarban mindenhol -ly alakjában jelenkezik s ez valószínűleg az illető német nyelvjárás l-jének valami sajátos kiejtésén alapszik:

a) Magashangú szavak: *meszely*, *messzely* ném. (nössel és maszle) *mäszel; *sestely* boros edény, incitega MA., ivó kis asztal SzD., Dankovszky szerint ,sextans, ein weingeschirr‘ s ő a ném. sechstel, sechsteil-ből magyarázza; *römpöly* Ny. VI. 525., már a XVII. szbeli okiratban is előfordul: „négy csupor, az ketteje *meszelyes*, és az ketteje *römpölyös*“, s mint Deák Farkas helyesen gyanította Ny. V. 205., nem egyéb, mint a szepességi ném. rimpel, mely fél messzelyt jelent; l. még alább *ejtel* és *itcze* | *pántofely* MA. pantoffel; *pendely*, *pentely*, *pintöly*, T. böndöly is: magyarorsz. németeknél bendelhemb (azaz hembd, hemd) Sitz. d. Wien. Akad. XXVII. 244. és pendelhemb u. o. XXXI. 259. | *pörsöly*, *persely*, azelőtt *pössöly*, *pessely* (l. Ny. VI. 448.) *büchsel*? *tégely*, tiegel; *légely*, *négely* T. lägel | *gépely* göpel; *körpöly* T. körbel? *gerendely* osztr. grindel, grendel, grengel; *tengely* stängel? *sindely* schindel; *stömpöly* MA., *stempely* PP., palanga, truncus, ,támaszték‘ értelemből Pázm.-ból Kr. stümpfel, stumpf; *régöly* riegel | *gerely* ném. ger? (*pöröly*, *pöröly* prell-hammer) | *héhely*, *héhöly* T. hechel | *köppöly* köpfel | *verföly*, *vörföly* Dank. würfel | *czikkely* zwickel | *vendely* wänndl, wännlein, wanne | *törtöly* Sl., Dank. turtel-taube | *gőböly* Dank. szerint köppel,

koppel (fr. couple) | *tenkely*, *tönköly* dinkel | *imely* (imej, imé)?

Oly vidékeken, hol egyéb *ly* helyett is *l*-et ejtenek, ezek a szavak is *l*-re végződnek: *véndel*, *vindel*, *vindöl*, *vöndöl* = *vendely*; *héhel* = *héhely* | *köböl* kübel | *kittöl*, *kittölös vászon*; *keczel*, *keczely*? *kittel* | *pëndel* Ny. VI. 273., *pintöl* II. 561. | *czendel*, *czindel* l. Ny. V. 210. | ? *czempel*, 'kolbászalakú tekercs, melyen a gyapjút sodorják' | *séczel* hemicyclus, *séczel-szék* sella, sedile MA., *szecel-szék* Veráncs. Mem. 11., *zetzel*, *zsedtzel* Dank. sessel | valószínűleg német szó az *ejtel* is, mert aligha nincs köze az *itcze* szóhoz (melyet Bácskában *icczel*-nek is ejtenek, s melléknevét Dunán túl is *icczölös*-nek), evvel együtt pedig csak német hangtörvények magyaráznák meg az alakját (**îtel*, s ebből **eitel* és **îzel*).

Máshol, jéző vidékeken, *j*-vel is ejtik e szavakat: *zsendej* Ny. VI. 474., *tengéj*, *pendej* stb.

Egészen elvesztette szóvégi mássalhangzóját az *itcze* szó és *köcze* Ny. V. 11. — *Pendely* helyett *pendi* (és *pendike*) olyan játszi kicsinyítés, mint a tulajdonneveknél, p. Józset h. Józsi, Mátyás h. Matyi.

Némely nyelvjárásban elvész az *-ly*, de a megelőző magánhangzóból pótló nyujtással *-ő* lesz: *vendely* *vëndő* Veszprém | *régöly* *régő* | Dunán túl: *pëntő* Ny. V. 379., *messző*, *tengő*; *sindő*, de *sindölös* és *sindőjös* Ny. II. 185. | *héhely* *héhő* Kunság | *zséfő* schäffel T. — Az *ő* aztán elrövidül *ü*-vé is: *köpü* kiepel, kiepe; *küTTYü* vászon.

b) Mélyhangú szavakban az utolsó szótag *e*-je *o*-vá illeszkedik: *kaholy* kachel-ofen Ny. V. 377. | *ráspoly* raspel | *sámoly* schamel, schämel | *tarsoly*, azelőtt *tassoly* taschel | *garaboly* korbel, azaz körbel | *sonkoly* (és *sank*) senkel? Dank. | *fogoly* perdix, talán a ném. vogel-ből lett, és így magyarázódik meg a *foglyár* szó, mely azelőtt csak madarászt jelentett, mert ez akkor alig lesz egyéb, mint a német *vogler* átváltozása (v. ö. fönt 61. és 161. l.) || *turuntul* a ném. tarantel-ből?

Az *-ly*-ből *r* lett ebben: *ráspor* Ny. V. 91.

Az *ly* helyett *j*: *rokoj* szoknya: rockel, röckel T.

Az *ly* elvész s az *o*-ból pótló nyujtással *ó* s aztán *ú* is lesz: *ráspó*, *garabó*, *sonkú*.

Még jobban elrövidült: *áspa*, sőt *ásop* is Ny. II. 324. haspel.

c) Néhány szóban az utolsó szótag magánhangzóját hosszúnak találjuk. Könnyen érthető ez oly szavaknál, melyek a németben kettős *l*-re végződnek: *kastély* kastell; *bordély* bordell; *flanér* flanel. Más esetekben azonban föltűnő: *szetzélek*, asztali székek, Heltai 15.; *pántófél*, -ély Ny. VI. 505.; *gerendély* Dank.; *fustély* talán a ném. fäustel (kalapács neme), mely azelőtt füstel lehetett. — Egy mélyhangú szó is hosszú magánhangzót mutat (ha csakugyan a német marwel-ből lett, mint Szarvas véli Ny. VI. 441.): *márvány*. — Jó oka van a hosszú hangnak a *fértály* szóban, mert viertel régebben vierteil volt (így lett vorteil-ből *fortély*, és urteil-ből *ortály* 'ítélet; pör, patvar', s ebből *ortájozni* pörölni Ny. V. 130.).

II. Az újabb kölcsönvételek olyan német nyelvjárásokból valók, melyekben az efféle kicsinyítő szavak *-le* vagy pedig *-li* szótagra végződnek, s csak nagyon kevés van olyan, minő *fölvébel* Ny. V. 331.

a) A *-le* végzet az átvett szavakban *-lye* vagy *-le* lesz, mélyhangúakban pedig illeszkedik: *vörfölye* würfel | ? *keczelye*, *keczele*, *kécczele* Ny. II. 279. (Pázmány használatából azt lehetne következtetni, hogy a lat. casulából lett, l. u. o. 356.) | ? *bengyele* Bündel | *réklé*, *léklé* IV. 521. röckel, röcklein || *rokolya* = rokoj, fönt. — Némelyek szláv réven át jöttek hozzánk s tán ott kapták a vég *a*-t: *szablya* sabel, szl. sabla | *turbolya* (χαίρεφύλλον: cairefolium: (kerbel: szl. trebula | *sráglya*, *saráglya*, *saroglya*, *sereglye*: *schrangel, schragen, ill. šaragle | *taraglya* horv. tragle.

b) Sokkal számosabb a *-li* végű kölcsönvétel, különösen a dunántúli beszédben: *mándli*, *mántli* Ny. II. 560. mantel; *pruszli*, *puruszli* Ny. V. 379. brustel, brüstchen (a végén kicsinyítő képzővel magyarosítva: *puruszka* u. o., *puruczka* III. 35.; a *pruszlék*, *pruszlik* V. 329., *puroszlik* II. 375. szót Dankovszky a ném. brustfleck-ből magyarázza; tót prusliak); *lajbli*, *lájbli* leibel, leibchen; *rékli* *röckel; *jánkli* II. 427. jankerl (v. ö. *janker* V. 159., 161.); *rajthuzli* Abonyi, A mi nót. III. 42. reithose; *pantofli* | a vargáknál: *strufli*; *stékli*; *fékli* | *másli*; *vukli*; *snékli* | *roszprádli*,

virsli | *ribizli* Ny. V. 379. | *glázli*; *kalázli* u. o. | *pémzli* | *kapszli* | *verkli* | *ferbli* | *grésli* fél poltura, grossicula, Simai: gröschel | *spádli* Ny. VI. 276. | *grifli* VI. 136. stb. — Néha elvész az *l*: *lajbi* Ny. V. 264., *lájbi* II. 560.; *bendi* Baranyában a. m. *vendely*, tehát **vendli*. — Ritkábban *r* lép helyébe: *lábri* = *lájbli* Ny. V. 473. — Néha kettős *l* vagy *dl* van helyette, s ez a sajátos német kiejtésből van átvéve: *sámelli* és *sámédli* Ny. II. 185.; ép így mondják Dunán túl: *hózelli* és *hózédli*, *hángelli* és *hángédli* stb. — Különös a szóvégi *ny* ebben: *kitliny* női ing II. 280. kittel.

3. -en végű szavak.

Sokkal csekélyebb számúak, mint az előbbiek. Szintén olyan két osztályra oszlanak, mint az -el végűek, t. i. olyanokra, melyek mássalhangzón végződnek, s olyanokra, melyekben az *n* után még egy magánhangzót találunk.

I. A régibb kölcsönvételekben, melyek itt is mássalhangzón végződnek, az *n* helyett itt is többnyire a fogínyhangot találjuk, azaz *ny*-et (mint fönt *l* h. *ly*-et); a mélyhangú szavakban pedig a végszótag *e*-je itt is *o*-vá illeszkedik: a ném. *degen* szóból magyarázza Dankovszky a m. *dögöny*-t, melynek jelentése ő nála *gladius* (újabb szótáraink szerint ,bunkós fejű szálas eszköz, mozsártörő‘; származéka *dögönyöz*); innen *dögönyeg* (már MA. *dolon*, stílet), melyet már Leschka a ném. *degen*-hez állít || *putton*, *puttony* butte, osztr. *putten* (bodon, bodony, bödön, bödöny már szláv réven jöttek hozzánk, valamint a *bodnár* származék is) | *bükkön*, *bükköny* wicken (v. ö. Ny. IV. 399.) | *bókony* hajóborda Ny. V. 522., v. ö. T. *balkon*: balken (a tót bokoń a m.-ból van átvéve) | *hokkon*, *hokkony*, *hókony* ,rövidnyelű félkéz balta‘ hacke, osztr. *hacken* (különös, hogy ezt összetévesztik az előbbivel s néhol *bókony* helyett is mondanak *hókony*-t) | *gyékény* talán a n. *decke*, osztr. *täken*; a siléziai *täke*, *täeke* fem. csakugyan a m. ,bastdecke‘, azaz *gyékény*; l. Sitz. d. Wien. Akad. XVI. függel. 96. l.

II. Az egészen újkori kölcsönvételekben, melyek jobbra mesterszók, itt is *i*-t találunk az *n* után: *briftasni* Ny. VI. 44., *suclapni* 276., *hilzni* 331., *klóbní* II. 331., *alsznyi*, *kepni* 282., *alczni*, *lachajzni* III. 332., *pongajzni*, *padlajdni* 382. stb.

Egy *a*- végűt is találunk (mint *rokolya* fönt II. a): *kókonya* „szentelt kalács“, tehát a n. kuchen (már a Sándor cod. 2. és 5. l.) *kokkonya* és *kokonya* alakban. V. ö. még *Korpona*: ném. Karpfen.

Úgy látszik, verloren-ből lett a következő különös alakú kitejezés: az angyali tisztaságot elvesztegeté, *ferlorumba* veté Gel. Kat. Vált. Titka II. 825. Kézai az 1044. évhez azt beszéli, hogy ama helyet, hol a ménfői ütközet esett, *florum payr*-nak, azaz „vezett nempti“-nek (veszett németi) nevezték: a Képes Krónikában így van: *ferlorum payr* (bajor).

A ném. *rahmen*, *schinken* v. *schunken*, és *rocken* megfelelőinek látszanak a m. *ráma*, *sunka* v. *sonka*. De az első kettő valószínűleg a tót ram és šunka révén került a magyarba, az utolsó pedig az olasz *roccá*-ból lett.

SIMONYI ZSIGMOND.

LÁTAB.

E förtelmes új szónak a gyártója ama hiszemben volt, hogy *ablak* törzsökös magyar, s hogy *ab*- és *lak*-ból van összetéve; de szerinte így volna helyesebben: *lak-ab*, azaz a „lak abja“, vagyis a lak nyílása. Így lett a *lát* ige tövéből, s *ablak* első feléből *látab*: pupilla. Pedig a magyarnak sok szép szava van e fogalom kifejezésére, s a tudomány csak úgy válogathat benne.

Szemfény, szembogara. „A szemfény (pupilla) szembogarának is szokott széltere hivatni, s bár így (nem tudom mért) nincsen meg szótárainkban, érdemes divatba hozni; mert határozottabb értelmű, mint az általános s ennél fogva gyakran kétes jelentésű szemfény“, mondja Fábián Lucret. III. 363. verséhez való jegyzetében.

Szem kökénye. „Szemének tűz a kökényje“ Vadr. I. 305.

Szem széke (v. ö. tojás széke, bodza széke). „Az volt ám a szeme széke.“ Ballagi. Példab. 6856.

Végre Bács megyében szem tükrének híja a nép Szemről levén szó, még két rá vonatkozó ismeretlen kitélt akarok itt megemlíteni: a szem kupája, s a szem koponyája. „Hogy feszigetém fő a szemem kupáját.“ Népk. gyűjt. I. 32. „Hollók vendégeskednek szeme koponyáján.“ Ballagi. Példb. 3396. P. THEWREWK EMIL.

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

V.

Az elvek alkalmazása.

A szótárba fölveendő szókra nézve az utasítás azt követeli, hogy „mind azon szók, melyek klasszikus íróinknál, és pedig akár régiebbeknél, u. m. Pázmány, Gyöngyösi sat., akár újabbaknál, u. m. Faludi, Berzsenyi sat. előfordulnak, fölveendők.” E követelésével az utasítás épen nem lépte túl a mérséklet határait. A legkevesebb ugyanis, a mit egy olyszerű szótártól, minő a NSzótár, megkövetelhetni, az, hogy a jelesebb írók szókincsét magába fölvegye. Az a szótár, a mely még e kelléknek is hiával vagyon, az épen egyik legfontosabb föladatának teljesítését mulasztotta el. Már pedig a NSzótár írói e nagyon is jogos követelésnek nem tettek eleget. Alig tudunk megnevezni oly írónkat, a kinek műveit a szerkesztők az említett célból teljesen átkutatták volna. Többet mondunk, míg a hasonlítás kedviért egy jobb föladatra érdemes fáradsággal s kitartással átbetűzik a héber, perzsa, mandzsu, sínai sat. sat. szótárakat, sőt fölkeresik érte a legismeretlenebb nyelveket is, addig régi magyar szótáraink legtöbbjét még csak föl se nyitották.

Állításunk sokak előtt talán hihetetlennek, a nagy rész előtt legalább is túlzásnak látszhatik. Hadd lépjenek elő a bizonyítékok!

Szótári tekintetben nevezetesebb íróinkat, minők: Bornemisza, Illyés, Komáromi-Csipkés, Molnár Albert, Telegdi sat. nem is említve, csak Pázmányra hivatkozunk és Faludira, két első rendű írónkra, a kiket az utasítás mint olyanokat név szerint ki is jelöl, a kiknek szókészlete a szótárba fölveendő.

Pázmány Kalauzában a következő szók, szóalakok és szójelentések találhatók, a melyek szótárunkból hiányzanak: *asszonyhölgy*: „bánya s szégyenli vala is ezt asszonyhölgye” 434.; *agglant*, a NSz. szerint „vén banya, vén szipirtyó”, Pázmánynál: „az hetven esztendő aglant barátok magokhoz hasonló kofa apáczákat

vennének“ 313.; *akkorontan*: akkor 194.; *bornemisszaság*: az bornemisszaságrúl-való fogadásra nem kötelez Isten senkit“ 481.; *doblani*: „sok ígírtekekkel arra dob-lották, hogy Mauritius herceget orozva meg ölyye“ 234.; *egynemakarás*: dissensio 81.; *érélni*: „pálczával kel érélni az Istentagadókat“ 1.; *érőlen*: „az róka hánnya az cselt, midőn lesre vészik, és érőlen viselik“ 151.; *kiszán*: „nem igaz pásztorok, hanem ki szánó béresek és ragadozó farkasok“ 136.; *lyiút*: „ha gyönyörűséges nótára igazittatott hegedű vagy lyiút szót hallunk“ 2.; *marczona*, a NSz. szerint: „alapfogalom benne az apróbszerű marás s tulajdonkép kisebb fenevadakra illő; szélesb ért. fenevadak módjára kegyetlenkedő; ált. zordon“; Pázmánynál: „bal-gatagságok és marczona kábaságok vannak az Mahomet tanításában“ 441., 704.; *mozat*: „ajakunk mo zat ása nélkül is dicsérhettyűk az Urat“ 785.; *meghökköl*: „örök tűzre vettetnek, a kik nem követik az Mahomet hitit. Azután ezt meg hők k öli és azt írja —“ 443.; *megegyesedni*: „az tudós emberek ekkoráig meg nem eggyesed h e t t e k, mennyi esztendő előtt teremtetett az világ“ 232.; *megcsökönni*: „az előtt is sokan rőzgölödtek, de csak hamar megcsököntek 67. megcsökönt szerencséje“ 441.; *szélhámos*: „az csudák dolgában közép úton kel járnunk, hogy két szélhámos tévelygéstől magunkat meg-óltal-mazhassuk“ 641.; *völgy*, a NSz. szerint: „hegyek, magas-tatok között fekvő alacsony hely, tájék, mélyedés; átv. völgyhöz hasonló barázdanemű mélyedés“; Pázmánynál: „az fák v ö l g y e és béli tellyesbek hold töltére“ 14.

Faludi műveiben előforduló szók, szóalakok s jelen-tések, a melyek a NSzótárból hiányzanak: *arányzani*, a NSz. szerint: „bizonyos mértékviszony szerint rendez, összeállít“, Faludinál: „ha jól ar á n y z o m, te meg nem békélsz a főrenddel (Toldy kiad. 73. l.), a mint ar á n y z o m arról vádoltok, hogy vétettem a fejér népnek“ 131.; *beszéd-szoba* (társalgóterem): fel s alá járdogála a b e s z é d -s z o b á b a n“ 73.; *csoszni*, a NSz. szerint: „elvont gyök, mint parancsoló ige előfordúl e közmondásban: csoszsz elé szilvalé“, Faludinál: „mikor más annak rendi szerint csossza, s ropja a menuettet“ 156.; *csalakozás*: „a világnak ajándékja nem egyéb, hanem szép festékekkel mázolt semmi,

hímesített csalakozás, arannyal borított szemfényvesztés“ 170.; *elczelőzni*: „hogyan elczelzett gonosz szándékokkal előbb mehessenek, a hit dolgát ország-világbontó jószágnak mondják 56., a gólya nem érkezik elczelezett révpart-jára“ 160.; *főpénz* (a NSzótárban nincs meg), *megfordít*, a szótár szerint: „1) valamely testet úgy mozdít meg, hogy oldalai más irányban álljanak, mint előbb, 2) valamely szövetet úgy fordít, hogy színe befelé legyen, 3) valamely dolgot más v. ellenkező oldalról vesz“, Faludinál: „tartozol nem csak a főpénznek (capitale), hanem az utána következő károknak megfordításával is“ 102.; *feljebbség*, *feljebbező*: „reábizott tisztségében oly emberségesen forgolódott, hogy még irígyi is érdemesnek tartják vala lenni, hogy minden feljebbségre emeltetne 278., feljebbező dámák 183., fennhéjázó és feljebbező természet 184., minden bölcs tanács ellen erőlködünk feljebbező igyekezetünkben“ 240.; *fővebb* „a legfővebb cikkelyek“ 37.; *hámpolni*: „hangos kaczagással addig hámpolá, a míg csak nem leroggyant ináról“ 218.; *harczogni*: „a harmadik bömbölt mint a medve, a negyedik harczogott mint az elefánt“ 306.; *intéz*, a NSz. szerint „intés, útmutatás által elrendez, vagy közvetlen működés által valamely tárgyhoz tartozó dolgokat oly mozgásba hoz, hogy mindenik kellő helyét foglalja el; szorosb ért. valami újat alkot, rendez“, Faludinál: „isten az efféle nehéz parancsolatokkal ingyen sem intéz a dámákra“ 80.; *kampol*: „azért szegezted jó távolról a pattantyúkat ellene, és csak a kemencze alól kampolod“ 91.; *kellemő*: „el ne felejtse a kellemő bátorságot“ 231.; *késmárk* „okos kormány is kell (a hajóhoz), más különben hol késmárkokon törne, hol megfeneklene“ 160.; *kiszínlík*, a NSz. szerint „kitetszik, kitűnik“, Faludinál: „a Flóra fiatalaival tavasszal kiszínlő, szép virágos kert“ 182.; *kiuszován*: „kiuszován festett tubinmantó“ 144.; *lapiczkás*, a NSz. szerint „lapiczkával ellátott, lapiczkaalakú“, Faludinál: „érdemes arra, hogy a deresen arczúl fekvő járja a lapiczkás tánczot“ 46.; *letart*, a NSz. szerint „1) valamit lefelé hajló irányban tart, 2) vlmít lefoglal, 3) lefelé irányozva megyen“, Faludinál: „Amant a kevélység miatt felakasztották, a letartó Mardocheusnak gyűrűt adtanak ujjaira“ 181.; *lógó*, a NSz.

szerint „mellékrúd a kocsi oldalán, átv. ért. lóggóban lenni am. henyélni“, Faludinál: „mintha kocsisomat a bakról a hintóba szólítanám, magam pedig hátul ülnék a lógóba“ 73.; *lövöldék*, a NSz. szerint, „lepke pillangó“, Faludinál: „sokat ne bujdossál szemeddel mint az utját vesztő lövöldék“ 110.; *megesni*, a NSz. szerint „megtörténik, teherbe esett, pórul járt, megapad“, Faludinál: „nem illik a keresztén emberhez, hogy, mint a szemtelen légy, megesse sebeit felebarátjának“ 91.; *muzsikaszor*: „mikor teljes karral felzendül a a muzsikaszor“ 85., 109.; *nyaklalni*: „a kanonokok nyakláló hajtókái“ 63.; *pihenni*, a NSz. szerint csak *pihen*, Faludinál: *pihenik* 142.; *rekesz*: „az apácza-rekeszt Angliában nem javasolhatom“ 203.; *reszkető*: „függők, nyakszorító gyöngyök, reszketők“ 141.; *sebgyógyító* (chirurgus) 758.; *sinkedni*: „imígyen sinkedvén, iszonyú kétségbeesések közt kárhozatra okádá bűnös lelkét“ 167.; *sétál*, a NSz. szerint csak intransitív, Faludinál: „festett hajókkal sétálják a tengert“ 136., *sétálják* Babylon mezeit“ 148.; *suttom*, a NSz. szerint „csak *ban* viszonyraggal divatozik“, Faludinál: „megkerülnek minden suttomot“ 56.; *szakmány*, NSz. „kiszabott munka“, Faludi: „reászabadítják (a katonát) minden prédára, lopásra, szakmányra“ 215.; *szék*: „a székből kilocsogó agyvelő“ 56.; *szerénvaló* (a mai *szerény*): „szerénvaló s ártatlan dolgok“ 97.; *tanya*: „Seraphina elválaszthatatlanul ura mellett lévén, megjárta vele a tanyákat, mutogatván a halaknak ritkaságát“ 682.; *tubinmantó*: „csudálják sokan habzó tubinmantóját“ 144.; *tuczin*: „talán semmi rosznak nem mondanátok, ha tuczin számra falnátok bé az öreg bűnöket“ 147., 303.; *tükörpélda*: „vegyék észre s forgassák előttök a tükörpéldát“ 54., s 151., 160.; *útvesztő*: „az utca beszolgált egy nagy útvesztő-kertbe (labyrinthus)“ 339.; *váltani*: „váltja valami különbség a dámát a munkára termett szolgálótól“ 86.; *vendégstin*: „oktatják, mint kellessék elejét venni, hogy a veríték le ne mossza a vendégstint“ 155.; *visszaérteni*: „ha összehatalkozol ezekkel a rókával bérlett moralistákkal, és dicsérni kezdik a virtust, visszaértsd, mert csúfképen mondják“ 58.

Vegyünk e két írónkhoz tanúnak még egy pár régi szótáríró.

1. Pesti Gábor. „Nomenclatura sex lingvarum. 1568.“ *Ágyék*, a NSz. szerint „azon tája az emberi deréknak, mely a hátgerinczek mellett és a csipőcsont taréjának hátsó része, valamint az utósó borda közt két oldalról határoztatik“, Pestinél: „ayekok: die nieren“; az öt érzékenység: fünf sinne; gömböld: fritelli, küchlein; isten kecskéje: regenbogen; kámaszék: árnyékszék; kerengő: kreuzgang, folyosó; okstábla: bretspiel; számszerigy: armbrust, balista, a NSzótárban számszeríj; szemöldet, a NSzótárban szemöldök; szeszira: die nonne, NSz. „cistercita szerzetesrendből való, máskép: tarkabarát“; togya: regen, pluvia.

2. Verböczi Magyar tripartituma.

Álszemélyek: larvatae personae; csere, NSz. (cserje) „apró cserfacsemete, vagy cserfahajtásokból álló bokros hely“, Verb.: silva; csupa személy: singularis persona; himnek és nőténnek felekezése: conjunctio; félhusú nemes emberek: mediocres nobiles; folyó kocsi: rheda; kiföldi: szántó ember, rusticus; kiszínlenni: exhereditare; kúrtó: halfogó, loca sagenarum; porond: insula, regzeni: sequestrare; sib: erdőkerülő, mezőpásztor; székszin: tribunal; falut ültettek: villas condescendendi fecerunt; varsáknak helye, vésznek kit hínak (voesz appellata); vissza kell érteni: contraria opinio intelligenda est.

3. Nomenclatura. 1629.

Farcsiga: coxa, hüfte; *hasártos*: lusor, spieler; *holnal*: axilla; *huddozni*: mingere; *nagdrág*: caligae; *suarcz*: supparum, schurtz; *tárgy*: pluteus, sturmdach; köppölyet ültetni: köpfel setzen; zabtikmony: brütig ey.

4. Major Márton. Latin-magyar szótár. 1647.

Dészeg (délczeg): armentum, csorda; *hasártos*: fő játékos; *kardéra harczolok*: szemekbehunyva vivok; *oksz-tábla* vagy koczka: alveus; *pánkok*: turós béles, artolaganum; *piparcsfü*: hyacinthus; *rabotálni*: ancillari; *süvölök*: sipolok; *velencze*: pokrócz, lodix.

Mind ez egybeállítások és kimutatások kétségtelen tanúságot mondanak arra nézve, hogy a szerkesztőség nem a kellő lelkiismeretességgel járt el a szótári anyag összegyűjtésében; mert nem csak első rangú íróink műveit

e célból átkutatni elmulasztotta, hanem nagy részben a már kész szógyűjteményeket sem használta föl céljaira.

Ez állításunkat megütközéssel veheti némely olvasónk, különösen azok az olvasók, a kiknek többször vált alkalmuk forgatni, a kik meglehetősen ismerik a NSzótárt. Ezek a főntebbi bizonyítékok ellenére is igaztalannak s igazságtalanságnak tarthatják ítéletünket, mikor látják, hogy szótárunkban a régi, fontosabb és ritkább szók a legtöbb esetben épen nevesebb íróink (Pázmány, Zrinyi, Faludi, Gyöngyösi sat.) műveiből vett idézetekkel vannak támogatva és fölvilágosítva. Pedig mind ennek ellenére is fönn kell tartanunk állításunkat. Kötelességünkké válik tehát kimutatnunk, hogy a kik netán e pontra nézve kedvező ítéletükkel a szerkesztőség részére állanak, csupán a látszatra építenek, s a dolog valójára nézve erős tévedésben vannak. Azok az adatok ugyanis, a melyek egyes szók illusztrációjára régibb íróinkból idézve vannak, korántsem a szerkesztők fáradozásának eredménye, hanem legnagyobb részt készen, a derék Kresznerics szótárából vannak átvéve — azonban a forrás megnevezése nélkül.

A helylyel való takarékoskodás alig engedi meg, hogy minden, a NSzótár idézte régi íróra kiterjeszkedjünk; teljesen elég leszen, ha csak egynek, a legtekintélyesebbek egyikének, Pázmánynak támogató adatait vizsgáljuk. Ex uno disce omnes!

1. Kresznerics a szerző művének s a lapszámnak megnevezésével idézi teljes összefüggésében a helyet, a melyben az illető szó előfordul; a NSz. ugyanazon műnek ugyanazt a helyét ugyan oly terjedelemben közli; van azonban eset, hogy kevesebbet, de többet soha. (Csak Kresznerics adatait idézzük ama megjegyzéssel, hogy a NSzótáré betűről-betűre egyeznek velük. Az olvasó, ha netán az egyezésre nézve kétségeskednék, utána nézhet a NSzótárban.)

„Egy d a r a b c s a tömjény, ha tűzre tétetik, az egész házat bé tölti füstivel. Kal. 861. Préd. 712. D é l c z e g akarát. Préd. 757. D é r r a l-d u r r a l, keménységgel felele. Préd. 655. M e g n e m p i r ú l t t e b-o r c z á j a. Kal. 397. A z ő fenéjét e n y e g e t i Isten' szavával. Kal. 555. Ú j o n n a n v e t t gyöng e H ö l g y é n e k ö l é b e n c s a k n e m m é s z á r o l t a t i k. Kal.

217. Hök barom, nem tudsz-e szemérmestesben hazudni. Kal. 258. Alá valónak akarván valakit jelenteni, szájunk-
tátva azt mondjuk: hü, bü, bá. Préd. 815. Addig ütik
vétik a dolgot, addig hányják ide s tova a kalafintát,
hoggy Kal. 640. Kóczyi pór küldús. Préd. 815. kóczyi
pór tanítók. Kal. 253., 634. kottya kottya fiaim, csak
én magam maradék Kal. 171. A mit nem tojt, azt akarja
kottlani. Préd. 293. A lomposba rezelt. Kal. 211. A
bor miatt minnyájan maszlagosokká lettek. Préd. 231.
Part málja. Tudak. Préd. I. levél. Megguggolja. Kal.
299. Koczjuk meg a körmét. Öt lev. 34. Menéltek.
Kal. 896. Közel nemmen: satis prope. Kal. 569. Későn
nemmen. Préd. 330. Lágyan nemmen. Kal. 471. Nagy
gyűlölségesen nyektetik. Hal. 735. Mikor hiveit el
nyugotja Isten, az ur öröksége meg mutattatik. Kal.
1012. 333. Abban nem egyesülhetnek, ha a szénát kaszával
kaszálták-e vagy ollóval ollólták. Kal. 286. Minden
esztendőben ollólja. Préd. 165. ollóltatja. Préd. 364.
Ironické tréfál, pakocsál, csufolkodva beszél. A sz. írásról.
41. Nikápolynál Sigmond királyt a magyarokkal együtt
igen megpiricskelé (Bájázet). Kal. 539. Porczogósan
nevetik az újjítók. Kal. 776. És hogy porczogósban
csúfolnák. Préd. 484. Ezen pórázon futunk. Préd. 759.
Szerzetes szent rekesz. Préd. 346. Retezt vét pattan-
tyújuk. Kal. 138. Hasonló safarinát kötének nyakára.
Kal. 398. Vevék eszekbe, hogy lóbör a szekernye. Kal.
530. Megveteredik a sokáig álló bor. Préd. 900.
Vissza aggott feleség. Magyar ellen. 209. Vissza
aggott kofa. X. Bizonys. 92.

2. Kresznerics a mű címére hivatkozva csak a lap-
számot teszi ki, de az illető helyet nem idézi. A NSzótárban
sem találunk e szóknál sehol szövegidézetet.

Csepül, lecsepül, Préd. 678. Kal. 683. emeállat
Kal. 416. enyhődik Kal. 186. Préd. 157., 542. főbbség
Kal. 322. Préd. 214. pofáz Préd. 652. serleg X. Bizonys. 22.
Préd. 1166. sérszik Préd. 161. 592. száméntalan Préd.
877. szarzsák Préd. 68. 1013. u. o. 975. virgyina u. o. 990.

3. Ama Pázmán-féle, bár nem nagy mennyiségű szó,
a melyek Kresznerics szótárából hiányzanak, (l. föntebb).
hiányzanak egyszersmind a NSzótárból is.

4. Hogy a szerkesztőség mily fokú könnyűvérűséggel teljesítette a szógyűjtés munkáját, annak legerősebb, legbizonyítóbb tolmácsa ama körülmény, hogy még azt a munkát sem bányászták ki a kellő gondossággal, a mely a régi nyelvre nézve különben fő forrásuk volt. Kresznericsben ugyanis az egyes helyek pontos megjelölésével a következő szók vannak kijegyezve Pázmány nyelvéből, a melyek a NSzótárban föl nem lelhetők: általérzi Kal. 619., 1131. éjt-szakállott az imádkozásban. Préd. 647. úgy Isten őtet megsanyargatja, ha el hágja hivatalja határát Préd. 272. el hálálja tanítását Kal. 305. föl állapodik Kal. 680. föl szabadosítja elibertat Préd. 1261. föl tiszteli Préd. 1153. Kal. 676., 881. föllyül vigyázó episcopus Préd. 1187. hangyár = handsár Kal. 264. hitfaragó reformator Kal. 586. íz-adás conditura Préd. 437. bolond képezés stulta persvasio Préd. 247. keveses pauxillus. Préd. 1248. kisebbbséges ignominiosus Préd. 131. konfrejt Préd. 462. megegyesedik Préd. 264. el mégyen kisasszonyom, egy pohár-bort köszön másra, és kicsinnyé meg kredenciázván, vagy a pohár szélét meg csókolván, éppen meg itattya mással. Préd. 225. mestertelen cigányság Kal. 372. metszett eunuchus Kal. 777. ördög-tojás inventum diaboli Kal. 96. mint oskolázzák sz. Pált ezek a sóczék Kal. 383., 363., 437., 708. szabadságtalan jobbágy Préd. 317. temondáság Préd. 665. türetlenség impatentia Préd. 685. türhetetesség patientia Préd. 530. ügyezés Epist. I. 141. vártás = örálló Préd. 368. vissza hazudja rementitur Préd. 1011.

E most elsorolt hiányokhoz és kifogásokhoz járul még a következő.

Nem ritka eset, hogy a hol a szerkesztőség, mint kimutattuk, nagyobbára Kresznericsre támaszkodva, meg is említi a szerzőt, vagy idézi is ennek bizonyító szavait, azt, s néha épen a fontosabb szóknál, a műnek és helynek pontos meghatározása nélkül teszi meg; pl. *táméntalan*; Kresznerics: „táméitalan sok; imnumerabilis multitudo, myrias plurima MA.; táméitalan sok a lakozó Faludi. TÉ. 316. táméntalan sokaság Pázm., Kal. 47. 55. táméntalanság Prágai. Praef.“ — NSzótár: „a régiek, nevezetesen Molnár A., Pázmán, Prágai, Faludi sat. szerint am. szám-

talán, igen sok; táméntalan sok, táméntalan sokaság.“ Hogy az ily határozatlanúl oda vetett idézeteknek van is nincs is hitelük, azt még a fölszint ítélők is tudhatják; hogy pedig mennyit érnek, hadd világosítsa meg a következő adat. Több egybevágó jelenség ama következtetés megtételére kényszeríte, hogy *kudarcz* szavunk nem egyéb, mint a német *kurcz* szónak a másolata. Kiváncsi valék, vajjon miként magyarázta a NSzótár. Rányitok, s a következőket olvasom róla: „Heltai Krónikájában többször *kurcz* alakban fordul elő, honnan valószínű, hogy nem egyéb, mint a német *kurz*.“ Heltai Krónikájában többször *kurcz* alakban fordul elő! Előveszem Heltai Kronikájából tett jegyzeteimet. Se *kudarcz*, se *kurcz* nem található köztük. Futva újra átmegyek az egész művön; de a *kurcz* sehogy sem akad szemem elő. Nem merem határozottan állítani, hogy nincs meg benne; de ha hitelt adunk is a szótár állításának, azt kérdelem, micsoda hasznót tett vele a kutatónak, a ki a kérdéses szót összefüggésében akarja látni, midőn arra kényszeríti, hogy az egész munkát a legnagyobb figyelemmel és lelkiismeretességgel átolvassa, s fáradságot és időt pazaroljon oly kutatásokra, a melyeket mások előtte már megtettek, s megtettek épen azon célból, hogy olvasóikat a másodszori fáradozástól fölmentsék?

SZARVAS GÁBOR.

AZ ORTHOLOGIA ÜGYE NÉVY LÁSZLÓ STILISZTIKÁJÁBAN.

II.

Azt mondtam, nem tartom a még vita alatt álló dolgokat iskolai könyvbe valóknak.

Utasítást azonban kell adni a magamiheztartásra, még pedig világosat. Pl. 1. A hivatatlan, a hozzá nem értő szót ne akarjon csinálni soha; mert ahhoz együtt szükséges tudomány és inspiratio; tehát csak szerencsés esetben sikerül önkénytelenül. 2. A más csinálta szónál mindenekelőtt kérdezzük, hogy szükséges-e, azután, hogy törvényes-e. És ha nem szükséges, akkor tartsa meg a csinálója, akármilyen jó is.

Igen szép tere nyílik itt aztán a stilisztikának fejtegetni, mi szükséges, értekezvén az idegen nyelvek viszonyairól, a

műnyelvről általán. s a műszavakról és műnevekről, mint különböző dolgokról stb.

Mihelyt teljességben szembe állítjuk egymással az orthologia és neologia elveit, azonnal szembetűnik, hogy a merev szélsőségeket valahogy okvetlenül közvetíteni kell, mit a Nyelvőr anyaggyűjtései és alapos megvitatásai is czéloznak.

Így szól az orthologia: „A rossz senki kedvéért sem kell.” De evvel ez is jár: „A jó minden tekintély ellenére is kell.”

A neologia pedig így vélekedik: „A mi a közönségnek tetszik, az kell, ha rossz is.” De evvel együtt, ha következetes, ezt is kell mondania: „A mi a közönségnek nem tetszik, az nem kell, ha jó is.”

E kettő közül bármelyik szélsőségnek ígérünk is föltétlen hódolatot, bizonyosak lehetünk, hogy nem leszünk urai ígére-tünknek.

Hogy a magyar közönség, ha már elvitattuk tőle a kedélyt, még az estélyről, ünnepélyről is lemondjon; a testületektől elforduljon, a művészettől idegenkedjék, könnyű azt követelni, csak legyen, a ki szót fogad; s kivált a ki még a fogalmazás nehéz munkája közt is rá szánja magát még ily szirteket is kerülgetni.

Nyissuk csak föl bizonyításra magának Névynek könyvét ott, a hol tetszik, pl. a 29. lapon. Itt van a 34. §., mely az allegoriát fejtegeti. Nézzük 17 első sorát! E 17 sorban a következő egy vagy más tekintetben kifogás alá eső szók fordulnak elő: rajzban, eszméknek, erény, festészet, viszonyokat, nélkülözhetnek, horgonynyal, mérleggel, költészet.

Hogy itt körömszakadtáig erőlködni nem érdemes, az szent igaz, s talán a tudományhoz is inkább illik, új lehetőségeket keresvén, a korlátokat biztosan állítani fel, nem pedig hevenyében csupa félelemből kelleténél is összébb szorítani!

Pl. ha az -ász, -ész a halászat, vadászat, agarászat és bogarászatban igeképző is, miért ne lehetne a hadászat, szobrászat, árkászat, fűvészet, művészet stb. bázisául a hadász, árkász stb. igéket képzeln. Tagadhatatlan az, hogy a népnyelv -ász, -ész-szel alig képez egyébből, mint állatnévből igét: nyulász, bogarász stb. De van kivétel is. Pl. Csallóközben az aranyások aranyásznak, a falusi zsidógyerekek rongyásznak. Növény nevekből: Györmegyében hallottam gombászni, Somogyban a szegény ember hajnalban jár az erdőre fáésznya, azaz így lopogatja a tüzelő fáját; eprészni pedig csakugyan az egész magyar nép szokott, és ezt másképp nem is mondja.

Azt is hallani néha: levelész a marha, azaz a takarmánynak, pl. luczernának, csalamádénak kényeskedésből, vagy betegsége miatt csak levelét szedegeti. A böngész ige is a bönge (bödöreg) = szőlőfürtöcske névből származik.

Azonban mind az, a mi a népnyelvnek az -ász, -ész, képzős igéktől való idegenkedéséről áll, áll az ily képzetű nevekre nézve is. Szent igaz, hogy a nép pl. a kertész nevet föltétlenül elfogadta, és nem is mond soha semmit egyebet helyette; de az erdész, úgy látszik, még nem ment egészen a fülébe; mert az erdőkerülőn fölül az erdészt a vadásztól nem különböztetvén meg, jágernak híja, magasabb polczon pedig famesternek. Az erdőmester (waldmeister) hivatalos szó, nem került a néptől.

Tehát ezek után azt mondhatjuk: vagy a nyelvész is rossz nyelvmester, nyelvtanító és nyelvtudós helyett, a művész is künstler helyett; vagy a nyelvészni, művészni, és csillagászni is elfogadható, nem ugyan önálló használatra, hanem legalább a nyelvészet, művészet, csillagászat szavak képzésének alapjául.

Isten őrizzen meg, hogy a nyelvérzék díszesebb czíme alatt a fület akarjuk e dologban bíróvá tenni; de mégsem hallgathatjuk el végezetül, hogy a vadászat és hadászat, egerészet és szekereszet szavak tökéletes cadentiája is tehet valamicskét.

* * *

Most már állásunk pontját, mint hiszszük, némileg megmutatván, tovább böngészhetnők Névy könyvének orthológiáját; még pedig nem csak az általa hirdetett szigorú elvek pontos alkalmazását illetőleg, hanem csupán azon fokát keresve és követelve a nyelvtisztaságnak, melyet akárkinek is követelnie valóban kell.

Lássuk, lehetőleg szűk térre szorítkozottan, 1) mily módon írja körül Névy a nyelv tisztaságát némely, különösen kritikus esetekre vonatkozólag az elméletben; 2) mint őrzi ezt a tisztaságot a prózai stílus mintájául szolgáló legfőbb, mert legnagyobb olvasmányban, Coriolanus életrajzában.

A 10. lapon a viszonyos infinitivus helytelen mellőzéséről levén szó, Névy így tanít: „A viszonyos igehatározatlan tudvalevőleg a személyt is megjeleli, s ez által a cselekvés, állapot vagy szenvedés az alany világos megnevezése nélkül is teljes határozottsággal van kimondva. A viszonyos igehatározatlant tehát, mint a magyar nyelvnek egyik legsajátosabb igealakját mindig kell használni, valahányszor oly állítmány van a mondatban, mely

n.ellett az alany viszonyraggal áll, vagy épen el van hallgatva." Mintha csak a debeo, meg a habeo constructióját magyarázná valamely jó magyar pater a „quae maribus" boldog napjaiban. A hány tétel, annyi tévedés. Először is az a személy, melyet a mai magyarságban a viszonyos inf. jelöl, nem alanya a mondatnak, hanem részes tárgya. Pl. szabad szólnom, (Névy példái) nekem szabad; illik fölkelnetek, nektek illik stb. A mondat alanya maga az inf.; mi szabad? szólnom = szólásom; mi illik? fölkelnetek = fölkeléstek; másodszor az alany viszonyraggal sohasem áll; tehát ha csak akkor kellene használni a viszonyos infinitivust, akkor az örökre használatlanúl maradna. Az alany csak alapja az ítéletnek, tehát magában véve még nincs meghatározva; de a viszonyultság, mit a viszonyrag jelent, határozottság; tehát az alany viszonyragos nem lehet.

A magyar viszonyragos neveknek az európai nyelvek casusai felelnek meg; de e nyelvek tudósai tisztában vannak avval, hogy az alany számára a nominativus van, a casusok pedig a mondat melléktagjai számára. E megkülönböztetés lényegét nem érinti az a külön vélelmény, hogy a nominativus is casus; mert ez akkor is casus rectus, a többi pedig valamennyi csak obliquus. A mondat grammatikai kifejezése sokszor elűthet az ítélet logikai szerkezetétől. Azon lehet disputálni, hogy melyik nyelven gondolkodnak egyenesebben és logikusabban; de azért a nemzetek grammatikáit és syntaxisait az absolut logika kaptájára vonni nem lehet, míg csak a világnyelv ideje el nem érkezik, vagyis míg a beszélő és gondolkodó nemzetek valamennyien egy nagy világnéppé nem lesznek az egy pásztor egy aklában. Pl. a lónak négy lába van; a log. alany nem a négy láb, hanem a ló, melyből gondolatunk kiindul. Lassan menj, tovább érsz; tulajdonképen a log. alany a lassu menés, állítmány a továbbra jutás, s a két mondat csak egy ítélet stb.; harmadszor az alany akárhányszor is el lehet hallgatva, s még sincs inf. a mondatban. Ez a magyarban tudvalevő.

Úgy tetszik, a viszonyos infinitivust mindig okvetlenül használni kell, valahányszor részes tárgyra vonatkozik, máskor pedig sohasem kell használni. Pl. Rút dolog hazudnod. Névy példájában: „A tavasz hí bennünket a természet szépségeiben gyönyörködnünk" jobb lenne csak gyönyörködni; de ha így mondom: a tavasz parancsolja (nekünk) a természetben gyönyörködnünk, akkor jól van.

A régi magyar nyelvben a viszonyos inf. széles alkalmazása (a „fölemelvén szavokat és kezdének sirniok"-féle) a participiumok ragozása nótájára idegenszerűség volt, nem tősgyökeresség, mint

Névy Toldy után mondja: „A *hogy* kihagyására tősgyökeres példákat már a régi nyelvemlékekben találunk. Halljuk a „Pannonia megvételéről“ szóló éneket: Engem küldtek téged látnom. Országodat mind megjárnom. Lakóhelyeden megtudakoznom. Néped törvényeit tanulnom. Ezek nézetem szerint helytelenek; mert a küldtek igenek csupán egyenes, közvetlen vonzata van, vagyis szenvedő tárgya, részes tárgya nincs. Engem küldtek téged látni, miként ma mondhatjuk: elküldtem fiaimat a színházba Strogof Mihályt megnézni; de nem: megnézniök. Barátom elhítt sétálni, de nem: sétálniom.

A stilisztika 14. lapján ez olvasható: „Nagyon elterjedt germanismus az ige határozatlanának használata olyan határozományokban, melyek a főige (átható) kiegészítőjéül szolgálnak, s tulajdonképen ‚hogynos‘ mellékmonddal, vagy névbeli határozóval fejezendők ki.“ Ez a szabály akkor sem lenne egészen helyes, ha helyesen lenne fogalmazva; de így valóságos érthetetlenség. Azt, a mi kiegészítőül szolgál, határozóval kell kifejezni! Itt Névy nem veszi figyelembe, hogy a kiegészítő nem határozó, s hogy a határozó nem kiegészítő. Hogy e két dolgot összeszavarja, azt legelső példája is bebizonyítja: „felszólította őt panaszát előadni = hogy panaszát előadja (panasza előadására).“ Itt a főige kiegészítője sem nem az ‚előadni‘ inf., sem a *hogynos* mellékmondat. hanem a világosan tett őt; az előadni inf. vagy előadására főnév egyszerű célhatározók; a *hogynos* mondat pedig célhatározó mondat. Tehát N. hogyan, hogyan nem, az objectiv mondat csinja-binja bizonyítására célzatos mondatot hoz fel. Ennek egyberövidítését megrója, holott három sorral alább maga hirdeti: „A célhatározó mellékmondatokban helyes: Külföldre ment ismereteit gyarapítani = hogy ismereteit gyarapítsa.“ stb.

BABICS KÁLMÁN.

Á TERMÉSZETRAJZ MŰNYELVE.

VI.

B) Botanika.

A nép a növények iránt, a melyek neki táplálékot, ruházatot, szórakozást, gyógyító szert sat. nyújtanak, inkább érdeklődik, mint az állatok iránt, oly annyira, hogy majdnem minden növevénynek van népies neve. Ha a füves könyvekben MA. PP. és Simai Kristófnál közlött vagy a nép ajkáról ellesett neveket más nyelvekéivel összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy csak kevés név eredeti, pl. *zent lazlo kiraly fiue* (Clusius): *Gentiana*

cruciata, csabai re (Melius): Pimpinella; ellenben a legtöbb név nemzetközi jelentésű, pl. Circea, herbe sorcière, hexenkraut, varázslófű; Scrophularia, scrofulaire, scrofelkraut, torokgyékfű; Scabiosa, scabieuse, grindkraut, koszfű; némelyek csekély eltérést mutatnak, mint Iris, schwertlilie, kaszalevelű liliom. Ennélfogva sejthető, hogy a magyar nyelvben eddig még nem talált jelentésű nevek is valahol lappangnak, például Primula, keztyűvirág (fejér), babakacsó, kásavirág, (Soprony, Vas), kankalin (országszerte), német neve St. Peter schlüssel, schlüsselblume, himmelschlüssel, füveskönyvi latin neve clavis S. Petri, clavis caeli; s ím Turcsányi közli (M. Ny. III. 222. l.) a kúcsvirágot.

Ezen nevek nagyrészt több növevényt akarnak jelölni, pl. balhafű (Polygonum hydropiper, Pulicaria, Menta, Salvia, Artemisia fajok sat.); méhfű (Melissa, Melittis, Nepeta); de a nép maga is megteszi a szoros megkülönböztetést, az egyiket igazi, a másikat erdei, a harmadikat vízi-nek nevezvén, vagy állatok neveivel hozván érintkezésbe, pl. szőlő, medveszőlő, farkasszőlő, ebszőlő. A természetrajz megmagyarázóit e század elején nem tudván azt, hogy előttük is volt már egy kis magyar természetrajzi irodalom, nem tudván azt, hogy a nevek nemzetközi jelentésűek s azért a tanulást nagyon elősegítik, azokat mint bitang neveket egyszerűen elvetették, s Linné rendszerébe annyira elmélyedtek, hogy a tákok, hímek s nőktől nem vették észre, hogy a „fedetlen magvú két főbb hímese” szára négyélű, levelei keresztezten s virágai a levelek hónaljában állanak. Minthogy azonban a botanika nem a gyűjteménynek iskátulázását czélozza, hanem az egész növényország ismeretét, minthogy a rendszer nem más, mint pihenő állomás, azért nem szabad a múlt ezredek ismereteit egyszerre elvetnünk valamely rendszer kedviért, hanem a felhalmozott ismereteket tudományos haladásunknak megfelelőleg kell fölhasználnunk.

Azért elvünk: restitutio in integrum.

a) Általános rész.

I. Elvetendő a chemiai szókorcsok (l. zoologia).

II. Kiigazítandók: *illó* (aethericus): illanó; *lábbó* (fluitans): lubiczkoló; *gyök*: gyökér; *törzs*: törzsök; *terme*: termő; *poroda*: porzó; *gyűrűnye* (ochrea), a népnél harisnya, *kapcza*: pálhacsó; *föli, ali*: felső, alsó; *durvány* (rudimentum) természete szerint: maradék, kezdemény, törpület, csonkulat; *szabány* (typus): szabás; *hága* (scandens): felhágó; *bóka, konya* (nutans): lekonyuló; *csontár* (drupa): csontbogyó; *töműs*: tömött; *dúdoros*:

dúdorodó; *mag-*, *bélbúr*: burok; *torzsa-*, *gomolyvir*: virág(zat); *virbur*: virágburrok.

III. Helyettesítendő k: *meggyökönt* (geniculatus): könyökös; *pót*, *ták*, *pilis* (nectarium): méz-gödör, pikely, mirigy; *kem* (duramen): (fa) keménye; *babug* (papilla): szemölcs; *degesz* (torosus): dúdorodó; *kacúz* (runcinatus): agyáros; *petymeg*, *kaszat*, *csenk* (achaenium): zárttermés; *butuló* (obtusus), minthogy a „buta” szó eredeti értelmét régen elvesztette: kiélesített; *félszer* (ligulatus): nyelvészovát (azillus): magköpeny; *tolma*: kákaszár; *ébre ny*: csira; *tetönködő* (fastigiatus): egyenlő magasságú; *aszmag* (caryopsis): szemtermés; *bugyhordó* (ampullaceus): korsócskás; *édedény*: mézedény; *csirmag*: csirasejt, spóra; *buracsenk* (diachenium): kettős zárttermés; *gyöktörzs*: töke.

b) Különös rész.

I. Elvetendő k: *bibekonty* (Listera), *bóbitagyász* (Crupina), *bögreszeg* (Vaccaria), *cserebúb* (Cephalanthera), *csészekút* (Molucella), *czérnakürt* (Trachelium) különben is csak a „mihi” viszketeg által felállított genus, melyet a Campanulába innét beleolvasztottak; *csutkakúp* (Rudbeckia), *fülikez* (Diótis), *kappanör* (Arnica, a népnél is); *kinincs* (Amorpha), *likagyász* (Swertia), *locsahúz* (Peplis), *matyó* (Calepina), *nyakrovat* (Uvularia), *nyakperesz* (Cortusa), *nyelvúr* (Coeloglossum), *szigoráll* (Veronica, a népnél is), *szigormag* (Sicyos), *szikor* (Camphorosma), *tokafék* (Neottia). *Apác* (Nonnea), *apárka* (Apargia), *azál* (Azalea), *apoczin* (Apocynum), *brior* (Bryum), *dornik* (Dorycnium), *farnác* (Pharnacium), *fillis* (Phyllis), *hipófa* (Hippophaë), *kákolya* (Cacalia), *kajtár* (Chaeturus), *klóra* (Chlora), *komorka* (Comarum), *kónizs* (Conyzum), *lizinka* (Lysimachia), *lónya* (Helonias), *málika* (Malcolmia), *mion* (Mnium), *olocsán* (Holosteum), *ozmund* (Osmunda), *szagyán* (Sagina), *sziklár* (Scleranthus), *szila* (Silaus), *szófor* (Sophora), *torolya* (Trollius), *valaj* (Vaillantia), ez is a „mihi” viszketeg által felállított genus, mely a Galiumba visszacsatoltatott; mivel Galium: *galaj*, tehát Vaillantia: *valaj*: *zizon* (Sisum), *zizifü* (Sisypheora). *Bangó* (Ophrys), *berling* (Atragene), *bikczis* (Exacum), *bundi* (Phlomis), *csitre* (Moehringia), *degens* (Targenia), *galamó* (Isopyrum), *gérbic* (Limodorum), *gurgulya* (Seseli), *hímorja* (Crotalaria, a füves könyvek kigyófája), *hófa* (Chionanthus), *hulláng* (Dodecatheon), *koszortyú* (Hedypnois), *látonya* (Elatine), *micze* (Tillaea), *nézsit* (Santolina), *nyulyga* (Erucastrum), *polcsa* (Polycarpon), *sarkar* (Platanthera), *tarjag* (Verrucaria), *zsejtalom*

(Thrincia); *ápolka* (Monarda), *sömörge* (Neslia), *csillagcsin* (Galotella), *fuláncs* (Ceratocephalus), *gyapor* (Smyrnium), *kéhene* (Molinia), *köldöncz* (Omphalodes), *magabár* (Shezardia), *magár* (Nardus), *molyhár* (Micropus), *puhar* (Malachium), *puhoncz* (Juzinea), *tejér* (Thysselinum); *babuga* (Dolichos, a kertészeknél l a b l a b), *bunkópót* (Corynephora), *fentúsz* (Salvinia), *jógragasz* (Funaria), *gúzsinda* (Corrigiola), *táskarag* (Senebiera); *aszgallér* (Paronychia), *bíbigra* (Sesleria), *csorikra* (Gymnadenia), *kántusfü* (Bartsia), *pelyhím* (Celsia), *pótalj* (Epimedium), *ragikra* (Anacamptis), *sajkor* (Oxytropis), *semlyékhúr* (Montia), *sorapár* (Diploaxis), *szilkesark* (Nicandra), *zsiralj* (Eranthis), *zápagy* (Phascum).

Ezen neveket el kell vetnünk; meglehet ugyan, hogy a népben valahol él magyaros nevük, de azért létüket ne hosszabítsuk meg. Vannak még más érthetetlen kifejezések is, pl. kopotnyák, rossz hangzású szó, azért könnyen elvethetnők; de ha meggondoljuk, hogy polgárjogot nyert országszerte, a nyelvtan tiszteletének veszélye nélkül is meghagyhatjuk. Megvalljuk, hogy felizgatott nyelvtani rosszalásunk sokszor bokrosodik, de nyelvészi lámpánk a jó útról való eltérést nem engedi. A jelen évszázad első felének emberei a természetrajzot csak külföldi munkákból ismerték, s azért azt hitték, hogy ők a magyar tudományos törekvés úttörői, s ezt a külfölddel, sőt, a mi még sajnálatosabb, saját magunkkal is elhitették. Innét származik annyi botlás. Azonban, minthogy nyelvünk virágos kertjéből mindig köthetünk illatos fris csokrot, dobjuk el azt az összeszáradt, mert össze-drótozott báli bokrétát.

II. Kiigazítandók (népiesek): *csészepörce* (Illecebrum): pörcefű; *csukóka* (Scutellaria): tévedésből e helyett: c s á k ó k a; *fakín* (Loranthus): f a n y ü g; *kőtör* (Saxifraga): k ő r o n t ó, k ő r e p e s z t ő f ü és k ő v i r ó z s a; *laptaborz* (Echinops): l a p t a t ö v i s; *patkócím* (Hippocrepis): l ó p a t k ó f ü; *redősirom* (Datura): r e d ő s z i r m ú m a s z l a g; *kocson* (Tremela): k o c s o n y a z u z m ó; *lapis* (Lunaria): l a p i c k á s f ü; *peder* (Barbula): p e d r e t t m o h; *lapony* (Peltigera): l a p z u z m ó; *torongy* (Tunitis): t o r o n y f ü; *nyakó* (Calepina): g ö r b e n y a k ú f ü; *szeplén* (Ceristhe): s z e p l ő l a p ú; *savar* (Salsosa): s ó s f ü; *bognád* (Phragmites): b o g n á r n á d.

III. Helyettesítendők: *baka* (Sparganium): b é k a b u z o g á n y; *baltacím* (Hedysarum): f ü s t ö s f ü; *bíbefog* (Malaxis): l á g y k o s b o r; *bíbepár* (Libanotis): k o c s o r d; *bögretok* (Thesium): t ö r p e l e n; *cipőcím* (Cypripedium): r i g ó p o h á r és k i s a s s z o n y p a p u c s a; *csakkör* (Prenanthes), a füves könyvekben

lactuca leporina: nyúl saláta; *csalmatok* (*Hyoscyamus*) a szláv blendek nyomán: bolondító fű, beléndfű és beléndek; *csészeszárny* (*Polygala*) a népnél képzelt hatása miatt: tejhozó, tejelőfű és pacsirtavirág; *csigacső* (*Medicago*): lucerna; *csillagfürt* (*Lupinus*): gerezdes; *csillaghúr* (*Statice*): lelleg; *csillagpázsit* (*Cynodon*): a füves könyvekben *denticulus canis*: eb fogfű; *csipkepitty* (*Nepeta*): macskamenta; *csüvirics* (*Epilobium*): füzike és füzirózsa; *csüköllő* (*Centaurea*): búzavirág; *dudafürt* (*Colutea*): pukkantó borsó, és hólyagborsófa; *durca* (*Leersia*): rizsperje; *ecetpázsit* (*Alopecurus*): róka farkfű; *farcsika* (*Tradescantia*): egyrészt külseje, más részt virága miatt: sásviola; *foganőtt* (*Galeopsis*): vajfű; *fogasír* (*Dentaria*): foganőttfű; *gázló* (*Hydrocotyle*): vízi köldökfű; *gégevirág* (*Aristolochia*): farkasalmafa és farkasfül; *gyöngyhím* (*Leonurus*): oroszlánfarkfű; *hejka* (*Stipa*): árvalányhaj; *harmadmag* (*Hierochloa*): Szűz Mária füve; *ikrapikk* (*Arabis*): libazsázsa; *iszaprojt* (*Limosella*): iszapfű; *kétegy* (*Lygeum*): talán azért, mert összetévesztették a spanyol árvalányhajjal (*Maerochloa*): eszpartofű; *kéthimpázsit*, porodapár (*Anthoxanthum*): borjúfű; *kecskedisz* (*Tragopogon*): bakszakáll; *komócsin* (*Phleum*): lóperje; *kockagyöngy* (*Adoxa*): pénzma boglár; *körbecő* (*Ornithopus*): madárlábfű; *léhapót* (*Melica*): mézesfű; *lepkeszeg* (*Trigonella*): bakszarvúfű; *lepcse* (*Lemna*): békalencse; *libatop* (*Chenopodium*): lúdlábfű; *maglapil* (*Atriplex*): laboda; *magzating* (*Asphodelus*): asfodél; *mézkerep* (*Melilotus*): molyfű; *mozsárvirág* (*Melittis*): méhfű; *murvapikk* (*Origanum*): majoránna; *nőszírom* (*Iris*): sás vagy kaszalevelű liliom; *nyakagyar* (*Erythronium*): fogasgyökerűfű; *polyvakör* (*Inula*): örvényfű; *sodortajk* (*Himantoglossum*): sodrottajkú; *szárnyók* (*Tetragonolobus*): bársnyborsó; *szingallér* (*Bupleurum*): buvák; *szitalap* (*Peziza*): csészegomba; *tákajak* (*Scrophularia*): torokgyíkfű; *tarkör* (*Doronicum*): zergefű; *torokrojt* (*Nerium*): oleánder; *túrtszírom* (*Cyclamen*): nyúlfüllű viola; *üszögör* (*Senecio*): szöszörfű; *czicző* (*Passerina*), a füveskönyvekben *lingva*, *herba passerina*: verébfű; *felleng* (*Ailanthus*): istenek fája; *kunkor* (*Heliotropium*): napranézőfű; *torzon* (*Polycnemum*): porczogófű; *tündök* (*Helichrysum*): szalmavirág; *berze* (*Radiola*): hegyi len; *bibak* (*Epipactis*): mocsári kosbor; *gyapu* (*Eriophorum*): gyapjasfű vagy sás; *rezge* (*Briza*): rezgőfű, Szűz Mária könnye; *akánt* (*Acanthus*): medvetalp fű; *bazsamint* (*Balsamita*): lapos vagy széles vagy

Boldogasszony menta; *bordon* (Onopordon): bogács;
czámoly (Aquilegia): sasfü; *czentike* (Centunculus) aprócska;
czinka (Cynanchym): ebfojtófü; *czinczór* (Cynosurus):
 ebfarkfü; *csilla* (Scilla), egyik faja: tengeri hagyma, a
 másik: erdei jáczint; *gálga* (Galega): kecskeruta; *galaj*
 (Galium): tejoltófü; *gerely* (Geranium): varjulábfü;
hipon (Hypnum): ágmo; *iringó* (Eryngium): ördögsekér,
 ballangkóró sat. v. mivel bóbitás gyümölcsei oly könnyen
 szétfújhatók: férfihüség; *kukuba* (Cucubalus): hólyagvirág.
loncz (Lonicera): kecskeszakáll; *lucza* (Luzula): csuhit;
 szittyó; *méhpilis* (Mirabilis): hajnalvirág; *mizsót* (Myoso-
 tis): egérfül, nefelet; *nimfa* (Nymphaea): tündér-
 virág; *poliánt* (Polyanthes): tubarózsa; *takta* (Actaea):
 farkasszőlő; *tónya* (Hottonia): vizitoll; *bajnócza* (Spiraea);
 legyezőfü; *bokál* (Alchemilla): asszonyköpönyeg;
czimbor (Elymus): homoki zab; *csimpaj* (Xanthium): iglicz;
csülleng (Rubia): pirosítófü; *derely* (Imperatoria): mes-
 tergyökér; *fintor* (Melampyrum): fűrjökös; *gönye*
 (Bryonia): földi v. sövényes tők; *jezsamint* (Philadelphus):
 vad jázmin; *kakics* (Chondrilla): porczogó saláta;
kösön (Cotyledon): köldökfü; *krepin* (Asclepias) selyemfü;
montika (Anthemis): szikfü; *müge* (Asperula): májusfü;
páponya (Solanum melongena): tojásvirág, (S. dulcamara):
 édeskeserűfü; *pozdor* (Scorzonera): ártifi; *rencze* (Utri-
 cularia): Isten korsócskája; *szádor* (Orrbanche); mise-
 gyertya; *tarorja* (Teucrium): fodorka; *aszász* (Crepis):
 aszottas; *bibetyű* (Sideritis): tisztosfü; *cziklász* (Geum):
 szegfü gyökér; *hunyász* (Stachys): tarlóvirág; *redőcsök*
 (Helleborus): szömöröcsög; *szurdancs* (királydinnye): Tribulus;
bunkoncz (Myagrum): gomborka; *fenyer* (Andropogon):
 élesfü; *foszlár* (Cardamine): kakuknyálfü; *sujtár* (Silez):
 lókömény; *repő* (Pteris): szegélypáfrán; *fanzár* (Lycium):
 eleven sövény, ördögczéna és sefüsefa; *hatkotú*
 (Fritillaria): császárkorona; *hímboj* (Ricinus): csudafa;
hímcsuk (Polomonium): lajtorjafü; *kigyószisz* (Echium):
 kigyógyertya; *lapór* (Rinanthus): kakastaréj; *magiszák*
 (Asperugo): ragadófü; *ritkaréj* (Solidago): aranyvessző;
sűlbige (Ulex): tüskés jeneszter; *sutabúr* (Succisa): elha-
 rapottfü; *szironták* (Ranunculus): boglárka; *bigebecző*
 (Bignonia): trombitafa; *csülleng* (Isatis): kékítőfü; *duga-
 sor* (Cineraria): hamuvirág; *gombíbe* (Ervum): lencse;
kacskanyak (Ajuga): fiasfü; *locsagaz* (Ceratophyllum): bozon-
 toska; *tapsír* (Heracleum): medveköröm (v. ö. Acanthus:

medvetalp); *tátkanaf* (Lamium): holt csalán; *uszszakál* (Hippuris): lófarkfü; *bodonpót* (Gomphrena): gombos bársonyka.

FIALOWSKY LAJOS.

BELÉNYESI G. NYELVÉRŐL.

(Pótlék.)

Hogy Belényesi mennyire enged az élő beszéd jótékony fölfrissítő hatásának, arra bizonyítékul leginkább azt emeltem ki, hogy „nem ritkán használ az ő saját nyelvjárásából egy-egy különös szót vagy kifejezést.” Az erre való adatokat elfeledtem felsorolni, s így most utólag pótlom e hiányt. Töbször találkozok nála egy-egy székelyes gyakorító ige: *tikácsol* I. 176.; *ugráncsol* I. 189.; *szökdéncsel* VI. 365., 370.; *csorinkál* I. 177.; *lóginyáz* I. 178., VI. 163. Kicsinyítő szó: *édes kicsidem* VI. 140. A székelyeknél sokkal sűrűbb a -tag-képzős melléknevek használata, mint másutt; ilyenek itt: *omlatag hidak* VI. 145., 165.; *roskatag* VI. 327. Továbbá a -leg ragos módhatározókat: *teljesleg* VI. 348., 355.; *jószzerűleg* X. 91. Egyéb tájszók és kifejezések; *karikába gubalyodva* (az eb) III. 160.; *szijjas* VI. 336. s még sokszor; *zsingás* VI. 347., 376.; *bodré* III. 173.; *azt kellett hogy higgye* X. 91.; *olvasni fogott* I. 180.; *ügyet sem vetett rá* VI. 323.; *nem feledzik meg rólam is (e h. sem)* VI. 137.

Néhány szóra és kifejezésre nézve kérdést tennénk, vajjon használja-e úgy az élő beszéd és hol használja? Ilyenek: a *megszárnyalt* madár, azaz szárnyavesztett madár (olyféle ige volna, mint *meghámoz*) VI. 405.; *művhely* VI. 144., és *fúvta* 150. (általánosan *műhely* és *fúttta*); *olyba* mutatni magát, mintha semmit sem tett volna VI. 380. (rendesen *olybá*, s csak ebben a szólásban: *olybá venni vmit*). A mutató névmást s a számneveket az erdélyi írók, úgy látszik, a melléknév és főnév közé szeretik tenni, a Királyhágón inneniek ellenben rendesen a melléknév elé teszik, sőt Brassai ez utóbbi elrendezést, ha jól emlékszem, hibáztatta is valahol. Érdekes volna tudnunk, vajjon az ottani élő beszéden alapszik-e ez az eltérés. Ilyenek Belényesinél: a logika iránti az on franczia szenvedély V. 153.; királyi arát megillető a kora bokkréták, mint egy lovag paizsa VI. 143.; (az erdő) lankáson lejtett a völgyre néző egy más meredély széléig III. 181. (de egy valamennyire eszes ember XIII. 228.); négyszögű két ablakát VI. 130.; egy dombormívű szép ezüst pár kapocs. VI. 143. — Még egy szórendi eltérése

feltűnő. Rendesen, ha szó szerint idézzük valakinek szavait, akkor az utána következő „fölkiálta, megjegyzé” stb. kifejezéseket nyomatékos szórenddel helyezzük el, mintha oda gondolnók eléjük az így v. ezt mutató névmásokat, pl. „Te voltál! kiálta föl Béla” azaz: így kiálta föl B. Belényesi ilyenkor más rendben helyezi el a szavakat, úgy hogy az így v. ezt-féle szócskát nem gondolja oda eléjük: „ön az!” felsikolta. VI. 171.; „Eminenciád kivihetné ezt,” tisztelettel jegyzé meg a hírlapíró XIII. 230.; „Te nem hiszesz bennem,” megjegyzé a kísértet, kar. 23., 52.; „Én biz azt hiszem,” félbeszakasztá sógornője 85.; „Nézz ezekre!” felkiálta a szellem 92.; „Micsoda nap van ma?” lekiálta Scrooge egy fiuhoz 121. Így olvassuk Kármán Fannijában is (L): „Ne gyötörd magád!” elkezdé.

Mi az, hogy görzséd VI. 370.? s mi az a czanczékozás. VI. 339.?

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Okiratbeli magyar szavak.

Parlag; meta in ipsa via per porlog venit...1270. — locus geuden-porloga...1265. — (meta) girat ad vnum rustiuisse-parlagh vocatum...1317.

Patak; ad rivulum belse-patak vocatum...1317. — (meta) transit ad biko-potoka...1231. — incidit in garmaspotoka...1240. — ad locum nomine hýdus-potok, quod quidam appellant berkest...1231. — vadit ad koas-potok...1231. — flumen kuenegur-pothok...1196. — cadit in nergues-potok...1268. — fluvius wlwes-pothok...1296. — rivulus zenegethew-pothok...1285.

Rét; planicies que wlgo ret dicitur...1299.

Sár; in vnum magnum lutum wlgariter saar dictum...1282. — lacus posterior vulgariter mug-sar... lacus exterior vulgariter eleu-sar vocatus...1276. — locus fekete-sar...1216. — fluvius lufeu-sara...1276.

Séd; per quendam fluvium mel-sed vocatum...1261. — ad fontem qui nominatur tubut-sedu...1086.

Szád; ad introitum fagorum qui vulgo dicitur bik-zadu*)..1086. — inde iungit belapathaka-zada et ibi terminatur

*) Wenzelnél bile-zadu áll, nyilván sajtóhiba miatt, bik-zadu helyett. N. Gy.

(meta)...1298. — nog potok - z ad a... u. o. — circa fossatum zurduk - z ad vocatum...1288.

Szeg; piscatura allo - zeg....1261. — locus aru - scegui....1067. — locus berug - scug....1214. — locus feredeu - zyg....1256. — ad vnum locum vanÿk - zege vocatum...1317.

Szurdok (l. föntebb h o r h alatt).

Tarló; ad rus bissonorum quod vulgo dicitur b e s e n e u - thorlou...1234. — meta incipit ab vna aqua baast vocata et iret ad lenche - tarlo...1300.

Tető, nem relativ értelemben, mint föntebb láttuk; mons homurou - tető...1275.

Tó; stagnum ag - to...1253. — (meta) pervenit ad piscinam arus - tou...1255. — stagnum beka - tho vocatum...1303. — ad vnum stagnum nadalius - to dictum...1317. — in vnam vallem que pathkan - taua vocatur...1299. — (meta) transit per piscinam pīscarus - tou nuncupatam...1255. — versus paludem zyk - tou...1288.

Tő; in loco asvan - thu nominato....1252. — vallis kerekozou - tu.... et quoddam berch watulozou - tu.... 1295. — locus kerthweler - thew...1295. — per id ad sartue, inde per ipsius litus ad ejusdem saar caput....1067. — piscatura tou - tu...1261.

Ugar; in fine novalis que ugar dicitur est una nova meta...1299.

Út; ad viam agagus - uth vocatam. .1273. — ad viam que alta - vt vocatur...1269. — per viam que vlgariter h o d - ut vocatur....1225. — ad quandam publicam viam hat - lou - nog - uta vocatam....1295. — ad finem vie horuas - uth vocate...1275. — meta cadit in viam cuhurdo v - ut (köhordó - út) dictam...1300. — Kurust - wt....1274. — per quandam viam que habetur pro meta dicta nyar - ut...1297. — meta vadit ad porolo - ut...1214. — in quandam viam veterem rapachus - vt (rapacsos, göröngyös út) nuncupatam...1289. — via sah - uth vocata...1300. — ad locum qui dicitur zamar - vth...1269. — penes viam zurus - ut...1270. — ad magnam viam tÿsk - vtha vocatam ad modum crucis jacentem....1315. — ad vnam viam que dicitur via eur (ör)...1231. — A csinált útnak, töltésnek, úgy látszik, specialis régi neve ettövény, ittevény vagy öttévénny volt, a mit a mai Győr megyei Eöttévénny helység német hochstrass neve is bizonyít; p. o. meta vadit ad stagnum, ubi finitur via que dicitur parata, que vulgo vocatur etteuen....1210. — antiquus cumulus terre qui ettowen

dicitur...1244. — ad magnam viam ittewen...1254. — ad magnam viam que wlgariter ehttwen dicitur...1265.

Ülés; (meta) venit ad sessionem Vernil-yleusy dictam...1296.

Verem; ad quandam cavernam que wlgariter poklosuerem nominatur...1234.

Vész = halászó hely; piscatura Adam-wezy...1261. — piscina ahzun-veyze, Chekze-fel-veyze, Vrbanyeyze...1260. — piscatura ful-weyz et ol-weyz...1297. — ad piscinam de Con que wlgo coun-weyzy nominatur...1228.

Víz; ad aquam que dicitur mongoros. que eciam nuncupatur fekete-wyż...1231. — usque ad fluvium sive riwlum ydis-wyś alio nomine libsaýff...1290.

Völgy; vallis has-uelg (hárs-völgy)...1270. — vallis mergus-welg...1275. — ad quandam vallem juncosam que sas-welg (sás-völgy) vocatur...1257. — vallis sethetwelg...1264. — vallis vras-velge...1260. — piscina(?) vrun-velg 1260. — vallis vas-velge...1260.

Zorom; turdus-zorom (l. föntebb)... locus ineuzorma, locus zadur-zorma...1252. — meta incipit a loco zim-zorma vocato...1297. — Mit értsünk a zorom alatt, azt a mindenre ráhúzható locus szóból gondolni sem lehet; vehető-e egynek az orom-mal, vagy valami egyebet kell-e benne keresnünk, ahhoz nem merek hozzászólni.

Érdekes helynevek még ezek: Besenyő-gyümölcs... ad locum beseneugumulc vocatum...1221. — Föltűnő, hogy míg az egyes gyümölcsfát mindig a bővebb képzésű gyümölcsény-nyel nevezték, itt egy olyan hely, a hol hihetőleg számos gyümölcsfa állott, egyszerűen gyümölcs-nek van nevezve. — Bikács-lesi...locus venacionis bykachlesy vocatus...1297. — Bika-győr(?)... vnum pothok bykadywr vocatum...1257. — Csorda-járás... ad locum qui dicitur charadaiaras...1282. — Hamu-hajlok... ad locum qui homuhailuk dicitur...1269. — Hamuhajlok és szénhalom (l. föntebb) alatt nem tudok egyebet képzelni, mint afféle őskori maradványokból álló halmot vagy dombot, mint a minő például a szíhalmi Borsod megyében, a hol archaeologusaink sikeres ásatásokat is tettek, s ezzel, azt hiszem, a zenu-holmu Anonymus-féle magyarázatot bátran elejthetjük. — Keresztúr-szent kereszt; Nicolaus filius Jacobi de Sancta-Cruce eandem possessionem suam Kereztwr vendidit...1297. — Nagy-kerek... silva nogkerek...1067. — Nagy-som... silva nogsum...1263. — Szélvész-magas...mons scelves-

mog os... 1171. — locus Thamas-egre... 1270. — Verőfény... ad magnam viam euntem in villam verufÿn (in cottu Symigiensi)... 1319. — Tudtommal ma ily nevű helység nem létezik. — Kengyel... piscina kengel... 1260. — Keszvény(?)... pratum kezwen... 1282. — Töröm... piscina teurum... 1260. — Zozor... caput cuiusdam fluminis nogyzozor... et... minoris zozor... 1231.

Helynevekül igen gyakran magukban álló jelzők, melléknevek és részesülők is szolgáltak; pl. Csókás... in quadam via sub monte chokas eundo... 1303. — piscina ebes... 1067. — Gyékénös... usque ad fluvium gekenus... 1261. — Gyümölcsénös... super aquam dictam gumulchenus... 1257. — Higyös... silva hÿgus nomine... 1231. — Kigyós... stagnum kygous... 1257. — Kékös... silvam quandam nomine keykus... 1231. — Kökényös... piscatura kuenus... 1261. — Lapos... flumen nomine lapus... 1231. — Meggyes... pomerium mÿdies... 1297. — Nyáras... quoddam pomerium quod vocatur nyarras... 1297. — Sátoros... mons saturus... 1265. — Selmékös(?)... de stagno quod selmekus (így) vocatur... 1261. — Szilas... vallis scylas... 1275. — stagnum tormas... 1252. — Vermös... insula wermus... 1257. — Agyagásó... circa foveas agyagasow nuncupatas... 1317. — Dongó... mons dongou... 1194. — Farkasakasztó... locus farkasagazto... 1200. — Kíklő... ad vnum montem qui vlgo kÿkleu appellatur... 1268. — Vízesső... piscatura nomine wÿzessew... 1261. — Zuhogó... ad fluvium zuchugo nominatum... 1302.

NAGY GYULA.

AZ ŐRSÉGI TÁJSZÓLÁS.

I.

Őrség Vas megye déli részén terül el; mintegy harmincz községből áll. Lakosai általában magyarok s más nyelvet nem is igen értenek. Északon a rábamellékiekkel, nyugoton és délen a vendekkel, keleten pedig a göcseiekkel határosak. Az őrségi tájszólásra e szomszédságok nem voltak nagy befolyással; az őrségiek híven megőrizték nyelvüknek alak- és kiejtésbeli sajátságait. Különösen pedig ez utóbbi, a kiejtés az, a mi első hallásra megkülönbözteti őket. Az őrségi nyelvben sok a zárt magánhangzó s azokat élesen, nyomósan, de mégis röviden hangoztatják. „Févétte, mégvitak, kerüngütek, pörünek, kepe, kefé, körü, bőrü, furu“ stb, mind röviden ejtik.

Az Őrségi tájszólásnak sajátos adatait már régóta gyűjtögetvén, igyekeztem azokat itt rendbehozni, s velük a magyar dialektikának szolgálatára lenni.

A „Nyelvőr“-ben már sok Őrségi közlemény jelent meg, melyeket a népnyelvi adatok rovatában évenként rendbe is szedtek; s így az Őrségi tájszólásnak már több sajátága ismeretes; ezek közül a lényegtelenebbeket elhagyva, a fontossabbakról a teljesség kedvéért mégis szükségesnek láttam a maguk helyén megemlékezni.

Hangtani jelenségek.

Magánhangzók egymás helyett.

- a h. á.* T é n n á p (tegnap). T é n n á p zabot arattunk. Miko kaszátok kéték? T e n n á p.
- a h. é.* G y é r m a t (Gyarmath helység, közel van Szt. Gott-hárdthoz). Há mégy kê? G y é r m a t r a. Messzi van ide még G y é r m a t?
- a h. é, o.* V o s á r n a p így is mondják: v é s á r n a p; d o r á z s, d é r á z s; v o r g á n y a, v é r g á n y a; b o r á z d a, b é r á z d a. Borát, bérát: szerbusz borátom, v. barátom; jó borátok egymásse; a jó borát sokat ér. Kódilu bérát v. borát; éb bérát ment ére. A barát szóban a homonymia tehát annyiban nyer megkülönböztetést, hogy a szerzetest mondják borátnak v. bérátnak, de az amicus-t bérátnak sohasem mondják.
- a h. o.* É s z s z o m á r legét az uton, a kocsmáros s z o m á r g y o vót. J á b o jártam. K á s o Isten áldáso. Ez az én házom; mi az áro? maj megláttyo kê; etörött a kapájjo; sèmi lácczottya sincs a dógának; hárm on vótunk; fájnak a láboimak; mi gyárotba van kê? a s z á l o s b a (szálas, erdő neve) ménék.
- á h. á.* s z á n t u (szántó): szántukat fogattam.
- e h. é.* k e p é, k e f é, f e j s z é, c s é v é, k é v é, mécczek vellé? méllen a kéd kezé; bé vót vetvé; még vót kefivé (kefélve); a kuácsok réttyé, tehennyé, sárbo jácczottak a gyérékék, még most és mégésmerczik a kezék helyé; etörött a késé hégyé.
- e h. ö.* Nincs pénz körüllö; e v ü t t ö, e t ö r t ö; tehen tögyö, kanász k ü r t y ö.
- é h. é.* K é r g e s marku (kinek a kezét a dolog feltörte); hégyés (kevély) k é r k é d ü légin, az' gondulla, ki ha ő nem? Átalában Őrségben a zárt é igen gyakori, s nagyon erősen ejtik. „K é r r é g a t, v é r r é g a t, h é r t e l e n m é r g é s (mérges) mint a m é n d é r g ü s m é n k ü.”

é h. i. vegyíték el innej, tégyíték idább; a szél evüttö a kepitéket; Isten hérive járjon.

i h. é. Mingyá megvérad (megvirrad); acê aszt a véllát; kêd és (is) ott vót.

ö h. a. baszorkán, ab bizan.

o h. é. kicséda, micséda; sasé látott kê ollan csédát.

o h. i. lapis, lapiczka.

o h. ö. Rám röhentek (rohantak) a disztuk; gömböstö (gombostü); csak a köpesz (kopasz) földön feküttem.

u h. i. hosszú szekér.

ü h. é, kezênk köszt van.

ü h. é. szépen szól a hegedé.

u h. o. tuggyok mű aszt.

ü h. ö. Östök (üstök, ház eresze).

KÖNNYE NÁNDOR.

VÁLASZOK

a Nyelvör VII. 176—177. lapjain tett kérdésekre.

I.

1. A *ból, böl, tól, től, ról,ről* ragokat Csík megyében tisztán, egészen úgy hangoztatják, miként az irodalmi nyelv megköveteli; tehát mindig: *temetőből, asszonytól, háztetőről* stb. Ha túlszigorúan vizsgáljuk, találunk ugyan annyi eltérést, hogy ama ragok végtő *l* hangja, ha utána mássalhangzón kezdődő szó következik, a kimondáskor néha kimarad, pl.: a *temetőből* jövök, az *asszonytó* kérek, a *háztetőről* leszálok.

2. A több birtokos egybirtokbeli 3-ik személy nem ragoztatik *ok ök*-kel, hanem mindig *ik*-kel; *lábik* és nem *lábuk*, *szemik* és nem *szemök*, *asztalik* és nem *asztaluk*, *körmik* és nem *körmük* stb., többesben pedig rendesen *lábak, szemek, asztalok, körmök* stb.

3. Az egy birtok- s több birtokosbeli viszonynál a birtok mindig megmarad egynek; pl.: nem *tuggyuk fejünköt* hova hajcsuk; *fogjátok bé nyelvetéket* v. *szájotokot*; *lehúszták még e bőrünköt* és; *mégemellék kalapjikut*; *kirántották kargyikut*; *eskütt uramék erre mind felugrottak székiéről*; a népek már mind visszatértek faluikba; *hogy vadnak kejeték a feleségikvel?* a *gyermekék jácodnak kalapjikkal* stb.

4. A birtokviszonyban álló összetet főnevek személyragozásánál használatos az efféle ragozás: *hajszálam, -ad, -a, láb-*

ujjam, -ad, -a; ostornyelem, -ed, -e; szekerrudam, -ad, ja; kaszanyelem, -ed, -e stb. pl. Egy hajszálat sem sértettem még; megüttem a lábujkámat; megütte a lábujját (megrészegedett); elvesztette az ostornyelit; a Vitos uram szekerruggya belakott a sorogjámba; ha nem hiszed, jere velem, fog még az én kaszanyelem stb.

T. NAGY IMRE.

FÜDÜHÁNY

MÜEGYETE

VÁSOKÖR

II.

1. A *ből, től, ról* ragokat Győr- és Sopron megyében nem ejtik úgy, mint az irodalmi nyelv kívánja. Nevezetesen Sopron megyében az *l* elmarad, mint: a temetőbű gyűvők — épusztull a háztu — száll lé a pallásru. Győr megyében az *l* néha hallható, különösen ha a következő szó magánhangzón kezdődik, mint: ipamtulaszt hallom — kamarámbul elveszett! — Midőn a többes rag és a több birtokos egy birtokbeli 3. személyrag egyenlővé lesznek, a kettő között többnyire nincs különbség, pl. lábok alatt van, még sé láttyák — szemékebe mégmontam — nincs lölkök ezeknek az embereknek — fittik (féltik) a büröket (ihre haut). — Néha a többes ragtól mégis különbözik a kérdéses birtok, még pedig: a) az irodalmi nyelv szabálya szerint, mint: fülökbe ment a hír — szívökre vették — elalutt a tűzők; b) az irodalmi nyelv *ők* birtokos ragja helyett az itteni tájnyelv *ék* ragot használ, s így a kiejtésben a különbség mindig észrevehető, pl.: nyelvek (die zungen), nyelvék (ihre zunge); kerekék (die räder), kerekék (ihr rad); kezek (die hände), kezék (ihre hand); c) az *l, cs, cz, s, sz* végzetű neveknél gyakran úgy tűnik elő a különbség, hogy a birtokos alakban ezen véghangok megkettősödnek; pl.: asztalokra tettem a levelet — kalácscsok nem sütt még — meggyullatt a kendérkócczok — kapássokat kiküttik a kertbe — panaszkonak halászsokra hogy nem hoz halat — házzok egészen mégtellétt emberekkel.

2. A második pont alatt tett kérdésre ez a feleletünk. Az emberi testnek azon részei, melyek csak egyesével tulajdonaink, mint: fej, száj, nyelv, orr, has, bőr stb. mint többes birtokok soha sem fordulnak elő; ellenben azon részek, melyeket kettesével vagy többesével birunk, mint: szem, kéz, láb, ujj, fog, majd mint egyes, majd mint többes birtok használatosak, pl.: eltöröm a kezeiteket, ha még ézczér hozzá nyútok — eltöröm a lábotokat, ha oda menték — beletörök fogatok — a cigányoknak igen szép fejr fogaik vannak — sok szép uri népet láttam, ujjaik mind tele vótak gyűrűkkel — ujjotokra ütök, ha Továbbá hallani ilyen birtokos alakokat: gyönyörű

lovaik vannak ezeknek a huszároknak — szerettem volna feleségeiket látni. Ezen esetek azonban igen ritkák.

3. A birtokviszonyban álló főnevek közül személyragozásnál némelyek ily szerkezetben fordulnak elő: há tétted az ostornyeletem? — eltörött a kaszanyelem, kocsirudam, taligakerekem — dómánzsebémbe tettem a kést — csizmaszáromba fót (= folyt) a víz — elszakatt a nadrágszíjjam, gatyamadzagom. — A felhozott esetek többnyire így használatosak, úgy hogy igen-igen ritkán vesz föl az összetétel első része a birtokragot. Ezek közül ostornyelelem, nadrágszíjjam, gatyamadzagom csak ezen alakban fordulnak elő. Ellenben: hajam szála, szemem szőre, szám pallása, orrom liktya, tenyerem bőre, szűrőm ujja, kalapom béllése, csizmám talpa, sarka, orra stb. csak így használatosak minden személyen és számon keresztül.

KISS IGNÁCZ.

NÉPNYELVHAYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Debreczeniek,

Vigyázz, mer el viszed szárazon: kikapsz, megvernek.

Halgass, most is leveles vagy: most is olyan vagy, hogy megérdemelnéd a büntetést.

Az alku megesik: megtörténik.

Nyárfaszéket tettek alá: soká maradt valahol (látogatás alkalmával).

Arra az út, a merre a kerékvágás: el lehet menni!

Tempózik, mint a hasatt teknő: kényes, rátarti.

Teszi magát, mint kécs csü tengeri egy zsákba: ugyanaz.

Elaludnék (én) egy pizes máléir, ha soha soha meg nem adnák is.

Megy abba az ítel, mint Lódámba a menkü: sokat eszik.

NAGY LAJOS.

Nagykunságiak.

Összeszűrtik a levet: szövetkeztek.

Nagyon elmeri a farkát: túlbecsül valamit.

Paripárul agárra ugrott: szép állásról alacsonyabbra bukott.

Ha nem csurog, majd csak cseppen: ha sok nem lesz, csak lesz egy kevés.

A kákán is görcsöt lél: akadémiskodó; ugyanez értelmű: szörszálhasogató.

Érti a rajzot: ért tudományosabb dolgokhoz.

Fogához veri a krajczárt: fösvény.

Fel van vágva a nyelve: sokat tud beszélni.

Csak csinnyán a dolognak: óvatos légy!

Megiszod még ennek a levit: megkeserülöd.

Beleköt az élőfába is: veszekedős természetű.

Kün lóg a ló lába: elárulja tervét.

A tuggya, ki a lovat hajtya: például népszerűtlen tisztviselők védelmére.

Lesz még a kutyára dér: reám szorulhatsz még.

Kevés a vágott dohánnya: nem okos.

Nem sikerült a bagó: nem sikerül a terv v. élcz.

Oda se neki: rá se figyel.

Cseréptányér fakanál: egymáshoz illő szegény párra.

(N.-K.-Karczag.)

MEZEI FERENCZ.

Szatmáriak.

Ha felkötötted a kardot, viseld: ha hozzá kezdtél, végezd el.

Kifelé mán az ű szekere rúggya is: elmehet már ő is, kiesik a mások kegyéből,

Nincs ki a kártyája, és:

Nincs elég vágott dohánnya, és:

Három fertájos, és:

Hiányzik nálla a negyedik kerék: bolondos, hülye.

Féltánczú: ugyanaz.

Csak úgy tűnt az (a cseléd) ide s tova. Megdicsérése egy ügyes, fris, eleven cselédnek.

VOZÁRI GYÖRGY ERZSIKE.

Babonák.

1. Ha a tej kifut (t. i. a forrásnak indult fazékból), sós vizet kell rátölteni és ott, a hova kifutott, tűzparázsával kell behinteni; mert máskép kicserepesedik a tehén tőgye.

2. Este nem jó kivinni a szemetet a házból; mert szerencsétlenség éri a házat.

3. Ha az asszony az ökrös szekér ruggyán átállép, az ökör nyaka kisebedzik úgy, hogy nem huzhattya vele a jármot.

4. Ha a csorda későn jő, és:

Ha a macska mosdik, és:

Ha a bolha nagyon csíp, és:

Ha a nap fellebbe megy le, és:

Ha a köszvény hasgat, és:

Ha a tyukszem fáj, és:

Ha a szamár ordít, és:

Ha az ember napközben álmos: eső lesz.

5. Új házban lakni először nem jó; mert az első évben mindig meg kell ott valakinek halni.

6. Ha valaki este gyertyavilágnál tükörbe néz, azt akkor éjjel megkísértik (az ördögök meghurczolják).

7. A gyereket nem jó seprűvel verni, mert megrühesedik.

8. Ha szárazság van, el kell lopni a temetőből egy keresztet; azt be kell ásztatni a folyó vízbe; de úgy, hogy el ne vigye és akkor jó eső fog esni kilencz napi ázás után. Ha pedig úgy ásztattyák be, hogy a víz elviszi, akkor az eső mindaddig ömlik, míg a kereszt valahogy partra nem száll.

9. Ha valaki egy jó esőt akar, csak külgyön be a vízbe egy terhes asszont fürdeni, mingyárt lessz eső.

10. A ki maga alá szokott vizelni, azzal vagy egérhust kell étetni, vagy tüzes végű seprűvel megverni, és elmulik ez a baja.

11. Ha a tehén rug, mikor fejik, akkor egy lajtorját kell a házhoz támasztani, ennek a fogára egy törölközőt gyengén rákötni; hamar most a törölköző másik végét a tehén szarvára tesszük, úgy megáll mint a bárány.

12. Ha a gyermek este tüzes üszöggel jácczik, avval a levegőben karikákat csinál, azon az éjszakán bizonyosan maga alá vizell.

13. Ha azt akarja valaki, hogy a tehenének teje hirtelen el ne züllyék, akkor a sajtár fenekére kilencz, fokával felfelé álló tűt kell szurni és a tejet erre fejni.

14. Ha valakinek hét fia, vagy hét jánya van egymásután akkor a hetediknek körmit a jobbkez nagyujján mákolajjal kennye meg s ez a pénst a földben, bármilyen mélyre legyen az leásva, körmön keresztül megláttya.

15. A megszelt kenyeret nem jó vágott felével az ajtó felé fordítani az asztalon; mert elhaggya a kenyér a házat.

16. Ha valaki jó egyvetértésben élő embereket ellenségekké, akar tenni, keressen egy egymással verekedő kígyót és békát; ezeket válassza el egy bottal. Ha már most ezzel a bottal azok közé szur, kik egymással jó egyvetértésben élnek, azok, még ha

hitestársak is, azonnal gyűlölködni kezdenek és soha többé jó harmonia létre nem jöhet közöttük.

17. Ha szent György éjszakáján forgácsot visznek ki valakinek udvaráról, az oda való tehénnek elvész a teje.

(Máramaros.)

VISKI K. BÁLINT.

Elbeszélés.

Mos má láttam, hogy alú leszék. Én nem tudtam, hun járok; aszt vettem észre, hogy a lovak befordítak a kocsma udvarba Siklóson. Kifogdostam, beduktam a kocsit a szín alá, mer kezdett az eső esni; szénát vettem a lovaknak; de én nem tudtam, hutyon vagyok. Én gyűnni-ménni, én várni-várni, de csak nem gyűtt a Kaszab. Csak né véhettem vóna föl ütet a kocsimra; vagy betegtettem vóna még, hogy né méhettem vóna Pécsre. Nem éhettem, nem ihattam. É kezdett az éhom fájni; ittam rumot, hogy majd nem fájik az éhom; nem erősztem én annak sé izét, sé szagát. Egy gyerekcse bizomvizet árutt ott, még annak a szagát sem erősztem; lám annak peding méjen szép szaga van.

Tudod öcsém, a rémű hajtásba annyira szúrt a meredék, hogy osztáng még strabba sé gyűhettem. Mindég a Kaszab vót eszömbe, hogy mit csinának azok a gyilkos csétnikék neki. Még a ténnap monta, hogy ütet még soha sé bógatta csétnik; emő ma má kezükbe kerűt. Émént a kedvem mindéntű; ojan szenté léttem, akár egy rezenérus. Héba vártam a Kaszabot, nem gyűtt, nem gyűtt; befogdostam a többi pajtásimmal; égyüttünk. Mikor a feleségémnek émontam a soromat, annyira sétt-rétt, hogy nem tudott lelkének hová lenni.

Harmannapra méggyűtt a Kaszab. Én nem tudom, hutyon vótam, de úgy örűtem neki, mintha az egész világot mégnyerem vóna; aszt tudtam: hogy agyon is ütték.

— Csakhogy méggyűtt ké! Mongya csak, mit tettek kéddé?

Igyém nem bántották, csak mégtudikóták, hogy hutyon híják, még az én nevemet is igyém, osztáng másnap eleresztették.

Két hétre rá hivat a bíró.

— Illés, leveled gyűtt igyém; baj van, Pécsre kő ménni.

Mégijettem; tudtam má, mi a zenyim, mikor az urak elébe kő ménni.

Éméntem; vittem két öt fontos pontyot, még két három fontos sillót. Ó bizo, kietlen szép hal vót. Gondótam, maj taláng mégvéhetem a szivit annak a főbirónak. Béméntem hozzá;

béköszöntem: Szeréncsés jó napot kíványok tekintetés uram; kegyés parancsára megjelöntem — mégtisztöltem no, a mint illik.

Mérgössen rám néz.

— Hogy hijják kendet, igyém?

Mikor megmontam a nevemet, rám rukta Isteném a földet; ném vót, a mit ném mondott: Majd mégtanitom igyém kendet!

Mégparancsóta, hogy délután két órára ott várjam ütet, addig a némöt, a katona, még a trázsa is ott lesznek.

Má mégbusútam magamat egészen. Megkérdésztem a katonáját, hogy éfogja-e a tekintetés ur kegyes kinámat, ha egy kis jó halat ajándékozok neki.

— Tugygya kéd, majd a feleséginek agygya oda — igyém; az szörnyű jó asszon.

Évittem a halat mingyá a házához. Hát a mint oda értem, émé gyűn ű is, az ur. Má egy kicsit, a mint igaz, megijettem; oda méntem elébe, aszt montam neki: Ha nehésségire nem esne tekintetés uramnak, eszt a kis ajándékot oda annám a tekintetés asszonyomnak.

— Jól van igyém.

Mingyá láttam, hogy egy kicsit lágyabb szive lesz hozzám. Délután két órakor ott vótam, még a többiek is; de ném tuttam velük beszéni; égygyik sé tudott magyarul.

Három órakor má kimonta a főbiró az ítéletét: Igyém, a némötnek fizet kend a kocsijáér netyfen foréntot; a katonának tiz foréntot, a szégényék pénstárába igyém százat!

Éveszett a szemém velága. Kesztem könyörögni; de ű aszonta: Kend fizessén, és légyén nyugottan igyém; mert ha én aszt ném nézém, hogy kend egy jóra való magyar ember, hát az isten sé menti még égy esztendei börtöntől igyém.

Látod öcsém, így jártam én; azuta ném kő a trázsanok mondani: mégáj; magamtu is mégálok. Én csak aszt tanácsolom minden anya magzattyának, hogy tarcsa még a parancsolatokat, akkor nincs sémmi baja; de ha ném tartya még, úgy jár mint én.

(Eszék vidéke.)

CSÁSZÁR LAJOS.

Beszédtöredék.

„A fókák mos jobban állanak, min tavaly; mer akkor a Jancsi fókázott, s a bivalok voltak a fókázók, e télén pedig a Pista volt mindig a Csákó, Szarvassal a fókás.”

Ezt mondá nem régen a juhász számadó egy látogatóban volt gazdatiszt előtt nékem; s minthogy ezt a gazdatiszt, egy fiatal ember, nem értette, annak értelmét következőleg kellett tudtára

adnom: A juhok, juhalkák most jobbak, mint a mult tavasszal; mert akkor télen a Jancsi volt kirendelve a takarmánykazalból a takarmányt a bivalokkal a birkaakolba hordani; most pedig a Pista a Csákó, Szarvas ökörrel teljesítette azt.

Fóká: falka. Fókázni: a juhok részére szükséges takarmányt a kazalból a birkaakolba vagy álló helyre szekéren hordani. Fókázó: azon állat, a mely a juhok számára szükséges takarmányt befogva hordja, addig míg ezt teljesíti. Fókás: azon ember, béres, a ki a takarmányt hordó állatok mellett van.

(Duna-Szent-György.)

IFJ. EÖTVÖS KÁROLYNÉ.

Népmesék.

A kokas még a gércze.

(V. ö. Arany L. gyűjt. 270. l. Nyelvőr V. 225. l.)

Vót écczér éggy aszszonnak ék kokassa még ég gérczéje. Écczé ezek émentek ketten eprésnyi, és méffogatták, hogy a mit talának, megosztoznak rajta. Asztán évátak émmástú és befelé mentek a zerdőbe.

A gércze asztán, a min kerezsgét, talát égy szem epért és megétte. Mikó összekerűtek, kérdézi a kokas: No mit talátál?

— Ész szem epért.

— Hun van?

— Megéttem.

Mékharakszik a kokas, kivákta a gércze bögyit, kivette belűle az égy szem epért, asztá megétte.

Haném mikó hazafelé ment, megijétt, hon no mos kikap a zaszszonyátul azér, a mit tett; osztá még sajnáta is a gérczét. Éfutott hát a suszterhó fonalér, a mivé a gércze bögyit bevarhassa. De a susztér asz monta, hogy hozzon nekie előbb sörtét a disznótú.

Ément hát a kokas a disznóhó; de am még aszonta, hogy előbb hozzon neki a cséplőtű zabot. De a cséplő sé adott; haném aszonta, hogy hozzon neki a gazdasszontú lepént. Ément a kokas a gazdasszonyhó lepényér; am még aszonta, hogy hozzon neki előbb tejet a tehéntű. Ément a tehénhez is; de em még fűvet akart a rétrű. Szalatt a kokas a rétre, kért tűle fűvet; a rét addig nem adott, míg esöt nem kér az istentű.

A kokas osztán kért esöt, az isten adott is; futott mos visszafelé nagy örömmel:

Isten nekém esöt ad,
Esöt adom rétnék;

Rét nekém fűvet ad,
Fűvet adom tehénnek;

Tehén nekém tejet ád,
Tejet adom aszszonynak;
Aszszony nekém lepént ád,
Lepént a cséplőnek;
Cséplő nekém zabot ád,
Zabot a disznónak;

Disznó nekém sörtét ád.
Sörtét a suszternak; suszter
nekém fonalat ád, hogy bevarr-
hassam a bögyit a gérczének.
a ki maj mégdöglik.

Azután bevarrta a gércze bögyit s mégis jó barátok lettek
(Veszprém m.)

HARASZTI GYULA.

Találós mesék.

Hogyan röptü a tarka tik a pallásra? — Tarkán.
Hát a fehér kutya hogyan szalad a hegynék? — Fehéren.
Mikor lud a lud? — Mikor maga van; kettő már
ludak.

Mér szalad a disznó a csordárú haza? — Hogy hamarébb
haza érgyén.

Mikor ember a zsidó? — Messzirü; mer ha közérü
láttyák, aszongyák: hiszén ecs csak zsidó!

Mi legjobb a sütőkemenczében? — Hogy nem eszi
még, a mit süti.

Hány kényér süli a kemenczébe esztendeig? — És sé;
mer csak két óráig van benne.

Éf fé szómaszálló mi hasonlít legjobban? — A másik
fele.

Éj jó készüt csizma mi hijávo van? — A másik hijjávo.
Mellik kosnak van falába? — A fokosnak.

(Sz - Gál. Veszprém m.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Lakodalmi mondokák.

1. A menyegzőre való meghíváskor.

Első meghívás:

Szeréncsés jó napot kívánok minnyájoknak! Általam egész
alázattal és tisztelettel kéretik N. N. vőlegény és eljegyzett
mátkája és léendő hitestársa N. N. mint menyasszony, úgy az ő
szeretett szülők is, hogy minekutána közös bele éggyezéssel
(napon) a katolikus templomba az ur oltára elé lépnek, hogy
az ő szolgája a pap által megáldatnának, vagyis a házasságnak
széncségiben részeltetnének: ezennel méltalázattal esedézek.
méltóztassanak az egyházi és családi ünnepelt személeikkel
szeréncsétetni, az Isten házából kijövet N. N. menyegzős házához
rövid, de barátságos ebédre magukat megálázni.

Második meghívás:

Bocsánatot kérek, hogy másocczor is megjelentem fontos szolgálatomat teljesítendő, hanem ujolag és méltalán alázattal kéretik a multkor már megnevezett jegyések és a szeretett szülők, hogy (napon) N. N. házába magukat megaláznák; honnét asz szent hitre, asz szent hitnek föl vételére asz szentégyházban, ennek megtörténtivel pedig a menyegzős házhoz rövid, de izletés ebédre jöni kégyéskédnének.

2. A menyasszonyért induláskor.

Tisztelt gyülekezet! Isten szent nevében
 Indullyunk el innen cséndés békességben.
 Völegény urunknak keressük fél párját,
 Az ő drága kincsét, ékes menyasszonyát.
 Szérezzünk ma neki örömboldogságot,
 Hozzunk a keblire éggy szép gyöngyvirágot;
 Először majd Isten hajlékába viszzük,
 Hol szent áldás után boldog léend, hiszzük.
 Indullyunk tehát el Isten szent nevében,
 Menynyünk a mátkáért a legnagyobb rendben!

(Kun-Sz - Miklós.)

BENKE ISTVÁN.

Tájszók.

Pest megyeiek.

Elbámolni: elhordani;
 elbámolta a viz a folyó partját.
 csáva: moslák.
 csinálás: kerítés.
 cső, ezzel szólítják a lovat.
 csúrní: öntözni.
 kielégédni a vagyonbul (?)
 széllyeléggyesíteni (?)
 fágyní: kutatni, motozni.
 gyöngyörkedni: göngyöl,
 takar.
 haóta: azóta.
 híta: mióta.
 irtás: kukoriczafosztás.
 kancsorgós: kanyargós.

kincserégni: kuncsorogni.
 lélek dobbal fut: lélek-
 szakadva.
 mácsonya: túske.
 macza: hernyó.
 pálé: mocsár.
 pátyolni: takargatni.
 horostya: sövény.
 sirik: sarok.
 betanusítani (?)
 tagadást nem tesz benne:
 nem tagadja.
 eltökíteni: elrongálni.
 tűsök: túske.

(Fajsz.)

UJ GYÖRGY.

Révkomáriak.

Abányi: köveszténi pl. hust. (Györött: luke dli, Örség és
 benczli: gyepmester, hóhér. Göcsejben: gyöppi.)

csücskés korsó: bugyoga
korsó.

dézsza: sajtár.

füles edin: a minék fogantyúja van. Őrség és Göcsejben: kengyeles edén.

husáng: valami ütlegelő eszköz, (Göcsejben csihar.)

hájzli: árnyékszék.

kilis, kilisés: pattanás a testén. (Göcsejben: főkén.)

klázli: üveg pohár.

keszöcze: nyers szilva megfőzve, magja nélkül főzelék vagy mártás gyanánt.

kőficz: liszt pép, kis gyermekek számára.

kánta korsó: széles száju ágyag korsó, ellentétben a csücskés korsóval.

lajfánt: madzag, vastagabb kötélnek egyes szétszedett szálai, ágai, fonásai.

lékvár: gyümölcs-iz, befőzött.

polozsnás tojás: pallos-tojás, megbűzhödt, elromlott tojás.

poczik: egér.

pohánko: hajdina.

pilisznység: penészes.

szaasztó kosár: (Györött

zsompör, Őrség és Göcsejben véka.)

papmacska: hernyó.

pimpósturó vagy sajt: megnyálkásodott, megfőlösödött. (Göcsejben: banyos turó.)

poszáto: vézna, vékony testű.

székifü: pipitér.

super: hajóács.

sivítyü: vörösbegy.

táp: tutaj.

tápas inas: fakeskedő gyakornok.

tápas fréjbér: fakeskedő segéd.

takartos káposzta; töltött káposzta.

töpörtü: töpörtü. (Göcsej és Őrségben: csörge, pörce, zsirka. (Ez utóbbi ritkán.)

záklás kenyér: szappanos, roszul sült kenyér.

zabi gyerek: fattyu, törvénytelen.

záp tojás: bűzhödt, romlott tojás.

varancskos béka: varangy. (Göcsejben: varacskos, Őrségben: taracskos.)

virga: baj, kellemetlenség. „Nagy virgábo vagyok.”

GAÁL FERENCZ.

Szatmáriak.

Begéradzott: véknyan befagyott.

czábér: czábár.

ficzfa: fűzfa.

fojám: folyam.

gerjesztő: apró, tűzgyújtani való száraz fadarabkák.

göb: görcs; majd kötök én göböt a czérnára.

heppen; be hamar ideheppen: gyorsan itt terem valaki.

hergel: ne hergeld össze az ágyat.

ippeg: épen.

itóká: inni való, bor, pálinka stb. szereti az itókát.

kardalésza: szanaszét, gondviselés nélkül; szedd össze aszt a málét, ne legyen ott kardalészába.

kattan: hangosan becsapódik; bekantant az ajtó, ne kattancsd a fogad!

katucs: csokor, másli; katucsra kell aszt kötni.

liha: lenge, könnyű, hitvány, pl. szövet; de léha ember.

makó: kis bot.

málé: tengeri, kukoricza;

pukkantott málé, pukkam málé: pattogatott kukoricza.

ónazó: fagyos eső.

puja: gyermek.

pujiszka: puliczka, étel neme.

suska: tengeri haj.

síróra fakatt: sirva fakadt.

szegeletre jön: valakivel megegyez.

tallu: toll.

együltő hejbe.

zivar: zivatar.

veczel: vaczkol.

VOZÁRINÉ ERZSIKE

Háromszékiek.

Bánda: banda.

bángó: bankó.

bingyó: kicsiny, ki nem fejlődött gyümölcs.

bocs: borju.

bodócs: éretlen gyümölcs.

bű, bűség: rut, csunya.

csérge: pokrócz.

csihány: csalán.

csiklat: csiklandoz.

csitkó: csikó.

éjfélkor: éjfélkor.

elig: alig.

érkészítet: készít, elkészít.

ez: a nő a férjéről mondja;

ez elmént: az uram elment.

felelve: talán; felelve

elment: talán elment.

férég: egér.

forcsok: far.

forgódni: sietni.

füttő: hályha. (Kályha szót Székelyföldön ritkán lehet hallani.)

ganczi: gunár.

gője: kocza.

gunya: férfiruha.

gyír: gyér, ritka.

hijú: padlás.

hob: hab.

hurbol: szaggat; elhurboloda köntösödöt.

ingém: engem(et).

iszop: iszap.

jószág: telek.

kaszaj: kazal.

kalány: kanál.

kering: czél nélkül jár-kel.

kéván: kíván.

kezd: a beálló cselekvés kifejezésére néha használják; pl. ha többet nem kezd esni: ha t. n. fog esni.

korcsoma: korcsma.

köntös: női ruha.

közél: közel.

kürtő: kémény.

küs: kis.

(Orbai járás.)

ZAJZON DÉNES.

Gyermekjátékok.**F o r g ó s d i.**

A gyermekek egymást kézen fogva körbe állanak, arccal befelé, s az így alakult kör forogni kezd következő dalszó mellett:

Ég a gyertya, ha mégygyújtják,
Szíp léjányok szípen fújják;
Fujjad, fujjad szíp katona,
Hagy vigaggyon ez az uccza.
Ez az úccza, de szíp úccza,
Rozmaringal van ki rakvo,
Aszt is tudom ki rakto ki,
Kis angyalom pingató ki.

(A „kis angyalom” szavaknál a körben forgó lányok valamelyikének nevét mondják s ennek aztán a körben arccal kifelé kell fordúlnia s úgy forognia. A játék addig foly, míg az egész kör arccal kifelé fordul.)

(Tinnye. Pest m.)

SZOKOLY VIKTOR.

Tánczmondókák.

Gyere ide édes Máté,
Vaj az enyím, vaj a másé!

Tul a vizén, még innét,
Tégéd a konty megillet.

Édes kedves jó nóta,
Szüvem vigasztalója!

Én istenem aggy estét,
Hogy viraggyon meg esmét.

Met ha meg nem viradna.
Szüvem ketté hasadna.

Más legén vót szeretőmnél,
Fáj a szüvem könnyökemnél.

(Csik-Sz.-Király.)

T. NAGY IMRE.

Alkalmi mondókák.

Gergel pápo naptya ma van ev világon,
Iparkogygyá gyerek, mer' maj' viszünk oskolábo;
Sokat üté otthun a kuszgóba,
Sokat kandikátá a pempös fazikba;
Pisti, Peti, Laczi, bögretörő Jankó,
Ádán, Józsi, Ferkó, tikkergető Palkó,
Em mind egytű egygyik uskolábo való.

Eg Gergő napra való. Ahun hat esztendő gyerek van. oda émennek, ott émongyák a gyerekék, osztán a mit akarnak, annak

nekijük; a tanítottóné még osztán mégسُتِي, a za zűvejük lesz, a
gyerékéké, mer azok észik még.

(Sokkal terjedelmesebben megjelent Nyr. V. 189—190 l.)

(Polgárdi. Fejér m.)

BÁNKAI FERENCZ.

Mese a fonókából.

Czibere bába meghala,
Két jánya marada;
Egyiket hitták Ilonának,
A másikat Ágotának.
Sepregess Ilona,
Mosogass Ágota.
Amoda jön szíp szekér.
Szíp szekérbe szíp asszon,
Szekér víginn tót gyermek.
Mongy egygy mesét tót gyermek!
Mondok, mondok asszonyom:
A szilági berekbe,
Berek-Böszörmínbe,
A hun a szarkák szitkozódnak,
A verebek átkozódnak.
A tücsök is kikapja kargyát,
Megöli a szarkát.
Míg veréb úr bíró úrhoz ballaga,
Addig a szarka mekhala.
Két vín asszon gajdola.
Hova mígy te szóga?
Udvarodba gazda.
Törvin tenni,
Bíred venni,
Húgodat elvenni.
Czo fel sárga
A cseresznye fára!
Nem aggyák a jánt az ijen attára.
Amoda egy csipke bokor, az alatt jól ettem.
Jól ittam, jól felmelegettem;
Fejem alá tettem a fakót.
Gyü fakó! hun a nyereg?
Talán a farkas ette meg?
Zsebembe vót egy diós mogyoró,
Két felé haraptam,
Egyikét csónaknak,
Másikát evedzőnek;
Átal mentem a Tiszán.

Tisza partyánn ek kis ház,
 Be nízstem a kímínyinn.
 Sütik-főzik a rípát,
 Csicsókát, zöd ugorkát.
 Úgy jól laktam disznótoros káposztával,
 Most is fáj a hasam a tökmaktúl.

(B.-Diószeg.)

BAKOSS LAJOS.

Hogy szólnak az állatok?

A b a g o l y: huhog, huhong, huhogat, huhol, huhukol.	f e c s k e: csicsereg, csiripel, ficsirebel, cseveg.
b a r o m f i: pipeg, csipog, pipel.	f ü l e m ü l e: csattog.
b á r á n y: mekeg, bekeg, méget, béget, bereg.	f ü r j: vauvauz és pitpalattyol. V. ö. Arany I. 3. putypuruty a fürj. Vadr. 513.
b é k a: brekeg, kurutyol.	g a l a m b: bűg, brukkúz, brkúz.
b i r k a: bekeg.	g e r l i c z e: nyögdécsel, bűg, turbékol, kaczag, kukkurúz.
b i v a l y: bömböl.	g ó l l y a; pattog, sipol, kelepel.
b o r j ú: bög, csácsog, brünnyög, midőn anyja után esd. Vadr. 513.	g y ö n g y t y ú k: kiabál.
c s e r e b o g á r: dong, burrog, burunkozik. Vadr.	h i ú z: agyarkodik.
c s ö r g e r é c z e: csörög.	h o l l ó: károg, károg, kotyol.
d a r á z s: dong, bong, hemzseg.	j u h: béget, berreg (a mikor fogad). Vadr.
d i s z n ó: rőfög, röhög, hörg, felherren = felgerdül Vadr. virran. A sertés — mikor a kést érezte — nagyot vir- rant. Vadr. 523.	k a k a s: kukorikol.
v a d d i s z n ó: csikorgat.	k a k u k: kakukol.
e g é r: czinczog.	k á c s a: krakog, hápog.
e l e f á n t: harczog.	k e c s k e: mekeg.
f a r k a s: suhol, ordít, berreg.	k e s e l y ü: sivog.
	k e s e l y ü f i: siveg, csipeg.
	k í g y ó: sziszeg.
	k u t y a: ugat, csahol, vonyít, erreget, horgol, berreg.

P. THEWREWK EMIL.

Mértéknevek.

K i l ó g: kilogramm.	„Nem adom én déréggramra, ha soha még nem vészik is, inkább haza viszem.“
m é t e l y: méter.	
d é k o, d é r é g r a m: deka- gramm. „Új icczére mégvészem drágábbé is, de a régire nem.“ —	Begyütt a liter, elmúlt a hitel.
(Hevesmegye.)	

IFJ. KÁPLÁNY JÓZSEF.

Gúny- és ragadványnevek.

Csipás V é r o n k a. Csipás szeméről. — C z i m é r R o z i. Legszebb leány. — D é d a. A kecskéjük főnnakat egy bozótban s így kiabált: Jaj, jaj mester úr, megdöglik a déda. — E m i l á n y u n k. Szülei csak így hitták. — F a l u s ó g o r a s s z o n y a. Kószáló kis leány. — F é c s k e. A kőművesek gúnyneve. — H i t e t l e n T a m á s. Semmit se akart hinni. — M i e i n k. Mostohájával él, kit csak „mieink” névvel illet, nem akarván őt sem anyjának sem feleségének nevezni. — N a g y R o z a. Nagysága után. — N y o v o j á s. Szavajárása. — P á g y i. Páldról való. — R á k á s z. Páldról (hontmegyei falu) való, hol a Szikincze patakban sok rák van. — S u b i k s z J a n c s i. Pizkos ember. — S z á l i B o r c s a. Nyulánk leány. — S z e n t ö t t m a c s k a. Egy babonás asszony fia segítségével megszentelte macskáját, mivel boszorkánynak hitte. — T r é f n y a G á s p á r. Pletykázó ember. — T ü d ő. Ezzel a kőműveseket gúnyolják, kik keresetkor sok húst, máskor pedig csak tüdőt vesznek. — V a d b o c z k a. Így szidta egy majomszeretetű anyja a leányát. — Z s i r o s Ö r z s e. Pizkoságáról.

(Helemba. Hont m.)

ZIBRINYI GYULA.

Zsidó gúnynevek.

N y a k i g n a d r á g. Rokkot nem igen hordott; hosszú hózintrágeros nadrágot viselt, és így a nadrágtul rajta száratt a neve. — R o s z k o r g y ü t t. Hurczolóskodott a faluba, a patak a nagy záporessőtől úgy megáratt, hogy mindenét elvitte szeke-restül. A mint fogdosták ki a holmijét, mindég csak aszt vitte: „Jaj, be roszkor gyöttem!” — J ó n a p. Ráfogta erőnek erejével, hogy adós neki egy falubeli gazda; pedig nem vót igasságos az ő követelése; de ő arra nem hajtott semmit, csak mindég aszt vitte: „Én ojan vagyok, mint a jó nap!” Osztt így ma is jónap a neve. — K u t y f i t t y. Ha valaki nem hagyta helybe, a mit ű állított, csak eszt szokta folyvást mondani: „Kutya fitye kennek!” — Z i v a t a r. Duzzogó, mérges ember vót; a kocsmába sokszor ojan lármát csapott, úgy pattogott, ha má felboszantották, hogy maradni se lehetett tülle. — D u g ó. Kis zömök ember. — K a k a s. Előbb gyűrös vót, később a „kakas”-ba kocsmáros; most jó birtokos; de neve a régi, vagy is k a k a s. — D r á g a L a c z i. Élelmes bérlő; a nép csak e neven ösméri.

(Abauj m. Buzita.)

PASZLAVSZKY SÁNDOR.

Néprománczok.

Megölték a legént
Hatvan forintyáért.
Bebetették a Tiszába
Pej paripájáért.

Tisza be nem vette,
Partyára kivette;
Ára ment egy halász legén,
Hajójába tette.

Oda ment az apja,
Köti, de nem hajja:
„Kej föl, kej föl édes fiam,
Gyere velem baza!”

Köti, de nem hajja,
Meg van am már halva,
Sárga sarkantyus csizmája
Lábára van fagyva.

Oda ment az annya,
Köti, de nem hajja:
„Kej föl, kej föl én magzatom.
Hagy vigyelek haza.”

Köti, de nem hajja,
Meg van am má halva,
Szép fekete göndör haja
Vállára van fagyva.

Oda ment rózsája,
Köti, aszt má hajja:
„Kej föl, kej föl édes rózsám,
Borujj a nyakamba!”

„Csináltaccz-e nékem
Diófa koporsót?”
„Csináltatok édes rózsám,
Márvánkű koporsót.”

„Eltemeccz-e engem
Temető szélébe?”
„Eltemetlek édes rózsám,
Virágos kertembe.

Virágos kertembe,
Kertem közepébe,
Ott siratlak édes rózsám,
Téged mind örökre.”

(Arad vidéke.)

FÖLDES JÁNOS.

Barna Bandi.

Barna Bandi kocsmábo mégy ikéssen,
Felesége kéri ütöt szívessen.
„Hallod rúzsám, eressz vissza még écczér,
Kezed, lábod mégcsókolom ezérszér.”

Barna Bandi kocsmábo mégy ikéssen,
Felesége híjja vissza szívessen.
„Hágass kurva, ném mégyék én most vissza,
Úgy is elvígzem íltéd ném sokára.”

Főszántottam a szónoki nagy ücczát,
Veték bele piros pünkösdi rúzsát.
A nígyszarkán tejjes rúzs nyildogál,
Közepibe Barna Bandi sirdogál.

(Orosháza.)

VERES IMRE.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VII. kötet.

1878. JULIUS 15.

VII. füzet.

OSTÁBLA.

Már többször volt alkalmunk a történeti nyelv fontosságáról szólani; s ily esetben alig mulasztottuk el csak egyszer is, hogy e különben biztosan álló igazságot élő példákkal is ne támogattuk volna. A czímbeli *ostábla* szó szintén ama tanúk sorából való, a melyek a hallott tétel igaz volta mellett bizonyítanak.

A NSzótár az *ostábla* szóról azt állítja, hogy az eredetileg *oszt-tábla*, mert tudvalevőleg hatvannégy koczkára van fölosztva; ebből aztán *osz-tábla*, s végül *os-tábla* lett. S fölemlíti, hogy Gyarmathi Sámuel *os sea tabula* latin szóból alakultnak véli, melyek csonttáblát jelentenek. Hogy a NSzótár magyarázata s a valóság nem a legtisztább egyetértésben élnek egymással, az, egyéb jelentős mozzanatot nem is tekintve, már abból is világos, hogy az *ostábla* legalább is kétszáz évvel idősebb ama kornál, mely a *láthatár*, *horderő*, *jármű*-féle összetételek szülő anyja volt. Két dolog bizonyosnak látszik, bizonyosnak mondható minden megelőző kutatás nélkül is. Az egyik, hogy az *ostábla* összetett szó, mely *os + tábla* tagokból áll; a másik, hogy nem csak végső, hanem első tagja is idegenből szakadt hozzánk. Ez utóbbi állítást két tény mondatja ki velünk; az egyik, hogy az *os*- tag nyelvünkben semmi módon meg nem fejthető; a másik, hogy az *ostábla* műveltségi szó, s a mi különösen kiemelendő, hogy játszó eszköznek a neve; a különféle játékok pedig, tehát nevezetük is, nagyobbára idegen föld termékei, a mint ezt az első tekintetre fölismerhető idegen kártya s különféle nemei (tarokk, viszt, preferáncz, ferbli, kalabriász, tártli v.

tárkli, piketirozás, márjás sat.), sakk, biliárd, domino, lutri, tombola, kugli sat. sat. bizonyítják. Gyarmathi véleménye azonban, hogy t. i. az *ostábla* „ossea tabula“-ból alakult volna, már amaz egy nyomós okból sem fogadható el, minthogy az ostáblának latin *ossea tabula* nevezete semmiféle adattal nem igazolható.

A kérdés tehát az, hogy melyik idegen nyelvből való.

Azt alig kell mondanunk, mert a dolog természete hozza magával, hogy irodalmi kölcsönvétel nem lehet; a névnek szükségképen szóbeli érintkezés útján kellett hozzánk kerülnie. Ebből következik, hogy egy oly nép nyelvéből valónak kell lennie, a melylyel közvetlen érintkezésben állottunk. Ezek pedig első rendben a német, szláv és oláh, másod rendben az olasz, török s a később kori latin nyelv. Azonban bármelyikét vizsgáljuk is e nyelveknek, a latin *alveus*, *fritillus* s a német *bretspiel*, *dambret* egyértékesei közül, a melyekkel Molnár Albert az *ostábla* szót fordítja, mindegyik oly elütő hang-elemekből áll, hogy az *os-* tagot velük kapcsolatba hozni lehetetlen. Egyedül a tótban találunk egy teljesen megfelelő alakra, az *oš'abla*-ra; ez azonban számos, összevágó jelenség tanúsága szerint magyar kölcsönvétel. Noha tehát biztosan állítható, hogy a kérdésbeli szót az említett nyelvek valamelyikétől kölcsönöztük, mindamellett ennek meghatározása s az *os-* tag megfejtése aligha örök rejtvény nem maradna előttünk, ha a történeti nyelv kezünkbe nem szolgáltatná a kulcsot, a melylyel e titok zárát fölnyithatjuk.

Ismeretes, hogy az ostáblaféle játékok már a rómaiaknál is divatosak voltak, a mint a föntebb említett *alveus* is („*transtulit alveum lusorium cum tesseris*“ Plin.) bizonyítja. A koczkák vagy kövek különböző nevezete közül itt csak a *latrunculi* szót említjük meg: „*latrunculis ludere*“ = ostáblázni. Páriz Pápai szótára a magyar-latin részben a „*latrunculi, latrunculorum ludus*“ magyar egyértékésének a *szákJáték* szót állítja oda. Nézzük, miféle szó ez a *szák*. Ha tekintetbe vesszük, hogy a magyar *Sándor* a déli szláv *Skender*, *Škander* szónak megmagyarosodott alakja, hogy tehát az *sk* kezdetű idegen szókban nyelvünk a *k* hangot néha elhanyagolja, a *szák*-ot visszavihetjük egy eredetibb *szak* vagy *szakák* alakra. Ehhez

jutva minden nehézség nélkül meglettük a *szákJáték* eredeti képét a közép-latin *scaccorum ludus* (= *latrunculum ludus*) kifejezésben (Ducange, *scacci* alatt.)

Most már áttérhetünk az ostáblára. Ugyancsak Ducange idézi egyebek közt a „*tabula scaccorum*“, továbbá Thuróczyinkból (97. fej.) a „*tabula pro scacis*“ kitételt is. A „*tabula scaccorum*“ megmagyarosítva kétféle hangzást vehet föl; vagy lesz belőle, a mint láttuk, *száktábla*, vagy pedig, a mi szokottabb, *oszkaktábla* (v. ö. *schola: oskola*). Ebből az *oszkaktáblából* kellett a mai ostáblának, még pedig a rövidült *oszk-* vagy *okszábla* mediumán át származnia. (Az *oszkak*-ból *oszk* ép oly hangtani jelenség, mint *fazekacská*-ból *fazecska*, *elegendő*-ből *elegendő*, *vetettünk*-ből *vettünk*.)

Nézzük most a történeti nyelv adatait.

Pesti Gábor szótára: „*okstábla*: bretspiel“. Molnár A. szótára (4. kiad.): „*oxstábla*: fritillus, bretspiel.“ Major M. szótára: „*okszábla* vagy koczka: alveus“.

SZARVAS GÁBOR.

Á BÖLCSELET MAGYAR NYELVE.

VIII.*)

A *substantia* és *accidens* a metaphysikában egymással karöltve járó fogalmak. A mi valamely tárgyban az állandó, a változatlan, a megmaradó: az a tárgynak *substantiája*. Létezik-e s hogy micsoda, arra a különböző rendszerek más-másképen felelnek. Hogy azonban a *substantia*, épen mert az állandó és a változatlan, nekünk meg nem jelenik, előttünk föl nem tetszik, annyira magától értetődő, hogy bizonyításra sem szorúl. A mi által valamely *substantia* megjelenik, az az ő *accidense*. A tárgy *substantiája* egyféle, egy; *accidense* többféle, akárhány. Szorosabb fogalmi meghatározásokat itt elmellőzván, azt mondhatjuk: a *substantia* a lényeges, az *accidens* a lényegtelen; a *substantia* az az állandó, a mihez az *accidens* hozzájárul.

*) L. V. 198. 245. VI. 10. 204. 247. 304. 498.

A régi nyelvnek oly kifejezése volt a substantiára, mely kár hogy kiveszett: állat. Valamint a régi marha fogalma bővültével vagy ont jelentett általában, úgy az állat animal-t és essentia-t vagy substantia-t is jelentett. Apáczainál az állat ez utóbbi értelemben műszóul használtatik; szintúgy Pázmánynál és Telegdinél is. Az e korbeli iratokban ezért gyakran olvashatni az isten állatjáról is. Ma csupán az egyetlen asszonyállat vagy asszonyi állat maradt fönn, mely az irodalomban humoros mellékjelentéssel használtatik — nemcsak azért, mert régi, hanem mert az állat a mai nyelvérzék számára csupán animal. Csak ezért mondhatta a nyelv történeti fejlődését át nem értő Verseghy, hogy az állat istenről használva „illetlen ideát“ támaszt, vagy hogy „Az asszonyállat vagy asszonyi állat nem nagy böcsületére válik ama kornak, melyben a név koholtatott. Miért nem mondjuk tehát a férfiút is férfiállatnak? vagy az asszony lelke nem váltatott meg úgy Krisztus vérével, mint a férfiúé és így csak állati lélek?“ (Lexicon term. technicorum, 434. és 100. l.)

Verseghy különben a substantiára a magavaló-t használja, mi szerencsés alkotás, de még sem tartom elfogadhatónak; mert ha a való-t a ding-re foglaljuk le — s erre alkalmasabb s egyszerűbb szavunk nincs is — akkor a magavaló inkább a ding-an-sich képzetét támasztja; pedig ez és a substantia épen nem azonosítandó fogalmak.

Verseghy azonban nem volt philosophus, s ezért műnyelve, ha nem is következetes és pontos, de legalább érthető. Szakbeli philosophusainknak azonban, úgy látszik, az volt az ambíciójuk, hogy senki meg ne értse őket. Vagy ki gondolna a substantiának e sorok elején jelzett fogalmára, ha hallja, hogy köteles dolog-nak mondják? Vagy mit ért az olvasó Imrének állony és állány szavai alatt? — Legújabb bölcséleti nyelvünk az állag szóval kísértette meg e különben is nehéz fogalmat még nehezebben hozzáférhetővé tenni.

Még furcsábban vagyunk az accidens-sel. Mintha a legczifrább szavak épen az accidensben találkoznának szívderítő légyottra. Barczafalvi szerint e fogalomnak a

magyarban a hozzálomány felel meg; Ruszek úgy hiszi, hogy a nemszükséges és a mivoltalan; s minthogy Imre csupa tisztességes szókat ajánl: eseték, esedék, esék, esemény — elkezd ez egyszer Thezarovich imréskedni s ezeket hozza föl: másónlat, rajtalatforma; accidentalis-ra meg: másónlatos, mintvoltage, rajtaltatos (miért nem: „rajtaltatormás“?); accidentaliter-re pedig: másónállólag. — A Philosophiai műszótár két érthető kitétele is idéz, de ezek még föltünőbbek épen érthetőségüknél fogva. Accidens ugyanis annyi is mint „tulajdonság: Köteles; és: mineműség: Közhasznú;“ nyilvánvaló hogy Köteles és Közhasznú — ezek „ketten“ — a fordítandó fogalmat meg sem értették.

Én a magam részéről a substantia-ra a már Puky által (1831.) használt állomány szót ajánlom, mely a fogalmat mindenképen helyesen és — mi szintén számottek — egyszerűen fejezi ki. Az accidens-t illetőleg azt tartjuk szem előtt, hogy az, mint olyan, a substantiára nem lényeges, hanem hogy inkább hozzá járul; ezért járuléknak mondjuk.

Lesz tehát :

substantia: állomány,
substantialitas: állományosság,
accidens: járulék,
accidentalís: járulékos.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

ALATT.

A NSzótár ezt mondja róla: „*Alatt* (al-att) névutó.
1. Helyhatározó, megfelel e kérdésre: hol? am. oly helyen, mely fölött közvetlenül létezik valami. Pad, szék, asztal, ágy alatt fekvő holmi. Sátor, ernyő, fa alatt ülni, állni. A nap alatt vagy az ég alatt nincs párja. Az ég alatt a föld színén nincsen olyan árva mint én. Népda. (Erdélyi-féle gyűjt. I. 130.) Helyviszonyi ellentéte *fölött*. 2. Időhatározó, e kérdésre: meddig? vagy mikor? Hat év alatt, négy hónap alatt, két hét alatt végezni valamit. Kaszálás, aratás, szüret alatt történt. 3. Átv. ért. valamitől mint felső

erőtől, hatalomtól, parancstól stb. függve, annak mintegy alája vetve. Kemény büntetés alatt meghagyni valamit. Atyai hatalom alatt lenni.

A Ballagi-féle teljes szótár meg így magyarázza: *Alatt*, nh. (E rövidítés nincs az „Előleges mondanivaló”-ban megmagyarázva. Azt jelenti, hogy névhatározó.) 1. oly helyen, mely felett létezik vmi; asztal, félszer alatt; az ég alatt nincs párja; nincs új a nap alatt, a földön, minden csak a már rég megtörténtnek ismételése; 2. e kérdésre meddig? a. m. bizonyos idő folytában; három nap alatt; 3. á. é. vmivel fenyegetve; fejvesztés alatt megtiltani vmit.

Etymologiai rokonságát mutatja Budenz (Szóegyezések. 715. sz. alatt); a régi nyelvben való előfordulását Mátyás Flórián (Magyar nyelvtörténeti szótár. 31. l.).

Riedl (Magyar nyelvtan. 124. l.) az *alap* szót is rokonai közé számítja; de tudni való, hogy a fundamentum-jelentő *alap* nem régi, hanem új szó; Bartzafalvi Szabó Dávid csinálta (Nyelvőr. I. 45.).

Mátyás adatait a most készülő történeti szótár fogja majd kiegészíteni. Most csak annyit, hogy *alatt* az 1403. évben kelt Sajószentpéteri végzésben, s a mint majd meglátjuk, egyéb régi emlékekben is találkozunk.

A mi mondattani szerepét illeti, úgy látom, többet mondhatni el róla, mint a mennyit a szótárakban olvasunk.

De mindenekelőtt állapotdjunk meg abban, hogy nevezzük magyarul a postpositiót. A NSzótár névutónak, Ballagi szótára névhatározónak, Riedl M. Nyelvtana (123. l.) viszonyosznak vagy utóljárónak mondja. Nagyon kíváncs voltam, hogy ne annyiféle névvel illessünk egy dolgot. A névutó-t leginkább használják; legújabbán Simonyi is ezt fogadta el. (Magy. nyelvtan. I. 34. l.) Maradjunk tehát a névutó mellett.

A szótárak-idézte példákból kiderül, hogy a nyelv nem csak helyi, hanem más értelemben is használja az *alatt* névutót. Azaz, ha tudományosan vesszük a dolgot, azt kell mondanunk, hogy *alattnak* helyi az értelme, de a nyelv a nem térbeli viszonyokat is térbeli viszony jelentő szóval fejez ki.

Alatt nem jelent se többet se kevesebbet, mint *b*-nek *a*-hoz való térbeli viszonyát ebben a helyzetben $\frac{a}{b}$.

A NSzótár azt mondja, hogy *alatt* am. oly helyen, mely fölött közvetlenül létezik valami. Ballagi jól tette, hogy a közvetlen szót elhagyta; mert a közvetlenség nem épen szükséges.

Egyéb viszonyok kifejezésére is használjuk; de az értelme mindig a helyi értelmére vezethető vissza. Hadd lássuk:

Maga alatt vágja a fát. Ballagi Példb. 2141. Akár szilaj mén vért s hadi port dagaszt alattad a megtört csatarend előtt. Berzs. Feje alatt van a mentéje. Hóra pórhada 23. l. Innen, megragadván a molnárné egy, a szolgáló másfelől a karomat a hónom alatt, bizonyos távolságnyra vittek. Hóra 29. A nyilvessző a sólyom lába alatt egy kiálló hegyes kőszikladarabba megakad. Vadr. I. 406.

Ha szűz karod karom alatt átfoglalna,
Gyöngé csókod csókom alatt elolvadna,
Elolvadna. Erd. Népd. I. 73.

Akkor jó a berkenye s a nospolya, mikor megfől a fája alatt. Példab. 121. Bika alatt is borjut keres. Példb. 724. Szive szakadva álljon megkeserödvén a keresztfa alatt. NSzomb. cod. 137. A nagy asztag alatt nem tikkad az egér. Példb. 433. Angyal ül a szemöldökén, ördög a szeme alatt. Példb. 256. A jók szíve alatt fenmaradand neve. Berzs. 236. v. ö. szívében. Köpönyeg alatt fügét mutatni. Példb. 2625. (V. ö. Dongó csak úgy a szür alól röhögött. Arany L. Mes. 250.) Nem minden pecsét alatt hever az igazság. Példb. 3536. Estve jött a parancsolat violaszin pecsét alatt. Erd. Népd. II. 279. Ha én levelet írhatnék, arany pecsét alatt írnék. Erd. Népd. II. 11. Az ég alatt a föld színén nincsen olyan árva mint én. Erd. Népd. I. 103. Minden csak jelenés: minden az ég alatt mint a kis nefelejts enyész. Berzs. 154. Hű szeretőt az ég alatt ne kérj kebelem! Berzs. 91. De jaj csak így jár minden az ég alatt! Forgó viszontság járma alatt nyögünk. Berzs. 117. Barmok, milyeneket boldog Arábia nem látott, sem egyéb nemzet az ég alatt. Berzs. 123. Ennek a szegény asszonynak nem volt az Isten szabad ege alatt (v. ö. auf dieser welt) mint egy rossz háza. Arany L. Mes. 220. Magát felejtven, élve

meghal, s egy melegebb nap alatt lel éltet. Berzs. 285. Ő nem lesz tizenharmad magával egy fedél alatt. Gyulai-Arany. Népk. gy. I. 385. Fekete gyász alatt lakom. Vadr. I. 155. Visel téged az úristen ű szent vállán, árnyéka alatt, hogy mindenkor te bizhassál Istennek szárnyai alatt. Régi m. költők tára. I. 221. Szárnyad alatt békén gyarapodva élnek. Arany. Buda halála. 19. (V. ö. kinec zarnay ala futtal. Bécsi cod. 3, 20.)

Valami alatt azt is jelentheti, hogy oly közelében vagyunk egy magasabb tárgynak, hogy azt egyenesen magunk fölött valónak tekinthetjük. (Optikailag a perspectiva szerint úgy is van, a nyelv pedig szemnek szólólag beszél.) Közelséget fejez ki a következő példákban: Marosszéken is a havas alatt egy néhány falu, nem állottak el a régi avas pápistaság mellől. Erd. t. a. I. 28. Mely nagy harcolás volt Szabács alatt! Régi m. költők tára. I. 25. Ki alatt volt népnek válogatotta. u. o. Több veszett Buda alatt. Példb. 1034. A csetényi hegy alatt fölszedték a hidakat. Erd. Népd. II. 152. Felsőnyéki hegy alatt szántottam egy ugarat. Erd. Népd. II. 23. Fehér László lovat lopott a fekete halom alatt. Erd. Népd. II. 383. Kertem alatt egy kis gát. Vadr. I. 164. Kertem alatt udvas répa. u. o. 215. Rózsám kertje alatt mentem. Erd. Népd. I. 35. Elmehetsz már a kert alatt, nem kérdik, hogy ki lánya vagy. Erd. Népd. III. 12. Kertünk alatt egy kis bárány majd megfagy. Gyulai-Arany, Népk. gy. I. 356. Farkast emlegetnek, kert alatt kullog. Példb. 2227. (V. ö. elkerült a kert alá. Arany L. Mes. 11.) Hej be szőke legény áll ablakom alatt. Erd. Népd. I. 22. Menjetek el oda, van egy kőoszlop az ablak alatt. Vadr. I. 468. Füred alatt, Füred alatt majd kifogja a révész. Erd. Népd. II. 67. III. 4.

Hasonló értelemben mondja a latin: sub moenibus, sub urbe, sub monte, sub montis radicibus. (V. ö. La Roche: Beobachtungen über den gebrauch von ὑπὸ bei Homer. Wien. 1861. 8.)

A földrajzi fekvés szerint Vác Pest felett, Csepel szigete Pest alatt van stb.

Olykor az *alatt* névutó nem azt akarja velünk megértetni, hogy hol van, vagy hol történik valami, hanem azt,

hogy a felső tárgy az alsót elfödi, hogy a felső tárgy az alsóra valami hatást, természeti vagy erkölcsi hatást gyakorol, hogy a felső tárgy eszközlő oka valaminek, hogy az alsó fölött uralkodik, hogy az alsó neki alája van rendelve, hogy tőle függ, hogy „alattvalója”: Nehezebb minden nyavalya, az mely látás alatt(?) titkolva van. XVI. századb. erkölcsiratok. II. 279. A kenyér és bor színe alatt, kenyérnek és bornak személye alatt veszszük a Krisztus testét. Bornemisza Péter. Duplex titulus, Color, Via, két uton, két szín alatt. P. Thewr. J. Verböczy Istv. diák műszavai régi magyarításokkal. 9.

Az alattomosságbeli értelemmel: Valami szín alatt lekéredzett egy kis időre. Népk. gy. I. 427. Kik engemet holmi koholt szín alatt le akartak tanácsolni nemes kötelességem teljesítéséről. Hóra pórhada 66. Semmi szín alatt unter keinem vorwande. Jöttek azon szín alatt, mintha a hátramaradt adópénz mennyiségét akarták volna megtudni. Hóra 25. Azon időben képek árulgatásának színe alatt az oláhok között sok oroszok lappangottak. Hóra 9. (V. ö. Berzs. 151. A jégszívet alakszín fedi álnokul.) Valamelly ürügy alatt magához hívott. Hóra 67. Remény alatt Mikes I. 29. (V. ö. ὑπ' ἐλπίδων Soph.).

Ezen „föltét” alatt: unter dieser Bedingung. Valakinek ellensége nagy vagyon, frigyét annak oly ok alatt adjon, hogy az önnön ereje kezénél maradjon. Pesti Gáb. Mes. 68. (v. ö. attól függ hogy...). Adjurare Hit alatt kényszeríteni. Verböczy Istv. diák műszavai. 1. Eskü alatt v. ö. esküvel. A kit az eskü kötelez, átok alatt megeskettettem arra, hogy felöletek senkinek semmit ne szóljon. Hóra pórhada 40. Fejvesztés büntetése alatt.

Lén mindennek parancsolat,
És nagy szörnyű halál alatt,
Hogy kiki mind jobban tudnája,
Az kőbábat úgy imádnája. Kat. leg. 168—171.

Átok alatt vagyok, ha vissza nem megyek a kiszabott időre, nagy büntetés vár rám. Arany L. Mes. 167. (v. ö. Hogy lehetne felszabadítani benneteket az átok alól? u. o. 172. Rád száll az átok. Erd. Népd. I. 456.

Más szóval: átok, büntetés, halálfenyegetés, átok alatt többet is jelenthet, mint ez a példa mutatja:

Elmentél s nem bucsuztál el,
Megátkozlak, hogy hervadj el;
Jere vissza, búcsuzzál el.

Átok alatt ne hervadj el. Vadr. I. 174. Azaz, hogy az átok miatt el ne hervadj, hogy az átok ne okozza hervadásodat.

A helyi értelemből az eszközlő értelembé való átmenetet jól látni a következő példában: Ropog a hó lábam alatt. Vadr. I. 84. Már nem tisztán helyi értelmű, mert egyúttal azt is jelenti, hogy a hó ropogását a lábam okozza. Rajta mulatnak, mint ugrik az ostor alatt. Thewr. J. Tíz csapás. I. A kevés tereh alatt könnyebben megy az ember. Pesti Gáb. Mes. 13. Mikoron igen megvénhedett és fárradott volna egy nagy kötés fa alatt, kit fel nem emelhet vala stb. u. o. 206. Úgy tele lett az asztal drága étellel-itallal, a mi csak a világon van, hogy majd leszakadt alatta. Arany L. Mes. 223. Jer: nézd a Balatont, mikor a nap reggeli lángja tükrözetén reszket, s mikor a hold fénye alatt ég. Berzs. 121. Gyakran zengeti itt Árion énekét a hold fénye alatt gerjedező vizen. Berzs. 204. Talpad alatt megnyomodod az oroszlánt, az erdeget. Régi m. költők tára. 222. Helyi viszony ugyan, de az eszköz fogalma rejlik benne. Festőibb mint az hogy „talpaddal“ (v. ö. Pályája küzdés; ám de végre talpa alá szegi a chimaerát. Berzs. 244. Talpa alá bétipodá. Vadr. 7.)

Az alárendeltség fogalma szól a következő példákból: Valaki alatt szolgál (Ellentéte: uralkodik hét ország fölött. Gyulai-Arany, Népk. gy. I. 367.)

A mai alattvaló helyett régen így mondták: Az ü alattac valokat. Pécsi L. Sz. Koszor. 1. Az birodalma alatt valockal Zvonar. Post. II. 610–613. Kölde követöket, Országokra, vidékökre, Birtoka alatt valókra. Kat. leg. 110–2. (v. ö. Hajtsuk birtokunk alá Dévát. Hóra pórhada. 26. soc nemzeteket alazot vala ő urasaga ala. Bécsi cod. 7, 2.) A mai szólás-módba való átmenetet mutatja alatta valóit. Pázm. Pr. 1100. A 18. században már úgy mint most: alattvalóit, Csúzy. Tr. 696. (Mátyás Fl. szerint magyar nyelvtört. szót.

31. s 32. Moln. Alb szótára mondja: Alatvalo, Inferus, Vilis, Ignobilis. — Subditus, Jobagy, Alatta valo.) Annakaért mikoron immár Aesopus Zenas birtoka alatt volna. Pesti G. Mes. 11. mendénec te tőruened alat légenec. Bécsi cod. 9., 12. Ezeket saját lovain kiküldte volt a keze-alatti falukba. Hóra pórhada. 9. De rosz kertészre akadtam, keze alatt elhervadtam. Erd. Népd. II. 19. (Nem azt jelenti itt, hogy a kezében, hanem azt, hogy a gondviselése alatt.) Itthon hagyjatok mindent bezárva, az őrzők gondviselések alatt. Hóra pórhada. 15. Nagy őrizet alatt van. Arany L. Mes. 14.

Ilyenekben: Mátyás király alatt, Hunyadi alatt sat. az alárendeltségi értelem idői értelemmel párosul: Majd felkelnek alattad is oh József! nagyanyád Trézia bajnoki. Berzs. 133. (Ebben: Mindenik ala adanac harmicz ezer embert hadra alkalmasokat. Szék. J. Chron. 150. b. még tisztán megvan az alárendelési értelem.) E nép, mely Hunyadink alatt a legkevélyebb polcra emelkedett. Berzs. 168. E nép csatázott nagy Hunyadink alatt, mikor kevély Bécs tornya lerontatott. Berzs. 187. Kenzatec Poncius Pilatusnac alatta. Corp. gramm. 104. Az kint kedeg ez dicseséges szíz szent Katerina szenvedé pintek napon, harmad hórán, Maxencius császárnak alatta stb. Kat. próz. leg. 256. Lágypásztor alatt gyapjat hullat a farkas. Példab. 5993. (Így is mondják: Szelid pásztor mellett gyapjat hullat a farkas.) Rosz csillag alatt lett. Példab. 1251. Sem más lányka kacér szeme fel nem bontja Dudim! rózsabilincsemet, mely még szép fiatal korom boldog napja alatt összeszövött veled! Berzs. 162.

Valamint az égi testek, melyek szerint az időt mérjük, fölöttünk vannak: úgy magát az időt is a nyelv fölöttünk múlónak képzei.

Az idői értelemben vett *alatt* németül vagy *zu*, vagy *binnen*, vagy *während*:

Már négy bús kikelet látta siralmait
S lassanként kiháló kellemet, a midőn
Egy bús óra alatt ajtaja megnyílék

S a régen siratott karja közé rogya. Berzs. 213.
(németül: zu einer traurigen stunde). Ilyen munkát két

óra alatt el nem végezhet. Erd. Népd. III. 221. Kért tőlle három napi szabadság és várakozás időt, hogy annyi idő alatt tudja csak megmondani, hol van a drágalátos gyűrű. Arany L. Mes. 256. Híre négy, öt napok alatt mindenüvé elrepül. Óra pórhada. 27. (németül: binnen zwei stunden, binnen vier, fünf tagen sat.). Egész idő alatt, während der ganzen zeit, die ganze zeit hindurch. Gyakran bölcs szavait hallani elmenék barlangjába vidám gyermekidőm alatt. Berzs. 211. Az említett napok lefolyása alatt. Óra pórhada. 35. Vacsora alatt a kopac király megkérdezé az utazó királyfit. Népk. gy. I. 365. Édes anyámnak tündődése alatt az ötlött eszébe, hogy stb. Óra pórhada. 12. Utazásunk alatt u. o. 41. A ki még az út alatt kiszökött a papirosból. Arany L. Mes. 238. (v. ö. unterwegs). Egy füst alatt. Arany L. Mes. 201. Azon füst alatt. Ball. Példb. 2649. (E kitételről bővebben Nyör I. 41. és 42. E helyre nézve pótlólag meg kell jegyezmem, hogy Jerney, Nyelvkincsek 165. lap. ezt mondja: „Lap 165, szelet 2, sor 23, álló Füst pénz szóra nézve Érdy János Cornides Dániel eredetiből vont kézírata után kinyomozá, mikép Fekepénz, azaz Fékpénz olvasandó a Füstpénz helyett.“ Egyébiránt l. Corp. iur. I. 217. és 354.)

Alatt helyett régen azt is mondták hogy aljában: Embereknek fiai kedeg te zarn'adnak fedezese all'aba remenkednek, sub tegmine alarum tuarum sperabunt. Döbr. cod. 72. (Mátyás Fl. tört. szót. 30. v. ö. bõr allyai tetû Miskolczi Gáspárnál 1702. Nyör VII. 30.)

A mostani szójárás szerint: a hegy aljában és a hegy alatt; a fa aljában és a fa alatt; a kapu aljában és a kapu alatt. De más értelmű: bebujna a kapu alatt, a kutyabejáráson. Népk. gy. 386.

Mindezek után még ezt a két kifejezést kell szóba hoznom: kéz alatt és e szó alatt azt értem.

Kéz alatt van, a mivel foglalkodunk (Szilády Áron, Régi m. költők. I. 246. „A kezünk alatt levő sorban aligha ez az eset“);

kezünk alatt van, a mi kezünkre, a mi ránk van bízva. Példát már föntebb idéztünk. (V. ö. e' szem búza se veszne ê a keze alô'. Gyulai-Arany, Népk. gy. I. 410. 413.)

Ilyen változatlan alakban: kéz alatt megfelel a német *unter der Hand*-nak. Aligha nem germanismus. A magyar azt mondja ilyenkor: kézből v. *suttyomban*.

Valamint ez, úgy e szó alatt is idegen eredetűnek látszik. A latin *sub hac voce*, a német *darunter verstehen* gyanússá teszi; de még gyanúsabbá teszi az, hogy a törzsökös magyar észjárás ez esetben épen az ellenkező terminussal él. Míg a latin és a német *alatta*, a magyar rajta ért valamit. Péld. Az eben az telhetetlen embert érti. Pesti Gábor Mes. 28.

Végre megemlíjtük, hogy Ballagi csak *alant*-ot ismeri igehatározónak; de *alatt*-ot nem; pedig a NSzótárban külön cikk szól róla: „*Alatt* (al-att) ih. Alább levő helyen, lent, ellentétes *fönn* vagy *fönt*. Személyrag. -am, -ad, -a. Én alatt leszek, te pedig fönn. Alatt sár van, fönt pedig nap süt. Alatt vizes a gabona, föld, fű, fönt pedig száraz. Alatt is fönt is sok hiba van“. Megtoldjuk még ezen erdélyi példabeszéddel: Fenn karicsál s alatt tojik meg.

P. THEWREWK EMIL.

Á MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

VII.

Ha méltán hibáztattuk a szerkesztőket azért, hogy nevesebb íróinkat átkutatni elmulasztották, s hogy nem csekély számú szót kihagytak szótárukból, a melyek belevalók volnának, jóval inkább hibáztatnunk kell amaz eljárásukért, hogy más részről tetemes számú oly szókat is beleiktattak a szótárba, a melyeknek fölvétele egyáltalában nem igazolható.

Ezek közé tartoznak

1) Az elvont gyökök és gyökérelemek. Még ha oly helyes volna is a gyököknek e megállapítása, a mint nagy részében nem az, még akkor sem volna egészen igazolható külön rovatba iktatásuk egy oly szótárban, a mely a nagy közönség számára készült. Ezek egy külön, egyenest a tudomány céljaira szerkesztett szótárba

valók. A NSz. elvont gyökereinek értékéről majd utóbb lesz alkalmunk szólni; most csak azt mutatjuk ki, mily nagy s haszontalan terhelék az, a melyet fölvételükkel munkájukra akasztottak. Csak egy kötetet veszünk, a harmadikat. Ebben a következő elvont gyökeket s gyökérelemeket találjuk, a melyek külön szórovatot alkotva, hosszabb vagy rövidebb magyarázattal vannak kitoldva: *i, ib, icz, id, if, ifj, ig, ih, ik, il, ill, in, incs, ind, ingy, inka, ip, ir, irg, isme, isz, ít, iz, izz, í, íg, ír, ít, ív; j, jajd, ját, jer, jér; k, ka, kab, káb, kacs, kacz, kad, káf, kaff, kagy, kah, kaj, kajcs, kajf, kajm, kajsz, kajt, kal, kall, kál, kalap, kam, kám, kamm, kamp, kány, kan, kancs, kand, kany, kap, káp, kar, karam, karaty, karcs, karcz, kas, kast, kást, kasz, kász, kat, katy, káty, kav, káv, kaz, káz, ke, keb, kecs, kecz, ked, kef, kel, kem, ker, kér, kes, kés, kesk, kész, ket, kety, kev, ki, kics, kigy, kil, kiv, ko, kó, kob, kób, kocz, kod, kodor, kof, kók, kol, kól, kolt, kom, kon, kond, kont, kony, kop, kopp, kor, kór, korcz, korny, kosz, kósz, kot, kót, koty, kov, kö, köb, köcs, köh, kök, köl, kölcs, köny, könny, köp, köpp, körny, kös, kösz, kub, kucs, kucz, kud, kuh, kuk, kul, kum, kuny, kur, kurj, kusz, kut, kuty, kü, kür, küz; l, la, lab, lád, laf, laj, lan, lank, laz, le, leb, lecs, led, lef, leg, lek, len, lep, lety, lev, li, lib, libb, lics, lid, lif, lik, lin, lity, lo, lob, lób, lód, lok, loty, lö, löb, löcs, lód, löty, lu, lug, lü, ly.*

E szerint a szógyökek száma, a melyek külön rovatot alkotnak, mind a hat kötetben körülbelül ezerkét-százra rúg, s a hozzácsatolt magyarázatokkal megközelítőleg hat ívet foglal el.

2) Azok az egységes szók, a melyek két vagy néha több önálló rovatban is mint külön szók szerepelnek. Ilyenek, hogy csak mutatványokat adjunk belőlük: **Fél, föl**, az első másfél hasábnyi, a második húsz sornyi magyarázattal **Pérget**: „(pér-ég-et) gyak. áth. m. *pérget-tem, -tél, -étt*, par. *pérgess*. Eszközli, hogy valami peregjen. A kanászok ügyesen tudják a botot, baltát pergetni. Pergeti a nyelvét“ — **pörget**: „(pör-ög-et) áth. m. *pörget-tem, -tél, -étt*, par. *pörgess*. Kerék-, karika-féle testet forgat, vagyis eszközli, hogy pörögjön. Botot, baltát ujjak között pörgetni. Nyelvét sebesen pörgeti.“

Pérgél: „(pér-ég-él) áth. m. *pérgélt*. Valamely testet lágyabb tűznél pirítgat, sütöget. Húst, káposztát pergelni“. — **Pörgöl** (pörög-öl) gyak. áth. m. *pörgöl-t*. Lassú tűzön pirít, sütöget valamit. Szalonnát, paprikást, tésztaételt pörgölteni. **Pérgélt:** „(pér-ég-él-t), mn. tt. *pérgélt-et*. A mit lágy tűzön bizonyos móddal megpirítottak, sütöttek, édelhetővé tettek. Pergelt szalonna, pergelt hús“. — **pörgölt** (pör-ög-öl-t) mn. tt. *pörgölt-et*. A mit lassú tűznél megpirítottak, megsütöttek. Pörgölt szalonna, pörgölt hús, csibe, bárány. **Leány, lyány**, az első egy egész, a második majdnem félhasábnyi magyarázattal. **Lik:** „fn. tt. *lik-at*, harm. szr. -a vagy -ja. Kicsiny. *likacs* v. *likacska*. Általán minden nyílás, mely valamely testbe mélyed, vagy rajta keresztül hat. Némely ilyen nyílásoknak, pl. az emberi testben külön neveik vannak, mint: orr, fül, száj; de gyakran a lik mint jelző hozzájuk tételik, pl. orrlik“ — **lyuk:** „fn. tt. *lyuk-at*, harm. szr. -a v. -ja. Kicsiny. *lyukacs* és *lyukacska*. Mélyedés vagy nyílás valamely testben v. testen. Orrlyuk. A nyelvünkben divatozó hasonlat szerint választó vonalt lehetne húzni a lik és lyuk között, ha t. i. liknak neveznők a kisebb, lyuknak a nagyobbféle mélyedést vagy nyílást“. (No már uraim, akárhogy és akármennyit gáncsoskodunk is a felsőbb nyelvészeti-tudomány ellen, de azt az egy érdekét meg kell adnunk neki, hogy van leleményesség benne. „A *lik* és *lyuk* között egy választó vonal = kisebb nyílás és nagyobbféle mélyedés!“ Mekkora nyer ezzel szabadságban nyelvünk! *Tik* lesz apró, *tyúk* vén baromfi; *ihász* az olyan kölyök-forma, *juhász* pedig a már megcsontosodott juhpásztor, sat.) Vegyük hozzá még, hogy bár, a mint láttuk, a *lik* alatt a *likacs* és *likacska*, a *lyuk* alatt pedig a *lyukacs* és *lyukacska* külön, tehát mind a kettő kétszer mint deminutivumok előfordulnak, azért még harmadszor és negyedszer is találkozunk velük mint önálló czikkel a *lik* és *lyuk* sorozatban: „**likacs**, (lik-acs) kicsiny. fn. tt. *likacs-at*, harm. szr. -a v. -csa. Apróbbféle kis lik, pl. melyet tüvel, árral szúrnak, vagy a molyok rágnak. Így nevezhetők az állati bőrön levő hézagocskák, melyek által a test kipárolog“ — **lyukacs:** „(lyuk-acs) kicsiny. fn. tt. *lyukacs-at*, harm. szr. -a v. -csa. Aránylag vagy magában véve kis lyuk. Különösen az állati bőrökön azon igen szűk és szabad szemmel

alig látható nyiláskák, melyeken által a test kipárolog s az izzadság kiszívárog“. Külön czikként állanak továbbá s ugyanazon szavakkal vannak magyarázva egy részről a *likacsos, likacsosság*, más részről a *lyukacsos, lyukacsosság*. Képzeljük hozzá ezekhez azt a nagy szószereget, a mely különösen az *é ö*, s gyakorta az *o u, ö ü* váltakozhatása következtében párosával van meg nyelvünkben, minők: *pér pör, pèder pödör, locskos lucskos, dől dül*, a melyek az egyes betűk végéhez csatolt czikkösszegben nagyobbára mind számot tesznek, s alkothatunk némi fogalmat magunknak arról, mekkorát csökkenne az a fönнен hirdetett 110,784-nyi czikk, s mennyire megsoványulna az a hat vaskos kötet, ha csak az *e* pont alatt megemlített fölös-ségek kimaradtak volna belőlük.

3) R a g o s, alkotós, s különösen az oly képzőkkel készült szók, a melyek kivétel nélkül minden egy fajú beszédrészhez járulhatnak, s a melyek az egyiken épen azt a jelentésmódosítást viszik véghez, a melyet a másikon. Ilyenek: *urat, uram; vék (vevék), vők (vevék), vöm v. vém (vevém), vől (vevél), vőnek (vevének)* — *esztendőre; hajnalban; alkalommal; alkonyatkor, tavaszkor; télen; nemesen, némán, erősen, gondosan; délig, ideig, csordultig, fogytig* — *testvérül (szereti), gyermekül (felfogad, pityereg), bolondúl (megjárta), ebül, istentelenül, itlanul* — *kisebb, hosszabb, könnyebb* — *tűrő, rezgő, nyúzó, uszó, utazó, bontó, csavargó, csepegő, alvó, evő, ivó* — *repedt, sodrott, vert, védett, tűzött, törött, titkolt, tévesztett, olvasztott, nyilt, mohosult* — *alva, csoszogva, incselkedve, kérkedve, lappangva, rögtönözve* — *dicsekvőleg, megközelítőleg, roszkedvűleg, késedezőleg, kívárlólag* — *ehetik, érthet, érezhet, tehet, lehet, járhat; ehető, érthető, érezhető, tehető, lehető, járható; ehetlen és ehetetlen, érthetlen és érthetetlen, érezhetlen és érezhetetlen, tehetlen és tehetetlen, lehetlen és lehetetlen, járhatlan és járhatatlan* — *csaltanós, csipős, csuszós, fityegős, fojtós, futós, hajlós, hasadós* — *városi, erdei, mezei, tengeri, égi, földi* — *könnyűség, nehézség, jóság, konokság, bátorság, szépség; jóságos, bátorságos, szépséges* — *támadás, uszás, álmodás, szántás, irás; hajózás, dobolás; legénykedés, cifrázkodás, állhatatlankodás, sat. sat.* Hogy tiszta képet sze-

rezzünk magunknak arról, hogy az e rovatba eső szók összeségével mily rengeteg súlyú terheléssel tömte meg egészen szükségtelenül és haszontalanul a szerkesztőség a szótárt, néhány példát kell fölvilágosítás végett bemutatnunk. Tudva van, hogy szótárunk az utasításhoz ragaszkodva a szók jelentését legnagyobb részt körülírással határozza meg. Ebből következik, hogy bizonyos kategoriabeli szók jelentésének meghatározásában csupa, folytonos ismétlést hallunk; mert a mi az egész osztályról áll, az újra minden egyes tagnál külön el van mondva. Példák.

a) **Módhatározók:** „*nemesen*: nemes módon, nemes érzéshez, gondolkodáshoz illően; *asszonyosan*: asszonyi módon, szokás szerint, asszonyi természettel; *asszonyiasan*: asszonyias módon, szokás szerint; *urasan*: úri módon, urak szokása szerint; *úriasan*: úrias módon, úri szokás, divat szerint; *félénken*: félénk módon, bátortalanul, félve; *bátortalanul*: félénken, gyáván, magában nem bízva; *gyáván*: igen félénken, minden bátorságot nélkülözve; *pulyán*: hitványan, alávalólag, gyáván; *resten*: tunyán, lomhán, lustálkodva; *restül*: rest módon, tunyán, lomhán; *tunyán*: lustán, lomhán, henyélve; *lustán*: lusta, tunya módon; *lomhán*: lomha, tunya módon“ sat.; b) **Nomina agentis:** „*evő*: a ki vagy a mi eszik; a mivel, a miről, a hol eszünk; személy, ki eszik; *mosdó*: a ki vagy a mi mosdik; miben, vagy mivel valaki mosdik; *író*: a ki ír valamit; a mivel, vagy a min, vagy a mire írnak; általán személy, ki valamit ír; *dolgozó*: a ki dolgozik; dolgozáshoz való, kellő, szükséges; a hol dolgozni szokás“. c) **Nomina actionis és acti:** „(*ácsol*: ácsfejszével farag, ácsművet készít;) *ácsolás*: ácsfaragás, ácsmunka készítése; *ácsolat*: ács által kifaragott, bizonyos célra idomított; (*csavar*: valamely szilárd testet tengelye körül forгат, teker;) *csavarás*: körültekerés, valamely szilárd testnek erőfeszítve való forгатása saját tengelye körül; *csavart*: a mi görbére, gúzsalakúra van fordítva, tekerve; (*érdemel*: tettei által valamely jutalomra, hála, dicséretre vagy feddésre méltóvá teszi magát;) *érdemlés*: cselekvés, mely által érdemet szerzünk, valamely hála, jutalomra vagy feddésre, büntetésre méltókká leszünk; *érdemlett*: a mihez tettünk jogunk, igényünk van, a mi bennünket méltán ér, illet, a mit megszolgáltunk; (*füstöl*:

füstöt ereszt, füst fejlődik ki belőle; átv. gőzölög párolog; valamit füsttel, különösen illatossal betölt; füst által izletessé, tartóssá tenni;) *füstölés*: állapot, midőn valamiből füst fejlődik ki, vagy átv. midőn gőzölög, párolog; cselekvés, melynél fogva füst által valamit illatossá, vagy izletessé, vagy tartóssá teszünk; *füstölt*: füst által edzett, elkészített, éldelhetővé, izletessé, tartóssá csinált“. sat. S hogy teljesen kiegészítve álljon előttünk az e rovatban festett kép, a czéltalan térvesztegetést és költségpazarlást mutassa be a következő idézet: „*retten, réppen (rett-en); rettenés, réppenés (rett-en-és); rettenet, réppenet (rett-en-et); rettenetés, réppenetés (rett-en-et-és); rettenetesen, réppenetesen (rett-en-et-és-en); rettenetesség, réppenetésesség (rett-en-et-és-ség); rettenetlen, réppenetlen (rett-en-etlen); rettenetlenség, réppenetlenség (rett-en-etlen-ség); rettenetlenül, réppenetlenül (rett-en-etlen-ül); rettenhetlen, réppenhetlen (rett-en-het-len); rettenhetlenség, réppenhetlenség (rett-en-het-len-ség); rettenhetlenül, réppenhetlenül (rett-en-het-len-ül); rettent, réttent (rett-en-t); rettentés, réttentés (rett-en-t-és); rettenthetetlen, réttenthetetlen (rett-en-t-het-etlen); rettenthetlenség, réttenthetlenség (rett-en-t-het-etlen-ség); rettenthetetlenül, réttenthetetlenül (rett-en-t-het-etlen-ül); rettentő, réttentő (rett-en-t-ő); rettentően, réttentően (rett-en-t-ő-en); rettentőkép, réttentőkép (rett-en-t-ő-kép); rettentőleg (rett-en-t-ő-leg); rettentőség, réttentőség (rett-en-t-ő-ség)“.*

Egészítsük ki még e rovatot az itt ugyan hiányzó, de más igéknél majd mindenütt föltalálható következő származékszókkal: „*rettenhet, rettenhető, rettenhetős, rettenhetőn, rettenhetőség, rettenhetőség, rettenő, rettenően, rettenőleg, rettenős, rettenőség, rettenőség, rettenősen, rettenőleg, rettenőül, rettenőkép, rettent (igenév), rettenten, rettentség, rettentett, rettentetten, rettentettség“*; s képzeljük ezeknek mindegyikéhez a minden egyes, ugyanazon kategoriabeli szónál váltig ismételt efféle magyarázatot: „*rettentés*: cselekvés, illetőleg hatás, benyomás, mely valakit rettentővé tesz“, vagy: „*rettenhetlen*: ki nem szokott megrettenni, ki a veszélylyel bátran szembeszállni képes“ sat., s ha nem érik bennünk meggyőződésre az a nézet, hogy az idézett mutatványok tanúsága szerint a NSzótárban annyi a fölös anyag, hogy kihagyásával s czélszerű beosztással két kötetet aligha

meg nem lehetett volna takarítani, akkor nem lehetünk a helyes gazdálkodásnak őszinte barátjai.

4) Az összetett szók. Csak néhányat s általános vonásokban mutatunk be: *disznófül*, *répamag*; *lólopás*, *serkésztés*; *kőárus*, *kisszék*; ide tartoznak a jól-rosszul képzőkként használt következő szók: *beli*, *való*, *volta*, *szerű*, *kép*, *dús*, *gazdag*, *bő*, *szegény*, *sűrű*. Ha a *fül* jelzős összetételei közül szükséges a disznófület, s a *mag*-éi közül a répamagot mint külön szókat a szótárba iktatni, akkor ép oly szükséges szók a kutya- ló- macska- róka- medve*fül*, szóval az egész állatvilágé; s szükségesek lesznek a *kutya*fej, *ló*fej sat., *kutya*nyak, *ló*nyak sat., *kutya*szem, *ló*szem sat. sat.; hasonlóképen a kukorica- repcze- szilva- alma- dinnyemag sat., *almahéj*, *dinnyehéj* sat., *almabél*, *dinnyebél* sat. *almaíz*, *dinnyeíz* sat. sat. Ha szótárba valók a *lólopás*, *serkésztés*, akkor belevalók egyszersmind a *lovásárlás*, *-ajándékozás* sat., a *serszállítás*, *-ivás* sat.; s viszont a *szőlő*- *pénzlopás* sat., *ruha*- *hajókészítés* sat. sat. Szóval ez alapon külön cikkbe fölveendő a) minden egyes főnév minden lehető jelzőjével, b) ugyancsak minden arravaló név a képzős természetű s fentebb elsorolt *beli*, *való*, *volta* sat. szókkal való kapcsolatban, s c) minden cselekvő- és cselekvésnév minden képzelhető alanyával és tárgyával. Hogy e lehetőségek egész teljességükben nincsenek meg a szótárban, azt csak a benne uralkodó s mindenütt nyilatkozó tervtelenségnek és következtelenségnek köszönhetjük; de hogy mindamellett mily rengeteg halommal szaporítják a hiába való, fölös szótári anyagot, arról mindenki első tekintetre meggyőződhetik, a ki csak néhány olyan szót szemügyre vesz, a minők: *idő*, *vas*, *réz*, *vég*, *rend*, *kutya*, *jó*, *rossz*, *sok*, *kis*, *köz* sat.

Majdnem szükségtelennek tartjuk megjegyezni, hogy kifogásunk az imént elszámlált kategóriákba tartozó ama szókra nem vonatkozhatik, a melyek eredeti functiójuk elgyengülésével idő folytán új, külön jelentés kifejezésére vállalkoztak, minők: *adó*, *csipedett*, *tojás*, *pokolvar*, *pofonfelejtés*, *rászed*, *elszámít* sat.

5) A helységnevek. Ezeknek czéltalanságáról már birálatunk kezdetén részletesen szóltunk, s e helyütt csak annyit említünk meg, hogy szintén tetemes számmal járulnak szótárunk tekintélyes cikkmennyiségének öregbítéséhez. — Hogy a többi helynevek (dülők, erdők, erek sat.) s a családnevezetek beiktatása az utasítás követelése ellenére is nagyobbára csak pusztán jó szándék maradt, azért csak köszönettel tartozik a közönség a szerkesztőségnek.

Ha immár mind eme kimutatásunk alapján megteszszük számításunkat, aligha nagyot mondunk, midőn azt állítjuk, hogy egy részt kellő általánosítással, más részt az elszámolt fölösségek kihagyásával az önálló cikkek száma két harmad résznyivel, a szótárbeli anyag pedig legalább is felénnyel megapadna.

SZARVAS GÁBOR.

A HEGYNEVEKRŐL.

A végével akarom kezdeni cikkemet, azzal, hogy felkérem a t. nyelvőr urakat, illetőleg a Nyelvőr dolgozó társait és olvasóit, hogy a talán nem helyes adatokat helybeigazítsák, leginkább pedig arra, hogy a magyarázattal bővített helynevek (hegy- és völgynevek sat.) gyűjtéséhez mi hamarább hozzájáruljanak.

Most pedig elmondom, mily úton jutottam ezen cikk megírásának gondolatára. Meg kellett próbálkoznom egy franczia földrajzi munka fordításával: a Természettud. Társulat megbízásából lefordítandó „A föld” című munkáival Réclustól. A szerző e művében panaszkodik, hogy a művelt nyelvek mennyire szegények a hegyek különféle alakjainak megnevezésében; mert minden hegynek az időjárás, geologikus természete sat. következtében más-más külseje van; s azt mondja, hogy az alakot legalább nagyjából egy-egy névvel kellene összefoglalni, ha nem tudunk minden egyesre külön szót; de még ez sem történik. Megmondja az okát is. Az irodalmi nyelv rendesen a nagy városokban fejlődik és művelődik, mert a tudós világ ott tartózkodik, s mert a nép ott intelligensebb, már pedig a nagy városok rendesen lapályos vidéken fekszenek. tehát a hegyek egyes alakjainak megnevezése itt nem történhetik, s így hiányos is. Felemlíti azután, hogy a Pyrénéek és Alpok lakóinak nyelve sokkal gazdagabb e tekintetben, mert a hegyek között lakván

a nagy magaslatok szemlélésében képezik nyelvüket, s náluk akadunk is a legváltozatosabb nevezetekre; s az ily rendesen találó nevezet jellemzi is a hegynek alakját.

Francziára, németre s a többi nyelvre állhat ez a panasz, de nem a magyarra; nálunk egészen máskép van a dolog. Francia, német ember nem érti a paraszt nyelvét (a patois-t); s ez is csak magyarázatra tudja, hogy mit akar a kaputos ember; s ha jól akar beszélni az anyanyelvén, akkor ne beszéljen az anyja nyelvén, hanem könyvből tanulja. Nálunk nem így van. Mi jól megértjük a paraszt embert s ő is meg minket; s ha jól akarunk magyarul beszélni, nem szükséges épen forgatnunk a grammatikát, sem regényekből tanulnunk a magyarságot; hanem kimegyünk a köznép közé; ott a zamatos, humortól duzzadó parasztnyelven is megtanúlhatunk, s a mostani viszonyok közt különösen ott tanulunk meg beszélni. Nekünk vannak is szavaink a hegyalakokra; de gazdagságunk daczára szegények vagyunk; csakhogynálunk más a baj. E baj pedig kétfős: 1) A gazdag szókincset nem használjuk fel, nem merítjük ki kellően, hanem rendesen beérjük néhány nyal e kifejezések közül. 2) A használatban levőket is derűre-borúra értelem s megkülömböztetés nélkül alkalmazzuk, s bármelyik kaptára ruházzuk.

Mindkettő áll a népnyelvre ép úgy, mint az irodalmira.

A mi az első pontot illeti, majdnem kizárólag koptatjuk a *csúcs* szót mindenféle magaslatra; továbbá a tulajdonképen nem is hegyet jelentő *tető*, és az igen tágértelmű általános *hegy* szót; de még a *kő* nevet is mindenféle alakra használják.

A második pontot példákkal akarom illusztrálni.

Hogy mennyire használja a nép összevissza a megnevezéseket, a sok példa közül a leghamarább kezem ügyibe esőt kapom ki. Diós-Győrtől DNyra nem nagy területen a következő hegyneveket lehet egy csomóban találni: Nagy *orom*, Bosvár *tető*, Kácsi *bércz*, Odor*hegy*, Hosszú *gálya*, Szilvási *kő*, pedig e nevek sem a hegyek alakjára nem illenek mindenhol, sem a hegyalakok nem különböznek annyira, hogy ily különféle neveket megérdemelnének.

Költőinkből is csak egyet akarok idézni. Tompa regéiben (137. lapon) ez áll:

„Barlang lakát sok ezer ölre
Felnyúló hegyes szirt jelölte“;

tehát a *szirt* csúcsba végződő hegyalakzat; másutt (170) ez van:

„S a csonka szirttetőre
Goromba kővárat rakott“;

itt meg már a *szirt* nem csúcsos, de akkor nem is szirt többé;

mert pl. a hegyetörött tű már nem tű. Legyen elég e két példa bizonyítékául a létező zavarnak.

Most az a kérdés, hogy lehet segíteni a bajon?

Megpróbáltam a fennemlített műben a hegyek különböző alakjaira magyar szavakat alkalmazni, és sikerült is találnom; s eljutottam azon meggyőződéshez, hogy nem kell egyéb, mint rendet hozni a dologba, a meglevő szótöket fölhasználni és kimeríteni és egységet hozva a tárgyba kijelölni a meglevő szónak egyszer s mindenkorra jelentését.

Eddig következő eredményhez jutottam.

Több hegy ha együtt van, általánosan *hegyláncz*-nak nevezzük: ily általános nevek még a *hegylánczolat*, *hegység*, *hegyvidék*, *hegysor*, *hegycsoport*, *hegycsomó*, *havasok*, *dombvidék*. *Gerincz* a láthatáron vonalban lerajzolódó felső széle a hegységnek. Az egyes hegyeket a mi illeti: a magas hegységek uralkodó emelkedéseit nevezzük itt különös értelemben *csúcs*-nak (ilyen hazánk legmagasb pontja a Gerlachfalvi csúcs).

A hegységnek nem legmagasb, de merész, végső nyulványa miatt kitűnő magaslatát mondjuk *kő*-nek (ilyen a Csiki hegységben az Egyes *kő*).

Az igen csúcsos végű hegy nevezendő *szirt*-nek (megfelelne a franczia *pic*-nek).

Ha a hegy felső nyulványa hosszú élben végződik, legyen *taréj* a neve (p. o. a Lengyeltaréj hágó); van azután az alakjáról *torony*-nak nevezett alak (a milyen a Kárbunkulustorony és a Persáni hegységben a Csalatornya).

Kupola lehetne a *dôme*-alakú hegy neve (a Gutin hegységben).

Erdélyben a magas hegyeket jobbára *tető*-, *tetej*-nek nevezik. Ezen hegyek nem csúcsos végűek, hanem széles hátúak (a *tető*nek ezt a jelentését bizonyítja az 1229-ki oklevélből idézett mondat is: in campo, cujus vocabulum értető, Ny. VII. 173.), s a *tető* nem jelent egyebet, mint a hegynek felső részét, tehát ha azt mondják: felmegyünk a Csik-Magostetej-re, az annyit jelent, mint a Cs. tetejébe, föléje.

Van azon kívül *szarv* a mi a német Horn-nak felelne meg.

A másodrangú magaslatok megnevezésében még gazdagabbak vagyunk, mi természetesen onnan van, hogy az ily vidéket már jobban lakja magyarajku nép, míg a magasakat a Tátrában szláv, Erdélyben jobbára oláh lakja.

Hegy, oly általános, hogy azt egyaránt, használják a legnagyobb emelkedésre és a homokbuczkára. „*Gállya*” vagy *gálya*, hosszan elnyúló, fenn lapos hegyet jelent. Erdélyben úgy

látszik, nem dívik. — Lehet, hogy csak erdős hegyet jelent, mert azonosnak látszik vele az a régi „gaÿ”, mely a régi oklevelekben erdőnevekben fordul elő (Ny. VII. 218.).

Tetétlen a csúcs nélküli magaslat (N.-Körös).

Előhegy és *hegyfark* a hegységnek végnyúlványa.

Hendeg, határhalom (Sárköz Ny. IV. 419.)?

Nagy-Gát Losoncztól DNyra.

Hegyszemnek nevezném a többtől elszigetelten álló hegyet, Ny. V. 90. szerint a magányos kupolatoknak *Piliske* a neve. *Pilis* a barátfejen levő tonzurát jelenti, tehát jobban illenék a kopár, tenyészet nélküli hegyre.

Magos p. o. Zsilibes magosa (Losonczon).

Hegyes, p. o. Borhegyese a Hargitában.

Zsomp, így Nagy-Zsomp Felsőbányán (v. ö. *csomp*).

Csúp, p. o. Nyeres-Csúp az Aranyosmelléki hegységben.

Hát, mely legjobban megegyezik a tetővel; alkalmaztatik hegységre p. o. Cserhát-ra és egyes hegyre is, p. o. Csókahát (brassai h.).

Fej, Nagy-Bükkfej (a Csiki hegységben).

A magasb hegyeken kis kinyulások vannak:

Bércz, *orom* nem valami külön hegyalak, hanem általánosan csak kinyuló része, csipkézetje valaminek (l. Tájszótár). Nem valószínű tehát, hogy régi oklevelekben Ny. VII. 174. l. szerint „mindenféle hegyet, halmot, dombot jelent”. A *bércz* szót a kopár, menedékes, szaggatott-falu sziklákra, az ormot a többé-kevésbé csúcsosodókra, kúpalakuakra lehetne használni.

Szikla, voltaképen a hegynek anyagát, közetét jelenti, (van Salamonszikla hegy is a Brassai hegységben).

Szírtcsomp, a székelyeknél a kinyulakodó sziklaszálnak a neve (Ny. V. 424.).

Hegybütü, Erdélyben a kerekded, nem hegyesen végződő hegyfokot nevezik így (Ny. V. 377.).

Csonyó, azaz csomó, sziklacsúcs, (székely, Ny. V. 376.), és az általános *kőszál*, *bérczfok*, *zsúp* (v. ö. *csúp*), *búb*.

Dombár-nak nevezik Göcsejben a lejtős hegyet.

Még kisebb emelkedések:

halom, *domb*, *böczök*, *buczka*,

dörömb, dombos hely, se magas, se sík (Ny. II. 137.).

görccz, kis domb Somogyban (Ny. III. 141.).

gubarcz, dombocska, Dunán túl (Ny. V. 180.).

csúp, kis kerek domb, székely. (Ny. V. 376.)

ponk, dombnál kisebb emelkedés (székely, Ny. V. 424.; „sórok domboru ponkján” áldoznak a magyarok Horvát E. Árpádjában).

Sok hegység és hegy a rajta levő tenyészettől veszi nevét p. o. *Bükkhegység*. *Cserhát*; vagy valami történeti eseménytől, mint állítólag a *Vértes*; de még több van, mely valami hozzá hasonlító test alakjától veszi nevét: *Főkötő*, *Kis-Harang*, *Nagy-Harang*, *Czukorsüveg*, *Szénvonó*, *Halálfej hegy*, *Királyorr*, *Szénaboglya*, *Toronhegy*, *Sátorhegy*, *Bordabetű* stb.

A hegyek lejtőire (*lejtő*, *lőjtő*, *lőtő*, *lőttő*) külön nevek:

oldal, p. o. Erős oldal (Sz.-Szt.-György);

mály, van ily nevű hegy is: Mézes mály;

part, p. o. Nyulas partok (Losonczon);

Cser, hegyoldal, hegytető, hajdan valószínűleg cserfás hely (Moldva, Ny. V. 378.);

ereszkedő, és *kapaszkodó*;

lonka hegyoldalban lépcsőzetesen emelkedő tér, alatta, fölötte meredek hegy (szék. V. 377.; szótáraink szerint *lanka* a. m. fonsík v. pedig bozóttal benőtt hely: v. ö. *lankás*).

A hegyek közt magosan fekvő lapálynak *Tettye* a neve (Pécs Ny. IV. 335.).

Láz, Udvarhelyt fensíkon levő legelő; Ny. 377. szerint = fensík.

Meg kell még említenem, hogy *havas* alatt Erdélyben nem értenek örökös hóval borított hegyet, hanem magas hegyen fekvő legelőt.

Jövöre a völgyekről.

RÉVÉSZ SAMU.

AZ ORTHOLOGIA ÜGYE NÉVY LÁSZLÓ STILISZTIKÁJÁBAN.

III.

A 14. lapon az *egy*-ről ez van írva: „A határozatlan *egy* használatában szintén gyakran követjük a német nyelvet az ilyenekben: úgy bánt vele, mint egy ellenséggel; nem egy kert ez, de egy cipruserdő, egy rengeteg.” sat.

A magyar nyelv az *egy*-gyel vagy határozott egységet jelöl, pl. egy gondolat bánt engemet, vagy néha a valamely, bizonyos helyett használja, mint ebben: volt egyszer egy ember, sat.

Itt először is ha a határozatlan *egy*-et használják németesen, nem orvosság arról beszélni, hogy a határozott *egy*-et, helyesebben számnévi *egy*-et jól használja a magyar; mert először ezt semmiféle nemzetség sem használja roszul, még csak az

egyedül kettőnek nem nézi; másodszor a határozott egy semmi esetre nem határozatlan egy. Az előbbi számnév, az utóbbi névmásféle, igazi névmás, mely synonym ezekkel: valamely, bizonyos, némely, vagy előszócska, mint a német ein, eine, ein. E két utolsó minőségében érdekelhet itt az egy bennünket.

Némelyek úgy vélekednek: ha van határozott articulusunk, pedig van, s nagyon is pazarul élünk vele, úgy hogy túlteszünk vele a németen is, pl. az apám, az anyád, a Pista, a Józsi stb. hát határozatlannak is kell lennie; ámbár az ily előleges deductiók a tapasztalat ügyében ritkán üdvözítenek; mások csakugyan azt mondják: a magyar a határozatlanságot különösen nem jelzi; ha a dolog nincs határozottnak tüntetve, eo ipso határozatlan. Adhuc sub iudice lis est.

Szerény véleményem szerint a határozatlanság vagy általánosító, s az egybefoglalás, összegezés útján halad a minden felé vagy különösítő, s a kivételezés útján jut egy-ig, Mikor a határozatlanság fölfelé való, vagy az akármely, bármely a biztos jel, akkor nem szabad az egy-et használni; de lehet minden jegyet mellőzni, vagy a határozott általánosság nevében az *a*, *az* mutatót alkalmazni. Mikor ellenben a határozatlanság a különösítés útján van a határozott egy-felé, akkor a magyar nyelv a valamely, bizonyos, némely szavak helyett igenis használja az egy-et, és ugyan mellőzhet is minden jegyet; de a határozó *a*, *az*-t semmiképp sem alkalmazhatja.

Tehát a magyar határozatlan egy functiója nem oly nagy körű, mint a német ein, eine, ein articulusé: nem szolgál az akármely = irgendein, hanem csak a valamely, bizonyos = ein gewisser synonymájaképen. Pl. joggal rójjá meg Névy az ily beszédet: Úgy bánt vele, mint *egy* ellenséggel; mert németül jól van: er behandelte ihn, wie einen feind, de magyarul csak így lehet: úgy bánt vele, mint ellenséggel, vagy, az ellenséggel, vagy, akármely, bármely ellenséggel; nem lehetne mondani: mint bizonyos, némely stb. ellenséggel; legalább kétségtelen, hogy így a mondat mást jelentene, olyasmit, a mit vele rendes körülmények között jelenteni nem lehet, és nem szokás. De szerintem ezt a mondást már nem helyesen rótta meg Névy: nem egy kert ez, (a konstantinápolyi temető) de (roszul a hanem helyett!) egy cipruserdő, egy rengeteg stb., mert itt az egy nem az általánosító bármely, hanem a különösítő valamely, bizonyos stb. helyett van; és valóban; ha mondhatjuk is: de nem cipruserdő ez; de nem mondhatnók: nem *a* cipruserdő ez stb.

Ezek szerint Névynek szabatosan így kellett volna szólnia: Ha a magyarban a német ein, eine, ein-t akármely, bár-

mely sat. szóval is fordíthatjuk. semmi esetre sem fordítjuk egy-gyel, ha a határozatlanságot különösen ki akarjuk tüntetni; mert ha nem, akkor mind a két értelemben bátran fordítatlanúl is maradhat. Vagyis: egy a magyar név előtt csak akkor állhat, ha oda *a*, *az* semmi módon sem tehető.

Így végzi Névy az egy-re vonatkozó tanítását: „Azonban előfordul úgy is, mint súlyosító, jelzővel kapcsolatban, melynek utána áll.” Ezt így kell megjavítani: melynek t. i. jelzőnek utána is állhat; mert állhat előtte is: sőt okvetlenül úgy kell lennie, ha több jelző van, vagy ha a jelzőt is előbb határozások illetik; pl. egy derék, művelt ember; egy talpig becsületes ember; egy végkép elvetemült teremtes. Ezek furcsa egy ember, szép egy állat, helyre egy legény minden esetre kiválóan eredetiek.

15. l. „A felett csak távolábbi viszony jelölésére alkalmas.” Mi ez a távolábbi viszony? Én azt gondolom, a felett nem fejezhet ki tárgyi vagy oksági viszonyt, hanem csak betűszerinti értelmében physikai helyet; pl. kesereg anyja halála *felett*, nem jó anyja halálán helyett; *a felett* tűnődik, *azon* tűnődik helyett. Ellenben: a madarak a vár fölött vonulnak el; sírja fölött enyeleg suttogva az alkonyi szellő, helyesek.

U. o. „Hibás szólásmódok: Tolla által keresi kenyerét, e h. tollával; könyei által meglágyította a zsarnok szívét, e h. könyeivel.” Igaz, hogy a szólások hibásak; de azt is meg kellene mondani, kivált tanuló gyerekek, hogy hát miért hibásak? Az által-os név mindenütt eszközhatározó; hát az által eszközhatározónak nem helyes, hanem helyes a -val, -vel.

De így ezek is helytelenek: általad jutottam szerencsémhez; keresztül vitte barátjai által sat.; s így javítandók: *veled* jutottam szerencsémhez; keresztülvitte *barátjaival*. De az utolsó két -val, -vel már nem eszközt, hanem társaságot jelent! Hát mi a különbség ezek és az előbbieik között? Hogy amott dolognevek szerepeltek, itt meg személynevek. Ebből azt tanuljuk, hogy az által dologi eszközök után nem tehető -val, -vel helyett; de személyi eszközök után igen, kivált ha az eszközt a társaságtól kell megkülönböztetni. A hol ily kétértelműség nem forog fenn, ott személynevek után is jobb a val, vel, pl. a főkapitány az alkaptány nyal a pandurokat megdorgáltatta, e h. alkaptány *által*; saját atyjával intettem, e h. atya *által*. Névy-nél ez a példa is előfordul: „barátom által értesültem a szerencsétlenségről, e h. barátomtól.” Itt a „barátom által” helyes, ha barátom volt értesülésem eszköze. A „barátomtól” kifejezés inkább okot jelenthet, vagy pedig passivvá teszi a mondatot, így: barátomtól értesítettem.

Érjük be ebből ennyivel; vessünk inkább egy pillantást Coriolanusra!

Én a magam részéről már elvileg is hetytelennek tartom a magyar stílus példajakép fordításokat adni. Eredeti kifejezés leginkább eredeti gondolatra illik. Az absolute legjobb fordítás sem elég jó a jó stílus mintájának. Ha nincsenek jó stílusban írt eredeti magyar műveink, akkor ne írjunk magyar stilisztikát; mert ez filius ante patrem lenne.

Névy így ír könyve előszavában: „A fordítás a Hoffmann-féle „Classiker-Bibliothek“ (Eduard Eyth) német szövege nyomán történt, nem állván módomban az eredetiből készült jó magyar fordítást felhasználni. Arra, hogy magam minden tekintetben becses műfordítást adhassak, megvallom, nem éreztem magamban elég erőt. A mi a formát illeti, erre nézve a felelőséget magamra vállalom!”

E fordítás sikeréhez érdemileg nem szólunk, mert azt csak az eredeti, meg a Hoffmann-féle szöveg egybevetése után tehetnők, hanem pár példából mégis megmutatjuk, hogy a stílus magyarsága nem mindenütt mértékűtő; tehát a szigorú orthologia teoriájának és a helyes magyar stilizálásnak illusztrációjára nem szolgálhat.

Pl. 9. l. „Ebbeli törekvésök indító oka nem annyira jóakarataukban ő iránta keresendő, mint inkább“ sat. Látni való, hogy az *ő iránta* rossz helyen van, és ezért magyartalan és homályos a beszéd. Az *ő iránta* nem a *keresendő*-nek határozója, mint e szórend mutatná, hanem a *jóakarataknak* jelzője, tehát az elé kell mennie, még pedig *való-val* megtoldva; mert a ragos névutós szavak a magyarban csak így lehetnek jelzők: nem annyira *ő iránta való jóakarataukban*, sat.

„A senatus az alsóbb nép ellen pártot fogott.“ *Pártot fogni* magyarul nem lehet, csak *valakinek a pártját fogni*, miként itt a nép ellen Coriolanusnak fogta pártját a senatus; vagy ha tetszik, *a nép ellen foglalt állást*.

„Az alsóbb népnek sem alkalma nem volt vásárolni, sem talán kínálkozó alkalommal pénze nem volt“. A mellékmondat egyberövidítése magyartalan! Így lett volna jobban: sem alkalma nem volt vásárolni, sem pénze, ha talán alkalom kínálkozott volna is.

A 77. lapon. Egymás mellett: „Olcsó árak fognak *szabatni*“; „gabna fog *kiosztatni*“; alább: „a népet erőssé tenni oly jelentékeny hatóság birása által“. Mellőzhető passivumok; az utolsó pedig határozottan rossz *által*-os eszközhatározó nem személyi névből.

78. l. „Nincs idejök a hiúságra való tekinteteknek“, e h. nincs idő a hiúságra tekinteni. „A veszély és elhatározás pillanata van“, e h. elhatározás pillanata van a veszély miatt. „Engedtek e figyelmeztetésnek“, e h. e figyelmeztetésre engedtek. „Az aedileket megverte és durván megsértette“ e h. durván megsértette és megverte. „A polgárokat fegyvereik használatára csábítani“, e h. felingerelni, hogy fegyverhez nyúljanak. „A tribunok sokkal jobban megítélték e férfit“, e h. sokkal jobban ítélték meg. „Oda állott, hogy látszólag védje magát“, e h. oda állott, látszólag, hogy védje magát. „A nép sértődésének nyilatkozatai Marcius szavai felett nyilván kitörtek“, e h. M. szavai miatt való sértődésének nyilatkozatai. „Erőszakkal tarták vissza, a kik meg akarták ragadni, s Marciust közükbe vevék“, e h. erőszakkal tarták vissza azokat, kik Marciust meg akarák ragadni, és őt maguk közé vevék, vagy körül fogák. „Szüntessék meg a büntetés egészen szokatlan és rút jellemét“, e h. ne tegyék a büntetés egészen szokatlaná és rút jellemüvé. „A helyett, hogy erőszakos és előre nem bocsátott birói ítélet nélkül ölnék meg, bizzák a népre“, sat. E kifejezés ellen kettő a kifogásunk: 1. az előre nem bocsátott, vagyis meg nem tartott ítélet erőszakosnak nem mondható: 2. a patriciusok pártállásuknál fogva nem kívánhatták, hogy Marciust ne erőszakos ítélet nélkül, azaz, hogy erőszakos ítélettel öljék meg. Az eredeti Plutarchus-féle érthető szöveg magyarsággal csak így lehet: a helyett, hogy erőszakosan és előre bocsátott ítélet nélkül ölnék meg, sat.

81. l. „Ügyét három tribusi szavazat többségével elvesztette“, e h. három tribus szavazata többségével.

82. l. „A szenvedett vereségek által kevesebbet veszte hatalmából, mint a mennyire kedve egy új harczra és elkeseredettsége növekedék“, e h. szenvedett vereségek miatt, vagy folytán kevesebbet veszte hatalmából, mint a mennyit új harczra való kedve és elkeseredettsége nöött!

Fényes származása által tekintélyben állott“, e h. származásánál fogva. „Egymás ellen kihívásokat szórtak és fenyegetéseket“, e h. kihívó fenyegetéseket. A magyar nem szereti a hendiadist, kivált prózában!

„Ha még mindig nem ismersz meg Tullus“, e h. ha még most sem ismersz meg.

84. l. „Rögtön beűtött a római területre, hol senki sem várta őt“. Hogyne várták volna? A dolog annyiban van, hogy a patriciusok birtokait gondosan megkimélte, és így a népben gyanút ébresztett, mintha a patriciusok vele egy követ fujnának.

Így szól tehát helyesebben a textus: ott ütött be rögtön a római területre, a hol sat.

Nem folytatjuk tovább; nem is mondjuk, hogy minden lapon ennyi és ily hibákat találnánk; csak az az igaz, hogy hiába állt jót Névy a formáért; az ő fordítása sem egészen ment a fordítások eredeti bűnétől; sőt sokszor ugyanazon idegenszerűségekben bővelkedik, a melyeket a 'Statisztika' elméletileg már sorra rovogatott.

Egyébiránt készséggel elismerjük, hogy Névy könyvének sokkal több a jó oldala, mint a rossz. Itt csak az orthologia szempontjából szólottunk hozzá, szólottunk azért, mert Stilisztikája egyre-másra újnál újabb kiadást ér. Talán gyöngé szavunk is hasznára lehet a köz ügynek, ha Névy úgy fogadja, mint becsületes figyelmeztetést oly részről, a hol, a mint nincs ok a rossz akaratra, úgy a hizelgésre sincs.

BABICS KÁLMAN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Okiratbeli magyar szavak.

2. F a n e v e k.

B e r e k ö n y e - f a . . . a r b o r b e r e k u n e f a . . . 1304. — ad duas arbores vnam videlicet b e r e k u n a et aliam tulg. . . 1270.

B i k . . . sunt mete continue usque arborem z e l e s - b y k appellatam. . . 1263. — quidam truncus b y k - t u k e vocatus. . . 1302.

B o r - f a . . . ad duas arbores nyrf a et b o r f a vocatas. . . 1269.

B u r c o l c h a (?) . . . usque ad arborem b u r c o l c h a sub qua est meta. . . 1257.

B u z - f a (b o z - f a , b o d z a - f a ?) . . . meta descendit ad arborem b u z f a . . . 1256.

C s e r . . . sub arbore que vlgariter c h e r vocatur. . . 1270. — super arbore c h e r que arbor Z a l a u c h f a i a vocatur. . . 1295.

C s i p k e - b o k o r . . . meta incipit ab vno dumo qui vlgariter c h i p k e b o k o r appellatur. . . 1246. — meta venit ad c h y p k e b o k o r . . . 1291.

D o b . . . (meta) exit ad vnam arborem que vlgro d o o b vocatur. . . 1228. — Vajjon a számos D o b , D o b o s , D o b i helynévben nem a szóban forgó doob-fa nevét bírjuk-e? Mint ilyen, úgy gondolom, mai napság ismeretlen.

E g ö r - f a . . . a r b o r i k r u s - e g u r f a . . . 1260.

F e n y ö - f a . . . ad duas arbores f e n e u f a vocatas. . . 1269. — a r b o r f e n w f a . . . 1297.

Füz.... ad quendam arborem que kalandá-fyze nuncupatur....1228. — arbor salicis antiqua meghefywz dicta...1295. — ibi est salix que surkfiz vocatur....1252. — (meta) pervenit ad silicem*) scomorou (szomorú-fűz)...1251. — iuxta salices zylyfyz vocatas...1297.

Gyabokor(?).... due mete in quarum vna est gyabukur...1276.

Haraszt... in summitate montis est arbor qui vocatur harast...1232. — (meta) venit ad arborem horozt...1249. — da duas metas ubi sunt sex arbores virgultinorum, quare iste locus vocatur hotharasth...1296. — ad quasdam vepres veresharazth nuncupatas...1260. — Általában bokros-, cserjés helyet is jelent, p. o. (meta) intrat fructeccum (így) quod wlgo harast dicitur...1258. — cum pratis et horost et cum aliis vtilitatibus...1279.

Hárs... due mete una sub arbore haas...1270. — habet unam arborem tylic siue haas...1282.

Jávör... in arbore jawor vocata...1265.

Jegenye... arbor wlgo jegenye vocata...1364. — in una arbore que ygunefa (igönye, igenyes, egyenes) appellatur...1270.

Ihar-fa... ad silvam ad arborem ihor... deinde aliam arborem ihorfa...1251. — arbor hyhor...1296.

Juna... inde... super fruticem juna...1251.

Iva-fa... arbor que iwafa dicitur...1264.

Kökény... dumus qui vulgo kuken dicitur...1255.

Körös-fa... arbor kwerusfa...1270. — ad duas arbores keethkeurus nominatas.

Körtvély... in quod prato iuxta quod wlgo kurtuelbuqur appellatur...1229. — penes quendam arborem piri vrs-kurthuel (örs-körtvély) vocatas...1300.

Magyal-fa.... arbor magyalpha vocata...1320. — arbor que wlgariter mogol vocatur...1240.

Nyár-fa.... arbor nyarfa...1270. — meta venit ad kereknyar...1274. — silva lapusnyar...1297. — A két utóbbi adat különben inkább a helynevek közzé illett volna, mind a kettő alatt nyáras erdőt kell értenünk, s a kerek és lapus szavak is nem a nyárfának, hanem az erdőnek jelzői.

Numuslou (?).... venit ad occidentem ad arborem numuslou...1249.

Szemereg... ad duas arbores zemereg vocatas...1269.

Tölgy-fa... ad vnam magnam arborem wlgo twlfa

*) Hihetőleg sajtó- vagy toll-hiba miatt salicem helyett. N. Gy.

vocatam...1364. — ad quendam ilicem vulgariter mogoltul
vocatam...1277. — arbor sunth tuulgfa...1268.

Wenuz (?).... iuxta ripam in arboribus egur et wenuz
sunt mete...1257. NAGY GYULA.

„Török-magyarkori történelmi emlékek.“

Szerkeszték Szilády Áron és Szilágyi Sándor.

Első osztály: Okmánytár V-ik kötet.

Szólások.

Késő az nagyságod derekas segítsége, ha annak úgy kellene
is lenni, csak az székelységről nyargalva segiteni, csak vizet
zavarnák, s által nem mehetnénk rajta 43.

Megvallották, hogy nem király, sem hetman akaratjából,
hanem fejökre jöttek ki az tengeri kereskedésre. 72.

De ezzel is elsőben megcsipledődött a kötés s az esküvés,
vagy pedig urunkat parasztnak vélte lenni. 79.

Lupul is miben törheti most fejét a portán, abban is talán
érthet valamit. 85.

Végére mentem kegyelmes uram annak az anglusnak, itt
is az mint értem csak a féle szószátyár, többen pedig ész nélkül,
súlyos is lévén, tartották itt. 105.

Az vezér ő nagyságával igen ova kell bánnunk, mint az
ért kélés olyan. 108.

Székely Moyses is mikor elsőbben kiszökött, Tömösvárat
vevé nyakába. 121.

Leon vajda igen futja Zöldfikár agát, hogy lenne jóakarattal
hozzá. 121.

Kérdém én is valjon mi válasszok lött ő kegyelmeknek, —
arra csak üte vete szavával. 129.

Ez télen légyen-e az portának kikeletre való derekas
készülete és hova merre igen igen nagy szorgalmatossággal
igyekezzen eszéet venni, és valósággal végére menni. 147.

Ha levelet akarnak küldeni Lengyelországra, kereskedő
emberek onnat is beiktathatják csalárd leveleket. 169.

Az szegény Toldi György tűzes hév nyársával fogott hozám
(t. i. köszvény), meddig tartson: nem tudom. 174.

Ha aprólék csatázások esnek is köztök, de derekast mostan
nem próbálnak. 192.

Nem árt ideintén a vigyázás. 197.

A pápista rendet fellázzasztják s bennünket elbirnak. 227.

Szokatlan és majd hallatlan dolog is amaz magyar mondás
szerint: „háló előtt halat fogni“. avagy: „megfogatlant melyesz-
teni“. 242.

Hazul vitt észszel — azt szokták mondani — nehéz hadat verni. 250.

Nem hagyja tovább az dologban mennem, hanem kivevén az szót számból, azt mondá. 253.

Az vitézek elég botránkozást töttek hiveinknek szivekben, az ellenségnek pedig uj szivet adtak. 278.

Az ökrökben választva nem adhatunk, hanem az mint foltban vannak, ha ugy elveszen benne: eladunk. 300., 303.

Az katonáknak is egy néhány versen parancsoltam. 308.

Magát az szegény embert, feleségét ne saczortassa, ne firtassa, ne verje, ne tagolja. 316.

Mezei hadaink is alkalmasint kijöttek, de az gyalogban sok vagyon oda be. 321.

Mostani dolgok csak garáz keresés. 347.

Talán idegen informatiók fordították visszánosan az dolgot. 403.

Eleiben mentenek hajókon s borral, kenyérrel ugy gazdálkodtanak neki, immár forralni kezdetek mellette. 432.

Ezek is bizonyítják az ő fenekedéseket. 437.

Hadjon békét afféle irogatásoknak, s ne igyekezzék konkolyt hinteni mások buzája közzé, tartsa határában magát. 495.

Másnak gyakran a kit ember kíván maga esik bele. 498.

Nagyságodnak erős kell sopánkodni az török előtt. 509.

VERES IMRE.

AZ ŐRSÉGI TÁJSZÓLÁS.

II.

Hangtani következetességek.

Őrségnek, e kis területnek önálló és idegen elemekkel még eddig nem igen kevert tájszólása épen alkalmasnak látszott annak megmutatására, hogy a nép is a maga dialectusában bizonyos szabályokat követ s nem beszél csak úgy átabotában, a mint sokan gondolják. Az őrségiek, a mint láttuk, azt mondják: házom, áro, láttyo, lácczot (látszat); másrészt meg azt mondják: halam, bottya, foggya, olvassa stb. Kertje, képe, ökre, vëtte, küldje helyett azt mondják: kertye, képe, ökrö, vëtté, küggyö. Mikor fordulnak elő az őrségi tájszólásban ilyen hangváltozások? Azon szabályokat, a miket a kérdésre nézve fölfödözhettem, a következőkben közlöm.

a h. o-t használnak az őrségiek az olyan szók után következő ragokban vagy képzőkben, a melyeknek utolsó szótagjokban

á van, legyen az a szó akár főnév, melléknév, névutó vagy ige. Pl. Pesten nah házok vannak. Söpörd kü ezt a házot (szobát). Ez az én házom, lábom, a te házod, lábod, az ő házó, lábó, a mű házank (megjegyzendő, hogy itt az *a u* helyett van), a tü házotok, lábotok, ajok vagy ejek, azok v. ezek házó, lábó. Fájnok a láboimak. Bémének a házbo, fémének a házro. Puháro fösztö a borsut; soványon gyött haza; fokfájásó van. Hányon vótak kéték? Láttyo kê? várgyo még. Fennávo beszit, küszárod a sari (sarju), e vót látvo mindénnyê, nab bánotba vagyok, efárottam, fároccság (fáradtság) stb. Ha azonban valamely szó a ragozásban *a*-ra változtatja az utolsó *á*-ját pl. madár, madaram, bogár, bogaram, akkor az *a* nem változik *o*-ra. De ha valamely szó vagy rag a ragozásban *á*-t kap, ezután ismét *o* következik *a* helyett. Pl. szoba: szobábo, szobája: szobájjo, szobájjábó; ároktya: ároktyábo, jártábo, futtábo stb.

e h. é ö. Mikor van az őrségi tájszólásban nyílt *e* helyett zárt *é* vagy *ö* a ragokban? E kérdés körül is teljes következtetésekre találunk. Az őrségi tájszólás nyílt *e* helyett zárt *é*-t használ az *e*, *é*, *é*, — s magánhangzójú, *ö*-t pedig az *ö*, *ö*, *ü*, — s magánhangzójú nevek mellett a következő esetekben. 1) A harmadik személyű birtokos ragban: „melegé van, széggyé végé van; Négy ökrö van, mindéggyiknek fehér szörö van. A kanász kürttyö“. 2) A tárgyas ragozású mult időnek egyes harmadik személyében: „Mégverté az Isten. Févetté a földrű. Jó mégnészte. Megzöktö (megtaszította), megböktö az ökör. A takács megszóttö a vásznot, imár el is küttö“. 3) A föltétes mód alanyi ragozású jelen idejének egyes számú harmadik személyében: „Vetné, ha vóna maggya. Eménné, ha vóna pénzé. Kérné, ha tunna kitű. Kötnö, lönnö, örünnö (örülne)“. 4) Az állapotjelző *-ve* ragjában: „Még van nyervé. Lé vót vévé (véve). Szét vót tépfé. Ésszü van kötfö. Még van lövö. Kü van törüvö“.

e h. ü. „Sok magyarut attam neki, vót éggy ésszü- v. összümarokkê. Belevügyült (vegyült) a beszidbe“.

é h. ü. „Há lészü (leszel), mit keresü?“

ó h. u, ö h. ü általános a többtagú szóban és a részesülőkben, továbbá a *ból, böll, ról, röll, tól, töll* ragokban. Hordu, korusu.

Mássalhangzók egymás helyett.

b h. v. „Mékporvátom (megpróbáltam, egyszersmind methathesises alak) féemenyi, de ném tuttam án.“

d h. l. meléncze (medencze, kis teknő). „Akkora hasa van, mind ém meléncze“.

f h. p. Pene (fene). Ezt az érdekes alakot most már nagyon ritkán lehet hallani, csak néhány öreg ember használja; ebből azt lehet következtetni, hogy az ő idejekben még gyakori volt ugyan, de most már mindinkább kiszorítja a fene. Az ugor *p*-es alakok közül talán ez az egyetlen, mely még egész tisztaságában fenn van. Őri szent Péteren az öreg Róka József sohase mondja máskép: „Pene egyé még: pene rágyo kü; pene gyerek ez a Jancsi stb.“ Egyéb szavakban pedig az *f*-et tisztán ki tudja mondani pl. Férku, aszt felelém rá stb. Különben általános a *fene* s még jobban a *fene*.

gy h. g. igenés (egyenes).

g h. gy. győzős (gőzös, locomotiv).

j h. gy. Gyábo jártom. Gyancsi bácsi. Borgyu. Ugorgy égyet. Várgyom mék kê. Gyegyzű (jegyző).

j h. ty. „Maj mék kaptya. Raktya lé. Téptyé kü“.

j h. i. Vari (varju), sari (sarju).

j h. n. handina (hajdina). „Handinát veték; a handina pogácso naon jó“.

l h. n. „Hun (hol), valahun, suhun (sehol). Küdön a fua. Náló nélkün (nélkül) is megélék én. Vőfin leszék“.

ly h. l. Lágyl-*ly*-et sohasem ejtenek az őrségiek, inkább megkeményítik s megduplázzák. „Mellen embér? Illen, ollan. Mélik vót. Néméllik, ollik stb“.

m h. b. bozgat (mozgat).

m h. n. „Ném jó káronkonnyi. Az án (ám)“!

n h. t. Disztu (disznó).

ny h. n. „Szép nal lánczo vót, aszongyák, hogy aran vót. Mut vosárnop uta jót nyöttek a rozsok. Lennyöni (lent nőni, kitépni) ménnek“.

ny h. m. „Szép kömvét vett. Beakomodott (bealkonyodott). Megviszomlott tőle.“

p h. b. „Röbdöznek a madarak. Né köpdözz mindég. Uf fè zöktö, csak u hömbölgött“.

r h. n. „Imán (immár) csak gyönö haza“!

s h. cs. golubics (golyóbis), mukucs (mókus), cserpenyü (serpenyő).

t h. d. „Ödben (ottben) van, idhon van. Viszked a tenyerem“.

t h. n. „Hát osztá sok nyul vót ott? — Hán (hát, igen).“

ty h. t. tik (tyuk), keszté (kesztyű).

v h. f. husfit (húsvét), kötfő (kötve).

v h. h. biha l (bival), föhe ny (föveny), sa hu (savó).

v h. b. sziba (szilva).

v h. j. „Mingyá haza gyöjünk (jövünk). Ék kis fűjjet szédünk. Vendigéket hijok“.

z h. d. „Megásztom, mind vides a ruhám“.

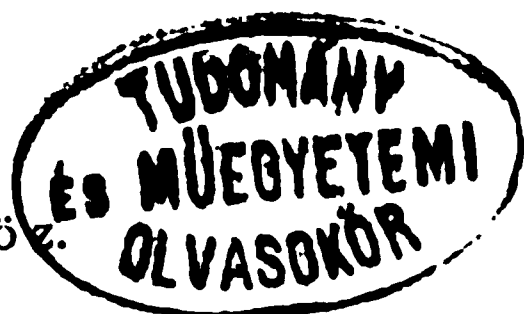
z h. j. „Mét csufukottá? — Ajét (azért); ajok, ejék és csufukottak.

zs h. gy. „Rogyás a késém, mim mégészi a rogya (rozda). Keves buza termétt, mégétté a rogya“.

KÖNNYE NÁNDOR.

KÉRDÉSEK

a Nyelvőr gyűjtőihez.

1. Mondanak-e valahol még ma ilyeneket: mostanában több pénzbe kerül ez, mintsem hajdan; kín volna inkább, mintsem gyönyörűség (Faludi 163.); cselédjének inkább atyja vala, mintsem ura 294.; az asszonyokhoz jobban illik a valamicske, mintsem a sok 195.? Vagy használatos-e e kifejezésekben mintsem helyett hogysen? — Továbbá: általában mely vidékeken használatos a középfok után mintsem? melyeken hogysen? melyeken semmint? és esetleg semhogy? végre mintsemhogy és hogysemmin? és mint hogy? Használatos-e ezek közül több is egyazon vidéken? s melyik minő kifejezésekben?

2. Használatosak-e valahol még afféle kifejezések, minők: Sz. László mögötte, az asztal mellette, az ágy fölötte, az akasztófa alája, mi akaratunk ellene (Weszp. cod. 18.; l. Ny. VII. 125.)?

3. Mondják-e valahol ezt: ottanság? vagy ehhez hasonlókat?

4. Mondják-e valahol azt, hogy kuszar? és mit jelent? A Tájszótár magyarázat nélkül közli mint szathmári szót.

5. Mondják-e azt, hogy valaminek a hullaja, hulladék helyett? (A Tájszótárban fordul elő az esölék szó magyarázatában.)

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

S z e g e d i e k.

Kutya lélök szorút belé: makacs, nagy természetű.

Píszik a segge: mehetnékje van.

Szűrűt csinát a zördög a fején: megkopaszodott.

Macskát szalajtott: füllentett.

Árkon kívül högybíró: naplopó.

Kilelte a hideg a füsűt: kóczos lánynak mondják.

Mögijett, min Papék lova a fűrészportú.

Ide adó, visszavövö, Kárász kis kutyája. (Gyermekek mondják az olyannak, a ki valamit ad és visszaveszi.)

Hiss légy né száj rá, tarka kutya szarja rá. (Az olyan gyermeknek mondják, ki minden kicsiségért sír.)

SZIRMAI LAJOS.

K u n s z e n t m i k l ó s i a k.

Hosszüingéskedik az éjjeli dáridó után. Arról mondják, ki az éjszakát mulatságban töltve, másnap otthon elvonulva a külvilágtól „katzenjammerkodik“.

Mit keferczéltél össze: mit készítettél étel dolgában hamarosan?

Bagó-hitén él vele: nem törvényes házasságban.

~~Megzörgetni a drótot: sürgönyözni.~~

~~Sillerkocsizni:~~ gyalog menni, járni (Siller nevű birtokos messze levő tanyáira gyalog szokott ki- és bejárni; általában jó gyalogló és sokat jön-megy mindenfelé).

BENKE ISTVÁN.

U d v a r h e l y m e g y e i e k.

Bezzeg engem nem hivul az erdőbe.

Gyermek léteire bör szivart szivúl.

A bor sűrűviti a vért.

Rozsi, csak egy szikránéig várj, én is megyék.

Kajcs nekem egy néhány vesszőt. Még nem kajtottál?

A kujakjával csaponyólag vágott.

A bor tulságosan íva kajdít (kábit).

Feri karé tette a virágomat (tönkre).

Pihennyünk egy lecséppet, asztán ménnyünk tovább.

Kezét nem mozgassa felfelé, pedig beláthassa, hogy szükséges.

A kerből mind egy kukkig levágják a fűvet, nem arassák.

P—Y MIKLÓS.

Babonák.

18. Ha pünkösdre virradólag mezítelenül mégyszarmatot szedni, ezzel szemfájásodat s minden a testeden később kifejlődő bibircsódat is szépen meggyógyíthatod.

19. Ha attól a póktól, a melyik magával horgya a tojását, eszt elveszed s asztán a pókot uttyára bocsátod, hogy keresse a tojását; a tojást pedig eldörzsölöd a tenyeredben, s ezzel meg-símítod aszt, a kiről kívánod, hogy utánad bolonduljon, beléd szeressen, az valóban úgy fog utánad futni, mint a pók a tojása után.

20. Ha valakinek a torka megdagad, csak keresztelje meg háromszor a daganat helyét az orrából kifujt takonynyal, bizonyosan lelohad.

(Máramaros.)

VISKI K. BÁLINT.

Találós mesék.

A szántó mi nekű nem lehet-ê? A szán hó nekűn, tó még viz nekűn.

Ha egy birka kettőt ellik, éf feketét, még éf fehéret, mellik gyűn ki előbb? — Éggyik sê, mindenik hátúrú gyűn ki.

Három bárán hat anyávo mennyi? Hat: három a bárány, három az annya.

Feleségémnek hatvan gyerêke, hét vót, hogy lehet ez? — Hát hat van, hét vót, de egy meghât.

Mellik ló tartozik a birkák közé? — A tokló (esztendős birka).

A szántás mi nekű nem lehet-ê? — Fordulás nélkül.

Hát maguk felé hogyan híják a talicskát? — Ott sê híják, haném tóják.

(Szt.-Gál. Veszprém m.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Lakodalmi mondókák.

3. A menyasszonyos házhoz éréskor.

(Az ajtó előtt.)

Ez azon szép hajlék, a hová indultunk,
Már ide találván hát be is koczogunk;
Elöttünk ujicscsák egymásnak szándékát,
Hogy felkereshessük az ur szent hajlékát.

(Benn a szobában.)

Békesség e háznak, jó napot kívánok!
 Én egy nász-serégnek követeként álok;
 Bátor vagyok ezen házurához szólni:
 Itt vané a násznagy, aszt megtudakolni?

(A násznagyhoz.)

Itt a vendégkoszoru előtt az én jó uram N. N. vőlegény nevében szabaggyon nekém egy pár szót váltanom, mellel ünnepelés jövetelünk célját kijelénthessem. Násznagyuram jól tuggya, hogy e tisztelt háznak ékes virágszálát az én jó uram eljegyezte, hogy egymást elgyűrűsték, hogy egymásnak már örökös hűségét esküttek; de mi e tisztelt nászserég azzal nem elégszünk ám még, hanem alázattal kérjük, szíviskéggyenek velünk az uroltára elébe járulni, hogy ott ünnepelés fogadásukat szent esküvel is megpecsétéjék s a szeretet rózsalánczával örökre egybeköttesse.

4. Menyasszony búcsuzásakor.

(Az apától.)

Vajdahegedűnek álljon még zengése,
 Assarkantyunak is szűnnyék még pängése;
 Mert bucsuzásomnak most leszén kezdése;
 Légyünk csendésségben, míg lesz a végzése.
 Dicsőség először annagy magasságba
 Istennek, ki lakik fénylő boldogságba,
 Ki rendelt énnékém egy igazi társot,
 Kivel megnyerném a menyei országot.
 Részketnek ajkaim belső félelémtől
 S még jobban remeg szived sérelmétől;
 Éngeggy még oh atyám, ha megbántottalak,
 És hogy téged sokszor háborítottalak.
 Az Istenért kérlek, engedd el vétkémét,
 Hogy el ne veszejcsem én szegény lelkémét;
 Köszönöm atyai nagy szeretetédét:
 Mellet nem érdémlék, gondviselésédét.
 Az uristen álgyon ezékért tégedét
 És szent országában vigye föl lelkédét.

(Az anyától.)

Maj kiesik nyelvem megbágyatt helyiről,
 Könyeim mint patak ugy folnak szememből,
 Midön hozzád nyujtom ezen bucsuzásom,
 Kedves édes anyám, töled elválásom.

Oh szerelmes anyám látom mikint indulsz
 Ajulásnak, többé tán még se vidulsz ;
 Ismerém té gyéngé anyai szivedét,
 Ismerém asszonyi erőtlenségédét.
 Aszt fogod sajnálni, engem mint neveltél,
 Emlőddel tápláltál, széltől is őriztél ;
 Édes drága anyám né epezd magadat ;
 Bocsáss el engémét, kedves leányodat.
 Ha megbántottalak, Krisztus sebeire
 Kérlek, bocsássál még az ő szent vérére.
 Isten fizesse még sok fáracscságodat
 És énmellettem tett dajkálkodásodat.
 Vigyén föl ezekért tégedét a ményben,
 Vigaggyál szüntelen örök dicsőségben !

(A testvérektől.)

Kedves testvérjeim töleték bucsuzom.
 Szivemből nekték is ezékét kívánom :
 Annagy uristennek áldása maraggyon
 Minditig rajtatok és el né is haggyon ;
 Végre az egekben magához fogaggyon.
 Az örök életben nekték is részt aggyon.

(A barátoktól.)

Kedves lánybarátim hozzátok fordulok,
 Ha réátok nízék, szintugy mégujulok ;
 De serégétéktől más utra indulok,
 És töleték mostan imáron mégvállok.
 Az uristen aggyon nekték is igaz párt,
 És szívből szeretétt szerelmes hitvespárt ;
 Végre az egekben fogaggyon magához,
 Légyeték érdémés szüz koszorujához.

(A szomszédoktól.)

Kedves alsó-felső jó szívű szomszédim,
 Mindenféle kégyés szép jó akaroim,
 Álgyon még az isten szivemből kívánom,
 Végyén föl a ményben magához, én mondom.

BENKE ISTVÁN.

Ikerszók.

(A hol nincs semmi hely megnevezve, Debreczen értendő.)

csengő-pengő sorkantyú:
bilincs. Kriza Vadr. 365.

csiga-biga.

csiri-csáré: haszontalan.

csuri-muri Kriza 494.

csünge-lünger u. o.

dib-dáb Tsz.

ecke-ficke Tsz.

egye-bugya Tsz. 173. az
„idomtalan” alatt.

eköl-meköl Nyr. VI. 272.

encsem-bencsem Tsz.

genye-gunya Tsz. 136.

gezse-muzsa Tsz. 137.

gider-gödör.

ginc-gönc Tsz. 136.

girbe-gurba.

handa-bandáz.

harél-karél Tsz. 156.

hatol-hetel Tsz. 157.

hére-hára (hallottam, de
nem tudom, hol?)

heklye-huklya (hol?)

herce-hurca.

herce-hurcál.

ider-bodor Nyr. VI. 271.

idres-bodros Tompa I. 236.

iggyel-biggyel Tsz.

illancs-pillancs Nyr. IV. 559.

ingó-bingó módon Nyr.
VI. 263.

libbeg-lábbog.

meszet-maszat: apró-
cseprő gaj, venyige, szalma,
törmelék.

merődön merő ujság
Nyr. VI. 263.

móra-bóra: egy szilvafaj-
nak a neve.

ötöl-hatol, Nyr. VI. 268.
ötölve hatolva VI. 263.

nem hummi pitty-potty
emberek azok: nem olyan
semmirekelők.

réges-régen Tompa II.
289. és széltében a hazában.

ripp-ropp, megosztotak
rajta.

kapott a város píst, lessz
rips-raps, osztoszkodnak rajta.

sete-suta: balkezű („sete-
suta, seggem juka ófod a du-
gója.” Gyermekvers.)

suhé-puhé; mikor valakit
vernek, s hangzik a háta az
ütésektől, akkor mondják: „suhé-
puhé, üzsd, nem apádról maratt!”

szik-szák Kriza 524.

szityi-fityi Tsz.

szortyon-bortyon Nyr.
IV. 559.

szusza-musza Tsz.

szuzi-muzi Tsz.

tárva-nyitva v. ö. Bud.

Összeh. Szótár 182. és 186. sz.
tátom-bátom Nyr. IV. 559.
teszefosza ember (a
Tolonczi birálatában, Hon. 1876.
123. sz.)

tib-láb: tipeg-topog, kis
területen járkál.

tíl-túl: nagyjából, könnyedén.

tipi-tapi. (?)

tiri-piri. (?)

tód-fód Kriza 365.

tritty-trotty: crepitus
ventris.

viccit-vaccát háyni. (hol?)

vísik-vássák a kutat. Szeg-
halom.

zsongás-bongás Tompa
III. 60. VOZÁRI GYULA.

Tájszók.

Debreczeniek.

Haj: héj; pl. dióhaj. alma-haj, kolompírhaj.

hajbók csimbók, köszönny asszonyodnak! E mondókát dajka szokta mondogatni, midőn a gyermeket kezében tartva, hajtogatja.

hajbókol: hajbókot csinál. hajlong, különösen a fejjel, vagy a test felső részével.

hajkurász: hajtogat, kerget.

haskó: megfájult a kis haskója a gyerekeknek.

há túl szíp: gúnyosan mondják egy csúnya, tetszelgő asszonynak.

hengerbuczkot vetett: a fejét földre tartva más oldalra buktatta magát (v. ö. Kriza 372. l.).

heprecsóré: silány, folyadéknemű (leves) eledel.

hirintóka: hinta (v. ö. Kriza 325. l.).

hőköltet: hátráltat (szeretet lóval).

húzalkodik: egymást húzgálva, ránczigálva veszekedik.

imbolyog: ide s tova mozog.

iromba macska, tyúk: vegyes színű.

juhászta: megszelidít, kibékít: juhásztazsd meg aszt a gyereket!

kácsingódzik valami után v. érte: vágyakozik.

kacska: ki felső és alsó karját egymást közt hajlítani nem tudja.

kajmós lábú: befelé hajló görbülő lábú.

kajtat: cserkészik, össze-vissza keresgél valamit, kutat.

kahol: köhécsel.

kalamol: keresgél, motorász.

kalingyál: kezével hadonász.

elkallódik: kopás dörzsölés, idő stb. miatt elmállik.

kancsi: kancsal szemű.

kandi: kíváncsi.

kandikál: kíváncsian nézeget.

kanfáros az ojan ház, a méknek szíle-hossza eggy. osztán meg nem is tűzfalra van építve.

kanyarít: a marha evésire mongyák.

kapzsi az, a ki állás, jutalom, pénz, eledel stb. után mohón vágyva más elől elveszi azokat: be kapzsi vagy, elkapod az ítélt az órom elől.

karatyol: fecseg.

karimás kása: eledel. A megfőtt, s kihűlt kását a tálban kalapkarimájú alakra egyengetik el kanállal, s úgy rá tejet töltenek.

kártus: faedény.

kazal szalma: hosszan rakott szalmacsomó, v. ö. bogja.

kék, kéne: kellenék, kellene.

kelebe: kebele (v. ö. Nyr. IV. 43.)

kendermagos tyúk: pettyes, pettyezetett tollú tyúk. (V. ö. Arany: A tudós macskája: kendermagos czicza.)

kengyelfutó: ki gyorsan tud futni.

kesej ló: fehér lábú pej ló;
kesej szőlő: félig érett szőlő.

kesernyés: kicsit keserű.

kírsekél: elkéreget.

kíseji: késői pl. vetís.

kóbori: czéltalanul bolyongó, kóborgó.

koboz: kutat, keres; mit kobozol abba a tarisznyába?

kokány: fene gyerek.

koloncz: valamin lecsüggő tárgy; kútkoloncz, órakoloncz.

kompi: kolompér, burgonya.

komendál: ajánl, javasol;
házasogy meg, hé, komendálok én neked egy jánt, tudom, hogy jól ílsz vele!

kondítani a harangot szokták.

VOZÁRI GYULA.

Örségiek.

Agáczifa: akáczfa.

bagu: bagoly (Strix).

bugyoga: kis korsó.

buha: balha.

bakszakál: moha.

bencze: böde (Coccinella).

csimba: limba.

dáboriz: sokat danolgat.

danaj: dal.

dérázs: darázs.

fágutu: favágító, favágó hely.

fágutukirály: ökörszem (Regulus croceophalus).

férges: férges.

föcsöke: fecske.

földi mihe: földi pösör (Bombus terrestris).

fogumadár: fogoly (Perdix).

fülűmászú: fülbemászó olla (Forficulina auricularia).

gilicze: gerlicze (Columba turtur).

hangyál: hangya.

halámadár: halálmadár, közönséges csuvik.

hegedisbogár: czinczér.

höccs: közönséges poncz v. favágó (Sitta europaea).

hupota: bubos banka (Upupa epops).

isten ökri (ökre): szarvasbogár (Lucanus cervus).

küllü: fakoppogató harkály.

lapis tetű: lapos tetű.

léánficzuka: barázda-billegető, billegény (Motacilla).

levelibéka: zöld lombász (Hyla arborea).

leffenyik: lóg, lafog.

macskaméz: famézga.

mérgés: mérges.

mihe: méh.

mihis: méhesd.

mukucs: mókus, evet.

nyulászu kánya: ölyv (buteo).

olomári, aranymáringó: sárga aranybegy (Oriolus galbula).

paragi pücsök: mezei tücsök (Gryllus campestris).

pélénka: vékony, foszlánszerű ruhát nevez így az örségi.

pérgyuka: pillangó (Papilio).

pingyüke: pinty, tengelicz (Fringilla carduelis).

pityér: pacsirta.

poténta: „Hát ez miféle potenta? miféle gyütt-mént teremtis?” miféle hitvány ember?

pücsök: tücsök.

szakadik: közönséges darázs (*Vespa vulgaris*).

sármánli: sármány (*Emberiza*).

senkini: oly leányt neveznek így Örségben, kinek gyermeke van, de férje nincs.

snéf: szalonka (*Scolopax*).

sünnyedik: rüh.

tekercs: közönséges nyaktekercs (*Jynx torquilla*).

topló: tapló.

taracskos béka vagy varangyos béka: varangy (*Bufo*).

vari: varju.

vizitik: vizityuk.

zöküd: taszigál. Né zöküggy! (ne taszigálj.)

KÖNNYE NÁNDOR.

Csík megyeiek.

Késleg: szabadon, teher nélkül; pl. két ökröt szekerbe fogtam s kettőt késleg hajtottam.

kétszántu: rézsutos, harántos.

kiver: kiüt. Apró (v. a var) kivert réjta.

kocorag: kuczorgó. Tyúkról szokás mondani: kocoragtyuk: könnyen megfogható, jámbor.

kókis: kakas.

kókonya: azon kalács, hús, tojás, só stb., melyet husvét napján a templomba vísznek megszentelés végett: együtt kókonyának neveztetik.

kopol: üt, ver, kiűrit; pl. kopojsa a fejemet: üti, veri: kopojsa a mákot: kiűritgeti a mákfejek tartalmát.

kótya: árverezés; kótyavetyélni: elárverezni. Kótyázás: egy lapda v. csűrökjáteknek is a neve; á. é. kótyás, félkótyás a. m. félügyü, féleszü; kótyás annyit is jelent mint részeg.

kótyonfitty: haszontalan, elhetetlen: kótyonfittyember.

kőcscség: mindenféle ételmi szer — különösen: zsir, vaj, turó, szalona stb. — kőcscségnek neveztetik.

kölőföl: haszontalanul jömegyen. vesztegeti az időt; annyit is jelent mint gőzföl (l. fennebb).

köntörfalaz: himez-hámoz.

kön. könik: megedződik, megkeményedik. Megkönik a fa, ha sokáig vízben áll; megkönik a faszujka (paszuly), ha előbb főzik s fővés közben hideg vizet öntenek rá.

köpöreg, köpörű: száraz, vézna: innen: köpörödik.

kőrelepcs: palacsinta (Gyó).

körmös: tolvaj.

körömködik: kapaszkodik; körömködnek a nagy teher elé fogott gyenge marhák.

kukkadoz: szunyadoz.

kurti: rövid posztóujjas.

kuvad, kuvasz: lehull, lebomlik; pl. a ház oldaláról a

szuvat (tapasz) mind kuvad v.
kuvadoz le.

külű: nagy kolomp, melyet
marhára szoktak kötni; hallom
a külűt.

küpillő: azon fenyűfa,
karcsu edény, melyben a tejet
megköpülik.

T. NAGY IMRE.

Háromszékiek.

Laposka: laska; mákos
laposka: mákos csik.

látó, kender-látó: ken-
der-mustra.

lesétt: leasett.

lok: alja valaminek; lokos.

maga: körülbelől olyan
jelentésű mint: ugyan; maga
ne nyujj hézzá: ugyan ne
nyulj hozzá.

majorság: apró marha.

majtég: majd.

matikál: tipeg-tapog.

nyovad: fulad.

olcsú: olcsó.

orvasság: orvosság; orvas:
orvos.

pislény: kis csibe.

polgár: falu hajduja.

poroncsol: parancsol.

poronyó: porhanyó.

puja: kicsiny növésű.

régel pl. a béka.

rějta: rajta.

ribancz: hitvány.

rikójt: kiált.

rókon: rokon.

sikójt: sivít.

sohult: sehol.

su j, francz (égyén még
a su j): fene, rákfene.

szapara: szapora.

nem biz' égyg szálat
és: — egy szikrát sem.

szózat: (pl. ez vala a
szózat): szó, beszéd.

tángyér: tányér.

tanól: tanúl.

~~temonda: pletyka.~~

térpe: törpe.

tehen: tehén.

téj: tej. (Csiki szójárás sze-
rint: tej.)

tekereg: haszontalanul tölti
az időt.

tulú: toll.

vaj: vagy; (vaj igen, de igen.)

zakota: haszontalan limlom.

Orbai járás.

ZAJZON DÉNES.

Gyermekversikék.

Gyerekkers a légyről.

Látod té bolon légy?

Vesztédre bele még

A forró lébe.

Most iparkodhatol

És kapaszkodhatol

A tál szélére.

Már hiában is próbálsz.

Mert abban lésszén halálsz.

Talán aszt gondoltad.

Hogy ha mékkóstólsz.

Asztán éméhecc.

De bíz lóvá léttél.

S a mit ném is véltél.

Többé ném élhecc.

Ez a leves lett hóhérsz.

Melben lésszét vót mondérsz.

Legyek tanulyatok.
Mëgdöglött társatok
Közli véleték.
A mel leves forró.

Onnan mingyá porro
Elsiessetek ;
Mer ha belé répültök,
Forró levében méksültök.

(Látni való, hogy a falubeli iskolamester csinálmanya; de e „műfaj“ ritkább volta megérdemli a közlést.)

(Magyar-Ittebe. Torontálm.)

HARASZTI GYULA.

Gyermekjátékok.

A farkas meg a ludak.

Egyik gyerek a gazda, másik a farkas, a ki oldalt áll; a többi gyerek a gazdával szemben egy sorban a ludak. De előbb el kell határozni, ki legyen a farkas, ki a gazda; s e végből sorba állnak s a rendező a következő „kiolvasó“ dalt mondja el. sorban minden tagnál kezét egy-egy gyerek mellére téve:

Ellem. | bellem, | bom- | bá-, rosi: |
Somfom. | kutya, | dol- | lá-, rosi: |
Ezmeg, | güzmeg, | gödör | viszi. |
Lé- | bú- | ka. |

A kire a „ka“ szótag esik, az lesz a gazda. Aztán újra kezdi s a kire most esik a „ka“, az a farkas. Ezzel aztán elkezdi a

g a z d a : gyerték haza lúggyajim.

L ú d a k : Nem méhetünk.

G a z d a : Mitü fíték?

L u d a k : Farkastú.

G a z d a : Mibe lakik?

L u d a k : Verémbe.

G a z d a : Mit észik?

L u d a k : Kosfejet.

G a z d a : Mibe mozdik?

L u d a k : Aran csészébe.

G a z d a : Mivê türközik?

L u d a k : Szaros pélénkávò.

G a z d a : (fölkiáltva.) Ég apátok, anyátok! (Ezzel a ludak futnak a gazda felé; annak a kit a farkas elfog. vége van). A kérdéseket és feleleteket mindaddig ismétlik, míg a farkas minden lúdat elfog. Azután jön a kiváltás. A gazda oda megy a farkashoz s így szól:

G a z d a : Van-é kédnek így tevő ludambú? (Kezével valami jelet mutat, mit a ludak utánoznak.)

A farkas. Van ojjas. (Valamelyik lúdat a sorból kiállítja.)

Gazda: Mién ász? (Min állasz.)

Lúd: Csetényén.

Gazda: Mién lebegsz?

Lúd: Levélén.

Gazda: Ugorj égyet, de né neved. (Ekkor a lúdnak ugornia kell s egyet maga körül fordúlnia; ha elneveti magát: a farkasé marad.)

(Tinnye. Pest m.)

SZOKOLY VIKTOR.

Tánczos játék.

A lányok összefogóczkodva kerekbe ának, osztán jobbrú balrá forognák: a közepin még égy balrú jobbrá forog égyes égyedű; osztán minynyáján énekölik hogy:

Kis kácsa fürgyik, fekete tóba,
Fijáho készül Lengyelországba;
Hajlott ága hajlott, levelibe hajlott.
Gyere ide kis menyecske, ölelly, á kit szereccz.

Most égyet behúz á közepibe, osztán ott méttánczótáttá,
á méddig minynyáján így énekönek:

Eszt ölelém, eszt csókolom.
Mer régén is eszt szerettem;
Tidárom, tádárom, Sári giliczécske,
Sirgék-forgok minden sárkon
Mint ék kis madárka.
Ván még á kertembe szép szédétt rúzsá,
Májd ászt is főköttyük várasi módrá.
Zibordon, zábordon á pünkösdi rúzsá,
Iródiá kertém álatt, drága fája szivem álatt
Mán éhervádott.
Á szerőnek udvarán minden débe dobog án;
Ánnák ággyuk á léánt, ki főköti á kárgyát.
Én főkötöm kárdomot, ádd nekém á lányodot.
Iczczá lánczos, lábánczos,
Fekete fodros, fátyolos,
Itthon nem jó, másutt rossz.
Háj ki táváji bornyú.

Most á ki először á közepibe vót, kimén, osztán á játék ujra kezdögyik.

(Dorozsma.)

TAPODY.

Tánczmondokák.

Eszt a kicsid csinyád ki, A vén asszon feneke.
 S nainnyádot kiács ki! Egy kicsi hejt feteke.
 Jéruzsálém, Betlehem, Sárga rigó kendérmag,
 S édés rózsám hem-hem-hem! Jaj be kevés legén vagy!
 Istirimfi topánka, Isten lábom, ne tova,
 Hónap ményünk a bálba. Hátra van még a jova.

(Csik-Sz.-Király.)

T. NAGY IMRE.

Hogy szólnak az állatok?

L é g y: dong, dorol Vadr.
 l ó: nyerít, horkol, horkan, prűszköl.
 l ú d: gágog.
 m a c s k a: miákol, nyivákol, nyáfog, nyávog, nyarvog, fon,
 dorombol.
 m é h: dong.
 n y ú l: nyivog.
 ö k ö r: bög.
 p á v a: rí.
 p i p e: turbékol, toborékol: bugyborékol — pipe a vízben
 Vadr. 520.
 p u j k a: csivajog, csivag (csivog?) *kurakol*
 r ó k a: nyikog, csehel, csekeg.
 s a s: vijog.
 s z a m á r: ordít. *idol*
 s z a r k a: csörög, károg, köröpöl. Vadr.
 s z a r v a s: barcog.
 s z u n y o g: dűnnyög.
 t e h é n: bög, múz (gyermeknyelven), rí: a tavaji bornyát
 maga után rítta. Vadr. 318. prűnnyög, midőn bornya után esd.
 Vadr. 513.
 t ü c s ö k: csirpeleg, prűcsköl, trűcsköl, tűcsköl, czirpel.
 t y ú k: kodácsol, kotkodácsol, kotyog, karicsál, karicsol
 karál, karátyál, kirreg. Vadr. vacog a tyúk, ha róka vagy görény
 zaklatja. Vadr. 522.
 v a d d i s z n ó: lásd d i s z n ó alatt.
 v a d k á c s a: csörög.
 v a r j ú: károg.
 v e r é b: csiripel, sivol, zsibol. Vadr. 516.
 v é r c s e: visít.

E kis lajstrom csak figyelmeztetőnek van, hogy a nyelvnek
 ebbeli tüneményeit is jó lesz megvigyázni és közölni, hogy majd
 annak idejében valaki kellően feldolgozhassa, mint azt más

nyelvekben tették. Nálunk tudtommal Ludvay volt az első (és eddig egyedüli?), ki a pozsonyi Hirnök 1845. 22. sz. 88. lapon az itt közölt igék java részét Worpitznak a latin állatszavakat tartalmazó versével együtt ismertette. — A görög és latin állatszavak egész gyűjteményét közli Reifferscheid Suetoni Reliquiae 247. s köv. lapjain. (V. ö. a Bursian-féle Jahresb. I. 6. a Riese-féle Anthol. Lat. 730., 733. és 762. sz. Wackernagel, Voces variae animantium. Ein beitrage zur naturkunde und zur geschichte der sprache. Zweite vermehrte auflage. Az 1. kiad. a baseli isk. programmban jelent meg. 1867.) P. THEWREWK EMIL.

Helynevek.

Dülők. Átalfok. Árnyas. Begyür. Bakmáté. Börkös. Csukma. Csökös. Csomóföld. Dobos. Doromlás-szél. Dunaszél. Duna melletti fűzes. Erdő-alja. Eperjeshát. Fokhegye. Fehérnád. Fűzes-kert. Gara. Hidvég. Hosszuerdő. Józsa-pálé. Kovácshalma. Kökényes. Kobolya. Kisbojár. Kétágköz. Kisporong. Kis- és Nagydélő. Körtvélyesalja (Körtvés-alja is). Kálváriasik. Mórafü. Öreg porong. Patyom. Parlagrét. Papkaszálas. Sóshátalja. Szegy. Szarva. Sziget. Szilos. Táló. Tejkesziget. Tésen. Tilos. Vajas fok. Tuláti fűzes. Zátony. Güzüfok. Judásföld (a jegyző és pap birtoka, mit az urbéri elkülönítés keresztülviteleért kaptak az uradalomtól).

(Faisz.)

UJ GYÖRGY.

Güny- és ragadványnevek.

Buklé Borcsa. — Cséngér Dékány. Különböztetésül a többi Dékánytól. — Dömsödi. Kövér ember. — Dunyhó. Czigány. — Famagyar. — Féka Misa. Czigány. — Fiski. Viskről szakadt ide. — Giriny. Fiatal korában tyúkokot lopott. — Gyépén Dukony. Ez a család kint lakik a gyepen. — Gyigyó métyó rokityó. — Kényes Maris. — Kése Mánya János. Szinéről. — Kálló. Czigány. — Kupécz Jancsi. Buzával kereskedik. — Ladomér. Huszár volt Galiczia ily nevű városában. — Numéra Dukony. Első házszám alatt lakik. — Nyeski. Ezt találta mondani a feleségének e helyett: nyisd ki az ajtót. — Pap Dékány. Hat iskolát végzett és pap akart lenni. — Pivony. Pionér katona volt az apja. — Sagbarát. Tót emberke, ki mindig ezt mondta. „csak barátom” helyett. — Sánta czigány. — Szörmotring. Nagyszakállú. Tunák. Czigány. Vékony sógor. — Vak Andris.

(Magyar és Német Szőlgyén. Esztergom m.)

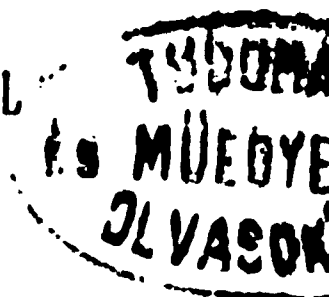
ZIBRINYI GYULA.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VII. kötet.

1878. AUGUSTUS 15.

VIII. füzet.

A „MÁS” SZÓ ÉS CSALÁDJA.

A szócsaládnak, melyet elemezni akarunk, nyelvünkben a következő tagjai vannak: *más, monnó, ma, most, majd*. Az utóbbi hármat mint időre vonatkozó szót jelentés tekintetében még most is eléggé egyező családi vonások jellemzik; az első kettő azonban mind egymástól, mind a többitől annyira elütő jelentést fejlesztett, hogy összeállításukat könnyen lehetnek kik első hallásra fejcsóválással fogadják.

Az alapjelentés, mely e család tagjait összefűzi, nem egyéb mint az egyszerű rámutatás. Ez elég világosan megvan még a *ma* és *most* szavakban, melyek határozottan „ezt” az időt jelölik.

A mi a *más* szót illeti, az ilyen jelentésű szavak sokszor fejlődnek mutató névmásból, mert a nyelv e fogalmat úgy is kifejezheti, hogy csak rámutat az „ezzel” szemben levő „amaz”-ra s az ellentétet, eltérést hozzá érti. Világosan mutatja ezt p. a finn *toinen* „más, másik”, mely a *tuo* „az, amaz” névmásnak rendes származéka. A magyar *egyéb* sem egyéb, mint az *e* névmás régibb *ede*-alakjától való comparativus. Ugyanilyen comparativus a *más* szóhoz tartozó lapp *mubbe* „más, másik”.

A m. *más* a finn *mū*-val, valamint másrészt a vogul *mōt*-val szemben, nyilván képzett tő; alapszavának megfelel maga a f. *mū* (v. ö. finn *sū*, *pū* a m. *sáj*, *sá-m* és *fa*, *fá-m* ellenében). Ez a *mū* tehát olyan egytagú, de nyújtott hangzójú névmástőnek mutatkozik, a milyen a távolra mutató *tō* (*tuo*). Képzésre nézve a m. *más* (*má-so*) szakasztott mása a f. *tpise*-nak a *tō* mutató névmástól.

A mutató s egyéb névmási rövid alaptők helyett az ugor nyelvek már nagy részben csak képzett alakokat használnak, melyekben azonban a képzők eredeti értéke már alig érezhető (általában „nyomatékosítónak” vehető föl); pl. a magyarban *az, ez* (*a-žo, e-žé*), *a-žo-n, ežé-n*; cser. *tu-do, ti-de* az, ez; finn *tä-mä* ez, (vepsä) *ku-da-ma* mely. Ilyen képzés a *más* alaptőjétől: finn *muutama* („nonnullus, quidam”, bizonytalanul mutató „ez meg ez, der oder der” = irgend einer), e h. *mū-da-ma*. Az ebbeli *mūda*-nak megfelel a vog. *mōt* (*mō-t*), v. ö. ugyancsak a vogulban *mä-t, ma-t* „mi” = oszt. *me-da, ma-da*. De a *motit* „secundus”-nak vég *t*-je már más képző, t. i. *-nt* helyett való (= er. *nd*), mely a sorszámnevek képzésére szolgál, a mint ezt világosan mutatja *motnti* (*motent-i*) *motentag*. Ez utóbbival egyező a zürj. votj. *möd, mid*-nak a *d*-je; v. ö. magy. *máso-d* (úgy mint *harma-d, negye-d* = f. *kolmande, neljände*). — A cser. *molo, mulo* (*mu-lo*) *l*-je azonos lehet az *onžo-l* (anticus, pars antica)-beli végképzővel (v. ö. mord. *vaso* és *vasolo* remotus: *vasoldo* messziről; magy. *ho-l* tő a *hol-t* [soholt, sohutt] meg *hová* [e h. *holá*]-ban). A finnben is előfordúl ezzel a cser. *molo, mulo*-val egyezőnek látszó **mola*: comp. *molemba*, mely csak pluralisban használatos: *molemmat* „ambo”, azaz tkp. „ez meg ez (*mola-*) a kettő közül (comp.)” = „mindakettő”. Hogy a f. **mola* h. régibb *mōla, mūla* vagy akár *m₁gla* vehető föl, meg kell engedni a hasonló alakgyengülés láttára, mely a *tule* „tűz” szóban bizonyúl be (szót. 242. l.).

Idáig jutván azon kérdésre bukkanunk, vajjon a régi m. **monnó** „ambo” nem szintén a *más* alapszavával magyarázható-e? Bátorít erre a votj. *mid-mid* „más-más” is, mely „ambo, uterque”-t teszen. Minthogy pedig *monnó*-ban sem pluralis (vagy akár dualis) alakot, sem comparativust nem láthatunk, a „kettőre” vonatkozás csak az „egyet” mutató szó ismétlése által lehet benne kifejezve. E szerint azt véljük, hogy *monnó* egy hajdani *mol-mol*-ból úgy változott el, hogy először dissimilatióval *molnol* támadt, a miből azután, látni való, igen könnyen válhatott *monnō*. Erre nézve érdekes, hogy az északi ugor ágba is akadt a *molo* mint mutató szó: osztB. *mol-gadl* „tegnap” („*mol*-nap”), a miben a *mol* nyilván távolra mutató, mint akkor is mikor „alius”-t jelent.

Közönséges mutató értékkel („ez”) föntartotta *más* stb. alapszavát a m. *ma* „hodie” (régén, pl. Müncheni, Bécsi cod.-ben „nunc”-ot is teszen). Mint időhatározó adverbiumnak a *ma*-nak eredetileg locativus rag kellett, a mely most elveszett-épen úgy mint a *ho* kérdő névmástövhöz tartozó *ha* „quando”-ban. Göcsejben még *mó* dívik = *ma*, s ez jóformán a *ma*-nak régibb *mol* alakjára utal, mely olyan locativusféle adverbiumnak volna tekinthető, a milyen *ho*-tól *hol* (e h. *hol-n*): azaz a viszonyrag elvesztével fönmaradtak a tök *hol*, *mol*, mely utóbbi épen az előbb fejtegetett *mol* volna.

Továbbá idevaló **most**, **mostan** „nunc”. Azt véljük, hogy egy hajdani **molost* alakot kell fölvenni, mely a mutató *mol*-tól úgy származott, mint *helyest* (*mi-helyest*), *mégest* a *hely*, *még* szóktól.

Végre a **majd**, **majdan** „mox, statim (bald, sogleich határozóban is méltán sejthetjük a *más* stb-beli mutató szót, melynek értéke itt igen közel jár a *más*-éhoz (pl. *majd*) *megadom* ezt teszi: nem mindjárt most, hanem „máskor”). Alakulása megítélésére fontosnak látszik a székely *majt*, *majtég*. Noha ezt biztosan még meg nem határozhatjuk, de annyit mégis tartunk róla: a) hogy a *majdan* nem *ma-idő*n-ből lett, a mint eddig magyarázták (valamint a *hajdan* „olim” sem *ha-idő*n-ből), hanem mint más határozók, tisztán viszonyragozással alakult (illetőleg tán közvetítő töképzéssel: -*d* v. -*t*); b) hogy viszonyragozása a lativ-féle (v. ö. a hasonló értelmű *soká*: *nemsoká* határozót).

BUDENZ JÓZSEF.

Å HANGÁTVETÉSRŐL.

Hangátvetés vagy görög szóval *metathesis* egyike a legrégebb nyelvtani műszavaknak; ép oly régi, mint a *syncope*, *ellipsis*, *paragoge* stb. kifejezések, melyekből a régi görög grammatikusoknál a szófejtésnek lassanként olyan rendszere fejlődött ki, hogy akármit akármiből magyarázhattak. Bármilyen hangváltozásnak ilyen tetszetős nevek alatt való fölszínes megengedése átöröklődött az újabb philologusokra is, úgy hogy p. a „metathesis” név

elég volt nekik olyan föltevések koczkáztatására, hogy a latin *nitor* azonos a görög *τίσσομαι* igével (holott a *nixus* igenév mutatja, hogy a latin ige töve *níc*, a görög ige *ten*, ugyanaz, mely a lat. *tendo* és *teneo* alapja), vagy hogy a latin *vaco*-t egy fölvelt görög *χάψω*-ból magyarázzák, mely annyi volna, mint *χαίνω* 'tátong'.

Nincs mit csodálni rajta, hogy az ilyen gépies hangtani magyarázatok mi hozzánk is átjöttek és tárt karokra találtak a nálunk dívott 'felsőbb' nyelvtudománynál, mely pedig ép oly pazar lelkesedéssel vesztegette erejét és idejét a másik végletre: a nyelvnek metaphysikájára vagyis elvont szellemi magyarázatára. A Magyar Nyelv Rendszere, Czuczor és Fogarasi szótára (főleg az Előszó 62. lapján), és Vass József is (a dunántúli nyelvről írt pályamunkájában) ép oly lelki nyugalommal magyaráznak mindenfélét a legtarkább hangátvetésekkel, mint akár a régi görög etymologusok vagy a mult-századbéli német philologusok. Ő nekik *czőlönk* és *kölöncz*, *csikmák* és *mácsik* tisztán 'betűáttétel' útján lettek egymásból (MNyR.); *egér* nem egyéb, mint *ürge*, mert mind a kettő olyan fürge kis állat, és *sisak* egyszerűen a latin *cassis* megfordítottja (CzF.) *); *piarcz* — figyelem! — az *ipar*-tól vette nevét, mint az *ipar* tanyája, mintegy *ipar-cz*, a *vét-ek* pedig nem más, mint *fonák tév-edés* (VJ.). Igaz, hogy a hangátvetés tüneményével senki sem foglalkozott még behatóan**); senki sem iparkodott az eseteknek nagyobb számát megrostálva összeállítani, bizonyos szempontok alá foglalni, s így meghatározni, melyek fordulnak elő valóban, melyek csak látszólag, s melyek csak a felsőbb nyelvtudomány képzeletében.

Annyi bizonyos, hogy vannak hangátvetések. Mindenki tudja, hogy a *kanalat kalánnak* is nevezik, hogy a *kehely*

*) Mintha csak a latinra és magyarra akarnák alkalmazni Guichard uram elméletét, a ki azt mondta, hogy: a hébert jobbról balra írják, a görögöt balról jobbra, tehát a görög szavakat úgy lehet visszavezetni a héberre, hogy emezt egyszerűen balról jobb felé olvassuk (l. Müller M. fölv. 120.).

**) Még a német nyelvtudományban sem; Sievers (Grundz. der Lautphysiologie 140.) megvallja: Für die hierbei auftretenden grossen abnormitäten ist noch kein bestimmtes gesetz gefunden.

régente *kelyeh* volt, s hogy ezt a *kelyh*-et a németektől kaptuk (*kelch*). Különös dolog, de kétségtelen, hogy némely esetekben a szóban meglevő hangok sorrendje megváltozik. Mintha csak megelégednék a nyelv azon általános benyomás megőrzésével, melyet az illető hangoknak együtt-hallása fülünkre gyakorol, s mintha csupán ezen általános benyomáshoz kötné a szónak jelentését, s erre nézve mellékesnek tartaná azt, hogy ama hangok mindig pontosan azon rendben térjenek vissza. Látni fogjuk azonban, hogy némely esetekben lehetséges a hangátvetést, hogy úgy mondjam, észszerű okokra visszavinni. De tartsunk sort és lássuk rendszeres egymásutánban az eseteket. Ezek a magyarban valóban oly tekintélyes számmal vannak, minőt alig lehetne kezünk ügyében levő bármely más nyelvből összeállítanunk, csak hogy nyelvünkben ez átvetések nagyobb részt a nyelvéletnek legújabb korszakában keletkeztek, s p. a rokon nyelvekkel való hasonlításban csekélyebb jelentőségűek. Tekintetbe fogjuk venni mindenütt más nyelveknek hasonló példáit, különösen az ugor, szláv, germán nyelvekből és a görögből.

Az összes hangátvetéseket két főosztályra oszthatjuk: t. i. vagy két mássalhangzó cserél helyet egymással, p. *eszrény: erszény*, vagy pedig mássalhangzó magánhangzóval cserél helyet, p. *paprika: papirka*. Egy harmadik osztályt képeznének azon esetek, melyekben két magánhangzó cserél helyet egymással (minő talán a görögben az, hogy *πολι-ες* helyett *πόλεις* a többes szám, s a régi latinban *omni-es* helyett *omneis*, vagy a finnben, hogy az ó-északi *fnjóskr*-ből Thomsen 137. l. szerint *nuiski* lett, vagy a svéd *njugg*-ból *nuiva*?); de ez a magyarban nem fordul elő.

A) Ha két mássalhangzó cserél helyet, megint több eset lehetséges: vagy közvetetlen szomszédjai egymásnak e mássalhangzók, vagy van köztük egy magánhangzó, vagy végre még messzebb állanak egymástól.

I. Közvetetlen szomszédságban álló két mássalhangzó a következő esetekben szokott helyet cserélni:

1. Leggyakrabban, ha néma hang után orrhang (leginkább *n*) vagy folyékony (leginkább *r*) következik; az ilyen hangcsoportokon szeret a magyar nyelv változtatni, úgy hogy a néma hang hátra ugrik; így lesz

dn—nd: a szlávsgból átvett *lednék* (*lednik* Mikl. 420. sz. *) többnyire *lendék*-nak hangzik (MNY. II. 413., V. 88., *lödök* Ny. III. 565.) | szintúgy mondunk **szélédnek* helyett (**slédinikū* Mikl.) *széléndék*-et vagy *szélindék*-et | **szarádnok* helyett pedig *szarándok*-ot, *zarándok*-ot;

gn—ng: *bangita* lett a lengyel *bagnita*-ból (Dankovszky; így a finn *tynkä*, **tyngä* szót **tyg-nä*-re viszi vissza Bud. 241. sz.);

dm—md, és az orrhang hasonulásával *nd*: így lett *padmaly*-ból *pandal* T. ||

gr—rg: *bögre* helyett *börge* van Ny. V. 263.: mázos a börgéje: fősvény, ki keveset főz | fontosabb és régibb változás az, melyet a *terjed* szóban látunk; ez egy ugor *tegre*-igéből származik (Bud. 220. sz.), s ebből átvetéssel valószínűleg előbb **terged* lett, s aztán a szabályos *g : j* változással *terjed*;

dr—rd: a szláv *otročič*-ből (Mikl. 543. sz.) **odrosics* (az *r* miatt lágyult *d*-vel), aztán *ordosics*;

pr—rp: *törpe* e h. **töpre* Bud. (így van a finnben egymás mellett *höplä* és *hölppä*);

gl—lg: egyike a régibb átvetéseknek; a *toll* szónak ugor alakja **togolo* volt s ezt legjobban megőrizte az osztják *togol*; a legtöbb nyelvben azonban átvetés történt, úgy hogy **toglo* helyett a mordvinban *tolga* van, a cseremiszen *calko*, a finnben *sulka* s a lappban *tolke*; a magyarban is **tolga*-lett belőle, csak hogy ebből aztán a szabályos *g : v* változással *tolva*-lett; ezt a tőt látjuk még ebben a székely szóban: a seregéjfiak *megtolvasodtak*, Kriza 431.; végre hasonulással állott elő a legújabb alak: *tolla*- | ez valószínűvé teszi, hogy a *hallad*, *hull*, *kullog* igék alapszava, az ugor **kuglo*-, a magyarban ugyanolyan változásokon ment át, mint a *toll*, vagyis, hogy előbb átvetés történt, aztán hasonulás (v. ö. Bud. 82. l.); itt is a

*) Mikl. = Miklošich, slav. elemente im magy. — MNY. = Magyar Nyelvészet. — Ny. = Nyelvőr. — T. = Tájszótár. — Bud. = Budenz összehas. szótára.

mordvin *kolgi-*, a finn *kulge-*, s a lapp *kolke* ugyanolyan átvetést mutatnak, s az eredeti alakot itt is az osztják őrizte meg legtisztábban a *χugl-*, *χugol-* igében | végre valószínű, hogy az ugor **sogo* igétől származó m. *szalad* is ugyanazon változásokon ment át: **szaglad*, **szalgad*, **szalvad*, **szallad*;

?*dl—rd* (egyúttal az *l*-nek *r*-re változásával): *vedlik* h. néhol *verdik*; kétes, vajjon ez amabból lett-e, mert a *dl* hangcsoportot különben szereti nyelvünk, vagy legföllebb *ll*-re változtatja; azonfölül *verdik* tehet annyit, hogy mintegy kivergődik bőréből.

Sokkal ritkább a megfordított eljárás, t. i. hogy oly csoport szenved átvetést, melyben elül van az orrhang vagy a folyékony, és hátul a néma:

nd—dn: *gadnár* van *gantár* mellett, mely a német *ganter*-ből lett; csak hogy a németben is van már *gantner*, s a *gadnár* ebből válhatott (l. fönt 105. l.);

(*ng—gn* változást mutat a lapp *jägñe* szó, a másik lapp nyelvjárásban *jeñ*, azaz *jeng*, és *jegna* = ugor *jenge-*, m. *jég*; de lehet, hogy a lappban a végszótagban már képző elem rejlik);

rb—br: *orbánczos* h. *obránczos* van Népk. Gy. I. 72.;

rt—tr: a *fetreng* szónak valószínűleg *ferteng* az eredetibb alakja, mely a *ferde*, *fergeteg* szavakkal volna egytövű (így mondják az olaszban is Cortona [Croton] városát Cotrone-nak);

ld—dl: Esztergomban a *pult*-ot *pudli*-nak mondják.

2. Sokszor beáll az átvetés az olyan hangcsoportnál, melynek első tagja fúvó hang, második tagja pedig orrhang vagy folyékony; különösen a *hm*, *hn*, *hr*, *hl*, csoportokat nem szereti nyelvünk s így kerüli el:

hm—mh: a *vehem* szó származékainak így kellene lenni: *vehmes*, *vehmek*, *vehmet*; e h. azt mondjuk *vemhes*, *vemhek*, *vemhet* (a *vehme* szót nem meglevő alak gyanánt említi Kresz., mint Szarvas hiszi Ny. III. 53o., hanem csak magyarázatúl, mint fölteendő régibb alakot) | a szláv *luhma*, *lehmo* szóban nyelvünk egyrészt úgy könnyített a csoporton, hogy közbeszúrta magánhangzóval *lohomát* mondott, másrészt úgy, hogy az átvetést alkalmazta: *lomha*;

hn—nh, hny—nyh: a szláv *duhna* szóban szintén kétféleképp került el a kelletlen csoportot: egyrészt úgy, hogy hasonulással *dunnát* csinált belőle (mint *vihña*-ból *vinnyét*), másrészt úgy, hogy az átvetést hajtotta végbe: *dunha, dunyha* | ugyanilyen könnyítő átvetés történt a szl. *konyha* szóban | a Müncheneri codex *ehnyéjt* szava mai nyelvünkben így hangzik: *enyhít* | a *tohnya* szó (összevonva *túnya, tunya*) ilyen alakokban is fordul elő: *donyha* MNy. VI. 321., és *tonyhó* Krizánál; az utóbbiak kétségtől egy összevont **tohnya* alakból lettek | (a finnben ellenkezőleg nagyon kedvelt hangcsoport a *hn*, s erre nézve számos példát állít össze Bud. 572. l.; sőt a karéliai finn nyelvjárásban az *nh*-ből is *hn* lesz, p. *vanha*-ból *vahna, tanhua*-ból *tahnua*; Genetz, Karelische Lautlehre 21. l.)

hr—rh: a *teher* szónak eredetileg **tegere-* a töve, s ezt a rokon nyelvek közül legszebben az osztják *tāgerl* bizonyítja Bud.; később *tehere-* lett belőle s összevonva *tehere*; ebből aztán mulhatatlanul a mai *terhe* lett: *terhe-l, terhe-s, terhe-t*; s ezen származékok hangalakja valószínűleg befolyt arra is, hogy a ragtalan *teher*-nek is keletkezett egy mellékalakja: *tereh* (ill. *terh* is, p. Tinódinál, Ny. V. 414., és Kisfal. S. bold. szer. 145. d., kes. szer. 52. 62. d.) | (a karéliai nyelvjárás itt is a megfordított rendet kedveli, úgy hogy *tarha* helyett azt mondja: *tahra*, u. o.)

hl—lh, hly—lyh: a *felhő* szót Budenz eredetibb **fehlő*-ből magyarázza | a német *kachel* szó *kaholy* alakot öltött a magyarban, de másik, általánosabb alakját szláv közvetéssel kaptuk (illyr *kahla*), s ebből átvetéssel lett a *kályha* | a *pehely* szónak (szerb *pahalj*, Mikl. 546.) ragos alakjaiban azelőtt *pehlye-* lehetett a tö, most *pelyhe-t* mondunk | (hasonló módon lett a lapp nyelvben az átvett finn *kihla* szóból *gilhe*);

szr—rsz: az *erszény* szónak még a Tájszótárban megvan régibb *eszrény* alakja; eredetére nézve l. Thewrewk E. A helyes magy. | *nyöszörög* helyett van *nyörszög* is, talán **nyöszrög*-ből;

(*cr—rc* változást mutat a lapp a *viercca* szóban, mely az ó-északi *veðr*-ből lett, tehát régebben minden esetre **viecra* volt).

(Az ide tartozó hangcsoportok közül különösen az

szokott más nyelvekben gyakran metathesist szenvedni, melyben *v* és *r* van együtt. Némely nyelvek e hangokat inkább az *rv* rendben szeretik, mások meg inkább megfordítva. A lapp és a vogul itt a magyar nyelv hajlamával találkozik, mert mind a kettő a folyékony hangot teszi előre: a finn *seura*-ból a lappban *särvve* lett; az ó-északi *hafr*, mely még a svéd-lapp nyelvjárásban *habres*, a finn-lappban *harves* alakot öltött; a svéd *skaf*-ból pedig *skalvve* lett | a vogulban a tehernek *tavrit* helyett *tarvit* a neve | a bolgár nyelvben *gavran*-ból *garvan* lett. Viszont a diphthongusokkal bővelkedő finn és görög még az *rv*-ből is *vr*-et csinál s aztán a *v*-t a megelőző magánhangzóval kettős hanggá olvasztja össze: a finn *tärvää* 'rontani' igéből származó *tärvio* 'romlás' mellett van *taurio* is; e h. **tavrio*; *kirvo*-ból lett **kivro*, *kiuru* | a görögben az eredeti **νέρων*-ból, melylyel egyezik a latin *nervus*, **νέρων* s aztán *νεῦρον* lett; szintúgy lett a latin *salve* helyett a görögben *οὔλε*; és a γόνυ többese pedig γόννα, γόνφα helyett **γόννα*, *γούνα*.)

3. Orrhangból és folyékony hangból álló csoportban is történik néha efféle változás:

ml—lm, mly—lym: a *semlyék*-et a székelység *selymék*-nek mondja T. s már egy 1261-diki oklevélben van *selmékös* e h. *semlyékes*, Ny. VII. 270. l. | *zsēmlye* helyett van *zsēlyme* Ny. V. 220. | e szerint a *homlok* szó *ml*-je nem igen felelhet meg a finn *kulma* *lm*-jének, mint Hunfalvy gondolja Ny. III. 203., mert nyelvünk inkább a *homlok*-ból csinált volna *holmok*-ot, mintsem ebből amazt; s csakugyan, talán a T.-beli *hornyok* 'ránczos homlok' ilyen átvetéssel lett a *homlok*-ból, egyszersmind a *horny* szó befolyása alatt | az nagyon is kétes, vajjon *elme* **emlé*-ből lett-e, mint a MNyR. tény gyanánt közli;

mr—rm: *gyomrom* helyett *gyormom* van Ny. V. 64. | jelentős körülmény, hogy a *körmed* ige mellett hasonló jelentéssel van *kömörödik* Ny. I. 280., *gömörödik* IV. 44., sőt *gömöjödik*, azaz *gömölyödik*, **gömölödik* IV. 329., úgy hogy nagyon valószínű, hogy *körmed* átvetéssel lett ebből: **kömred*; alapszónak *kömö*- mutatkozik, s ennek hangjai valóban pontosan megfelelnek a finn *kylmä* szónak és rokonainak, melyekkel Budenz a m. *körmed* igét régibb

Szóegyezéseiben összeállította; ezekhez akkor természetesen nem lehet köze a finn *kermä* szónak, melylyel most állítja össze szótárában a *körmed*-et.

4. Két fúvó hangból álló csoport megfordítása egészen rendszeresen beáll a székelyeknél egy esetben, midőn t. i.

szj—jsz-re változik, és

zj—jz-re; a példákat összeállítva l. Ny. VI. 449.; az ott említettekhez egy érdekes példát nyujt még a hétfalusi nyelvjárás, melyből Ny. V. 330. ezt közlik: *híza* (azaz **hojza*) = *hozza* (azaz **hozja*).

5. Ha néma hang sziszegővel kerül össze, nyelvünk nagyon szereti a sziszegőt előre vetni. (Vannak nyelvek, melyek épen ellenkezőleg p. az *sk*, *sp* csoportokat szokták megfordítani, úgy hogy a néma hang kerül előre; így a finnben az *sk* gyakorító képző helyett sokszor *ks*-et találunk: *asuskele*- és *asuksele*-, *uiskele*- és *uiksele*- stb., továbbá *sääski* és *sääksi*; a görögben *ἰσός* felel meg a latin *viscus*-nak; az angolszászban *fiscas* helyett *fixas* van (= *piscis*) és *väsp* helyett *väps*; ez németül *wespe*, latinul *vespa*, de litvánul megint *vapsà* és ófölném. *wefsa*.) — Ide tartozó esetek:

ksz—szk: a német *wachs* Dunántúl még néhol *viaksz*, de különben *viaszk*, *viaszkos* lett belőle, s aztán rövidítve *viasz* | *suviksz* helyett *subiczkot* és *subiczkolást* mondanak; rövidítve *subicz* Ny. II. 185. | *taraxacum*-ból *taraczk* lett | (nem érdektelen, hogy egy kis gyermeket hallottam beszéd közben megbotlani s így szólani: *nem szüszkégsz*, e h. *nem szükségés*);

kcz—czk: a lectio azelőtt magyarul *lecke* volt (p. a Debreczeni legendás könyvben), most *leczke*;

gz—zg: *lélégzet* helyett *lélézet* Ny. IV. 426.;

ks—sk: *hágosó*, *hágsó*, *háksó* helyett *háskó*-t mondanak Dunán túl, l. T. | *paksaméta* h. *paskaméta* Ny. I. 331. | a tót *lokša*, mely német nyelvjárásban is megvan (*loksche*), a magyarban is néha *laksa*, p. Ny. V. 472., 474., T. de általános helyette a *laska* | (a *puska* szóban ugyanilyen metathesis van, csak hogy ezt már az a nyelv hajtotta végre, melyből

kaptuk a szót, t. i. a szlovén, mely a német *büchse* szót *pukša* alakban vette át, de ebből *puška*-t is csinált);

kcs—csk: *faragcsál*, *farakcsál* mellett van *faracskál*, *faricskál* | *rágcsál* mellett *rácskál* NyKözl. III. 12. | *hágcsó* mellett *hácskó*, Göcs. MNy. V. 87. | *zsakcsó* (Döbr. c.) h. most *zsacskó*, *zacskó* | *gyermekcse* mellett van *gyermecske* (p. Mélotainál, Ny. VI. 360., *gyermöcske* Debr. leg. 135.) és *gyerecske* Ny. VII. 40.; szintűgy *fazékcsa* helyett *fazécska* (Ny. I. 455., VI. 134., Népk. Gy. I. 431.); de lehet, hogy itt csak rövidítéssel van dolgunk, e h. *gyermekecske*, *fazé-kacska* | *szökcső*, *szökcse* és *szöcskő*, *szöcske* is van egymás mellett;

dz—zd: *bodza* h. *bozda* van közölve Somogyból! Ny. III. 140. (ugyanolyan metathesis, mint a görög aiol nyelv-járásé, melyben rendes dolog, hogy ζ azaz dz helyett σδ van, azaz zd: σφίζω h. σφίσδω, ζυγόν h. σδυγόν stb.).

6. Legritkább az az eset, hogy két szomszéd néma cserél helyet:

kt—tk: *doktor* h. van *datkor* Krizánál 426. | *rögtön* h. hallottam egyszer Somogyban azt, hogy *rötkön*;

?*pk—kp*: *sikma* Ny. V. 473. = *sipka*, **sikpa*?

II. Az eddigieknél jóformán még számosabbak azok az esetek, melyekben a két mássalhangzónak egy köz tük álló magánhangzót kell átugrani, hogy egymással helyet cserélhessenek. Itt is főleg folyékony és orrhangokkal van dolgunk, de már nagyobb mértékben lép föl a némák metathesise is.

1. Legismeretesebbek itt azok a példák, melyekben a folyékonyak egymással vagy az orrhangokkal cserélnek helyet. S ez legkönnyebben is érthető, mert ezek a hangok oly közel rokonai egymásnak, hogy különben is nagyon gyakran váltakoznak. Csak néhány példát idézünk ezen hangváltozásokra: *l-r*: *Elzsébet* *Erzsébet*, *nyoszoló* *nyoszoru*, *vőfély* *vőfēr* | *r-l*: *páncér* *páncél*, *ronda* *londa* || *n-l*: *hanem* *hanom* *halom*, *timnőcz* *tömlőcz* | *l-n*: *légely* *négely*, *Lőrincz* *Nőrincz*, *sül* *sündisznó* || *r-n*: *dezertor* *dezentor* Ny. IV. 477., *mingyárt* *mingyánt* III. 512. || *n-m*: *nádra* *mádra*, *svadron* *svadrom* | *m-n*: *mevet* *nevet*, *pemete* *penete*. Csak az ajakhangú *m*-el nem váltakoznak a folyékonyak, mert ezek a

foghangok sorához tartoznak; s íme az *m* és *l* vagy *r* és *m* hangok metathesisben sem válthatják föl egymást, ha magánhangzó van köztük. Ez a körülmény még valószínűbbé teszi azt a véleményt, hogy az itt tárgyalandó átvetésekben valóságos hangváltozásokkal van dolgunk. Vagyis: ha **káprál* helyett *káplár*-t mondunk, tulajdonképp az történik, hogy az *r l*-re változik, (úgy hogy *káplál* volna, mint *rékli* h. van *lékle* Ny. IV. 521., *lorbeer* h. *lülbör*, és *paragrafus* h. *palaglafos*, Kriza 167.), a szóvégi *l* helyett pedig viszont *r*-et ejtünk. Ép úgy: ha *kanál* helyett azt mondjuk *kalán*, akkor mintha előbb *kanán* lenne belőle (mint *Lőrincz* h. *Nőrinicz*, Kriza 386.), s ebből aztán mintegy vissza való dissimilatióval *kalán* (mint *Anton* h. *Antal*). — Példák:

l-r-r-l: *kolera* helyett nagyon közönséges *korela* MNy. V. 87. | szintűgy *kalaráb* helyett *karaláb* | Klára mellett *Krála* is járja Czeegléden | (így mondanak a tótok néhol *kolár* helyett mindig *korál*-t; *pluralis* helyett *prularis*-t is hallhatni, s itt is látjuk a hangváltozással való magyarázat czélszerűségét, mert melyik *l*-el cserélt itt helyet az *r*? avagy cserélhet-e egyszerre mindakettővel?)

r-l-l-r: az eredeti **káprál* (*corporál*, *caporál*) helyett *káplár*-t mondunk | *korál* helyett általános a *kaláris* | *petróleum* mellett van *petlóreum* Ny. V. 331. | *róla* helyett Őrségben *léra* | *vásárállás* helyett Veszprémbe *vásálárás* ||

n-l-l-n: *kanál* az eredetibb alak, l. Bud., de nagyon elterjedt a *kalán* is (*kalanait* Népk. Gy. II. 396.) | *csalán*-nak is úgy látszik *csanál* az eredeti alakja, csak hogy itt az újabbik alak az általánosabb használatú, ámbár a másik is elég elterjedt még: van *csanál* Ny. IV. 71., 175., *csonál*, *csona*, *csinál* 425., és van három *Csanálos* nevű helység; családnév is van *Csanálossy* u. o. 71.; az átvetések *csalán* alakhoz pedig még a következők tartoznak: *csollán*, *csóvány* u. o. 175., 235., *csiján*, Kriza, *csián*, *csihán* Ny. IV. 561., Kriza 472. (sőt CzF. szerint a Nádor codexben *csalah* is van): valóságos kameleon szó! | *kanális* helyett *kalánis* Ny. VI. 272. | *tercenalla* és *tarcenel* h. *tarcolán* V. 159., 160., 207. | (a finnek a *nilja* 'nyál' szót *linja*-nak is mondják);

l-n-n-l: *alanos* (*aranyos*) h. a dajkaszók közt *alanos*

III. 475. | (a finnben a svéd *lunk*-ból *nulka* lett; hasonló metathesis történt a lapp *snaldo* szóban, Alqvist, Kulturw. 23.) ||

r-ny—ny-r: **kerény*-ből lett a *kenyér*, l. Bud. | a *tenyér* szót is *terény*-ből magyarázták, MNyR. | **karanyodik*, **karanyít* (székely *karamodik*, *karamít*) helyett is azt mondjuk: *kanyarodik*, *kanyarít*, l. Bud. | a *kanyaró* szót **karanyó*-ból magyarázta Vass J. MNy. V. 87. de elégséges alap nélkül |

ny-r—r-ny áttétel volna a *görönyű* szóban, melyet *gyönyörű* helyett közöl a T. Gömörből ||

n-m—m-n: *csaknem* helyett *csakmen* T. (ép így van a cseremiszen *tunem*- h. *tumen*-, Bud. 179. l.; a szlovénban *senjem* h. *semen*; viszont a szerbben és kisoroszbán *monastir* h. *namastir*, *monysto* h. *namysto*).

2. Folyékony és néma hangok cserélnek helyet egymással a következő esetekben:

b-l—l-b: ismeretes és nagyon elterjedt jelenség, hogy *kebele* helyett azt mondják *kelebe* (Dunán túl MNy. V. 87., Borsodban Ny. IV. 43. Egerben VI. 381., *gelebem* Biharban IV. 44.);

l-b—b-l: *ölibe* helyett egy kis lánykáról hallottam, hogy azt mondta *öbile* | a rendes *galyabít* mellett van *gabalyít* (nincs műszerük, „a mivel tanyát gabalyíthatnának“ BSzemle III. 182.) és *gabajít* is | *labirint*-ből mintegy kettős metathesissel lett *baralint* (tájszó, Ball.), mintha előbb *balarint* lett volna belőle | hogy *libeg* és *billeg* azonosak volnának (CzF. előszó 63.), annak semmi alapja |

? *p-l—l-p*: *palacsinta* helyett *lapacsintát* is mondanak; ez azonban inkább népetymologia, mely a tárgyának lapos-sága miatt állott be ||

l-d—d-l: *kaloda* helyett *kadola* is van MA.-nál (az oroszban fordítva *doloni*-ből *lodon* lett);

l-gy—gy-l: *elvegyít—elegyít—egyelít* ||

l-g—g-l: *vigály* és *vigályos* nyesett, ritkított erdőt jelent, s van *vigályos sárga*, *vigályos zöld* is, e h. *világos*;

(*k-l—l-k*: *kalapos* helyett *lakapos*-t mondott az említett leányka) ||

g-r—r-g: *ugorni* helyett megbízható gyűjtő közöl

egy *urogni* alakot Fehér megyéből Ny. IV. 45. | *rög-öt* a *gör* (*göröngy*) szó változatának tartja a MNyR.;

? *r-k—k-r*: *varacskos* béka helyett *vakarcsos* talán inkább a népetymologia játéka (mert olyan, mintha föl volna vakarva a háta) Ny. I. 333.

Orrhang némával ilyenkor nem igen szenved átvetést. Van azonban egy — s ép azért feltűnő — eset, melyben *n-t* helyett *t-n* lép föl: t. i. *tenevér* vagy *denevér* közvetetlen egy szláv *netopir* alak változata, mint Edelsbacher kifejti Ny. V. 154.

3. Nem ritkán cserél lakást folyékony hanggal a második szomszédban levő fúvó:

l-v—v-l: *eleven* helyett *evelen* MNy. V. 87., Ny. VII. 35. *megevelenődik* Debr. leg. k.

v-l—l-v: *gavallér* h. *galyavér*, gömöri szó T. ||

r-v—v-r: *kerevet* helyett *keveret* van Ráday naplójában 1709. (Tudománytár 1841. II. 181.);

v-r—r-v: *higviricz* h. *higrivicze* is Leschkánál ||

j-l—lj: *jelen—lejen* T. | *viola*, *vijola* ~ *vilója* T. Ny. II. 240. 429 | *bival bial*, *bijal* — *bilaj* 475 ||

ly-h—h-ly: *kelyeh* helyett most *kehely*;

h-ly—ly-h: *pehely* helyett *pili* T. Ny. II. 521., talán **pilih*-ből ||

h-r—r-h: *teher* h. *tereh*, l. fönt | a *hörög* és *röhög* igéket egynek veszik CzF. el. 63., de ilyen hangutánzó szavaknál nem igen lehet tudni, ha valóban változatai-e egymásnak ||

l-žs—žs-l: *malozsa—mažsola* (ép így lett a szlovénban *lužica*-ból **žulica*, *žlica*);

ž-r—r-ž: *pažarló* h. *parázló* van Ny. IV. 377.

Orrhang és fúvó cseréjére is van egy-két példa (folyékony olvasás közben hallottam valakitől ezt: *föilirásnál* e h. *föilirásánál*):

m-s—s-m: *mosolyog* — *somojog* T. Ny. III. 30. (így van a szlovénban egymás mellett *sū-mižariti* és *po-žimariti*, s u. o. *mežim* h. **žemim*, *žmim*);

cs-n—m-cs (egyúttal *n : m* változással) van a *csenevész* helyett előforduló *mecsevész* szóban.

4. Két különböző fúvó hang ritkán cserél helyet:

cs-f—f-cs: *facsar* mellett nem csak *csavar* van, hanem *csafar* is, p. hideg tekintetet csafartam ki (azaz: facsartam ki, erőtettem arczomra) Kárm. Fanni XXXIX.; Szilágy megyében *csavarog* helyett is mondják, hogy *facsarog*;

s-v—v-s cserét vettek föl a *sivít* és *visít* szavakban, de itt nem csak azért kétes a dolog, mert hangutánzó, hanem azért is, mert mindeniknek külön rokonsága van: *sivít*, *sűvölt*, *sí*, *sikat* | *visít*, *visong*, *viong*, *víjjog*, *víkotol* stb;

s-h—h-s: *husáng* mellett van *suháng* F. s ez bizonyosan az eredeti alak, mert a Balatonnál *suhatag*-nak is mondják, s összefügg a *suhintással*.

5. Sokkal gyakoribb eset az eddigieknél az, hogy néma és fúvó hang cserél helyet, s ilyenkor mindig a fúvó hang kerül előre:

p-sz—sz-p: a *peszércze* gombának röviden *pesze* a neve, és *szepe* is Ny. III. 543.;

p-cs—cs-p: a szláv *pečírka* a magyarban is megvan *pecsérke* alakban, Ny. III. 543., de rendesen *csiperke* gombának nevezik (a szlovénban is *būčela*: **čubela*: *čbela*);

b-c—c-b: *bicsaklik*, *biczaklik* mellett van ugyanolyan jelentéssel *czibaklik*, és *czibak*, ficzomodott, ide-oda hajladozó; így van *biczeg* mellett a székely *czibikel* ||

t-sz—sz-t: *tűsző* helyett *szűtyő* Ny. V. 36.;

t-cs—cs-t: *patacs* (*pipacs*) mellett *pacsat* I. 331. ||

k-cs—cs-k: *kocsány* helyett *csokány* III. 524., VI. 472. | *csekély* nem a *kicsi* szóból lett, mint CzF. hiszik, mert amannak ettől független származása van, l. Bud. | szerencsétlen gondolat volt Vass Jtől, a *kúcs* szót a *csuk* igével hozni kapcsolatba, mert *kulcs* = szl. *kluč*;

g-cs—cs-g: valószínű, hogy *csög* csak a *göcs* szó mellékalakja;

g-ʒs—ʒs-g: *guzsorodik* *ʒsugorodik* MNyR.

Látjuk, hogy a fúvók közül csak a foghangok szerepelnek itt, vagyis az úgyn. *sziszegők*. Nem lehet tehát a *vét* és *tév*-ed igéket azonosítani, mint tették; s nem lehetne p. egynek venni a jelentésükben és hangzásukban annyira találkozó *kőfny* és *főkény* szavakat, ha nem sej-

tenők is, hogy az első a *kelevény*-ből van összevonva, s ha nem ismernők is a másodiknak általánosabb *fekély* alakját.

6. Még gyakoribb az a jelenség, hogy két néma hang cserél helyet egymással, s e cserét megint ép úgy foghatjuk föl, mint az 1. pontban a folyékonyak metathesisét. Nagyon sok példánk van arra, hogy a különböző organumokkal ejtett némák egymást helyettesítik. Csak egy-egy példát idézünk: *g—d: sugár sudár* || *d—g: paprád paprág* | *k—t: pamuk pamut* | *t—k: ötlik öklik* Ny. II. 93. || *g—b: ugorka uborka* | *b—g: küszöb küszög* | *k—p: köszméte pöszméte* | *p—k: paplan paklan* || *d—b: denerér benerér* Ny. II. 422. | *b—d: zabarja zadargya* II. 466. | *t—p: tippan pippany* VI. 325. | *p—t: csipke csütke* IV. 42. Ha tehát p. *bögre* helyett *göbrét* mondanak, olybá vehetjük, mintha a *b* *g*-re változott volna, a *g* meg *b*-re. Ezt a fölfogást hathatósan támogatja az a körülmény, hogy a szóban forgó metathesis csak két kemény, vagy két lágy hang közt szokott megtörténni, úgy hogy p nem fordul elő, hogy k b-vel, vagy hogy d p-vel cserélne, de igenis az, hogy k p-vel vagy d b-vel vált helyet (már e szerint sem lehet igazuk CzF.-nak, mikor a *gyík* és *kígyó* szavakat egynek veszik). Azon ritka esetekben azonban, midőn csakugyan egy lágy és egy kemény hanggal történik ilyen átvetésféle: a keménység és a lágyság megmarad a maga eredeti helyén. P. *térdepel* helyett azt mondják *térbetel*: nyilván úgy, hogy a *d* *b*-re változik, a *p* pedig *t*-re (tehát csak annyi történik, hogy a második szótagban a fogak helyett az ajakkal articulálunk, a harmadikban viszont az ajak helyett a fogakkal); mert ha valóságos átvetés történnék, akkor *térdepel* helyett az új alak *térpedel* volna, nem mint valóban van: *térbetel*. Szakasztott ilyen csere van a *tegnap* helyett előforduló *tebnak* szóban T., csak hogy itt torokhanggal és ajakhanggal van dolgunk. Beszéd közben némi figyelemmel elég ilyen elvétett kiejtést lehet hallani; kettőt jegyeztem föl magamnak így: *bököd* helyett egyszer ezt hallottam: *bötög*; máskor meg *békében* helyett: *gépében*. (V. ö. még: *Karthago* = *Καρχηδών*). Érdekes azonban, hogy néhány esetben épen keménységet

cseréli el egymással a két szomszéd mássalhangzó; így van p. *hebetel* (Ny. IV. 330.) helyett *hepedel* (II. 136.); a baka azt mondja: *beteg* voltam, a helyett hogy *bedeck* volt; ilyen viszony van a *közép* és *küszöb* szavak közt; hogy azonban a *dóka tóga-e* (CzF.), az legalább is kétséges. A görögben is van *Χαλκηδών-Καλχηδών.*) — Lássuk már most a metathesisnek látszókat:

g-d—d-g: *hegedű hedegű* MNy. V. 87., Pap pal. XIX.;

k-t—t-k cserét vesznek föl CzF. a *tokló* szóban, mely szerintük annyi volna, mint *‚kotle bárány‘*! eltekintve attól, hogy jelentés dolgában sem szerencsés ötlet, tudjuk, hogy *tokló* a törökségből került hozzánk; (a finnben van *viikate* h. *viitake*);

t-k—k-t: az eredetibb *feteke* helyett, mely most is megvan (p. MNy. V. 87., Ny. IV. 93.), az általános újabb alak *fekete* | *isztikél iszkitél* Kriza | *katroc* azonban nem **takaróc*-ból lett (Vass J.), hanem a szláv *katrče*-ből ||

b-g—g-b: *bögre göbre* | *buga guba* Kriza;

k-p—p-k: *köp pök* | szl. *biškup*: *pispék, püspök* | *eszkápa*: *eszpáka* MNyR. | (a latin *specto* = görög *σέπτο*) ||

b-d—d-b csere van e párokban: *bödön* és *döbön*, *debenka*; *bodon* és *dobonka* Ny. VII. 42.; de a csere már a szlávtságban állott be, melynek közvetítésével e szót németből kaptuk (szlovén *bedenj* és *debanca*);

p-t—t-p: *pótol* helyett van *tópol* Ny. II. 425., V. 182. | (a finnben viszont *typerä* mellett van *pyterä*, és **topilas* [észt *tobi*] helyett *potilas*).

III. Az is előfordul néha, hogy a helyet cserélő mássalhangzók még távolabb voltak egymáshoz.

1. Többnyire egy magánhangzó s egy mássalhangzó van köztük (e közbeeső mássalhangzó leginkább *r* vagy *n*):

a) két folyékony cserél egymással, vagy folyékony cserél orrhanggal (mint II. 1. és épen úgy magyarázandó, t. i. kettős hangváltozásból) *létra* — *rétlya* Ny. V. 474. | *lutri* — *rutlyia*, palócz Ny. VI. 466. | (így van a spanyolban *miraculum*, **miraglo* helyett *milagro*) || *penész* a szláv *plésen*-ből van, s ezt az alakot híven megőrizte a nyelvjárási *piliszye*: Veszprémben *piliszyés* helyett metathesisel azt mondják: *penészlész* ‚penészes‘ |

karmanádli helyett *karmaládnyi*, Kelemen, Koszorú az alf. vadvir. 228. | (így van a finnben *manttila* helyett *malttina*);

b) orrhang és fúvó (mint II. 3.): *morzsa*, *morzsol* mellett Dunán túl *zsurma*, *zsurmol* (hasonló metathesissel különböznek egymástól a görög *μόρφη* s a latin *forma*) || *vakmerő* — *makverő* (ép így van a kisoroszban *medvid* — *vedmid*);

c) néma és fúvó (mint II. 5.): *boncz* — *czomb* (ugyanezen jelentéssel van még az orrhang nélkül: *bucz*, *buczi* — *czobók*);

d) két néma (mint II. 6. és ép úgy magyarázandó kettős hangváltozással): *kürt*-ből lett *türk*, *türök* (Szabó D. és Sándor I.; *türköl* = *kürtöl* Ny. I. 333.), s ebből aztán *tülök*, melyet még Kresznerics nem említ; az utóbbiakból lett még *csürök* és *csülök*, úgy hogy a *t*-ből *cs* lett, mint egy más jelentésű *csülök*-ben, mely a szíjat jelentő *telek* szó változata | ép olyan pár: *kürtő* — *türkő* Ny. I. 333. || *gomb* helyett van *bong* II. 476., VI. 471., ép úgy, mint *czomb* mellett *boncz* | a *negédes* szót Comenius Januájában 89. l. *negéndes* alakban találjuk, s ebből lett a kemenesali *nedinges* T.

Néhány szóban a közbeeső hangok úgy sorakoznak, hogy előbb van egy mássalhangzó, aztán egy magánhangzó: *kellner* — *kernyel*; *ferhécz*, **ferhélcz* (v. ö. *förhéncz*) — *felhércz* || *tolraj* — *tojval* Ny. V. 220. || *özvegy* — *ögyvez* Szilágy megyében || *ügyvéd* helyett is hallani *üdvégy*-et.

2. Néhány esetben két szótag (magánhangzó + mássalhangzó + magánhangzó) választja el egymástól az illető mássalhangzókat: *Garibaldi* h. *Galibardi*, *Galabárdi* | *klisztér* h. *kristély* (így lett a cseh nyelvben *letorasl*-ból *ratolest*) | *nažarénuš* — *reženérus* Drávavid. Ny. VI. 347. | *našpolya* — *lasponya*; ez a példa is igazolja azt a magyarázatot (l. II. 1.), hogy ilyen esetekben kettős hangváltozás állt be, mert egyszerű helycserével *lyaspona* lenne, de *lasponya* az együtt beállott *n*: *l* és *ly*: *ny* cserékből magyarázódik || a *csalamádé* szóra nézve nagyon valószínű CzF. magyarázata, mely szerint átvetéssel támadt **csadaj-málé*-ből. — A *slivovica* szóban is ilyen metathesis történt, csak hogy aztán a zavarban egy *v* elveszett, úgy hogy **szvivalicza* helyett azt

mondják *sřivalicřa*. Így vészett el egyik mássalhangzó a *ludrercř*-ből elrontott *lucřrér*-ben. — Nem igen valószínű a MNyR. azon véleménye, hogy *kölöncř* = *cřölönk*, noha hangzásuk és jelentésük annyira egyezik; mert *kölöncř* mellett van *koloncř*, s ez föltűnőleg egyezik a német *klotř*-al, *cřölönk* mellett pedig van *cřölömp* és *cřölöp*, s ez a szláv *stlŭpi*-ből magyarázható.

Néhány különösebb eset: a szl. *obadrojec*-ből *abajdócř* lett, mintha *obajdovec*-nak hallották volna || *abajdócř*-ből *abajnacř*-ot csináltak s ebből aztán *abanajcř*-ot, úgy hogy a *j* az egész *na* szótaggal cserélt helyet | *Golgotha* — *gogolta* MNy. V. 87.; itt is az *l* a *go* szótaggal cserélt helyet | ép úgy van *ánslag* helyett *áslang* Ny. VI 274. || *megsřólamlik* — *mögsřomlalik* Ny. II. 370.; a *la* szótag az *m*-el cserélt helyet | *pankrót* — *prankót*, *plankrót* Ny. V. 473., *elprankótolt* király, Kelemen vadvir. 237.

Alaptalanok a következő egyeztetések: *egér* — *ürge* CzF.; Kassai szerint *egér* = *rágó*, ép oly helytelenül | *pőcsik* — **bök-csi* CzF. | *sřáguld* — *sřáll-dog* CzF. | *sisak* — *cassis* CzF. | *esřter* — *eresřt* (CzF.), nem azonosak, ámbár jelentésük is annyira egyezik; mert *esřter-haj* a népetymologia szülöttje e helyett: *esřterha*; ez pedig nem egyéb, mint a szláv *strěha*, melyből másféle könnyítéssel *sřerha* is lett a magyarban | *nesřték* alig lett ebből: *ne-ték-sře* (CzF.), hanem valószínűleg *něřřetek*, *něřřetek* rövidítése, mint *ne* ebből lett: *něřřd*, és *la* ebből: *ládd*, *látod* | *mácsik* nem metathesissel lett a *csikmák*-ból (MNyR.), hanem *mák-csik* helyett van, úgy hogy a két szó csak más rendben van összetéve.

B) Egy mássalhangzó és egy magánhangzó metathesise majdnem kizárólag olyankor fordul elő, mikor *r* vagy *l* hangú mássalhangzócsoporton úgy könnyít a magyar kiejtés, hogy az *r* vagy *l* helyet cserél a mögötte álló magánhangzóval. Csak egy biztos eset van, melyben *ř* cserél helyet magánhangzóval, t. i. *řiola* helyett (**iřolya*) *ibolya*.

1. *r* és magánhangzó metathesise leginkább első szótagban a szókezdő mássalhangzócsoport elhárítására: szl. *gromada* — *řarmada*; *grad* — *gárgya* T. (és *garád*,

garádja); *greben* — *gerben* (és *gereben*); *Gregor* — *Gergely* | *krahul* — *karuly*, *karuj*; *krónika* — *kornika* Debr. leg. k. | *dragun* — *tárkony*, Molnár Könyvesháza I.; *trágár* — *tárgár* Ny. I. 332. | *brakyně* — *berkenye* (és *berekenye*); *brakovnica* — *barkócza* | *priváta* — *perváta* T.; *próbál* — *porvál* Őrségben || szl. *straka* — *szarka*; *stréha* — *szérha*; *streda* — *szerda* || második szótagban: *Bistrica* — *Besztercze*; *paprika* — *papirka* T. MNy. V. 88. — Más nyelvek terén leginkább a görögből ismeretes e tünemény, hol p. δράσος helyett δαρσός is van, κρατος, κρατερός helyett καρτος, καρτερός. Az olaszban is van *Crotona* helyett *Cortona*. A görögben azonban fordítva is történik e metathesis, úgy hogy épen mássalhangzócsoporthoz keletkezik általa: így a latin *hordeum*-nak κριθή felel meg; a *ἔργον* igeigyekeztől, melyből az *ἔργον* szó származik (a német *werk*, *wirken*), szintén ilyen metathesist szenvedett a praesensben, mely *ῥέζω*, eredetileg **ῥέγγω*; szintúgy van az angolban ugyanazon *work* igtől *wrought*. — Különös, hogy egy-két esetben a magyarban is ilyen csoport keletkezik az átvétel által: *forspont* — *frospont* Népk. Gy. II. 378. | itt említhetjük újra a már említett *prankót* szót e h. *pankrót* | *lidércz* helyett *lidröcz* van az Érdy codexben 598. — Említendő még az *irt* ige mellékalakja: *rit* MNy. V. 88.

2. *l* és magánhangzó metathesise csak mássalhangzócsoporthoz elkerülése végett történik, még pedig rendesen első szótagban: így lett a szláv *slama*, *sluga*, *slivo* szavakból a magyarban *szalma*, *szolga*, *szilva* | *plera*-ból *pelyva* | *kluč* — *kulcs* | a német *krämer*-ből is *kalmár* lett, mire hozzánk eljutott | a *balgatag* szót is egy szláv *blagutok*-ból magyarázza Leschka, minthogy azonban világos etymológiája van a magyarban (Bud.), meglehet, mi ajándékoztuk e balgatagságot ő nekik || második szótagban: a német *spiesglas* *piskolcz* lett nálunk (Leschka). Így van a szláv *sladūkū* helyett a litvánban *saldūs*. — A rokon nyelvekben inkább fordítva magánhangzó és *l* metathesist találjuk, úgy hogy az *l* lép előre: a moksa-mordvin *ilä* helyett az erza-mordvin nyelvjárásban már *lia* van; finn nyelvjárásokban is *maa-ilma* helyett van *maalima*, és *ulpukka* mellett *lupukka*.

A finnben vannak ilyen magánhangzóátvetések egyéb

mássalhangzókkal is, p. n-el: *nuha* — *unha*; h-val: *kaihla* — *kahila*. De a magyarban nincsenek. Tévedtek, a kik az *út* szót a finn *tie* vel egyeztették (Hunfalvy), vagy az *eb* szóban metathesist vettek föl (Alqvist), vagy a magyar *ön* s a finn *vyö* szokat metathesissel magyarázták egymásból. *Ifjú* nem átvetéssel lett a *fiú*-ból (MNyR.), hanem összetétel útján (Bud.). *Vagyunk* nem a HB-beli *vogymuk* elváltozása, hanem *vogyomuk*-ból lett, mint *imádjunk* helyett még u. o. *vimádjomuk* van. *Meztélláb* nem *mezítláb*-ból lett (Vass J. MNy. V. 88.), hanem mindakettő *mezítel(en)láb*-ból rövidült, csak hogy más-más módon. *Szí* és *iszik* nem azonosak (u. a.), mert annak *szív* a teljesebb alakja, emennek pedig *ív*- a töve, s az *s* csak a folyó cselekvésben van meg. *Kupak* nem *kúp-ká*-ból lett (u. a.), a *csutak*, *tasak*, *sipak* szavak nem azonosak a *csutka*, *táska*, *sipka* szavakkal, hanem úgy látszik az egyszerűbb -k képzővel vannak, mely a *török*, *fészék*, *fark* stb. szavakban is megmaradt. *Szajkó* sem *szájók*-ból lett (CzF.), hanem a szláv *sojka*-ból; *piarcz* nem *iparcz*, s a *noszol* igének nagyon kérdéses van-e köze az *onszolás*-hoz (CzF.). A palócz *eslejtes* sem átvetéssel lett a *selejtes*-ből, hanem mindakettő *slejtes* volt egykor (l. Ny. VI. 103.). *Ergye* ,eredj‘ III. 558. talán ebből lett: *eredj el*. Kérdés, hogyan viszonylik *sereglye* T. a *seregély*-hez. *Egre vára* egy gyermekversben III. 381. talán *Eger* várából van elrontva.

SIMONYI ZSIGMOND.

Á BÖLCSELET MAGYAR NYELVE.

IX.

Valamint a substantia és accidens, akként jár rendesen a philosophiában az essentia és attributum is együtt. Mindennek van essentiája; hogy ez micsoda? miben nyilatkozik? azt megmondják az attributumok. Teszem, az örökkévalóság, változatlanság, mindenhatóság stb. jegyei, kifejezői, attributumai az Isten essentiájának. Ezt az utóbbit ismét meg kell különböztetnünk a substratumtól. Kérdezhetem, mi a dolgok substratuma, azaz, miben állanak voltakép? Van-e valami reális alapjuk, vagy pedig elmém képzetei-e csupán?

Látnivaló, e műszók nagy fontosságú fogalmak kifejezői. Nem kell épen valakinek philosophusnak lennie, hogy elismerje, hogy e műszók magyarítása kívánatos. Mert végre is, az állandó és pontos kifejezésnek az egész irodalom veszi hasznát. A bölcseleti nyelv fordulatai, fogalmai egyáltalán nem lehetnek közömbösek az irodalmi nyelv előtt sem. Minél többet fogad ez magába amabból, annál határozottabb és tartalmasabb lesz. A ki a francia, angol vagy német irodalmat ismeri, tudja, mert látja, hogy ezek saturálva vannak philosophiai műveltséggel. S valamint a bölcselet az irodalomra, akként hat ismét az irodalom a közönségre. A kik az említett nemzetek műveltebb fiaival sűrűbben érintkeztek, ezt is tapasztalhatták.

Nálunk eddigelé a dolog úgy áll, hogy például szép-irodalmunk philosophusa, maga Eötvös is fölcserél még oly elemi dolgokat is, mint a minők a képzelet és a képzet (Nővérek, 1872. 212. l.). És ez nagyon természetes. A magyar bölcselet nem tett az ő számára semmit, ő meg egymaga nem tehetett meg mindent. S hogy egy általánosabb szempontot is említsünk: mint minden egyéb tudományt, akként tanulhatunk a külföldtől philosophiát is — a magyar philosophiai nyelvet azonban a külföldiek soha a mi számunkra megalkotni nem fogják.

Olvasóim tudják egyébiránt, hogy e nembeli törekvésekben nálunk hiány nem volt; de tudják immár azt is, hogy e törekvés nem igen párosult céltudatossággal vagy következetességgel, sőt hogy gyakran még a szükséges szakértelem nélkül is szűkölködött. Egy szóval: nincs benne nagy köszönet.

E sorok elején említett fogalmaink magyarítása szintén illusztrálja e tételt. Az essentialisra a régibb irodalom kitűnő szót teremtett magának: mivolt, essentialisra meg: mivoltos. De midőn az írók azután a philosophiát ex offio kezdték művelni, mindenféle jutott az eszközbe, csak épen a mivolt nem. Például: belsék, milét, belsöny, léteg, léteny, önség stb. Az essentialisra természetesen ismét egészen mások. Szilasynak például az essentialis: valóság, de már az essentialis: mivoltos, mivolta szerinti és belvaló; az állatszeri, természeti, létető, vajjonos, állatos stb. szókat nem is említem.

E fogalom magyarításával különben már az első magyar philosophus, Apáczai, sem boldogult. Neki az *essentia*: állat — pedig a *substantiát* is annak fordította. Pázmánynak, de mondhatni, az egész hitújítási irodalomnak állandó használata sem volt e tekintetben semmiféle befolyással. Miért? Azt csupán a nyelvújítás áramlata magyarázhatja. Hiszen épen Barczafalvi ajánlotta az *essentiára* a *mivoltot*, s még sem fogadták el. Persze hogy nem. Mert a nyelvújítás, mint elv, nem ismert semmiféle tekintélyt, még a nyelvújítókéét sem — az ízlés döntött. Már pedig *quot capita, tot sensus*.

Ma végre úgy áll az *essentia* ügye, hogy szórványosan használtatik a *léteg*, *létegzet*, *létegzetes* stb.; leginkább azonban a *lényeg* és *lényeges*. — Hogy mi az a *lényeg* grammatikailag? Illetlen kérdés, semmi egyéb. Mert tudja-e valaki, hogy micsoda jogos nyelvi processus eredménye maga a *lény*? Alig hiszem. Ha tehát már a *lény* is titok, ugyan mi lehet a *lényeg*? Titkok titka.

Csak hogy ez nem imponál sem magának a szónak, sem pedig a közönségnek. A *lényeg* *lényeges* szava lett modern nyelvkészletünknek. Rosz szó, nevetséges szó, lehetetlen szó — de élő szó és el kell fogadnunk. Az *essentia* magyar kifejezése tehát: *lényeg*.

A *mivoltot* azonban kár volna végkép elhanyagolnunk — nemcsak a pietás, hanem a szükség is követeli, hogy helyet biztosítsunk neki bölcseleti nyelvünkben. Szinte szerencse, hogy régibb philosophusaink nem ügyeltek arra a fogalomra, a mit a német a *beschaffenheit*, az angol és franczia meg a *nature* szóval jelöl meg. Ha teszik, tudja Isten minő idétlen szülöttel gazdagítják vala „szűz” nyelvünket. Erre a fogalomra foglaljuk tehát le e régi jó magyar szót és szóljunk ezentúl a philosophiában, az állatnak, embernek vagy akárminek *mivoltáról*.

Az *attributum* magyarításának eddigi története sokkal egyszerűbb az *essentia*énál. Ajánlották a *czimer*, *iegy*, *sajátság*, *tulajdonság*, *tökéletesség* stb. szokat. Nem akarunk ezek bírálatára tért és időt vesztegetni. Használhatatlanok, mert vagy nem elég jellemzők, vagy pedig más érteményben dívnak már az irodalomban s így nem lehet reájok műszói dignitást ruházni. —

Magyarításánál azt tartjuk szem előtt, hogy az attributum mivolta nem függ annyira magától az essentiától vagy lényegtől, melyre ráruházzuk, hanem inkább mi tőlünk. Mi tulajdonítjuk az essentiának az attributumot. Az attribuere, attributum is ezt vallja; hogy szó és fogalom itt véletlenül fődik egymást, nem bizonyít a szó ellen. Mi tulajdonítunk tehát valamit a lényegnek; a mit pedig tulajdonítunk, tulajdonítmánynak mondjuk.

Hátra van még a substratum. Fogalmának azon jegyét tartjuk leglényegesebbnek s azért kiemelendőnek — hogy valami dolognak a substratuma az, a miben az a dolog áll. Ha valami fölött per foly, megállapítják mindenekelőtt a tényeket, vagy mint szerencsés kifejezéssel mondják: a tényálladékokat. E szó második felét foglaljuk mi le a fordítandó fogalomra: a substratum: álladékok. Egy szónak jó vagy rossz volta mellett leginkább a tapasztalat bizonyít; mivoltának próbaköve: használata. Én a „Lewé's” fordításában e szót állandóan használtam s úgy találtam, hogy a fogalomnak minden árnyéklatához hozzá simúl. „Épen mert állandóan használtam” — mondják. — Nos igen. Hiszen e soroknak úgy sincs egyéb céljok, mint olvasóimnak megmondani: mi okon tartja e sorok írója az egyik kifejezést jobbnak a másiknál — és azután nekik azt ajánlani: Uraim! használják önök is.

Foglaljuk tehát össze:

essentia: lényeg | essentialis: lényeges;
nature: mivolt;
attributum: tulajdonítmány;
substratum: álladékok.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Á MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

VIII.

Ismertetésünk kezdetén, ott, a hol a szótár elveit vettük vizsgálat alá, teljes helyeslésünket jelentettük ki az utasítás következő pontjaira nézve: „Az egyes szóknál megjegyeztessék, melyik új vagy régi szó, melyek

helyes vagy helytelen alkotásúak". S ismét: „A nem helyesen képzett, de az életben fölkapott szók is fölveendők a szótárba, megjegyezvén az ilyeneknél a képzési hibásságot, mi által a szótár gyakorlati használatossága növekedtével egyszersmind a nyelv tisztítására is üdvös hatást fog gyakorolni.”

A kiben van érzék a rend és törvényesség iránt, az az utasításnak e pontjaitól meg nem tagadhatja jóváhagyását.

Eleget tettek a szerkesztők e jogos követelésnek?

Nem.

A ki a NSzótárhoz fordul fölvilágosításért, hogy valamely szó a neologia korszakának terméke-e, vagy pedig a régibb századok nyelvének hagyománya, az a tájéknál tudakozódik, hogy mi a nehézség. Ha másunnan meg nem tanultuk volna, hogy például *távirda*, *mozdony*, *áldornagy*, *zongora*, *szivar* sat. sat. a neologia szapora kezének gyuradécai, a NSzótár miatt akár azt hihetnők, hogy őkink a Kaspi tenger mellett gőzkocsira ültek, előre megtelegráfolták Zalánnak idejövetelüket, s az esztergomi primás áldásával zsebükben klavir- és cigarószóval vonultak be a Bugátok hazájába. Ha pedig az utasítás hallott szavaira támaszkodva azt a kérdést intézzük szótárunkhoz: Mondd meg nekünk, hisz te a jó és rossz tudás gyümölcsének tárháza vagy, jó avagy rossz szók-e a *hadastyán*, *lovarda*, *küiteg*, *börönd*, *járgány* sat., s abban a boldog hiszemben élünk, hogy ily gyámoltalan kérdésekre a nyelvphilosophia válaszra nyitja meg bölcs ajakát, akkor nagyobbat tévedünk, mint a mesebeli holló, a ki kész énekesnek képzelte magát. Nézzük csak. „*Börönd*: bőrből készült táska vagy láda. „Az utasok bőröndjeit kimotozni”. — *Lovar*: mesterséges lovag, műlovag, ki úgy tanulta és gyakorolja a lovaglást, mint mesterséget, művészetet (jockey); vagy a ki különösen abból nyilvános mutatványokat szokott rendezni és adni. *Urlovar* (gentleman jockey). *Lovarda*: oly hely, hol a lovarmesterséget vagy művészetet tanulják, vagy pedig nyilvánosan mutogatják.” sat.

Hármat kérdezünk.

Mit kell szükségképen következtetnie az oly olvasónak, a ki, érezve járatlanságát és tájékozatlanságát az új szók történetében s helyességük megítélésében, épen szótárunktól

kivánja tájékoztatni magát arra nézve, vajjon új és helyes szók-e például a *börönd* és *lovarda*, mikor az utasításban olvassa, hogy „az egyes szónál megjegyeztessék, ha a szó új és nem helyesen képzett“?

Mi a neve az oly eljárásnak, midőn valaki bevallott-képen (Előb. 13.) kötelezi magát, hogy a megszabott utasításhoz ragaszkodik, s tőle mégis lépten-nyomon eltér?

Mi céljuk lehetett a szerkesztőknek azzal, hogy a tudvalevőleg újonnan készült s világosan helytelen alkotású szókat mint ilyeneket megjegyezni szándékosan elmulasztották? —

A szók értelmének meghatározására nézve az utasítás azt követeli, hogy „a magyar szók értelme ne idegen megfelelő, hanem magyar szók által határozottassék meg, magából a nyelvből fejtsék ki, annak elemeiből állíttassék elő, és pedig vagy szoros definitio által, vagy körülírások, magyarázatok, a szavak tulajdonainak kijelentései által; az efféle magyarázatok gyakran a szó teljes értelmét kifejezik“.

E szerint a magyarázatnak, legyen az definitio vagy körülírás, olyszerűnek kell lennie, hogy a szóban rejlő fogalmat első tekintetre fölismertesse az olvasóval. Ha a kelléknek hijával vagyon, természetes, hogy haszontalanná válik, ha bár még oly hosszú, szószaporító is minden magyarázat.

Most néhány találós mesével szolgálunk az olvasónak.

„Ismeretes bogárnem, melynek két fő faja van.“ Mi az? — *Tücsök*.

„Ismeretes rablóállat, mely az ebek neméhez tartozik, erdőkben s bozótokban lakik, s a házi szelid állatokban nagy pusztításokat tesz.“ Róka? Nem — *farkas*.

„Afrikai ragadozó vad állat, mely a leopárdnál sokkal nagyobb, de nem oly szép, mert tarka foltjai hol kerek, hol szögletesek és más különféle alakúak. Ordítása iszonyú, mint az oroszláné.“ — *Párducz*.

„A szarkához hasonló nagyságú, de sokkal czifrább tollú és szebb madár.“ — *Szajkó*.

„Általán kötőeszköz; különösen holmi műveket öszvetartó vasdarab.“ — *Pánt*.

„Általán körös, tekervényes fonadék, vagy olyan alakú test, melyet pergetni, forgatni, kerék gyanánt hajtani, hengergetni lehet.“ — *Perecz*.

„Igen fehér, hosszúkás szemű, félig átlátszó gabonafaj, mely a melegebb éghajlatok alatt tenyészik, s nedves, mocsáros, vagyis vizjárta földet kedvel.“ — *Rizs*.

„Tok gyanánt szolgáló edény, eszköz.“ — *Téhely*.

„Terebélyes karimájú, illetőleg tertyedt nyílású evőedény, melynek szélessége aránylag nagyobb, mint magassága.“ Tányér? Nem — *tál*.

„Rendesen faderékből homorúan kivájt, félkörös és hosszúkás öblű vagy több deszkákból összeillesztett ilyen edény.“ Csolnak, ladik? Nem — *teknő*.

Általában hogy mily átabota módon, mekkora tervtelenséggel végezték e részben is munkájukat a szerkesztők, azt már Hunfalvy Pál (Nyelvt. Közl. VIII.) és Finály Henrik (M. Akad. Értesítő. Új foly. II.) is bőven kimutatták; s maga az olvasó is meggyőződhetik róluk, ha az egyes szókhoz csatolt magyarázatokat komolyabb vizsgálat alá véve egymással összehasonlítja.

Áttérhetünk immár egyik legnevezetesebb szakaszára a munkának, a képzők és gyökök osztályára.

„Szóképzőinket, úgymond az utasítás (3. l.), ha azok szinte egy betűből állnának is, a szótárból kihagyni nem lehet; mert ezek azon kívül, hogy nagy részint önállóak, nyelvünk grammatikai alkotásának s a szóeredetnek kimutatására okvetetlen szükségesek.“

Nem akarjuk e pontnak helyes vagy helytelen voltát bolygatni, habár mind az alaptételhez, mind az okolás egyes tagjaihoz erősen hozzáférhet a szó, hanem elfogadjuk, belehelyezkedünk a szótár állásába, s az ő szempontjából fogjuk vizsgálni a kérdést.

Tehát a szerkesztőség tanítása szerint „a szóképzés nyelvünkben kétféleképp történik: belváltozás és hozzátétel által.

Belváltozáskor a gyökhöz vagy törzshöz semmi sem járul, hanem valamely hangja vagy szótagja átalakul. E módot követi nyelvünk véghetetlen gazdagságban“. (120. l.)

Világosítsuk meg e tételt egy példával, a szerkesztőség példájával.

Itt van egy gyökér: *har* (har-aszt); jelentése: fiatal növény – a szerkesztőség szerint. Más közönséges halandó ugyan a tudomány összes készletével sem jutna rá, hogy a *har* gyökér fiatal növényt jelent; de azért nyugodjunk meg benne; hisz a felsőbb nyelvészet inspiratiojához kétség nem férhet, az egyenest az Olympusról van megrendelve. Tehát nézzük. A *har*-beli *a* hang *e*-re változik, s abban a pillanatban egy más fiatal növényt látunk magunk előtt: a *her*-t (ebben ló-her). Újabb változás: az *a*-ból lesz *i*, s vele egy más fiatal növény támad: a *hir* (ebben gólya-hir: dotterblume). Más alakulás, más növény: *a*-ból lesz *u*, s kész a *hur* (ebben csibehur, tyúkhur). De még ez mind semmi. A felsőbb nyelvészettudomány műhelyében nincs az a hanganyag, a melyet tetszés szerinti alakká ki ne lehetne kovácsolni. Így lesz a *har*-beli *h*-nak *s*-re változásával *sar* (*sarj*, *sarjú*, *sarang*), *ser* (*sereng*, *serény*), *sór* (*sóros*), *sur* (*surjány*) — mind fiatal, gyenge növények. Ebből az *s*-ből meg leszén *cs* vagy *c̣*, s vele új sorozata támad a fiatal növényeknek: *csar* (*csarit*), *cser* (*cserje*, *cseréklye*), *csir* (*csira*, *csirkáka*), *c̣ir* (*c̣irh* vagy *c̣iher*). A metamorfózis azonban még itt se szakad meg. Egy merészen alkalmazott kalapácsütésre az *s*-ből előbb *ṣ* s ebből aztán *t* támad, s legott megalakulnak az állati test fiatal növényei: *ṣér* (*ṣérény* vagy *ṣörény*, *ṣérte* — a *ṣérké*-t a *t*. szerkesztőség kifeledte az állati test fiatal növényeinek sorából), *ṣzór* (*ṣzörös*), *ṣzar* (*ṣzaru*), *tar* (*taréj*, *tarkó*).

És ez mind tiszta, megczáfolhatatlan igazság, mert így van kinyomtatva az Előbeszédnek 120. lapján.

Ezeknek alapján megczáfolhatatlan igazság tehát, hogy fiatal növények a következők is: *har-amia*, *har-csa*, *har-is*, *har-kály*, *har-ang*; s az *a*-nak *e*-re változtával: *her-élt*, *her-nyó*, *her-c̣eg* és *her-ing*; fiatal növények továbbá a *hir-nök*, *hir-harang*; s a *hur-ok*, *hur-ut* és *hur-ka*. Ha pedig a *h*-ból *s*, ebből *cs* v. *c̣*, s folytatólag *ṣ* és *t* leszén, a belképzés örök igazságú törvényének alapján fiatal növényekké válnak a *sar-u*, *sar-kantyú*, *sar-áglya*; a *ser-egély*, *ser-főző*, *ser-ét*, *ser-penyő*; *csar-nok*, *cser-ebogár*, *cser-esznye*, *cser-epár*; *c̣er-uza*, *c̣ir-kalom*, *c̣ir-ok*; *ṣzar-ka*, *ṣzar-ándok*; s végül *tar-aczk*, *tar-goncza*, *tar-okk*.

(Ha az olvasó meg találna botránkozni, hogy példáink sorába olyan szókat is fölveltünk, minők *cserepár*, *hering*, *czeruza* sat., a melyek köznézet szerint nem magyar, hanem idegen szók, fojtsa vissza megbotránkozását, a mint mi is visszafojtottuk, midőn a *haraszt*, *czíher* s ama rengeteg számú más, eddigelé szintén idegennek vélt szókat a magyar nyelvbeli belképzés bizonyító példáinak sorában megpillantottuk; mert a felsőbb nyelvészettudomány szerint, a mint majd utóbb látni fogjuk, az a nézet, hogy a magyar nyelvben idegen szók is volnának, vastag tévedés, a melyet megdönteni épen egyik első, legszebb föladatának tűzött ki maga elé a NSzótár.)

Képzeljük most a fölhozott példa alapján a *bar ber bir bur, gar ger gir gur*, s ismét a *ham hem him hum, has hes his hus* sat. sat. belképzéseknek lehető változatait, s teljes valójában érteni fogjuk és bámulni a föntemlített „véghetetlen gazdagságot“, melyre nyelvünk csak ez egy módját is követve a szóképzésnek már eddig is szert tett s jövőben, ha ki tudja aknázni, még nagyobb mértékben szert tehet.

Csak az az egy bámulatos van a dologban, hogy ez a kifogyhatatlan csodaélesztő miként maradhatott oly mély titok a neologióának nagyon is vizsla szeme előtt. Hisz ha erről a nyelvünkben lappangó varázserőről Bugátéknak tudomásuk van, ma már nem csak a tanárt tudnók, a mint illik és méltó, a közönséges tanítótól a pusztá nevezet hallására megkülönböztetni, hanem bizonyára anynyira volnánk, hogy még a kocsisoknak is megvolna az ő, mindegyiknek rangját megillető külön nevezetük.

SZARVAS GÁBOR.

Á VÖLGYEK NEVEIRŐL.

Látott-e már valaki két embert, kiknek arcza de semmiben sem ütött volna el? Bizony alig. A hegyeknél is így van, mert azok is egyének; azokra is befoly az éghajlat, azokat is megviseli az idő, azokban ép úgy dúl a szenvedély: a tűz; mindegyikük él.

De ha a hegyek alakja változatos, nem kevésbé az a völgyeké is; talán még jobban. Őket sem kimélte meg, sem szél, sem vihar, sem forró nyár, sem fagyos tél; sem hó, sem zápor;

semmi viszontagság nem feledkezett meg róluk. Mindegyik fűrt-faragott rajtuk valamit, ép úgy mint a hegyeken. Sőt a legfőbb tényező, a hegyekről omló víz különféle eszközeivel még jobban megjárja őket.

S ha nézzük, milyen sokféle, változatos ábrázatú a völgy, akkor látjuk csak, milyen kevés nevünk van megjelölésükre: még kevesebb mint a hegyekre, s ez elég különös. Talán a hegyekkel többet foglalkozott az ember elméje s miért? Talán mert ama hegyóriás merészebben nyúlakodik az égnek; mert ormával az eget látszik tartani? Vagy talán mert szembetünőbb, mert a többinek feje fölé ágaskodik? Hát azokkal is úgy vagyunk, hogy a melyik legjobban kapaszkodik, az érvényesül? De ha a völgyek nem oly merészek, nem oly bátrak, nem oly fenyegetők, vannak más hatásos tulajdonaik. Ha a hegynek szép hullámos a gerincze és lejtői, nincs-e a völgynek kiessége? Ha a hegy merész, fenyegető, nem hat-e a völgy borongó hangulatával? Ha a hegy összezúzó fönségű, nem lelket legörnyesztő, lélekzetet elfojtó-e a völgy mély ünnepies csendje? Ezen hallgatag zúgjai a világnak, hova a hang meghalni jött.

Hiszen igen sokat, módfelett sokat kell bele képzelnünk írott vagy mondott szavunkba, sokat kell elménkkel pótolnunk; talán a legtöbbet abból, a mit mondunk, nem is mondjuk, hanem bele gondoljuk. De oly mostohán, mint hegyekkel, völgyekkel, folyókkal, nem bánunk el semmivel. Azt mondjuk hegy, s ez jó a Davalagírire is, meg az alföldi homokbuczkára is; azután meg völgy, s evvel be kell érnie a Koprovai völgynek, melynek rémítő, szédítő mélységébe csak fekve nézhetünk le, és a kedves — no itt nem is kell példát mondanom, van elég.

A hegyeknél alig tíz-húsz nevünk van, itt még kevesebb, s azért mégis több mint más — legalább irodalmi — nyelvben. Osztályozni nem akarom, hisz ezt a természetet nem lehet feliratos fiókokba rakni. De azért mégis törekednünk kell, hogy a felfogásnak megkönnyítsük a munkáját, s hogy lehetőleg összegyűjtve az ide vágó fogalmakat, melyeknek nyelvünk szóbeli testet adott, az irodalmi nyelvbe (ill. a földrajziba) bőséget, és eredetiséget hozzunk. Ámbár megvallom, hogy itt nagyon bajos a rendszerezés, s az egyes fogalmaknak pontos meghatározása, s azért a mit itt adok, inkább kísérlet és tapogatódzás, mint befejezett munka.

Beoszthatjuk a völgyeket fő és mellék vagy oldal völgyekre. Vagy pedig hosszanti és haránt vagy kereszt völgyekre. Ennyit mondhatunk csak a rendszer szempontjából. Az egyes völgyeket illetőleg:

Völgyhasadékok, völgyszakadékok a vad tekin-

tetű, magas hegyek között nyíló, azokat elkülönítő, szűk, sötét völgyek; a franczia ezeket gorge-nak nevezi, a német schlucht-nak.

Völgytorok, az előbbieknél hirtelen megszakadó sötétlő vége. Egyértelmű vele, csak hogy csekélyebb a völgy száda. Mondjuk hegyhasadékoknak és hegyszakadékoknak is, ez ellen nem tudok kifogást, de a 'hegytorkolat' elnevezés itt nem igen van helyén.

Szoros, leginkább hegyszoros, mondjuk a folyóknak a hegységeken keresztül tört útjára; a német pass. — Sikátor-nak mondhatjuk a kisebbszerű, keskeny meredekfalú bevágásokat; a német kluft-nak, a franczia combe-nak nevezné. — Gugyornak mondjuk a keskeny szűk völgyet. — Zakota csak egy kijárással bíró szűk völgy Ny. II. 137. — Szurdok ugyanaz, de talán a sötét zúgokra alkalmazható. Ny. I. 219. szerint, Dunántúl hegyi utat jelent. Tulajdonképen a. m. kuckó, a mint hogy van is völgy, melyet saroknak neveznek. — Horny Ny. VII. szerint a. m. szurdok; nem tudom mit ért szurdok alatt. CzF. Szótára szerint 'vízmosás, barázdaféle'.

A mélyutat Ny. V. 379. szerint Tolnában horhó-nak hívják; s úgy látszik ezt jelenti a horh- is, mely régi oklevelekből van közölve Ny. VII. 218.

Rapát volna Csepregen a mély és széles vízmosás, szekérrel is járnak rajta; Ny. II. 94. szerint ott igen sok van. A franczia utóbbi hármát ravin-nek, a német hohlweg-nek mondja. Debrő- mély vízmosás (Tájsz.); ráillik a franczia couli-ra. A meredek völgyeket, melyekbe a víz beleszakad, omlásnak, szakadálynak nevezik.

Aszó, oszó a régi nyelvben (l. NyKözl.) a. m. völgy. Neve talán onnan van, hogy rajta valamikor folyó ment keresztül, azután kiszáradt.

Kupa a. m. völgy a Tájszótár szerint.

Lok: két hegy közti alanti völgy, Tájsz. míg Ny. 470. szerint a székel földön a. m. lapályos hely (?)

Sut = völgyelet.

Vápa = völgy. Ny. V. 129. szerint Háromszékben 'völgyfenék' V. ö. vápa-hupás.

Renge = szakadásos árok. V. 424. Székelys.

A völgyek rendesen valamely kerekded öböllel kezdődnek, ezt gyűrűvölgynek mondhatnók, Ny. IV. 68. szerint. A franczia cirque-nek nevezi.

Katlan rendesen a nevére emlékeztető kerek mély völgy. Többek között Esztergom mellett is van.

A hágót, átkelőt szintén hegyhorpadásnak tekinthetjük.

Némely völgyet árok-nak neveznek Ny. VII. 173. vagy gödör-nak VI. 218., de még lyuk-nak is VII. 219.

A völgyek és hegyek oldalai menedékesen, lankásan, lejtősen és meredeken emelkednek. (Hunfalvy J.)

RÉVÉSZ SAMU.

A BUTASÁG SYNONYMIKÁJA.

Jókai száz synonymát állított össze a verekedésről s a közönség úgy vélekedett, hogy lám! mily verekedő természetű a magyar! Hogy azonban abból, hány rokonértelmű szava van egy népnek valamely fogalom megjelölésére — magára a népre nézve nem következik semmi, bizonyítja a butaság meglepően bő synonymikája a magyar nyelvben.

A szók jobbadán a Tájszótárból, Kriza Vadrózsáiból, a Nyelvőr eddigi folyamaiból és Lehr Albert szives közléséből merítvém. Azt hiszem, találhatni még több idevágó anyagot is. Minthogy a Tájszótárbeli adatok fölvilágosító példánélkül vannak fölhozva, legjobbnak tartottam, valamennyit pusztán abécérendben egymás mellé állítani; az anyag így, részben legalább, oly módon van együtt, hogy a magyarázó földolgozást nem akadályozza vagy nehezíti, hanem elősegíti és könnyíti. — A szólásmódokat (nincs helyén az esze, kong a feje, korpa van a fejében stb. stb.) ezuttal mellőzöm.

átabota	20. baranyai ember	bolondos
bahó	beszerdes	40. bódult
baksi	bibas	bódi
balfasz	bibaszt	bolond Miska
5. balga	binda	bolond Istók
balgatag	25. bival	böske
balustya	birka	45. bösze
bolyókás	bliktri	böszme
bang	bódi	böccze
10. bangó	bohó	buta
bangula	30. bohókás	butuj
bamba	bolyokás	50. buszma
barom	botor	buszla
báredok	boderga	bumfurdi
15. bárgyú	bosztikó	bonfordi
bángó	35. hosztohó	buksó
báméskodó	botrimász	55. buksi
bárdolatlan	bónás	buksi fejű
bászli	bocza	bulyuta

- buta kés
buta ló
60. bükksfa-kolomp
csoszka
csacsi
csajbókos
csajbatag
65. csába
csipisz
csitebota
csököli
derde
70. dőre
ergója
ergójas
ergelő
ergelő
75. etentők
esetlen
élhetetlen
együgyű
értetlen
80. eszelős
eszelőkö
esztelen
eszeveszett
eszefogyott
85. eszefordult
eszement
eszén túl van
eszeficzamodott
fajankó
90. faragatlan eszű
fataró
fejes
féleszű
futó eszű
95. fityertes eszű
ferde eszű
fúrt velejű
füstös agyvelejű
füles
100. füves
- fura
furcsa csont
futó bolond
félbolond
105. fél eder
fél meder
félkegyelmű
félhangú
félnótás
110. félkerekű
félkeréken
féltürkű
gaborja
gaborgyás
115. gagyula
gendeboja
gányó
gajbatag
guba jakab
120. góbé
goné
gónó
golyhó
gyáva
125. gyámoltalan
gyász
gyetra
gyetvai
gyenge
130. gyöngé-elméjű
gyűge
gyűggyő
gyűgyű
gyegye-gyűgye
135. hajneszes
hangos
habogós
haszontalan
hasznavehetetlen
140. hájfejű
háványos
három fertályos
herge
- hetrepila
145. hetrefülés
higye
holn
horpasz
hóbortos
150. hóborkás
hőbödi
högöli
hüle
hülye
155. húsfejű
idomtalan
ízvíz eszű
iczeg böczös
isten taszitotta
160. isten lova
jámbor
jó tehetetlen
kalabala
kalakótya
165. kajla
kajneszes
kamuta
kamutyi
karcsueszű
170. kába
kálík
kerge
kerge birka
kele-kóla
175. kom
kolontos
koplegyes
kóbor eszű
korpa eszű
180. ködös eszű
kevés eszű
kötni való bo-
könnymű(lond
kókós
185. kukkó
kuburcz

	lassú	netentók	szürkapcza eszű
	léhűtő	neszere	szélhordta eszű
	léhás	230. nehéz fejű	széllel bélélt
190.	liba	nyaladék	szilimák
	lidérczes	nyáfi	275. szilimány
	lud	nyámádi	szusza
	ló	nyamándi	szusзма
	lófej	135. nyivászka	szótlan
195.	lőcsértes	nyűge	szesze-szusza
	lutyakos	nyám-nyám	280. szuszi-muszi
	majla	nyete-nyüte	tahó
	mamuka	októ	tatar
	mamlasz	240. oktondi	tabajdok
200.	makacs	oktalan	tájbász
	manka	ostoba	285. tápész
	marha	ostoba számár	tejbász
	mafla	orbánczfogta	tákos
	málészájú	245. önfejű	ták-ember
205.	megfeledkezett	ökör	tátli
	megháborodott	ökörfi	290. tátondi
	meggondolatlan	ökröndi	tátó
	megkergült	ökörtérdű	tátogó
	megszelesedett	250. ököllel ütött	tácsó
210.	megkergetegete-	pikó	táté
	sedett	pimasz	295. tébolya
	megkótyagoso-	pupák	teddide-teddoda
	dott	ragyivatlan	ember
	megszédült	255. rigójás	tehetetlen
	megbomlott	rigója-bolond	tompa eszű
	melák	rövid eszű	totomi ember
215.	Mihók	sémmi ember	300. tombár
	mihaszug	susák	totya ember
	mofó	260. sült bolond	totyalagos
	móda	sületien	tökfejű
	módotlan	sűsű	tökkolop
220.	mumák	számár	305. tökfilkó
	mula	számárfi	töksi
	mulya	265. szájabákó	tököli
	mutuly	szajkó	tökéletlen
	muszmák	szűk eszű	tilibogyi
225.	natrahörös	széles eszű	310. tudatlan
	natragulyás	szeles	tesze-tusza
	náboczi	270. szele-kajla	tutyi-mutyi

tyipi-tyapa	változó eszü	vigyázatlan
ügyetlen	vízeszü	zápeszü
315. ügyefogyott	vaksi	zoholi.
üres fejü	320. vannyogó	BÁNÓCZI JÓZSEF.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Székelv instánczia Apafy fejedelemhez.

(V. ö. Ny. I. 428. és II. 224.)

Csikba Zsögörbe lakó Bedónok Andorjás uram alázatoson
suplical édes Urafágos Uram kigyemödnék.

Minapában otton a Ponkon a hajos ahajt a Cziher mellett
szántunk vala, egyszer két varasbéka forma kurucz kölykek reánk
rohanának, az egyik fafi czedele szabásu, a másik ganarát dolo-
mányos, az egyik a buffantó valval, a másik egy nagy bolond
hojszu kosztforma valval úgy megsujditta és sanyaritta, hogy
még most es avajnakomon a pillatya. — Azért édes Urafágos
Uram kukucsáljon le kigyemöd onnét a héjjubol, s hutyorítsa
meg azokat a varasbéka forma kurucz kölykeket, osztán édes
Anyó es kigyemödnék szettyel szottyal készült hódos vakarút süt.

Bedónok Andorjás uram.

ABAFI LAJOS.

AZ ŐRSÉGI TÁJSZÓLÁS.

III.

Assimilatiók.

Teljes assimilatiók. Fö r ö n n y i: fürödni, k á r o n n y i, h a r a-
g u n n y i, v e s z ü n n y i stb. a *dn*-ből az ilyen igéknél mindig
nn lesz. „Üllön lé. E n n y i h á n y: egynehány. T e n n á p:
tegnap; ö l l e n y i: őrlenyi; m o z z s á m e g: mosdjál meg, m ö s d
meg magadat; m e t i t t ó m a; ö r ü t t i b e: örültében. H a l l á m:
(hadd látom).

E g y, n a g y, h o g y, u g y szóknak *gy*-jök a rájok követ-
kező mássalhangzóhoz mindig assimilálódik: n a f f a, n a l l á b u,
é d d i s z t u, é t t e h e n; u m még verlek, h o m még emlegetéd.

Keményülés, lágyulás. Lágy hangok kemények előtt megkemé-
nyülnek, kemény hangok lágyok előtt meglágyulnak. R é s z é k s i g,
h a z u k s á g, m é g d o p t a, a s z t, e s z t; k ö b d ö z, k a b d o z,
n y u k s z i k, h i t f a (hid fája) stb.

A *h*-t is a kemény mássalhangzók közé veszi e tájszólás, mert ez előtt is minden lágy mássalhangzót megkeményít. „Maj mekhallod, vákhottya, rákhottya, árukothatik, megászhotik, marathass: maradhass, ne báncs.

Hangfogyatkozások.

A *d* kimarad ezekben: maj megnézem; fêhorhatom.

Leggyakrabban elvész az *l*, még pedig sokszor a nélkül, hogy az előtte lévő magánhangzó ez által meghosszabbodnék. Szóközépen elkopik az ilyenekben: kucs, hó*d* (hold), tuk (tulok), suk (sulyok.) kapányi, tilunyi, leünek (leülnek), ekü*d*ött, pörü*t*, örü*t*, vót. A szóvégen eltűnik minden ragban és képzőben: házbu, kerbű, asztaru, olvasu (olvasol), keresü (keresel), jó van, ita (ital), éte (étel) stb.

j elkopik ebben: szábovalu (szájbavaló, falat). „Ész szábovalu kenyerem sincs.”

n elkopik ezekben: osztá (asztán), muka (munka). „Isz é (hiszen) még vót neki mondova; jó mēü (menő).”

r elkopik a szóközépen ezekben: mét (miért), ajét (azért).

A szóvégen elmarad ezekben: má, aká, écczé, miko, ekko, akko, karácsonyko, jóko.

A *v* két magánhangzó között majdnem mindig elkopik, de nem nyom nélkül. Az előtte való *o u*-ra változik: kuács: kovács, luak: lovak, tuább: tovább. Az előtte való *ü ő*-re változik: sög: süveg, ög: üveg, hől, hüvely; itt azonban az utánna következő *e* miatt nyúlhatott meg az *ő*. — Eltűnik a *v* még ezekben: ökörvéü, pitar: pitvar, kömies, fenyüs: fenyves erdő, győ (jövő): győ héten, győ esztendün; fóros: fuvaros, riás, alás, fekis. „Ék kis fekis gyó esik az embernek, ha efárott. Sok alás nem jó.

A *t* elkopik ezekben: A kerbe (kertbe) ménék. Apámkin', magamkin': ápámként, magamként: a mint apám szokja mondani, a mint magam szokom mondani.

Egyéb hangtani jelenségek.

A zárt *é*-t annyira kedvelő örségiek, a szó végéhez is sokszor hozzá teszik ezt a bötűt. Ez azonban csak a mondatok végén, vagy az egyszerű, rövid feleleteknél történik. „Evótam az erdőre, hosztam fát-é. Meggyöttek má kéték? — Még-é. Evótá hozzá? — El-é. Szép ez a fejkötü? — Szép-é. Mi ez a ruha itt? — Zsák-é.” E jelenségben azonban valami fontos nyelvészeti adatot aligha szabad keresnünk, nem lehet azt másnak tekinteni, mint lusta, magát elhagyó beszélő módnak s nem is általános használatú.

Az ő kimarad ebben: esztendőig. „Égy állu esztendőig nyomtam az ágyot. Győ esztendőig még csak megélünk valahogy.”

Összevonás van ezekben: csodákszik. talákszik (csodálkozik. találkozik). „Naon csodákszott rajta. Két kocsikast csinyátom, maj' csak talákszik a ki megvési.”

Semmi és vissza szókat Őrségben rövidebben mondják. „Sémi közöd sincs hozzá. Mit montál neki? — Sémit sé. Visza kértem tőle. Viszaadta? — Visza. Gyere vissza.” Ellenben némely szók olykor, például csodálkozásakor, hangerősödést nyernek. „Üb bizzan nah halat fogott. má hogyan tutta megfognyi na?!”

Két mássalhangzó összeolvadása kettős mássalhangzóvá: Vöccség: Völgység (Zala m. délnyugati része): „emének ara bé Vöccségbe: vöccségi ember”: écczé: egyszer: fároccság: fáradság.

A j hang helyett lágy hang után gy, kemény hangok után ty van a -ja, -je ragban: zabgya. raggya. sebgyé. kalaptva, széktyé: igékben: rággyo. dobgya. téptyé sat.

KÖNNYE NÁNDOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

1. Gyulai B. azt tanítja nyelvtanában. hogy „az is soha sem lép a nevek és a *fogva, nézve, képest* névutók közé.” Erre Komáromy L. elhamarkodott gúnynyal ezt jegyzi meg Ny. V. 24.: „Nem ám. de nem csupán e három, hanem egyetlenegy névutót sem választhat el az is a maga nevével”. — Nem ám. de csak az igazi névutókat nem, vagyis azokat, melyek a ragtalan névszóhoz járulnak: természetes. hogy nem mondhatni: *a föld is alatt. és is nélkül*, valamint hogy nem mondjuk: *a föld-is-ben, és-is-nél*; mert ezek a valóságos névutók mondattani tekintetben a ragtalan tőszóval csak oly szoros kapcsolatban állnak. mint a ragok a tőszóval. De másképp vagyunk ama szintén úgynevezett névutókkal. melyek ragos névszó mögött vagy előtt szoktak állani. a minők a Gyulai említette *fogva, nézve, képest*. Ezen háromtól megválva. az efféle névutók, vagy inkább határozó szók igenis oda bocsátják maguk elé az is kötőszót. Ki nem hallott még ilyeneket: hol volt, hol nem volt, hetedhét országon is túl volt, még azon is túl, a hol a kis kurtafarkú disznó túr: elmegy az, még a tengeren is át: nem hogy a faluban lett volna, hanem még a határon is kívül volt az ellenség: még a tetőn is fölül, még a kéményén is fölül; kritikát sem lehet

rajta gyakorolni, mert még *azon is alul* áll; *a bátyámhoz is közel* van, *a sógortól sincs messze*; *pajtásomhoz is közel* járt a golyó; *apámmal is együtt* voltam ott? S a hol azt mondják, hogy *magamon hátul* (Kriza 441.) vagy *rajtunk alól* (Ny. VI. 181.), ott valószínűleg így is szólnak: *magamon is hátul, rajtunk is alól*. És ki nem tenne különbséget e két mondat közt: még a *Dunán túl is* találtunk ellenséget, és: már *a Dunán is túl* volt az ellenség? (Persze Komáromy szerint, ha azt mondjuk: *a patakon is átcsapott a tűz, pajtásomhoz is közeljárt a golyó*: „e mondatokban az *át* és *közel* nem névutók, hanem úgynevezett igekötők”. De úgy látszik maga is sejtí, hogy a *közel* határozó szó s a *közel* névutó és a *közel* igekötő közti különbség csak úgynevezett különbség. Nem is tudom, micsoda jelentésbeli különbség volna p. a következő három *közel* között: *közel is járt a golyó pajtásomhoz* — *pajtásomhoz közel is járt a golyó* — *pajtásomhoz is közel járt a golyó*.)

2. „Az erdő *ellen* ment (= neki, irányába). Ez *n é m e t e s*.” Így szól Lőrincz K. Ny. II. 474. Biz az nem németes, ép oly kevésbé, mint ez: elment heted hét ország *ellen*. Az *ellen* szó eredetileg helyviszonyt fejezett ki s a szóban forgó kifejezések ezen eredeti jelentés maradványai.

3. A mit Imre S. tárgyal, arról rendesen amolyan se-hideg-se-meleg véleményt mond, s legföllebb az olvasó formálhat magának vagy ilyen vagy olyan véleményt a dologról. Nagyobb baj azonban, ha hébe-hóba határozott véleményt mond Imre Sándor, mert sokszor megesik rajta, hogy a mit helyesel — hibás, s a mit hibáztat — helyes. Csak egy-két példát akarok most idézni. Ny. V. 363. azt mondja: „Bizony baj az, hogy *szám-kivetni, kiküszöbölni, mézédes* és számtalan sok oly rossz alkotású szónk van”. Pedig bizony nem volna baj az, sőt igen nagyon kellemes volna, ha minden szónk oly rossz alkotású volna, mint az idézte példák, legalább az első s a harmadik! U. o. 365. azt mondja: „Ilyen *nedv*, melyet szintén hibásnak vallottunk... Mindenesetre merészen rövidített szónak tetszik...” Mindenesetre furcsa nyelvtudomány az, mely ilyen szót hibásnak vallhatott, s melynek az ilyen szó merész rövidítésnek tetszik. — Ugyanő a Nyelvtört. Tanulságok 44. lapján azt mondja, hogy Faludinál ujított kifejezésnek látszik a többi közt *botlékony* elme; a Nyelvörben már 1874-ben volt közölve Balásfi T. figyelemre méltó szavai közt: *botlékony* = botlós (355. l.).

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

— Veszprémiek.

I.

Fél, mind Judás a purgatóriumtu. — Mégugrott, mind a kergetett darázs. — Szelidebb a mégvakút bikáná (= nagyon goromba). — Csöndes, mind a felesége, mikor mégveri (részeg). Szük az ucca (részegre mondják). — Huncvut végig, a meddig meleg.

Aggyon isten valóságos jó napot. — Pű ha! de szerencsés embér, két csibét kapott éty párba. — Az ám, ébattig, mék pejig pénzér, kész pénz mellett. — Hát ugy-é e nyócz hatos vót. — Az ám, annyi akkurát. Na aggyon é fé berdung pálinkát, hogy össze né sziggyam az aptya istenit. — Hát kocsin mégy kê haza felé? — Ném a! én soha sé mégyék kocsin, csak ülök. — Ejnye, az öreg is még mijen tréfás; jó a házná.

Aggyon éty fa szivarsziót (szivót, szipkát). — Nincs közeletibe a pipája? — Ecs csak ojan ajja dohány. Eleje dohány, hégye dohány. Szála kendér, ajja csöpü.

Na nézze csak, mijen hig ez a téfő! — Há'szén csak gyöngé, mer kis-borgyas (a tehén); maj emebbü adok. Tuggya, ez a tének a lölke ám, vetekédik az irrâ. — Jó mégméggye ám! — Tetézve ném athatom, mer akkor lëfojik, asztán sé nekém, sé neki.

Sok epër van az idén. néty krajcárér árúnak iccéjit. — Az egész idén mék háromná több ném hát még minálunk.

De alávaló bor e! (azaz le a gyomorba való). — Esz kedvemre valóbb. — A legrossza e.

Véttem egy ostort, haném aszt gyöngéllem.

Hej innen, ergye! — Maga még né botránkoggyon (botor-káljon, lábatlankodjék) itt. — Hát mér vörsönyög maga mássâ? — A fene kettõnk közü égye még a harmadikat. — A háborúságcsinyálás nekém nagyon szükséktelen, hát ném is zugolódom sémmit. — Ugy-é mostan hágacc, még aszt is lassan mondod.

Ország szérint ugy van a!

Otthum baráccság, uton igasság.

Rosz kerékér ném kár.

Hama, hama, siess, mer kifocc az időbü! — Má mér fonnák ki (= fogynék ki)? — Szeretnéd, ugy-é, hoty hoznák vásárfiát. — Te mos' türömfüvet étté.

Ü má engem beösmért: jól ismert.
A ki émút: a ki meghalt. — Elhât: elájult; de annyi is,
mint meghalt.

Mikor a gyümölcs megüti: mikor sok terem.

A kölök êhuzza a zannyát: nagyon szopja.

Mijen jó soruk (sorsuk) van. — Akkor is csak ujan soru
vót ü. — Rémisztő sok méktörtént má azon (sokon ment
keresztül).

Gyerünk haza; mit nézzük ezt? ugy sincs annak sémmi
sikere (haszna). — Nincs annak sikere, a mit ü beszél.

Jó elő van találva (az arczképe, eltalálva; „előtalálta”
Zrinyinél is VII. 23.)

Az óra nem jár el; nem jár.

Héti vásárba nem igen gyűnnek most a népek. Rosszak
most a népek.

Má két heti, hogy náluk tanyáz (tartózkodik).

HARASZTI GYULA.

K e c s k e m é t i e k.

Guriga, gurigá'ni, gurigázni = golyó, golyót játszani.

Összegubancóni = összekuszálni a szálát.

Elég az azon = elég a hozzá.

Aggy Isték = adj Isten kendnek (jó napot).

Kivitte a kutya a kanalat = kikosarazták.

Az ördögnek, tartozott ezzê az utjávâ = hiába menni
valahova.

Uzováni = gyakorolni (mesterséget).

Kalamajkázik = tréfálózik, bolondozik; ugyan ne kalamáj-
kozzon má = ne járja az eszét.

De isz ojan nincs, még a kertbe fája sincs: tagadó felelet.

Botorkál = keresgél.

Hoci = add ide; hoci nô: így biztatják a lovat (hogy
menjen).

Itt ugyan sok a lánkérő = sok a pókháló (tán azt akarja
mondani, a pókháló integet a leánynak, hogy söpörje le).

Kását kér a csizmám = rongyos.

Karatyóni = nyelveskedni.

Förúglak, hogy a fene se vöszi hasznodat.

Böggő szömű = nagy kiálló szemű.

Most még engödelöm, máskó veszödelöm.

Bürge = birka, juh.

SCHWARZ LÓRI.

Somogyiak.

Ej tuggya komám asszony, sömmi etyepityéje sincs a számnak, mintha valaki csak bele tojott vóna.

Mit jársz kész itt, mint a fájás?

Aggya ide aszt a geráblát, gyötteni kő mönnyi.

Nézze nyanya hogyan kerebicél ez a kis hal.

Hát csak bele gyűjök lassan, mint a Katiba a gyerek.

Lé lesz maga tojva, tuggya, ha nem hagy békéve, ojjant kap, hogy az eget is bőgőnek nézi.

Té hajneszes (vagy: té fénesztű)! Igazán, talán csak nem mönt el a jó dógod.

Mégöszöd? dejszön mög is ősz a fenyé túle.

Láddé most ugye hogy nincs pénzed, — (Felelet:) Eb gongya rá, tudod?

Tuggya bácsi, aszt én is tunnám. (Felelet:) Hát ördögöt, Előbb Verászlóba kell mönnöd.

Agy nékem is. — (Felelet:) Maj csak úgy.

Ijjen gyütt-mönt embérnek az a fizetése, mi a sárdi főstőjé.

Sokáig volt divatba Mesztegnyén következő párbeszéd; Szomszéd! kéretik a Marit, de nem adom ám oda, mer bantókús a szöme (sanda). Egy cseh lakik ott, kinek Maricza lánya van, osztán megkérették, hát így beszélte el a szomszédjának, de aztán mégis oda adta.

(Mesztegnye.)

WEISZ JAKAB.

Elbeszélés.

A színházban.

A fásáng farkán kiméntünk *) vót Terézi nénné Kolozsvára, hogy nézzük még Vérit, met ő ott szógáll. A naccságos aszszon bisztatott, hogy nézzük még a szénházat és. Ahajt hogy é ne késsünk, éményünk jókó. Fémászunk egy ide-tova járó garádicson valami hiju formába. Od'aggyuk a czédollát egy embörnek, s leñllünk ahareg elő'; még a kezünknek és heje vót. Elejin csak égynihányan vótunk, de hát egy kicsid üdő múva úgy kez' gyüni a sok embör, hogy az' gondótam még égyik a más hátára kertüllünk. Écczé hát egy embör egy tüzes végű páczává meggyúccsa a lámpásokot: ojan világosság lesz, hogy szinte a szemünk világa és évesz. Nézek le a hijubó, hát kerekönn a

*) Az e gyöngé e, mint ezekben: derék, menj, szem, egy; cz az e a mélyebb e és az i és e hangokhoz közel álló e közötti foglal helyet.

falódálába likak vadnak csinává; hát min teli fejer nēppel uri embörrē, még csak gyermekkel ēs. Mególvastam: egy-egy likba ötön ēs vótak. Levetöm a szemēmēt a gödörbe; hát ott székök vadnak; ott ēs teli uri embörrel asszonná s mindenfélévē. Écczé hát valami egy nagyot dērdü: úgy mégjedök, hogy szinte no — az gondôtam a likakbō leesött a sok embör, hát akkō látom, hogy a nagy dob puffant akkorát. Hâgatom a mozsikát ēs, de nem gvōsztem eleget nézni a sok czifra nēpet, különösen egy hosszú inggalléru urat, a ki egy ökörszaru forma csōn kukucsát a többire, még reánk ēs! Écczēr egy nagy irgalmatlan lepödöt, akkorát mind egy falódálá, elébb aszt ēs gondôtam falódálá, férándittnak; hát ott egy nagy ellenség van kihuzott kardâ; ojan csudálatosok, úgy mégjedök, met az gondôtam, a muszkák. Érē ugy kéznék kaczagni mellettem, hogy még a gödörböl ēs min fēnésztek. Azok osztán ott ēnekötek, lármásztak, de én nem értöttem, mit. Hát hogy ezök émēnek: mékházasodik egy kiráj; ahajt lakadalom lesz; ott étték ott ittak, ott mozsikákat, tánczôtak, ott ojan dolog vót, hogy ojant embör ne lászson. Écczé lejeresztik a lepödöt; hát azután egy nagy teplom van: annyi kérészt, annyi zászló, annyi széncség, annyi minden — s aharég az ótár elejibe letérgyöpötek, s ahajt a kirájt mékkoronászták. De ott ojan dolog vót a császár körü, ott ugy jöttek-mēntek, hogy ojant nem lehet látni. Esmén letasziccsák a lepödöt, ez immán más fogás vót — s esmén fē; hát akkō nagy ellenségek vadnak, hát közöttök egy nagy domb; a kik aló vótak, hogy nem tuttak fēmenni, úgy haraguttak, morgolóttak hogy! — Azután nem ēs tudom mi kezdődött. — Igén! Écczé hát csak egy asszon marad ott. Szēp asszon vót! Ojan vēkon dērēka, mind éppég az újom; a fejinn akkora fátyorok fűtyögtek, hogy az ēs a földet verdöste; hát mijen hosszú rokoja lógott utánna! Vót legelább hat csing! — Écczé hát a vēkon dērēku ēnekōni kezd. Ó be szép ēneköt! Bús ēneköt fűtt! Met én nem tudom, az ura mássâ állott vót tám észszē, vaj mi, — azért búsút, azért ēneköt ojan keservesön, hogy a föld es szinte hasadott még. Écczé hát az ura oda jő — ahajt ugy kezdött örvideni, hogy ojant embör ne lászson! — Immán a többire nem emléközöm. A miko vēge lesz, jövünk le a garádicson; a sok nēp taszítani kezd: lejesöm — ahajt a nagy ijeccség s a sok mindén után a lábom ēs szinte kitörék. Így bizé! Így vót!

(Székely-Udvarhely. Bethlenfalva.)

BALÁSSY DÉNES.

Lakodalmi mondókák.

5. Mikor a menyasszonyt a „völegényes ház”-hoz viszik.

Drága jó uraim, kedves asszonyaim!
 Nem voltak hiába fáradozásaim:
 Szép menyasszonyt kaptunk, ő a völegényé
 S már egybén fortak ők, mindketten egymásé.
 Örvendjünk tehát e ritka szeréncsének,
 Mivel már vége van aszszenz ünnepélnek;
 Acscsaládi ünnep jöve im utánna,
 Foglaljanak helét éggy kis lakomára.
 Móre te, huzzad rá, szóljon a hegedű,
 Lásd, hogy egész háznép vigadoz és örül.

6. A z e b é d f ő l h o r d á s a k o r.

(Minden tál ételt ezzel a figyelmeztető előköszöntővel hoznak be:
 Hallga-, hallga-, hallgattassék, Jézus neve dicsértessék!)

a) Leves beadáskor:

Itt van hát az első tál étel, behoztam
 És hogy el ne ejcsem, mindég imátkosztam;
 A szakáccsal jól megfűszérszámosztattam,
 Bors, sáfrány, gyömbérrel is még is sózattam.

b) Tehénhús vivéskor:

Itt a jó tehénhús mártással, tormával,
 Jobb az mint a hering a vérés hagymával;
 Ábrahám ilennel éle Sárájával:
 Azért élt ol soká e kedves párjával.

c) Káposzta feladáskor:

Itt a jó káposzta a fris disznóhussal,
 Jól megészakábálva, mint a szekér gúzzsal;
 Egyenek csak ebből uraim gusztussal,
 Legyenek mind végig jó epitussal.

d) Tyúk bevivéskor:

Elhosztam a kakast egész taréjával,
 Jó puhára főzve apró riskásával;
 Nem gondolt jó gazdánk a maga tyukjával:
 Kölcsék el jóízűn Isten áldásával.

e) Becsinát vivéskor:

Itt a jó becsinát székfűvel, babérral,
 Ebből kiki szédjén két jó nagy tángyérral;
 Nem régén beszéltem éggy nagy gavalérral,
 Kinek a két zsebje tele volt tallérral —

Bámulásra méltó vala kövérsége,
Holott tudom, hogy volt már hét felesége —
Kérdesztem: honnan van ilen egészsége?
Aszt monta: becsinát volt az elesége.

f) Tésztás étel beadáskor:

Ezén tésztás étel jól még van czukrozva,
Jó módon meghinték az én parancsomra;
Van a ki attésztát nagyon is szereti:
Izlelje még esztet, tudom, még nem veti.

g) Kása feladáskor:

Köleskását hoztam, még pedig czukrozva,
Sáfránnal is ki van jól kipuderozva;
Meg van a teteje pörccözve, zsirozva
És apró szöllővel jól kipallirozva.

h) Pecsénye hozáskor:

Pecsényét is hoztam, de nemcsak égyfélét:
Köszörülje kiki jól még kése élet;
De el ne törjék ám a tángyéznak szélét —
Huzza még kénd bátyo rekett hegedűjét.

i) „Tészta-sütemén” adáskor:

Itt vagyon tésztából jóféle sütemény,
Nincs ebben sem ánis, sem mustár, sem kömény;
Porhanyo jóízű ez éppen nem kémény,
Akki ilennel él, nem bántya akköszvény.

(Kun-Sz.-Miklós.)

BENKE ISTVÁN.

Tájszók

S z e g e d i e k.

B a g o j t ű d ő: aszalt alma.	hegyezett fa, melylyel a fiúk
b á b a f o g. bukta, paripafing:	jatszanak.
sütemény neve.	d u n g ó: darázs.
b i c z e: sánta.	f r a j l a: rossz nőszemély.
b u g r i s, g á n y ó: paraszt	g ö l ö d é n: főtt tengeri liszt-
(az aísó városiakra mondják).	ből szaggatott haluska.
b u s z m o g: valamit immel-	g u d ú c z: kis fonott kalács.
ámmal csinál.	h o t t e c z c z i k: Unterzieh.
d a d ó v. d e d ó: kisdedóvó	k a s z r o j: nagy 3 lábú vaslábas.
intézet.	k e s z ő c z e: főtt meggy.
d é b ö l: a vetett ágyat le-	k i s l a j b i: mellény.
nyomja, ránczigálja.	k u k a: 1) néma; 2) a dohány-
d ó l é: mind a két végén	kötelet tartó fagamó.

TÁJSZÓK.

markaláb: évitte a markaláb (eltűnt, oda van).

messzilátó: látó cső.

neszegógyes: víz eszű, félnadrág.

patkó: 4 krajczáros (a gyermekeknél).

poroja: kettős málé.

rezenéroz: valamiért zúgólódik v. nyafogva kér.

százlátó: az olyan üveg, mely több felől köszörülve, a tárgyat többször mutatja.

székláb: állás a melyre a teknőt teszik mosáskor stb.

szufla: makaçs, önfejű, görcs.

szúnyokfa: szilfa.

kiráigyértya: ökörfark kóró.

kúdústetű: az Echinoppermum magja, mely a ruhához ragad.

tányéricsza: napra forgó.

tyúkszőmvirág: Adonis vernalis. A nép azt tartja, hogy ha e növény nedve a kezét érinti, tyúkszem támad rajta.

SZIRMAI LAJOS.

Veszprémiek.

Csipérvas: fogó.

fáradt víz: állott víz.

furcsálom: csudálom; „mászt furcsálom.”

lafatyúja a macska a tejet.

lapiczka: vaskalán kályhánál.

mecs, mecsek: mécs, zsírból s rongyból; „hoszt ki anya aszt a mecsét v. mecsekét.”

pingász: piktor; a festész analogiájára.

sirhong: tűzkaparásra használt horog.

sziva: szilva.

ne takácsúj: takács módra ne ficzánkolj.

túnâra: túlsó felén.

uggó: gát, zúgó; vörös uggó.

kocsivágás: kerékvágás.

HARASZTI GYULA.

Szilágy-megyiek.

Áó: óh!

bérëna: borona, többny. fából való fogakkal, a vasfogú ritka.

berbêcs: himbárány.

borona: deszka kerítés.

boskor, maska, menyeske: bocskor stb.: kusma: kucsma.

cinterém: parochialis belső telek.

csákvári: nagy kolomp.

csukás: csikós.

disztó: disznó.

dűhütt: dűhødt, veszett eb.

épârolog: elmegy; „mikó oszténg verekezésre kerűt a dolog, mik is épârologtunk.”

fancsalog: dolog nélkül henyél.

facsarog: csavarog, tekereg.

fuzsitus: féleszű, hóbortos.

~~félkörva~~ félbolond.

isztike: ösztöke; a mivel az ekét a rá tapadt földtől megtisztítják; isztikél: sürget, nógat.

kajtár: torkos, nyalánk.

kârtynos: fenyőfából való vízfordó edény.

kokas: pattogatott kukoricza.

laza: a szőlőnek gyümölcsfákkal beültetett vége; az úgynev. szőlő-láb.

láb: minden egy tagban levő nagyobb földbirtok.

l a p i s: lapos, sima.

l é p i k: általános e h. lép.
„Mién régi ez a gyerek? Most lépik a tizedik esztendőbe.”

m é h k ö l ö m r e: méhes, méh-ház.

ö g y v e z: özvegy.

p á r t i k u s: a templom előszobája, hova a holt tetemet szokták vinni, míg az isteni szolgálat tart.

r é g i: az életkor kifejezésére;
„régibb ű mint eên.”

s l â g: levágott erdőresz, vágás.

s ü n y ö l: valamit tüvel megaggat, megfoldoz pl. ruhát.

s z i l k e: ételhordó fazék.

t â k: csizmán folt; „megtá-kóta a csizmám a csizmadia.”

t a j k o l n i: megaggatni a csiz-mát.

t y i n k ó: paszuly hüvely.

t i n ó: minden két éven alul levő ökörborjú; az üsző borjút megkülönböztetésül k a n c z a - t i n ó -nak hívják.

GAJMOSSY IVÁN.

Szegszárd vidékiek.

Á s z l ó, á t o n y: zászló, zá-tony.

d u c z: kisebb oszlop.

e d é n y: szekér, hajó.

h a l ó d i k: haldoklik.

k a p a r á s: első munkás, az a ki a munkát vállalja (vádója) a többiért.

k e h e l: köhög.

k o l o m p á r o s: bádogos.

l i k, t i k: lyuk, tyuk.

m u r v a: folyóbeli kavics.

n e s z e z: lármáz.

o l l i k: némelyik.

ö r e g i b ő l: nagyjából, na-gyolva.

s z é r: szerszám, eszköz, pl. kapa, villa stb.

DOMOSZLAY JÓZSEF.

Csángó gyümölcsnevek.

Almafajok: Á r p á r i alma: aratáskor érő, kellemes ízű, jó fajú savanyú a. — B i s a l m a: b i r s a. — B o l o n d a.: csak télre való, igen nagyra nő, egyik oldala piros, a másik zöld. — B o r j u z ó a.: igen kedves illatu, télre való; talán borízétől kapta nevét. — F ü z f a a.: hosszudad, kedves és kellemes ízű, magvainál üressége van, és hasonló a füzfa puhaságához. — 6. K ó g y i s a.: Sz.-Jánoskor már érő, korai, édes; a gyermekeknek szereti osztogatni mindenki keresztelő sz. János-napkor. — O l t o v á n y a.: soká tartós csemegegyümölcs. — O r d o s a.: piros, sárga baráz-dákkal; kellemes ízű nyári faj. — P i r o s k a a.: igen kellemes ízű puha, nyári alma, korán érik, korán is eltelik. — Ö s z i a.: késő ősszel érő, egészen zöld, tartós. — T é l i a.: ezt eltarthatni egész télen; piros, savanyú. — T e r e b e s a.: gömbölyű, kedves alakú, zamatos savanyú ízű gyümölcseért kedveli az ifjuság és

szerelmes almának szereti nevezni; tán a Terebes pataktól és falutól kapta nevét (mind a kettő a bakói kerületben).

Körtefajok: **Bikabőrű körte:** szeptemberben érik. igen nagyra nő, egészen zöld és kemény külsejű, de jóízű. — **Csemegés k.:** igen édes, jó zamatú, szép alakú; az aratással végződik. — **Darázs körte:** nyári, jó nagy; édessége miatt a darázsok majdnem egészen kiszopni szeretik belét. — **Nagyboldogasszony körtéje:** édes ízű, jó szagú, sárga, nagy asszony napkor érik. — **Nyakas k.:** édes, kellemes, szép idomú, sárga, hosszúdad nyakú. — **Őszi k.:** igen kemény bőrű; de jó ízű, zamatos. — **Téli k.:** igen erős és kemény, de tartóssága miatt becsülik, mert nyár közepén is tudnak vele kedveskedni, s olyankor már jól ízlik; egészen zöld, de nyár közepén már aranyszínűvé válik.

Epere: az epret így nevezik s ha valaki epret kér a leánykáktól, azt vepernek gunyolják és kinevetik jóízűen.

ROKONFÖLDI.

Gyermekversikék.

1.

Esik az eső,
Ázik a mező.

3.

Ojan bolond a görög.
Hogy a padrúl legörög.

2.

Nem megyek én Bökömbe,
Csak a lábom lököm be.

4.

Az ígíret csak szíp szó,
Ha megaggyák: nagyon jó.

5.

Vam mos(t) szegím(ny) Bálint zsákba.
Még annak is acscsúccsába.

(Debreczen.)

VOZÁRI GYULA.

Tréfás versek.

1.

Im hó jön egy légên
Világ pompás fátylá.
Gyálog páripáját
Kéményén ugráttá.
Há tunnátok énnék
Ki vót a nágy aptya,
Ki mágát kösztetek
E képén hântáttá:
Úgy nézz a szemémbé
Sok országot jártom:

Egész nyirvármegyét
Én bē koboroktám;
Jó hélet lākásrá
Sehol nem tánáltám,
A hol én úr légyek
Ászt fél ném kápháttám.
Mivél ném széréttém
Kászálni, kápálni,
Kápátú, kászátú
Szérétném megváni.

No hát csak tanulok,
Hogy deák lehessék.
Azután vagy rektor
Vagy pápnak mehessék,

Egy palástot a nyakám
közé vehessék,
Ávvá hótig úr lehessék.

2.

A „Nyelőr” V. füzetében közölt n.-becskereki gúnydal.
Szilágymegyében így van:

So se láttam az olának Kinduj mere lapáduré
Nagyobb virtusságát: S felakasztja magát!

(Szilágy Sz.-Király.)

GAJMOSSY IVÁN.

Néprománczok.

(T ö r e d é k e k.)

1.

Vaj új le melléjem,
Vaj menyiny el előllem:
Karcsu dérekadot,
Ne réngesd előttem.
Vaj meghalok érted,
Vaj émenyek veled,
Vaj piros vērömmé
Födét festök érted.
Ne menyiny e', ne menyiny e',
Ne haggy itt ingömöt.
Ne vidd e' magaddâ
Minden jó kedvemöt;
Ne menyiny e', ne menyiny e',
Ne haggy ingöm árván,

Szerelmetös szüved
Ne vájék köbálván';
Ne menyiny e', ne menyiny e',
Met mégöl a hideg.
— Csinátatok neköd
Búból köpönyegét:
Fekete básonba
Körü beszélgetöm,
Sok sohajtásommâ
Még és bélötetöm;
Hosszu uttyaiddâ
Mégsinórosztatom,
Sűrű könyveimmé
Még és gombosztatom...

2.

Hót vóna még apám nőtelen korába,
Maratt vóna anyám a gyűngyös pártába;
Ne születtem vóna ére a világra.
Ne születtem vóna ijen árvására.
Mikor férészgetött vóna a lagymatag vizbe;
Férészgetött a lobogó vizbe;
Mikor takargatott gyenge gyócs ruhába:
Takargatott vóna piros porázsába;
Mikor réngesztgetött a réngő böcsőbe:
Réngesztett vóna bé a fekete földbe.

(L. „Kádár Kata” Népk. gyűjt. 240. l.)

(Udvarhely m Bethlenfalva.)

BALÁSSY DÉNES.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ MŰHELYE
KIADÓ HÍVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VII. kötet.

1878. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

REDŐ. RÁNCZ.

Bizonytalanból nincs következtetés, határozatlanra építeni nem lehet. Ha nyelvújítóink ezt az elvet úgy tisztelték volna, a mint nem tisztelték, az elismerés, a köszönet hangját, a mely jó akaratukért, buzgó törekvésükért méltán megilleti őket, ma nem zavarná meg semmi kárhóztató szózat. Minden botlás, a melyet elkövettek, minden rossz, a mely e botlásokból származott, az mind erre az egy forrásra vezetendő vissza. A homályos, az ismeretlen ép oly jogos tényező volt számvetésükben, mint a mi tiszta, világos, a mi egészen kétségtelen. *Hasas, nyakas, szemes, kezes, lapos, kormos, ködös, dühös*, s vége nem szakadó serege a legvilágosabb analógiáknak elvitáztatatlanná teszik, hangosan bizonyítják például egy denominatív s képzőnek nyelvünkben való megvoltát. *Feles, csuszós, kocsis*, e szókban semmi kétség sem fér az s elem mivoltához; az képző, ezt a legmakacsabb hitetlenség szava sem vitathatja el; hisz *fele, csuszó, kocsi* önálló, eleven szók. De következik-e ebből, meg van-e engedve ama tétel fölállítása, hogy minden s (as, os, es,ös) végű szó képzett szó, s hogy az s lehántásával egy önálló névszót kapunk, s a mi több, hogy jelentését is biztosan meghatározhatjuk? Vagy nem emelné-e föl tiltakozó szavát még a legmerészebb újító is, ha valaki, s volna bár az a legnagyobb tekintély, csupán az analógiára építve a *kakas* szóban s képzőt s *kaka* névszót állapítana meg, s ez utóbbira ráruházná például nem épen okszerűtlenül a *taréj* jelentést? Nem ütköznénk-e meg mindnyájan, ha manap valaki a *botos* (filzstiefel), *deres* (block), *lugos*

(laube), *egres*, *hentes* szóból a „gyökelvonás“ elmélete alapján a *bot*, *lug*, *dér* v. *dere*, *eger*, *hent* neveket akarná forgalomba hozni? Ki merne magának oly csálhatatlanságot követelni, hogy minden egyéb segédeszköz nélkül megtudja nekünk mondani, elfogadva bennük az *s*-nek képző voltát, hogy mi az eredeti jelentésük, vagy csak egyszerűen, hogy mi a jelentésük a *bálmos* (turós kukoriczátészta), *bekes*, *czinkos*, *kies*, *vánkos*, *vaskos*-ból leszármaztatott *bálom*, *beke*, *czink*, *ki*, *vánk*, *vasok* főneveknek?

Azért állítottuk föl a tételt, hogy kifogás alá esik minden oly újabb alkotás, a mely bármilyen tekintetben határozatlanságon alapszik; s az olvasónak, ha igazságosan akar ítélni, csak helyesléssel kell fogadnia e tételünket.

Lássuk most a *redő* szó történetét.

Az első, a mit mindnyájan tudunk, a mihez nem fér kétség, hogy *redő* ugyanaz, a mi *ránicz*, egymást teljesen fődő fogalmak, s hogy latin egyértékesük *plica*, *ruga*. Most haladjunk visszafelé annyira előre, a mennyire csak haladhatunk, s hallgassuk meg a tanúkat, hogy mit vallanak a *plica* és *ruga* szóról. Calepinus szótára (1590.): „*plicatura*: ranczolas, takaritas; *ruga*: sömögözés.“ Molnár Albert: „*plica*: fürt, rántz; *ruga*: sömörögözés, rántz.“ Pápai Páriz: „*plica*: fürt, rántz, rét; *ruga*: sömörögözés, rántz.“ Jambressich András (1742.): „*plica*: fürt, rántz, rét, folt; *ruga*: sömörögözés.“ Tehát a régi latin-magyar szótárak nem ismerik a *plica*-nak *redő* egyértékesét.

Most nézzük magát a *redő*-t. Molnár Albertnél a magyar-latin részben ezt találjuk: „*redős*: tortus, crispus, plicatilis; *redős* szoknya: *cyclas*.“ Pápai szóról szóra kiírta Molnárt. Ha Calepinusba tekintünk, a *cyclas* alatt ott is megtaláljuk a *redős* szoknyát, de *redős*-t egymagában állva sem a *tortus*, *crispus*, sem a *plicatilis* alatt nem.

Mindezen adatokból, s ama tényből, hogy a *redő* nevet a népnyelv sem ismeri, következik, a mit különben úgy sem fog tagadni senki, hogy e szó a neologia készítménye, s akként állt elő, hogy a *redős* melléknevet megfosztották s képzőjétől.

De itt mégis helyesen jártak el az újítók, halljuk sok oldalról az ellenvetést; hisz a *redő* jelentése tisztán, világosan kiérezhető.

Ez az épen, a mit tagadunk, a mit tagadnunk kell, s a minek tarthatatlanságát azonnal ki fogjuk mutatni.

Először is nem volt szabad a *redős* szóból a *redő* főnevet leszármaztatni, mert *cyclas*, *crispus*, *plicatilis* szorosán véve még csak nem is synonym fogalmak; nem határozhatni meg tehát, hogy melyik rejti magában az eredeti jelentést. Nem származtatható le a *redő* alak másodszor, mert bizonytalan, az *ó* hosszú volt-e benne vagy rövid; nem tudni tehát — ha csakugyan képzett szóval van dolgunk — *redő*-e az alapszó vagy pedig *red*; nem tudni, hogy a *redős* nem *redős*nek hangzott-e.

Most lássuk a bizonyítékokat.

Kassai József „Szókönyve” ezt az adatot foglalja a többi közt magában: „*Red* (Vas megyei szó): sor, rántz. Innét *redes*, *redős*.” A Tájszótárban meg ez áll: „*Red*: sor, ráncz; *redes*: soros, gerezdes. (Kemenesali szó). Lévai László”. A *redes* mind a két idézetben természetesen *redés*-nek olvasandó. E szerint a régi szótárak *redős* szavában az alapszó nem *redő*, hanem *red*; s e ténynek kétségtelen igazságával a „gyökelvonás” elméletén ismét egy újabb, kiköszörülhetetlen csorba van ütve.

A mi pedig ennek a, csak egyik tájszólásban élő *red* szónak a származását illeti, arra nézve a következő fölvilágosítást adhatjuk.

Mindenki ismeri ezt a közönséges magyar szót: *rend*. E szó idegen, még pedig szláv kölcsönvétel. E tétel igazságához szó sem fér, az már rég be van bizonyítva; de a kétkedők kedviért mégis ide iktatjuk a bizonyítékokat. Először is az ó-szláv *ředŭ* (olv. rend) előkerül, járatos már a legrégibb; a tizenegyedik századbéli szláv codexekben (l. Mikl. Lex. Palaeosl.). Ez pedig lehetetlenség volna, ha a szót ők kölcsönözték volna tőlünk. Másodszor a szó meg van minden szláv nyelvben (orosz, cseh, illír sat.), a mi ismét a legnagyobb valószínűtlenséggel érintkeznék, ha e szó a miénk volna. Harmadszor legrégibb irodalmunk előtt a *rend* még teljesen ismeretlen; s első codexeink, nevezetesen a bécsi és müncheni biblia a latin *ordo* szót

következétesen szer-nek fordítja: „Tetet nekem z e r e v e l meg irnom: visum est mihi ex ordine scribere (Münch. cod. 122.). E szerint majdnem biztosan meghatározható a kor is, a melyben a kölcsönvétel történt: az a tizenötödik század vége felé volt.

Az idézett ó-szláv *ředŭ*-beli *ę* hangra nézve, a mely nasalis (*en*) volt, tudnunk kell, hogy idővel az orrhang (*n*) belőle az egy lengyel nyelv kivételével kiveszett; az újabb szláv nyelvekben tehát s különösen a déliekben, a melyekből a mi kölcsönvételeink nagy része került, az ó-szl. *rend* *red*-dé változott át. S ez a *red* az, mely Vas megye vidékén sor, ráncz jelentésben él, s a mely alapszava első latin szótáraink *redō*s szavának.

Állítsuk még e mellé a következő adatokat. A dráva-vidéki magyarok nyelvében e szólások járatosak: „*rédomba* (sorba) állni; *rédomba* kaszálni“ (Nyr. VI. 43.). Egy régibb irónkban meg a következő helyet olvassuk: „Elhagyák az Antrichistusnac soc réti bálványokat“. (Énekek éneke. CCciii.) E mondat, ha mai nyelven szólanánk, valószínűleg így hangzanék: Elhagyák az Antrikrisztusnak sok *rend*-beli (sok *rendŭ*) bálványait. *Rét* szavunknak tehát e hely tanúsága szerint egykoron *ordo*, *series* jelentése is volt. S csakugyan régi szótárainkban, Molnár és Pápainál, a *rét* e latin szókkal van visszaadva: *plica*, *series*.

Ezek szerint kétségtelen, hogy *rend*, *red*, *réd*, *rét* egy és ugyanazon szó; s kétségtelen másodszor, hogy itt nem egy, hanem két kölcsönvétellel van dolgunk. Az egyik a *rend*, régibb kölcsönzés s azon korból való, a melyben az orrhang még hallható volt a szlávban vagy legalább egyik ágában; a másik, a *red*, *réd*, *rét* pedig későbbi átvétel, azon korbéli, a melyben a orrhang már kiveszett a szlávból. Hasonló jelenségnek tanúi a *munka* = ó-szl. *maka* (olv. monka) és *muka* = új-szl. *muka*; *donga* = ó-szl. *daga* és *duga* = új-szl. *duga*. A *rend*, *red*, *rét* (*réd*) pedig úgy viszonylanak egymáshoz, mint *munka*, *muka*, és a tájdivatos *múka*. (Ez utóbbira nézve l. Tájsz.)

Térjünk át a *ráncz* szóhoz, a melyet újítóink aesthetikai érzéke, nem tudni mi okból, a tisztességtelen szók közé sorozhatott, mert különben érthetetlen volna a *redō*-nek megalkotása; hisz ez semmivel sem mond többet,

mint a régi *ráncz*; sőt mi több, nem is pótolhatja egészen ezt az utóbbit. Eddig legalább még seholsem olvastuk, se nem hallottuk egy neologustól sem, hogy: „vigyázz, majd *redőbe szedlek*“ e helyett: *ránczba szedlek*.

A *ráncz* idegen voltát, vagy legalább az árja-magyar nyelvegység szempontjából, mint ő szereti nézni a dolgot, árja szókkal való rokonságát még a NSzótár is megengedi, midőn így szól: „rokon a ném. *runzel*, gör. *ῥυτίς*, lat. *ruga*, szl. *ranyecz* szókkal.“ Mindebben pedig csak annyi az igazság, hogy az elszámlált szók közül közvetlenül csak a tót (s nem szláv, mert a többi szláv nyelvekben a szó nincs meg) *raňec* tartozik ide. Épen ez okból azonban már előre is kijelenthető, hogy a tót a magyarból, nem pedig megfordítva, a magyar a tótból van véve.

Ráncz szavunk nem csak német eredetű, hanem közvetlen a németből való kölcsönzés is, s ugyanegy a közép-főlnémet *runze* szóval. Bizonyítékot szolgáltat rá egyik régi magyar munka („Szüzek ~~kororúja~~“) következő helyével: „Természet szerint való szép színeket mosással meg tartyac, minden rontzossag tauul leuen.“ (153.)

A *roncz*, *rancz*, *ráncz* hangváltozást igazoló s támogató analogiák: ó-szl. *laka* (olv. lonka): magy. *lonka* és *lanka*, ó-sz. *paakū*: magy. *pank* (pók); ném. *schanze*: magy. *sáncz* ném. *tanzen*: magy. *táncz* sat.

SZARVAS GÁBOR.

FORDÍTÓINK.

I.

Régi nóta, keserű nóta: fordításaink gyarlók, hasznavehetetlenek; fordítóink hol nem akarnak, hol nem tudnak becsületes munkát végezni; s a baj nem hogy csökkenne, sőt inkább a közönség türelme s tapasztalatlansága mindinkább növeli a fordítók bátorságát; számuk gyarapodik, s a bírálat éle eltompul velük szemben. Nem újság ez a baj, s nemcsak a mi irodalmunk sínli. Fordítani kényes dolog, majdnem olyan kényes, mint remek kép másolása, mint idegen intézménynek nem átültetése, hanem meghonosítása. A jó fordító az művész és tudós is, mindenekelőtt pedig lelkiismeretes ember; s a kiben az ilyen trinitás testté vált, az bizony nem igen szokott fordítani. Azért

nem szólunk se a fordítások aljáról, se azok fölérol. A kölcsönkönyvtárak fordított ponyvairodalma nagy kárt okoz ugyan, s a ki a kuriozumokat hajhászsa, bőven találhat bennük; de a ki azt az irodalmat meg tudná rostálni, az olyan munkabíró ember még nem született meg. S ez nagyon természetes, ennek az olcsó húsnak mindig s mindenütt híg a leve. Az sem feltűnő, hogy ritkán esik meg valamely irodalmon az a szerencse, hogy Arany János fordítja Shakespere drámáit, s Goethe Diderot prózáját. Ilyenkor nagy geniúszok ölelkeznek s maradandó kincse születik meg valamely nyelvnek s irodalomnak. Nem a műveltek ponyvairodalmáról akarunk tehát szólni s nem a klaszszikusokról akarunk hímet varrni, midőn a mi fordítóinkat vesszük szemre.

Nálunk mások a körülmények s egészen különös a baj, mely a viszonyok folytán keletkezett. Szerthe Európában megindult egy nagy mozgalom, mely mindinkább erősödik s melynek nagy eredménye az, hogy a műveltség tényezői között fontos helycsere történik. A szép irodalom lassan-lassan kiszorúl a műveltség tényezőinek első sorából, a hová a mult század küzdelmei helyezték. Nem vesztette el egész hatalmát, nem is fogja egészen elveszteni, de vesztett belőle s még mindig vesz. Röstellhetjük a dolgot, ha úgy tetszik, de tény-volta kétségbe vonhatatlan. Utódja a szépirodalomnak a népszerűsített tudomány. S érdekes látvány, hogy az utód megtartotta elődjének formáját, a melybe egészen más lélek költözött. A népszerűvé vált tudomány leghatalmasabb fegyvere a szép forma. Evvel tudott hódítani, ő benne rejlik elvitázhatatlan művelő erejének főtitka. Századunk legkitűnőbb elméi erejük java részét e feladat megoldására fordítják.

Minket a tudományos munkálkodás első rendű szükségletei már amúgy is nagy fordított irodalommal ajándékoztak meg. A magunkéból nem telhetett mindenre; fájdalom csak nagyon kevésre telt; kölcsön kellett sokat vennünk s nagy kamatot fizetnünk: szaktudományunk idegen lett, egészen érthetetlen nyelven beszélt. Ezt a tudományt nem lehetett népszerűsíteni, ennek nem volt művelő hatása. De a nagy európai áramlat minket is magával ragadott, mi sem akartunk elmaradni a világ mögött, mi is akartunk

népszerű tudományt; tehát megint fordítani kellett; s ennek is meg az árát. Hol rosszul választották ki a lefordítandó műveket, hol rosszul fordították, a mit kiválasztottak, s kevés a jó mű jó fordítása. Pedig nálunk e fordított irodalomnak nehezebb föladata van, mint az eredetinek a maga földjén. Másutt ezt az irodalmat a közönség élénken érzett szükséglete előzte meg, híjját érezték, s ez az érzet keltette életre. Mi nálunk az ilyen érzet gyéren mutatkozik; a fordításoknak az a föladatuk, hogy a szükségletet is megteremtsék, melynek kielégítésére hivatvák. Másutt az igazán népszerű irodalom, nem gyári munka; gyönyörű nyelven van írva, finom formában előadva, igazi tudósok gondolatjai igazi írók módján megírva. A mi fordított irodalmunk igen tekintélyes részében nem tudjuk, mely vétségek fordulnak elő sűrűbben: azok-e, melyeket a gondolat ellen, vagy azok-e, melyeket a nyelv és stílus ellen elkövetnek. Legtekintélyesebb testületeink: az akadémia, a természettudományi társaság, az orvosi társaság vezetik a fordítások ügyét. A közönség fölkarolta az eszmét és csoportosan pártolja a buzgó testületek törekvéseit. De ezek a társaságok csak a cél tűzik ki, s csak a munka anyagi kivitelét biztosítják. A szellemi munkára nem ügyelhetnek eléggé: a természettudományi társaság még legtöbb gondnal van a fordítások minőségére, s neki is a legnehezebb akadályokkal kell megküzdenie. Az orvosi társaság épen nem törődik a nyelvvel; szégyenletes fogékonytalanságot tanúsít a forma ellen. Nem csoda, ha az eredmény nem elégít ki, ha a nagy munkásság nem felel meg a várakozásnak s nem termi meg a várt gyümölcsöket. A legnagyobb zavar uralkodik a magyar próza terén; kritikánk hallatlan súlyedése egészen tájékozatlanná, majdnem tájékozhatatlanná tette a magyar közönséget. Magyar kultúra pedig csak tiszta magyar nyelven lehetséges, csak plasztikus nyelv terjeszthet gondolatokat. Azért szükséges, hogy közönségünk figyelmét fordítóinkra is tereljük s igazságos, bírálattal illessük irodalmunk ezen tekintélyes, számra nézve legsúlyosabb részét. Nem csak a tudományos s az említett népszerű irodalomra leszünk tekintettel. E bírálatok körébe a magyar fordított irodalom minden nevezetesebb jelensége tartozik.

Nem is fogunk trólikoskodni. Nem a hibák keresgélésében telik örömlünk, hanem az a jól végzett munka elismerésében. Az ügy fontosságát kívánatos, hogy mentül többen járuljanak hozzá lendítéséhez.

KISS LAJOS.

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

IX.

A magyar szóképzésnek második módja a külképzés. Ez hozzátét által megy végbe. A hozzátét háromféleképp történhetik: a) előtét, b) közbetét, c) utótét által. (Előb. 120.)

E szerint nyelvünkben vannak elő-, közép- és utóképzők.

Ez a tétel pedig ama már egyszer említett fölsőbb nyelvészeti átolmlátásra van építve, hogy az egyes hangok eredettől fogva bizonyos meghatározott jelentésnek a kifejezői: „á bamlási hang; á-m, á-mít; i remegéssel járó félelmi hang: i-ed (ijed); o többféle kedélyállapot kitörő hangja: o-h, o-hajt; u kutyahang: u-gat; ü biztató hang: ü-öz (= üz — El. 66—76.). Ez a gyökérelem. A mi tehát ehhez járul, az szorosan véve képző: bām(ul)-ban pl. a gyökérelem szájtáti á hang- elő-, m pedig utóképző (●) Más esetekben, még pedig legtöbbszörte, a gyökérelem mássalhangzó, s a vele álló önhangzó a képző. Azt meghatározai, hogy a két vagy három hang közül melyik a gyökérelem s melyik a képző, illetékes bíró természetesen csak a szerkesztőség lehet, egyedül ő ismeri a fölsőbb nyelvészettudomány sejtethetetlen titkait; valamint az ő illetékessége körébe tartozik annak megállapítása is, hogy valamely származékszóban a gyökere, a mely a szerkesztők tanítása szerint csak is egy tagú lehet, egy, két vagy pedig három elemből áll-e. A mi aztán az ekként meghatározott gyökér után toldva még fölül megmarad, annak magától érthetőleg képzőnek kell lennie. Ez az utóképző.

E szerint az á képző e szavainkban: dud-a, nyif-a, da-a, lib-a, kuty-a, csib-e, pip-e, csig-a, szucz-a, ragy-a, bok-a, da-a, koh-a. (4. 6—7.) Helyesen alkotott új szók tehát: ford-a: tropus. (Ball. Magyar szót. és NSz.),

morg-a: murmelthier (u. o.), *olv-a*: (der untere theil des schmelzofens (u. o.), *szeg-a*: minden vízre tárgy, mely a vizen felül van (NSz.), *szeg-e*: internum alicujus rei (természetrizsi műszó), *gyöngy-e*: perla-(u. a.) sat.

Képzők a *b*, *p*, *f*; aztán *ab eb*; *ap ep op öp*; *ba-be*, *pa-pe*, *fa-fe*; *ma-me*; *va-ve* ezekben: *dom-b*, *czom-b*, *gom-b*, *zsém-b*; *tal-p*, *sely-p*; *döly-f* (I. 363.); *dar-ab*, *kasz-ab*, *ver'-eb* (I. 8.); *isz-ap*, *kol-op*, *özöl-öp* (I. 168.); *gom-ba*, *bom-ba*, *hi-ba*; *czim-pa*; *tré-fa*; *tor-ma*, *haj-ma*; *mur-va*, *goly-va*, *pony-va* (I. 363—364.). Igazoltak ennél fogva a következő újabb alkotások: *töm-b*: gruppe (B. NSz.); *három-b*: dreifusz (B.); *lát-ab*: pupille (B.); *szer-ep*: rolle (B. NSz.); *szőr-me*: pelzwerk (B. NSz.), *gyúr-ma*: masse (u. o.), *gyász-ma*: andraena (tr. műszó) sat.

Képző *ac* és *ec* elő- és utókisarjadzással képzők az *acz*, *ecz*; *cza*, *czé*; *öncz*, *oncz*, *encz*, *öncz* a következőkben: *ar-cz*, *har-cz*, *dur-cz*, *kor-cz*, *por-cz*, *bér-cz*, *kon-cz* (I. 1105.); *kup-acz*, *kuk-acz*, *mal-acz* (I. 23.); *út-cza*, *der-cze*, *pió-cza* (I. 1105.), *kap-cza* (III. 380.); *köl-öncz*, *ger-incz*, *virg-oncz*. Szótárunk tehát ráadja a szentesítést a neologia imez alkotásaira: *él-cz*: witz (B. NSz.), *vihar-cz*: sturmschwalbe (B. tm.); *csalán-cz*: acalephon (tm.); *bök-öcz*: cerithium (tm.), *tál-cza*: tasse (B. NSz.); *tár-cza*: portefeuille (B. NSz.); *uj-oncz*: neuling (B. NSz.), *hág-oncz*: emporkömmling (B.), *hus-oncz*: sarcophaga (tm.), *üstök-öncz*: comatula (tm.), *kup-oncz*: conus (tm.) sat.

Képző a *d*; s közép képzővel bővülve az *and*, *end* ezekben: *bár-d*, *kar-d*, *mor-d* (I. 1167.); *gal-and*, *kal-and*, *bol-ond*, *por-ond*, *ger-end* (I. 151.). Szótárunk szerint tehát jogos képzések s nem kárhoztathatók még az olyanok sem, minő a *fej-end*: broscinus (tm.).

Képző az *ang*, *eng* a következőkben: *bit-ang*, *furf-ang*, *har-ang*, *czafir-ang*, *sal-ang* (I. 153.). Kifogástalan szók e szerint: *kéz-eng*: chirotés (tm.), *szal-ang*: chlaenium (u. a.)

Képző továbbá az *ar*, *or*, *er*, *ör* ezekben: *av-ar*, *ost-or*, *ök-ör* (El. 144.). Helyesek ennél fogva: *lov-ar*: kunstreiter (B. NSz.), *rov-ar*: insect (u. o.), *tud-or*: doctor

(u. o.), *szem-er*: gran (u. o.). És nem érheti megrovás, sőt méltó dicséret illeti meg őket, a kik természetrajzi műszók alkotói voltak: *puh-ar*: telep, *nyak-ar*: rhagium, *lap-or*: phyllidium, *oll-or*: chelifer, *czomb-or*: oedemera, *tált-or*: mantis, *jegy-er*: paragaesus, *csücs-ör*: truxalis sat.

S a gyökéregytagúság elvének s ama lehetőségek alapján, hogy a gyökér egy, két, három s néha négy elemből is állhat, a melynek meghatározása magától értetődően minden egyes esetben a szerkesztőségi fölsőbb inspirációtól függ (pl. a *ficzamodik* szónak a gyökere tulajdonkép *icz*, az *f* benne előképző (II. 841.); a *ficzkó*-ban ellenben *fi* a gyökér, a *cz* pedig, valamint a *kó* is képző (II. 843.); a *finczároz*-ban a gyökér ismét *fin*, a *cz-a-ar-oz* pedig képzők (II. 848.); de már a *finta* szóban a gyökér *fit*, az *n* közép s az *a* utóképző II. 855. sat. sat.), világosan, végetlen számú adatokkal ki van mutatva, hogy a magyarban minden egyes hang képző; be van bizonyítva, hogy az önhangzók a mássalhangzókkal s viszont képzők (v. ö. *b, p, f, v; ab, eb; ap, ep; ba, be; av, ev; va, ve* sat.); sőt képző az önhangzó két mássalhangzó társaságában is (por-ond, har-ang). Szóval úgy meg van áldva nyelvünk képzőkkel, hogy csak úgy görnyedez alatta. Méltán lelkesedik tehát egy újabb nyelvtudományi munka, midőn a NSz. e tanítását megdönthetetlen igazsággént elfogadva, fölkiált: „Alig van oly mássalhangzónk, mely képzőül ne alkalmaztatnék. Ha még ezekhez a) a tisztán magánhangzói képzőket *a, á, e, é, i, ó, ő, ú, ű, b*) ezeknek a mássalhangzókkal párosodását, c) a mássalhangzóknak egymással és a magánhangzókkal vegyüléseit számba vesszük, s még d) a lágyulhatók változásait nem felejtjük ki: oly nagy sora, oly változatos színvegyülete áll előnkbe a képzés külső eszközeinek, hogy nyelvünket ebben, a nyugoti új nyelvekhez képest igen dúsnak kell mondanunk“. (Imre Sándor. Idegen és hibás szók bírálata. 65. l.)

Ime, a jó mag jó földbe hullt!

Mielőtt szótárunk etymológiáját néhány tanulságos példában bemutatjuk az olvasónak, helyén valónak tartjuk a szerkesztőségnek ide vonatkozó tanításait röviden egybeállítva még egyszer ismételni.

1) A szónak veleje, magva a gyökérelem, a mely rendszerint mássalhangzó, s a melylyel fogantatása pillanatától kezdve egybe van forrva majd egy, majd más, majd meg több rokon és nem rokon jelentés; pl. az *m* a) gömbölyűded vagy csomós testeket jelent, b) folyós testre, nedvességre vonatkozik, c) mozgást jelent, d) emelkedésre mutat, e) hangot utánoz (IV. 1.). Hogy hány és miféle jelentést rejt méhében egyik-másik gyökérelem, annak egyedüli tudója a szerkesztőség.

2) A gyökérelemhez a jelentés gyöngébb vagy erősebb módosítására hol elül, hol hátul — ennek ismét csak a szerkesztőség a megmagyarázhatója — a legtöbb esetben önhangzó járul.

3) E két elemhez legtöbbszörte hozzájárul még egy harmadik is elül, középen vagy hátul — ezt ismét csak a szerkesztőség mondhatja meg — s ez rendszerint mássalhangzó s vagy lágyítására vagy keményítésére szolgál a fogalomnak, vagy pedig pusztá dekoráció.

E három hang alkotja a gyökérszót. Példa. A *világ* szónak a gyökere *vil*; ebben a gyökérelem *l*, jelent fürge, sebes mozgást kapcsolatban a fényléssel, ragyogással (VI. 1028—1029.); az *i* mutatja a fény finomságát; az előképző *v* pedig diszítő hang; mert ha valamit, a fényt leginkább megilleti a diszítés. Itt megjegyzendő, hogy új árnyalatok előhozására a gyökérszó egyes tagjai helyüket megváltoztathatják, sőt visszára is fordulhatnak; a mássalhangzók kívánathoz képest puhulhatnak, érdesedhetnek; az önhangzók meg szintén szükséghez képest vastagodhatnak, vékonyodhatnak, sat. Példa. Az *ablak* szó nem egyéb mint *világ*. Minthogy azonban az ablak tulajdonképen még sem az, ami a világ, hogy ez új fogalmat jelölhesse, bizonyos módosulásokat kellett szenvednie. A processusnak a szerkesztőség szerint ez volt a lefolyása: *vil-ág*-ból lett *vel-ág*, aztán *evl-ág*, *avl-ág*, *abl-ág*; ebből *abl-ák*, s végül *abl-ak* (I. 14.).

S csodálatos! A szótárírók panaszkép említik meg, hogy „a szóhasonlítás elé legtöbb nehézséget gördít a hangok változkodása és idomulása”. (El. 23.)

A ki ennyi s ily tökéletes segédeszközökkel rendelkezik, arról előre bizonyosak lehetünk, hogy a legfogasabb kérdés megoldása is csupa gyermekjáték lesz neki.

Lássuk.

Agár. „Azt véljük, hogy ezen szóban az *ag* gyök, mint általában a *g* hang, görbülést, meg- vagy előrehajlást jelent, mint például a sebesen futó kutyanál, lónál tapasztaljuk.“ — *Egér.* „Vastaghangon rokona *agár*, s átvette hasonló hozzá *ürge*.“

Bocskor. „Alkalmasint egy eredetű a *baka*-ncs, *boka*-ncs szóval, s átvetett szó: *bokasor* (— nem tudjuk, a szerkesztőség nem világosít föl bennünket a bocskoros magyar nyelvtudomány örök kárára, összetett szóval van-e itt dolgunk: *boka-sor*, vagy pedig kettős képzéssel: *boka-s-or*) *bok-sor*, *bok-csor* helyett.“

Csoroszlya. „*Csor* elvont gyök; metszésre, törésre vonatkozik a *csoroszlya* szóban = *csor-osz-ol-ó*.“

Decsák. „Úgy látszik, a *dicsekszik* szóból van elferdítve = *dics-ák*.“

Dercze. „Annyi mint *dar-cza*, azaz apró *da ra*.“

Deszka. „Mennyiben a gyalulás toszigálással, *dosz olással* jár, annyi mint *dosz-ka*, azaz *doszolt* fahasáb.“

Dézsza. „Talán mint fejöedény = *téj-za*.“ Több magyarázat nincs mellette; de nem is szükséges. Hisz a második tag, a *za*, világos hogy képző. Vagy nem ezt vallják *mor-za*, *tor-za*, *má-za*, *za-za*, *strá-za*, *Dó-za* és *Zsu-za*?

Drincs. E szó jelentését a szótár így magyarázza: „valaminek elcsavarása, eredeti alakjának megváltoztatása; *szódrincs*, midőn a szó hangjait összezavarjuk, átalvetjük.“ Aztán jön az etimológiája. A *csere* szó gyökeréből *cser* kicsinyítő *incs* képzővel lett *cser-incs*; egy jótékony májusi esőre aztán a *cs*-ből *d* alakult = *der-incs*; s végül a magyar ajknak oly fárasztó *der(incs)* hangcsóportból a könnyen ejthető *dr(incs)* lett. Hasonló jelenségek: *kurumpli* *krumpli*, *derága* *drága*, *teréfa* *tréfa*, *karajczár* *krajczár* sat.

Ezüst. „Eredetileg az *ez* gyök annyi mint *ősz* (fehéres, fehérlő); az egész tehát *ősz-es-ded* = *ezüst*.“ A kinek e magyarázatban felötlő volna, hogy miként nevezhette el az egészséges magyar észjárás a ragyogó fehérségű ezüstöt az ólomszínbe hajló *ősz* színtől s még csak nem is *ősznek*, hanem *őszesnek*, *őszesdednek*: kevésbé *ősznek*, csak amolyan *őszformának*, az juttassa eszébe,

hogy a nép az ezüstöt leginkább csak pénzalakjában látja; s erre épen nem foghatni rá, hogy ragyogó fehérségű; sőt nagyon is *őszesded*, a mint az osztrák-magyar tíz krajczárosok ólomfehérsége is fényesen igazolja. Hogy pedig hogy kerül ki *őszesded*-ből az *ezüst*? Nagyon egyszerűen. Az *őszes* tagokbeli *ő* és *e* helyet cserélnek: *eszős*; minthogy azonban az *ezüst* a közforgalom miatt folytonos kopásnak van kitéve, az ekként támadt *eszősded*-ben nem csak az önhangzónak (*ő*) hosszúsága kopott el symbolum gyanánt idővel, hanem elkopott a vég *ed* szótag is, s lett belőle *eszösd*. No hogy az *eszösd*-ből a föntebbi hangtani nehézségek leküzdése után az *ezüst*-nek kihozása gyerekjáték, azt nem kell bizonyítanunk.

Éber. „Eredetére nézve egynek látszik *vir* vagy *virr* gyökkel ezekben: *virad*, *viraszt*; t. i. az *i* hang helyt cserélvén, vagy középről előre nyomulván, lesz: *ivr*, v. *évr*, v. *ébr* = *éber*.“

Ég (ardet.) „Az *ég* már nem tiszta gyök, hanem származék; még pedig *hő* v. *hé* gyökből = *hé·eg* v. *hev·eg*, azaz hevet vagy meleget ad folytonosan.“

Éh. „Jelentése főleg a *h* betűben rejlik, mely a természetet utánózva lehelést, lihegést = erős kívánást jelent. Különben gyökeleme azon *e*, mely az *eszik* igéé, mennyiben az éhség evési vágyat jelent.“ Ritka szép megfejtés, mélyre ható etymologia! Az *é* jelenti az evést, a *h* az erős lihegést = vágyat; tehát *é + h* = erős enni vágyás. Nem szabad itt kifelednünk még ama mesteri kombinációt sem, hogy erősen liheg az, a kit erősen megkergetnek; a kit pedig erősen megkergetnek, az hamar és erősen megéhezik; a *h* tehát, a lihegés kifejezője, már egymagában nem csak a vágyat, hanem az ehetnémet is jelöli. Nem ok nélkül hangsúlyozza tehát a fölsőbb nyelvtudomány, hogy „jelentése főleg a *h* betűben rejlik.“

Éj. Az *éj*, mint sötétség, a testeket elfödi, eltakarja; a *héj* szintén földő, takaró; tehát *éj* = *héj*.

Év. „Eredetére nézve lehet annyi mint *ív*, t. i. egy *ív*, azaz egy kor az időből; vagy pedig annyi mint *av*, azaz *avas*, *avult*. Véleményünk szerint mindkét származtatás helyesnek látszik.“ A mi véleményünk is az. De az a második, az *év* = *av*, *avas*, mégis csak sokkal helyesebb.

Fehér. „Eredetikép hihetőleg *fe-ér* = *fe*(lső) *er*(ő), s könnyebb kiejtés végett *h* v. *j* közbeszurattal lett *fe-h-ér* vagy *fe-j-ér*; tehát annyi mint felső erejű, tulajdonságú, vagyis olyan, mint valaminek felső, azaz legvilágosabb része, oly világos, mint a felső, vagyis mint a fénytől, naptól leginkább világosított részek szoktak lenni.“ Egész a csodálatosságig egyszerű, világos magyarázat. A szurok valami. Ennek felső része legvilágosabb; a felső rész a szurok-valaminek felső ereje, tehát a szurok = *fe-ér*.

Fekete. „Némelyek szerint annyi mint *fek-ette*, azaz mit a *fek* (fekély) megevett, megrontott. Vagy olyan, mint a *fekvő* test, vagy a testnek fekvő része szokott lenni, melyre a világosság nem hathat: sötét.“

Férj. „Tulajdonkép *fe-er-j*. A *fe*-ben a magasság, nagyság, az *er*-ben az erő fogalma rejlik benne; a *j* betű toldalékképző gyanánt áll.“ Ime az etimológiának véghetetlen becse a szó valódi jelentésének megértésére! Ebből kitetszik, hogy első őseink idejében a férjek mind derék, szálas, erős, izmos legények voltak. Ha ma neveznék el őket, bizonyosan *al-ar* s *j* toldalékbetűvel *alárj* volna a nevük.

Fertő. „*Fer-t* eredetileg annyi mint: ferde mozgást tesz, fordít magán; *fertő* tehát oly folyadék, mely más anyaggal, pl. iszappal, sárral van összeforgatva, keverve.“

Fizet. „Eredetére nézve *fe-iz-et*, azaz felizet, feloszt, ízekre oszt, vagyis számlál.“

Frigy. „Annyi volna, mint *vér-ügy* = *vrügy* = *vrigy* = *frigy*.“

Fris. „Eredetileg *fi-ris*, *für-es*; azaz olyan, mint a ki *für-ge*, *für-göncz*, *für-dik*.“

Furfang. „E szó törzsöke *für*; innen lett *furu*, azaz tekervényes eszköz, mely a legkeményebb testen is általhat forgatás, tekergetés által; *furu*-ból lett *furu-ag* s *n* toldással *furu-ang*; továbbá az *u*-nak *v*-re változtával *fur-v-ang*, végre *fur-f-ang*, azaz tekervényes uton végrehajtott tett, vagy oly munka, cselekvés, mely nem egyenes, szokott módon, hanem ravaszul eszközöltetik, valamint a furó sem egyenesen, hanem tekergetés által nyomul keresztül a szilárd test rétegein.“

Fűz (salix). Összetett szó: *fű* + *öz*, azaz *fűözön*; mivel azon ismeretes fának levelei, melyet *fűz* nek nevezünk, *fű* ként sűrűek, keskenyek és *fűzöldek*."

Gáncs. „Gyöke eredetileg egy a *kam* (kampó), *gam* (gamó) gyökökkel; *gáncs* tehát tulajdonkép annyi mint *gám-cs* = *gam-cs*, *kam-cs*; mert midőn *gáncs* ot vetünk, lábunkat csakugyan *kampó* módjára meghajtjuk."

Gereben. „Gyöke *ger* valamely sértést, szurást, karczolást jelent; innen *ger-ő* = karczó, s *en* toldalékkal *gerő-en* v. *gerü-en*, ebből *ger-ev-en* és *gereben*."

Gohér. „Vagy annyi mint *kövér*, vagy pedig a *bajor* szóból módosult."

Gödény. „*Gö* gyökelem, melyben a gömbölyűség, kerektség vagy kanyarodás, csavarodás vagy dudorodás fogalma rejlik; *öd* képzővel lesz belőle *gö-öd* = *göd* (ugyanaz, mi a *gög*), s további *ény* képzővel *göd-ény*. Nevét onnan kapta, mivel nyaka alatt erszényforma nagy *bögye* (*gögje*) van."

Gyapjú. „Azon *di* egyszerű gyökre vihető vissza, melyből a gazdagságot, bőséget, becseset jelentő *dív*, *dész*, *díj* származtak; *gyap* tehát ebből lett *di-ap*, s aztán *j* és *ú* képzőkkel *diap-j-ú* = *gyapjú*." Hogy a gyapjúban megvan a gazdagságnak eleme, hogy tehát becses is, arra nézve élő tanú akármelyik gazdag gyapjúkereskedő. A *di*-nek gazdagság, bőség jelentése mellett pedig mi szólhat ékebben, mint a *di-ák*, meg a *di-kics*? A diákból lesz gazdag püspök; s ha a csizmadia gazdaggá lesz, nem a dikicsnek köszönheti?

Gyár. „A gyök benne azon *cse*, mely megvan a *cse-ál*, *cse-n-ál* (csinál), *cse-l-ek-szik* igékben is. *Cseál*-ból lett *csál* = *csár* = *gyár*."

Gyász. „Tájszokásilag *jász*, s eredetére nézve talán *jaj-ász*; ennél fogva jelentené azon siránkozást, jajgatást, melyet halott körül és miatt az illető rokonok tenni szoktak."

Gyáva. „Eredetileg *gyám-u-a* = *gyám-v-a*, azaz ki gyámolni, gyámolítani való, kinek gyámra van szüksége. Gyökbetűjénél (*gy*) fogva, mely lágyságot, gyöngeséget fejez ki, csakugyan gyöngét, mindenben gyámra, gyámolítóra szorulót jelent."

Gyertya. „Gyöke *gyer*, mely valószínűleg nem más, mint a meglágyított *ger* (*gerjed*). A *gyertya* tehát ekként támadt: *ger-j-edő*; ebből lett *gerjetyű*, öszvébb húzva *gertyű* = *gyertyű* = *gyertyú* = *gyertya*.” Szerfölött tanulságos hangváltozások. A *gertyű*-beli *g* lágy *gy*-re változik jelképeül annak, hogy azonnal neki lágyul a *gyertya* is, a mint meggyújtják. A *gyertyű*-beli *magas* hangú *tyű* szótag pedig mély *tyú*-vá lesz (*gyertyú*) azért, hogy folyton eszében tartsa s valamikép el ne felejtse az emberiség, hogy a *gyertya* magasból mélyre, vagyis fölülről lefelé ég. Ebből látszik, hogy a szótár nem csak tudományos, hanem praktikus célokat is szem előtt tartott. Ez ugyanis egyszersmind figyelmeztetés a cselédek számára is, hogy a *gyertyát* ne az alsó, hanem a felső végén gyújtsák meg.

SZARVAS GÁBOR.

A MAGYAR NYELV IRODALMA.

A Magyar Nyelvőr szerkesztősége csak nem rég figyelmeztette a magyar nyelv tanítóit azon feladatokra, melyeknek megoldását leginkább ő tőlük várhatja a tudomány, és egyúttal kimutatta, hogy sokan, a kik nálunk a nyelvtani irodalom terén működnek, restellik még azt a fáradságot is, hogy akár magát a nyelvtannak forrását, a nyelvet, különösen a népnyelvet s a régibb nyelvemlékeket, akár pedig a magyar nyelvvel foglalkozó alapvető munkákat s általában az eddigi kutatásokat kellőleg tanulmányoznák. Azt véljük tehát, hasznos szolgálatot teszünk mindazoknak, kik a magyar nyelvvel hivatásuknál fogva foglalkoznak, vagy egyébként érdeklődnek iránta, ha összeállítjuk azokat a munkákat, melyek nélkül a magyar nyelvész el nem lehet. (Az újabb kiadványoknál gyakorlati célból az árakat is megjegyezzük.)

A nyelvbeli tények megértésére s magyarázatára nézve legfontosabb e három forrás: 1. a régibb nyelv; 2. az élő beszédből különösen a nép nyelve, vagy a nyelvjárások, 3. a rokon nyelvek. E három forrásból meríti a nyelvtudomány azon tényeket, melyeknek összehasonlítása s az ebből eszközölt inductio lehetővé teszi, hogy a nyelvbeli alakok és kifejezésmódok eredetibb alakjait, ezeknek értelmét, s ezzel együtt a bennük nyilatkozó sajátos nemzeti észjárást földerítsük.

1 A régi nyelvre vonatkozó kiadványok:

Régi Magyar Nyelvemlékek, négy nagy negyedréti kötetben: szerkesztette Döbrentey Gábor 1838—1846. Az első kötet legrégibb összefüggő nyelvemlékünket, a Halotti Beszédet foglalja magában a beszédnek korát és nyelvét tárgyaló bő fejtegetésekkel, s az ó-szövetségnek második felét tartalmazó Bécsi codexet szótárral. (Elfogyott.) A második Kinizsi Pálné imádságos könyvét 1513-ból és vegyes régi iratokat 1342—1599. Döbrentey terjedelmes magyarázó jegyzeteivel (LXX. és 477. lap. Ára 2 frt.) A harmadik kötetben van a Müncheni codex 1466-ból, szótárral és beható tanulmánnyal a codexnek nyelvéről Jászay Páltól, és vegyes tárgyú iratok 1540—1600. Döbrentey jegyzeteivel (LVII. és 518. l. Ára 2 frt.) A negyedik kötet a Guary codexet foglalja magában szótárral. (XXII. és 100. lap. Ára 1 frt.) — A szövegeknek sokkal gyakorlatiabb és könnyebben kezelhető, de pontosabb és lelkiismeretesebb kiadása is az, melyet a nyelvtudományi bizottság kezdett meg 1874-ben, s mely azóta szakadatlanul foly ily cím alatt:

Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. (Eddig öt nyolczadréti kötet. Áruk együtt 8 frt. külön-külön 2-2 frt.) Az eddigi kötetek csak codexeket közölnek. A megjelentek közül legfontosabbak a Bécsi, Müncheni és Érdy codexek, a legközelebb megjelenendők közül pedig az Ehrenfeld codex (Ferencz-legenda). Az I. kötetben van a Bécsi s a Müncheni codex; a kettőnek nyelve egészen megegyez; az elsőnek tartalmát ó-szövetségi könyvek fordítása teszi, a másodikét az evangéliumok. A II. kötet csupa imádságos codexet foglal magában. névszerint: Veszprémi c., Peer c., Winkler c., Sándor c., Gyöngyösi c., Thewrewk c., Kriza c. Bod. c., A III. kötet vallásos elmélkedéseket és legendákat foglal magában három codexből: Nagyszombati c., Sz. Domokos c., Virginia c. (Ezt a kötetet Komáromy L. és Király P. tették közzé, a többit Volf Gy.) A IV. és V. kötetet foglalja el az Érdy codex, mely epistolák és evangéliumok magyarázatát és szentek ünnepeire való legendákat tartalmaz. — Ezekből a „Magyar Szentek Legendái“ már 1859-ben külön is megjelentek bevezetéssel és nyelvjegyzetekkel Toldy F. által a Sz. István társulat kiadásában.

Toldy adta ki a Debreczeni codexből is az első részt, mely legendákat foglal magában, ily cím alatt: A debreczeni legendás könyv a Krisztina-legendával együtt (az utóbbi az egyetemi könyvtár kéziratból), szótárral (Pest, 1858. nagy nyolczadréti, XX. és 212. l. Ára 1 frt 20 kr. pp). — Továbbá összegyűjtötte

a passió régi magyar elbeszéléseit a döbrentei, érsekújvári és debreczeni codexekből, s kiadta nyelvjegyzetekkel és régi rajzokkal („Régi magyar passió.” Pest, 1856. XV. 260. l. 1 frt pp.). — Végre ő adta ki a Nádor codexet szótárral. (Buda; 1857. negyed-rétű 272. l. gót betűkkel nyomva. 3 frt pp.) — Toldy kiadványainak a nyelvészre nézve egy nagy hiányuk van: az t. i., hogy a nyelvemlékeket nem az eredeti, hanem a mai írásmóddal adja vissza, pedig az olvasása sok esetben nem bizonyos, sőt határozottan hibás. Használatuknál ezt folyton szem előtt kell tartanunk.

A Nyelvemléktárban és máshol szétszórt legrégibb verses maradványok együtt találhatók a

Régi Magyar Költők Tára (Corpus Poetarum) 1877-ben megjelent I. kötetében, Szilády Áron kitűnő, tanulságos nyelvtörténeti jegyzeteivel. XII. és 391. lap. Ára 2 frt. — Az írott nyelvemlékek közt kiváló helyet foglal még el, mert híven tükrözi vissza a XVI. századbeli élő beszédet, a Magyar Levelestár. A régibb magyar közélet, erkölcsök, történet és nyelv ismeretének előmozdítására kiadja a M. T. Akadémia Történeti Bizottsága. I. kötet: 400 magyar levél a XVI. századból 1504—1560. Közli Szalay Ágoston. (9 könyomatú táblával. 1861. 8-rétű, XX. és 424. lap. Ára 1 frt 20 kr.)

Árpádkori oklevelekből gyűjtött szavakat, nagyobbbrészt neveket adott ki Jerney János „Magyar Nyelvkincsek” czíme alatt (Pest, 1854. XII. és 178. l. — Az ugyanezen munkának második füzetében magyarázott I. András korabeli magyar imádság nyilvánvaló koholmány.)

Régibb íróink közül nyelvtani czélokra leginkább ajánlhatók: Telegdy Miklós, Magyar István, Pázmán Péter, Mikes Kelemen és Faludi Ferencz.

A régibb nyelvemlékek közül némelyek többé-kevésbbé föl is vannak dolgozva egyes tanulmányokban.

Első sorban természetesen a Halotti Beszéd, melyről már Révai írt egy egész könyvet, telve a legtanulságosabb nyelvtörténeti és nyelvtani fejtegetésekkel: *Antiquitates Literaturae Hungaricae*. Vol. I. quod complectitur duas allocutiones funebres, commentario grammatico illustratas. (Pest, 1803. 360. l.) Fejtegetéseit részben ismételte, részben más nyelvemlékekkel való összevetés útján bővítette Döbrentey a RMNyelvemlékek I. kötetében 1838. S majdnem ugyanannyi idő elmulta után megint irtak e nyelvemlékről egy érdekes könyvet, még pedig ezúttal finnül, egy finn nyelvész, a korán elhunyt Blomstedt Oszkár. Ő magyarázataiban különös tekintettel van a rokon nyelvekkel, főleg a

finnel és lappal való hasonlításra, s a szöveget Budenz olvasása és fordítása szerint közli. Könyvének címe: „Halotti Beszéd, ynnä sen johdosta vertailevia tutkimuksia Unkarin, Suomen ja Lapin kilissä.” (Helsingfors, 1869. 215. l. 8-rétü). — A Bécsi, Müncheni, Guary és Nádor codexekhez való szótárak s részben terjedelmesebb tanulmányok a RMNyelvmélekekben s a Nádor c. Toldy-féle kiadásában találhatók. — Ezeken kívül még csak két, de nagyon fontos, irott nyelvemlékről van behatóbb tanulmányunk. t. i. a Ferencz-legendáról Szarvasé (Nyelvör I.) és a Sajószentpéteri végzésről Fogarasié. (Nyelvtud. Közlemények III.)

Régibb irók nyelvéről is vannak egyes tüzetesebb tanulmányaink, főleg a MNyelvörben. Így vannak ismertetve a 16. századból: Pesti Gábor szótára Simonyitól (Ny. II.) A 17. századból Pázmány Lauchsztól (a Magyar Nyelvészet c. folyóiratban VI.) és Kiss Ignácztól (Ny. II.); Balásfi Királytól (Ny. III.), Mélotai Nyilas Samu u. attól (Ny. VI.) és Matkó Komáromytól (Ny. II.) Végre a 18. századból: Faludi Ferencz Borostyánkövitől (Ny. I.) Egy ilyen nyelvtörténeti tanulmány külön füzetben jelent meg: Geleji Katona István főkép mint nyelvész, Imre Sándortól (az akadémiától kiadott „Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből” című gyűjteményben; ára 30 kr.).

A magyar nyelvnek történeti szótárához az anyag már együtt van, s a szerkesztés megindul nem sokára. Jelent azonban már meg egy „Magyar Nyelvtörténeti Szótár” első két fülete Mátyás Flóriántól Pesten 1868.; az *a* és *b* betűt tartalmazzák.

2. A népnyelvet s a nyelvjáráásokat legjobban lehet tanulmányozni a M. Nyelvör gazdag népnyelvi közleményeiből (az ezekhez való hozzájárulásra csak az idén szólította föl az akadémia a hazafias közönséget, s kívánatos, hogy e fölszólítás mentül nagyobb viszhangra találjon; a népnyelvhagyományok gyűjtésére vonatkozó utasításokat fölszólításra szívesen megküldi a M. Nyelvör szerkesztősége bárkinek), továbbá az egyes népdal- és mesegyűjteményekből. Ezek közül a mi céljainkra legmegbízhatóbbak s legtanulságosabbak Kriza Vadrózsái (székely népköltési gyűjtemény, Kolozsvár 1863. 8-rét, VIII. és 577. l.), továbbá Arany László Népmeséi. Egyebek: Erdélyi Népdalai és Mondái (három kötet, a Kisfaludy-társaság kiadása), Arany L. és Gyulai újabb Népköltési Gyűjteménye (két kötet, u. a. társ. kiad.) Merényi Eredeti, Dunamelléki, és Sajóvölgyi Népmeséi (két-két kötet), Pap Palócz Népkölteményei, Kálmán Koszorúi az alföld vadvirágaiból; végre Kovács Pál közmondásai, Dugonics és Ballagi Példabeszédei, és Erdélyi Közmondásai.

Egyes nyelvjárásokról már rendszeres összeállítások, sőt

terjedelmesebb tanulmányok is jelentek meg. Így a székely nyelvjárásokról Krizától a Vadrózsákban és a Ny. Közlem. X. köt. Budenzről a M. Nyelvészet V. köt.; a csíki nyelvjárásról Imecstől u. o. VI.; a háromszékiről Lőrincztől u. o. és Vastól Ny. Közlem. III. A csángók nyelvéről írt Szarvas a Nyelvőr III. k. A kapnikbányai nyelvről Vass a Ny. K. II. A palócz nyelvjárásról Szeder a Tudományos Gyűjtemény 1835. évi folyamában; a pécskairól Simonyi a Nyelvőr VII. k. A dunántúli nyelvjárásokról (Balatonmellék, Göcsej, Őrség) Vass. J. a M. Nyelvészet V. k. (különnyomatban is.) A göcsejiről különösen Plánder Tud. Gyűjt. 1832., Torkos M. Nyelvészet I., II. nyomatban 50 kr. — Az Őrségiről írt hosszabb ismertetést Könnye Nyelvőr VII. köt. Említendő végre mint kezdet Horváth Ádám értekezése „A magyar nyelv dialectusairól” 1875. („Jutalomfeleletek a magyar nyelvről a m. n. muzeum kérdéseire” I. köt.). és még Hunfalvy Pál cikke a m. nyelvjárásokról, M. Nyelvészet I. Különösen ajánlható az akadémia kiadta Magyar Tájszótár (1838. 8-rét, 397. lap.; ára 2 frt).

3. A rokon nyelveknek legtöbbjéről van magyarul írt nyelvtanunk vagy kimerítő ismertetésünk. Így Budenznek szorosán tudományos, de egyúttal gyakorlati és világos Finn Nyelvtana olvasmányokkal és szótárral; mellette Fábián Finn Nyelvtana 1859. egészen elvesztette értékét; hozzá még Hunfalvy P. Finn Olvasókönyve 1861. 8-rét XVI. 580. lap, ára 1 frt), s ugyanannek mordvin nyelvtana (a Nyelvt. Közl. XIII. kötetében; külön nyomatban 50 kr.) Továbbá Hunfalvy vogul nyelvtana (Ny. K. IX. X.) és osztják nyelvtana (u. o. XI.), és a lapp nyelv ismertetése (u. o. V.).

A mi magát a rokon nyelveknek a mienkkel való összehasonlítását illeti, első sorban, mint minden következő kutatásra nézve alapvető munka, Budenz Magyar-Ugor Összehasonlító Szótára említendő, melyből 1873 óta három füzet jelent meg. (595. lap; egy-egy füzet 1 frt) s még egy vagy két füzet van hátra. Budenz régibb szóegyeztetései (A magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések) a Ny. Közl. VI. és VII. kötetében jelentek meg, de külön is. — Régibb műveink e tárgyról: Sajnovicstól Demonstratio Idioma Ungarorum et Laponum idem esse 1790.; Gyarmathitól Affinitas Lingvae Hungaricae cum lingvis Fennicae Originis grammaticae demonstrata 1799. Az ötvenes évekből: Hunfalvytól Tájékozás a magyar nyelvtudományban; magyar és finn szavak összehasonlítása; Magyar, török és finn szavak összehasonlítása. 1864-ből Hunfalvytól: Reguly hagyományai. I. rész: A vogul föld és népe (VI. és 364. lap, 4-rét, ára 2 frt).

Nyelvtant az akadémia csak egyet adott ki: A Magyar Nyelv Rendszerét (2. kiad. 1847. 8-rét 374. lap; ára 20 kr.), melyet az összegyűjtött anyag bősége tesz használhatóvá. De kiadatta Toldy F. által „A Régi Magyar Nyelvészeket Erdősitől Tsétsiig” (1866. 8-rét, XVIII. és 717. lap; ára 2 frt). — Egyéb nyelvtanokból olvasásra méltók Révaié és Riedlé; a legújabbak közül Simonyi Zs. iskolai nyelvtana. — Ide tartozik még Gyergyainak „A Magyar Nyelv Sajátságairól” írt műve. — A nyelvtannak egyes részeire nézve a következő művek ajánlhatók:

1. A hangtanra Riedl Magyar Hangtana. Egyes kérdésekre nézve: Lehr értekezése a hangok kieséséről („Tom” Nyelvőr V.), és Simonyi értekezései a járulék-mássalhangzókról (ugyanott VI.), a mássalhangzók hasonulásáról (Nyelvtud. Közlemények. XIV. s a hangátvetésről (Nyelvőr VII. és külön lenyomatban ára 15 kr.) — A helyesírás kérdéseire nézve olvasandók az akadémiai „Helyesírási Elvein és Szabályain” kívül Geleji és Tsétsi a Régi Magyar Nyelvészekben; Révai nyelvtanának illető fejezete; az akadémiai bizottság előterjesztése és Szilágyi, Nádaskay, Hunfalvy cikkei a M. Nyelvészet I. és II. köt.; végre Szarvas, Hunfalvy és Simonyi cikkei a Nyelvőr I. VI. és VII. köt. Szarvas és Simonyi cikkei a hangnak megfelelő, phonetikus írást pártolják, Hunfalvy ellenben ennek az etymologikus írással való kombinálását. A mi különösen a kettős mássalhangzók egyszerűsítését illeti, olvasandó Révai nyelvtanának illető szakasza, s az egyes cikkek a Nyelvőr II., III., V. kötetében.

2. A szótanra, még pedig először is a szófestésre nézve Budenz összehasonlító szótára legfontosabb. A Nyelvőrnek minden kötetében vannak tanulságos szófejtegető cikkek Budenzről és másoktól. Ide tartozik Szilády értekezése: Magyar Szófejtegetések (ára 10 kr.), A magyar nyelvbe átvett idegen szavakra nézve legfontosabbak: Gyarmathy Affinitas-ának II. függeléke; Leschka Elenchussa: Dankovszky szótára; Miklosich Die slavischen Elemente im Magyarischen (ez a legkimerítőbb és használatra legajánlatosabb); Zahourek, Die Fremdwörter in Magyarischen, Prag, 1856. (ismert. M. Nyelvészet II.); Budenz cikkei a Vegyes Apróságokban Ny. Közl. I., II., III.; végre Szarvasnak egyes cikkei Ny. I., II., V., VI. — A szótan egyéb-iránt két nagy részre oszlik, melyeknek egyike a szavaknak alakjával, másik a jelentésükkel foglalkozik. Az alaktannak három része van: a) A szavaknak összetétele; erről terjedelmes tanulmányt írt Simonyi a Nyelvőr IV. köt. (jutalm. pályamunka). b) A szóképzésről általában szól Budenz a Nyelvőr első számában. A részleteket tárgyzó cikkek közül

tanulságosak ezek: α) igeképzés igéből: az -ít és -úl képzőkről Fischer a Ny. IV., V. β) igeképzés névszóból: az -l és -z képzőkről Budenz a Ny. Közl. X. k. (kivonata Simonyitól, Nyelvőr II.); γ) névszóképzés igéből: -t és -ás Sonnenfeldtől Ny. IV., -mány és vány Fischertől Ny. III., -ja Simonyitól Ny. V.; δ) névszóképzés névszóból: -ság-féle képzőkről Budenz Ny. I., kicsinyítő -j Simonyi Ny. V. Ritkább és homályosabb névképzőkről Halász Ny. VII. Áldeverbalis és denominativ képzésekről Simonyi Ny. VI. V. ö. még Joannovics értekezését: Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez (20 kr.). — A nyelvújítás óta számos hibás-képzésű szó keletkezett. Ezekkel foglalkozik a Nyelvőrben számos kisebb-nagyobb cikk, különösen a IV., V., VI. kötetekben a „Hibás szók és szólások javítása” című rovat. Leginkább a szóképzéssel foglalkoznak a nyelvújításról szóló értekezések általában. A régiek közül legjobb Lovász Értekezése a Magyar Nyelvújításról, Pest, 1835. Említendő továbbá: Versegly Tiszta magyarsága; Beregszászi tartalmas Dissertatioja de vocabulorum formatione, 1875. és Telekié: A m. nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által (Jutalomfeleletek I.). Újabb időben Imre S. írt Kazinczy nyelvújításáról a Szépirod. Figyelő I. köt. Legújabbban pedig különösen a Nyelvőr foglalkozott vele, s időről-időre össze voltak benne állítva Barczafalvi, Kazinczy és mások új szavai Simonyitól, Fischertől stb. Önálló értekezések (az akadémiai „Értekezések” közt kiadva): Fogarasi János: Az új szókról. (1875. 15 kr.) Toldy Ferencz: Az új magyar orthologia. (1875. 15 kr.) — E kettő a neologia álláspontján van s a nyelvújításnak kelleténél több szabadságot tulajdonít. Alaposan cáfolja őket Volf és Szarvas a Nyelvőr IV. kötetében; ez utóbbi külön értekezésben is: Szarvas Gábor: A magyar nyelvújításról. (1875. 15 kr.) — Brassai Sámuel: mind a két részen hibákat igyekszik kimutatni elmés és tanulságos, de itt-ott elhamarkodott állításokat tartalmazó értekezésében: A neo- és palaeologia ügyében. (1875. 30 kr.) — Felelt neki („A nyelvphilosophia” c. a.) Szarvas Ny. V. és ugyancsak Brassai nézeteivel foglalkozik Ballagi Mór: Brassai és a nyelvújítás. (1876. 15 kr.) — Sok hibás nézet, de használható anyag is van Imre Sándor művében: Nyelvtörténeti tanulságok a nyelvújításra nézve. (1876. 60 kr.) Behatóan bírálta Volf Ny. V. — Végre hogy az ide vágó tanulmányokat teljesen felsoroljuk, megemlítjük még a következőket Barna Ferdinándtól: Egy szavazat a nyelvújítás ügyében (1877. 40 kr.), és Szvorényi Józseftől: Fejlődési tünetmények a nyelvben, főtekintettel a nyelvújításra (az egri gymnasium értesítőjében 1877.). — Azonfölül adott ki az akadémia két ide vágó pályamunkát: P. Thew-

rewk Emil: A helyes magyarság elvei (1873. 8-rét, VIII. és 112. l.: ára 50 kr.); és Imre Sándor: A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata, tekintettel az újítás helyes módjaira (1873. 8-rét, VIII. és 313. lap; ára 1 frt). Thewrewkében helyesek az elvek és érdekes részletek vannak benne, de nem rendszeres és még kevésbbé kimerítő. Imréében sok anyag van összehordva, de korántsem elég s nem jól válogatva, azonfölül minden kritika nélkül; fő hibája azonban az, hogy semmiről sem mond határozott ítéletet, s hozzájárul nehézkes, homályos stílusa, úgy hogy a tájékozatlan olvasó mindenütt kétségben marad az egyes kérdések fölfogása iránt. — Mind a kettőt bírálta Volf Ny. II., III.

c) A s z ó r a g o z á s. 1) Az igeragozásra tartoznak ezek: a vesz-féle igék tőalakjairól Vozári, Ny. VI.; az igemódok alakjáról Riedl az akad. Értesítő új folyamának I. kötetében, és Simonyi a Ny. Közl. XIII. köt. (külön nyomatban 20 kr.). Legtöbbet foglalkoztak az i k e s i g é k ragozásával e század elején főleg Versegly és Révai, újabb időben pedig először Riedl Szende pendítette meg e kérdést újra, ilyen című értekezésében: Van-e elfogadható alapja az ikes igék külön ragozásának? (1873. 20 kr. Akad. ért.) Következtek aztán: Magyarházi: Öszinte figyelemztetés az ikes igék divatos ragozásának alaptalanságára. (1873. 40 kr. (Ily cím a. is: Újabb nézetek a m. nyelv szerkezetéről, I. szám. — A második szám függelékében megint visszatér az ikes igékre.) Továbbá Barna Ferdinánd: Az ikes igékről. 1875. 15 kr. — Legbehatóbb tanulmányok azonban Szarvaséi a Nyelvőr III. kötetében; és Ivanovics György: Az ikes igékről. (1876. 40 kr. Akad.) Az előbbi inkább elméleti fejtegetéseket s a párhuzamos igealakok magyarázatát tárgyalja, az utóbbi inkább nyelvtörténeti szempontból indul ki s a kérdésnek gyakorlati oldalával foglalkozik, igen higgadt, józan ítélettel. 2) A névragozással foglalkozó behatóbb tanulmányok: a magyar tárgyrag eredetéről Budenz Ugrische Sprachstudien II. füzet 1870.; ára 1 frt; a több birtokost jelölő személyragokról u. a. I. füzete; a személyes névmások viszonyításáról Torkos S. az akad. Értesítő II. kötetében.

A jelentéstanra vonatkozólag: a) A r o k o n é r t e l m ű szavakkal foglalkoztak: Finály Henrik: Adalékok a m. rokonért. szók értelmezéséhez, 1870., ára 20 kr.; Simonyi cikkei a Nyelvőr II. k., Szarvasé (jön, megy; hoz, visz) és Thewrewké (jár, megy) u. o. I. k. — b) A m ű s z a v a k k a l általában Alexander B. a Ny. VII. k. Bölcséleti műszókkal Bánóczi Ny. V. VI. VII. Természetrizsiakkal Fialovszky Ny. VII. Mesterműszók stb. vannak a

Nyelvőr népnyelvi közleményeiben gyűjtve. — c) Egyes kérdések: a vonatkozó névmás eredeti értékéről Budenz cikke a Ny. Közl. V. kötetében nagyon tanulságos. Némely névmások értékéről Takács u. o. III. A részesülők szerepéről u. a. u. o. s egy külön munkában is: Az igék részesülői nyelvünkben s helyes használatuk (Újabb nézetek II. ára 40 kr.). Az úgynev. igekötők szerepéről (különösen a meg és el igekötőkről) irt Budenz fölötte érdekes három cikket a Ny. Közl. II., III. és V. kötetében. A be igekötőről Komáromy a Nyelvörben III. k.

3. A mondattanra, még pedig a) az egyszerű mondatra nézve legértékesebb Brassai két nagy értekezése a magyar mondatról az akad. nyelvtudományi Értesítő I. és III. kötetében. A mondatrészekről irt Simonyi a Magyar Tanügy c. folyóirat V. kötetében. Az -ért ragozás helyett, miatt, végett névutós határozókról Sonnenfeld Ny. III. A százan-féle kifejezésekről Lehr Ny. IV. A jelzőről Brassai: A m. bővített mondat (akad. ért. 1870.; 20 kr.). — A tárgyas és tárgyatlan ragozás használatáról nagyon érdekes Lehr cikke Ny. III. A szóegyeztetésről Jovannovits Ny. III. A szórendről (az is szórendi szerepéről) u. a. Nyelvőr I. — b) Az összetett mondatról Simonyi cikkei Ny. VI. Különösen a kapcsoló mondatról Fischer Ny. VI. („Az és kötőszó”); az ellentétes mondatokról Thewrewk Ny. I. (de, hanem), Fogarasi Ny. Közl. VI. (pedig). A tárgyi mondatról Lehr Ny. V. („Hogy, miszerint, mikép”); a célhatározó mondatról Barkász Ny. IV.; a jelző mondatról Budenz Ny. Közl. V. (az a ki, a mi névmásokról). — Az igeidők használatáról irtak Hunfalvy a M. Nyelvészet II., III., IV. s a Ny. Közl. I. kötetében. Fogarasi u. o. és Finály a nyelvtud. Értesítő I. köt.: de legbehatóbban vizsgálta e kérdést a nyelvtöréneti bizonyságok alapján álló mintaszerű pályaművében Szarvas: A magyar igeidők (1872., 8-rét, XVII. és 308. lap; ára 1 frt). — Az igemódok használatával foglalkozik Simonyi pályamunkája Ny. VI. — Ide tartozik még, mert mondattani kérdésekkel foglalkozik, Szarvas értekezése: Latin fordításaink és a latinságok, Ny. Közl. X. köt.

Szótaraink közül legfontosabbak Molnár Alberté és Kresznericsé. Az újabbak közül kézi használatra legcélszerűbb Ballagié: A magyar nyelv teljes szótára 1873.

Folyóiratunk a nyelvtudományra négy van. Kizárólag a magyar nyelvvel foglalkozik s azért nélkülözhetetlen a Szarvas Gábor szerkesztette Magyar Nyelvőr 1872 óta (havonként jelentek meg 3 ívnyi tartalommal; egy évre 5 frt). Második a „Nyelvtudományi Közlemények”; kiadja az akadémia nyelvtudományi bizottsága, szerkeszti Hunfalvy Pál. (Három füzetből álló kötet.

ára 3 frt. Most a XIV. kötet jelenik meg.) Harmadik az akadémiai „Nyelv- és Széptudományi Értekezések” gyűjteménye, mely időhöz nem kötött füzetekben jelenik meg Gyulai Pál szerkesztése mellett. Negyedik az Egyetemes Philologiai Közlöny. A budapesti egyetem több tanárának megbízásából szerkesztik dr. Heinrich G. és Thewrewk E. (Évenként 10 füzet; ára 5 frt. Most II. évfolyamában van.)

SIMONYI ZSIGMOND.

ÉSZREVÉTELEK

a Nyelvőr VII. köt. hatodik füzetére.

Szorgalmas olvasója vagyok a Nyelvőrnek. Olvasás közben eltérő véleményemet, vagy nyelvbeli tudásomat egy rövid szóval odavetem a lap szélére. Olykor helyeslő ez, olykor kiegészítő, néha kétlő vagy tagadó. Ha kidolgozva leírnám, talán hasznát vehetné a közönség, vagy legalább tudomásul a szerkesztő; de arra nem annyira röst, mint beteges vagyok. Azonban az e havi számot megkísértem kommentálni.

Simonyi cikke a német szóvégek magyarosításáról általában helyes, de részleteiben túlvitt. Csak azt óhajtom tőle hallani, miért lesz a német *er* végezet a magyarban *ér*. Mert a mit mond, hogy ez *er* németben is *ér*nek hangzott valaha, az nem minden szóra áll. De ha ezzel meg volna is fejtve: miért lesz az *el* német végből magyar *ely*, *öly*, *oly* stb. Véleményem szerint azért, mert az (ár) *ér*, (ály) *ély*, (aly) *ely*, *öly*, *oly* magyar képzők, s a nyelvérzék öntudatlanul magyar képzőt ad a német szónak. Tudom, hogy ez állítás az *ár*, *ér*-re vonatkozólag a Nyelvőr tribunálja előtt halálos bűn; de azért bővebb meggyőződésesemig fenntartom.

Simonyi cikke részleteiben feltűnik az animosítás, hogy nem könnyen elemezhető szavainkból nehányat ő is idegennek bizonyítson. Mint Horváth István iskolája minden idegent magyarrá, úgy mi minden kissé kétesebb magyar szót idegenné akarunk tenni. Lassabban e kitagadással! Így Simonyi categorice odaveti zárjelben, s még bizonyításra sem tartja érdemesnek: „*e p e r* is a német *E r d b e e r*-ből lett.” De Simonyi a régi nyelvből tudhatja az is, hogy *e p e r*-nek a régi formája *e p e r j* (Eperj-es), valamint *s z e d e r n e k* *s z e d e r j* (szederjes színű ló). Hol vette magát a *j* Eperjes város „fundamentumának fölvetetése előtt”, ha a magyar *e p e r* egyszerűen az *e r d b e e r* átvétele? Vagy hogyan esik az, hogy míg a rövid német *er* vég a

magyarban *ér* lesz, itt a *beer*-ből rövid *e* vált? Aztán meg *e per*-nek a magyar nem csak az *erd beer*-t hívja: van neki földi, van fáí epre. S még külön futó és fáí *s z e d r e*, mely az epertől különbözik.

Gondolkozzunk egy kissé többet az ilyenről!

Az *el* s általában *l* végű német szavakra nézve azt mondja Simonyi, hogy azoknak magyar *ly* alakja valószínűleg az illető német nyelvjárás *l*-jének valami sajáttságos kiejtésén alapszik. Tehát mindenén máson, csak a magyar nyelv természetén nem, csak azon nem, hogy a magyarban az *aly*, *ely*, *oly*, *öly* képző nagyon járatos, hogy szereti végül a liquidákat jé-síteni? Így tesz az *n*-nel is, István helyett mondja Istvány, mert a *vány*, *vény* képzőt nagyon megszokta; gereben h. gerebeny, keresztén helyett keresztény, sőt a kereszttyént is így ragozza: kereszttyények. Tessék meghallgatni az írástudatlan népet.

A *pendely*-nél (melynek etymológiáját, megvallom, nem tudom) Simonyi oda veti: „magyarországi németeknél *bendel* hemd.” Mit bizonyít ez? Hogy németből vettük, ott tehát *bendel*? Nem az, hogy a német nő különböztetésül a maga hosszú ingétől teszi a *hemd* elébe a magyarból tanult nevet? Épen úgy, mint asztalosaink *s z e s z l i*-*s z é k*nek mondják a német (egyenes hátú, táblás ülésű) széket különböztetésül a magyar *szék*-től, melynek tornyos támasza volt, szivforma lyukkal a kéz számára, nem négyszög. hanem hátul keskenyebb elül szélesebb ülése, s négy az ülés-deszkába fűrt, alól rézsút szélylyel álló lába. S. úr útján arra is rámehetünk, hogy a lábra való saját neve *német*, mert a magyarországi német *gatyahosen*-nek mondja, mely *gaty*a = *gatte*, s azt jelenti, hogy *oly* nadrág, melyet a férj visel, nem a nő (mert ennek is van).

Menjünk tovább, de kevesebb szóval.

Göboly Dank. szerint *köppel*. *koppel* (franciául *couple*), tehát legfőlebb egy pár marha. Igen de a *göboly* egy egész gulya. s csak azért nem nevezik így, mert specialiter *hizó*, *vágó* marhát jelent a szó. Keressük tovább.

Köböl. Mi bizonyítja, hogy a magyar az átvett szó, nem a német? Vagy mi a *kübel* etymológiája a németben?

Köcze. Ez is német szó, bár *el* végét elvesztette: gondolom a *kittel*, a mi bakanyelven *kitli*. Tehát *köcze* = *kitli*. Miért? A *kitli* *vász*on vagy efféle vékony haczuka, a *köcze* pedig ujjatlan bőrködmön. Úgy viszonylik a *köcze* a ködmönhöz, mint a mellény az ujjashoz; együtt is viselik azt is, ezt is. Nem természetesb, hogy a *köcze* a *ködmön* kicsinyítője?

De ez megint a Nyelvőr egyik tilalmába ütközik: „de *cze* képző quod non est, nulla quaestio fiat.“ Pedig van „ez az egy mégis boszorkány!“ Másik is van; több is van, ha keressük, bár némi módosítással: *borju* dim. *boczi*; *malacz*, *mancsi* *manka* stb. *Judit*, *Juczi* stb.

Hogy a *turuntul*, (melyet nem ismerek) a német *tarantel*ből lett, azon csodálkozom, mikor ott van készen a *tarántula*.

Dögöny, *Dankovszkynál* *gladius*, másutt sehol, soha, hanem inkább *mozsártörő*, vagy a mint én ez utóbbi szót ismerem, *mozsárütő*. Tehát *tompa ütő szerszám*, nem *kard*, nem *degen*. Egyébiránt én *dögöny* főnevet nem ismerek, de hogy a *dögönyöz* a *degen*-ből volna kikalapálható, azt kereken tagadom. *Dögönyözni* szoktak leginkább *ököllel*, vagy paraszt lakodalmon a szakács-asszony, mikor a kásapénzt szedi, főzőkanállal, tehát *tompa végű eszközzel bökdösni*; nem *karddal*, melylyel ugyan szintén megkardl a *pozna*k valakit, de maga e szó mutatja, hogy a *dögönyözés* nem volt elég az ily műtétel kifejezésére, különben azt vették volna használatba.

Gyékény talán a német *decke*. Bizony csak talán, nagyon talán. Kár is a falra festeni. Én nem tudom a *gyékény* etymonját, de az nem ok, hogy 600 éves magyarságából kitagadjam. Hisz alább (270. lap) maga a Nyelvőr idézi 1261-i oklevélből: *usque ad fluvium gekenus* (*gyékénös*). És már ekkor német lett volna a

„gyékény, káka

Melyet terem Bajom, Zsáka,“ —

Biharban, hol ma sem tud németül senki, de gyönyörű szép szekérre való *decke*-ket faluszámra csinálnak a Sárreéten emberemlékezetet meghaladó idő óta.

A *ferlorum* helyesen van magyarázva, bár e szót *Gelein* kívül alig használja valaki. Párja a *billikom willkommen*, melyről gondolom, a Nyelvőrben is volt már szó.

P. Thewrewk a látabot méltán és helyesen *abárolja*; de a mit *szemkökény*-nek mond, abban téved. *Kökény*-szemnek van *kökénye*, másról nem mondják. A vadrózsai példa: „szemének tűz a kökényje“ csak annyit tesz, hogy *kökény szem* igen tűzes, fényes. Mondok hozzá cifrábbat is a Tubából (*Sebestyén Gábor zsebkönyve*).

Szemedben, mintha Vesztának

Szent tüzei ragyognának;

Úgy tündöklük szemed fénye,

Briliántozó kökénye.

Szeme-koponyája pedig, azt hiszem, csak rövidítés az egyik rag elhagyásával.

„Hollók vendégeskednek szemé(n, és) koponyáján.” Másképp absurdum, mert a koponya csontos kemény dologra vihető.

Szarvas cikkének meritumára nem akarok észrevételt tenni; a részletekre, példákra van egy pár pótló, vagy igazító szavam.

A fa völgye ma is élő szó. Gyermekkoromban úgy csináltuk a bodzapuskát, hogy egy jó vastag galyat két végén elrőttünk, meghántuk, völgyét (vagy belét *) vesszővel kitöltük, hol majd a szössz (kócz, csepű) golyó légnyomás által a puskán végig tolassék. És itt felhivom a figyelmet a válu és völgy rokonságára, akár a fa völgyét, akár a hegyek közötti hosszú válut (völgyet) értsük.

Kiúszován festett tubinmantó. A tubinmantón nem töröm a fejemet, mert az szembetűnőleg idegen; vége a mantó = mantel rokonságához tartozik, eleje, tubin valami ma már ismeretlen szövet idegen neve. De annál inkább szeretném érteni a kiúszován festett kifejezést, mert Gyöngyösiben is előfordúl (Phoenix III. könyv. III. rész 6. versszak) hogy Olajbégnek:

„Fejérké a lova, úszován festették.” Mondják-e ezt még valahol; vagy hogyan lehetne értelmét kideríteni?

Lapiczka táncz. A lapoczka és lapiczka egymás mellett ugyanazon tájnyelvben is megfér. Erről positiv tudomásom van. Jelenti pedig nem csak a válllapos csontját, hanem afféle lapos ütő eszközt is, minőt a Bolond Miska kezében évekig láttunk kipingálva; egy kis, evező forma, ütő lapátot. Gyermekkoromban a fiúkat vesszővel, a leányokat lapiczkával (latinosan plágával) verte az akkori paedagogia. Emlékszem parasztlakodalmakból egy tánczra, darutáncznak hívták, mely cotillon forma bolondságokat csinált, s az előtánczos az utolsókat, ha elérte, nem ugyan lapiczkával, hanem keményre összefont zsebkendővel ütötte. Ilyesmi lehetett a lapiczka táncz, de voltaképp nem tudom.

„Légy megesi a sebet”. Faludi. Lehetne érteni úgy, hogy nagyon ráesik, de azt hiszem többet jelent. Megesi, mint az eső a száraz tárgyakat, sűrűn, csoportosan, minek eredménye az, hogy beléesik a nyü.

Különben Faludival óvatosan kell bánni. Maga is talál ki szót, vagy alkalmaz szokatlan értelemben. Így itt a szakmány, zsákmány helyett, mert közelebb jár a német sack-hoz. De a nép a szakmányt régesrég másra foglalta le. Így tuczin

*) Különbség a kettő közt az, hogy a völgyében van a bele. Sz.

közelebb jár a tuczent-hez, mint a népies (nem tuczet, hanem) tūczet. Az utvesztőt is maga találta ki, nem helytelenül. A vendég szín (kölcsonzott szín) a vendég haj, vendégoldal stb. hasonlatára van teremtve. A tūkörpélda egyszerűen metaphora. Szóval, Faludi maga is újító. De azért helyes a megrovás, hogy szavainak a Nagyszótárban ott kellene lenni.

Pesti Gábor s a többi régi könyv bizonyossága némely szóra nem elég bizonyíték, hogy a latin vagy német értelmezésnek szorosan megfelelné. Így ha Pesti a y é k o k (ágyékok) alatt „die Nieren-t” érti, ez alkalmasint pusztá elhamarkodás, mert ágyékok nincsenek is, csak ágyék van, s ez a vesék-től merőben különbözö. Több igaza lehet, ha az egész régiségben gyakori számszerijjat (balista, kő- vagy dárdavető hadi gép) számszerigy-nek mondja, mert tájilag így is ejthették, a j gy-re sűrűdvén, minf borju, borgyú, szurj, szurgy.

Ha Verböczi magyar fordítója a c s e r e szót a latin silva értelmében használja, teheti, mert a csere csakugyan silva-féle. De ha ebből azt hoznók ki, hogy csere és erdő synonym, nagyon tévednénk. Csere ma is él, jelent bokros helyet, hol lehet fa is, de nem annyi s nem oly gazdag tenyészetű, mint az erdőn. A NSzótár körülbelül helyesen magyarázza, de téved, ha csupán a cserfá-hoz köti; lehet az tölgyes, bikkes; mint a cserje sem csupán a cserfa sarja.

Épen így fordítja az insula szót (genus) a porond-dal (species) a tripartitum magyarázója. Porond szintén ma is élő szó, s jelenti a folyamokban képződött föveny- és kavicsszigetet; de például már a Margitszigetre, vagy Angliára visszas volna azt mondani, hogy az porond.

Hogy farcsiga nem coxa, hűfte (csipő), hanem farcsika, farcsok (a gerincz végcsontja); hogy hasártos-nak semmi köze a magyar házártossal (veszekedő természetű ember), a hazard, elfordítása; hogy holnal = hón-al (melyet így rag nélkül alig hallani); végre hogy zabtikmony, ha brütig ey-t jelent, nem zab, hanem záp tikmony. (de olyan, melybe már az embryo nem él): mindezt talán észrevette más olvasó is.

Major szótára, ha a pánkok szót túrós bélesnek magyarázza, meglehet, igaza van, mert valamelyik tájszólásban azt jelenthette; de tulajdonkép a német pfannkuch, mely alatt magyarban hol fánkot (pánkó) hol palacsintát, hol más tésztát értenek. Azt sem gondolom, hogy az ancillari szót fedezné a rabotálni, mert ez annyi mint rabotolni, de nem tudta másképp kifejezni a rabszolganő helyzetét.

Mellőzve a többi, melyekben Szarvas úr észrevételeit helyeslem, végül abban a helyzetben találom magam, hogy midőn a NSzótár a *k u d a r c z-k u r c z* analogiáját támogatni látszik, én mind a NSzótár, mind Sz. eddigi bizonyítása ellenére megmaradjak előbbi kétkedésemnél. Az analogia (a német *kurcz*-ból: *k u a r c z*, *k u h a r c z*, *k u d a r c z*) nem rosszabb mint *f u v a r-é* a német *f u h r*-ból, melyet magam is vallok; de a *k u h a r c z* mellett van egy másik szó *k u h i*, (*kuhin*, vagy *kuhiban* hagyni). mely épen azt az *orcza*pirító erkölcsi gyalázatot, vagy *comicus* felsülést jelenti, a mit a *k u h a r c z* vagy járatosb *k u d a r c z*, nem pedig némi, inkább csak anyagi rövidséget, mint a *k u r c z*. Egyébiránt „rövidebbet húzni” épen úgy lehet magyar szólás, mint német; mert a nép osztozáskor ma is nyilat húz, vagyis nyil helyett ma már *v e s s z ő t*, melynek hosszabb vagy rövidebb volta dönti el, kiki mely darabot kapjon a felosztandó tárgyak, földek stb. közül. S a ki rövidebbet húz, azt hiszi, rosszabbat kapott. Visszatérve a *k u h i* szóra: ebben gondolom rejleni a gyökért, melynek értelme valami gyalázó; tehát *k u h a r c z* összetétel s összerántás volna ebből *k u h i a r c z*. Sőt ha szabad volna a Nyelvőrben nyelvmetaphysicát üzni: gyanítani mérném, hogy a *kuh* semmi egyéb hangutánzónál, s jelenti a *k u t y a u*-gatását, s ebből (tán kicsinyítővel: *t y a*, *c s a*, *c z a*) tovább képezve lett mind: a *k u t y a*, *k u t y ó*, *k u t y u l*, *k u a s z*, *k u v a s z*, valamint másik neve *e b*, szintén hangutánzónak látszik *e b-e b-e b* hangjától. E szerint *k u h i a r c z*, *k u h a r c z* annyi volna, mint *k u t y a a r c z*; *k u h i b a n* maradni = *k u t y á b a n m.*, *k u t y a* módra megszégyenülni.

Méltó e tárgyról még tovább gondolkozni, t. szerkesztő úr. mielőtt a *k u a r c z-k u r c z* elemzést „ne nyulj hozzá” törvénynyé tennők. Vegyen fáradságot jobban körültekinteni; különben el vagyok szánva beállni nyelvpusztítónak (mint ki jégesőkor az úristennel versent dorongolta saját szöllejét), s a *k u r c z*-analogiával bebizonyítom, hogy *k u a s z*, *k u v a s z* — vagy mint a „Szerencsekerék” a Q betűre verseli:

Qasz farka csóválását
kerüld irígy csaholását —

hogy mondom a *k u v a s z* nem egyéb a német *k u s z n á l*. Az semmi, hogy a *kuvasz* paraszt kutyát, a *k u s z* pedig *c s ó k o t* jelent, mert a *kuvasz* régebben ölebet is jelenthetett; ezt pedig a dámák, köztudomás szerint, meg is csókolgatják.

SZALONTAI J.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Okiratbeli magyar szavak.

3. Vegyes dolgok.

Akasztófa... arbor platani que dicitur akasztofa... 1291.

Ártány... porcus triennis qui vulgo artan dicitur.. 1247.

Bajseb.... exceptis causis homicidij, furti, latrocinii, incendii et wlnoris quod wlgo dicitur boyseb.... 1316.

Bálványkö.... ad statuam lapideam que dicitur balwankew.... 1267.

Enő (?). vdvornici ecclesie scti Martini de sacro monte Pannonie communem araturam, que wlgariter eneu dicitur. facere non debent.... 1240. — Ez a szó teljesen ismeretlen előttem, s az illető oklevél szövegéből (Wenzel, Á. Ú. O. VII. 97.) sem nyerünk bővebb felvilágosítást róla, hogy mit értsünk a communis aratura alatt? Nem ártana talán kérdést tenni a Nyelvőrben, hogy ismerik-e valahol, s ha igen, mit értenek ez alatt a szó alatt: enő?

Faanya (?). meta exit ad lignum ffaanya vocatum... 1272.

Fékes-penez (pénz).... statuimus — mondja IV. Béla király — quod ydem populi nec descensum comiti, nec liberos denarios, nec bovem, nec fèkespenez soluant.... 1240.

Fiu, fiun-osztás.... de qua terra nos huiusmodi fecimus dispositionem, ut ipsi primitus terram regine de communi assensu restaurarent, ita quod de quadraginta funiculis, quod vulgo fiu vocatur, sex darentur populis regine.... 1248. — in eisdem litteris comperimus ipsam particulam terre intra Dorog esse mixtim, quod vulgariter fyu dicitur.... 1297. — ejusdem possessionis vendicionem ratificandam, salva jure ecclesie nostre in eo scilicet quod si qui de ecclesie nostre familys mixtim, quod vulgo fyunwztas dicitur, agros, vineas seu aliqua jura ab antiquo possederant usque modo, sic in futurum possideant, duximus.... 1297. — Mind a három adat homályban hagy a fiu, fiun-osztás kifejezések valóságos értelme és jelentése felől, különösen a két utóbbi példa érthetetlen; mindössze annyit sejthetünk, hogy fiu = funiculum, valami mértékegységet jelentett, a fiun-osztás pedig a földnek a funiculummal fiunként való felosztása lehetett.

Gyisznó-ól.... meta vadit abhinc ad gyznoowl.. 1228.

Jegy-fa.... (meta) progreditur super jegfa et de ligno prefato vadit.... 1224.

J e g y - k ö vadit ad lapidem j e g y k u dictum, qui pro signo mete divisisset. . . . 1291.

K e l t - j o b b á g y - f i u jobagiones castri filii iobagionum qui kelthio bagfyu dicuntur. . . . 1263. — A kelt szó értelme teljesen homályos, s ennél az egynél több adatot, melyből talán hozzá vethetnénk, nem találtam.

L o v a s i k s á g (lovak-ság, lovas-ság?) jobagiones monasterii scti Benedicti iuxta Granum seruientes in proprio equo, qui wlgo luosicsag dicuntur. . . . 1247. Az ic hihetőleg tollhibából czúszott be o c helyett a szóba; nem tudom, van-e rá több példa nyelvünkben, hogy valamely szó a többes szám ragján túl még képzőt is vegyen magához.

Ö l - f a udvornici ecclesie b. Martini de Pannonia tenentur vnoquoque mense tres carratas lignorum, que vocantur e ulfa. . . . 1226.

Ö r terra speculatorum vulgariter ewr dictorum. . 1272.

P a d - l i s z t populi commitatus Musuniensis contra molendinarios in fluvio Saar existentes proponunt, quod dampnum passi fuissent de ipsis molendinariis in illicito tributo recipiendo in farina eorum quod wlgo podlyst dicitur. . . 1279.

T e v i s - f a vadit sub lignum unum quod wlgariter t e u i s f a vocatur. . . . 1284.

T ü z - f a udvornici ecclesie de s. monte Pannonie debent dare tres carratas lignorum, quos vocent ty z f a . . . 1240.

U h u g (?) . . . dedit ecclesie scti Martini in tribus villis, in Besen, in Karadi, in Rad, triginta octo homines libertos, quos wlgo v h v g vocant. . . . 1131—41. körül.

V á l l in Waagh eciam piscari possunt cum tali instrumento quod wlgariter v a a l l dicitur, quod uno pede videlicet duci potest. . . . 1261. — Ismerik-e ezt a halász műszót ma valahol?

V á m - z a b . . . et pabulum quod vulgo dicitur w a m z o b, ad clicium portare suo modo compellantur (hospites de Beren). . 1264.

Ime csupán egy merítésre mennyi érdekes nyelvtörténeti adat latin okleveleink holt tengeréből; valóban kívánatos munka volna, nem csak összes nyomtatásban megjelent oklevéltárainkat teljesen, hanem a mennyire lehetséges, még kiadatlan okiratokat is, például az országos levéltár diplomatikai kincseit feldolgozni a nyelvtörténeti szótár számára. Megemlítem ezzel az alkalommal hogy a számos magyar szó és név mellett igen sok magyarismussal is találkozunk okleveleink latin szövegében, tösgyökeres magyar kifejezésekkel barbár latin fordításban, oly constructiókkal hogy csak az értheti, a ki magyarul tud, s igaz ugyan, hogy az

effélék alig-alig nyújtanak valami pozitív adatot nyelvünk történetéhez, csak olyanok mint az árnyék; de azért azt hiszem, érdekelnék annyit, hogy fél füllel meghallgassuk néma beszédjüket. Legközelebb talán lesz módom benne, hogy — a t. szerkesztőség engedelmével — egyet-mást ezekből az okiratbeli magyarságokból közölhessek.

NAGY GYULA.

AZ ŐRSÉGI TÁJSZÓLÁS.

IV.

Alaktani sajátságok.

Névragozás.

Az őrségi tájszólás a ragozásra nézve a névszókat és az igéket a bennük foglalt magánhangzók szerint három csoportra osztja:

1. *e, é, é-s* magánhangzósakra,
2. *ö, ő, ü-s* magánhangzósakra,
3. *a, á, o, ó, u-s* magánhangzósakra.

Az *i-s* magánhangzósak majd az egyik, majd a másik csoporthoz szegődnek.

A ragok tehát ezen magánhangzók szerint illeszkednek a szó törzsökéhez. Pl. Az állapotjelzőben az irodalmi nyelv csak a *-va, -ve* ragokat használja; az őrségi tájszólás pedig négy ilyen ragot különböztet meg. „Még van *varva*: *ê* van lát *vo*, még *vót évé*: *ê* van kűd *vö*.”

Az egyszerű névragozás a következő sajátságokat tünteti fel.

Az *é* birtokragot *ei*-nek is mondják. „*Kiei* ez a kés? a *Jánosei*, *magamei*, *magunkei*”. De beszélnek így is: „*Kijji* (kié) ez a kés? a *Jánosi*, a *magami*, a *Ferkui*” stb.

A *-nál -nél* ragok közül csak a *-nál*-t használják. „*Házná*’, *kertná*’, *kertemná*’” stb.

A *-val -vel* közül csak a *-vel*-t használják. „Eggyik kezivé févetté, a másikké létetté. *Ómájje*: almával, *kanálle*: kanállal” stb.

A *-hoz -hez* közül csak a *-hoz*-t használják. „*Férho* mégy. Eménék a *pékho*” stb.

-ban -ben helyett mindig *-ba -be*-t használnak. „*Kocsmábo* van, *patakba* van, *kerbe* van” stb.

Birtokragozás.

A birtokragozás sajátságait világosan feltüntetik a következő példák:

1. hal : halam, halad, hala, halank, halatok, halgyok;
 ház : házom, házod, házo, házunk, házotok, házzok;
 ökör : ökröm, ökröd, ökrö, ökrenk, ökrötök, ökör-
 gyök;
 kéz : kezém, kezéd, kezé, kezünk, kezetek, kezék;
 kalap : kalapom, kalapod, kalaptya, kalapunk,
 kalaptok, kalapt yok;
 kert : kertém, kertéd, kertye, kertünk, kertetek,
 kertye k.
2. ház : házoimak, házoidak, házoi, házoinkak,
 házoitok, házoik;
 kert : kertyeimek, kertyeidek, kertyei, kertyeinkek,
 kertyeitek, kertyeik.

A többes számú harmadik személyt azonban rendesen kikerülik. „Ajok vagy ejék halgya, kertye, házo, kertye.” Nem pedig: az ő halgyok stb. A több birtokos több birtok esetében pedig ilyen formán fejezik ki a többes harmadik személyt. „Ezék mind a katonák luai (lovai). A Páti-ak tukai (tulokjai). Em mind a papok marhájjo.”

Az *ai* sokszor *i*-be vonódik össze: „id vótak a pajtásidak.”

E szó fej így veszi fel a birtokragokat: Fêm, fêd, fejé, fênk, feték, fejk. „Fáj a fem. Korsut vüttem a femén. Maj béverém a fedet (röviden ejtik), csak várgy.” stb.

A fentebbi példák szerint járulnak a személyragok a viszonzószókhoz is:

velem, veled, velé v. vellé, velénk, veleték, velék;
 bennem, benned, benné v. bendé, bennénk, bennetek,
 bennék;
 tőlem, tőled, tölö, tölénk, tőleték, tölök;
 belim, belid, belejé, belink, belitek, belejék.

Legérdekesebb alak itt a léram = rólam, s ez utóbbit nem is használják: léram, lérad, léra; lérank, lératok, lérok. „Védd lé léram eszt a hernyut; mingyá levészém lérad. Nem téheték léra (igen gyakran mondják). Az Isten végyé lé lérank, lératok v. lérok az ű ostorát.”

Sajátságosan veszik fel a személyragokat a következő névutók:

elejbim, elejbid, elejbé; elejbink, elejbiték, elejbék;
 hegyibim, hegyibid, hegyibé; hegyibink, hegyibitek,
 hegyibék;
 alajjám, alajjád, alajjá; alajjánk, alajjátok, alajjok;

mellejim, mellejid, mellejé: mellejink, mellejiték.
mellejék;

melüllem, melülled, melüllő: melülленk, melülleték.
melüllők;

elüllem, elülled, elüllő; elülленk, elülleték, elüllők.

„Az erdő mellett farkasok gyöttek elejbim, de eszalattam elüllők. A kanász elejbé hajtottam a malaczaimakat. Hány esztendős ez a gyermek? Nyócz, imán a tanitu elejbé jár. Huj de lator éz a kutya, csakném hegyibim ugrott. Nem for az az étê abba a lábosba, tégy alajjá ék kis szákát. Üllön kê mellejink, né ménnyén ê melüllênk.“

Melléknevek fokozása.

A fokozásban a hasonlításnak következő nemeit különböztetik meg: positivus: ez nagy; comparativus: ez nagyobb, ez még nagyobb; superlativus: ez legnagyobb, legeslegnagyobb, igen nagy, naon nagy, széren nagy. A viszonyítatlan superlativus-t még sokszor a nagy szóval is kifejezik. „Nad tudus embér (igen tudós). Nagy ökörveű embér.“

Eltéréseket mutatnak: szép, szébbebb, legszébb (s nem legszébbebb); jó, jobb v. jobbabb; sok, több vagy többebb. Ezeket, mint határozókat is így fokozzák, csak hogy akkor az -abb -ebb megrövidül. „Mua szébbében vót ötözvő, mind a mutko. Gyobbaban forgasd aszt a csépét.“

Névmások.

Személyes névmások: én, té, ő; mü v. münk, tü, ök v. ajok, ejék. Az ő-t használják az önözésnél, pl. ketten beszélnek, az egyik kérdi: „Ő(ön) is od vót? — Én és od vótam. Ő(ön) monta stb“. (De az önnnek, önt helyett nem mondják már öneki v. öteti.) Ha egy harmadikról beszélnek, akkor az az- v. ez-t használják. „Am monta, em monta.“ A többes számban is: „Ajok monták, ejék monták.“

Birtokos névmások: enyim, tied, ai v. ei (azé, ezé); müênk, tüeték, ajoki v. ejéki (övé, övék nem használatosak). Enyimek (enyéim h.), tüedek, azei v. ezei; müênkek, tüejitek, ajokei v. ejekei. „Kinek a marhái ezek? — Ném a müênkek, a müênkek a hosszi rétén legének v. a müênkeket a hosszi rétre hajtották. Né báncsd észt a kutyát. éz müênk. A tü malaczaitok mindég rénak; mér ném attok nekik énni? én sürüen étetém a müênkeket. A te marháidakat imá haza hajtották, az enyimeket még csak eután hajtyák haza. Kijji ezek a rétek? — A Sósokei, Alikha lesz az ajokei, hanem inkább a Gömbösökei.“

Igeragozás.

Az igeragozás körül a következő érdekesebb sajátságok nyilvánulnak:

1. A sziszegő *s*, *z*, *sz* töű igék, akár ikesek, akár iktelenek, a jelentő mód jelen idejének egyes számú második személyét az alanyi ragozásban *-ol*, *-el*-vel képezik (a melyek az *l*-nek elkopása miatt természetesen *u*- *ü*-nek ejtetnek), mint: olvasu (olvasol), kapdozu, porozu, bizu; keresü (keresel), tészü, vészü, lészü. „Mit keresü itt? A fáro mászu? Má mégint hazudozu? Én irok, té még olvasu. Ha nem hiszü, menny a hiszémfáro.” Ellenben a nem sziszegő hangokon végződő igék a nevezett helyen *sz*-t vesznek fel, ha különben *ik*-es igék is. „Hun laksz? Há bujsz? Mét szöksz ê? Hazuccz, verekéccz, kapaszkoccz” stb.

2. A föltétes mód jelen idejének többes harmadik személyében a *-nák* *-nék* helyett *-nájik* *-nejik*-et használnak. „Ha akuszám vünnejik nekik a bort is méginnájik. Mégváránájik, méglátnáik, mégénnejik, mégvernejik” stb.

3. A határozói igenévvel képezett szenvedő alakot igen gyakran használják. „Össze vótak beszigetvé. Még vót neki mondova. Még mas sincs főzvő (még most sem kész az étel)? A macskák béméntek a kamarámbo, mire hazaértem, minden zsirom még vót évé.”

4. Az infinitivus ragja a mellett, hogy mindig *-nyi*, előfordul *-nya* alakban is. „Az én fijam imá jó tud olvasnyi, írnya, számunya. Innya kér. Há ménnek ejék a liányok? — Fonnya.”

Különösebb igealakok: Főn (így is: fől) imán az été? — Mingyá mégfőn. Menny onna, mét agyon lõn. Rén a gyerek. Mi csinyá' anyád? — Lént nyõn, vásznot szõn. Orditt a tehenték csak ub bén. Há mènesz? — Kutra ménék, anyám is oda mégy. Tiktoll van a kéd kalaptyán. — Had légyik (hadd legyen).

KÖNNYE NÁNDOR.

TERMÉSZETRAJZI KÉPEK.

1. A kutya és rokonai.

A kutya vagy eb (nősténye szuka, fia kutyakölyök, kutyaczenk) számos faja közül hazánkban a nép előtt ismeretesebbek a következők: a vadászkutyák, nevezetesen az agár, kopó, vizsla, tacsó (paracsó, borzeb, dakszli,

takszli); a juhász kutya, lompos házi kutya, komondor, bundás, kuvasz; mészáros kutya, szelindek (buldok); a píncsi, pudli (bodri) és spiczikutya; hiréből a véreb.

A kutya az ember mellett él, csak akkor hagyja el, ha kóslat.

Sajátságos az, hogy mohón fal és lapátolva, lafátolva, lepetyűlve, lafatyulva iszik.

A vadászeb a vadat elkapja, megfogja (agár), rejtekéből kiűzi (tacskozó), felkergeti, és csaholva üzi, megfordítja, vagy elszalasztja (kopó), vagy a földön szaglászva a vad nyomán szimatol, míg föl nem fedezi: ekkor megáll, a vadat megállítja (vizsla).

Hangja oly sokféle, hogy annak egyes kifejezései bizonyos fogalmakat jelelnek. Az ajtó előtt hagyatva sípol, bele vakog, vakkan vagy kaffan, míg be nem eresztik. Ha a gazdája észre nem veszi, szűköl: vétség miatt megfenyítettvén, sikít, visít, elrejtőzik, vagy lelapúl és nyivogva, nyivákolva, nyikorogva kér bocsánatot. Idegenre morog, ráfordul és ugat, s haragjában mindinkább felháborodván, kuhog, duhog. Az idegen kankutyára vagy falatját féltve, erreget, berreg, herreg vagy horgol. Félelmében vagy testi fájdalmában vonyít, tutúl, dudúl, s „ha halottat érez“, ordít. A kölyke nyivog, nyihákol.

Betegségei közül a legveszedelmesebb a fiatalnál a torokgyék, a vénnél a düh, veszettség.

A róka nemi s korbeli viszonyát ugyanazon szavakkal jelelik; hangja csak rekedt ugatás, duhogás vagy kuhogás; kölykénél nyivogás.

A farkas viszonyai hasonlók; hangját ordításnak mondjuk.

FIALOWSKY LAJOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

C s ó v a.

Hogy a magyar népnyelv rövidítés által is képez igéből főnevet, arra (a már Brassai észrevette p i s z k a f ă n kívül) csattanó példa a címbeli szó. Senki sem állíthatja, hogy a csóva (össze-csavart szalmacsutak) után származott volna a csóvál ige, melynek egész rokonsága (csavar, kavár, kever; csűr-csavar, csafar és fordítva facsar) mind némi kör- vagy csigaszerű

mozgatásra utalnak; hanem miután az ige meg volt, nevezték az előbb csak tűzgyújtásra, később jelül is használt szalmacsutakot csóvá-nak, mint a melyet csóválni kell. SZALONTAI J.

I v a d.

„T. Szerkesztőség! A legkedvesebb, legalább nekem legkedvesebb kis városból, Kún-Szent-Miklósról írom e rövidke közleményt.

Egyik itt működő pályatársnőmet látogattam meg. Beszélgetésünk közben kedves öreg házi asszonyának, a ki szintén jelen volt, még öregebb szekrényén egy igen-igen régi cserépkancsót pillantok meg. Leveszem és bámulom furcsaságát.

— Hol vette ezt néne? Nem adná el nekem? Én szeretem és gyűjtöm az efféle ócska csetreszt.

— Ó kéröm az asszonságot, régi holmi ez! Éggyik üsünknek csináta egy fazékas komája a nevenapjára. Tecczik látni itt a nyaka körü az esztendő számot, szép kék mázbú: 1732? Itt alább a hasán még magát az üsünket fekete báránbőr subába, evvé a boldogtalan hosszú süveggé a fejin, kezibe bottá; előtte még a nyája zöd mezőn? Mer ű is juhász ember vót, az isten nyugtassa még, min mink vagyunk ni. Sok urak kérték már eszt a jószágot tülem; mivel igen elmút má az ijen formájú cserépedénynek az ivaggya. De hát az üs apánk emlékezetire csak mégtartom.

— Ivadja? Ivadja? E szó hallattára elfeledtem a kancsót.

— Megálljon néne, megálljon! Kitől tanulta ezt a szót hogy: i v a d?

— Kitü? kérdi bámulva. Hát kedves asszonyom, attú, a kitü beszéni tanútam, az édes anyámtú; ő még az övétü. Nem igen úrias szó biz az; de hát mink má hozzá szoktunk.

— És honnan származott ide a családjuk, kedves néném?

— Szem miklósiak *) vagyunk mink asszonyom gyökerestü. Minden familiánk innen származott.

Kún-Szent-Miklós, 1878. július 25.

JÁSZAI MARI.

*) A szót mi húztuk alá, azért, mert Baksay Sándor, a ki az ivad kitalálói ellen a következő jámbor óhajást bocsátotta világgá: „Szeretnék csomót kötni a nyelvén, a ki ezt a szót a mi emberséges magyar nyelvünknek a nyakára kötötte koloncznak“ (l. Nyr. VII. 79—80.), mondjuk, mert Baksay Sándor épen kúnszentmiklósi lakós — jó régi idő óta. A szerk.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Zemplénmegyei nyelvcsajátsákok.

I. Hangtani csajátsákok. Megyek *ára* e h. arra. *Házho*, *iskoláho* e h. házhoz, iskolához. *Innya* e h. inni: aggyál innya! — A máramarosi nép Rónaszéken így köszön: *j'egiséget* kívánok e h. jó egészséget; *jóczókat* a h. jó éjszakát. U. o. azt mondják: *téisis* elmégy? e h. te is elmégy).

II. Az igeragozáshoz. A fölszólító mód 3. személyében minden igit ikesen használnak: *beszéljék*, *mondják*, *járják*, *hozzák* stb. A tárgyas 3. személy: mikor *hozi*? *megadi*? stb. (Így a névszóknál: van *pénzi*?) Az *ít* végű igit fölszólító ~~mondja~~: *megmelegíjem* az ételt? *megteríjem* az asztalt? Hova *mécz* (mégysz)?

III. Szólások. Add ide azt a kést, *a ki* az asztal~~on~~ van. Hozz fát! Honnan? Onnan, *a ki* az ólba van. — Alig *hiszi*, hogy egyék, e h. alig várja. Alig hiszi, hogy haza menjék = alig várja, hogy haza menjen. — Ha valaki meghalt, azt mondják: *megmuelt*. (Így? Szerk.)

(Mező-Zombor.)

SOLTÉSZ KÁLMÁN.

Szólásmódok.

S z a t m á r i a k.

Minden kokas ur a maga szemítdombján.

Halgat, mint a hal a vízbe.

Van ott mit aprítani a tébe (gazdag).

Még addig lu döglik, hám ürül.

Fogadd be a tótót. kivér a házbul.

A lábászarába szállott az esze.

Csendessig. csuf vendig.

Czoki Dani.

Ide vele, ha van nyele.

Eltalálta a szarva közt a tőgyit.

Zsindely van a házon. File van a falnak. Kutya jár a kerbe.

(Mind a hármát a kémkedőre mondják.)

Ordít, mint a fába szorult fíreg.

Pihen mint a maklári gyerek.

Hogy ne törne, mikor görbe?

Ugy virágozzik lelke az isten pitarába, mint a tavaji kököröcsin.

Majd ha fagy, hó lesz nagy, ~~terem rpa~~ nagyon nagy.

Én is János, kend is János, az isten is János.

Farkast emlegetünk, kert alatt van.

JOÓ IMRE.

Szilágy megyeiek.

1.

És az és: esik az eső.

Tártyá az a zémbért limés-lámos beszéddel: szavai mézesek, — s úgy tesz bolonddá.

Szorittyá a lábát a boskor: az oláhokról mondják, ha dalolnak.

Ném érti a kótát: olyan emberről mondják, a ki olyan valamibe kezd, a mihez nem ért; „értényi kell a kótát, ha boldogúnyi akarunk.”

Bódogicscson engem egy pár forinta: adjon kölcsön egy pár forintot.

(Sz.-Sz.-Király.)

2.

Czigány cselédség, galamb majorság nem nagy boldogság. Azér is e marad a sütés, ha liszt nincs.

Ne pipáj, ha nincs dohányod.

Beadja a kócsot. (Elpusztúl valami, vagy tönkre megy valaki.)

Vágja, mint Sallay a szappant.

(Tövisbát.)

GAJMOSSY IVÁN.

Debreczeniek.

A ki dílig kurta, dílután sincs farka: a milyen (bolondos. rest, stb.) volt fiatal korában, olyan lesz öregségében is.

Ha a kis ujjod' mutatod, mind a tízet kívánnya.

Ojan jó kedve van, mint a szegbe akasztott nyúlnek.

Úgy megvertik, mint a korpába szart macskát.

Megverte, mint az Isten a vargát.

Sűrű gazda, ritka gatya.

Ak kinek a foga fáj, tarcsa rajta a nyelvit.

Vakujj magyar, ne láss tót.

Vírré válik benne, mint a barátba a lencse.

Eggy a szoba a kemenczével. (Egy cseléd az asszonynak akarta adni a pénzt; az úr azt mondta, hogy csak ő neki adja oda, erre felelte aztán ama kifejezést, mely annyit jelent: mind-egy, egy a nő a férjével.)

Megette a tyúk a kenyerít: nincs kedve.

Gyerek szóga, malaczszalonna, kicsi haszna.

(Debreczen.)

VOZÁRI GYULA.

Babonák.

1. Há távászko először látnák fecskét, ászongyák: fecskét látok, szeplőt hányok.

2. Há valáki szengyörnáp (szent György-nap) előtt zöd békát talál, osz bevárja a szoknyája gallérjába *), az vészi é, a kit szeret.

3. Há pók mászik valakin, ákkó szeréncsés lesz.

4. A kinek egy-pár szál ősz hája van, az szeréncsés lesz.

5. Né egyé hosszú nyelvű kánállâ, mer nagy nyelvű anyósod lesz.

6. A kire a macská mosdása után először ráníz, az az nap kikáp.

7. Há a zeletített kés hegyivê mégál a földbe, ákkó várátlan vendíg gyűn.

8. Há valáki négy levelű lóherét talál, osz vele émegy egy szemfényvesztőhő, hát mégtugygyá, hogy mi módon csinája az a szemfényvesztést; vágy há a lóherét éjjel a vánkusái közé gyugja, ákkó mégálmogygyá, hogy ki vészi é.

9. A ki még akárja tunni, hogy ki vészi é, az vigyén é magávâ a zéfeli misére égyy álmát, osz mikó a templombâ lép, hárápjön a zálmábâ, ősz nézzén hátrâ. A ki utánâ gyűn, az vészi é.

(Bajmok. Bács megye.)

FISCHER ERNŐ.

Népmesék.

Csali mese.

Hun vót hun nem vót, hetedhét ország ellen vót; a korpákázalokon túnnán vót, a züveghégyekén innen vót, vót a világon égyy ember. Écczé e zá zember kimént a fijává szántáni a földre. Szántának, szántának; écczé csak így kájából a fijú a zápjának: Hájjâ kê édés apám, tálátám égyy kúcsot.

— Ejnye fijám, de jó vónâ, há tálánánk hozzá égygy ládat. Ávvâl oszt tovább szántának.

Kis vártátrâ megint főkáját a gyerek: Éhén é, tálátám égygy ládat.

Ákkor osz kinyitytyák; hát vót benne égy kis rövidfarkú egér. Ha ennek é zegérnek a farkâ hosszabb létvónâ, ákkó a mesém is tovább tártott vónâ.

.

*) Az első személyben „szoknyágallérombâ” is használatos, de ritkábban. F. E.

Mese, mese, mátká,
Fekete madárká,
Úri bundá; kopász egér
Ugorjon a nyákádbá.

Mese, mese, fákákás,
Bújj a lukbá, ott hálgáss.
Kátá, Kátá két gárás
Nékéd ádom, csak hálgáss.

(Ezzel szokták rendszeren a mesét bevégezni.)

(Bajmok. Bács m.)

FISCHER ERNŐ.

Lakodalmi mondókák.

7. Mikor a menyasszonyt „fektetni” viszik.

De szépen ragyognak ott fönn a csillagok,
Most néztem még éppen, hogy oda künn vagyok;
Éggy mélfohászkodás jött ki egy ablakon,
Hol a völegényünk imár ágyban vagyon.
Én tudom az okát, miért sohajtozik,
Nincs ott a hű párja, azon siránkozik;
Tisztelt násznagyuram engedje meg, kérjük;
Kedves ményasszonyát hozzája kísérik;
Hadd álmodozzanak édes boldogságban,
Légyenek boldogok efföldi világban;
Mi majd visszajövünk, még egyet mulatunk,
Addig is uraim minden jót kívánnunk.

8. A menyasszony fejének bekötésekor.

Tisztelt násznagyuraim! jól emlékezhet, hogy tennapi mulacscságunk közben az éjnek óráiban ammi kedves völegényünk és szeretett ményasszonyunk nyugonni költöztek. Ime az úr szent nevében felsérkentek és mint hitéspárok közöttünk ujlag megjeléntek; szeretett ményasszonyunk párta helett asszonyi fejkésséggel feldiszítettven, éjjén sokáig azuj pár, éjjenek sokáig a násznagyurak, éjjen sokáig az egész vendégsereg.

Nosza, Laczi koma, cimbalmod zéndüljön,
Ugy hogy a ményasszony füle mégcséndüljön;
Huzd el a Rákoczi hirés árijját,
Melet dalólt mikoř vivta Regéczvárát;
Lám hiszen nem láccz itt éggyet is apácát:
Járjuk el hát frissen a menyasszon tánczát.

9. Mikor a menyasszony ajándékait viszik.

Aszszép ményasszonyunk se maratt ám hátra:
Im e csekélségét küldi azasztalra;
Végység eszt is szivből, szép keze sütötte,
Égi eledel ez, angyal készítette.

Hej, ha ebből kapnék, szívem meggyógyulna,
Mert mostan úgy érzem, mintha beteg volna;
Tessék jó uraim, tisztelt asszonyaim:
Hallgassák még kérem esdéklő szavaim.

(Kis-Kunág. Kunszentmiklósi katholik. felekezet. *)

BENKE ISTVÁN.

Miszterium-töredék.

.... Lefeküllek feküllős ágyamba,
Ott én láték egy vijasz lajtornyát,
Azon fejtül egy márván kő böcsüt.
Abba nyugszik asszon szűz Mária.
Mē' sírsz, mē' sírsz asszon szűz Mária?
Hogy ne sirnék világ ura Jézus!
Szípják-vonnyák egymás piros vērit.
Fészántottam a czintérem aját,
Bévettettem Ádámi magjává.
Megkendősztem aran' kendőcskévé....

(Malomfalva.)

BALÁSSY DÉNES.

Bethlehemesek beköszöntője.

Menyből jöttem ti hozzátok,
Tudom, vagyon pálinkátok!
Aszt izenték a pásztorok,
Hogy mind mézesen aggyátok!
Tudom disznyót és ölteték,
Kolbászt sokat tötötteték,
Abból jól nyársval süsseték!
Örvend az éneklők szája,
Hogy a kolbászt hujzák nyársra; —
De a szemik jár a kánra [cserépkancsóra]
S fertájos boros pahárra.
A pásztorok Bethlehemből
Ejjöttek feleségéstől;
Még ne ijeggyeték ettől,

*) Már sok helyen tapasztaltam, hogy egy és ugyanazon község más-más (főleg katolikus) felekezetű lakosai egymástól lényegesen eltérő hangkiejtéssel beszélnek. Így a fenti helyen is a „vastag nyakú kálvinistáknak” sokban más a beszéde módja, mint a legtöbbnyire ide települt vagy elmagyarosodott indigenák utódaiból álló katolikusoké; míg ugyanis azok az e hangot inkább ő-vel cserélik fel, s így bizonyos tekintetben inkább „köcskőmētiesön” *) beszélnek, és a mássalhangzókat vagy hasonlítják (ijjár = így jár) vagy rokonokkal cserélik fel (mejik = mejjik = melyik; gúia = gúlya): addig a katolikusok e- és é-vel, ly helyett l-lel stb. beszélnek. Általában a kétféle felekezetet így lehet jellemezni: a kálvinisták nyersebb, erősebb, és mélyebb, — a katolikusok ellenben szelidebb, gyengébb és magasabb hangú kiejtéssel élnek; amazok egészen „magyarosan”, ezek inkább, mint itt is mondják, „németesen” s illetve tótosan.

B. I.

*) Köcskőmēt-et Kecskemēt helyett se a t. gyűjtő, se más emberfia nehezen hallott magyar ember ajkáról. A füz. 1.

Nem esznek még mindenestől.
 Gondolkozik most a gazda,
 Hogy ezeket mivel tarcsa; —
 De az asszony aszt suttantya:
 Van még két korsó — pálinka.
 (Csik).

T. NAGY IMRE.

Tájszók.

Veszprémiek.

Bor v. sör v. pálinka:	ojjél: de még mennyi; vót-é
a pipacs bimbója, ha piros.	sok buzátok? ojjé!
buksi: ostoba.	onibusz, unibusz: társas
büttöl: böjtöl.	kocsi.
czájg: élesztő.	reczi: rézgomb.
écsépünyi, énáspán-	rigli: zár.
gunyi, mégnadrágúnyi,	szufla, szusz: erő; nincs
rásóznyi: elverni.	benned szusz.
kunyérál: kér.	tökös: fia veréb.
hándzi: csóka.	tűrül: törül.

ROTHAUSER SÁMUEL.

Fajsziak:

Bajkó: dolmány, ujjas fel-	gyugva: dugva.
öltő.	gyerek: fugyermek.
csáva: moslék.	haóta: azóta.
csurni: öntözni.	híta: mióta.
csóré: savóból tejjel és	irtás: fosztás p. kukoricza-
tojással készült étel.	fosztás.
cső: indítószó a lónak.	kalógya: hőbbörtös, péld.
csinálás: kertelés, kerítés.	-eszü.
elbámolni: elhordani p.	kancsargós: tekervényes,
viz a partot.	p. út.
eltökitni: elrongálni, kárt	kincserégni: p. kincserég-
tenni benne.	tem-kuncsorogtam mások ajtaja
fizás: arczkifejezés (nyilván	előtt.
visage).	kárlátó: Abaujban hőrés;
fágy ni: kutatni, motozni.	barátságos összejövetel laka-
filit: falat.	dalom után való napon az
fok: vizjárta hely, ér.	örömapánál, hogy, mint itt
gágilló: hitvány, a mi csak	hallottam, megnézzék, mi kár
ugy van összetákolva, kerítés.	történt a menyasszonyban.
gyöngyörgetni, pátyol-	klasnya: lelógó p. -fűlű
gatni: takargatni, gyöngéd	disznó.
figyelemmel lenni valami iránt.	kuczó: tűzhely megetti rész.

lélekdobbal: lélekszakadva.
 megye: mesgye, határ.
 macza: hernyó.
 néhutt: néhol.
 mácsonya, tűsök: tűske.
 magrúkött: törvénytelen
 gyermek.
 pruszli: mellény, kis lajbi.
 próstya, poróstya: fo-
 nott kerítés, sövény.

pálé: mocsár. (palus-ból.)
 siska: hitvány, péld. ember.
 sirik: sarok.
 eszenlevő észszel: józan
 észszel.
 sehun: sehol.
 tibni-lábni: haszontalanul
 tölteni az időt.

UJ GYÖRGY.

Székelységek.

Hedegü: hegedü.
 kajács. kajcsa: hargas,
 görbe. (Az utóbbit nem igen
 használják, de egy görbe, sánta
 embert még ifjú korában elne-
 veztek Kajcsának s ma a 60 éves
 ősz embert is a helybeliek
 csak e néven ismerik).
 kajtat: vmitv. vkit kutat, keres.
 karincza: surcz, kötény.

kápás: képes; „még arra
 nem kápás.”
 kijed: általánosan a „kend”
 helyett.
 pirkadnyé: egy kevés.
 a lebveti fel: úgy siet.
 visitka: derékig érő női
 ujjas, ha vékonyabb szövetből
 készült; a téli ilyennemű ruha
 kurti nevet visel.

(Sepsi-Uzon.)

TEMESVÁRI ISTVÁN.

Ikerszók.

Ára-böcse; Dugonicsnál
 is Péld. és közm. II. 212.

billég-ballag: inog, v.
 mintegy taktusra jár.

büvös-bájos: bübájos.
 cicka-ficka: rendetlen s
 értelemnélküli írás.

cini-fini; Dug. II. 79.
 cséllég-béllég; Dugo-
 nics u. o. II. 285.

csetlik-botlik: hol ki-
 sebb, hol nagyobb akadályokba
 ütközik.

csiri-biri: apró, haszon-
 talan.

csiga-biga: a csigát szó-
 lítják így a játszó gyerekek.

csiri-csári: rikító színű,
 össze nem illő.

elürgették - forgatták
 (Keresztesi Józs. A magy. ny.
 eredete. 67. l.)

észem-iszom, pl. mindig
 az eszem-iszomon jár az
 esze.

feliből-harmadából vé-
 gez valamit, könnyeden, be nem
 fejezve.

girbe-görbe, gircses-
 görcsös: egyenetlen.

gyim-gyom, giz-gaz:
mindenféle fü- s zöldség-
keverék.

háji-báji munka: nem
olyan mint kellene.

heble-hubla ember: ki
értelmetlenül sok haszontalant
beszél.

hímez-hámoz, v. hímű-
hámú: haboz, zavarban van,
üres mentségekkel áll elő.

hégyke-bégyke: gögös,
büszke.

igyorog-vigyorog; Du-
gonics, u. o. II. 258.

illő-fillő; u. o. I. 243.

kala-bala: áta-bota, idom-
talan.

kece-fecél: össze-vissza
zagyvál.

kele-kótya: ki sok üreset
beszél, vizeszű, szélverdeső.

lityeg-figyeg: inog v.
lelóg valami fölösleg valamely
tárgyról, főleg ruha.

locska-föcske: Dugo-
(Sz.-Fejérvár.)

niés, u. o. I. 129. csacsógó
szájú.

nyali-fali ember: 1. ki
igen alázatos, 2. ki sokat csó-
kolódik.

ötű-hatú: csak a nagyjából
tesz valamit.

nyif-nyaf: gyerek, ki
sokat nyafog, kunyorál.

pipes-bubos; Dugonics-
nál, u. o. II. 59.

retye-mutya: silány, ke-
vés értékű.

ripsz-rapsz: pl. ripsz-
rapsz fogyott el minden, a. m.
hirtelen gyorsasággal.

szesze-musza: lassú dolgos.
szörín-szálán elveszett:
nyom nélkül.

turják-gyurják, Dugo-
nicsnál is, II. 241.

tátva-nyitva.

tricsi-tracsi: pletyka,
kofabeszéd.

ütli-füli: ostoba, ügyetlen.

zuhog-pufog.

BÁNKAI FERENCZ.

Gyermekjátékok.

D o b s z e r d a.

(Leányjáték.)

Körben állanak s mondják:

„Vagyon csizmám, de nincs talpa,

Vagyon varga, ki bévarrja;

Ha bévarrja, piénziér varrja.

Dob szerda!”

A „Dob szerdá“-ra lábaikkal toppantanak, mire a kör,
annyira össze lapúl, hogy két ellenkező pontja egymást éri;
úgy hogy két egyenes sornak látszik. A kéz a kezét azért nem
ereszti el. Most újból kört alakítanak s a játék ismételtetik.

T a p s o j j u n k.

(Leányjáték.)

Hasonlóúl körbe járnak.

„Oláhol, niêmetöl.

Fáj a szívem Zsuzsánnasszony.

Küdd ide Julcsát tapsojjunk!”

Ekkor tapsolnak. Szabad azonban a tapsolás helyett kinek-kinek azt csinálni is, a mit jobban kedvel. például: tappogatni, tánczolni stb.

(Pangyola. Szatmár m.)

BAKOSS LAJOS.

Táncszók.

Kérészturon nincsen ták,

Mind a pászujbá hânták.

Kicsi nekem ez a csür.

Kiröptülök. mind a für madâr!

Ráktyád kincsem száporân,

Mér úgy huzza a czigân.

Helét-helét nekünk is,

Ha kicsinyék vagyunk is.

(Tövishát.)

GAJMOSSY IVÁN.

Tréfás vers.

Ha a zördög erre gyünne,

Kosarába ténne,

Menné jobban sívâdonnál,

Anná jobban vinne.

Hej! vinne, vinne,

Vinne, vinne.

A pokolba vinne!

(N.-Becskerek.)

HARASZTI GYULA.

Helynevek.

Czikó: két hegy között elterülő kuczkó alakú határrész. — Kopár: fátlan hegyoldal, mely kitűnő legelőt szolgáltat. — Zohaj: lezuhant hegyszakadék része. — Dicse: dicső erős bortermő rész. Dobányi; oly közel van a községhez, hogy mintegy oda lehet hajítani, dobálni. — Remete: rég egy magában álló elhagyott remete lak vagy gúnyhó állott ott. — Józan: gyenge bort szolgáltató hegyrész. — Várerdő: váromladék körül fekvő erdő. — Basaút: a török világból fenmaradt elnevezés. — Sarkás. — Monyorós: valamikor mogyorófás lehetett. — Sidó: Zsidó birtok volt rég. — Fenyeres: herés kert. — Göcsös: fatuskókkal megrakott határrész, hol néhány évtizeddel ezelőtt erdő volt. — Kerékhegy. — Langás: Lankás lehetett, azaz gyümölcsfákkal beültetett terület. — Hüselő; hová a mezei munkások hűvösre szoktak menni.

(Nagyharsány. Baranya vármegye.)

ZÁGONYI GYÖRGY.

Gúnynevek.

1.

Suti. Siró (siránkozó ember). Kuria. Gyakus. Kanczer. Sütrecz (mert tökéletlen ember volt). Testes (mert gyenge kötésű ember volt). Borus (mogorva kedélyű). Füstös. Csanó. Reku (rosz kovács). Czöndör. Satra (mert sete balog volt). Garaboncz. Futik (igen szaladós ember). Kocza. Bezdo. Kupusz. Zödi. Gyeplü. Körömméreg. Szomoru. Jó-lelkü. Herpyó. Kávés (mindig kávét parancsol a vendéglőben).

(Fajsz.)

UJ GYÖRGY.

2.

C é r n a s z á j u (összeszorítja a száját; „ugy áll a szád, mint ha ésszál cérna vóna“). T ü z h a j u (vörös). G e r e b e n J a n c s i. K á s a (szereti a kását). L ö c s (kifelé hajlott térdel járt). M a s i n a l á b u (olasz volt). R é p a r á g ó.

SIMONYI ZSIGMOND.

Népdalok.

Szélés az én kedvém má,
Nem férék tē ja házba.
Nem férék tē ja házba:
Ihájá, csuhájá,
Nem férék bē ja házba!

Há jákárom galámbom,
Véléd a zēgbé jugrom!
Véléd a zēgbé jugrom,
Ihájá, csuhájá,
Véléd a zēgbé jugrom!

(Balla.)

GAJMOSSY IVÁN.

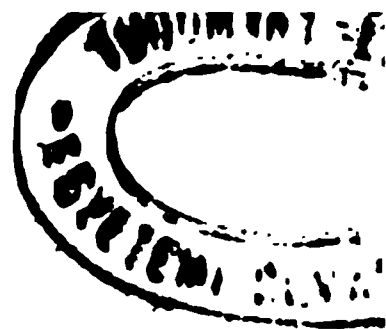
Levél.

Küldöm levelemöt, hogy ménynyen képömbe,
Hogy el még szívöm igaz szerelömbe,
Köszvényes Remetén ez gyászos életbe,
A honnét kívánok szeréncsét eltédbe.
Védd kedvesen kérlek újaim irását,
Pennámmâ kirajzót szívemnek szándékát;
Én csak azt igirem, mig a földön élék,
Hezzád hű szerélmem mindig igaz leszék.
Sem fektöm sem kötöm nállad nekü' nincsen,
Mindég szép Gergejem te vagy az eszembe.
Álgyon még az Isten szép kedves angyalom,
Gyenge szep arczádot ezerszer csókolom.

Szív küdi szívnek, szív fogagygya szívesén, szív hágassa kegyésen.

(Marosszék.)

BALÁSSY DÉNES.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VII. kötet.

1878. OKTÓBER 15.

X. füzet.

DEREGLYE.

A *dereglye* szónak, melynek *dereklye* alakja is járatos, nincsen semmi köze a „*derék*” szóhoz, mint ezt a Nagy Szótár írói vélik. A Nagy Szótár írói ez alkalommal is azon már több ízben s több oldalról megrótt elvből látszanak kiindulni, hogy az idegen eredetű vagyis kölcsönszókat is magyar kaptára kell húzni még azon esetben is, ha a műtét kárba vész. Hozzá tehetjük, hogy a papiros türelmes, s mindent magára hagy írni!

A *dereglye* szó nem eredeti, hanem oly kölcsön szó, mely egy aránylag igen késő korban jutott hozzánk egy oly turáni nép nyelvkincséből, mely hajdan köztünk lakott, s velünk közvetlen érintkezésben állott, t. i. az ozman törököktől, hol *diräkli* (t. i. *gämi* = hajó, v. ö. *gémia*) *árbocz* os hajót jelent (Mallouff). Alapszava *diräk* (*däräk*), melynek oszlop, *árbocz*, gerenda sat. jelentése van. (Zenker.)

A tatárságban a *diräk* szó *tiräk*, *täräk* alakban divatozik, s általában fát, különösen *jegenye* azaz egyenes, *sudar*-fát (nyárfa, fenyőfa) jelent (Budagov).

A *fa* és *árbocz* jelentés összeegyeztethetőségére nézve a magyar *árbocz* szóra utalhatunk, mely egy eredetibb *árbosz* (ó-magyar) alakból keletkezve a latin *arbos* szót tünteti elénk, melynek olasz *albero* alakja a délszlávban = *jalbero*, szintén *árbocz* ot jelent.

Az ozmanoktól átment e szó a délszlávokhoz is, a hol *dereglja* alakban él és *kleines boot* a jelentése. (Fröhlich).

EDELSPACHER ANTAL.

NÉVSZÓKÚL HASZNÁLT IGEALAKOK.

Egyike a legmerészebb és legérdekesebb nyelvbeli figuráknak az a sajátos beszéd mód, mely az igének valamelyik ragos alakját névszónak használja, azaz egy egész mondatot alkalmaz egy fogalom jelölésére, s úgy bánt vele, mintha már nem volna mondat, hanem csak egy szó. Nem egy nyelvben találjuk meg ezt a figurát. Legyen szabad csak néhány érdekes példát idéznem idegen nyelvekből (Tobler után, Wortzusammensetzung 29. l.): szanszkr. *ithi-âsa* ,egy úgy-vala' = mese, monda, *astinâsti* ,van-nincs' = kétes; francz. *vaurien* ,semmit ér' = haszontalan, naplopó; cseh. *ne-zna-boh* ,nem ismer istent' = istentelen, pogány. Sőt néha kérdő mondat van egy szónak véve: szanszkr. *kim-vadanti* ,a mit mondanak' = mendemonda; fr. *le qu'en-dira-t-on* ,a mit szólnak-hozzá' = a világ ítélete. Néha ige nélkül van a mondat, p. a német *nichtsnutz*, *nimmersatt*. Legismertebb az az eset, melyben fölszólító alakú ige van névszónak véve; ilyen az angolban *Shake-speare* ,rázd-a-lándsát' = lándsarázó, *breakwater* ,törd meg a vizet' = töltés, *runaway* ,fuss el' = szökevény; olasz: *saliscendi* ,emelkedj-ereszkedj' = kilincs; spany. *vai-ven* ,menj-jöjj' = hinta; *noli-me-tangere* = ne nyúlj hozzám; fr. *rendez-vous* = ném. *stell-dich-ein* = légy ott; ang. *farewell* = ném. *lebewol* = isten hozzád; ném. *springinsfeld*, *störefried*, *wendehals*. A francziáknak s németeknek számos ilyen családnevük van, melyek eredetileg gúnynevek voltak: *Tudieu* ,öld meg istent', *Leberrecht* ,élj jól'. — Egészben véve azonban mindenütt csekély e kifejezések száma, nagyobb részük gúnyos elnevezés vagy egyéb játszi kifejezés, s majd mindenütt csak az illető nyelvnek újabb korszakaiban keletkeztek.

A mi nyelvünkben is vannak ilyen fűsített lányok, ilyen névszósított igealakok, még pedig meglehetősen számmal és meglepő változatossággal. Azonban legnagyobb részük mi nálunk is csak olyan vad virág, mely faluhelyen tenyészik s a műveltebb nyelvhasználatba, az irodalmi stílusba nem igen talált utat. Az írók közül az egy Faludi

használ gyakran efféle kifejezéseket, sőt ő annyira kedveli őket, hogy a meglevők hasonlóságára maga képez újakat. A nálánál régibb írók fölötté ritkán élnek velük, s úgy látszik csak Pósa-házi, Gyöngyösi és Mikes szolgáltatnak egy-egy adatot gyűjteményünkhöz. Különben ez egyáltalában nem akarja magát teljesnek és kimerítőnek színlelni.

Legközönségesebbek a magyarban is a fölszólító alakú kifejezések, még pedig a második személyűek. A trombitaszót így magyarázza a katona: Örmöm van, kedvem van, ha fújnak „rohanj”-t Ny. VI. 425. A lassú marsot „lassoggj mars”-nak találjuk írva u. 333. — Ismeretesek e tiltó alakú virágnevek: nefelejcs vergissmeinnicht, nenyuljhozzám v. hozzámnyenyulj, ne bántsvirág (ne bántskának is nevezik). Ez utolsó elnevezést érzékeny lelkűekre is alkalmazták. Közönséges szólás ez is: majd lesz ne-mulass; p. Arany L. népm. 51., Merényi Sajóv. népm. 173. — Több ilyen kifejezésünk van apró határozó szókkal, különösen az úgynev. igekötőkkel. Elül van a szócska a lebuj (tulajdonkép lèbujj) és Betekincs szavakban, melyekkel csárdákat s hasonló helyiségeket szoktak megjelölni; az előbbi inkább köznévszerűen általában alsóbbrendű, piszkos pinczekorcsmát jelöl; az utóbbi inkább tulajdonnév, és személyek gúnynevéül is nagyon használják, p. Ny. III. 477. V. 479. Ilyen a megállj is: megálljt kiáltani, parancsolni vkinek. — Hátn van a határozó ezekben: tér'-még uccza „zúg” (úgy látszik az, a mit németesen zsák-utczának neveznek; tulajd. térj-még utcza) Ny. V. 473. Térgymég Kati gúnynév III. 478. Vess-ki-nek híják a kártyajátékban azt, a kinek meg kell kezdeni a játékot; „ki a veski?” (már Simai K. szótárában megvan.) Ide tartozik ez a szólás: nincs ott se tücski, se hajcski Ny. VI. 463. Továbbá a bujjbele V. 376. vagy bujbeli III. 563., mint néhol a ködment nevezik, talán a „lábbeli” formájára. Máshol leves-nek híják ezt a fölső ruhát, különösen a nőkét (V. 471., VI. 524.), s ezt is hallottam úgy magyarázni, hogy voltaképen lè-vess, mert háznál levetik. Végre ilyen a modern légyott. — Alanyával együtt van az ige egy szónak véve ebben: Pyramus-e külömb vagy Thisbe? Amaz férfinak „isten ótalmazz!” emez nőnek „isten irgalmazz!” Arany,

Szentiv. Álom 220. l. Éppen ilyen a német Gottseibeiuns. — Talán ide való ez a gúnynév is: Takarcs („fösvénységig takarékos nő“ IV. 432.), mert ennek a rövidülése lehet: Takaríts. — Az sem lehetetlen — bár máskép volt magyarázva e szavak alakja VI. 292. — hogy a tarts és ments-vár-féle szavak is ide tartoznak. Az idézett helyen ezek voltak még felsorolva: rikkancs, rivanacs, lappancs, puffancs, pilláncs pillancs, villáncs, villancs, libbencs, nyiffancs. Az utóbbi kettő már egyenesen gúnynév, mert az első libbentőt, sántikálót jelent, a másik meg nyafogót; hozzájuk járulnak még ezek a gúnynevek: Pillancs V. 479. (mellette Betekincs), VI. 336. Pilláncs Kis „mindig pislog“ VII. 94., Huppancs „kövér ember“ III. 191., Toppancs „nehéz lépésű“ Tsz., gebbencs lomhán járó, Kriza. A kutyanekvek közt az alább említendő hasonló kifejezések mellett van Szippancs Ny. III. 477.; és kurrensból a népetimologia kurjancsot csinált. Végre a ments-vár mellé való Mencsel, azaz Mentshely, helység; van egy szólás: Inkább Mencsêre mennék! tréfásan e helyett: Isten mentsen“ VI. 318. E szavaknak ilyen magyarázatát leginkább az ajánlja, hogy legnagyobb részük gúnyos, tréfás kifejezés. Említendő még a hagyján szó, mely leginkább magára használatos, de ilyen kifejezésekben is dívik: ez még csak hagyján, ez még hagyján volna, a fölfordulás még csak hagyján. Ez eredetileg alig volt egyéb, mint hagyjám v. hagydam. A hagyján-nak s tán még a csinján-nak hatása alatt keletkezett aztán ez, hogy: ójján, azaz óvást, vigyázva.

Ép olyan gyakran, vagy tán még gyakrabban fordul elő a fölszólító módnak tárgyas alakja. Ilyenek ezek a közdivatú kifejezések: a fogdmegek ,pandurok‘; a szent Heverd-el napja (v. ö. Sz. Ivó); majd lesz hadd-el-hadd, az volt még csak a hadd-el-hadd; csak úgy hánd-el vezsd-el módra Ny. III. 424.; rugd-föl hadd-ott módra; olyan tedd ide tedd oda legény Arany L. népm. 163. Ez utóbbihoz hasonló: tedd-ki-hadd-hüljön legény Ny. VI. 268. Így Faludinál: homályos beszédjéből nem egyéb, hanem a talál-d-el maradott reánk 322. (Toldy kiad.) Ilyen van a közmondásban: a másénak

nebántsd a neve. Az ismeretlen vagy meg nem mondható helyet mesemondóink Nekeresdnek nevezik: Nekeresden és Ebkéreden, Mer. Saj. népm. II. 95.; Nekeresdi csárda Ny. V. 239. — Végre sok ilyen gúnynév van; p. Tódítsd Jakab, a ki tódítani, hazudozni szokott; Öreg vedd rád, folyton fázó nő Ny. III. 431.; Hátulkezddki V. 480.; Nebizdrá bácsi III. 526., 92.; Nyeski, mert ezt mondta egyszer nyisd ki helyett, VII. 336. — Valószínű, hogy ide való a Kriza közölte tetéz-véka, tehát tulajdonkép tetézd-véka ,tetézett véka‘.

Különösen kutyákat szokás imperativusokkal elnevezni, s ez nagyon találó és természetes eljárás. Ilyen kutyanévek például ezek: Ugass, Vigyázz Ny. II. 284.; Ijessz, Ne vess, Szagó (azaz Szagój, Szagolj), Vigyázz III. 478.; Ébredj, Fülelj, Indujj, Ugass, Vigyázz, Lásski, Nebántsd, Haddel, Hozdel, Csipdmég Krizánál: Fogdmég Ny. III. 43. — Hasonló nógató kutyanévek, csak hogy ige nélkül: Nosza III. 478., Rajta u. o. és 43.; Után K.

A fölszólító módnak egyéb személyei már ritkábbak, ámbar néhány nagyon közönséges; p. az éljen, éljent kiáltani, éljenezni; ugysegéjen mondta, rövidített alakjából: úgyséval is erősítette. (Ar. L. népm.); istenáldjont se mondott; a milyen a jónap, olyan a fogadj-isten (azaz fogadja isten); megverte őt a sok megáldj-isten Erd. közm.; adj egy kicsi vizet isten fizessébe Ny. VI. 231. — Van egy gúnynév: Hunigyunk Ny. III. 191.; v. ö. az ismeretes görög, pápai deákneveket: Tipiómen, Tiphagómen.

Az itt tárgyalt kifejezések közül mai irodalmi nyelvünkben legdivatosabbak azok, melyek az ehetnék-féle igealakból fejlődtek. Ez az ,ehetnék‘ stb. olyan állandó szólás lett, hogy az ezelőtti, p. tegnapi étvágyat a nép nyelve nem úgy fejezi ki, hogy ehetett volna, hanem megtartva az ehetnék alakot, azt mondja, hogy „nagyon ehetnék volt“ Népk. Gy. I. 434., vagy p. hogy „nagyon szivarozhatnék volt“ (félegyházi szóbeli közlés), úgy hogy e mondatokban az ige mintegy határozónak, tehát névszónak van már véve. S miután ez az első lépés meg

volt téve, még tovább is elment a nyelv, s az igealakot nominativusnak, alanynak véve, személyraggal látta el: mindig mehetnékje van; nagy mehetnékje volt haza Népk. Gy. II. 376.; neki most hadakozhatnékja van, Ar. L. népm. 105.; de nagy veszekedhetnékje van | sirhatnékja van; nagyon mulatnékja volt, Mer. Dunamell. népm. II. 115.; sőt tovább képezve: nagyon veszekedhetnékes kedve van, l. Ny. VI. 31. — Az első személy is gyakori: be danolhatnám van, Mer. Ered. nép. 165.; szinte sirhatnám van, Tóth E. Falurossza, (mintha az *m* birtokos személyrag volna, v. ö. „be jó kedvem van”; erre utal az is, hogy csakugyan keletkezett a 3. személyre egy ilyen kifejezés; sirhatná-j a van). Ilyenek még: egybe elnyelhetném formálag, áhítózó tekintet B. Szabó D. (Szépir. Figy. I. 769.; sehn-suchtsvoller blick); az ehetném meg az ihatnám nyavalyája Ny. VI. 175. — Legkülönösebbek s igen kedveltek azok, melyekben ez a -hatnám végzet nem igetőhöz, hanem névszóhoz járúl (v. ö. Ny. VI. 196.), p. közönséges kifejezés a nagyhatnám, nagyhatnámoskodott, „a muszka nagyhatnámság” (Nemz. Hirl. III. 99. sz. vczikk). Továbbá az úrhatnám: majd kiporolom az úrhatnámot belőled, l. VI. 31., urhatnámság l. I. 433. Ilyen még a doktorhatnám borbélylegény, Volf Ny. V. 489. Végre 3. személyű alakkal e köznépi szólások: pénzhetnékje van, lúhatnékja van.

Egyéb föltétes alakok nem igen fordulnak elő. Közönséges csak ez a tréfás s úgy látszik szándékosan eltótosított szó: mernám „bátorság” Tsz. „ha mernám volna”; Ballagi kijavítja merném-re, „ha volna mernémje”. Faludi így ír: „Alattomban ott terem a gonosz, képeket hord elméjekbe, tüzet rak szívekbe, s a gondolomról az akarnámra, csuszamítja ő nagyságokat” 194. Sőt egyszer a befejezett cselekvés alakját is használja így: „egyszer, a nem-gondoltam-volna napján” 227.; így mondták nálunk azelőtt latin szavakkal; ha valami non-putarem jönne közbe, azaz valami váratlan, véletlen dolog.

A jelentő mód alakjai közül főnévileg használva legtöbbször találjuk a jelen idő első személyét, még pedig

csak is a tárgyas ragozásból. Legismertesebbek ezek: találom, gondolom, eszem-iszom, hiszem. Így a következő kifejezésekben: találomra, találom felelet l. Ny. V. 58., találom próba Ball.; csak úgy gondolom-formán; többet öl meg a rendetlen eszem-iszom, mint a kard, km. eszem-iszom ember, eszem-iszom törzsökéből származtak eleim, gúnydal (erre emlékeztet a dinom-dánom is), iszomban hasznom, Dugonics, Ny. 512., iszom-kárász „részeges” Tsz.; abban a hiszemben voltam; ülj a hiszem farkára, addig hordjon, míg el nem hiszed km.; Hiszem mint családnév Ny. V. 286.; nem reszketett ám ez árnyékátul, mint te az Hiszemtül, Czeglédi I. 1663. (Ny. VI. 165.); jóhiszemű, jóhiszeműség, rosszhiszemű. Szintén nagyon el van terjedve a bánom: ez az a vörös bor, kinek neve bánom. Kálmán, Vadvirágok 173.; a nem-bánombul lesz a bánom km.; Bánom mint kutyanév („egy ispán nevezte el Kengyelnek és B.-nak két kutyáját, mert bánta, hogy Kengyel pusztájára jutott” Ny. II. 142.); a bánomi puszta. Kálm. 38.; Bánomkert Ny. I. 230.; egy-két napi dinom-dánom, holtig tartó szánom-bánom km.; még előtte áll ki tudja milyen hosszú szánom-bánom idő, Jókai, tarka világ 58.; a modern nem-bánomság (indolentia, Borsz. J. 480. sz. 6. — Az adom már Gyöngyösinél előfordul: „Hogy azt elnyerheti, vala oly bizomban, úgy ment a vezérnek ez a ló adomban” Kemény J. III. 3. rész, 9. vszak; továbbá Mikesnél: az erdélyi ember nem az adoméért szolgál; kit adommal, kit igérettel Ny. VI. 514.; soha-megadom fejében, vissza-nem-adom fejében vitte el, Erd. km. — Egyebek: elfogyott a türömlaja, Ny. I. 457., türömfü Kriza 356., kösd be türömfüvel, Erd. km.; többet ér egy kérdezem száz keresemnél km.; nem is valami mondom-mondom és képzésképpen való hatalom, Pósa-házi (Ny. V. 459.); hallombeszéd l. V. 58.; Hallom mint gúnynév, (boltos, ki „a helyett hogy gyertyát gyújtott volna, csak azt kiáltotta ki az éjjeli zörgetőnek: hallom” III. 430.): nem-tudommal felelvén (Ráday naplója 1709.) Tudmtár 1841. II. 182.; Nemtudomka a mesében; követémmel győzöm a vendégeket Ny. VI. 368.; annyit használ ennek előhozása, mennyit elhallgatása és unomba

hagyása, Komár. Cs. Gy. 1670. (Ny. VI. 263.); tátom pille? V. 271., tátom-bátom IV. 559.; be nem-szeretem gyerek vagy VI. 367., májd elgyűnnek a nem-szeretem napok (nép). A nem-akarom bántja, Erd. km. Kém-pipaszár, egy pipás ember neve, ki mindig azt mondta „kémássan” (kérem ássan), a fia Kém Jancsi, Ny. VI. 94.

Az efféléket különösen szereti Faludi, ezeket az 1. személyű alakokat használja legsűrűbben, úgy hogy stilusára nézve jellemzőknek mondhatók; azért az övéit itt külön együtt állítjuk össze: in theoria azaz gondolom szerént szép dolog 42., 73., nem valami g. forma képzelés 97., merő g. kép(sine originali) 145., s több efféle phantasia teremtette g. bolondságot 199., azok a copia és csak g. festéssel írott képek 204., g. dolog 252., g. gyönyörűségek 254., nevetik a g. victoriát 306., g. vígság 309., g. magasztalások 452., g. okokkal 520. megtudta, hogy g. fia megnyerte szabadságát 748.; — mindazáltal oly hiszemben vagyok, hogy vétekben halnak meg 48.; — az eszem-iszom boldogság 163.; — ha az adom dolgában vagyunk, nagyobbra böcsültetik az az ajándék, mely.. Ha pedig a nem-adom vagyon előttünk 432.; — ez a hír megindította a haragszomot az asszonyokban 128., mire való emberben az epe, hanem hogy haragszomra fakadjon? 283.; — most egy nem-tudommal akarja magát mentgetni 132.; — ha a nem-akarommal jár a válasz, elkedvetlenednek 221., a tiszta nem-akarom ül homlokokon 289.; — az úgy-akarom dolgában 254.; — netalán utoljára a nem-hagyhatom legyen belőle (a megszokásból). 546.

Egy másodszemélyű tárgyra mutató ige is fordul elő főnévileg, t. i. ütlek (p. „nem is marad adós az ütlekkel” Tud. Gyűjt. 1834. VI. 91.), melyet most ütlek-nek ejtünk. — Ide való még: „E nyelvet érté a leány, s ezen viszonzá a „szeretlek”-et Arany I. 172.

A harmadik személy ritkábban fordul elő. Ilyennek veendő talán a csal szó, mely — mint Lehr megjegyezte — a csel-től eltérőleg csak némely állandó kifejezésekben használatos, p. csalt vetni, csalban hagyni, csalság stb. („csalra venni” már Gyöngyösinél, Mur. Vén. III. 120. vszak). Ilyen a főnévül használt van és nincs: a vanbul nem

tudott megélni, most a nincsenbül is muszáj Ny. IV. 277.; sok nincs őrzi a vagyont, és: nincsenen veszi a semmin adottat Erd. közm.; ,nincs' ember házában rosszabb a kenyérnél, tal. mese; képeznek belőle egy új főnevet: nincs nagyobb baj a nincsenségnél II. 420., sőt ugyanilyen értelemben ezt is mondják: nincsetlenség; a nincs-ből valók még: többsincs nadrág, azaz egyetlen nadrág, melynek tehát egyik tulajdonsága az, hogy ,több sincs'; egy Többsincs királyfi van Gál népmeséiben; Jobbsincs előfordul mint gúnynév Ny. IV. 431. és Krizánál; és Jócai Új Földesurában Ankerschmidt lovagot a nép Akkorsincsnek nevezi. A vagyon igéből is van egy nincsenség-féle főnév; t. i. vagyonság; így nevezte Geleji Katona I. az essentiát Corp. gramm. 318.; Faludi is használja: mindennek benn a közepén fekszik igaz vagyonsága 440., lelked halhatatlan és az ő vagyonsága véget nem ér 569. (ezektől megkülömböztetendő egy másik vagyon v. vagyom és vagyonság, mely régi rendes képzésű névszó, minők álom v. bizony, s melyek birto- kot jelentenek, p. ingó és ingatlan vagyonságim Fal. 673.); újabb időben vanság-ot is használtak. — Egyéb példák: a muszáj nagy ur; a muszájt elvitte a víz; a meg-kell-lenni Fal. 246.; te csivirég-csavarog = bor Ny. II. 467.; motoz van a fejibe I. 324.; kösd be tür-olajjal Erd. km, v. ö. türömfüvel; ilyen a fájvirág is, ha ugyan népies elnevezés (Aranynál is I. 408.: minden illetésre szenved a tulérző fájvirág). A jövő idő jelentésével: Buda már volt a mi, Etele a lészen, Ar. B. Hal. — Gúnynevek: Lecsüng Ny. II. 563.; Rádmász V. 480.; Ingyérád III. 478.; Reszket farkú IV. 565. — Kutyanek: Meglesz, Mingyámeglesz, Mitlát, Mizörög III. 478.; lónév: Bujdos II. 142. — Mindez azonban nem jogosít föl arra, hogy az olyan régi szavakat, minők p. a vadász-féle főnevek, melyek az igével teljesen egyező alakban jelennek meg, egyszerűen főnévül használt igéknek tekintsük; ezeket mind képzővesztett szavaknak kell tartanunk. — Ikes alak csak egy-kettő van: a lónak négy botlikja van, mégis meglábik km.; gúnynevek: Tojik Miska, Rádillik stb. Ny. II. 139., V. 480., III. 526.; „látszik, asszonyom?" látszik-ot nem

ismerek“ Arany, Hamlet 13. l. — Tárgyas alakok: E b k é r d i c s á r d a; m e r i: a kinek merije van, lépjen be, Abonyi, A m i n ó t. III. 143.; h u z z a k ö t e l e? gúnynevek: M i n g y á k é r i, boltos Ny. IV. 240.; S z e d i m á r, párbért szedő egyházfi III. 527.

A második személy még ritkább efféle kifejezésekben. Legismeretesebb a félsz, mely a népnél nagyon használatos (p. Mer. Dunam. népm. 176., Sajóv. népm. II. 102.), annyira hogy már hangtani változást is szenvedett ebben a kicsinyítő származékban: f e j s z k e Ny. V. 330. e helyett félszke; de az irodalomban is elégszer találkozunk vele, p. Fal. 107.: háborgatja a félsz; Arany többször használja, s — a mi különös — egészen komoly helyeken is: e j n y c, hát hol járhat most ez a f. benne? Toldi; hol a f. nagy, nagy ott a szerelem, Haml. 82.; felejtve a f. minden illetet u. o. 145. — Egészen hasonló a m e r s z Ny. V. 175. („ada bátorságot, növelé a merszet“ Arany, Buda Hal. XI.; a szerző e helyhez való jegyzetében azt véli, hogy mersz és félsz valóságos főnevek sz képzővel); továbbá k a p s z ebben a nagyon használt fenyegetésben: majd lesz kapsz! A „mit adsz?“ kérdésre ezt szokták felelni: a m i t a d s z n a k a fiát; Krizánál is. Közönséges gúnynév ez: M i t u g r á s z, „egy ugrálva járó borbély“ Ny. III. 527., „ficzkándo-zó ember“ V. 95.; M i t u g r á c III. 477. Kutyanek: É b v a g y II. 284.; F o g s z III. 43.; H a z u d s z, K i v a g y, M i t l á t s z, M i t v i s s z, M i v e l é l s z, K r i z a 391. — A tárgyas alakra csak egy-két példánk van: s z o p o d - é k Ny. III. 465.; H a l l o d - é, kutyanév u. o. 478. A fönt említett h i s z e m helyett Faludi egyszer a második személyre vonatkozólag h i s z e d - e t mond, s ez elég furcsán hangzik: m e g e n g e d e m, hogy magad e kötelességről külömb hiszedben légy, de a miatt senkit se kárhoztass 97.; ellenben máshol így ír: hogyha nem mondott volna egyebet a Credo a t e h i s z e m e d n é l 212.

A többes szám alakjai alig fordulnak elő főnévileg használva. Járatosabb ez az egy van: csak a s z o n g y á k b u l tudja (azt-mondják-bul). Azt is hallottam egyszer, hogy „p o n t h a r a n g o z n a k“ e helyett: pont tizenkettő.

Az eddigiek mind a jelen idő alakjai voltak; azonban más időalakok is fordulnak elő néhány esetben. A monda

főnév talán nem egyéb, mint elbeszélő alak; Faludi pár helyen mende-monda helyett így ír: előkerülvén a monda-monda 97., 554.; de amazt is használja, p. 741. Ismeretes a temonda szó, mely már Mikesnél ilyen alakban fordul elő; összetételben és továbbképezve is előfordul már régóta: temondafészek, Kriza; temondál, temondároz BSzabó D. A CzF.-féle szótár szerint „e szónak alkotó része valószínűleg azon te vagy té, melyekből téved, tévelyeg, tétova stb. származtak, minthogy a temonda mintegy szerteszét bolyongó, tévelygő beszéd. Vagy talán onnan származott e szó, hogy a pletykázók másra szoktak hivatkozni.” Pedig megvan még a szónak teljesebb alakja is; p. Gyöngyösinél M. Vén. II. 47. vsz. „Nem okosság nyelvre sokra bízása, sok temondád közt lesz vesztére jutása;” s a nép a mezei tarsókat most is temondádnak vagy temondádfűnek nevezi, isten tudja mért. Faludi is írja 731.: én fia nem vagyok a te-mondád molnárnak; de itt tulajdonkép ez kellene: a te-mondtad molnárnak (mint 64.: a temondottad kötelességek, v. 237.: a te-mondottad patientia), s itt Faludi ép úgy hibít, mint mikor ilyeneket ír: ti pedig ezer hízelkedéssel s ti-tudjátok mesterséggel ostromoljátok 92., tilalmazzák, hogy kedvünkre ne éljünk, a magok-mondják jóságokra ösztönöznek 124., vagy mint Brassai ebben a mondatban: szerkesztett szavaink az éppen most tárgyalók viszonyon alapulnak (Szépir. Figy. I. 513.). Mindezek hamis analogia szülöttei s helyesen csak a befejezett cselekvés alakjával állhatnak meg, mint madárlátta czipó, lánczhordta francziája, istenadta ember stb., melyeknek nagy része már szintén hamis analogiának köszöni létét (e kifejezés-mód eredetére nézve v. ö. Ny. IV. 439—440.).

Van még néhány kifejezés a perfectum alakjával: a volt-ra a zsidó sem ad; ha a rajtakaptamra igazodik a gyanú Fal. 107.; láttam-oz (nem ilyen a hazudtol, mert ez egy műveltető hazudtani igéből van tovább képezve, mint marasztal, engesztel stb.; Pázmánynál Öt lev. 59. Kol. hazudtol; hazutni olyan mint a régi alutni, alotni, lefekütni, alkutni stb.).

Néha olyan kifejezés van főnévnek véve, mely magára mondat volt, de ige nélkül: istenhozzád-ot

mondani; jójczakát lesz neki; szája pedig ráment egy hála-isten-re, Arany I. 330.; olyan mihasznák Ny. V. 267.; ezt az isteni értelmet nem adá, hogy semmihaszna belénk zápuljon, Arany Haml. 113.; megfartóváztatja a lovát, Pap palócz népkölt. 81.; nem hü-belé módon kell választani Fal. 58.; nosza-rajta formán hozzá részelkednek 71.

Komplikáltabbak az eddigieknél s külön tárgyalást követelnek az olyan hosszabb kifejezések, minők: az a lelkes nem-tudom-mi, a mi ragyog szemedben, Kisf. S.; frakkba s tudja mi a mennydörgösbe akarják bujtatni Ny. VI. 501. stb.

Záradékul csak még néhány határozó és kötő szót érintek, melyek szintén igealakokból merevültek meg idővel. Ilyenek mindenekelőtt talán v. tán, és hiszén v. hisz; az előbbi találomból lett, és talám van is még régibb írónál (még Fal. is 330.); az utóbbi hiszem-ből lett s ez az *m*-es alak szintén kimutatható, még máig is: hiszem Fal. 123.. iszém Ny. VI. 235., sőt êiszen azaz elhiszem V. 175. Az akar v. akár és ám kötőszavak az akar és ádom (adom) igékből valók.

SIMONYI ZSIGMOND.

Á MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

X.

Hajnal. „Gyöke *haj*, vagyis a nyilást jelentő *aj*; innen lett *aj-on-val* v. *haj-on-val* v. *haj-on-nal*, s öszvébbhúzva *haj-n-nal*, *haj-n-al*“.

Hála. „Gyöke a megfordított indulatszó *ah* vagy *áh*. Innen: *ah-ol* v. *ah-al*, *ah-oló*, *ah-ola*, *ah-la*; s megfordítva: *ha-al-a* = *hála*, s jelenti azon *ah-ah* hangon kitörő sohajt, sopánkodást, elismerő érzetet, melyre fakadunk, midőn valakitől jót vettünk s azt megköszönni törekszünk.“ — Ó nagyszótári vakító bölcsesség, mely a fölsőbb nyelvtudomány magasra nyúló tornyából világítasz le reánk! Mondd, mivel fizessünk, mit adjon e nemzet a nagy jótéteményért, hogy megnyitottad szemét, hogy bele engedted

öt pillantani az alkotás csodás titkaiba? Vedd, a mit adhat, fogadd érte őszinte a haló szózatát!

Hártya. „Gyöke a fölszint jelentő *ho* (haj, héj) s törzsöke *hár*; a *ty* képző az *a* toldalékhanggal a tárgynak gyöngéd, lágy természetét fejezi ki; tehát = *ho-ar-ty-a*“.

Hernyó. „Eredetileg *hernyű*, azaz *hert* (füvet) pusztító *nyű*“.

Holló. „Gyöke a hangutánzó *hor* (a hollónak egyik sajátos hangja); ennélfogva *hor-ol-ó*, *hor-l-ó*, *hol-l-ó*, annyi mint *hor* hangon kiáltó“.

Irha. „Gyöke a metszést, betűvetést, betűbevágást jelentő *ír* ige, minthogy az *irha* oly bőr, melyre a régiek írni szoktak. *Ir* gyökből lett *ir-ó*, ebből *ir-a*, s *h* lehelleti betű közbevetésével *ir-h-a*“.

— Hogy őseinknek legelső foglalkozásuk az írás volt, s hogy az első magyarok hamarabb tudtak írni, mint rágni, azt nagy nevű hazai tudósok már kétségtelenül rég bebizonyították; csak arra nézve ágaznak szét köztük a vélemények, hogy mire írtak őseink. Szótárunk szerint, a mint hallottuk, bőrre. (Tudva levő ugyanis, hogy Ázsiában a kikészített kutyabőr ősidőktől fogva vadon terem, mint a NSzótárban az etimologia.) Halljunk meg most egy más tudósunkat, a ki szintén a fölsőbb nyelvtudomány anyatején nőtt nagyra, mint vélekedik ő az őskori könyves magyarok írásmódjáról.

„A régi magyarok — így hangzik a honi nyelvbölcsesség szava — nem úgy írtak, mint a régi rómaiak (rómaiak). Vakszba és vajba írtak a régi magyarok; innét az *írós-vajnak* neve; írni való vajnak neveződött. Írtak a régi magyarok másként is: tőkkel jelelték a szavakat, úgy, mint most is tőkkel, szegecskékel verik rá koporsóra a szavakat. Innét eredt a *be-tő* szó; és *Petőcz* is innét vehette eredetét: *Petőczök* = *betőzők* voltak a tövel írók. Efféle betőzetek csak fára, csontra, kőre íródhattak. Innét a *kő-n-v* (könyv) szó eredete. Ki pedig tövel írt v. vésett, az *Tököli* volt, azaz *Tő-kő-liső* = *Tő-kő-viső* = *Tő-kő-véső*“.

(Régi magy. szavak. D. Petőcz Mihály. 1840.)

Hogy e két tudomány, a bőrös és írósvajas közül melyik a nagyobb tudomány, azt az olvasó bölcsességére bízuk megítélni. Mi részünkről nem tudunk különbséget tenni; egyként bámuljuk mind a kettőnek nagyságát. Az *irha* és

író szók eredetére nézve még el kell mondanunk, hogy Kassai József, a magyar nyelvbölcsségnek szintén egyik első rangú, harsány hangú trombitása, az elsőt (*irha*) hasonlóan magyarázza, mint a NSzótár. „Miért nevezik, úgymond, a báránybört, minekutána szőre lemállott és csupasszá lőn, *irhának*? *Ír* ígétől; mivelhogy *irkálni*, *firkálni* lehet rajta. *Irka* szóból a *k*-nak *h*-ra cserélésével származik *irha*.” (Gyökerésző Szókönyv.) Az *író*-t pedig a NSzótár tudósai így magyarázzák: „Gyöke valószínűleg a *kenést*, *kenőcsöt* jelentő *ír*, minthogy az *író* mintegy bekeni, betakarja a vaját; vagy hogy oly minőségű, oly sűrű, mint az *ír* vagy *kenőcs*.”

Iromba. „Gyöke a festést jelentő *ír*, melyből a bőséget jelentő *om* képzővel lett *ir-om* = sok festés, sok petty; innen *irom-ó* v. *irom-ú*, *irom-v*, *irom-b*, s toldalék *a*-val *irom-b-a*.” Engedjék meg a NSzótár bölcsei, hogy e verőfényes igazság alapján egy más tanításukat, a mely szól a *goromba* szóról, e helyütt megjavíthassunk. Szerintük ugyanis a *goromba* — s ezt nagy megütközéssel olvastuk, s megvalljuk, nem vártuk volna meg ezer más etimológiával bebizonyított hazafiasságuktól — megegyezik az oláh *grumba* szóval. Mi az *iromba* magyarázatának olvastára más meggyőződésre jutottunk; megleltük a *goromba* szónak nemzeti, hazafias etimológiáját. Előtagja *gor* ugyanis az a hangutánzó gyökér, a melyben szótárunk szavai szerint a vastag, durva, nyers, erős hang fogalmai rejlének. E szerint *gor* = durvaság, s a bőséget jelentő *om* képzővel *gor-om* = sok durvaság; ebből *gorom-ó*, *gorom-ú*, *gorom-v*, *gorom-b*, s toldalék *a* hanggal *gorom-b-a*.

Kopja. „Gyöke *kop* a megfordított *pok*, mely egynek látszik a *bök* szóval s így támadt: *kop-i* (= *bök-i*), *kop-i-a*, *kopja* (= *bökő*).“

Korbács. „Nevét tekergő tulajdonságától vette; gyöke a görbedést jelentő *kor*; ebből lett *kor-va*, aztán *korva-as* = *korvás* = *korvács* = *korbács*.“

Kukoricza. „Mint alakja mutatja, nevét a *kukora* (hengerded) szótól vette, melyhez leginkább hasonló; a *cza* kicsinyező képző, mint a *Kati-cza*, *Gyuri-cza*, *gáni-cza* szókban.“

Kutya. „Ha tekintetbe vesszük, hogy a kutya, mint ház- és nyájörnek legfeltűnőbb tulajdonsága az ugatás, mely nélkül rendeltetésének egészen meg sem felel, legvalószínűbb, hogy hangjától kapta nevét. A mi tehát a *kutya* szó elemzését illeti, nem kétkedhetni benne, hogy igenév, miért máskép *kutyó*, melynek gyöke az elavult *kut*, lágyítva *kuty*, s innen lett *kutó*, *kutyó*, *kutyú*, *kutya*. Azt is valószínűleg állíthatni, hogy a *kut* gyökben ezen állatnak *ku ku!* lágyabban *hu hu* hangja szolgál alapul; tehát *ku-tó* annyi mint *ku-tevő* azaz *ku-csináló*.” — Derék olvasó barátom. Tudom én azt jól, hogy ha te is egyike vagy azoknak az elég balúl boldogtalannak vélt teremtéseknek, a kik azt gondolják, hogy bizony okosabbat is tehettek volna, mint hogy drága pénzen megvegyék azt a fekete festékkel czifrára kent papirost, a melynek Nagy Szótár a neve, tudom én azt jól, hogy akkor nem egyszer méltatlankodva csapod be ezt a testes munkát, a melyből te szerinted a legnagyobb érdem a könyvkötőé. Pedig, ládd, nincs igazad. Sok ebben a tárházban a kincs. Az a tudomány, a mit itt találsz, azt föl nem lelhetnéd sehol, még a vatikáni könyvtárban sem. Nézzük csak. „A kutyának tulajdonképi rendeltetése az ugatás.” No ha ilyesmit valaha hallottál vagy olvastál, akkor sokat tudsz; többet tudsz a hét bölcsnél. Első tekintetre ugyan kissé különösnek tetszik ez a bölcsesség, de hassunk csak a mélyére. Hallottál már baktert kiáltani? Miért kiált? Az a rendeltetése. Hallottál már ágyút bömbölni? Miért bömböl? Figyelmezteti az ellenséget, hogy vidd el az irhátat fráter, mert baj lesz. Hát a szamár miért ordít? Nem azért-e, hogy gazdáját figyelmeztesse, hogy eső lesz gazduram. Vagy a kakas nem világosan azért kukorikol, hogy a cselédet fölébreszsze? Vagy — csak még egyet mondok — tudtad-e azt, hogy e szerint a halnak nincs semmi rendeltetése? No ládd, mindezeket eddigelé semmiféle tudomány sem fődözte föl. Hát még az a másik, a *kutya* név származásának a megokolása! „A kutyának, mint nyáj- és ház-örző állatnak, tulajdonképi rendeltetése az ugatás.” Mi következik ebből? A mit se te, de bizonyára még a legújabb „Magyar Lexikon” se tud; az, hogy az ősz magyar kutyáknak, valamig vadon, szerte a pusztákon ögyelegtek,

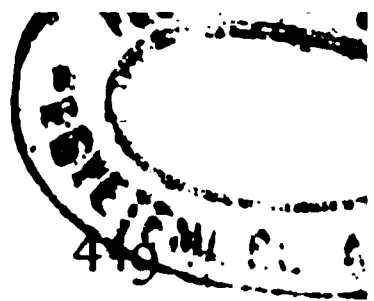
nem volt nevük: névtelenül ugattak; ha mindjárt néha-néha bele is csimpaszkodtak egyik-másik atyánkfiának a lába ikrájába. A fölsőbb nyelvészettudomány szerint ugyanis nevet csak akkor kaptak, mikor már megszeliidültek, tehát több ezer évi ugatás lefolyása után, akkor, mikor már a lánczot s örvet viselni s a házat és nyáját illendő módon őrizni megtanulták. Vagy lehet-e kétkedni ezen, mikor az „írás” azt mondja: „minthogy a kutyának, mint ház- és nyájörnek legfeltünőbb tulajdonsága az ugatás, legvalószínűbb, hogy hangjától kapta nevét”? Nem világos ebből, hogy a lánczviselés korszakáig hiába kiáltozták ős kutyáink majd durván majd lágyabban, hogy ku-ku, meg hu-hu, de nevet azért nem kaptak? S nem világos, hogy akkora tudomány, a mely még ezt is kifundálja, csak érdemes néhány silány forintra?

Láncz. „Minthogy alapfogalom benne a részeknek egymástól függése, lógása, és mivel a szoros értelemben vett láncz részei természeti helyzetöknél fogva nemcsak egyszerűen mozgékony, lógékony, hanem előre haladó tulajdonságaik is, innen okszerűleg állítjuk, hogy gyöke különösebben az a *lo* v. *la*, mely általán mozgást, különösebben helyből tova mozdulást, haladást jelent; a *lo* gyökből lett *lo-an*, *lo-an-cz* (palócz szó) = *láncz*.” — Egyik gondolat szüli a másikat. A szótárírók természetük ellenére, mely az idegent be nem veszi, a *táncz* szót kölcsönvételek mondják. Nagyon helytelenül. Mi szerintünk gyöke (hogy a szótár nyelvén szóljunk) azon „*to*, mely bizonyos iránytól eltérő odább menést, hajlást, elválást jelent.” (VI. 330—331.) Ebből lett *to-an*, *to-an-cz* (ez is palócz szó) = *táncz*.

Lant. „E szó hangutánzónak látszik, s gyöke a csaknem minden népeknél énekhangul divatozó *la! la!* és csekély eltéréssel egyezik a megfordított magyar *dal* szóval.”

Lidércz. „E szó nem egyéb, mint a csapongót, ideoda szállongót jelentő *ledér* szónak a kicsinyezője: *ledér-cz*, s hangváltozattal: *lidércz*, azaz ledéren libegő, lebegő lángocska, tüzezske.”

Lóczza. „Átvitt értelmű szó a *ló* gyöktől kicsinyítő *cza* képzővel = *ló-cza* s annyi mint *fa lo vacska*.”

Löre. „Minthogy a *löre* nem egyéb, mint *borizű lé*, gyöke valószínűleg egy a *lé*-vel, tehát annyi mint *lé-erő*, s öszvehúzva *löre*.“

Mécs. „Ezen szó jelen alakjában más hasonhangú magyar szóval nem látszik ugyan rokonságban lenni, de azért valószínűleg eredeti magyar; mert égő bélt jelent, tehát alapfogalom benne a *bél*, melyből leszen kicsinyítő *bél-cs*, s hangváltozattal *mél-cs* = *mécs*.“

Mell. „Mi e szó eredetét illeti, valószínű, hogy gyöke azon *el*, melyből az *el-ső*, *el-ül*, *el-őt*t származnak, mint-hogy a *mell* csakugyan többé-kevésbbé *előre* nyomul. Az *el* gyökből ugyanis *el-ő*, *el-ü*, *ell* keletkezett s *m* elő-tétellel *m-ell*.“

Nadrág. „Gyöke *nád*, rövidítve *nad*; gyanítjuk, hogy a magyar a *nadrág* nevű ruhát azon tulajdonságáról nevezte, mely szerint szárának csövei mint a nád üresek, nádminőségűek. *Nad* gyökből így fejlődhetett a *nadrág*: *nad-or-ú*, azaz nád alakú. Eredetileg tehát *nadoru* vagy *nadora* t. i. öltöny, összevonva *nadra*; a *g* vagy csak toldalékhang, vagy azon *g*, mely több ruhaneműk neveiben is véghangul szolgál, mint *ün-g*, *kalpa-g*, *süve-g*, *köpönye-g*, *pacsma-g*.“

Pászma. „E szóban alapértelem az osztályrész, mint-hogy a *pászma* egy egész fonalkötésnek egy-egy része, osztálya. Ez alapértelemről kiindulva, legvalószínűbbnek tartjuk, hogy gyöke azon átalakult *osz*, melyből *oszlik* és *oszt* igék erednek; fokozatosan tehát így támadt: *osz-ma*, *fosz-ma*, *posz-ma*, *pasz-ma*, *pász-ma*.“

Pilis. „A *pil* gyök véleményünk szerint annyi mint *fil*, azaz *fel*, *föl*, mely él a *fil-kó* (felső a kártyajátékban), *fil-e-gória* = *fel-góré* szókból; tehát az egész *pilis* eredetileg annyi mint *fölös*, vagyis *felső valami*.“

Piócza. „Legokoszerűbb azon vélemény, mely szerint nevét a szívástól, a vérivástól kapta; gyöke *iv*, ebből lett *iv-ó-cza*, *iócza*, s előtéttel *p-iócza*.“

Pipa. „Nevét onnan kapta, mert midőn szívjuk, ajkaink így hangzanak: *pi!* *pa!*“

Puruttya. „E szóban alapfogalom a rúttság, melyet a *ruttya* fejez ki. A *pu* nem egyéb, mint az utálatra vonatkozó *pi* vagy *pih* indulathang. E szerint elemelve: *pih!*

rútia! = *pu!* *rútja!* Egyezik vele az ugyanazon elemekből álló *pranda* = *pu-ronda* v. *pi-ronda*.”

Puska. „Gyöke az utánzott *pú* hang; a *pú* hangból lett *pu* s, innen ismét *pus-og*, azaz *pú* hangon szól; ez igéből pedig *pusog-ó*, *pusog-a*, *pusg-a*, *puska*.”

Sárkány. „E mesés rémállat neve talán a *sár* szótól vétetett, minthogy a népmesék a sárkányt iszapos mocsárookban lakni állítják; a *kány* azon képző, mely a *pat-kány*, *czicz-kány* szókban is van.”

Segg. „Eredetét illetőleg, ha azon tulajdonságát vesszük tekintetbe, hogy rajta ülünk, úgy némi rokonságban látszik lenni a magyar *szék* szóval.”

Szekér. „Legvalószínűbb, hogy haladó mozgékony tulajdonságától vette nevét, s gyöke *szök*, melyből lett *szök-ér*; vagy *zök-től zök-ér*.”

Tészta. „Képeztetésre hasonló a *gilisz-ta*, *velesz-ta*, *pusz-ta*, *tisz-ta* szókhoz. Ha alapfogalmúl azt vesszük, hogy mindenféle tészta gyúrás, dagasztás, dörzsölés által készül, valószínűnek látszik, hogy gyöke *tész* egy a *gyeszöl*, *gyeszetöl*, *csesz*, *cseszél*, *cseszélődik* szók gyökeivel, melyekhez hasonlók *tosz*, *toszogat*; mi szerint *tészta* annyi volna, mint *gyeszette*, *toszotta*, vagyis összevegyesztelt porhanyú test, s változattal: *gyesztő*, *gyeszte*, vagy *tosztó*, *toszta*, honnan alakult: *teszta*, *tészta*.”

Vászon. „Mennyiben a vászon foszlékony, valószínű, hogy törzse *válik*, s talán eredetileg *vál-sz-on*. Rokonságban van vele a *posztó*; *posz* = *vász*.”

Verdinancz. „Annyi mint rossz, vén gebe. Talán a *verdi* törzsből, minthogy a rossz, vén lovat gyakran kell *verni*, hogy húzzon.” — Dehogy talán, uraim, dehogy talán; egészen kétségtelen! Az *ordinancz* is világos, hogy az *ordít*-ből származik, mivel sokat *ordít*oz a népre, mikor rendet akar csinálni. A *financz* sem egyéb, mint *fi+nancz*; *fi* = derék, deli ifjú, tehát mintegy *deli-nancz*. S aztán merje valaki e kétségtelen analogiák után tagadni, hogy a *nancz* nem képző, s hogy nincs „nagy sora és legváltozatosabb szinvegyülete nyelvünkben a képzés külső eszközeinek!”

Zsobrák. „Annyi mint *sovárgó* vagy *sovárg*; ebből lett: *sorrág* = *sobrág* = *sobrák* = *zsobrák*.”

Úgy-e ördögös tudomány, kedves olvasóm? S még azt mondják, nincs boszorkányság. Mesebeszéd. Én megmutattam neked, hogy van. S te, tudom jól, kész is vagy köszönetedet leróni irántam. Hanem légy türelemmel; halaszd kissé még későbbre hálálkodásodat. Még nem láttál, nem tudsz mindent. Egészen meg kell ismerkedned a bűbájosság rejtelmes mesterségével. Figyelj csak. Nem is gondolnád, milyen egyszerű ez az egész babonáság.

Annyit hallottál, hogy pl. a *fertő* szónak alapszava, *fert*, forgó mozgást jelent. Arra is bizonyosan emlékszel még, hogy a *lant*nak gyökere az a *la*, a melyet jó kedvében az ember megtripláz, így: lalala, lalala; vagyis hogy a *lant* hangutánzó. No ládd, nem is hinnéd. Ez a dolognak a nyitja; ebből áll, a milyen temérdek nagy, az egész fölsőbb nyelvtudomány: mozgás és hang, hang és mozgás.

Akarod tudni például, mi a *mereven* szónak az alapjelentése? Mozgás. Nem érted? Pedig nagyon egyszerű. Íme: „*Mereven*: rugalmasságát vesztett, hajlatlan, feszült állapotban létező; gyöke *mer* föl v. kifelé nyomuló, toluló mozgást jelent.” Vagy kíváncsi vagy, min alapszik a *kopasz* szó? Hangutánzáson. Halld csak. „Mondják általában minden testről, mely kopott, melynek felső finomabb burokja, külső ékessége elenyészett, hanem csak pusztá kemény héja, takarója áll fenn, mely érintésre mintegy k o p p a n, kop hangot ad.” Ez a *kop-asz*. Úgy-e bizony, hogy egész a csodálatosságig egyszerű? Mikor a legelső magyar ember megkopaszodott s a legelső magyar légy rászállt ázsiai tisztaságú szűz fejére, nagyot koppant, t. i. a fej, s a „külső ékessége vesztett” ösnek süketnek kellett volna lennie, ha föl nem kiáltott volna: A patvarba is vele, kopasz vagyok!

Némileg sejtheted már kedves olvasóm, hogy miben áll az etimologiai mesterség titka; de hogy egészen be légy avatva a szómagyarázás rejtelmeibe, jöjj velem, menjünk, lépünk be a fölsőbb nyelvtudomány műhelyébe.

Az első, a mi szemünkbe ötlük, az a garatforma készülék, a melynek alúl két nyílása van. E nyílások egyikén vastag betűkkel ez olvasható: m o z g á s; a másikon: h a n g u t á n z á s. Mellette nagy kupaczkokban ott

hevernek a szók s várják rendeltetésüket: balra kerülnek-e vagy jobbra.

Íme, épen most kerül két jó maréknyi szó a garatba, s a két nyíláson kiomolva két külön halomba rakódnak. Az egyik a mozgás, a másik a hangutánzás halma. A két mester belemarkol, az egyik a mozgó, a másik a hangutánzó szórakásba.

Első mester (a kinek a mozgás jutott osztályrészül, a marékában levő szók közül egyet kivesz s olvassa:) *Birka!* (Asztalhoz ül s ír.) „Ezen állatról, midőn nemileg párosodik, azt mondják: bereg; innen beregő, bergő, berge, berke = birka. Gyöke *ber* forgást, keringést jelent.” — Második mester (a hangutánzás részese:) *Juh!* (Ír.) „Eredetileg *ih*-nek hangzott. Az *ih* lehellet mintegy kifejezni akarja azon állatnak, melyet jelent, egy részről sebesen lélekző természetét, kivált meleg időben, más részről annak gyöngeségét és szelidségét is.”

Első mester. *Korong.* „Gyöke *kor* jelent kerek mozgást.” — Második mester. *Eszterga.* „Természeti hangot utánzó szó, minthogy forгатáskor folytonos *szter* hangot ad; tehát annyi, mint: *szter-g-ó* = zörgő.”

Első mester. *Kancsal.* „Görbe, ferdén néző. Gyöke *kam* görbe mozgást, meghajlást jelent.” — Második mester. *Bandsal.* „Elemmezve: *bam-ds-al*, *bam* gyöktől, mely szájtátást utánzó természeti hang.”

Első mester. *Reszelő.* „A *resz* = *risz* mozgást jelentő gyökből, mivel a riszálás, reszelés folytonos mozgással jár.” — Második mester. *Fürész.* „Kevés képzelődés kell hozzá, hogy ezen szerszámnak ide-oda huzásakor e hangokat halljuk: *fü-r-ész*, miért is méltán a hangutánzók sorába igtathatjuk.”

Első mester. *Liszt.* „Gyökeleme *li* a mozgásnak legkönnyebb nemét jelenti, minthogy a liszt a leggyöngédebb leheletre is elröpül, elszáll.” — Második mester. *Korpa* „Gyöke *kor* hangutánzó, és jelent törést, zúzást.”

Első mester. *Eb.* „Annyi mint *ev*, azaz evő, nagy ehető. Evés azon cselekvés, midőn az ételt a szájból kellőleg forгатván, lenyeljük.” — Második mester. *Kutya.* „Gyöke *kut*, melynek alapúl ezen állatnak *ku ku!* hangja szolgál.”

Első mester. *Barom.* „Gyöke *bar* mozgást, járást jelent.” Második mester. *Barabora.* „A palóczok így nevezik a hegedűnemű hangszerek legnagyobbikát; gyöke *bar* tompa, mély, kemény hangutánzó.”

Első mester. *Csikor.* „Gyöke *csik* jelent forgó, csavarodó mozgást.” — Második mester. *Csikorog.* „Gyöke *csik* hangutánzó.”

Első mester. *Forgács.* „Annyi mint *farag-ács* = *faragás*. Gyöke *for* (for-g, for-og) jelent valamely középpont körüli mozgást.” — Második mester. *Farag.* „Gyöke *far* hangutánzó.”

Első mester. *Finta.* „Félre görbült valami. Gyöke *fin* jelent könnyed mozdulást, félrehajlást.” — Második mester. *Fing.* „Gyöke *fin* hangutánzó.”

Első mester. *Kalóz.* „Gyöke *kal* ide-oda csavarogást, járást, kelést jelent.” — Második mester. *Kalapács.* „Törzsöke a kemény ütést jelentő s hangutánzó *kal*.”

Első mester. *Suhancz.* „Gyöke *suh*. E szó nevét élénken sürgő-forgó, virgonczan járó-kelő tulajdonságától vette.” — Második mester. *Suháng.* „Gyöke *suh* természeti hangot utánzó.”

A fölsőbb nyelvtudomány tehát, a mint látod derék olvasóm, ha épen hasonlítani akarjuk, legjobban hasonlít a fazekas mesterséghez. A fazekas például, midőn rácsapja korongjára a sárgyuradékokat, ha azt mondod neki: csinálj barátom ebből nekem tányért, hát csinál tányért; s ha azt mondod: csinálj köcsögöt, csinál köcsögöt. A fölsőbb nyelvtudomány szintén így cselekszik. Adj neki egy szót, s mondd: jelentsen mozgást, s jelent mozgást; s ha mondod: legyen hangutánzó, lesz hangutánzó. Kutyá például a *komondor*, s kutya a *kuvasz* is, még pedig egy kutya, a mint az „írás” is bizonyítja: „*komondor*: nagyobb fajta, bundás szőrű eb, milyenek különösen a pusztai tanyákon s a pásztorok körül mint segéd nyájőrök láthatók,” s ismét: „*kuvasz*: baromőrző, nagyobb fajtájú, gubás kutya, melyeket a juhászok tartanak”; s ezen világos „egykutya-ság” ellenére is a *komondor* mégis mozgás, a *kuvasz* pedig hangutánzás. Nem hiszed? Íme: „*komondor*: erről mondják, hogy *kommog*, *kammog*, midőn megy, azaz

lehajtott fejjel, amúgy tunya módon lép; gyöke a görbe kanyarodást jelentő *kom* v. *kam*"; aztán: „*kuvasz*: hangutánzó, gyökének alapúl ezen állatnak *ku* hangja szolgál.”

Látom, egy kérdés lebeg ajkadon: De ha minden szónak a származása mozgáson vagy hangzáson alapszik, hogy kerülhetnek e dualisztikus kalap alá az olyan tárgyak, a melyek se nem mozognak, se nem hangzanak, pl. a *hegy*?

Fogas kérdés, a melynek mester kell a megoldására; s épen e megoldás teszi utólérhetetlenné a fölsőbb nyelvészetet.

A mozgás, a mint tudjuk, haladhat *a)* a központból kiindulva fölfelé, lefelé, vízszintes irányban, *b)* a központ felé, *c)* a központ körül. E szerint a következő viszonyok támadnak, a melyek mind mozgáson alapszanak: magasság, mélység, egyenesség, görbeség. Ehhez járul még a központból kiinduló s több pont felé törekvő, s ismét a több pontból kiinduló s a központ felé ható mozgás, vagyis a kiterjedés és az összezugsugorodás, s ez utóbbinak eredményeként a keménység, durvaság, amazénak a lágyság, gyöngédség. S végül, hogy egy fontos momentumot ki ne felejtsünk, tekintetbe kell vennünk, hogy szótárunk czikkei nagy részükben abban a korban születtek, mikor az asztalmozgatás járta. Ebből a szerkesztők megtanulták azt az igazságot s alkalmazták is tudományukban, hogy a mi nem akar mozogni, azt mozgatni kell, s mozogni fog; továbbá hogy a mi nem hangzik, azt ütni kell, és hangzani fog.

Mind ehhez járul még a sajátságok végtelen sora, a melyekről valamely tárgy elnevezhető. A különböző szótári czikkek egybevetéséből kimutatható, hogy pl. a kutya elnevezésének alapjául a következő sajátságok szolgálhatnak: hogy született, megdöglik; hogy eszik, iszik, alszik, szalad, pihen, ásít, gondolkodik; hogy kövér, göthös, bozontos, sima; hogy a holdat megugatja, a forró vizet nem szereti, a kaput általugorja, hogy hájat nem szoktak rábízni, hogy gyakran házasodik, hogy pápaszemet nem visel, sat. sat.

Ennyi bűvös szer birtokában, nincs mit csodálkoznunk, ha a nagyszótári tudomány kimutatja, hogy pl. a

hegy, palaczk, béke mozgáson, báj, fél (timet), *festék* pedig *hangutánzáson* alapszanak; szóval ha csinál, a mi eddig még senkinek sem sikerült, fából vaskarikát. S ez, a mint mindegyikünk tudja, keserves nehéz munka; s azért az ilyesmit maga a két mester szokta elvégezni; a könnyebb dolgot a legénynépnek hagyták — mert a fölsőbb nyelvtudomány műhelyében legények is dolgoztak. Ilyen apró-cseprő, könnyű legénymunkák a következők: „*Akác* = *ak-ác*, tövis nemű szálka, mely a vele össze-
 ütközésbe jövő testekbe *akad*. — *Babér* = *baj-bér*, mivel máskép *bajfá*-nak is nevezik. — *Babona* = *bab-ona*, minthogy a babonaság egyik nemét a babvetés, azaz bab-szemekkel való jövendőlés teszi. — *Babug* (brustwarze) = *bab-ug*, minthogy a csecsbimbó némileg hasonló a babhoz. *Bajusz* = (b)*ajusz* = *ajsz*, mintegy *ajon*, *ajkon* levő szőr. — *Bibas* = *hibáz*. — *Bicsak* = *becsuk*, mert mindig figyelmet érdemlő marad az, hogy a magyar *bicsak* nem akárminő, hanem csak *becsukó* kést jelent. — *Bélyeg* = *bél-eg*, mennyiben a *bélyeg* oly jegyet jelent, mely a testbe bele van sütvé. — *Bubus* = *bub-us*, *bub* a forma, bábalakú rémkép, melylyel a gyermekeket ijesztgetik. — *Búza* = *bujáza* = *bujázó*, vagyis *buján* tenyésző. — *Csákó* = *csá-kó* = *csá-ra* álló. — *Csecs* = *csem-cs*, mikor szíják, *csemcseg*, *csemcs* hangot ad. — *Csevicze* = *savicza*, azaz *savanyú víz*. — *Ember* = *én-bar(om)*. — *Ebéd* = *ev-éd*. — *Eczet* = *esz-et*, azaz *evő*, *etető*, *maró szer*. — *Suhancz* = *suhan-cz*, nevét részint *suhanva* fölserdült állapotától, részint *suhanva* járó-keelő tulajdonságától kapta. — *Szilaj* = *szala-j*, minthogy a szilajnak mint vadnak egyik lényeges tulajdonsága a *szaladás*, *elszaladás*.” sat. sat.

SZARVAS GÁBOR.

ÉSZREVÉTELEK

a Nyelvőr VII. köt. hatodik füzetére.

Fialovszky herculesi dolgot művel, s erre nagy szükség van, mert az az ól igen tisztátalan. De olykor ő is téved, vagy nem tud némely positiv nyelvtényt. Polyvával tiszta szemet is kiszór, mert gyanúba veszi, hogy az is polyva.

Régebbi közleményeiből is jut eszembe egy pár szó, melyek meggyilkolását nem vihetem el a lelkemen. Élő tanú vagyok: kiáltok.

Az a c s a (másképp szitakötő) régi jó ismerősöm. Gyermekkoromban, nyár elején, seregestül szokott röpdösni, s mi fiúk suhanggal vártuk s vertük őket le. Majd, ha gyéribben jött, sovároghva hittuk e dalocskával:

Acsa-micsa gyere haza,
Dióbelet rágok:
Majd neked is adok!

s ha jött, leszállott a sövényre, lábújjhegyen oda lopóztunk, s megfogtuk szitanemű szárnyánál fogva. Játszottunk vele egy darabig, akkor, gyermeki kegyetlenséggel elküldöttük kaszálni, (azaz kórócskát vagy szalmaszálat dugva karcsú potrohába, repülni szabadon eresztettük). Volt király-acsa, szép sárgabarna tarkájú; volt paraszt acsa egyszerű kékes zománczszínű, meg dobos acsa, nagy potrohú, cserebogár színű sötét-sárga acsa. Tehát ezeket ne mondja többé a csának, hanem rezgőnek? (A micsa csak kedveskedő iker hozzátétel, magában semmit sem jelent.)

A p e t y m e g a népnyelvben nem lehet járatos, mert az állat sem az; de nem új csinálmány, mert már Raff György természet historiájának magyar fordításában (gondolom e század elején) előfordúl.

A k u r t a k i g y ó és r é z k i g y ó synonym gyanánt vannak véve, de nem azok. Amaz vipera, ez a töredékeny, sárgás kigyócska, melynek gondolom z ú z ó k i g y ó neve is van, s vidékemen, hol gyakori, színéről hívják r é z k i g y ó n a k. A c z i c z k á n y r ó l is erősen sejtem, hogy ép oly népies név, mint a gözű, de vidékemen ez a járatos, am azt nem ismerem, s nem lévén szakember, azt sem tudom: egy-e a gözűvel?

Hanem a f a k ú s z! Üsd agyon. Bugátszó, mint a v i r m á s z! Pedig dehogy az! Ime ismét egy példa, hogy a nép is alkot szót, mely, mint Shakespeare János királyában a bastard, büszkén s a törvényt fitymálva mondja magáról:

Én „én“ vagyok, akárhogy lettem: én.

F a k ú s z előfordúl szintén Raff régi fordításában; de én, erdőháti bihari gyermek, nem onnan tanultam először, hanem az erdőcsősz fia mutatta a f a k ú s z madarat, a mint a fa kérgén, orrát belé-belé vágva, főlebb-lejebb mászkált rovarbábot keresve, mint rokona, a kopogó h a r k á l y, melytől külön madárnak ismerték azon a tájon, s a két név, f a k ú s z, h a r k á l y, egy helyen élt egymás mellett.

A jelen füzetben lábbó (fluitans) szót elveti, mert az illó-val (mely pedig szintén védhető az ill-at deverbális főnévvel) egy kamarán kerülnék tartja. No már könybe lábbó szem ma is él, s erősen bizonyít egy lábbik ige mellett. A lábbó helyett F. úr lubiczkolót ajánl; ismétlem nem vagyok szakember, de a víz színén nyugvó, legfőlebbb ingó növényről, fú-lencséről (békanyál) lehet-e azt mondani, hogy azok lubiczkolnak?

A törzs ma kétségkívül nem hangzik így a nép ajkán, s ennyiben csonkítás; de alhangú változata, a tors vagy torzs, ma is él; valamint a learatott „élet” földben maradt szára tarló, talló néven, ép oly ismeretes a kaszált füé, vagy levágott nádé a torzs néven.

A konya szót (nutans) lekonyuló-nak javítja F. úr, gondolom szintén azért, mert új csinálmánynak véli. Kérdezzük meg az országot, hol értik, mi a konya kalap, s azt hiszem, a nagyobb rész tudni fogja.

Meggyökönt, erősen gyanítom, hogy élő (talán erdélyi) szó, de a népeletből nem ismerem. Annál inkább a degesz-t, mely felfűtt, jóllakott, nagyhatú értelemmel bíró melléknév, s a dudorodóval nincs szabatosan pótolva. A félszer (virágzat) sem tetszik. Igaz, hogy a nép e botanikai értelemben nem használja, de igen ám oly tárgyak jelölésére, melyeknek mintegy csak fele van meg. Így a szín azért félszer, mert e gazdasági épület rendszeren más falhoz fél fedélre van odatámasztva; s emlékszem egy tűzfala s házra, melynek csak egyik oldalán lévén ily félszer forma teteje, s több ilyen a községben nem létező, a nép félháznak nevezte. Ha tehát Diószegiék a fészkes virágzat kinyuló szirmait félszernek nevezték el: bizony a népnyelv és észjárás nagy ismeretével tették.

Elveti még F. úr a nyakó nevet, ajánlva helyette: görbe nyakúfü. Úgy látszik nem is sejti, hogy a nyakó ma is él, s épen azt teszi, görbe nyakú, vagy általában hibás nyakú; péld. nyakó ember, nyakó bicska stb. Eredete a szónak még azon korban vész el, mikor a tulajdonságot kifejező melléknév egyszerű ó, ő, ú, ű képzővel származott főnévtől vagy igétől, mint a gyönyörű, szomorú (régebben szomoró), olykor k-val tovább képezve: szemő-k. A komócsin szinte élő szó, épen úgy a mósárvirág, a szurdancs (hát azt hinné-e F. úr, hogy bizonyos kúttisztító, fúró eszközt furdáncs-nak hí a köznép?), a fenyer (Szalonta Biharban.) Vagy a népies elnevezések csak egy tájbeszédből juthatnak a tudományba, s csak az olyanok, melyeknek valami közértelmű jelentése van, bár ez a

növény tulajdonai iránt inkább zavarba hoz, mint útba igazít? Úgy sejtem, hogy az efféle népies nevek: béka buzogány, kisasszony papucs, pacsirta virág, istenek fája, ailanthus: istenfá a népnél egy szagos, évelő növény neve, Szűz Mária könnye, ördög szekér, király dinnye stb. ajánltatnak, nem tekintve, hogy ezek, épen mert köznevek, más tájbeszédhez szokott emberek előtt ép oly érthetetlenek, mint talán F. úr előtt az a csa, nyakó, fenyér és a többi, s a mellett félrevezetők. Így Petőfinek alig van nem homoktalajon nőtt olvasói közt egy is, eddigi fordítói között pedig egy sincs, ki a nála előforduló „királydinnyés homok” alatt ne felséges, királyi jó *dinnyét* termő homokot értett volna, maga e sorok írója is úgy értette előbb, míg a költő neki meg nem magyarázta, hogy az egy igen alkalmatlan tüskés plánta a homokbuczkákon.

Részemről a csak babonán, vagy bal felfogáson alapult népies neveket nem ültetném át a tudományba, ha szakember volnék. Abba sem egyezném belé, hogy midőn nomenclaturát csinálnak, egyszerűen a körülíró, magyarázatos köz nevekkel éljünk, s tulajdonnév helyett lompos phrásist adjunk, mint F. úr gyakran teszi. Maga a nép, ha tulajdonnevet alkot, (mi nála leginkább gúnynév adáskor történik), érzi, hogy nem elég a közérthető mindennapi kifejezés. Nem nevezi a zsidót, kinek hosszú nadrága, a tartóján, nyakából függ le, nyakig érő lábú, hanem, Diószeghi-féle merészséggel, nyakigláb zsidónak. Érintettem fentebb a fakúsz-t, mely szinte népies attentatum a Nyelvőr ellen; emlitem még a rossz asztalost, kit, mivel csak rontotta a deszkát, a nép egyszerűen Deszkakárnak csúfolt. F. úr kárhoztatásának éle, a növényteni műszókat és neveket illetőleg, leginkább a század elején újított botanicusok ellen fordul: de, az ily népi csinálmányt tekintve, az ember szintén kedvet érzene, védni a támadás ellen a szironták, libatopp, bigebecző-féle újításokat, sőt még a kinincs-et is, (lásd Többsincs királyfit a népmesében) ha az a körülmény nem forogna fenn, hogy Diószeghi és Fazekas, mint linnéisták, elnevezéseiket egyedül a virágra, termésre alapították, s ez a mai természetes rendben csekély formaságú dolog. Így, a pótra nézve megengedem, hogy nem régibb a pótkávénál, de a tákot már nagyanyám ismerte: „csupa fólt meg ták az a ruha” — a szirgny — szírom alkalmazásáért pedig a két értelmű viráglevél helyett (rózsalevél a szírom is, a zöld levél is) valamint sok más, bár merésznek látszó újításért (nem mindért természetesen) köszönettel tartozunk a jó Diószeghiék-

nek. Meg kell azonban gondolnunk, hogy ha ők a későbbi porodát, mostani porzót (ez ellen egy szépirodalmi lap ismert tárczairójának is lehet kifogása) porhonnak nevezték, oly időben tették ezt, mikor a hon nem volt synonym a hazával, hanem a legszűkebb heim értelmében vehették, mint a zsoltárban:

A madárnak is van fészke,
És honjában költ a fecske.

Azt a vádat sem lehet Diószeghiék ellen emelni, hogy nem ismerték a régibb fűvész irodalmat, vagy nem gyűjtötték össze a népszerű kifejezéseket. Előszavuk elmondja, munkájok bizonyítja, hogy tették. De nem alkalmaztak minden népi szót, vagy hagyományos elnevezést, 1. mert nevet akartak adni, tulajdon, nem köznevet; 2. mert rendszerük oda utalta őket, hogy elnevezéseiket lehetőleg a virágra, termésre alapítsák; különben óhajtani lehet, hogy a ki még valaha nyelvünkben újít, azt a népnyelv, népi észjárás oly teljes ismeretével, s oly romlatlan nyelvérzéssel tegye, mint Diószegi, Fazekas és Földi.

Még a gyűjtelékes cikkekre is volna itt-ott pótló, igazító észrevételem, de már beléfáradtam. Majd talán máskor folytatom.

SZALONTAI J.

A MAGYAR NYELV

a „Budapesti Szemle“ f. é. szept.—okt. füzetének
Értesítőjében.

A „Bud. Sz.“ címbeli füzetében két olyan cikkecske éktelenkedik, a melyek kézirat-korukban aligha ki nem kerülték a szerkesztőnek ismert éles szemeit. Mind a kettő egy és ugyanazon kézből származik, mind a kettő egy-egy történelmi munka ismertetésében fáradozik, s egyik a 198., a másik pedig a 204. lapon kezdődik.

Nem örömet idézem a „B. Sz.“-t a Nyelvőr elé, nem pedig egy részről azért, mert egy olyan első rangú folyóiratot minden kifogáson felül állónak szeretnék látni, más részről meg azért, mert a szóba hozott füzet épen a Nyelvőrt is leczkézteti, s így fölszólalásom még viszonzásnak találhat föltűnni. De mindegy! Sem egyik, sem másik tekintet nem parancsolhatja rám azt a gyöngeséget, hogy méltó megbotránkozásomat magamba fojtsam.

Az itt nem tartozik rám, hogy az ismertető egyáltalában nem nyújt az ismertetett munkákról határozott és világos

áttekintést; arról is hallgathatok, hogy esze járása szálnalmat keltőleg logikátlan; de, hogy a magyar nyelvet s a magyar történetírói stílust oly botrányosan elcsúfítja, ahhoz már igenis van szavam, s azt hiszem, sokak véleményének adok kifejezést, ha azt követelem, hogy ne írjon nekünk magyarul, a ki a nyelvünket jól nem tudja, s ne válaszsza senki épen a „B. Sz.”-t nyelvtanulásának gyakorló iskolájául! Ha Demosthenes hónapokig elzárkozott egy *r* miatt, a „B. Sz.” kritikusa is tanuló szobájába zárkozhatik, míg írói működésének eszközét, a nyelvet, emberül megtanulja. Akkor aztán szabad a pálya; de addig hallgasson!

A mi már e cikkecskék nyelvét illeti, meg kell vallanom, hogy rossz szókban nem bővelkedik: de annál nagyobb aztán a rosszúl használt jó szók serege, annál gyakoribb a kellő szók esetlen mellőzése s annál rosszabb a mondatok szerkezete és a stílus egyikben úgy, mint másokban.

Hadd igazolják mindezt rendben a példák.

1. Rosszúl használt szók:

199. l. „A német tudós csak a multat tekinti *komolyan, behatóan*”. Hát a jelent csak tréfára veszi s felszinesen bánik el vele?

u. o. „.....megírni a XIX-dik század kath. renaissancejének *fejlődését*”. Magyarúl semminek a fejlődését nem lehet *megírni*; hanem igen is meg lehet írni a fejlődésnek a menetét, történetét stb.; magát a fejlődést mi leírni szoktuk.

u. o. „magának Rankenak tollából birjuk e fejlődésnek... első *fejezetét*”. Magyarúl a fejlődésnek nemcsak a könyvben, de még a természetben sem lehetnek *fejezetei*.

u. o. „Mindkettő.... *igazgatta* az eccl. militans táborát.” Magyarúl a tábort *vezetik*.

u. o. „*Eredményei* (már t. i. Ranke eredményei) közül különösen kettőt tartunk *figyelemre méltónak*.” Magyarúl nem az embernek, hanem az ember cselekvésének vannak *eredményei*. Aztán annak a híres Rankenak a munkájában kettőnél talán több figyelemre méltó dolog is van; hanem a kritikus talán csak két dolgot tart benne különösebben *kiemelkedőnek, jellemzőnek* stb.

201. l. „e század első negyedének végén, *hol*” A magyar az időt időnek nézi, nem pedig helynek; tehát az idő-határozói, vagy időre vonatkozó mellékmondatot nem *hol*-lal, hanem *midőn*-nel kezdi. A legdurvább germanizmust követi el, a ki azt mondja, hogy: „volt idő, a *hol* ...; oly idő, a *hol* ...” stb.

u. o. „Ily viszonyok közt *mindezek ellenében* Róma városának új fénye.... nem nyújtott elegendő kárpótlást.” A magyar nem valami *ellenében*, hanem valami *ért* nyújt kárpótlást.

202. l. „Reméljük, hogy a szerző terjedelemre és mélységre egyaránt páratlan bűvárlatainak mezején *böngészve*, még több *ilyennel* is meg fogja ajándékozni a történeti irodalmat.” A mező émelygős jelző-csoportját figyelmen kívül hagyva, csak arra figyelmeztetem a kritikust, hogy magyarul az ember akkor *böngész*, ha pl. kritikát irandó, úgy helylyel-közzel belepillant a bírálendő könyvbe s aztán arról varr hímet, a mi esetleg szemébe ötlött. Az „ilyennel” itt és így annyira bizonytalan vonatkozású, hogy alig jelent többet a semminél.

204. „Dr. Müller nem *dolgozott* compilatiót, hanem *jobbára* magokhoz a forrásokhoz *ment vissza* és azokból *igyekezett* oly *munkát meríteni*, mely a tudomány mai *álláspontján* álljon.” Magyarul a compilatiót csinálják és nem *dolgozzák*. „Források” helyett itt „forrásmunkák”-ról kellene beszélni. „A forrásokhoz ment vissza” durva germanismus. A magyar tudós a forrásokhoz fordul, vagy folyamodik, vagy pedig fölkeresi avagy használja őket. Meg mit ér, ha dr. M. csak *igyekezett*, még pedig *munkát meríteni*? Aztán a mi eszünk szerint nem a tudománynak, hanem a tudósnak van *álláspontja*.

u. o. „Az átdolgozó... *összehordotta* a magy. tört. irodalmat”. Talán bizony úgy Magyar Miskásan *hordotta össze*?

u. o. „*Közhelylyé* vált már, hogy a *történeti tudás* csak forrásokból meríthető.” Talán „közvéleménynyé” és talán „a történelem tudása”?

205. l. „Ennélfogva, ha *valóban* használni akarjuk *őket* (már t. i. a forrásokat), kritikájokat soha, egy perczig sem *mulaszthatjuk el*.” Ugyan micsoda író, vagy tudós volna az, a ki a forrásokat nem *valóban* akarná használni? Hát az mi isten csodája, hogy „kritikájokat nem mulaszthatjuk el”? Talán „kritika alá vetésüket, vételüket” akarná mondani?

2. A kellő szók esetlen mellőzése.

199. l. „Consalvi... főtenyezője volt... I. Napoleonnal, majd bukása után a szöv. hatalmakkal folytatott alkudozásoknak.” Jó magyar így meg nem értheti, hogy Consalvi vajjon a maga, vagy pedig a Napoleon bukása után volt-e tényező. Ellenben így igen: „majd ennek bukása után” stb.

u. o. Mindkettő (t. i. Consalvi és Antonelli) ki tudja aknázni a viszonyokat és a legfontosabb concordatumok emléke *nevökhöz* fűződik.” Így kellett volna: az ő nevökhöz...”

201. l. Kellő előzmény nélkül így beszél: „*Nagyobb mérvet (!) öltött a carbonarik szövetsége...*” A magyar azt kérdezné, hogy ugyan minél öltött nagyobb mértéket?

3. Rosz mondatok.

Ez a rovatom csak akkor lenne teljes, ha a két cikket egészen kiírnám; de ezt az áldozatot sem a Nyelvőr, sem az olvasó nem kívánhatja tőlem. Legyen elég, ha csak a nagyját böngészem ki a sok sánta, béna mondatszerkezetnek.

199. l. „a pápaságot is csak történelmi érdekű intézménynek tartja, *mely elvesztette a kapcsolatot a jelenkor mozgalmaival.*” Ez tetőtől talpig német észjárású és szórendű mellékmondat. Magyarúl a „kapcsolat” el- vagy megszakad. A „jelenkor mozgalmaival” jelző azon a helyen, a hol áll, eszköz- vagy társhatározóvá alakul, s e miatt nem tudhatja az ember, hogy a pápaság vajjon a jelenkor mozgalmai segélyével, avagy mozgalmaival együtt veszítette-e el a kapcsolatot. Magyarúl így kell vala mondania: „melynek a jelenkor mozgalmaival való kapcsolata egészen megszakadt”; vagy, ha nagyon szereti az „elvesz” igét, hát akár így: „mely a jelenkor mozgalmaival való kapcsolatot (már, vagy egészen) elvesztette.”

189—200. l. „Eredményei közül különösen kettőt tartunk figyelemre méltónak: *a pápaság viszonyát Napoleonhoz, és az egyházi állam szervezetét a restauratio alatt.*” Ennek az appositionnak is német még a lelke is. A magyar így mondaná: „a pápaságnak Napoleonhoz való viszonyát és az egyházi államnak a restauratio alatti szervezetét”. Bár még így is csak a szórend volna magyaros talpra állítva. A végre, hogy az egész mondatot megérthessük, még tartalmilag is magyafra kellene fordítanunk ilyen formán: „A Ranke által kiderített (vagy tisztázott) történelmi tények között különösen kettőt tartunk kiemelendőknek, ú. m. stb.”

u. o. „Az 1801. évi concordatum elismerte a forradalmi államot, helybenhagyta az egyházi javak eladatását, *mihez voltaképen joga sem volt*, az első consulra ruházta a püspökök kinevezését...” A „forradalmi állam” kifejezés non sens voltát nem is feszegetve, csupán azt kérdem a kritikustól, hogy a „mihez voltaképen joga sem volt” mellékmondat vajjon hová tartozik itt? Mert érthetem úgy, a mint mondja, hogy a pápának nem volt joga az eladáshoz. De azt is hihetem, hogy a helybenhagyáshoz nem volt joga; sőt gyanakodhatom még az iránt is, hogy talán a püspökök kinevezésének átruházásához nem volt joga. Az első föltevést a történelem, az utolsót pedig a canon tiltván, a középsőt kell fenntartanom; de

akkor aztán így kell a mondatot szerkesztenem: „....helyben-hagyta, a mihez voltaképen joga sem volt, az egyházi javak eladását.”

u. o. „A püspökök megerősítése a pápa részéről volt ez alkudozások sarkpontja.” Ez így azt jelenti, hogy a pápa, nem pedig más valaki részéről volt ez alkudozások sarkpontja a püspökök megerősítése; pedig azt akarná jelenteni, hogy: „a püspököknek a pápa által való megerősítése volt ezen alkudozásoknak a sarkpontja.” Így is nehézkes, de legalább félre nem érthető.

201. l. „Napoleon viszonyában az egyházhoz N. Konstantin és N. Károly utódának vallotta magát”. E h. „Napoleon az egyházhoz való viszonyát illetőleg...”

u. o. „Azon fejezet, mely a pápai birtokok állapotáról szól a XVI. században...” Nem a XVI. században, hanem ma szól, még pedig a pápai birtokok XVI. századbeli állapotáról. Úgy gondolom ez nagyocska különbség.

201—202. l. „Az által, hogy Consalvi leginkább Metternichre támaszkodott, a lakosok nemzeti érzését is a hierarchia ellen ingerelte”. Hogy ki ingerelte, azt csak úgy tudhatjuk meg, ha a mondatot helyesen így alakítjuk: „Consalvi az által, hogy...” A főmondat többi része azonban még így is mysticus homályban marad.

204. l. „Oly szegény világtörténelmi irodalmunk, hogy...” e h. világtörténelmi irodalmunk oly szegény, hogy...

u. o. „Látjuk tehát, az átdolgozót is az egész munka felől mondott kedvező ítéletünkből, jó rész illeti meg. Egyet azonban elmulasztott, és ezt annál inkább érezzük magunkat hivatva szemére vetni, minthogy ő, műve előszavában, egy ide vágó cikkünkre hivatkozik.” A ki a világnak bármely nyelvén csak így ír, az csupán arra érezheti magát hivatva, hogy tanuljon; mert különben a mondatnak még azt a szokásos meghatározását is kétségesse teszi, hogy „a mondat gondolatot fejez ki.” A főtebbi mondat különben magyarul így lett volna szerkesztendő: „Látható tehát, hogy az eredeti munka felől mondott kedvező ítéletünkből az átdolgozót is jó rész illeti. Egyet azonban elmulasztott, s ezt nekem annyival több jogom (v. okom) van szemére vetni, mert műve előszavában épen egy ide vonatkozó cikkemre hivatkozik.” (Azt csak melleleg említem meg, hogy a kritikus különben azt az „egyet” világosan és egyenesen sehol sem mondja meg.)

205. l. „Tehát bizonyos történelmi tárgy forrásait és azok feldolgozóit *följegyezni*, a nélkül, hogy minden egyes esetben

megmondanók, valóban használható-e az *illető könyv*, valódi, eredeti és megbízható forrás-e vagy nem, tisztán csak *repertorium kidolgozása*. Igazi madár nyelv, mely magyarra fordítva talán azt akarná mondani, hogy: „Tehát az esetben, ha valamely történelmi tárgy forrásait a nélkül írjuk (v. gyűjtjük) össze, hogy megmondanók, vajjon az *illető források* valódiak, eredetiek, megbízhatók s így használhatók-e, vagy sem, pusztán csak repertoriumot készítünk (v. állítunk össze). A „földolgozókat” másképen kellene a szövegbe beilleszteni.

u. o. „Ebből azt következtethetjük, hogy *célja az volt*, azoknak, kik a történelmi anyag alaposabb megismerésére törek-szenek, p. o. a tanárjelölteknek a források megkeresésében és megítélésében *kalauzúl szolgálni*.” Mióta a német agyú magyar (?) írók gombaként elszaporodtak, egyebek mellett a mellékmon-datoknak infinitivus-szal való rövidítése is oly divatossá vált, hogy már a beszélt nyelv is használni kezdi ezt az otromba germanismust. Pedig (föltéve, hogy magyar íráságra ácsingózik) bizony még a német agyú ember is megtanulhatna annyit, hogy az infinitivus a magyar nyelvben soha és semmiféle mondat-szerkezetben nem rövidíthet mellékmondatot egyszerűen azért, mert a magyar infinitivusban absolute nincsen állító erő. Igazán alig várom, hogy valamelyik irodalmi indigenánk fölfedezze még az ablativus absolutus magyar formáját is. De hogy méltó panaszkodásom közben el ne felejtsem, megmondom, hogy a fentebbi mondat magyarosan emígy lenne: „Ebből azt követ-keztetjük, hogy *célja az volt*, hogy.... *kalauzúl szol-gáljon*”.

4. A stilusra vonatkozó észrevételeimet akár el is hallgat-hatnám, mert az olvasó már az eddigi idézetekből is látja, hogy az elemzett cikkek írója minden, csak nem magyar stilista. Minthogy azonban előadása nem csak magyar, hanem épen magyar történetírói stilusnak akar föltűnni, mulasztást követnék el, ha a dolognak ezt az oldalát minden szó nélkül hagynám.

Kellő készültségű és öntudatos író egyebek mellett azt is tudja (s ugyan tudhat-e kevesebbet?), hogy milyen tárgyra milyen alak illik. A tárgyalt cikkek írója azonban ilyes aprólékos-ságokkal nem törődik. Ő a stilust, úgy látszik, Herkules csizmájának tartja. Ám tartsa; de aztán ne is kívánja, hogy mi meg az ő író voltáról valami sokat tartsunk.

Hogy messzire ne menjek, röviden csak a következőket mondom el.

Minden ismertetésnek s bírálatnak az a fő feladata, hogy valamely irodalmi műnek tartalma és alaki értékét méltányolja. Megvárjuk tehát az ismertetőtől vagy bírálótól, hogy az illető mű tartalmáról rövid, világos és határozott áttekintést adjon, a művet annak szelleme és célja szerint fogja föl s aztán ítéletét a bírált műből merített idézetekkel támogassa. Stilusának mindenek fölött világosságra és érthetőségre kell törekednie; fölös szépségeket nem kell használnia, mert nem az a célja, hogy magára, hanem hogy a bírált műre irányozza az olvasó figyelmét.

Egészen más tárgyra van a történelemnek és más stilusa a történetírónak. A tárgyat itt mellőzve, csupán a stilusról említek meg annyit, hogy attól nagy világosságot, elevenséget, szemléltető plasticitást, de egyszersmind nemes egyszerűséget és magvas rövidséget várunk meg. Különben igazi író már abban az egyszerű tényben megtalálja a stilusra nézve az iránytűt, hogy a kritika ítél, a történelem pedig elbeszél.

Nos, a mi kritikuskunk mit mivel? Elsőben is sem a Ranke, sem a Müller-Mangold munkájáról nem nyújt semmiféle áttekintést; sőt Rankenál épen húzódozik, hogy „Nem lehet (?) célunk itt (hát hol?) Ranke művének tűzetes taglalásába bocsátkozni.” (199. l.) Hát akkor ugyan mi a célja?.... Aztán ítéletét, mely mind a két munkánál kedvező, a világért sem az illető művekből való jellemző idézetekkel, hanem az írók neveinek megbámulásával támogatja, már a mennyire t. i. támogatja. Továbbá annyira nem tartja szem előtt az olvasót, hogy Müller-Mangoldnál pl. a három első kikezdésben majdnem lehetetlen kivennünk, hogy beszédjéből mi vonatkozik Müllerre és mi Mangoldra; Rankenál pedig, hol valószínűleg a bírált mű állítólagos tartalma tölti be az egész cikket, absolute kivehetetlen, vagy legalább megkülönböztethetetlen, hogy Ranke fordítását, vagy pedig az ismertető elmélkedését olvassuk-e. S épen ezen az alapon vádolom már azzal, hogy nem tudja a kritika és historia stilusa közötti különbséget. Mert ha Ranke szavait idézi, akkor irgalmatlanul el kell vala ítélnie azt a szerencsétlen munkát, a mely úgy beszél; ha pedig (a mi valóbbbszínű) Ranke csak alkalmat nyújt neki, hogy egy s más ide vonatkozó tudományát elmondja, akkor nem a kellő helyen affektálja a magyar történetírói stilust.

Imhol egy kis mutatvány belőle. 200. l. „Négy évvel később, a continentalis zár kivitele (!) miatt francia sereg okkupálta az egyházi államot. A pápa az egyház üldözőjét kiátkozta. Az egész kereszténység püspökének tekintette magát, nem a francia császárság főpapjának. Napoleon az 1809. évi

hadjárat folyamában ezt az ősz elfogatásával viszonzta. Róma a császárság második városa lett.

E pillanatban mint fogoly újra hatalmas volt a pápa. Daczolni mert a világ urával, Felé fordúlt az egész keresztyénség bámuló szeme. Napoleon conciliummal fenyegette, mely a gall egyház elvei szerint a pápa fölött áll. Ennek a sokat zaklatott főpap nem birt ellenállani; a legnagyobb lelki küzdelmek közepett mindenben engedett.

Egy betűnyi változtatás, avagy kihagyás nélkül irtam ki ezt a néhány sort s nem is mint ritkaságot, hanem mint mutatványt; mert épen ilyet találhat, a kinek tetszik, egy lappal akár előbb, akár hátrább.

S most kérdem, történetírói stilus-e az ilyen logikailag és grammatikailag egyiránt összefüggéstelen dadogás? Szabad-e, hogy a magyar komoly irodalomban, tehát annak egyik legkiválóbb képviselőjében, a „B. Sz.”-ben valaki így beszéljen? Hiszen az ilyesmi nyilvános megcsúfolása úgy a tudománynak, mint a magyar nyelvnek és irodalomnak egyiránt! Olvadjon inkább felére, harmadára a magyar irodalom és termesztése; de adjon jót és jól; mert nem a majmolás és kontárkodás, hanem a közművelődés fejlesztése a cél. A toll nem szerszám, hanem ecset tartozik lenni, s még úgy is csak biztos, ügyes kézben. Vegye föl, a ki elbirja; de tegye le, vagy föl se vegye, a kinek nincs hozzá való ereje!

KIRÁLY PÁL.

AZ ŐRSÉGI TÁJSZÓLÁS.

V.

Mondattani sajátságok.

Azon ragokat, határozókat, kötőszókat, indulatszókat, a melyek fontosabb mondattani használatot vagy sajátságot tüntetnek föl, legjobbnak láttam betűrendbe venni és példákkal megvilágítani.

addig van: „Ne pörüllön kê mindig velem, megadom kennek a két forintyát, a bor árát még megfizetem, addig van (azaz: végeztünk, többet nem is akarok a dologról hallani). Eménék a vásárro, vészék ek kalapot még ép pár csizmát, addig van (elhatároztam magamat).

alkalmasint (aligha nem): „Mit gondol kê, csü lesz? — Akomasint.” Ezt is mondják: Akomas nagy: jókora. jó nagy.

aligossan: „Méggyógyut kê imá? — Még csak ollan aligossan vagyok.“

arra, arrának: „Mére ménnyünk? — árá (röviden ejtve) ménnyünk az erdű felé. Né ménnyén kê aránok, hanem erenek.“

áti, általról: „Há ménsz? — Árá áti (a folyón túl való házakhoz). Nagy árvíz van, alik tuttam áti gyüny (átaljönni) a Szalán. Hunnaj gyötti? — Onnadj áturu.“

azért hogy: „Ajét hogy écczé megittak, ném vagyok án részégés. Ajét hogy écczé rászétteték, ném lészék án többet a bolondotok.“

án (ám): „Eménnik án csak pénzém vóna; de nincs án pénz mast az embér körű! Az án!“

bé, bellű v. bellűrű (be, belől v. belülről). „Naf fölhű van ere bé (délen). Hunna fuj a szé'? Inne bellű v. inne bellűrű.“

csak: „Csak iszén a láboimnak ne fájnának, mas má csak tunnik egy ék kicsinyt dógozni. Hát csak még mast és az ágybo van kê? — Csak bizan. Emének a kocsmábo, iszom éf fé messzű bort. — Csak csak! (mondja rá a másik azzal a mellékértelemmel, hogy csak többet ne igyék).“

egyábkor (egyébkor). „Égyábko csak vót ék kis sziba (szilva) a házom körű, de az idén alik termétt ész szakasztu vékájje.“

elő, előbb, előbbet, előlről. „Védd elő a pénzedet. Tű ménnyeték elő, majd én csak háttu ballagok. Előbb ott lészék én min' té. Előbbet még és csak jobb világ vót mim mast. Elűrű szébbebet mutat mint hátturu.“

elsőben: „Elsűbe levest egyi, aután hust.“

ennye! (csodálkozást jelentő indulatszó). „Ennye de nad disztu e! Héten (igy) méntünk neki, alig birtunk velé. — Ennye fenye!“

iránt: „Csak a hosszi rétek éránt (felé) ménnyeték, osztán hamar oda érték.“

és, éség: (is, ismét). „Éség v. még éség csak itt vattok. Vüdd inne 'szt a széket és. Nēm mondott sémit és (semmit is, semmit se).“

ésszűtt (együtt). „Ménnyünk ésszűtt. Ésszű mént a tejjem.“

fé, fenn, fének, föllű v. föllűrű (föl, fenn, felfelé, felülről): „Há ménsz? — Ara fé (a falunak felső részébe). Fenn van a ház tetejin. Nēm taláto ê, naon fének lőtt. Nagy esű vót, a kepikbe mim mégasztok ajok a kévik, mélikek föllű vótak.“

hán (hát). „Hát apátok és hazagyűtt? — Hán (igen).“

hol-hol. „Jó ember az én komám, csak ad ép pár hatost köcsön, ha kérék tőle, peig hun adom még neki, hun sé.”

hogy: „Aszonta, hogy hijjak neki kaszálukat, hogy a düllejit mégkaszáhossa, mét attu fé', hogy esű lesz.”

hojje! (csudálkozó szó): „Hojje! 'szé' (hiszen) sok marhátok van! Madarat foktam. Hallám (hadd látom), hojje!”

idább, odább; idának, odának. „Van-é sok gubacs? — Idább-odább (itt-ott) csak találkszik egy ész szem. Gyere ide! — Gyere té ide. Innejd odának éppeg ollan messzi van, mind onnadj idának.”

kettenképen: „Két tíkász (tyukász) mént ere, béméntek a kocsmábo, ő kegyelmék jó féiddogátok kettenképen (mind a ketten).”

keresztül-kasul: „Eszabadut a lua, osztá keresztű-kasul futkozott a mezzün.”

ki, künn, kívül, kívülről: „Há mènnek ejék a szekerek? — Ara kü (észak felé). Küm van (künn van) a macska? — Künn. Küm van a mezzün. Hunna fúj a szé'? — Inne kől v. inne külű (északról).”

lé, lélebb (lejjebb). „Hun vótá? — Ara lé (a falunak alsó részében). Én lélebb tudok buknyi (a vízben) min' té.”

majd ha: ezzel képezik a II. jövőt. „Majt ha megnézém, akko mégmondom. hom mit adok érté. Majt ha másécczér is egyösz, hozék kis szöllüt. Majt ha még écczér egyöjök, hozokék kis szöllüt.”

már, immár, márig. „Na má haggyon kê békit! Na imá! marathasson! Hónap imán két heté lesz, hogy id vagyunk. Márig itt vagy? — 'sz' aszt (hiszen azt) gondutam, hom még oda sé érti.”

még, még-még. „Ém még a Gyuri bácsi a malomba vótunk. Még csak (megint) itt vagy. Még-még csak kötekették?”

merre, merrenek. „Mére v. merenek ménték? — Ere v. erenek. Mére van Dávidházo?”

mer vén (merőn): „Merevin leves vót, borsujja alig vót (a borsólevesnek).”

messzi, messzelebb (messze, messzebb). „Körmend messzi van ide, messzelebb vam mind Csákány.”

mét (miért, mert): „Mét ütötti még? Mènny inne, mét mégütlek.”

mi (beszédsegítő vagy elhallgatott dolgokat pótló szócska). „Hónap nèm jársz ara lé? Kutra mi nem gyösz? Másko csak athattam êék kis jószágot: buzát, rozsot, zabot mi, de az idin magnak valu is alig van.”

mihelyt-mindjárt. „Mihást (mihelyest) [mégfőn az éte', minygyá észünk.“

-nak, -nek: „Ugy-é jó gyerek a Pista? — Jónak jó, csak az ördögök rosszak, hogy é nem vüszik. Szépnek szép, csak a bőr csunya rajta. Darabosnak jó az ut, darabosnak még naon göcsörtös.“

oly helyen (némely helyen). „Mellen az ut? Ol helén jó, ol helen göcsörtös.“

rövidessen: nemsokára.

s: gyakran használják az és helyett, az és-t nem használják, inkább a még-et. „Az óda (oldal, lajtorja) ebillent a lábo alu, s leésett.“

s z a n a s z é t. „Széggyíték rémbe (rendbe) a házot, né hevergyén minden s z a n a s z é t.“

s z i n t i g. „Mégmontam neki, hor rajtaveszt; szintig úgy is lett. Ez a keszkenyű szintig ollan mind a másik.

-tól, -től. „Hun van a kis vánkös? — Ott van lábtu (az ágynak azon a felén, a hol a lábok szokott lenni).“

t u f e l ü: tulfelől (túl). „Én inne vótam (a folyón), am még t u f e l ü.“

u g y a n c s a k: „Ugyancsak mégimátto án (jól megszitta).“

u g y - m i n t h a: „Ez a gyerek uh hasonlít az aptyáho, min' ha csak uk köptő vóna.“

v e s z i v ó n a: „Olla' héggyessen jár, uk kérédik, mintha tuggy' Isten ki vóna, v e s z i v ó n a ha báru vóna (az az: még egy báróhoz sem illenék olyan kérédekés).

Sajátságos képzések.

-á n t, momentán képzőjű igék: fujánt: egyet fuj, hujjánt: felkiált egyszer pl. lakodalmon, kurjánt v. kurjant: kiált. „Csak égyet fujántottam s mingyá elalutt a gyértya. Égyet nagyot hujjántott.“

-é n t, -i n t - v e l képezettek: köhént, huzint. „Égyet köhéntettem, osztá' féöbrett (felébredt). Huzincs' kü asztafiát (huzd ki hamar).

Gyakorító l képző van ebben: nyitál (gyakran nyit). „Ne járd mindétig kü bé, né nyitád az ajtut mindétig.“

-g a t, -g e t különösebb használata. „Ösmeréd a Sós Ferkut? Hojje! ösmerém án, a mezzün sokszé látogattam (gyakran láttam). Ném tom há lett a Horvátok kutyájo, mas sasé látogatom. Éfogyott a bora, mim mégijogatta (gyakran ivott).“ Tééget: gyakran tesz, mééget: gyakran megy, vééget: gyakran vesz, ééget: gyakran eszik, hiogat, lééget stb. „Hum van a késém? — Keresd az asztafiábo, oda téégetéd. A kocsmábo

járogat v. mééget, ott iogat, ééget. Lééget (e h. vanogat gyakran van) neki pénze."

Különösebb névszóképzők vannak ezekben: danaj: dalolás, köhej: köhögés, pörej: pörülés; furdáncs (kis vasszerszám, a melylyel lyukat szúrnak a bőrbe v. ruhába), sziaács: szijadék a fából, az asztalosoknál és bognároknál.

Összetételek: gyertyagyujtatkor, fűtetkorba (mikor az asszonyok be szoktak fűteni), napköttükorba. „Vetetűdű van. Fejtetre esett. Té sémminházi kölök, té tökmagzacsku, té takompöcz. Bénézett az ajtupélhelikon. Ha nem hiszéd, menny a hiszémfáro."

KÖNNYE NÁNDOR.

LATIN-MAGYAR KÖZMONDÁSOK.

A baculo ad angulum. Szarva közt keresi a tölgyét.

A bellariis commendatur epulum. Nyugtával dicsérjük a napot.

A bove majore discit arare minor. Tanúlj tinó, ökör lesz belőled. Ökörtől tanul a tinó szántani. Kicsi csikó nagy derestül, hámot vonni tanul restül. A mint János fúja, Jancsika úgy ropja.

A calvo ad calvum. Szőröstől bőröstől. Tövestől gyökerestől. — Dionysius írja, hogy Caligula az elébe lenyirva és mezitláb vezetett foglyokat e mondattal szokta volt halálra itélni.

A cane non magno saepe tenetur aper. Ovid. Rem. Am. 422. Kicsi a bors, de erős.

A cane muto et aqua silente tibi cave. Lassú víz partot mos. Alattomos macska nagyot ugrik.

A capite foetet piscis. Fejétől bűdösödik a hal.

A fronte praecepitium, a tergo lupi. Elöl tűz, hátul víz.

A Jove manum move. Ha isten segít misem nehéz, ha ő elhagy erőnk elvész.

A lineis excidere. Tertull. contra Hermog. Kiesett a kerékvágásból.

~~X~~ A nave quae submergitur, quodcunque ceperis, est lucrum. Vesztett fejszének nyele.

~~X~~ A remo ad tribunal. Felkapott az ugorkafára.

~~X~~ A sitiente et esuriente rixam quaerere. Éhes gyomornak nem jó sokat papolni.

A teneris asvescere multum est. Ifju szokás, öreg gyakorlás.

Ab altero expectes, alteri quod feceris. Publ. Syrus. A milyen a jónap, olyan a fogadj isten. A milyen mértékkel te mérsz másnak, olyannal fognak neked visszamérni.

Ab amico reconciliato cave. Óvakodjál a megbékült baráttól.

Ab amico reconciliato, et a cibo bis cocto, libera nos domine. Régi barátodtól s megsértett társadtól mindenkor őrizkedjél. Szirmai.

Ab asinis ad boves. Plaut. Aulul. Szénáról szalmára. Csöbörből vödörbe.

Ab asino lanam petere. Disznón gyapjút keresni.

Ab equis ad asinos. Lóról számárra.

* Ab Evandri matre repetitum. ~~Ádám Évánál~~ kezdeni.

Ab iracundo cave. A ki ebbel játszik, bót legyen a kezében.

* Ab omnibus violatur, qui omnibus cedit. A ki mindenkinek barátja, mindenkinek bolondja.

Ab ovo Ledae incipere. Quintil. Nagy feneket keríteni a dolognak. Ádám-Évánál kezdeni.

Ab ovo usque ad mala. Hor. Sat. 1. 3. 6. Elejétől végig.

Abderitica mente est. Cic. Nem találta fel a puskaport.

Aberravit a scopo. Túllőtt a célon. Elvetette a súlykot.

MARGALITS EDE.

VÁLASZOK

1) a Nyelvőr VII. 323-ik lapján tett kérdésekre.

1. Csíkban a középfok után leggyakrabban *mintsem* használtatik; mint az idézett példákban: Mostanában több pénzbe kerül, mint sem hajdan. Kín volna inkább, mint sem gyönyörűség. Cselédjének inkább atyja vala, mint sem ura. Az asszonyokhoz jobban illik a valamicske, mint sem a sok; — vagy ezen tánczmondásban:

M i n c s e m veled tánczolnék,
Inkább tőkét bütülnék!

A *hogyssem* gyakran felcseréltetik a *mintsem*-mel; azonban a *hogyssem* inkább kérkedést vagy fogadkozást kifejező mondatokban használatos, melyek néha mintegy esküformát is jelentenek. Ez is épen úgy, mint a *mintsem*, középfok után áll és az inkább-bal szoros viszonyban van; pl.: H o c s c s e m én arra vetemedném, hogy a másét elkévánnyam, inkább nem tudom mit csinálnék! Inkább meghalnék étlen, h o c s c s e m én megegyem a túró! H o c s c s e m a Palié legyen ez a két ökör, inkább nagyot tennék! Nagyon gyéren a *hogyssem* helyett *semhogy* is áll. Használatos a *mintsemhogy* is, különösen oly függő mondatokban, melyek mint föltétel és következmény vannak egymás-mellé rendezve; p.: Inkább még most kitekerem a nyakadot,

mincseml hogy gazember vájjék belölled! Mincseml hogy mezítláb mennyek, inkább örökké itthon ülök.

Az előbbiekkal hasonló jelentéssel használtatik ezen kötőszó: *mincsább*; pl. Inkább kutyán szántanék, mincsább veled egy uton megindujjuk.

2. Az *ottanság* nem használtatik; de hasonló *ság, ség* képzővel alkotott határozókat használunk, mint: mostanság, máinapság, hamarság, közelség, hajdanság, nyilvánosság, épenség stb.

3. A *hullaja* általánosan használtatik *hulladék* helyett; pl.: Restáld ki a hulláját! Tovább hejába restáld, met immán kijött a hullaja. Johaimnak elhullott a hullaja, csak a jova maratt még.

A 2-ik és 4-ik kérdésben említettek Csíkban nem használtatnak.
T. NAGY IMRE.

2) A Nyelvőr VII. 220. lapjához.

A fönt idézett lapon Dehreczenhöl értesítik a szerkesztőséget, hogy a közelítő *-hoz, -hez* rag bizonyos esetben (Csákiék megyek) a főnévtől elmarad. Tudatom a szerkesztőséggel, hogy Udvarhelyt is mondják „Bágyiék megyek”; sőt a veszteglő *-nál, -nél* rag is elmarad ily esetekben; pl. „Pálfiék mulatánk, Bágyiék valánk.”
UJVÁRI BÉLA.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Nyelvszajátságok.

Marosszékbén használatosak a következő helyragok: *ni, nitt* és *nul*.

Ezek közül a *ni* megfelel az approximativusnak; pl. Samuni megyek. Barabásni vagyok hiva. A *nitt* az adessivusnak; pl. A papnitt voltunk. Peternitt ozsonnásztunk. A *nul* az ablativusnak; pl. A papnul, kántornul jövök.

Megjegyzendő, hogy e ragok rendesen csak a személyek egymáshoz való viszonyának kifejezésére használatosak.

(Marosszék.)

BALÁSSY DÉNES.

Szólásmódok

Szeged vidékiek.

Toppantot sé mén: egy lépést sem megy tovább.

Térül-fordul: jön-megy.

Nyílik a zesse: naponkint értelmesebb lesz.

Raki án Pétör: keményen tánczol.

Tödd ide, tödd oda embör: tehetetlen, ügyetlen, kit a munkában ide is, oda is folytonosan igazgatni, ajnározni kell.

Tempóra dógozik: lassan, kimérten.

Tempóz, mint katona a talicskában.

Akurátosan dógozik: rendesen, pontosan.

Erkölcös gyerök, nagy természet lakik benne. (Nyers-nyakas, makranczos gyermekről mondják. Makranczos, rugdalódzó lóról is mondja a nép, hogy erkölcsös: kutya erkölcs van benne.)

Ha úgy vóna zsírom, mint a hogy lüszöm nincs, mingyá pogácsát sütnék. (Tréfás mondás.)

Kinéz érte öt forint: kapok érte öt frtot.

Kijjebb jobb. (Embernek s állatnak egyaránt mondják, ha el akarják távolítani.

Né tódicsd. (Annak mondják, ki beszéd közben a hazudozást még többel bővíti.)

Hálni jár bele a lélok. Beteges, rossz színű emberre mondják.

Ojan, mint a napon sütt málé: halavány arcú.

Sok a türöm olajja: nagy türelmű.

Né virdicscs, né pepe: ne lármázz. FERENCZI JÁNOS

Veszprémiek.

Ném mindig van Pakson vásár (akkor mondják, ha valami nem sikerül).

No hallám! van-é kurázsi?: no, hadd lássam! van-é bátorságod?

Kifogyott a suflája: nincs bátorsága!

Ném énné a hasad?: ha valaki valamit kér.

No várgy, majd megraklak: majd megverlek.

Hágass, mert rád szóok éggyet!

Vigyázz, mert mégpacskulom a seggédet (rossz gyerekeknek mondják).

No, majd mégmosom a fejedet!

Hogy a koléra csipne még!

Hagy békém, mert nyakon türüle!

Mégrakták a farát: megverték.

Macskafark a szádba (szivarzó gyerekeknek mondják).

Egész é kétszínű keszkenő: képmutató ember.

Ez éggy ur, mind a ki tur: disznó ember.

Ugrá' mind a bakkecske.

Ordit mint a Mállári számara.

Lakodalom, ha jó lakom.

Há mész? Gyugyra, bucsura.

ROTHAUSER SÁMUEL.

Zemplén megyeiek.

Én nélkülem aszt ki nem veri a barkács.

Az éczaka barkácsolni fog a barkács. (Barkács: a ki mézet vesz s a méhet maga szokta kiverni, megfojtani. pl. a rosnyói barkács.)

Olyan keservesen tötöm a napot, mint a fába szorult fereg.

Nem fött szegény az ü apja, csak eltartik othun is.

Eza cseléd (gyermek) egész gálya (teher) nekem.

Ne csimbalkódzatok má mindég a nyakamba: ne akaszkódjatok.

Má most a cseléd (tavaszkor a gyermek) sóskaboton is elél. (Sóskaszár.)

Ken (kend) is meghercze-hurczáli a zembert: rágalmaz nyelvével.

Vigyáz, me (mert) megfogi a mándoki görcs a lábodot.

(Dereglyö.)

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

Párbeszédek.

— Sosé böllenkéggyék annyit komámasszon (ne mérge-
lődjék).

— De mikor annyit kungyásztam és még rá se hederített, kutyába se vészi. Pedig ölég gyözös embér (erős, dolgos), csak a ballanghelékre né járna annyit (rosz helyekre); mindig pityókossan gyűn haza; má majd ónossá leszék vele (majd megbolondulok). Asztán még ha ezért rá tészem a számot, ul létorkú mint a kutyát. Hej szomszédasszon, ha ém mékhalok, uszli-muszli léssz a jószág (minden eladódik); pedig én sémmit se nyalafalátom è; örököst azon vótam, hogy összezsuborgyam aszt a csekél kis bejövetelémet. Hej csak a zisten örizzén mindén fehérnépet az ollanos embértü; jelénest jobb is, ha a léány otthun marad. De most már sebtiben haza iagóggunk ám, mer ha méktuggya, hoty szomszédúnyi vótam, még rám méri a botot. Ha es soká im mégy, kitürök a türbü. Csak ék kicsiskát is lenne jobb. Az gondútam, mire örebb léssz, megfordú a természet. Isten megálgyo szomszédasszon. maj máskor is mékszalam ám magát. (V. ö. Gyulai Vörösmarti életrajzában XXV. l. ezt a mondást: Vendég nem igen járta már a házat.)

(Veszprém.)

SZIGETHY ISTVÁN.

Babonák.

1. Mikor a léjány vagy a zasszon fűtyü, a szűz Mária akkor rí.

2. Ha valakit a szémmê égvernek, akkor ujan vizet kő vele itatnyi, a mibe három szém parazsat dobtak előbb.

3. A kis zsibát még a kis réczét egy-pár napos korába a maga pihejivê (szörivê) ég kő füstünyi, különben êhorgya üket a róka.

4. Ha aszt akargyák, hogy a kis csibék köszt sok kokas légyén, akkor férfi kalapjábú vagy sapkábú kő a tojást a tik alá raknyi.

5. A kis borgyut ném szabad nagyon soká néznyi, mer égdöglik.

6. A mel házná kis gyerök van, ott a vendégnek lê muszáj ünyi, mer máskép êviszi a szópósnak a zámát.

7. Ném szabad a tűzbe pöknyi, mer kisebésédik a zembérnek a nyêve.

8. A hun a ménýétasszon égöli a baromfit, ott a zól körü páczikára csöppüt kő ténnyi, a tikházat körü kő ujannal tüzdöznyi, a legutóssó páczikávâ hécczér ég kő kerünyi a zólat aszt mondogatva: fonny ménýétasszon, fonny! akkor soha sê gyün oda többet.

(Felső-Somogy. Balatonmellék.)

SZEMNECZ EMIL.

Népmesék.**Csali mese.**

Éccé vót égy iczinke-piczinke ásszonká, ánnák á ziczinke-piczinke asszonkának vót égy iczinke-piczinke tehenkéje. Az iczinke-piczinke ásszonká mindénnap mégfejte á ziczinke-piczinke tehenkét á ziczinke-piczinke zsétárba. Ánnák á ziczinke-piczinke ásszonkának vót égy iczinke-piczinke mácskájá is. Écczé á ziczinke-piczinke ásszonká á ziczinke-piczinke tehenkét kihájtottá á ziczinke-piczinke csordára. Áddig á ziczinke-piczinke mácská mégette á ziczinke-piczinke zsétárbú á tejet. Mikó á ziczinke-piczinke ásszonká házagyütt, oszt á hijánt észrevette, ákkó á ziczinke-piczinke mácskát éverte, oszt ákkó á ziczinke-piczinke mácská észálátt.

(Bajmok. Bács megye.)

FISCHER ERNŐ.

Találós mesék. *)

Úton mén, nem porzik, vízen mén, nem hábzik. — Nap.
 Hégyén-vögyön tánczikál, házá viszik szégén ál. — Kasza.
 Nékém is ván, nekéd is ván, kerbe kóró, annak is van. —
 Árnyék.

Há éviszém, pofon ütöm, há éhozom, pófon ütöm. —
 Szita.

Há éviszém, csikorolom-bikorolom, há éhozom, csikorolom-
 bikorolom. — Olló.

Nékém vót égygy oján fijácskám, á ki já föld alá járt
 fésűkönni. — Eke.

Komám ászszony éterpeszkedik, komám urám beleeresz-
 kedik. — Kút még á vödör.

Zöld száron terem, osz há megérik, piros. — Paprika.

Égygy krajczár á zára, mégse fér a házba. — Gyertya.

(Bajmok, Bács megye.)

FISCHER ERNŐ.

Tájszók.

Debreczeniek.

Kotlik: nagy bádóg, főző
 edény a katonáknál.

kóto g; ne kóto g; avval a fával:
 ne üsd az asztalt avval a fával.

kikot ty antotta: a nélkül,
 hogy akarta volna, kifecsegte.

koty fol v. koty vaszt:
 rosszúl főz.

kot nyeles kedik: kot-
 nyeles.

kotyog a kulacs, a korsó,
 ha kevés bor, víz van benne;
 a hasról is mondják.

kóvá jog: bojong, kódorol,
 kóborog (az ember, varjú.)

könyékig bele ért a rokkod
 ujja a levesbe.

kötölő szködik: hibát
 talál abba is, a mibe nincs, a
 ki a kákán is görcsöt keres;
 kötölőszködik a gyermek is, mi-

kor valami ennivalót síráncozva
 kér, pedig nem eszi meg.

köttes: kerek, kissé barna
 kalács, nagyobb pogácsa (a
 kelni ígétől, megköt a tiszta).

közül-akarátúl: közös aka-
 rattal.

kucik: a boglyakemencze
 mellett, kivüle való kis pad,
 padka; belől: sut.

kupcihér: korhely, bitang,
 gazdátlan.

kuszmir: tolvaj.

kutyább az a kutyánál is!

kutyul: kavár (eledelt).

lábos: 3 lábú cserépedény,
 s ahhoz hasonló nagyságú, nem
 három lábú edény is.

lantorna: állati hólyag,
 melyet az ételes fazékra szok-
 tak felkötni.

*) Nálunk „talágató mesé”-nek nevezik.

l a p t a: lapda.
 l a z u k á l: az időt hijába
 tölti.
 l a z s n a k o l: megver, elpá-
 hol valakit; esőről is: meg-
 lazsnakolt az eső.
 l e b e r n y e g e s k e d i k: ne
 lebernyegeskeggy itt, hanem
 ötözz fel! (Egy anya egy ingben
 levő gyermekének mondta.)
 l e p e n y e g: a bikának a
 szügyinél lelóggó húsa.
 l e s i p e c s e n y e: a laczi-
 konyhán oly pecsenye, melyet
 nagyon lesnek, várnak.
 l í h u: liho, hébér.
 l i k p r á d l i: lichtbraten,
 gyertyapecsenye; a mester em-
 berek, mikor ősszel a gyer-
 tyázást, gyertya világa mellett
 való dolgozást, elkezdik, u. n.
 likprádli evésével mintegy ünne-
 piessé teszik a kezdés napját.

l o c s o s k ö r t í, alma, szilva:
 a ki jól, sőt nagyon meg van
 írve, osztán nagyon leves.
 l ó d u j j k a s s z a: persely.
 l o m p o s k u t y a: farkas. a
 méknek nagy szőre, farka van.
 m a g o s: magas.
 m a k v e r ő: vakmerő.
 m a m l a s z: bárgyú.
 m á n g u r u l; mángorol.
 m a r a k o d i k: veszekedik.
 m a r c a n g o l: fogdos valamit;
 ne marcangojj azzal a piszkos
 kezeddel.
 m á j u s h u r k a: májas h.
 m á s u n n e n: máshonnét.
 m a s z a t: hulladék, szemét
 (paszat Nyr. V. 228.).
 m á z g á l: mázol; mázgáld
 szijel (széllyel, szét) aszt. a
 csirízt!

VOZÁRI GYULA.

Drávavidékiek Baranyában.

T a n f ü t y ü l ő, tanfigyelő:
 tanförlügyelő.
 t e - l ó - g r ó f, teli-gróf, teli-
 g r á f: telegráf.
 k a n - d o k t o r: konduktor.
 m a s i n a: vonat, és gyufa.
 p á n - ó f: bahnhof.
 h a r i s á n t a l: a vaspályáknál
 a lejt mérést jelző föliratokat
 híják Haris Antalnak.
 a p a t y i k a; patika.
 c s e t r e s, l o n c s o s: vizes;
 a mosatlan edényről is mondják,
 hogy csetres.
 c s e t r i b o d r i k ó c o s: a
 fésületlen suhancz pógár lány-
 kákat nevezik így.
 c s a l á r d: a családfő rendes

szavajárása, hogy „az én csalár-
 dom; én nem nagy csalárdal
 vagyok.”
 e l ő j á r ó k: a kocsi elé fo-
 gott lovak; „halli keê, beégom-
 bóta(befogta) keê az előjárókat?”
 h i g o n y a étel: a tarhonya
 hígabb neme.
 i g y e m = asztán, osztán,
 osztég.
 d e l á, d e l á é k, l á é k c s a k
 = hm, mégis!
 d e s z n y u: disznó, (a sertés
 ösmeretlen); d e s z n y u t u r o s
 vacsora: mert a disznótort este
 szokták tartani.
 k i ê d, k ê d, k e n d, k e g y e d,
 k i g y ê m e d.

máá, máán: már.
 messzi szüle, papa, néne:
 a faluban távolabb lakó nagy-
 anya, apa stb.
 kezem nyele: a karom;
 falu nyele: a torony.
 óra, ére: arra, erre.
 szilak: „accza egy szilak

kenyeret nekem es!” (egy kis
 kenyeret.)

„Mönny e högyre, szöggyé
 möggyet, ha nöm kő, tödd é,
 majd megöszöd röggé.”

(Nagy-Harsány.)

ZÁGONYI GYÖRGY.

Csángó tájszók.

Bajmás: tapogatva, leha-
 jolva keres holmit.
 bingó: bimbó.
 bükög: lüktet (az ér).
 burukol: a galamb mikor
 társát híja.
 bürüköl: mikor a gyomor
 széllal visszaböfög.
 eves: mérges, mérgesült
 seb; mikor mérgesedni kezd,
 akkor evedzik.
 debereg: a rossz szekér,
 mikor reszketve jár, akadoz az
 úton, terhet hullat.
 gülü: a több száz éves
 tölgyfa közepén talált vastag
 fejr hernyó, mit donga csinál-
 láskor találnak a zsenge „tég”
 erdőben tél közepén is élve.
 gingó: kopár hegytető, ter-
 méketlen magosság, hitvány
 földrész.
 imely: bőr alatt lappangó
 hernyó, ember vagy barom
 testében.

imettem: ébren létemben.
 mecsis: nyalánk, mint a
 macska; mecsiskedni: macskál-
 kodni.

orotás: a kivágott erdő
 törzsökös maradványa, mit
 csutakosnak is neveznek a tör-
 zsökcsutakokról.

pircse: meztelen test;
 csórénak is mondják.

pukkog: a tészta, mikor
 kovászosodni kezd, és felke-
 lésbe jő.

törés: a láb talpán táma-
 dott alkalmatlan fekély.

zsebereg: tavasszal a hi-
 deg havas esőben elázott szigorú
 bárány.

zsigol: a gyomor epés
 sárvizétől, keserű nyállal émely-
 gő gyomorhaj.

zsitár: a gabonák és mezők
 őrzője egész nyár folytán.

(Klészse, Moldva.)

ROKONFÖLDI.

Gyermekversikék.

Héss e sas,
 Sas tollas
 Vén farkas!
 Akkor vagy té hatalmas,
 Mikor libát lophacz.
 Né vidd fiát, né vidd anynyát;

Csak vidd e a rossz pásztorát
Üllőre, csattogóra,
Ángyom ablakjára!

(Ezt a libaőrző gyermekektől hallottam, a kik azt bizonyos dallamra akkor dalolják, a midőn a libák felé sas vagy más ragadozó madár közeledik, mintegy ijesztésére annak.)

(Duna Sz.-György.)

IFJ. EÖTVÖS KÁROLYNÉ.

Gyermekmondókák.

Kötözök, apám!
Viszem a pipám.
Örvendek,
Ha körpentek.
Lencse, borsó, kása
Mind Isten áldása.
Mit hallottam felölled?
Czigám pap lett belölled.
Engedelmet kunczogok,
Többet nem hunczutkodok.

(Debreczen.)

VOZÁRI GYULA.

Táncszók.

Sárga csidma, vérés nagyrag.
Csak úgy szép, ha nem igen tág. —
Oda van a szabacscságom,
Elárultam a vásáron. —
Tíz leánt és ingyen birtam.
S égyétt szabacscságom attam. —
A vén ember túró árul,
Likas a gatyája hátul.

(Csik-Szentkirály.)

T. NAGY IMRE.

Helységekre ragadt gúnynevek.

Tizenegy plébánia területéről összegyűjtve, u. m.: Alsó-Lendva, Csesztreg, Rédics, Lenti, Szt.-Miklós, Páka, Turnischa, Dobronak, Szt.-György-Völgy, Nova, Nagy-Lengyel. Ezen községek közt van Alsó-Göcsej. Kerka és Váliczka-mentéből egy rész, és a Tótsággal szomszédos néhány község.

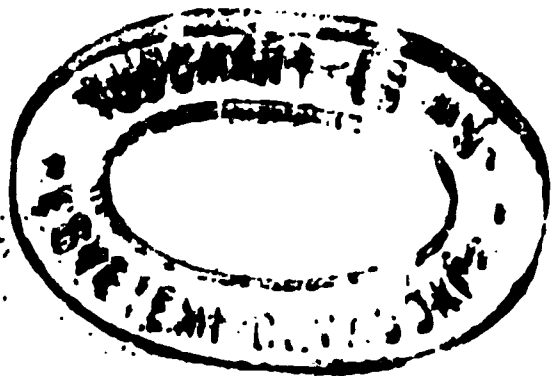
Huzó-vonyó Lendva. — Pincze-verő Hosszufalu; a hegyi boros-pinczék föltörése kedves foglalatosságuk. — Kövecsen csuszkáló Csesztreg; a városon keresztül folyó Kerka vizének medre igen kövecses. — Mise-kerülő Rédics. — Gyilkos Baksa. —

Tolvaj Barbás. — Lisztésseggű Lenti; talán nagy malmáról nevezték el. — Ményecske-szerető Resznek. — Árokhátán Szent-Miklós; fekvésénél fogva. — Lófej-kopoktató Kutfej. — Hámfa-huzó Mánfa. — Kutya-kergető Bárhely. — Bival-rékató Mumor. — Tusán-ülő Dedes. — Sok-éhező és lónyuzó Gosztola. — Szép leány-nevelő Páka. — Süt-tökös Kápolna. — Zsirkás Jakabfa. — Embérégető Nemesnép; régente egy Göde nevű gyujtogatót, ki pýromániában szenvedett, midőn rajt' kapták, a tűzbe vetették. — Kutya-heréllő Baglad. — Bugyoga-csinálló Kebele; többnyire mind géréncsérék, és fekete agyag szűkszáju korsókat is szoktak készíteni, (f a z e k a s szót Göcsej- és Örségben nem hallottam, csak a géréncsér szó dívik). — Szegénységgel elbizakodott Szent-László. — Harangöntő Szombatfa. — Vaskanál répérálló Gáborjaháza. — Lábos-nyelő Jósecz; ezek is többnyire gerencsérék. — Serpenyő-csinálló Szijjártóháza. Kanál-ásó Bödeház. — Embérölő Radamos. — Pofabőr-áruló Turnischa; irhát, bocskor- és csizma-bélésnek való bőrt szoktak készíteni és vásárokon árulni. —

(Göcsej, N.-Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Gúnydalok.

A köccseji léjányok
Csöppü-tutyiba járnák.
Három a pille.

Csöppü-tutyi re-re-re,
Ráprüsszög a legényre.
Három a pille.

A köccseji léjányok
A Balatonra járnák.
Három a pille.

Égförönnék mindennap,
Mégis mindig piszkossak.
Három a pille.

A köccseji legények
Nem legények, lepények.
Három a pille.

Égy van kösztük amitér, (a mit ér)
Csizma száro térdig ér.
Három a pille.

(Felső Somogy. Köttse.)

SZEMNECZ EMIL.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57. 58. sz.

VII. kötet.

1878. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

A VISSZAHATÓ IGÉNEK EGY KÜLÖNÖS HASZNÁLATA.

A visszaható vagy magáraható, visszatérő, reflexiv igével nyelvtanaink rendesen nagyon könnyedén és röviden bánnak el, sőt némelyek meg sem igen különböztetik egyéb úgynevezett „közép igék”-től. És pedig a visszaható igék a magyar igéknek mind alakokban, mind jelentésben igen gazdag osztályát teszik ki.

Alakjukra nézve ezúttal röviden csak annyit, hogy képzésükre ma különösen a következő képzőket használjuk: *ód ód* vagy rövidülve *od ed*, *óz őz*, *ódz ódz*, *kód kód* v. *kod köd kéd*, *kóz kőz* v. *koz köz kéz*, és *ül ül*; ez utolsó képzőt kivéve, mind ikes igét képez. Csak egy-egy példát lássunk: *fonódik ütődik, csavarodik keveredik mosdik, nyujtózik fejtőzik, takarószik dörgölődzik, rázkódik vonakodik, fészülködik emelkedik, vetkőzik vetkőzik ütközik kínálkozik, vonúl merül*. — Végre némely igék mai nyelvünkben csak az *-ik* raggal különböztetik meg a visszaható alakot az egyszerű cselekvőtől: *tör törik, zúz zúzik, old oldik*; Budenz szerint ezekben elveszett az általános ugor visszaható *v* képző, melylyel alább fogunk még találkozni, tehát *török* eredetileg **törvik* volt.

Jelentéseik közül három általánosan ismertetendő. Az első, legközönségesebb és — a rokon nyelvek tanúsága szerint is — eredeti jelentésük épen a visszahatás, t. i. az a viszony, melyben egyazon személy a cselekvő s a szenvedő, a cselekvésnek alanya és tárgya is. Az említett példák mind ilyenek; *fonódik* a. m. fonja magát, *fejtőzik* a. m. fejti magát, *vonakodik* és *vonúl* a. m. vonja magát. Régente csakugyan így is mondták a vonakodást vagyis

húzódozást: vonogatja *magát*; az *emésztődést* vagy *évődést* (azaz *évődést*) mondjuk úgy is, hogy emésztí *magát*.

Második jelentésük a szenvedő. Ezt egy különös átvitel által tulajdonítjuk a visszaható igének, a mennyiben nem azt fejezzük ki, a mi voltaképen történik: hogy t. i. a mondat alanya másnak a cselekvését szenved; hanem mintegy azt képzeljük, hogy maga az alany kénytelen önmagán végrehajtani az illető cselekvést. Népünk, ha nem tudja, vagy nem törődik vele, vagy restelli nyíltan kimondani, ki a cselekvő személy, rendesen nem az irodalmi passivumot használja, hanem a visszaható igét, pl. itt új ház *építődik*, ez a ház *eladódik*, aztán *bevivődjék* ám az a szék. (Tudjuk, hogy a debreczeni grammatika még a régi rendes szenvedő alakot is úgy akarta modernizálni, hogy ezt a népies képzőt tette hozzá s lett: építettődik, bevitetődik. A mai „magától *értetődik*“ alig a szenvedőből lett, inkább a míveltetőből, úgy hogy a. m. maga magát megérteti; ilyen a tolnai *hallatódik*, azaz hallatja magát vmi. Van *neveztetődik* is II. 475. Révai a veretődik, fojtatódik-félékét is — „etiam si concedamus subsistere posse hujusmodi formationes spurias“ — míveltető alapszókból magyarázta Antiqu. 269. l.). Az irodalomban is mondjuk, hogy valami *kitudódik*, azaz mintegy kitudja magát számunkra, a nélkül, hogy mi utána járnánk. *Kezdődik* sokszor áll a h. hogy kezdetik. *Sérül* s a régi *sérődik*, *sérhüdik* szintén a. m. séretik, sértetik, a régi *sér* „dolet (ered. frangit)“ igéből. Szenvető értelmű a régi *feszül* ige is, melyből a *feszület* lett; Döbr. cod. Máté 27., 23. mondának mind: *feszőljön* „crucifigatur“ (már u. o. 27., 26.: nekik adá, hogy fessejtetnéjek „ut crucifigeretur“). Mondjuk továbbá, hogy valaki *megsértődik*, *megütődéssel* hall vmit vagy *megütközik* rajta, *megilletődik*, *érdeklődik* iránta, *boszont(t)kodik*, *mérgelődik*, pedig nem maga sérti, illeti, boszontja, mérgeli magát. Itt a visszaható alak talán azt fejezi ki, hogy az alany érzi magán a sértést s épen ezen érzés által valósul meg a sértés; ép így mondja ezeket a franczia, a német: il s'offense, il s'êmeut, il s'intéresse, il se fâche; er beleidigt sich, er stösst sich daran, er interessirt sich. „Szóba *hozódik*“ mellett ugyanezen szenvedő jelentéssel találjuk Simai szótárában ezt is: szóba *hozakodik* „in mentionem

venio'. *Nevelkedik* = neveltetik. *Találkozik* = találtatik, findet sich. *Teremtőzik* a. m. teremtetik, terem: „Nem születtem arra...; nem is teremtettem béresnek, villásnak“ Arany, Toldi IV. „Nem *akaródzik* neki dolgozni“ szintén szenvedő mondat s alanya „dolgozni“, holott ugyanez tárgy volna a cselekvő mondatban: nem akar dolgozni. *Hall-ik* (a *hall* visszaható alakja, mint *tör-ik* a *tör* igéé, tehát **hall-v-ik*). *Hall-sz-ik* (**halluv-sz-ik*, **halluszik*, mint *hallat-sz-ik* a szenvedő *hallat-ik*-ból) a folytonosságot jelentő *sz-el* van tovább képezve; s hasonlók hozzá mind képzésre, mind jelentésre nézve ezek is: *lát-sz-ik*, *ismer-sz-ik*, *sér-sz-ik* (van *sér-v-és* is a régi *sér-és* mellett). — A reflexivumnak ezen passivum gyanánt vételét számos más nyelvben is megtaláljuk. A németben, francziában, olaszban egészen közönséges kifejezések: der wein *trinkt sich* leicht, ez a bor könnyen ivódik; les livres *se vendent* bien, a könyvek jól eladódnak, kelendők; ol. *si vendono* i libri; mi *si dice*, nekem mondja magát, mondatik, azt hallom. Így mondják a rumunyan: *se aude*, hallik; *se dice*, mondatik. Tudjuk, a görög úgynevezett medium, mely valóságos reflexivum, szenvedő értelemben is használatos. Az ugor nyelvekben is akárhány példát találunk. A „hallik, látszik“ mindenütt a „hall, lát“ reflexivumával van kifejezve: a vogulban *χolv-* (**hall-v-ik*, *χol-* pedig „hall“); a lapban *kullo-* és *vuoidno-*; a finnben *kuulu-* és *näky-*; a mordvinban *maŋa-vo-* és *neje-vo-*. Egyéb példák: vog. *teu-* „evődik“, *purau-* „harapódik“, *vatau-* „szedődik“, *pāhtau-* vettetik | vogK. *rastov-* vettetik, *šagrov-* vágatik | lapp *nuovo-* nyúztatik, *muittaluvvu-* elbeszéltetik | finn *saapu-* kaphatik, kapható | mordv. *tejevo-*, *tijev-* tevődik, megtehető, *paŋe-ve-* űzetik, *morāv-* énekeltetik | votják *karišk-* csinálódik | osztják *tu-* vész, *tuša-* vivődik, vitetik, *jutsa-* vettetik, *ponša-* tevődik vhová, *nemiŋša-* neveztetik. — Még fontosabb azonban, hogy sok nyelvben az egész szenvedő ragozás visszaható alakokból fejlődött. Így p. a latinban (*vertitur* = **vertitu-se*) s a litvánban. A finn passivum a reflexiv személyragokat veszi föl, csak hogy előbb a momentán *-tta* képző járul az igéhez, mintegy azért, hogy a mástól jövő cselekvésnek nagyobb energiáját fejezze ki. Az egyik lapp nyelvjárásban a rendes szenvedő-képző *-to-ve-*; ennek első eleme azonos

a mom. finn *-tta*-val, a második az általános visszaható-képző. Végre a magyar *-t*- képzős szenvedő Budenz magyarázata szerint szintén így keletkezett, tehát p. *adatik* ebből lett: **ada-t-v-ik*; a *v* idővel elveszett, úgy mint fönt a **hallvik*, **törvik* igékből, vagy mint a névképző *-t* mögöl, mely még a HBeszéd korában *-tv* volt: *kinzotviatvl*, *intetvinek*, *ildetvitvl*, azaz kínsztatól stb.

A visszaható képzésű igéknek harmadik jelentése a kölcsönhatás, reciprocitas; az a viszony t. i., melyben ketten kölcsönösen szenvedik egymás cselekvését, tehát mind a kettő alanya is, tárgya is a cselekvésnek, pl. *csókolódunk*: csókoljuk egymást, *verekednek*: verik egymást. Minthogy ilyenkor mindenik cselekvő személy egyúttal szenvedő, úgy rövidítjük a gondolat kifejezését (nem egészen pontosan ugyan, de elég ügyesen), hogy a visszaható alakot használjuk, mert hisz ez épen a cselekvésnek és szenvedésnek egy személyben együttvoltát jelenti. Így jár el a német nyelv is, mely egyaránt használja e két kifejezésmódot: *sie küssen sich*, *sie küssen einander*; sőt: *sie küssen sich einander* (és: *sich unter einander*, mint mi is mondjuk, hogy csókolódnak egymással v. egymás közt). A francia is mondja röviden: *ils s'aiment*; vagy pedig: *ils s'aiment l'un l'autre*, azaz „szeretkeznek — egyik a másikat“. A görög és latin deponensek közül is némelyek így keletkezhettek, pl. *μάχονται*, *ἀγωνίζονται*, *bellantur*, *proeliantur*, *certantur*, *luctantur*, *rixantur*, *jurgantur*, *altercantur*, *communicantur* Liv., *jocantur*. Így az osztják *senkand-*, *ver* igének reflexiv alakja *senkansá-* a. m. *verekedni*. A magyarban e használat csak a nyelvéletnek újabb korszakaiban fejlődhetett, először, mert csak az összetettebb, tehát fiatalabb képzőket vette igénybe (különösen *-kod* és *-koz* szerepelnek, de néha *-ód*, *-óz*, *-ódz* is), és olyan elkopott képzőjű alakokat, minők *törík*, *hallík*, itt nem találunk; másodszor, mert az ilyen jelentésű igék köre még meglehetősen korlátolt, úgy hogy pl. nem mondjuk még, hogy *bántakoznak* vagy *látakoznak* e helyett: *bántják* egymást, *látják* egymást. A szokásosabbak ezek: *verekedni* *verekszik*, *marakodni* *marakszik*, *kötekedni*, *húzakodni* *húzalkodni*, *küszködni* l. Bud. szót., *czirakodni* l. Ny. VII. 3., *győzködni* *concertare* (*győzködés* Tinódi Ny. V.

413.; gyözködő emberek, Székely I.), *gyűlölködni, ismerkedni, úzakedni*; ide számítható: kezdének *kérdezkedni* ünön közöttük Döbr. c. Luk. 22., 23., kezdének *kérdezkedniek* önönközöttök Münch. c. u. o. coeperunt quaerere inter se | *találkozni, foglalkozni* egymással tánczra l. Ny. II. 454., *birkózni birkozni bírakozni, értekezni, vitatkozni*, „úgy ültek *szeretkezve*“ Szász Kár. Nibel. 253. l. | *csókolódni*, „találkozik két emberrel, a kik együtt *tépelődtek*“ Kriza 425., *czivódni, kötődni, pántolódni pántálódni, üződni* | *kergetőzött* velük Mer. Dun. népm. II. 150. | *csókolódzik; ölelgetődzik* Gyarm. Nyelvmester 191. l. — Sajátságos, hogy olyankor is képezünk efféle kifejezést, mikor a két személy nem is határozottan tárgya egymás cselekvésének, hanem csak valami vonatkozása van egyikének a másikéra; így *közlekednek* vagy *közölködnek* nem azt teszi, hogy közlik egymást, hanem közölnek vmit egymással. Sőt a következők átnemható igéből vannak képezve: *egyezkedni, egyeződni* Ny. I. 381., *osztózkodni osztózódni, pörlekedni, veszekedni veszekszik, összeszólalkozni, társalkodni* (*társal* olyan volna, mint *szolgál, ácsol*). Így a mordvin *užan-* a. m. eléje tűnik, meglátszik, és a refl. *užansalu* a. m. találkozunk, azaz egymás szemébe tűnünk. — A *retekednek* igét is ilyennek érezzük ma, pedig eredetileg tiszta reflexivum volt s annyit tett, hogy egymás ellen vetik magukat (v. ö. „nem akarom, hogy sok erővel vetekedjék ellenem“ Káldi, Jób. 23., 6.); egészen ilyen ez is: *mérkőznek*, azaz összemérik magukat.

Van azonban a visszaható alaknak még egy negyedik s az eddigieknél sokkal különösebb használata, melyet nyelvkönyveink tudtomra még nem is vettek tekintetbe, s erre akarom itt tulajdonképpen irányozni olvasóim figyelmét. Gyakran előfordúl, hogy az átható igénél csak magát a cselekvést tartjuk fontosnak és kiemelendőnek, úgy hogy a tárgyra vonatkozást mellőzzük s a cselekvés tárgyát egészen elhallgatjuk. Nem azt az esetet értem, midőn a tárgyas igealak mellett a tárgyat külön szóval nem tesszük ki; mert hiszen olyan alakokban, minő *látjátok* vagy *kérlek* a *-já* és *-le* ragok valóban megmondják a tárgyat, s nincs szükség arra, hogy külön hozzá mondjuk „őt“ v.

„téged“. Hanem az olyan mondatokról szólok, melyekben kizárólag a cselekvés fogalmát vesszük szemügyre s a tárgyat nem is érintjük, rá sem mutatunk. Azt mondjuk pl.: *dobálok; írok; terítenek, takarítanak; eszünk; hivatlan bíró ne ítéljen; ne ítéljetez, hogy meg ne ítéltessetek; az isten nem siet, de nem felejt; seregünk győzött; jól fog az én kardom éli, Tompa II. 297.; mert az együgyű szív nyelvén nagyon érte, Arany II. 105.; megitattunk, megetettünk, aztán mentünk tovább; ép ily kifogástalan kifejezés ez is: figyelmeztetünk azon körülményre..., csak arra akarok figyelmeztetni....*

Már most ilyen esetekben a nyelv sokszor annyira fokozza az igének átnemhatóságát, oly nyomósan ki akarja fejezni a cselekvésnek csak az alanyra vonatkoztatását, hogy e célra külön képzőt alkalmaz, még pedig a visszaható képzőt, mely különben is a cselekvésnek az alanyra szorítkozását jelöli. Így p. *dobálok* helyett azt is mondjuk *dobálódok, itél h. itélkezik*. Némely igék csak is ezen továbbképzés által válnak átnemhatókká. Így az *imád* ige régente majd átható volt, majd átnemható (a HB.-ben „imádjunk ez ember lelkéért“, a Döbr. codexben „elmenvén imáda“), ma tárgy nélkül csak így mondjuk: *imád-kozik*. *Csodál* is volt azelőtt átnemható (p. Ers. cod. „csodálok én terajta“; Nádor cod. 106. „csodálok azon“, 474. „csodálnak vala szépségén“), ma ily értelemben csak *csodál-kozik*. Nem mondjuk többé alanyi ragozással, hogy vki *csúfol, leskel, hálál, gondol, sajnál, követ* stb., hanem csakis így: *csúfolódik, leskelődik, hálálkodik, gondolkodik, sajnálkozik, következik*. — Sokszor ugyan ezeknél is kiteszünk a cselekvés tárgyát, de csak átvitt értelmű helyhatározóval (sajnálkozik rajta, gondolkodik rajta v. róla, leskelődik reá), s ez sokkal kevésbé nyomós, sokkal közvetettebb kifejezés mód, mint az igazi tárgyeset.

Más nyelvekben ritkább, de szintén előfordul a reflexivumnak ez a különös használata. Németül a körülnézést, nézelődést így mondják: *er sieht sich um; ért hozzá: er versteht sich darauf; ismeri a viszonyokat: er kennt sich aus* (ennek fordítása a magyar *kiismeri magát, kitudja magát, körülnézi magát, sőt „értem magamat a dologban“* Föv. Lap.). Francziául *jouer quelque chose,*

„játszani valamit“, *se jouer de qch.* „játszani, paczkázni vmivel“ (német közbeszédben is mondják: *sich mit etwas spielen*). Görögül *θηρᾶν λαγώς* „nyulat vadászni“, *θηράσασθαι* általában „vadászni“ (csak hogy ezt aztán tárgygyal is használták). Valószínűleg ily értelemben keletkezett jó része a latin és görög deponens igéknek, p. *tuetur* nézelődik, *miratur* csodálkozik, *praestolatur* várakozik, *scrutatur* keres, kereskedik vhol, *miseratur* szánakozik, *minitatur* fenyegetőzik, *fabulatur* pletykálkodik (mind az eddigiek cselekvő alakkal is előfordúlnak, de csak a régiebb latin-ságban!); *sciscitatur* tudakolódik, *insidiatur* leskelődik, *arbitratur* vélekedik = ἡγοῦμαι, οἶμαι; stb. — Az osztjában *inzi-* (ebben: *inzipsa* kérdés) a. m. kérdez, a refl. *inzi-sa* tudakolódik; *poj-* (*pojkipsa*) kér: *pojksa-* imádkozik; *kaiti-* megbán, megtér: *kaitilsa-* bánkódik. A lapp *happane-* „szégyell“ a refl. *u*-val *happanu-ssa-* szégyen(l)kedik; *jukka-* iszik vmit: *juḡastuvva-* általában „ihatnék“; *borra-* eszik: *borastuvva-* ehetnék.

Ilyen igék nyelvünkben a következők: *áskálódik* | *átkozódik* | *csapkolódik* Ny. I. 474. | *csúfolódik* | *becsukódnak* máma a boltosok. Veszpr. „becsuknak, becsukják a boltot“ | *dobálódik* | *dorgálódik* | *döfölődik* MNyszet VI. 322. | *feddődik* | *gáncsolódik* | *gúnyolódik* | *hánykolódik*: „én a vitézeknek mind előttük járok, nagyobb magamnál meghánykolódtatok“ Ny. IV. 376. | *irkálódik* III. 356. | *kémlélődik* | *képzelődik* | *kóstolódik*; *kóstaukolaudik* azaz *kóstolkolódik* Ny. | *leskelődik* | *mocskolódik* | *mosódik* *abluit vasa coquinaria, felmosódott finivit lotionem vas. coq., mosódó sajtár* Kr., *mosódó rongy* Ny. IV. 564. | *munkálódik* | *nézelődik* | *nézkélődik* Népk. Gy. 507. | *irkálódik* „írkál“ Balásfi, Ny. III. 356. | *nyomozódik* | *nyüglődik* (egy nem élő *nyüglöl* igéből) Ny. IV. 32., „a gyermekek olyankor, mikor foguk jön, nyüglődni szoktak“ Jókai | *puhatolódik* | *piszkolódik* | *rágódik* a csonton | *rágolódik* MA. | *rugódik* | *rugdalódik* | *sugdosódik* Abonyi, A mi nót. III. 191. | *szedegelődik* Tájsz. | *szemlélődik* | *szitkozódik* egy átható **szitkoz* azaz *szip-koz* igéből, mint *átkozódik*: *átkoz* = *áld-koz* | *tipródik* | *titkolódik* | *tudakolódik* | *vizsgálódik* | *zabálódik* Simai K. || *rakodik* (rövidült ó-val, mint *csavarodik*) || *hallgatódik* | *tapogatódzik* | *feddődzik* | *fenyegetődzik* | *titkolódzik* | *kapálódzik* | *rugdalódzik* | *vagdalódzik* | *hajgálódzik* Gyarm. Nyelv. 189. || *kapállózik* | *integetőzik* Riedl nyelvt. 155. |

vetőzni vetni Tájsz. | *siratózik* Ny. V. 48.: v. ö. *siratozza magát* Kriza 9., 84., Ny. IV. 120. | *szüretelőzés* IV. 121. || *öltözik* (rövidült ő-vel, mint *töltözik*, *változik*) || *bánkódik* | *leskódik* || *vélekedik* már 1522-ben | *gondolkodik* | *bizakodik* | *nyálakodik* *megunakodik* és *megunalkodik* Fal. | *lesekedik*; *leskedik* Simai | *leselkedik*, v. ö. *leselnéje* öt Debr. cod. | *előhozakodik* | *bánakodik* | *szánakodik* | *sajnálkodik* Simai | *kereskedik*: *ne kereskedjék itt!* = ne keressen itt, semmi keresete itten! „*kereskedik* vala, hogy ütet adhatnája“ Döbr. c. (Márk 14., 11.: *quaerebat quomodo illum traderet*; Münch. cod. keresi vala, miképen őt kézbe adhatná; Káldi: módot keres vala; Károlyi: keres vala alkalmatosságot); *kereskedik* *vmivel* szintén a. m. keres vele, azaz pénzt keres, kenyerét keresi vele | *kérdezkedik*, Vas G. Nemz. napsz. II. 137. | *hordozkodik* | *hurczolkodik* | *locsalkodik* Ny. III. 357. | *gurigálkodik* | *hajigálkodik* Népk. Gy. II. 270. | *intézkedik* | *gyalázkodik* | *gyanakodik*, **gyanojt-kodik* | *kapaszkodik* egy gyakor. **kapasz* igéből | *árulkodik* | *csudálkodik* (Kr. az *álmélkodik* igét is ilyennek véli, mert oda teszi eléje: „*álmél*, *álmélja*: szokatlan“) | *csúfolkodik* | *dajkálkodik* | *hálálkodik* | *kételkedik*, rövidítve *kétkedik* | *mívelkedik* röv. *működik* | *munkálkodik* | *pletykálkodik* | *restelkedik* | *tisztelkedik* | *méltólkodik* Kriszt. leg. | *panaszolkodik*: rövidítve *panaszkodik* (v. ö. *quero-r*, *er beklagt sich*, *beschwert sich*) | **káromlkodik*: *káromkodik* | **szégyenlkedik*: *szégyenkedik* | **reménylkedik*: *reménykedik* | **ingerlkedik*: *ingerkedik* | *incselkedik*; úgy látszik, volt egyszer nyelvünkben egy átható *incsel* ige, mely átment a rumunba s ott ma is megvan: *inșelu* tromper, attraper, *inșelatu*, *inșelatoru* stb.; l. Hunfalvy P. Ny. Közl. XIV. 445. | „egyik (öregapám) apámnak apja, a másik anyámé, tehát kettő, — *értelmezkedik* a kis leány“ Vas G. Nemz. n. II. 97. || *adakozik* már Fer. leg., Érdy c., Érs. c. *) | *csodálkozik* | *érkezik* vele a. m. „lépést tart vele“, *schritt halten*, Arany Bol. Ist. 87. vsz. | *emlékezik* a. m. *emlékezik*, *említkezik* | *megfeledkezik* v. *felejtkezik* vmiről (v. ö. *oblivisco-r*) | *fogadkozik* megfogad vmit | *hallgatkozik* = *hallgatódzik*, Ny. III. 177., IV. 44. | *imádkozik* | *ítélkezik* | *kívánkozik* | *költekezik* | *következik* | *rendelkezik* | *sajnálkozik* | *szánkozik* | *szégyen(l)kezik* | *szivárkozik* Pázm., Fal., v. ö. Ny. VII. 4. |

*) Érdekes, hogy az első két nyelvemlékben ez ige tárgygyal is előfordul: „*dicșeretet és hálát adakozni*“ Fer. leg. 163., „*hogy vmit szegényeknek bévebben adakozhatnék*“ Érd. 500. Így: *csudálkodák* ő szépségét Nsomb. cod. 210. Az átható jelentésnek ilyen visszatérése különben is előfordul néha és könnyen érthető. Budenz is így ír NyKözl. VI 19.: „*De mit vélekedik erre a nyelvtudomány?*“ V. ö. még: *leimádkozza* rá isten áldását; *erőlködé* a felső nyolczadot, Arany, Bol. Ist.; *megágaskodta* a tövis kerítést, Vas G.

tudakozik Én. Pann. megvét., Marg. leg., B. cod. | a fél tábor *temetkezik*, temeti a másik felét (Arany); hol a *temetkezés* fölött egy ország gyászban áll Vör.; *temetkező* leichenmann Kaz. V. 191. | *unakozik*, *unalkozik* és *unatkozik*, l. Kreszn. | *várakozik* | *vétkezik* | *vállalkozik* || néha-néha *előhozakosznak* rólad. Kr.-nél id. | *emlékszik* | *unakoszik* l. Kreszn. | *gyanakszik* || — Ide tartozik még az a nem ritka váltakozás, mely iktelen átható és megfelelő ikes átnemható alak közt történik, mert hisz az *-ik* rag leginkább visszaható igékhez járul és sokszor az elveszett visszaható képző szerepét vette át (l. fönt *hallik* stb.). Így az *eszik*, *iszik* igék, ha áthatók, sokszor iktelenek: ez a gyerek *megesz* mindent, majd *megesz* a méreg (engem), *egyén* meg a fene (téged), *ihat* mán arra hideg vizet Ny. VI. 227. (igaz, hogy úgy mondjuk: kenyeret *eszik*, vizet *iszik*, sőt „*megiszik* egy akó bort“ VI. 470.; és viszont tárgy nélkül is előfordul az iktelen alak: ha hoz kentök, ősz kentök III. 30.). A következő igék jelentésén is az *-ik* csak annyit változtat, hogy nem vonatkoznak többé tárgyra: *szop* — *szopik* | *ér* (átnemh. jelentéssel is: oda *ér*) — *érik* a gyümölcs, azaz elér a célhoz, a megehetőséghez | *okád* — *okádik* | *hány* — *hányik* | *átugor* akármilyen magas kerítést — *ugrik*, *átugrik* rajta | *bíz* rá vmit — *bízik* benne (v. ö. *bíza-kod-ik*) | *áldoz* — *áldozik* (v. ö. *átkoz*: *átkoz-ód-ik*) | *gyón*, *meggyón* mindent — *gyónik* | *rugódoz* (ebben: *rugódozják* vala Érs. cod.) — *rugódozik* (itt az *-ód* nem visszaható képző, mert előfordul *rugóldozik* is, azaz *ru-go-l-doz-ik* MA. Pázm. Fal., amott tehát csak elveszett az *l*) | *kapkod* — *kapkogyyik* Kelemen Vadvir. 1.

Az eddig tárgyalt használatnál még különösebb, de bizonyosan ugyanolyan észjáráson alapszik az a szokás, hogy sokszor még átnemható igéhez is hozzá ragasztjuk a visszaható képzők valamelyikét, hogy jobban ki legyen fejezve a cselekvésnek magában az alanyban való végbemenése. Így mondjuk *sínlődik* a h. hogy *sínlík*, *vívódik* e h. *vív*, *vágyódik* vagy *vágyakodik* e h. *vágyík*, *nevetkezik* e h. *nevet* stb. Más nyelvekben is találunk egyes idevágó eseteket. A görögben pl. egészen ily módon használták néha a mediumot; πολιτεύω és πολιτεύομαι a. m. polgár vagyok, polgárkodom. Csak a régi latinságban fordulnak elő cselekvő alakkal: *cachinno*, *cuncto*, *adorio*, *arguto*; a klasszikus nyelvben már csak visszaható alakban dívnak, tehát deponensek: *cachinnor*, *cunctor*, *adorior*, *argutor*.

A franczia s az olasz azt mondja: *s'en aller, andar se ne* elmenni, mintegy ,elmenődni, menekedni'. A rumunban ,*apparet*' így van: *se pare*, és ,*convenit*' *se cuvine*, mintegy ,látszódik', ,illődik'. A mordvin *kolge*- ,foly' ige mellett van *kolgevo*- ,auf dem wasser fluten' (v. ö. alább: *foly-ik*, *úsz-ik*). A lappban *čoaggane*- gyűl és *čoaggan-u-šša*- gyülekezik (Hunf. NyK. V.); *moğa*- nevet és *moğ-u-se*- nevetkezik; *jabme*- hal és *jamest-uvva* halódik. Az osztjákban *ron*- és *ron-ša*- késik (v. ö. alább: *késődik*, *késlekedik*); *omis*- ül és *oms-ša*- leül. — Néha ezen igék jelentéséhez visszaható alakjukban olyan árnyalat járul, hogy a cselekvést lassabban történőnek, vagy pedig lassanként kezdődőnek képzeljük. Példák az első árnyalatra: *élődik*, *tengődik*, *vesződik*, *készülődik*, *növekedik*, *búslakodik*, *gyülekezik*; a másodikra: *halódik* (a lapp *jamestuvva*-ban inkább a momentán -*st* fejezi ki a beállást; de ide való az említett osztják *omsša*- leül), *döglődik*, *megveszekedik*, *heverődik*, és különösen a *fordúl*, *mozdúl*-félék. Hogy ezekben e jelentésárnyalat csak látszólag függ össze a visszaható képzővel, bizonyítják p. az átható *ford-ít*, *mozd-ít*-félék, melyekkel a kezdés képzete éppen oly elválhatatlanul össze van forrva.

Az ide tartozó magyar igék körülbelül a következők: *aggódik*; *megaggódik* Ny. III. 182. | *esdődik* MNyszet VI. 324., Gyarm. Nyelvm. 184. | *vágyódik* | *élődik* | *halódik* | *fázódik* Gyarm. 184., *fázlódik* | *fördődik* | *mosdódik* | *késődik*; *elkísüdütt* Figyelő 1877. 302.; és *késelődik* | *vesződik*, és *veszelődik* Veszpr. | *vívódik* szívünk Kisf. S. bold. sz. 101. dal | *jorgódik* B. cod., Ers. cod., Kriza 436.; és *jorgolódik* | *morgódik* MA. és *morgolódik* | *sürgődik* Kreszn. és *sürgölődik* | *zúgódik* Winkl. Debr. Virg. cod. MA. Tel. és *zúgolódik* | *rángódik* Kisf. S. kes. sz. 52. dal; és *megrándolódik* Kreszn. (v. ö. *ingerkedik* és *inderkedik*) | *rözgődik* Kreszn. és *rözgölődik* Ny. V. 473. | *nyüzsgődik* (?) és *nyüzsgölődik* | *tengődik* | *sajgódik* Ny. III. 178. | *izgódik* | *mozgódik* | *buzgódik*; *buzgódozik* SI. SzD. | *függődik* Simai | *bomlódik* | *romlódik* u. o. | *sínlődik* | *fejlődik* | *ötlődik* MA. *öklődik* SI. | *pörlődik* Pesti G. | *bajol* (III. 164.) és *bajlódik* | *bajmol* és *bajmolódik* | *güzmöl* és *güzmölődik* Ny. III. 141. | *bömbölődik* Balásfi, Ny. III. 355. | *tréjálódik* | *döglődik* Ny. V. 329. | *készülődik* | *gázolódik* Simai | *csuszolódik* Balásfi, Ny. III. 405. | *faktatulódik* Ny. IV. 558. || rövidült

magánhangzóval: *heveredik* | *tenyészedik* || *szállingózik* | *tekergőzik* | *kerepelőzik* Merényi Sajóv. népm. II. 101. || *nyargalódzik* | *tréfálódzik* | *példálódzik* || *sékódik* Ny. II. 473., a *si* igéből, v. ö. *sivalkodik* | *isz-kódik*, v. ö. *iszamik*, *iszamodik* stb. || *elfázkodik* Tsz. | *bízkodik* | *vágyakodik*; és *vágyalkodik* MA. | *növekedik*, *nevekedik* | *hízkodik* MA. | (meg)*veszekedik* | *menekedik*, a *menni* igétől | *cselekedik* a mozgást jelentő *cselleg*, *czellekezik* igékhez tartozik (l. Bud. szót.) | *fohászkodik*, v. ö. *fohászás* Ny. V. 414. | *szederészkedik* Tsz. | *pironkodik* = *pirong-kodik* Gyarm. Nyelm. 190. | *serülködik* Tsz. | *rivalkodik* MA. | *sivalkodik* | *késlekedik* | *bajlakodik* | *búslakodik*; *búsulkodik* Fal. és *búskodik* | *szörnyülködik* (mintegy *elszörnyül*) | *duskálkodik* | *eszmélkedik* Ny. III. 177. | *szolgálkodik* Ball. | a következők nem élő alapigékből vannak képezve: *uralkodik* (egy elavult *ural* dominatur igétől; v. ö. *szolgál*) | *gazdálkodik* (*gazdálni* Vör. Cs. és T.) | *kofálkodik* | *kutyálkodik* | *ebelkedik* | *fenélkedik* Ny. V. 317. | *bölcselkedik* | *kábálk.* Balásfi T. | *büszkélk.* | *hivalk.* | *czáfolk.* | *paráználk.* | *bujálk.* | *rútalk.* | *lustálk.* | *tunyálk.* | *lajhálk.* | *lomhálk.* | *alamusztálk.* | *gyengélk.* | *gyorsalk.* Simai | *bővelk.* | *szűkölk.* | *elmélk.* (Vör. „ült...elmélve kiírtott nemzetségéről”; v. ö. *eszmélk.*) | *erőlk.* | *ólálk.* | *mozsdózkodik* Ny. III. 560. | *bámész.* (v. ö. V. 149.) | *viaskodik* (a *vi* ige gyak. -s képzővel | *esekedik* SzD. és *esenedik* (*eseng-kedik*? v. ö. *esdődik*) || *nevetkőzik* | *férkőzik* | *nevetkőzik*, *nevetkezik* | *férkezik* | *érkezik* | *gyülekezik* | „mindentől megválako^{va}” Szilády Á. Költők tára 273. | *tréfálkozik* | *mulatkozik* | *siránkozik* (**sirálkozik*, v. ö. *kisánkodik* e h. *késálkodik* Ny. IV. 235., 319.) | *botránkozik* (**botrálkozik*, v. ö. *botorkál*) | *igyekezzél* (üggyelj, viselj gondot) én lelkemre Érs. c. tehát *ügyekez* e h. *ügyel-kezik*, v. ö. főnt *vágya(l)-kodik* | *keletkezik* (mom. *t*-vel): v. ö. *oritur* | *nyilatkozik* | *fogyatkozik* || *növekszik* | *menekszik* | *ügyekszik* | *cselekszik* || *járul* | *föltengül* | *okúl*, az *okik* igéből | *térül* és *terül* a *tér* igéből | sok ilyen ige van élő alapszó nélkül s megfelelő -ít képzős átható alakkal: *tanul* (l. Budenz szót.), *repül*, *borúl*, *szorúl* stb. | *fesül* Simai | ide tartoznak az ilyen kezdő igék: *fordul*, *csördül*, *mozdúl*, *buzdúl*, *indúl*, *kondúl*, *zúdúl*, *lódúl*, stb. ■ — Itt is vannak olyan esetek (minőket főnt az átható igéknél láttunk), hogy az új alakot csak az -ik rag különbözteti meg a régitől, csak hogy itt ez esetek sokkal számosabbak. Minthogy az -ik-re lassanként ráragadt bizonyos reflexív jelentésárnyalat, újabb időben ez a rag számos átnemható igéhez járult csakis azon okból, hogy átnemhatók, s csakis azon czéllal,

hogy ez átnemhatóság még érezhetőbb legyen. Az *omol*, *ömöl*, *bomol*, *romol*, *oszol*, *fekszen*, *aloszon* alakokat már rég kiszorította az ikes *omlik*, *ömlik*, *bomlik*, *romlik*, *oszik*, *fekszik*, *aluszik*. A régi *hazud*, *vágy*, *enyész*, *tenyész*, *asz*, *csús*, *mász* igék helyett is ma már általánosan uralkodnak az ikesek: *hazudik*, *vágyik*, *enyészik*, *aszik* stb. Így van egymás mellett *hajol* és *hajlik*, *nyúl* és *nyúlik*. A *foly*, *hull*, *jül*, *gyül* igéket a nép rendesen így mondja: *folyik*, *hullik*, *fűlik*, *gyűlik*. Különösen bizonyos képzésű igék válnak lassanként ikesekké. Ámbár régente állandóan iktelenek voltak. Így az *-n* képzős momentán igék: *csökkenik* (*megtsökenik* már Pázm.), *csusszanik* (Gyarm. Nyelv. 175.), *pattanik*, *durranik*, *lobbanik*, *zuhanik* stb. Továbbá a *-doz* és *-toz* végű gyakorító átnemhatók: *akadozik*, *düledszik*, *járadozik*, *hasadozik*, *szaladozik* (Ny. IV. 422.), *szunnyadozik*, *lengedszik*, *csörgedszik*, *ugrándozik* (*ugrándoznék* van már Draskovitsnál mint 3. szem.); *mulatozik*, *ásítózik*; *sóhajtozik*, *síkoltozik*. Azután a névszóktól származott *-z*-képzősek: *utazik*, *pipázik*, *dohányzik*, *időzik*, *hibázik*, *egyezik*, *bolondozik*, *dikciózik* (Figy. 1877. 211.) stb. V. ö. *vacsorál*ik Debr. cod. És még részben az ilyenek: *masérozik*, *karírozik*, *studírozik*.

Néha reflexív képzésű szóhoz járul még ilyen fölös visszaható képző: *nyujt-óz-kod-ik*, *tartózkodik*, *fogózkodik* (*felfogózkodik* III. 413.), *irtózkodik*, *felszedőzködik* Ny. I. 381., *felszedelőzködik* Pap Pal. mes. 108., *kötelőzködik* | *költőzik*: *költőzködik*, *öltőzködik*, *kérezkedik* | *fogódzkodik*; *belopódzkodom*, *bézárodzkodom*, *feltűrődzködöm* Simai | *kéredzkedik* | *vetkezik*: *vetkeződik*, *tudakozódik* | *mosdik* is *mosódik* rövidülése, s van belőle újra: *mosdódik*.

Fordultak itt elő olyan igék is, melyeknek visszaható képzője látszólag névszókhoz járult; pl. *erő-ködik*, *panasz-kodik*, *bús-kodik*, *károm-kodik*, *szégyen-kedik* stb. Láttuk, hogy ezekben csak elkopott idővel az első ige-képző, s hogy eredetileg így hangzottak: *eről-ködik*, *panaszol-kodik*, *búsla-kodik*, *károml-kodik*, *szégyenl-kedik*; s így voltak magyarázva már Ny. VI. 195. l. Ott azonban e magyarázat ki van terjesztve az ilyenféle igékre is: *fejedelmkedik*, *vitézkedik*, *bátorkodik*, *kevélykedik*, *okoskodik*, *torkoskodik*, *túlságoskodik* (Ny. IV. 501.), *csintalan-kodik* stb.; tehát ezek úgy vannak fölfogva, hogy amaz *erőködik*, *panaszkodik*-féle rövidült alakok analogiájára

készültek. Azonban eltekintve attól, hogy az *okos-kodik*-félékben a névszónak az egész gondolathoz való viszonya más, mint az *erő-kodik*-félékben, és hogy e roppant gazdag szókatégória alig keletkezett olyan csekély terjedelmű analogia hatása alatt: az itt tárgyalt visszaható alakok kezünkbe adják e szavak magyarázatához a kulcsot. Valószínű, hogy a *torkoskodik*-félék a *bízkodik*, *vágyakodik*-félék hasonlóságára készültek. Ha a helyett hogy „a hívő *bíz*, az ember *vágy*, a leány *fohász*“ azt mondták „a hívő *bízkodik*, az ember *vágyakodik*, a leány *fohászkodik*“: ép így mondhatták idővel a helyett is, hogy „a hívő *szentes*, a nap *fényes*, a leány *szerelmes*, a legény *vitész*“ a következőket: a hívő *szenteskedik*, a nap *fényeskedik*, a leány *szerelmeskedik*, a legény *vitészkedik*.*) Szóval: az ilyen mondatokban a nyelv mintegy megfeledkezett arról, hogy itt névszó az állítmány, melyhez az átnemhatás fokozására visszaható képzőt tenni voltaképen nem szabadna; a mint hogy erről megfeledkezett a nyelv pl. akkor is, mikor a *szabad volna*, *szabad volt* stb. kifejezések helyett ezeket kapta föl: *szabadna*, *szabadott*.

SIMONYI ZSIGMOND.

ORBONÁS.

Páriz Pápaynál ezen elavult szót, illetőleg népnevet, a következőleg találjuk értelmezve: „*orbonás* epirota, ein einwohner Epiri; *orbonás ország* Epirus, die landschaft Epirus“.

Látni való, hogy a magyar *orbonás* alak az albánok nemzeti *arbën* nevét tünteti elénk, a mely azonos a lat. gör. *albanus*, ἄλβανός alakokkal, s a melyen az új görög ἄρβαν-ίτης alak is sarkallik. Ennek az ἄρβανίτης-nek meta-

*) A *szép-ül*-féle igeképzést (melyben a deverbális *-ül* képző szereplése a névszónak az igével való hasonló összetévesztésével volt magyarázva Ny. V. 439.) azért nem lehet így magyarázni, mert a jelentés tekintetében nem elég, ha a „szép“ fogalmához a reflexiv momentum csatlakozik; hogy *szépül*- annyit tegyen mint „szépíti magát“, az alapszónak magának már annyit kellene jelenteni, hogy „szépít“, s ennyit csak akkor jelent, ha fölteszszük (mint fölvettem Ny. VI. 197.), hogy a névtő s a refl. képző közt ott volt egykor az igésítő *-h* képző. Ellenben itt a *fényes* és *fényeskedik* tökéletesen úgy viszonylik egymáshoz, mint *vágy* és *vágyakodik*, vagy *duskál* és *duskál'kodik*, *sivall* és *sivalkodik*.

thetikus *arnavit* (*arvanit* helyett) alakjából állott elé az ozman *arnaut* forma egy **arnavut* alak közvetítése mellett.

A magy. *orbonás* forma azonban az *arbën*-nal szemben oly változást tüntet föl, a mely a magyarból meg nem fejthető.

Egy korábbi ismertetésemben (Nyelvt. Közl. X. 339. l.), főleg a Páriz Pápaynál találtató adatokból kiindulva azt véltem, hogy az *orbonás* szó rumun eredetű, s hogy ennél fogva ez utóbbi nyelv révén jutott el hozzánk. E korábbi állításomat helyre kell igazítanom. Helyre kell igazítnom pedig azért, mivel a rumun nyelv számára föltételezett *arbën* és *arbënaš* alakok nem hitelesíthetők; aztán mivel a Páriz Pápaynál találtató *orbonás* alak hibás olvasáson alapszik, mint ezt a következőkben látni fogjuk.

Heltaynál (Kresznerics idézetében) az *orbonás* helyett *orbonász* alakkal találkozunk; s ezt az említett szótáríró „epirota, albanensis” szókkal latinositja.

Régi okiratainkban is csak az *orbonász* alak használatos. Egy 1505-ik évbeli okiratban már mint személynevet is föltaláljuk: „Georgius *Orbonaš* de Crassouw”. (Tudománytár. VI. 63. l.)

Bizonyos tehát egy részt, hogy az *orbonás*, mint hibás olvasáson sarkalló alak elvetendő (v. ö. Wenzel Gusztáv, Árpádkori új okmánytár I. 350. 352.); s bizonyos más részt az is, hogy a helyes *orbonász* valamint középkori helyesírásunk szabályai, úgy a következő külbizonyíték szerint is *arbanásznak* olvasandó és ejtendő.

Az *orbonász* vagyis a helyesb *arbanász* ugyanis délszláv révén jutott hozzánk, a hol az *arbanas* alakban s „epirota” jelentéssel van meg. (Az *-as*, illetőleg *-s* új képző az, a mely az *arbanász* alak délszláv eredetűségét kétségtelenné teszi.)

EDELSPACHER ANTAL.

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

XI.

Vizsgáljuk most, egyelőre még ne a tudomány, csak az ép, egészséges észjárás, a nyílt s romlatlan érzékek világításánál, hogy mily tényező volt a józan-ság abban a tudományban, a melyet „felsőbb nyelvészet” czégre alatt árulnak.

A szótár azt mondja: „A *világ*-beli (licht) *vil* gyöknek eleme azon *l* hang, melyben a fürge, sebes mozgás alapfogalma rejlik”. — Ebből kettő következik. Vagy az, hogy a NSzótár ős magyarjai a gyökéralkotás korszakában, tehát a teljes vadság, a legsötétebb tudatlanság állapotában tisztában voltak már magukkal arra nézve, a minek tudatára az emberiség csak lángelméinek együttes, szakadatlan buvárlatai után s csak évezredek hosszú során át juthatott, arra, hogy a fény mozgás. Vagy pedig következik az, hogy e theoria megállapításáig a *világ* szó nyelvünkben nem volt meg.

Olyan emberek voltak a szótárírók, a kik ezt nem tudták? S ha tudták?

Akác. „Legközelebbi rokona *akics*, azaz tövisnemű száлка, mely a vele ütközésbe jövő testekbe akad.” — Következik, hogy az *akác* ziafa eredeti hazája Ural vidéke; s következik, hogy e fának mindaddig nem volt neve, míg egy ősmagyar suhancz föl nem mászott rá, s míg pitykegombos lájblija bele nem *ak*-adt tuskéibe. Csak akkor nevezték el *ak*-ácznak.

Meggyőződésből mondták ezt a szerkesztők? És ha nem?

*Harc*sa. „Gyöke egy a *harap* ige gyökével.” — E szerint mikor a legelső magyar halász a legelső harcsát kifogta, első dolga ! volt karját a szájába dugni, hogy meggyőződjék, harapós állat-e vagy nem; s csak mikor az az ős harcsa beleharapott a keze szárába, akkor nevezte el *har*-csá-nak.

Komolyan volt az ilyesmi gondolva, s komoly embereknek mondva?

Azt még a hanyagabb figyelő is észrevehette, s bizonyára tudja is, hogy a tárgyak elnevezésének alapjául mindenkor a szóban levő tárgynak egyik legszembe-
szökőbb tulajdonsága szolgál. Innen van, hogy az általános, az egész nemre vagy fajra illő közös tulajdonság vagy épen nem, vagy csak a legritkább esetben s csak is $\alpha\tau'$ $\epsilon\lambda\omicron\chi\eta$, egy individuumnak szolgáltat alapot a névadásra. Szája, feje, hogy bizonyos szabadsággal szóljunk, minden állatnak van; de azért egyet sem nevezünk közülük szájas-nak vagy fejes-nek. A több állat közül, a melyeknek szarvuk, sertéjük van, csak egyet, még pedig az e tekintetben legkitünőbbet illeti meg a szarvas, sertés nevezet. Ez az igazság oly fönnhangon beszél, hogy még a félsüketnek is elhat a fülébe. S a fölsőbb nyelvészet még sem hallotta meg. Neki a *bolhában* legföltünőbb tulajdonság az, hogy *boly-on*g = *boly-ha*; a *gyócsban*, hogy *jó* = *jo-ocs* = *gyócs*; a *gyökben*, hogy *jön* (gyön) = *grön-k* = *gyök*; a *gyöngyben*, hogy *gömb* = *gyöm-gy*, = *gyöngy*; a *békában*, hogy *baktat* = *bak-ó* = *békó* = *béka*; a *csizmában*, hogy *ki van csi-szolva* = *csiszma* = *csizma*; a *hangyában*, hogy *hamar mozog* = *ham-gya* = *hangya*; a *csikóban*, hogy az ember *csih* hangon szólítja = *csih-kó* = *csikó*. A fölsőbb nyelvészet előtt a járás oly ritka tulajdonság az állatvilágban, hogy méltán szolgálhat megkülönböztető jegyül a vele fölruházott individuumnak; szerinte tehát egészen okszerű, hogy a *barom* onnan kapta nevét, mert *jár* (*bar* = *jár*); s különösen kiváló tulajdonsága még a *bar-ás* (járás) ezenkívül a *bar-júnak* (borjú) és a *bar-ánynak* (bárány); szerinte az *ebet* is az különbözteti meg kiválóan a többi négylábútól, hogy *eszik* = *ev(ö)* = *eb*. Kérdezzük meg sorba az embereket, vagy akár a legelső kis gyermeket, micsoda hangon szól az ökör, s azt fogja mindegyik felelni rá: *múh*; s a kakasra, hogy *kukurikú*. A fölsőbb nyelvészet pallérozott füle azonban egészen más hangokat hall. Neki az *ökör* *ök*, a *kakas* meg *kak* hangon kiált. De ez még hagyján. Hanem az ő fülének egy hangon szólnak a *har-is*, a *har-kály* és a *har-ló* (holló); a *kak-uk*, a *kak-as* és a *kak-a*; a *dar-ázs*, a *dar-u*, *dar-a* és a *dar-ab*. S viszont más hangon szól a *kacsa* s más hangon a *rucza*:

„*kacs* természeti hangutánzó, melyből *kacsa* származott, minthogy ezen madárfaj kiáltó szava: *kacs! kacs!*“ — ellenben: „*récze* v. tájdivatosan *rucza* természeti hangnevek azon *récz! rucz!* hangszóktól, melyeket ezen madarak hallatnak“. S hogy valaki azt az oktalanságot ne gondolja, hogy hisz e szerint a *kacsa* és *rucza* nem egy és ugyanaz, hanem két, egymástól egészen különböző állat, a szótár a *kacsa* alatt figyelmezteti olvasóját, hogy „*kacsa* = *rucz*“, a *rucza* alatt pedig, hogy „értelmére nézve lásd *kacsa*.“

Lássunk pár példát arra nézve, hogy a szótár mindent megfejtteni akaró erőlködésében oly tételeket állít föl, a melyek a legegyszerűbb, a természetes észjárással merő ellentétben állnak. Általánosan tudva van, hogy bőjt annyi mint bizonyos időszakokban minden ételtől való magamegtartóztatás, vagy legalább szűkre szabott s a legegyszerűbb étkekre szorító táplálkozás. A szótár szerint a *bőjt* a *bű* és *ét* szókból keletkezett összetétel = *bű-ét* (bűvös étel); más szóval: azért bűvös és azért étel, mert nem eszik meg. — A *lőre* szót meg így magyarázza szótárunk: „csigér, vízbor, vagyis azon nedv, mely a kisajtott törkölyre öntött vízből képződik s némi boríze van. Innen jelent igen savanyú, szesztelen, vizesféle rossz bort“. Etimológiáját pedig, a mint már tudjuk, ekként adja: *lé-erő*. Más szóval a *lőrét* azért nevezte el az egészséges emberi ész erőnek, mert nincs épen semmi ereje.

A szótár tanítása szerint az *abrosz* ebből támadt hogy: *bor-osz* (borító), *abrincs* pedig: *bor-incs* (borító); *alma*: *mal-a* (tömött); *paszita*: *szop-ita* (vendégség annak örömére, hogy a csecsemő szopik). Itt az egészséges emberi ész ismét azt kérdezi, ha nem lesz a *paré*-ből *apré*, *pimasz*-ből *impasz*, *szerelem*-ből *reszelem*, hogy válhatott s miért lett a *borincs*-ből *obrincs*, a *malá*-ból *alma*, s a *szopitá*-ból *paszita*?

A ki itélni tud s csak egy futó tekintettel vizsgálta nyelvünk hangbeli jelenségeit, a legelső, a minek szemébe kellett ötlenie: az erősen kifejtett és zsarnokilag uralkodó hangilleszkedés törvénye. A gyökérszó *hat*(ás), *ség*, *be*(le); s a mai napig eljutott fejlődéssel szemben mindamellett lehetetlen alakok a következők és hasonlóak: *néz-hat*,

Papucs. „Gyöke *pap* hangutánzónak s *tap* (tapod, tapos szókbán) gyökkel rokonnak látszik; tehát mintegy taposó. Egyébiránt törökül *pabucs* v. *pabuds*.“

Perecz. „Azon *per* gyökű szók osztályába tartozik, melyek körös mozgást vagy formát jelentenek, mint *pereg*, *pereszlén* sat. Egyezik vele a német *bretzen*.“

Pincze. „Ámbár nem lehet kétség benne, hogy e szó közvetlenül a szlávból vétetett, de gyöke mint ő s eredetű szó a magyarral is közös, t. i. ugyanaz, mely az *iszik*, *ital*, *iti*, *pitiázál* szóké.“

Pohár. „Egyezik vele közelebb a régi felső német *pehhar*, szláv *pehár*, *pohár*. A magyarból elemézve hangváltozati és előtétí hasonlatnál fogva lehet *ivár*, *ihár*, *pivár*, *pihár*, *pohár*.“

Pont. „Ámbár megengedjük, hogy *pont* közvetlenül a latin *punctum*ból képeztetett, azonban alapfogalmánál fogva mint bökött jegyet jelentő szónak gyöke a magyar nyelvben is megvan, t. i. *bök*.“

Pozdorja. „Ugyanazt jelenti a hasonló hangú szláv *pažder*, *pažderja*. Azonban a magyarban is megvan saját elemzése, mely szerint *pozdorja* a. m. *foszdorja* v. *fosztorja*.“

Trucz. „Közvetlenül a német *trotz* szóval egyezik; de rokonai a magyarosabb *durcz*, *durbonczás*, *durál*. A természeti hangutánzók közé tartozik, melyekben az *r* gyökhang erősebb kitörésű indulatot fejez ki.“

Vánkos. „Élnek e szóval a szlávok is *vajnkuš*, *vankuš* alakban. Mi magyar elemzését illeti, meny nyiben a *vánkos* tulajd. ért. véve valami kitömöttet, puffadtat jelent, rokonok hozzá törzsben *pánkó* és *fánk*, mint puffadt és töltelékes sütemények.“

Ez adatok mellé csatoljuk a szerkesztőségnek az Előszó 21. lapján tett eme nyilatkozatát: „Itt egyszersmind elméletileg és gyakorlatilag visszautasítjuk azon ráncfogást, mintha mi minden nyelvünkbeli szót a magyarból megfejthetők tartanánk, sőt valóban megfejteni törekednénk. Mely

magyar nyelv eredeti birtokául meghódítsa“, legyenek tanúink a következő adatok.

Dárda. „Egyezik vele az olasz *dardo*. Megvan némely szláv nyelvekben is. Egyébiránt a magyar nyelvből is elemezhető, t. i. vékony hangon *tör-de*, azaz törhegyű fegyver.“

Dézma. „Közvetlenül a latin *decima*. Egyébiránt gyöke egyezik a magyar *tíz* szóval.“

Dsida. „Egyezik vele a török *dsida*, s a szláv nyelvekben *sida*, *džida*, *zsida*“ — az előbbi rovat pedig így hangzik: „*Dsid*, elvont gyök, melyből *dsida* származott.“

Eczet. „Egyezik vele a latin *acetum*, szláv *ocet*. Magyar nyelvből elemezve annyi mint *esz-et* vagy *et-et*, azaz evő, etető vagy maró szer.“

Erkély. „Ugyanazon gyökből származott, melyből a hasonló értelmű *eresz*, s jelent kiérő, kiálló helyet. Egyébiránt egyezik vele a német *erker*.“

Gróf. „Egy a német *graf* szóval. A magyar köznép sok helyütt *goróf* kiejtéssel használja, melynek gyöke *gor* a magyarban is feltaláltatik, s mint tudjuk, nagyot, magosat jelent.“

Korda. „Nem lehet ugyan kétkedni benne, hogy e szó egyenesen a latinból vétetett s a szerzetesek által hozatott divatba; de mivel sodrott, azonfölül övül használt kötelet jelent, a latin szó gyöke is megegyezik a kerekdedséget, kört jelentő magyar *kor* gyökkel.

Korona. „Mi e szó elemzését illeti, ha egész külső alakját vesszük, képzésre hasonló a *borona*, *marczona*, *katona*, *babona* szókhöz; ámbár pedig a latin *corona*, s hellén *κορώνη* szókkal mind alakra, mind fogalomra tökéletesen egy, azért magyar eleme is tagadhatatlan, miután gyöke *kor*, hangváltozattal *kar*, *kör*, *kur*, *kür* száznál többre menő magyar szavainkban hasonló vagy rokon értelemmel bir.“

Medve. „Rokon vele a szláv *medved* és *metyed*. Szlávul *med* am. méz és *jed* evő. A magyarban is a *méz* és *med* rokonok. E szerint a magyarban is lehet *med-eve* (med-evő), *mész-eve* (mész-evő).“

A népies nevek évezredek óta léteznek s azoknak kiirtására irányuló minden törekvés hiába való fáradozás. Ismerek egy patikárust, a ki, mint mondja, „már harmincz év óta küszködik, hogy a *lepkeszeget* a paraszt fejébe beleverje; de az mindig csak bakszarvú fűvet, görög szénát vagy fenőgréket (*Trigonella foenum graecum*) kér.”

A népies nevek léteznek s Shakespeare bastardjával mondják: Én „én” vagyok; akárhogy lettem én. Sz. az általam felhozott neveket mint békabuzogány, kisasszony papucs, pacsirtavirág sat. babonás neveknek mondja, ámbár maga is tudhatja, hogy ezek megörökítik 1) a mondát, pl. Sz. László király fűve (már Meliusnál 1567., *Gentiana cruciata*, tárnics Diószeghynél). Sz. László király pénze (Clusiusnál 1583., *Nummulites*, pénzige Mih.). Károlytövis (Lippaynál 1664., *Carlina acaulis*, Körfény Diósz). Basaróza (Lippaynál 1664., *Paeonia officinalis*). Kún répa (Csapónál 1792., *Cyclamen europaeum*, Türtsirom D.) sat.

2) a legendát, mint: Isten fája (Meliusnál, *Artemisia abrotanum*). Isten szakállja (egyike Csapónál, *Viola tricolor*). Mennyei kulcs (a nép közt, *Primula acaulis*). Mennyei róza (Lippay 1664., *Lychnis coronaria*). Krisztus tenyere (Csapónál 1792. *Ricinus communis*, Himboj D.). Krisztus tövis (a kertészeknél, *Paliurus aculeatus*). Vérehulló fű (Lippaynál 1664., *Hypericum perforatum*). Kinvirág (Lippaynál 1664. *Passiflora grandis*, Golgota D.). Sz. háromság virága, violája (Clusia 1783. *Viola tricolor*). Angyalgyökér (Csapónál 1792. *Angelica*). Ördög szem (a nép közt, *Adonis aetivalis*). B. Asszony haja (egyik Csapónál *Cuscuta europaea*). B. Asszony keze (Csapónál *Carduus Marianus*). B. Asszony palástja (Csapónál *Alchemilla vulgaris*, Bokál D.). Kis Jézuska paplanja (a nép közt, *Cuscuta europaea*, fűnyűg D.). Paradicsom alma (Lippaynál 1664., *Solanum lycopersicum*). Ádám tüje (a kertészeknél, *Yucca filamentosa*). Ábel vére (Veszelszkinél 1798. *Calamus draco*). Ábrahám fája (Veszelszkinél 1798., *Vitex agnus castus*). Salamon pecsétje (Clusius 1583., *Convallaria polygonatum*). Sz. Péter aranyos vesszeje (Veszelszkinél 1798. *Solidago virga aurea*, Ritkaréj D.). Sz. Iván virága (egy faj Clusiusnál 1583. *Gallium verum*, galaj D.). Júdás fája (a kertészeknél, *Cercis siliquastrum*). Júdás füle (a nép közt, *Hirneola auricula Judae*), sat.;

3) a regét mint: árvácska (a nép közt, *Viola tricolor*); áldott fű (Lippaynál 1664. *Centaurea benedicta*, csükküllő D.), átkozott tövis (Clusiusnál 1583. *Eryngium planum*): királyné

asszony káposztája (Csapó 1792. *Melilotus vulgaris*); Borzas Katicza (a nép közt, *Nigella sativa*), sat.;

4) a mesét, pl.: béka-szőlő (Veszelszkinél 1798. *Potamogeton natans*); farkas alma (Clusius 1664. *Aristolochia clematitis*); nyúl-saláta (Csapó József 1792. *Chondrilla Juncea*);

5) a szív életét, pl.: élek-halok, (Csapónál 1792. *Capsella bursa pastoris*); a lángoló szív (a népnél, *Dicentra spectabilis*); forró szerelem (a népnél, *Lychnis chalcedonica* sat.; — és sok más név más viszonyt örökít meg. Hát ezek mind csak babonás nevek?

A babonás nevek ellen a Nyelvőr harmadik füzetében magam is kikeltem; de az, a mi ellen a cikk írója felszólal, épen nem a babona. A népnyelvnek ezen gyöngyei aranyba foglalásra (a poézis aranyába) érdemesek, és mégis kiirtandók, vagy a tudományba bele nem ültetendők? Mi épen a népies neveket akarjuk beleültetni a tudományba, még pedig:

1) Azért, mert a tudománynak magának az érdeke azt kívánja, hogy a szent helyébe való belépést ne nehezítsük meg. Már pedig egy sajátságos műnyelv sinai falat von körüle.

2) Azért, mert csak ezen nevek állandók (ezek tükrözik vissza a chaldaei, hellen. római, keresztény műveltség menetét, s az összes európai népeknél megvannak, tiszteletben részesülnek), míg a rendszeres nevek valamely rendszerhez kapaszkodnak, s ennek letűntével elvettétnek. Már pedig ha Linné „alkotmánya” megdőlt, más miniszterek is kellenek. Talán a most divó természeti rendszerből fejtsünk ki neveket, a mint azt Sz. ok nélkül nekem imputálja? Épen nem, mert ezen rendszer ismét megváltozhatik.

3) Azért mert ezen nevek összefűzik a tudományt az élettel; ezek a nemzeti közművelődésnek nem megvetendő tényezői; az érdeket ébren tartják, a poézist megtermékenyítik sat.

Ennyit az én álláspontomról.

A mi a fölhozott neveket illeti, a cikk írója Diószeghyék rendszerének védelmezésében úgy tetszik, hogy tréfálgodik. A *fakúsz* (névszó + ige) és *deszkakár* (névszó + névszó) közt parallelismust vesz észre, a mi csak úgy lehetséges, hogy a fákon kúszó madár a fákat megrontván a belőlük készülő deszkában is kárt tesz. Hát a *szironták* fölemlítése nem szintén csak tréfaság-e? Hogy ezen szó mily romlatlan nyelvérzékkel van alkotva, bizonyítja azon tény, hogy az ötvenes években csak úgy írják *szironta*.

Az egyes nevek közül a kurta kigyó s rézkigyóra kimondott synonymiát, mint tájszólásit fönntartom. A gözü valóban synonym a borzegér (Sorex) névvel, bár tájszólásilag poczik helyett is vétetik.

A petymeg már B. Szabó D. kised szótárában is meg van; s a kéziratban csak tévedésből került ki a keresztülhúzást.

Az acsa, fakúsz, szurdáncs, mozsárvirágot eddig még nem ismertem s a figyelmeztetést köszönettel veszem tudomásul. Bár csak többen s többre figyelmeztetnének, mert az, a kinek álláspontja magasabban van, az egyes tárgyakat könnyen eltéveszti.

Végre legyen szabad e helyen bevallanom, hogy az elecs (Butomus), pimpó (Posentilla) már Földinél mint népies nevek közöltetnek; a páponya pedig (Physalis) már Meliusnál szerepel.

A bellen, fenyer, gacsiba, gécse, gönye, komócsin, malocsa, marunka, momárom, orrcsilány, poling, szerep, szettyin, taglacz, tippan, zónát (nem zánót), zsiruf a régiebb fűvész irodalomban csak is föl- említett neveknek jelentését nem tudom; s azért kérem a Nyelvőr t. cz. olvasóit, talán adhatnak felvilágosítást.

FIALOWSKY LAJOS.

ÉVAD — IVAD.

I.

Motto: Alkalmazásából a jelentése is világos.

Lehr A. a Nyelvőrben.

Mikor a Nyelvőr felállította a véstörvényt, általános rémülés fogta el a magyar szókinsz polgárait. Minden szó, a mely passzus nélkül csavargott, a mely családi értesítővel nem tudta igazolni törvényes és törzsökös magyar származását, vizsgálati fogságba helyeztetett, s érdemleges ítélet által kitolon- czoztatásra ítéltetett. Egy kis púp, löcsláb, kancsalság, kacskaság elég volt arra, hogy tulajdonosa a Taygetusra kitétessék. Hiába rejtőzködtek a gyanus polgárok és polgárnők műhelyekben, hiába vonultak salonokba, hiába bujdostak kukoriczák között: a szórend éber őrei utánuk mentek.

Egyszer az egyik ephorus találkozik egy világleányával. „Hé! hallja! Hogy hívják magát polgárnő?” — „Ugyan ne ügyetlenkedjék! Mintha nem ismerne. Hát nem az én karjaim között pihent ön valamelyik Füreden a nagy vakáczióban? Vagy

ha hitével jobban megegyez — regrációban? — „Az mindegy. Kegyednek ó polgárnője a fehér kéznek, polgárnői kötelessége felelni a háromegy forradalmi vésztörvényszék biztosának kérdésére. Hogy hívják?” A polgárnő ajkait pitytyeszti. „Nohát saison, ha nem tudta.” — „Igen, de ön folyvást cseréli alakját, sőt nevét is. Nem azonos-e ön a hirdett Idény kisasszonnyal?” — „Kérem, én született franczia vagyok, s nem tehetek róla, hogy az önök bárdolatlan nyelve ilyen formátlan ruhát akasztott a nyakamba. Elég keserves azt nekem viselni.” — „Nix nutz! Ön az ifjúság megrontója, Magyarország anyagi érdekeinek kőczkázttatója, a kisbirtokosok hitelének megrendítője, nagy urak vagyonának aláásója, tőzsérek mérlegeinek megtánczoltatója, színésznők elkényeztetője. Ön a megtestesült hivalkodás. Öntől megtagadjuk a polgárjogot.” Demoiselle csipőre teszi a két fehér kezét: „Szeretném én azt látni! Ezer dámát és hetven fürdőt egy nap alatt mozgósíthatók önnek igazságtalan jegyzéke ellen.” Nyelvőr megszeppen. „Na na kisasszony! Nem úgy értettem. Maradjon közöttünk önnek bájos lénye. Csakhogy lássa magyar kenyeret eszik; illő, sőt követelhető, hogy itt közöttünk ne frányáskodjék. Tudja mit? Változtassa nevét magyarra. Találjon valami szép hangzású nevet, akármit, csak magyar legyen.” — „De hát van én nekem már tisztességes nevem. Idény.” — „Idény? Ez rossz szó.” — „De hát tehetek én arról, hogy annak kereszteltek? Keresztapám az oka.” — „Az mindegy. A jó sohasem késő. Vagy igaz magyar név, vagy kitolonczoztatás.” — „Jó lesz e hát „hörpige”? kérdi a csába lény.” — „Az jó lenne, de az már le van foglalva Toaszt urfi számára, a ki egy nagy nemből való indigena (magyarán mondva szalajtott.)” — „Hát találjon ki valamit édes Nyelvúr! Lássa én olyan gyöngé nyelvelő vagyok.” — „Ah ne mondja Nagysád. Lám most is milyen pompás szót rögtönzött. Nyelvelő. Nyelv, nyelvel, nyelv-elvel. Nyelv és elv; mindkét tö benne rejlik, s világosan azt fejezi ki, hogy a nyelv bizonyos meghatározott elvek szerint kertész-ollóval nyirbáltatik, mint az ön dicső hazájának diszkertjeiben az eleven sövények. Egyébiránt ezért az egy találmányáért is megérdemli, hogy a névkeresés hervasztó gondjaitól megkíméltessék. Csak bizza ránk. Fogalma sincs, mit mindent tehet egy jól szervezett nyelvőrség.”

Kiadatik a rendelet: „Egy franczia kisasszony, kinek ősei még a pogány Avarsek idejében költöztek be, s azonnal magyar mentét öltöttek, keresi ősi mentéjét, mely a legnagyobb valószínűséggel Szegeden vagy Kürtön vagy Debreczenben, s a legvégső esetben kiskunsági Szentmiklóson sínlik felfedezetlenül.

A becsületes megtaláló mindazon ovatiókra számíthat, a melyekben a Franklint kereső expedíció hősei fognak részesülni."

Találnak aztán Szegeden is, Kürtön is egy ócska ködmönt, a mely ma már semmi okos valóságra nem illik, s épen ezért az együgyű közrend azt állítja róla, hogy egyenesen Éva anyánk köntöse volt, s azért a neve Évad. Pedig (a község, mely nem tudja a törvényt, átkozott) dehogy Éva anyánké! Látszik a szabásáról, hogy magyar szücs remekelt rajta. S mivel remekelt, világos, hogy remekbe készítette. S mivel remekbe készítette, világos, hogy nem magyarnak készítette; mert a magyarnak nem lett volna pénze kiváltani. Kinek készítette tehát? Németnek? Ó a német sokkal okosabb, mint sem pénzét hívságos ködmönökre tékozolná? Nem! egy ilyen remeket csak egy franczia fizethet meg. Ergo — (még egy sereg sorites) — ez a gúnya ama híres Saison családnak készült, a ki anno Nagy Károly Pannoniába költözködött, s itt úgy megszerette a lételt, hogy kikeresztelkedett Avarosnak s miniszteri engedélylyel megváltoztatta a nevét Évadra.

Ez mind igaz. De ez csak conjectura, a mi mellett nem ártana egy kis igazságlevél is. Hozattassanak elő a krónikák, haneha szólanának valamit!

És íme megjelenik a sapapás íródiák, hóna alatt a legigazabb hitű kódekszszel, és az orthodoxia méltóságával mutat a megelevenülendő betűkre. Meg vagyon írva, „Ennek ő evadán“. Valóban meg van írva a Debreczeni és a Winkler Codexben. Még ez sem elég. Az igazság azért igazság, hogy mentül több csűrés-csavarás után húzattassék ki odujából. Mert meg vagyon írva, hogy bene probat, qui multum probat, s valamely ügy annál igazságosabb, minél több védelemre van szüksége. Például, hogy a háromszögnek három oldala van, ez nagyon kétségbe vonható állítás, mivel Kepler legyen, a ki bizonyítékot tud mellette felhozni; hanem hogy az a csontváz, a melyet anno 184.... a Benei pusztán találtak Berengár-pénzeivel, csakugyan a dicsőült Bene vitézé lett legyen, azt csak a legkunhátasabb roszakarat meri tagadni, miután az akadémia évlapjaiban minden hitetlenek örök tanuságára elmésen bebizonyíttatott. Sed non erat his locus.

Tehát a bizonyítékok felhalmozásával kell lehetetlenné tenni a roszakaratú hitetlenség fejcsóválásait. Ki kell mutatni, hogy az évadnak ivadja van „az ország különféle, s a mi fő, egymástól messze eső vidékein.“ A Tisza egymagában még nem argumentum, hanem a Duna, az aztán megteszi. Hol van az a ki merész ajakát hadi kürtre tapasztván,

a riadó vak mélységet fölverje szavával? Ecce! kürt rivall. Előáll a vén Márkus, a ki István bá' kalenderiumára tett kézzel esküsz, hogy az ivad Kürtön divat! És kezd járni az egész ország a csuda-bajkó csudájára. Találkozik ugyan, mint alább meglátjuk, egy-két köszívű ember, a ki hideg flegmával megmondja az általános lelkesülés között, hogy a mit találtak, nem Éva anyánk köntöse, hanem ócska szürdarab; de ez az egy pár csácsogó rútul lehurogattatik. Diabolus rotae! állj odább, mert keresztül gázolunk rajtad. Te pedig szent köntös, kinek emlékére „lángolunk és sírva fakadunk“ (óh, ha most Horváth István élne!) tehát te szent köntös „térdelj le mint — Filep, s állj fel mind sír Évad Plantagenet!“

A kisasszonyra ráadatik az évezredes bajkó. Demoiselle tükör elé áll, forog előre hátra, illesztgeti magát csipőre tett kezekkel. Végre szól elszántan:

„Inkább kolostor, mint ez a ködmön.“ — „De kérem Nagysád, biztosítom, hogy ez a ruha pompásan áll. Nézze! A hátán elég pötyögős ugyan, de a mellén annál jobban megfeszül. Ezt el lehet tűrni már csak azért is, hogy magyar, és pedig ős-magyar. Egy kis csekély változtatással minden saisonra, azaz hogy idényre használható. Tavasszal évad, nyáron ivad, ősszel övad, otthon dúvad, fürdön fenevad.“

Saison kisasszony megadja magát a kényszerköntösben, s most már ott leng a neve Hamburger Adolf zászlóján, a hol egy köpczös ámor ugyancsak kelleti magát a nyári évadra. tetemes kurtításával Keller és Zsitvay üzletének, a hol pedig szintén végeladatik holmi. Az évad-kultus terjed Harkányba, Füredre, Sóstóra. Urambocsá! még Jókai is versenyt ivadoz velük. Hát rászorúlt ő arra? A szegény ember egyetlen bárányára?

Miután a keresztfi adoptáltatott, alkottatik egy külön törvényczikk, melynek 1-ső §-a így hangzik: „Az évad személye szent és sérthetetlen.“ Nevét hiába fölvenni nem szabad, nehogy fiatalságának friss zománcza ujjunk hegyén maradjon, s kisüljön róla, hogy nem is zománcz, hanem bécsi piros.

Én legalább kikaptam a magamét. Háromszor verték rajtam vissza, a miért azt mertem mondani hogy: Évad. De hát kérem, csak az udvarképes publikumnak szabad ezt a szót használni? Nem oda Buda! közkincs ez uraim, s nekem épen annyi jogom van így beszélni: Élted tetteid évadja most évadlik, akár Lehr Albertnek.

De a Nyelvőr e miatt engem pörbe fog. S mikor látja, hogy a terminusra nem jelentkezem, rám küldi az igazlátót, a

gyalog sátánt. Kassainé asszonynak sikerül napfényre hozni, hogy Kunszentmiklós sem olyan eretnek, mint a milyennek festik; mert imé az ivad-eszmék itt is lappanganak; csak hogy Baksay Sándor évek óta rabbilincsben tartja a világboldogító igazságot. Évek óta Kunszentmiklóson lakik, ott jár-kél, rajta gázol a kincsen, és még sincs tudomása arról, a mit más egy szempillantás alatt fölfedez. Ó logika! O Atheniens! que vous étez Bèotiens! Épen így járt a szegény kürti Diabolus rotae is, a mint majd meglátjuk.

De térjünk már a dologra, az évad történetére. Hol vette magát ez a kis csudálatos Hani Istók, ez a kis Tichborne? Szedjük ujjunkra. 1) A Debreczeni és Winkler codexekben (Lehr Albert szerint a codexekben többször) háromszor fordul elő így: *ének evada* = *éjnek évada*. 2) Varga János és Ferenczi bizonyítása szerint Szegeden a közszójárásban így: *écczakának évaggya*. 3) Wolf György értesülése szerint Czepléden így: *écczakának évaggyán*. 4) Kriza szerint Toroczkón: *ének évoda*. 5) A „Nemzeti Hírlap” szegedi tudósítója szerint, a mit Szegeden használnak: *éjszakának évadja*.

Ennyi összevágó tanuvallomásra minden ember minden vezényszó nélkül egy egyező következtetésre jöhet: Volt a magyarnak valamikor, sőt még most is van imitt-amott egy ikerszava: *Éjnek évada*, vagy *éjszakának évadja*. A mi, nem kell hozzá semmi fejtörés, semmi tudós bizonyítgatás, mert az adatközlők kivétel nélkül mind megmagyarázzák, s ha meg nem magyaráznák is, megsugná a kis ujjunk, a mit nyelvérzéknek neveznek, azt jelenti, hogy *éjnek éjszakája*, s ha tetszik, mély éjszaka. S hogy azt jelenti és semmi mást nem jelent, megtetszik onnan, hogy a fatalis „*évada*” sem a codexekben; sem a fent idézett adatközlők szerint a nép szójárásban nem fordul elő más szóval összeköttetésben, csak ezzel az egyetlen egygyel, s kizárólag csak ezzel: *éjnek, éjszakának*.

Vagy hiszik-e azt a Nyelvörék, hogy olyan professionatus nyelvész mint Wolf György, olyan nyelvemlékgyűjtő, mint Kriza, s olyan népnyelv- és szokásfigyelő, mint Varga János, elmulasztották volna feljegyezni és közölni, ha az évadot más szóval is hallották volna kapcsolatban? Én nem tudom elhinni. Egyébiránt Toroczkó, Czepléd s maga Kürt is élő városok, mindegyikben lakik több vagy kevesebb ép nyelvérzékű és meghihető literatus ember (nem beköltözött, mert rendesen az ilyenek csinálják az izgágát). Szóljanak a dologhoz.

Ugy ám! de ... Találtak egyszer Nápolyban — valamelyik közelebbi évtizedben egy oszlopot, melynek oldalain ez a töredék volt olvasható: l u m e n a o r a p r o n A leleményes pietás aztán rögtön kiegészítette a lectiot: [S A N C T A P H I L] u - m e n a o r a p r o n [O B I S.] Imé ez a tört oszlop bizonyítja, hogy volt az ős keresztyénségnek Philumena nevű szentje is, kiről eddig semmit sem tudtak. Visszaállították ős jogaiba, templomot emeltek tiszteletére, s ma már van egy szentje Nápolynak, a kiről nem tudnak egyebet ennél.... l u m e n a o r a p r o n

Itt a Philumena. A jó István bá' kalendáriumában világosan megírva, hogy Kürtön használják ezt a szót i v a d, még pedig nem azzal a mérsékletességgel, a mit a codexeknél, a Kriza, a Wolf, a Varga és Ferenczi népénél tapasztalunk, hanem használják derűre borura, i d ő s z a k, é v s z a k, s a i s o n értelemben: mert mondják ezt: é j s z a k á n a k i v a d a, e r d ő i r t á s i v a d a, g y a p j ú n y í r á s i v a d a.

Nyelvőr megőrül a töméntelen leletnek. Egy régi szó, mely új fogalom jelzésére — vagy hogy is mondja? Nem gondol arra, hogy négy vagy öt kétségtelen hitelességű bizonyosság tekintélye arra kötelezné, hogy tartsa meg a szót annak, a m i ; n e m ; az sem jut eszébe, hogy az István bá' kalendáriumától, mikor az nála bekopogtat, s a jövevényt bemutatja: „Van szerencsém bemutatni I vad ő nagyságát“ azt kérdezze: Hát kendet ki mutatja be? Egyenesen publikálja a komáromi nemest mind az ötvenkét vármegyébe, s hogy az új atyafit semmi ne genirozza, számüzetik a saison, és nótáztatik az idény. Csak gondoljon vissza Szarvas Gábor, hogyan erőszakolta ránk ezt az új támadást! Mikor a kürti i v a d n a k híre terjed, találkozik egy jó akaratú ember, a ki Kürt jó hírét, és nemzete nyelvét a szeplőtől, a Nyelvőrt az elhirtelenkedéstől és tévedéstől meg akarja óvni. Megírja azt, a mit a dologban tud, vagy inkább nem tud. „Ő, úgymond, évek óta eleget forgott Kürt körül, de az i v a d n a k se hírét se hamvát nem ismeri.“ Mit tett volna egy ily nyilatkozatra minden ember, s mit maga Szarvas Gábor is, ha előre el nem kötelezte volna magát három csepp vérrel az ivadnak? Én legalább az ő helyén, ha még oly szenvedélyes ivadolatriában szenvedtem volna is, mint a hogy nem, ilyenforma reflexiókat tettem volna: „Ez az atyafi fejtetőre állítja legközönségesebb szójárásunkat is, és a helyett, hogy azt mondaná: „az ivadnak se híre se hamva“ azt mondja: „az ivadnak se hírét se hamvát nem ismerik“: de most nem a hírről és hamuról van a szó, hanem az i v a d létjogáról. Sok dolog lehet ugyan a nap alatt és legközelebb Kürtön is, a miről

ennek az úrnak nincs tudomása: (hiszen lám Baksay is tizenkét év óta lakik Kunszentmiklóson és mégis Jászay Marinak tartatik fenn a dicsőség, hogy az ivad a Bakér partjain fölfedeztessék) azonban ez az úr jóakarátú embernek látszik, nincs semmi érdeke abban, hogy minket tévútra vezessen. Jó lesz óvatosnak lenni. Annyit megállapíthatunk, hogy az ivad Kürtön sem terem úton útfélen. Hé! Kürti atyafi! ön ugyan megtérdelte a hírt és a hamut, de ezt condonáljuk azon feltétel alatt, hogy jobban utána néz a dolognak, s minekünk esztendő egy nap leteltével jelentést tesz kutatása eredményéről. Feltesszük önnek loyaltásáról, hogy jelentésében azzal az egyenességgel jár el, a melylyel eljárta a hír és hamu dolgában. Tegye meg kérem: egy szegény árva érdekében teszi. Pedig meg vagyon írva: Szegényt ítéljetez igazán, és könyörüljetez az árván.

Mit tesz e helyett Szarvas Gábor? Csaknem leszamarazza ezt a derék embert. Ha, úgymond, se írja se szelenczéje, hát ne lábatlankodják. Meglecczkézi keményen, hogy ha még a hírrel és hamuval sem tud bánni, hát akkor ne beszéljen az ivadról. Persze az nagy szerencsétlenség lett volna, ha épen az ivad-kultusz praetendált hazájáról bizonyult volna be, hogy ott az új istenségnek se hírére se hamvát nem ismerik.

A szegedi referens esete még tanúlságosabb. Valaki jelenti (Nyelvör IV. 79.), hogy Szegeden az ivadot nem ismerik, de használják ezt: éjszakának évadja. Ez tehát jó barát volna, de mivel ügyetlen jó barát, a ki a maga módja szerint etymologizálni mer, s az éjszakának évadját éjszakának éj-vadjával akarja magyarázni, jól elpáholtatik, s mulatságos petitio principiivel a kürtiekhez igazíttatik, hogy magyarázza meg hát nekik az erdőirtás és gyapjunyírás éj-vadját. Mintha az a kürtiek éj-vadja olyan minden kétségen felül álló igazság volna, csak azért, hogy egy embert hátba vertek miatta.

De van e hát Kürtön ivad abban az értelemben, a melyben Nyelvörék használják?

Sohasem jártam Kürtön, a felső dunai megyékben sem; a komárommegyei szójárást s kiejtést sem ismerem: mindamellett is bizonyosra merem fogni, a) hogy az ivad szót évszak, időszak, kor (saison) értelemben Kürtön nem használják, ha ugyan Kürt népe magyar eredetű, miről nem kétkedem; b) hogy az ivad használatáról azt a fölfedezést az István bácsi kalendáriumába nem maga a szerkesztő írta, nem is igazi kürti születésű ember, hanem írta egy akkoriban odavetődött s csekély nyelvértékű fiatal ember, talán egy káplán, egy preczeptor, egy segédjegyző vagy valami ilyes.

Nagy jót tenne háborgó philológiánkkal a sokszor nevezett kalendáriom szerkesztője, ha nyilatkoznék e tárgyban. Én ugyanis úgy fogom fel a dolgot, hogy ez a kalendáriomi referens igenis hallhatta a kúrti nép ajkáról ezt a szólamot: éjnek évadja, éjszakának évadja (s lehet, hogy a kúrti nép ivadot mond, de lehet az is, hogy zárt é-t, mint e szavakban aczélat, fazékas, dészka, és az idegen referens a finom különséget a kétféle e között nem bírta felfogni, (mint a hogy a székely ifjú a Nyelvőr legközelebbi számában K e c s k e m é t e t, K ö c s k ö m é t n e k vallja) hallhatta mondom s kapott a hallatlan szólamom: éjnek v. éjszakának évadja, s attól félvén, hogy ezt így magában pusztán el sem hiszik neki, vagy meg sem értik, megpróbálta egy pár ujjából szopott analogiával világosítani meg: erdőirtás ivadán, gyapjúnyírás ivadán. Igen könnyű kimutatni, hogy e két utóbbi szólamot a kúrti magyar nép nem használhatja, s hogy ezt csak egy dologhoz nem értő idegenből került s tán nem is magyar fiatal ember vonszolta elő hajánál fogva.

Erdőirtás ivadán. Már minek cifrázná a tisztességes kúrti nép azt, a mit magyarán is kimondhat így: erdőirtáskor. Aztán engedjük meg, hogy használja az ivadot időszak, időköz, saison értelmében; de bizonyosan csak olyan időszakokra vagy közökre használja, a melyek meghatározott foglalkozással vagy évi jelenségekkel vannak kapcsolatban. Például, ha a kalendáriomi gyűjtő ilyen analogiákkal élt volna: árpaérés ivadán, kendernyűvés ivadán, aratás ivadán, elhinném neki, hogy Kúrtön mondják ezt; mert az árpaérés, a kendernyűvés, az aratás mindég ugyanazon szakaszában történik az évnek, s minden évben megtörténik, tehát van neki saisonja. De hogy az erdőirtás ivada mikor van, azt ép oly bajos meghatározni, mint a kenyérsütés, kukoricza-morzsolás, vagy épen az egész falu elézésének ivadát. Mert az erdőirtás nem is történik minden évben, s nincs is neki olyan meghatározott ideje, mint a krumplikapálásnak; hanem tart egész télen, azután meg tavaszon, meg őszön három-négy évig, közbenközben dinnye sat. ivadokkal, a mint ezt Szarvas Gábor is jól tudja, ha járt valaha a Sugovicza partjain. Ha pedig erdőirtás helyett erdő-vágást akart mondani a kalendáriomi szógyűjtő, s még sem azt mondott, ezzel ismét csak azt árulta el, hogy se írja se szelenczéje, s a magyar nyelvnek se hírét se hamvát nem ismeri.

És a mi jó Homerusunk ilyen magyar után indul el olyan fontos ügyben, mint az ivad-ügy.

Ott van aztán a másik izé, a gyapjúnyírás ivada. Gyapjúnyírás! Német a lelke is, a ki így beszél; és Szarvas Gábor egy német után octroyálja ránk az ivadot. Micsoda beszéd az a gyapjúnyírás? Hiszen kérem szépen magyarul nem gyapjút szokás nyírni, hanem a birkát; s ha már ivadjának kell lenni, nem a gyapjú, hanem a birka nyírásnak lehetne ivadja. Egyébiránt a magyar ember (no legalább a „kiskun”) ezt sem cifrázza, s nem mondja: birkanyíréskor, hanem csak nyíréskor (t. i. fizet, a miből semmi sincs) s mindenki tudja, hogy akkor nem csikót nyírnek, nem is lana caprinat. Jaj annak a magyar embernek, a kinek nyelve rászokott így mondani: gyapjúnyírás-kor. Ez azt teszi, hogy fülig adós; úgy le van már kötelezve a zsidónak, hogy németül ígérgeti neki, a mit magyarul nem teljesít. Am Wollschur. Wollschur bizony! A kürti kalendárium szógyűjtője egy jó német, vagy német magyareMBER volt, a ki még nem tudta azt, hogy a nyírás magyarul nyírás; hanem lefordította magyarra, a mit németül elgondolt. Wollschur. Gyapjúnyírás. Szarvas Gábor aztán felült neki, hogy a „Wollschur hat ein Iwad“ — Kürtön.

No de győzött. Nem csudálkozom rajta, ha ma már — négy öt év múlva — hirlapok, írók, pesti urfiak, fördőre járó dámák, Hamburger Jakab, s mit tudom még kinek a tekintélyére maguk a kürtiek is elhitetik magukkal, hogy az Iwad őshazája Kürt — no meg Kunszentmiklós. Ej ej, az a Jászai Mari! Hogy nem állja a szó! Így elárulni a titkainkat! Ide jön hozzánk, hogy majd Phaedrát bemutatja nekünk. Pedig dehogy! A Nyelvőr küldte ki titkos megbizatással. No várjon!

A potiori fit denominatio. De mit a Nyelvőrnek a codexek, a Szeged, a Czegléd, a Toroczkó évadja, miután ezek az évadok mind csak az éjszaka synonymjainak vagy reduplicatióinak látszanak? Ezeket ő nem használhatja a maga céljaira. Neki ivad kell minden áron, ivad a maga mystikus jelentésével. Az öt tanú évadja semmi, hanem az öreg Márkusé minden, mert ott az erdőirtásnak és zabhegyezésnek is ivadja vagy on.

Így nyomoríttatott meg a magyar nemzet egy szerencsétlen, idéetlen s még hozzá izléstelen szóval, mert akármint hozza is Budenz összeköttetésbe a jó (fluvius) gyökkel, bizony csak az *ivik*, *ivar* atyafiság jut róla eszünkbe. Szép atyafiság mondhatom. Fürdő ivad!

BAKSAY SÁNDOR.

ÉSZREVÉTELEK KIRÁLY PÁL ÉSZREVÉTELEIRE.

K. úr a „B. Szemlé“-be írt két kis ismertetésemet olyan indulatos és fitymáló hangon bírálja s bírálatába annyit vegyít, a mi határozottan túlmegy a Nyelvőrbeli bírálat körén, hogy alig hitethettem el magammal, mintha e cikket jóakaró bíráló írta volna, mintha egyedül az ügy iránti buzgóság készítette volna e kemény kifakadásokra.

Elismerem, hogy ezt a két cikkecskémet nem kellő gondnal, a nyelv tisztaságára nem eléggé vigyázva írtam. Minél jobban megismerkedett, minél többet foglalkozott az ember a tárggyal, melyről írnia kell, annál hajlandóbb hamarjában, pongyolán papírra vetni gondolatait, s e hiba én bennem tán nagyobb mértékben van meg, mint másokban. Innen van, hogy e cikkek írása közben tollamba néhány olyan dolog csúszott, melynek idegenszerűségét elismerem.

Ilyen kocsintás, hogy midőn helyett hol-t használtam; ámbár hogy ez nem okvetetlen a „legdurvább germanizmus“, bizonyítja egyrészt az, hogy a latin ubi is vonatkozik néha időre s ez a latinban nem lehet germanizmus, másrészt az, hogy a magyarban is előfordul néha időjelentéssel a hol szócska, p. o. a kritikusoknak hol jó, hol roszakarát vezeti tollukat. Német szerkezet továbbá a főnévi igenévnek reá mutató névmás után használata: „Célja az volt, a tanárjelölteknek... kalaúzul szolgálni“. De ez a germanizmus annyira s oly régóta el van terjedve irodalmunkban (l. Imre S. Hibás szólásait 164. l.; már Petőfi írt így: „tiltja, magamat a vádak alól mentenem“ Vegy. m. III. 184.), hogy nem nagy csoda, ha én rám is ráragadt, ki az iskolában ép oly lelkiismeretlen anyanyelvi oktatásban részesültem, a milyenben még ma is részesülnek ifjaink. Hiba volt a rosz mérv szót használni mérték helyett. És végre hiba volt azt mondani, hogy „a conc. emléke nevökhöz fűződik“ e h. az ő nevökhöz.

Legalább is kétes alapúak azonban K.-nak köv. kifogásai.
1. Hogy hibás az ilyen szórend: „figy. méltónak tartjuk a pápaság viszonyát Napoleonhoz“, „N. viszonyában az egyházhoz“, „azon fejezet, mely a p. birt. állapotáról szól a XVI. sz.-ban“. Úgy látszik, K. nem tudja, hogy e szóhelyezés nem csak hogy általánosan el van terjedve az irodalomban (kivált némely kifejezésekben, mint: tekintettel azon körülményre stb.), s így nem az én egyéni hibám, hanem hogy jó íróknál is előfordul (p. Pet. v. m. III. 170.: mi által meg lettem volna kímélve azon megtámadástól a Hirnökben; 186.: újra szaporíták az ócsár-

lásokat ellenem). S nem tudja, hogy nyelvünkben, ha a mondatban egyéb szóknak van határozójuk, az ige mindig hajlandó e határozókat magához vonzani vagy olyan helyre állítani, mintha az ő határozói volnának. Nem tudom, K. úr nem merné-e mondani, sőt merné-e másképp mondani e mondatot: fecskét látok a z e r e s z a l a t t: vagy tán így szólna: az eresz alatt való fecskét látok? Petőfinek (id. h. 24.) e h. „egy kis omladékot pillantván meg a hegyoldalon” tán ezt kellett volna írni: a hegyoldalon való egy kis omladékot, v. egy kis — a hegyoldalon való — omladékot? Vagy Tompának e h. „van is reményünk a boldog tavasz felől” így kellene szólania: van is a b. t. felől való reményünk? Vagy Kölcseynek (vál. m. 283.) e h. „oly hajnal, mely nem setétséget hagyott nappalán remélleni” így: nem nappalán való setétséget hagyott remélleni? (Épen ilyen az én kifejezésem: annál inkább érezzük magunkat hivatva.) Azt hiszem, a nép sem mondja soha, hogy megjött a tetőn való gólya, v. hogy jóra való ember a falu szélén való korcsmáros, hanem megjött a tetőn a gólya, j. ember a falu szélén a k. Azt látom ebből, hogy K. úr nem a leggondosabb nyelvész; mert nem tartja érdemesnek a nyelv tényeit föl kutatni és összehasonlítani, hanem sokkal kényelmesebben jár el: egy találomra választott szerkezetet tartva egyedül helyesnek, szórja anathémáit az ő egyedül üdvözítő nyelv szokásától eltérő kifejezések ellen. — 2. De ez még hagyján volna. K. úr olyan kifejezéseket is elítél, melyeket máshol ő maga használ. Bírálatában azt tanítja, hogy az olyanféle beszéd, minő „ezt hivatva érezzük magunkat szemére vetni”, olyan borzasztó rossz, hogy „a ki így ír, az csupán arra érezheti magát hivatva, hogy tanuljon”. E szerint kövesse, kérem, saját tanácsát és tanuljon maga is; mert lám, ő is szokott ilyeneket írni: „a főmondatot sem lesz képes kibetűzni” (Ny. IV. 462.); „de azt nem lehetünk készek belátni” (u. o. 502.); „azt kénytelenek vagyunk látni” (501). De Isten mentsen, nem vetem K. úr szemére, hogy így ír, mert hisz mindez egészen helyesen van írva; csak azért tehetnék neki szemrehányást, hogy mást leczkézttet azért, a mit ő maga is megtesz.

Azonban legnagyobb része K. úr észrevételeinek egészen alaptalan. A rosszúl használt szók közt idézi ezt a mondatot: „A német tudós csak a multat tekinti komolyan, behatóan,” s fölteszi rólam, hogy csakugyan ilyen ostobaságot akartam írni; a szedő a „komolyan” szó előtt egyszerűen kifelelte a vesszőt. — Azt mondja, a fejlődést megírni nem lehet, csak leírni. Én pedig azt hiszem, ép úgy lehet, mint a veszélyt megjelenteni,

sőt mint némelyek a történetet is megoldassák. — Azt mondja, magyarul a tábort vezetik, nem igazgatják. Szeretném tudni, mért ne lehetne tábort igazgatni ép úgy, mint akár az iskolát? Sőt vezetni voltaképen csak a vonuló sereget lehet, nem pedig a nyugvó helyen levő tábort. — „Ranke eredményei“ szerinte helytelen, mert csak a cselekvésnek vannak eredményei! E szerint helytelenek volnának: Napoleon sikerei, a kritikus kudarcza; s e praegnans kifejezések helyett csak ezeket volna szabad használni: N. csatáinak sikerei, a kritikus kritikájának kudarcza. — Hibáztatja azt, hogy „R. eredményei közül különösen kettőt tartok figyelemre méltónak“, minthogy „R. munkájában kettőnél talán több figyelemre méltó [dolog is van“. Sajnálom, hogy K. úr a különösen szót nem tartotta figyelemre méltónak. — A böngész ígét én legrendesebb jelentésében használtam (szüret után böngészni), s úgy értettem a mondatot, hogy munkái mellett Ranke még ilyeneket is fog kiszemelni búvárlatainak gazdag tárházából. — Hibáztatja e kifejezésemet: „M. a forrásokhoz ment vissza“ e h. fordult. Ilyen békókat még a franczia stilisztika sem ver az írói nyelvre. Ha a történetírók közül mindenik a megelőzőnek a munkájából szerzi ismereteit s így mindinkább eltávozik a forrásoktól, s most jön egy ember, a ki a forrásokból akar meríteni, akkor vissza kell neki mennie e forrásokhoz; s ha ezt a gondolatot akarom kifejezni, a választott szó teljesen jogosult. — „Köz-hellyé vált már, hogy...“ szerinte hibás. Miért?

Egyéb kifogásai is vagy szintén ilyen alaptalanok vagy csekélyebb jelentőségűek, mint hogy czáfolatukkal érdemes volna a Nyelvőr lapjait fogyasztani, s a mit pl. stilusmutatványúl idéz (a 465. lapon) cikkemből, az alig hatott olyan elkeserítőleg a Nyelvőr-olvasóira, mint K. úr kényes nyelvérzékére. Vagy tán nem érti meg, hogy egy dolog következhetik a másikból, a nélkül, hogy mindig odabigyesztenők az ezért-et és ennek okáért-et? Még csak azt említem meg, hogy egy helyen nem áll valóságos ferdítést elkövetni, hogy constructiómat túlme-résznek tüntesse föl. T. i. így idéz: „Ranke tollából birjuk e fejlődésnek....első fejezetét“; és rám pirít, hogy magyarul a fejlődésnek nem lehetnek fejezetei. Pedig a BSzben így hangzik e mondat: „R. tollából birjuk e fejlődésnek, hogy úgy mond-jam, első fejezetét“! Úgy gondolom ez nagyocska különbség.

Bucsuzóúl fogadja szívesen K. úr azon tanácsomat, hogy ha igazán az ügyért buzog, ne legyen oly indulatos; higgye meg, higgadt bírálat több hasznot tehet. Különben, ha az itt megpen-dített kérdéseket nem restelli tanulmányozni s a z t á n írni róluk,

készséggel fogok tanulni tőle; ellenben, ha megjegyzéseimet álokoskodásokkal akarja elűtni, szívesen átengedem neki az utolsó szót.

MARZALI HENRIK.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Okiratbeli magyar szavak.

(Anjoukori Okmánytár I. köt. 1301—1321.)

1. Helynevek.

Ág: ..stagnum sine pratum nad-aag.., aqua challo-aga.

Bércz: ...mons nyr-berch..., in colle quod vulgariter beerch vocatur..., per quendam monticulum beerch vocatum.

Berek: ...quoddam nemus teke-berke vocatum..., locus silua-berek.., silva mester-berky...tur-berky... caput ipsius fluuy berek-feu vocatum.

Domb: ...ad montem dumb vulgariter (vocatum).

Fok: locus karathun-fuka..., locus ivanus-fuka... locus zouor-fuk.

Fő: ...ad quandam vallem et ad superiorem finem modus-feu nuncupatum..., incipit a quadam meta vulgariter gyznouol-feu nuncupata..., a quibusdam salicibus zapula-feu dictis..., locus keseken eger-fey..., peruenit ad unum locum sar-feu vocatum..., caput vallis threte-feu..., iungit rivulum quendam in quo vergit (meta) ad chormosnas-fee.

Gyep, gyepű; ...vallis gepu.

Halm, halom: ...locus medyes-holm..., monticulus rugcha-holma.....newetlen-holm..., locus zug-holm..., mons hygys-holm.

Határ: ...meta petur-hatara vocata..., tres mete capitales quarum una licas-hatar nominatur..., locus hatar-uth.

Hegy:mons nogwarad-heg..... scandendo in sertes-hyg.

Kő: ...locus homlolo-kw... (Valószínű, hogy homlolo iráshibából áll homlo = omlo helyett.) A kicsinyítő d képzővel: ... ad metam ante kys-kued vulgariter dictam.

Köz: ...silva hideguiz-kuzy.

Kút: ...ad fontem putei lanc-kuta uocatam..., aqua kurthwel-kutha-pothoka..., puteus chibyn-kuta..., fons doman-cuta.

Mál; ...monticulus fenyeu-mal..., promontorium wy-mal (új-mál).

Mesgye: ...in vnam mesde venit (meta)..., inde vadit in vna meesde.

Mező: ...campus poharila-mezey..., transit ad imarginem thuluc-mezey..., terra mezed vocata.

Nádas: ...pratum medve-nadasa.

Nép: ...possessio war-nepe in comitatu Castri Ferrei., (meta) distingit inter pop-neypi et comitem Abram.

Patak: rivulus zaraz-potok..., aqua scaras-potok..., (meta) venit ad caput feyr-potok.

Rét:pratum pap-rethe....., quoddam nemus myklos-rethe vocatum..., pratum kerek-reth.

Rév: portus qui vulgariter rew dicitur.

Sár: ...unum lutum soch-sara vocatum..., pratum geznod-sara.

Sziget:insula kamaz-zyget.....kurthuelizigeth..., ad tres parvas insulas harmas-zygeth dictas..., insula sÿderÿes-zÿgeth.

Szurdok: (meta) uadit ad tout-zurduk....., asscendit ad metam iuxta puklus-zurduka vocatum..., ad superiorem finem fontis kutfeu-zurduka vocata.

Telek: terra puklus-theluk vocata..., fundum curie teluc vocatum..., locus o-telek.

Tó: ...fluvius sous-tou..., stagnum span-thoua (ispán-tava)..., lacus huziu-to..., stagnum hozyu-tow.

Út: via bungred-uta..., locus pete-gyalug-uta..., platea touth-uta dicta..., locus kuzep-wt.

Ülés: ...excepta vna sessione de eodem situ ville sebastyan-ulese vocata.

Végevlminek:ad quendam locum hyd-ueg vocatum.

Völgy:rivulus fiz-veulg..., vallis almas-weugh....azyw-uelgh....hideg-weulg... vallis ne-ueg (?).

Följegyezhetjük még a következő helyneveket: mons arkus, ...in vertice alayaro vulgariter dicto, aqua byzus (bízös), piscina hothyas (hattyas), lacus kas, fluvius kekallo; (e szó alig ha értelmezhető másnak, mint a kékellő v. küküllő mély hangú párjának, s alig ha nem téved Hunfalvy, Magyarország Ethnographiája, 384. l., midőn az erdélyi Küküllő nevét magyarázva az egyszerű részesülő alakban a kükül és jó

szavak összetételét keresi), lacus medues (l. medve-nadasa), locus seguthbik (?), silva sipug, piscina swren, silva tulgus (tölgyös), ...possessio Zemlengumulchi vocata.

NAGY GYULA.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Nyelvsajátságok.

A „Nyelvőr“ ez idei folyamának májusi füzetében a t. szerkesztőség egy kérdésre adott válaszában megjegyzi, hogy a székelyek és a moldvai csángók „jöjjenek hozzánk“ helyett azt mondják: „jöjjenek nállunk“. Nem lesz talán érdek nélkül feljegyezni, hogy ez nemcsak a székelyeknél és csángóknál van így, hanem vidékünkön is szerte használja a nép. Ennek fölvilágosításául szolgáljon következő párbeszéd.

— Huny járt kedves komaasszony?

— Ide vótam Rózsikho, apjok ott riszegeskedik; má mijóta haza akartam hinnya; de biz rám se konyitott az istenatta. Mindig inna ű keme; a kisbiró meg ott járt, hogy ízibe a faluházánál teremjen, az iczaka neki kell patrózni. Mos még Laczi fiamnál sietek, hátha elszalanna ű; peig az is szokott ám hébe-hóba a garatra önteni.

— Ugyám komaasszony, hébe nyáron, hóba télen.

(Tisza Sz.-Imre.)

SCHWARCZ ADOLF.

Szólásmódok.

Szeged vidékiek.

Levesre harangoznak. (Déli tizenkét órai harangozáskor mondják.)

Rajta hatta a keze szennyit: valamely munkát csunyául végzett el.

Rátehénködött. (Arra mondják, ki a másik társa vállára illetlenül rátámaszkodik, vagy rádől.)

Édös szóvâ tartik, még is benne van a kutya természet. (Cselédre mondják, ki a jó bánás mellett is folytonosan duzzog.)

Ejtődzik án a sógor: evés után pihen, emészt.

Főhozakottunk egyrű-másrű: társaságban főlemlítettek egyetmást; egyes dologról beszélgettek.

Né totojázd aszt a gyerököt: ne dédelgesd, ne kényeztesd.

Ênynye no' szüvem rotty: kényes, hetvenkedőre mondják.

Ucczu no, édös eszöm né hagy ê. (Tánczolás közben mondják a legények.)

Pöfög, mint fazékba a kása.

Kivert mán a szent Antal tüze. (A bortól kipirosodott képű emberre mondják.)

Ájja (a szidást, vagy a verést) mint koszos malacz a vakarást.

Szen téletű vas fazék, csak a füle kormos: oly emberről mondják, ki bűnös, és a világ előtt ártatlannak mutatja magát.

Kerülközik-é a kis mándlidban egy pár vedlött krajczár: adhatnál-e pár krt. kölcsön.

Hangos a ház (szoba): hideg.

Vizsgájja a csillagot: büszke, főnhordja az orrát.

Mögbicsakolta magát: makacs, ellenszegül a parancsolásnak.

Elűtek a tyúkok: este hálóra mentek.

Fahögybe van a nap: alkonyodik.

A mi bemögy, a nem bűn, hanem a mi kigyűn: ha böjtben szádba rakod is a zsiros ételt, az nem baj; de ha a szádon kiereszted a káromkodást, az már bűn. Így értelmezi e mondást a nép.

Ha gazdag embör hal mög, akkó a harangok így szólnak: „mente, dolmány” (nagy harang;) a szögénnek pejig csak: „ringy-rongy” (kis harang).

FERENCZI JÁNOS.

A b a ú j m e g y e i e k.

Hol a roszba jársz, hogy még sè hozod aszt a treőnyét. (A trőnyének négy korcza van s füvet szoktak benne hordani.) Még ezen elnevezéseit hallottam: hamvas (Buzitán), ponyóka (Göncz-Ruszkán), ponyos (Gönczön), plakczin (Deregnyőben).

Itt van la a viszip, hol a trőnye?: Itt a fűrakás, hol a fűhordó?

Kitel egy szekerbeöl keét kukja: Egy szekérből kitelik két trágyarakás.

Ide avval a sodraóval, mer éhetnék. (A sodróval, melyet fából készítenek, a tejet szokták elverni.)

Mégtróbálok mán én is ur lenni.

Van má a hizaóba (hizlaló), nem lesz mindétig zupa. (Mondják még: czupa, grulya, kompéraleves, krompéleves.)

A kabolán (a kandalló megett való hely) van a tracska (kantár, melyben enni visznek a mezőre), vigygy apádnak jányom.

Enynye a sutytyát Laczinak! (Ezt szokták rámondani, ha valaki valami érdekest, figyelemre gerjesztőt beszél el.)

Gemangés homlokba. (L. az előbb való megjegyzést.)

Ki kérdészte? (Rendes szójárás, ha valaki illetéktelenül más beszédbe vág.)

Té mi nálunk ezen a tengérnapon egy kérésztül szalmát sé tészél: semmit, hasznavehetetlen vagy. — Ugyanezt Hidas-Németiben így hallottam: kérésztül való szalma nem sok, anynyit sé eér az egeész daóga.

(Buzita.)

PASZLAVSZKY SÁNDOR.

Közmondások.

Nincs az a jóllákás, a kinek bütytye né vóna.

Nincs az a sok, a mi é nem fogy.

Há já váknák ászongyák, hogy mégvirált, ü mégis csak ászongyá, hogy sütét ván.

Menné koszossabb a málac, anná jobban vákáródzik.

A ki bottá köszön, annak durunggá felének.

A mijen a zágygyonisten, oján a fogágygyisten.

A zördögnek is kö éccé gyérgyát gyútani.

A mely ébet bottá köll a nyúl után hajtani, so sé észnek annak a foktábú.

Addig úszik a tök a vizén, a mig é nem merül.

Há jéggy kutya éccé átussza a Dunát, másszor is megpróbája az.

Új szita szégén lóg, utóbb még a zágy alatt hempérég.

(Bajmok. Bács megye.)

FISCHER ERNŐ.

Elbeszélések.

Panaszra jött a petrovoszellói (Bácsmegyében) menyecske a paphoz, hogy az ura gorombán bánik vele. Talán roszul viseled magad? mondja a plébános. — Ó édes tisztelendő ur, válaszolja a menyecske, nem volna mi kösztünk sémmi baj. csak az a nincsetlenség, az csinál kösztünk zavart.

.

Ugyancsak Petrovoszellón beállít egy jobbmódu gazda ember félig pikósan a plébániára. Megkinálja a plébános, hogy üljön le. Ő le is ereszkedik; de mert szék nem volt mögötte, hanyatt esik.

Erre fölugrik s egész indignatióval mondja: „Hát mér mongya a tisztelendő ur, hogy üljön le, mér nem mongya, hogy fogjon karszékét?

Az ottvaló nép ugyanis e két kifejezést akként különbözteti meg, hogy míg e kifejezést „üljön le“, akkor használja, midőn az illető mögött van is mire leülni, addig a „fogjon karszékét“ azt jelenti, hogy keressen, nézzon magának ülőhelyet.

.

Temerinben — szintén Bácsmegyében — panaszkodik a menyecske, hogy ura űti, veri; „mert biz az nagyon kemény törvényű ember“.

— Talán inkább kemény természetű? akarja őt kiigazítani a még nem rég jött plébános.

Az asszony erre kissé megzavarodik s mondja: Nem tisztelendő ur, az én uram nem telhetetlen ember.

GARAY KÁROLY.

Párbeszédek.

— Szerencsés jó reggelt kívánok szomszíd asszon, kedves egíssígire kívánom az íjjeli nyugodalmat, ha vót.

— Aggyon Isten kigyelmednek is! Bion nekem nem igen vót nyugodalmam; az a rossz köjök mindítig ordított az ícczaka, nem hagyott alunni. Csak gondojsa szomszíd asszon, oda vót a mult héten a Cserére (Csere, erdő és kaszálló Debreczen határában) fát hozni, osztán am mint rakták a szekérre af fát, hanczúzott a Fúru Szabó fijával; tuggya szomszíd, az is mien félbür kapczás (kötekedő, eszelőkös), sose nyukhatik a büribe. Hát mondok, am mint a szekérre rakták a fát, íppen akkor ment arra szekeren a Boczi Vargájék jánya, oszt íppen valamit akart mondani neki; osztán kiesett a vastag fa a keziből, a mék a kezibe vót, oszt úgy megütötte az ágyíkat, hogy azóta nem lehet bírni vele; mindig ordít, ri, Úgy kell neki! az Isten öjje meg, Isten bocsá, hogy mit is mongyak az ebattásúnak.

— Tuggya mit komám asszon, kügyík el valakit az Újsorra (a város végén újonnan osztott telekre épített házakból álló utcza neve) Murvainéir, at tudom, hogy meggyógyította.

— Vót is mán nállunk. Aszonta, hogy mingyá kízít otthon kenőcsöt; majd aszt rakjuk rá, attól meggyógyúl.

Víletlenül arra megy egyy új asszon, a két asszon ráníz s folytattya:

— Nízze csak komám asszon! mien kevív lett ez a türül vágott rakottya (alacsony volt, a kit megszóllott), míoóta fírhe ment. Ar rongyos! As se mongya, eb vagy kutya, hanem elmegy az ember mellett, mint egy fatuskó. (Nem köszönt nekik.) Be nagyra lát a kis piszkos, míoóta téns asszon. Osztán nízze csak kelmed, mien pucczos; majd elrepül, ojan czifra. Vajon miből telik neki. Najiszen, kereset is rá az a tintanyaló kupczihér ura. (Az elhaladó nő férje a városnál íródeák.) Hn, miből lessz a cserebogár!

— Szegín rongyos! As se tuggya, hogy lípjen. Ugyan meddig tart ez a nagy uraság.

— Bijon szomszíd asszon, nem tudom én, meddig, mert am mint a Szabó koma beszígyibül kivettem, nincs azoknak annyijok se, am mibül megíjjenek; hanem mástúl kírt pízbul dógoznak.

— Szegín rongyos, mégis mijen fennhorgya az órát; ha becsületes ember mellett elmegyen, ap pimasz még köszönni sem tud. Pedig ján korába sokszor kütte nállunk az annya hun ezír, hun azír: most aggyik kedves szomszíd asszon egygy sürű szitát. most aggyak vagy két tojást, tuggya, mikor az a toprongyos járt hozzájok. Most acz czudar ojan kényes, az emberre rá se níz!

— Hja, úgy van a lelkem, ha ténsúr az urunk! Hanem hallott-i valami ujságot. Az uram tegnap a disznó vásárba vót, oszt ott hallotta, hogy a rossz Kerekes meghótt; hónap dilután három órakor temetik; tuggya, kinek ott a Péterfija (Péterfija utcza) vigin ojan szíp háza van?

— Azír harangosztak hát ma ojan sokat. Vajon kire testálta a vagyonát?

— Nem hallottam még. Tuggya-i, ki lesz ap papja? Rívész Imre tiszteletes úr!

— Elmennünk a temetísire! Eljön komámasszon?

— Elmenyek.

— Na hát dil után két óra tájba izennyík át a szomszíd asszon Misitül.

— Jó lessz! Isten álgya meg szomszíd asszon!

— Isten álgya meg Jögissíget!

(Debreczen.)

VOZÁRI GYULA.

Babonák.

1. Ha a zembér békáro néz, ném szabad tátva hannyi a szájjat, mer a béka égóvassa a fogajit, asztán kipotyognak.

2. Ha uj macskát hoznak a házhó, akkor a gazdasszonnak a keméncze szájához kő ténnyi a lábát, asztán a lába alatt hécczér át kő vénnyi a macskát, de minden átvévés után be kő dugnyi a keménczébe; a végin még háromszor a macska hátussó felit a füstös falhó kő dörgünyi; külömben a macska észökik.

3. Hallottat a zéggyik falubú a másikba vinnyi ném szabad, mer aszt a határt éveri a jég.

4. A téjbe ném jó késsê aprittanyi a kényeret, mer vérés lesz a tehénnek a teje.

5. A zujan kölök kutyát vagy macskát, a melliknek a széme még nem nyillott ki, nem lehet égfognyi, mer égvakul a zembérnek tüle a körme.

6. A macskát nem szabad hurczúkodáskor a vizén átvinni, mer a ki átviszi, az hamar éghal.

7. Ha földiborzának a közepit Szentivánnap éjjê körömmê kicsipik, a zegész szá észárad.

8. A kutyának foló nevet kő anyyi, máskép égveszik.

(Felső-Somogy. Balatonmellék.)

SZEMNECZ EMIL.

Népmesék.

Écczé égyy gázdásszony étette a csirkéket, osz égyy csirkének szem ment a bögyibé. Mégláttá eszt a kákás, osz észálátt a kuthó: Kút ágyá vizet!

— „Nem ádok vizet, még nem hozó ágát.”

Szálád a fáhó. Fá, ágyy ágát.

— Nem ádok ágát, még nem hozó koszorút.

Szálád a szép lányhó: Szép lány, ágyyá koszorút.

— Nem ádok koszorút, még nem hozó czipőt.

Szálád a susztérhó: Susztér ágyyá czipőt.

— Nem ádok czipőt, még nem hozó csiriszt.

Szálád a macskáhó: Macská, ágyyá csiriszt.

— Nem ádok csiriszt, még nem hozó tejet.

Szálád a tehénhő: Tehén, ágyyá tejet.

— Nem ádok tejet, még nem hozó répát.

Szálád a gázdáhó: Gázdá, ágyyá répát.

— Nem ádok répát, még nem hozó ruhát.

Szálád a szábohó. Szábó ágyyá ruhát.

— Nem ádok ruhát, még nem hozó czérnát.

Szálád a bótoshó. Bótos ágyyá czérnát.

— Nem ádok czérnát, még nem hozó krájczárt.

Szálád, szálád, osz tálál égyy krájczárt.

Krájczárt vitte bótosnak, bótos adott czérnát; czérnát vitte szabónak, szabó adott ruhát; ruhát vitte gázdának, gázdá adott répát; répát vitte tehénnek, tehén adott tejet; tejet vitte macskának, macská adott csiriszt; csiriszt vitte susztérnek, susztér adott czipőt; czipőt vitte szép lánnak, szép lány adott koszorút; koszorút vitte fának, fá adott ágát; ágát vitte kútnak, kút adott vizet; de mire a vizzê odaért, árrá a csirke mégdöglött.

(Bajmok. Bács megye.)

FISCHER ERNŐ.

Lakodalmi mondókák.

A nagy vőfény az ételt felteszi.

Becsületre méltó, jeles gyülekezet,
Fírfi s asszony rendből álló felekezet,
Kiket a szeretet ide kötelezett,
Hajjon szót, valaki e helyre érkezett.

Nem czíloom, hogy itten soká peroráljak,
S a hosszas beszéddel unalmat csináljak,
Czíloom, hogy tisztembe serínyen eljárjak,
Ítelt hozzak, s oszt innén odébb ájjak.

Nagy örömi vagyan a gazdánk szívínek.
Hogy ijj szíp vendígi házába gyűlínek,
Azír parancsolta nekem vőfínének,
Hozzak itelt, hogy vendígi ennének.

Mikor a bort felviszi.

Szívvidámulásra Isten a bort atta,
Mint aszt zsótárába szen Dávid mondotta.
Azír is hordóját gazdánk kifuratta,
Teli kancsó borát ide felhozatta.

Azír jó úraim, e borból igyanak,
E lakadalomba vigan mulassanak.
Köszöncsík a kancsót s el ne aluggyanak,
De a vőfének is borocskát aggyanak.

(Szatmár megye)

GABÁNYI MARISKA.

Tájszók.**Ormán s á g i a k.**

Állicsa szemre aszt az embért, a ki aszt mongya.	hátsó: malmoknál az örhajót a főhajóval összekapcsoló gerendák.
bitófa: utmutató oszlop, vagy tilalomfa.	csikóté: malmoknál a hidedszkákat egybetoldó és összeszorító járom alakú készülék; hasonló a tengeri hajóknál az árboczot az árboczderékkel, s ezt a sudárral összeszorító
belégalogodott egy másik asszonba — belészeretett.	
bufalagos: pufók, elhízott, kövér.	
csonka gérénda, első v.	

készülékhez, melynek németül eselshaupt, olaszúl la testa di moro a neve.

csáгатé: az eketaligán lévő be és kiváltó görbe fa.

csipcsalap: a végén dróttal összeszorított két darab fa, mik közé lovak herélése után a bőrt szorítják. A csipcsalap addig marad a lovon, míg a seb be nem heged.

czuczulni: a lovakat tsz-tsz hanggal serkenteni.

duzma. „A legduzmábban belevágto nagy pizmasággal a túsók közí.”

dú dú: tölgyfából vájt hajó, melyen a hajómalom áll.

durgál, purgál: hashajtó szerekről mondják.

elegendőség, kompetencia: a mi valamiből megjár. „Az öcsém nem akari a fertóból az elengedőséget kiannyi.”

eggyarántos. — „A bor

különféle, de jó pézz égygarántos.”

elkövetkezett tőlem: eltávozott.

fértó: fertály, egy negyed telek.

folyamat: folyamodvány.

folyamoszok: folyamodok.

fuór: fuvar, fuvarpénz.

fizetett benne még: kifizetett.

gurgatni a hordót.

gurgula: henger.

gurgulázni: hengerelni.

gyopár: bika neve.

gözme. „A szivárványos kút, ha fábul van, mindég teli van gözmével.”.

hópor v. porhó: mikor csak kevés hó esik.

hajragyünni. „Majd alig hogy hajra gyütt velem.”

hiddészka: a partról a malomba vezető deszka.

hatá nkolódni. „A másik nem hatá nkolódott a pézzér.”

KISBIRÓ MÁRTON.

J á s z k u n s á g i a k.

Ángária: tartozás, melyet napszám által kell törleszteni.

bajka: ködmönformájú felöltő, posztóból.

czanga: anyajuh, melytől apraja el van választva.

csámesz: széles szekér vendégoldal nélkül, használják a repcze behordásához.

csóva, hancsik: kis gödröcskéek annak jelölésére, hogy az illető helyen kocsival átmenni tilos.

egyszerűven: egyszerűen.

élet: mindennemű termék.

elig: alig.

espáng: ispán.

épeg: épen.

faintos: finom.

fakisztani: fakítani.

kancsik: kancsuka.

kasztroly: lapos főzőedény.

kecsély: csekély.

korbátli: nyakkendő.

medve: midőn nyomtatás közben eső éri a szűrűt, mondják: medvét fogtunk.

möntös elébb: minél előbb.

pih: pehely.	vetni: hívni, választani; pl.
puszli, pruszlik: testhez álló felöltő.	vetettek-e lakodalomra: hívták-e?, épugy napszámost vetni.
rékli: kabát.	vizitli: pruszlik.
szakíszítani: szakítani.	zabi: törvénytelen gyermek.

SCHWARCZ ADOLF.

Csongrád megyeiek.

(Csongrád városa.)

A pacsur: a kerítő hálónak két végén levő rúd neve.	kuka: gamó, dohány szárító kötél két végén levő fahorog.
bálfa: hasított fa, mely közé a csomagolt dohányt szorítják.	pirity: rövidebb kerítő háló, melyet nem lehet gúzsolni.
fát megbotolni: a fa ágait levágni csak a törzsököt meghagyni.	potoz: oszlop, melyre a dohány szárító köteleket aggatják.
csökk: keresztelő lakoma.	pöndölyháló: a halász fogai közt tartva karikaalakban dobja a vízbe és zsákformába húzza ki.
dalladzani: gúzsban vagy taktus szerint evedzeni.	szapoly: négyszegletes fakanál, vizmeregető eszköz — de a csolnakázóknak ivásra is szolgál.
emeli: háló kiemelésre.	szergyia: a földbe állított potozokon keresztül kötik a szergyiákat, melyekre a kukát akasztják.
haczura: gyékényből font terítő, melybe a dohányt begöngyölgetik.	vak meleg: tikkasztó meleg.
jó és rossz emberekre vonatkozólag: kövér és sovány.	váltott föld: bérelt föld.
„De rossz maga: de sovány maga!”	varsa: két szárnyháló, zsákját karikák képezik zacskóval, három karón áll.
kecze: a víz fenekén való halászásra, triangulum-száju zsák; csónak mellett szokás húzni.	
kerítő: háló — gázolható vízben használják; hasonló a pirity-hez.	

KÁRPÁTI KÁROLY.

Gyermek mondókák.

Kiolvasások.

1.

Bara, bara, bájszom,
Diki, diki, dájszom,
Dikszom — duksz.

2.

Égyén, bégyém, pety várára,
Szól a rigó rigójára,
Czérnára, czinigére,
Czicz — czucz — ki!

3.

Ez alatt, ez alatt, ef föld alatt,
 Sárga csikó nyérég alatt;
 Nem vagyok én sém Pál sém Kovács;
 Szem Pál lovát patkójják,
 Vasz szégekkê kongattyák;
 Vinki — konki —
 Eszt — dobd — ki!

(Nagy-Igmánd.)

UJVÁRI LAJOS.

Gyermekjátékok.

(A lányok kört képezve állnak, míg egy közülök e kört körüljárva ezt dalolja:)

Hun jársz, hun kês nagy Örsébbet aszszon?
 Itt járok, itt kelék, lántokat keresém;
 Szébbiket, jobbikat, karcsú magosabbikat.
 A mi lányunk nem eladó, csak a házba illendõ;
 Ki se merem bocsájtani tíz aran gyűrű nekü;
 A hintóba hat ló légyén,
 Mind a hat ló szerü légyén.

(Most a körüljáró a körből egyet kiránt s ketten folytatják:)

Bal kezemrű kis Katiczám.
 Má mind evvê éméhetünk,
 Többet vissza nem gyűhetünk.
 Apátoknak, anyátoknak sárga sarkantyúja,
 Lántoknak, legíntéknek gyöngyös koszorúja.

(És így tovább. Midõn már a körnek csak egy tagja marad mozdulatlan, akkor a játék véget ér.)

(Szabadka.)

VIRÁG ISTVÁN.

Állatok hívása.

Tyúkot, csirkét így hínak: pipipi.
 Kis libát: buriburi; papatyka.
 Kácsát: kacs-kacs; li-li-li.
 Galambot: tubi-tibi.
 Pujkát: tuk-tuk.
 Kutyát: ne, róka, bodri ne.
 Macskát: cziczi, cziczus.
 Csikót: hucsi nê; ne csikó ne.

Disznót: cza, k(o)cza. *)

Bárányt: szika, szika.

(Bajmok. Bács megye.)

FISCHER ERNŐ.

Gúnynevek.

Pindzsók. E gúnynév, mint kérdésemre értesültem, úgy ragadt a most élő Pindzsók atyjára, hogy ez az oláh pappal átellenbe lakván, valószínűleg ezeknek kántáló énekét gúnyolandó, a jókedvű öreg gyakran kiült a kapuba s énekelgette: „Én vén Naszindzsók, szomoru Pindzsók”; ezen egyelőre nevettek s később Szigyártó becsületes neve helyett az általa feltalált Pindzsók nevet ragasztották reája; s most az öreg elhalván, fiát is mindenki e néven ismeri.

Drámbuj. Midőn e név tulajdonosá fiatal suhancz korában e helységbe vetődött s egy földes úrhoz szegődött. szolgatársai, a mért nagytermetű, lomha volt, gúnyból Drámbujnak nevezték; s Kis helyett ma is e nevet hordozza.

Kokó. Egyik helybeli jómódú lakósnak apja selypitett kissé. Egyszer valaki meghallotta, a mint feleségének mondta: Hallod-é fejeség, főzsél nekem vagy négy kokót! (az öreg mindig így hívta a tojást.) S e naptól fogva — az öreg meghalt — fiát is így nevezik.

Gyigymóka. Hogy emberünket mért nevezték Gyigymókának, ebbeli kérdésemre a válasz így hangzott: Gyermekkorától mindig a vízbe bajlódott; vagy halászott vagy rákászott, vagy mikor ideje volt, a mezőkön madarászott — most is csak nála lehet kitűnő éneklő tengeliczet, kenderikét találni — s hogy különben egyébre nem alkalmas. és hülye, együgyű, még gyermekkorában adták a Gyigymóka nevet, melyet ma is visel.

Czenige. Egy igen-igen sugár, vékony ember van itten, kit épen e vékonyságáért, még gyerekkorában Czenigének nevezték.

Trabella. Ezt azért nevezték így, mert nagy termetű, nagyokat lép s lábait magasan emeli fel, mikor menyen.

(Sepsi-Uzon.)

TEMESVÁRI ISTVÁN.

Javítások.

385. l. „poroja : kettős málé“	helyett olv.	köttes málé.
474. l. kungysztam.	„	kurgydsztam.
474. l. iagoggyunk	„	igóggyunk.

*) Az o-t alig hallhatólag ejtik ki.

F. E.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
67/68. sz.

VII. kötet.

1878. DECEMBER 15.

XII. füzet.

RÖVID ÉS HOSSZÚ MÁSSALHANGZÓK.

Hozzá kell szoknunk e kifejezésekhez, ha a hangtanban több rendbeli hibás fölfogástól menekülni akarunk. Ilyen tévedés p. az, ha az *ennek, arasszal*-féle alakokat úgy magyarázzák, hogy a *z* *n*-re, vagy a *ν* *s*-re változott, s ennek következtében szigorúan megkívánják, hogy az ember így írjon: *araszsal, öcscse, melylyel, egygyé*, ne pedig így: *arasszal, öccse, mellyel, eggyé*, minthogy itt „két különböző eredetű *s*-el, *cs*-vel stb. van dolgunk”. Az igazság pedig az, hogy itt nem is két mássalhangzóval van dolgunk, hanem egygyel, csak hogy ez az egy aztán hosszú, nyújtva van, kiejtésünkben húzamosb ideig hangzik. Csak szabadúlnunk kell attól a hibás képzettől, melyet a szokásos írásmód nyújt. Régente a hosszú magánhangzót írásban úgy jelölték, hogy kétszer írták a betűt, s tudjuk a németek sok esetben most is úgy jelölik: *aallapot, kēērem, neezi, joo; die waare, das meer.**) Mindenki átlátja, hogy legalább is pontatlanság volna kettős *a*-ról *e*-ről *o*-ról beszélni e szavakban, s hogy a két-két betűnek a kiejtésben csak egy-egy hang felel meg. Ép ily kevésbé van „két *s*” vagy „kettős *s*” a *vissza* szóban; a hosszú hangnak csak megjelölésében, csak az írásban segítünk magunkon úgy, hogy a betűt kettőztetjük. Mert a kiejtésben mi történik? Az *s*-et úgy ejtjük ki, hogy nyelvünk elejét jobbrul balrul a felső foghús hátához szorítjuk, középen

*) A latin orthographiában p. a mássalhangzók hosszúsága meg van jelölve, a magánhangzóké nem. De Ritschl tanulmányaiból tudjuk, hogy az Attius-féle írásmód, mely az *ā ē ū* hangok hosszúságát aa ee uu-val jelölte, soká dívott a régi latinságban, s hogy csak Ennius után kezdték a mássalhangzók hosszabb tartását hasonló módon kettős betűkkel jelölni. S. Zs.

rést hagyunk s ezen leheljük ki a levegőt. A nyelvnek a foghúshoz nyomásában áll az *sz* hangnál az, a mit artikulácziónak neveznek. Már most a *vissza*-szóbeli *sz* a *Tisza* szóétól nem abban különbözik, hogy tán kétszer vinnők végbe az artikulácziót, hanem csak abban, hogy tovább nyújtjuk, tovább hagyjuk meg a szájrészeket az illető helyzetben. A *t* hangot ép úgy artikuláljuk, mint az *sz-et*, csak hogy nem hagyunk rést, tehát elakad a lélekzet és pillanatnyi némaság áll be, s a *juttat*-beli *tt* kiejtése a *mutat*-beli első *t*-étől csak annyiban különbözik, hogy ez a némaság tovább tart, és tart addig, a meddig csak akarjuk. Ha éppen akarjuk, ejthetjük a *vissza*, *juttat* szokat úgy is, hogy az *sz* és *t* hangokat kétszer artikuláljuk, s ha p. lassan olvasó kis gyerekekkel olvastatunk olyan sorokat, melyeknek végén *visz-sza*, *jut-tat* féle szavak vannak ketté választva, csakugyan kétszer fog artikulálni, de könnyű lesz megfigyelnünk, hogy ez a kiejtés eltér a mi rendes kiejtésünktől. — Nevezzük tehát az ilyen hangokat hosszú mássalhangzóknak, annyival is inkább, mert a 'kettős mássalhangzó' elnevezésre máshol van szükségünk, t. i. a *c*, *ds*, *ph*, *th*-félélknél; ezek éppen úgy kettős mássalhangzók, mint p. *au*, *eö*, *oi* kettős magánhangzók.

A hosszú mássalhangzók keletkezését legtöbb esetben földeríthetjük a szófejtés segítségével.

Első és legegyszerűbb eset az, mikor valóban összekerül két egyenlő mássalhangzó, p. *darab-ban*, *út-tól*, *ad-d* (röv. ebből: *adjad*), *dug-gat*, *öv-vel*, *fuj-ja*, *bokor-ra*, *fon-ni*. Ilyenkor megkíméljük magunkat a kétszeri artikulálás fáradságától, s p. a *darabban* nem zárjuk és nyitjuk ajkunkat kétszer, mint a sillabizáló gyerek, hanem csak egyszer, de a zárás és nyitás közt hosszabb szünetet tartunk lélekzetünkkel; az *övvel* szóban szintén csak egyszer szorítjuk felső fogunkat alsó ajakunkhoz, de húzamosb ideig lehelünk az így képezett résen át. (Ide tartoznak az ilyenek is *kalap-ban*—*kalabban*, *ak-gat*—*aggat*, *rőf-vel*—*rőffel*; csak hogy itt egyúttal alkalmazkodik keménység tekintetében egyik hang a másikhoz.) — Ugyanazt megteesszük néha a magánhangzók artikulácziójánál is, hogy t. i. két egyenlő rövid magánhangzó helyett egy hosszút ejtünk, azaz csak egyszer artikuláljuk, de annyi

ideig, a mennyi a kettőhöz kellene, p. *mi-ig* h. mindig azt mondjuk *míg*, s mondunk és hallunk ilyeneket is, *kírja* e h. *kiirja*, *tanúl* e h. *tanuul*.

Második eset az, mikor két egyenetlen erejű hang találkozik s az erősebbik a gyöngébbiket egészen elnyomja; p. *jövnék*: *jönnek*, *haszonval*: *haszonnal*, *iszjuk*: *isszuk*, *csüng*: *csügg*, *idnep*: *ünnep* stb. (Az eseteket rendszeresen összeállítva l. NyKözl. XIV. k.) Rendesen hasonulásnak nevezik e jelenséget, mert csakugyan ha e szavakat így leírjuk, úgy látszik, mintha egyik hang a másikhoz hasonlóvá lett volna. Helyesen pótló nyújtásnak kell neveznünk, mert a megmaradó hang kiejtését meghosszítjuk az elveszettnek pótlására, s ezzel mintegy meggátoljuk, hogy a szó azért ne veszítsen semmit nyomatékából. E pótló mássalhangzónyújtás egészen hasonló a pótló magánhangzónyújtáshoz, s néha egyik is másik is lehetséges; p. a *jövnék* szóban a *v* vesztét nem csak az *n* nyújtásával pótolhatjuk (*jönnek*), hanem az *ö*-ével is: *jőnek*; *öltözés* helyett nem csak *őtözés*-t mondanak, hanem *öttözés*-t is. — Érdekes, hogy a mássalhangzónyújtás néha az elül álló magánhangzó hosszúságát pótolja, p. *úca* helyett azt mondjuk ma: *ucca*. Talán így lépett Dunán túl *fúlad* helyébe *fullad*, *tanítás* helyébe *tanittás* stb. (csak a befejezés alakját mondják így: *tanitottam*, *álitottam*, mintegy kerülni akarva a két egyenlő hosszú mássalhangzót; ép így találunk a megőrzött *közzül* és *közzé* mellett mindenütt *között*-et rövid *z*-vel); talán, mondom, mert itt az is történhetett, hogy mindakét alak külön-külön a régiebb *fujlad*-ból és *tanijtás*-ból lett.

Harmadik eset és legkülönösebb az, mikor a két magánhangzó közt egyedül álló mássalhangzó a szomszéd hangok ráhatása nélkül nyúlik meg. Ez leginkább *l* hanggal történik: *föllű*, *allú*, *bellű* (*föllül* stb., Dunán túl közönségesek); *killü* Ny. III, 430., *küllő*, 181., *kivűl*, **kilűl*; *fellől* B. cod. 217.; *killemb* *killemb* Kaz. c. 109.; (föllebb, bellebb másképp magyarázhatók, l. VI. 487.) *tellek* II. 422.; *kellís* II. 560., *kellés* Dun. t.; *csollánt* csalán I. 422.; *hollándék* (Marczali, Somogy); *tollu* Kreszn., *tallu* Eszt. (az eredetibb *toluv*-ból részint *tolo*, *toll* lett, részint *tolú*, *tolu*, s ebből *tollu*); *fullánk* Érs. c. 678., Dun. t.; *mullat*

III. 139.; idegen szavakban: *pallánk* (Sopr.) VI. 373.; *palléroz* poliren; *palléroz* pariren kat. VI. 234.; *fíller* führer VI. 519.; *pellengér*; hosszú magánhangzó után: *száll*, l. Bud. szót.; *szóllás*; *vetőllő*, vetelő Kriza 432.; *ótőllő*, *tölletől*, *terollad*, Münch. c. *űtölle*, *közöllök* Döbr. c., most is az alföldön: *tülle*, *rúlla*, sőt *nállam*, *véllem*; második szótagban ritkán: *himpeller*, *indseller*, *gavallér*, *pantallér* bandoulière; *általla* B. c. 210.; *ó-kőrőllő* M. c. (e kettő tán a *tülle*, *vélle*-félék hasonlósága miatt); *violla* IV. 71. Egyéb mássalhangzóknál csak elvértve fordul elő: *mezzen* IV. 174.; *azzig* RMNy. II. *addig*, *meddig*? (van *addzig*, *meddzig* sőt *azdig* is, v. ö. VI. 56.); *zubbony*, *szappan*, *kappan* (a szlávban *zubun*, *sopun*, *kopun*). Más nyelvekben is találunk ilyen nyúlásokat; p. a latinban *querella*, *medella*, *culleus*, *mille*, *Sabinna*, *Juppiter*, *quattuor*, *littera* Corssen I. 175.; az olaszban *pellegrino*, főleg a nápolyi nyelvben: *le llacrime*, *ammare*, *a Nnapoli*, *comedia*. Nyelvünkben az *l*-hangok, más nyelvekben is a liquidák nyúlnak meg legkönnyebben, mert már természetüknél fogva tartósabb hangok, nem pillanatnyiak, mint a zárhangok: p, t sat. (a fúvók is tartósak, azért van a lappban sokszor *vv* a visszaható *v* képző helyén). A görög nyelv életében volt egy korszak, melyben a *λμνρ* hangokat olyan nyújtva ejtették, hogy Homeros verseiben sok esetben hosszúvá teszik a szótagot *); de ez csak az arsisban történt, tehát a hangsúlynak közreműködésével, mint a magyarban is, hogy mindig a hangsúlyos első szótagban történik e mássalhangzónyújtás, és csak az *l*-re nézve néhány második szótagban.

A *rövidülés* már mindenféle mássalhangzónál előfordul, első és második szótagban egyaránt, s általában elég gyakori jelenség. *Kesserő*, *kesselő* h. ma *keserű*-t, *keselyű*-t mondunk, *esseni* *essék* h. *esni* *esék*, de az *esső*-ben még nyújtjuk az *s*-et; *kissebb* mellett van *kisasszony*, *kisember*; az általánosabb kiejtés *magossan*, *dérékassan*, *sebessen*, de némely vidék, p. Debreczen s részben a székelység rövidíti: *magosan*, *derekasan* (l. Ny. I. 149.,

*) „Was ich annehme, ist eine volle articulation der liquiden, dass diese dem werte von consonantengruppen nahezu gleich kamen, und wie diese position bilden konnten“. Hartel, Homerische Studien (Sitzungsberichte der Wiener Akademie LVIII.) 407.

151., 199.); és-még h. van Göcsejben *ésség* és aztán *éség*. *Aszály* mellett Háromszékben még van *asszás*, *asszott*, II. 521. *Közzé*, *közzől* h. ma *közé*, *közül* az elterjedtebb kiejtés. *Arval* h. székelyeknél *aval*-t is mondanak; *tévén*, *aluván* is egykor **tév-vén*, **aluv-ván* volt. A régi *árrad*, *szárrad*, *Barrabás* ma *árad*, *szárad*, *Barabás* és *Borbás*; a göcsejiek *tarró* *sarró* mellett *taruó*-t *saruó*-t is mondanak. *Halladás*-ról ma csak néhol beszélnek (p. Nagyváradon), különben mindenhol a *haladás*-t hangoztatják; *szalad* is **szallad* volt valaha (Bud.); így rövidült az *ll* ezekben: *beszéli*, *segéli*, *remélem*, *ajálom*, mit *vásál* asszony néni, *gelice*, *gílice*, *széled* (ered. *beszédlek*, *segédli*, *reménylem*, *ajánlom*, *vásárl*, *gerlice*, *szélhed*. *Süllyed* olyan h. sok helyt azt mondják *sülyed* *olan* stb. (Ny. VI. 516., 523.), és *ojan* *ijen* *mijen*, tehát rövid *l*-el s rövid *j*-vel. Azelőtt azt mondták s néhol most is mondják: *azonn* *is*, *nagyonn* *is*, *ebbenn* *is*, most rövid *n*-nel mondjuk; *uzsonna* *szalonna* h. Dunán túl *uzsonát* *szalonát* is esznek. *Mennyország* h. *menyországot* remélünk *mennyei* atyánktól; *könnyü* h. *könyü* mn. van II. 523. *Immár* h. *imá* II. 563. A *kutatás*-t úgy látszik *kuttatás*-nak is mondják még. Az *ép* és *kép* szavak ma csak az *éppen* és *-képpen* (*másképpen*) alakokban tartották meg hosszú *p*-jüket, mely valamikor szabályos volt: *eppewlet*, *eppewltethween* Érdy c. 165., *keppwtalaas* 173., most már azt is mondjuk *ép* *olyan*, *máskép* *is* e h. *épp* *olyan*, *másképp* *is*). *Törökbuza*: *töröbbuza* Ny. VI. 322., *terebuza* VI. 525. *Dwgggaak* Érd. c. 172., ma *dugák*, eredetileg *ng*-vel. A régi *akki* *annap* stb. helyett a ma uralkodó kiejtés: *a* *ki*, *a* *nap*. *Éggy* *embér*, *ékkis* *kényér* stb. helyett közönséges: *égy* *embér*, *é* *kis* *kényér*. A *vígad*, *lyukad*, *botoz*, *szemez*-féle denominatív igéknek így kellett egykor hangzani; *víggad*, *lyukkad*, *bottoz*, *szemmez*, mint van *higgad*, *lappad* (képzőjük *-had*, *-hoz* stb., v. ö. *porhad*, *vénhédik*). A palóczoknál dívik *hozzuk* h. *hozzuk*, *észük*, *ütyük*, *siratyuk*, *tarthatyuk* (VI. 462., 518.), de u. o. *verük* *temük* is e h. *verjük* *temjük*. Mássalhangzó után álló mássalhangzót nem igen szokás nyújtani, hogy a positio ne legyen nagyon erős (a finnben p. gyakran történik): *mondd*, *hordd* *el*, *karddal* h. inkább azt mondják: *mond*, *hord* *el*, *kardal*; v. ö. még *érettem*: *értem*, *közötte*: *közte*,

helyett: helyt; irott: irt, vert, folyt; mondtam: montam; erősebb, öregebbik: erősb, öregbik; kevesebbé: kevésbé; tuggya: horgya; akarattya; partya, gondollya: ajánlya; sieccség: menccség, vaccság: zölcség, fucc-é: boncol (futsz: bontszol). Mássalhangzó előtt pedig soha sem nyújtjuk a mássalhangzót; p. kössed: kösd, öntözzed: öntözd, ereszszed: eresz el; mennydörög, szenytelen, benreked, föntart; közeleb jön, jobbra, csöpje. Ha tehát véletlen két hosszú mássalhangzó kerül össze, akkor mindakettőt rövidítjük: állottak, hullottak, szóllottak, varrott helyett, ha az igető véghangzója kiesik, azt mondjuk: áltak, hultak, szóltak, vart.

SIMONYI ZSIGMOND.

-LAG -LEG, -LAN -LEN.

(Felolvasatott a budapesti phil. társaságnak 1878. okt. 9. tartott ülésében.)

A *-lag -leg* igehatározó képző, melyet a NSzótár helyes észrevétele szerint „a székely népnyelv sokkal gyakrabban használ, mint a két magyar haza más vidékei“, eredetileg helyi értelmű, a mint azt a *haslag = hason, hátlag = háton, agylag = agyon, oldallag = oldalt* féle példákkal bizonyítom. Már ennyiből is látható, mennyire téved a NSzótár, mikor Előb. 139. lap. szól: „A hasonlóság alapfogalma rejlik benne, minélfogva hasonló a székelyeknél divatos *lak*-hoz, mely máskép *alak* (forma, kép). Hasonlólag = hasonló alak = hasonló kép“. A *-lag -leg* nemcsak helyről, hanem időről is mondható. Például: *virradólag: virradtakor, estelleg: estenden, este felé.*

Közönségesen állapot- és módhatározókat képez.

Leggyakoribb az *-ó -ő* végű igenévből alkotott határozó. De e közt sok olyan példa van, mely megérdemli, hogy különösen megemlítsük. Hadd lássuk ezeket: *biztatólag* nézett rá. Népk. gyűjt. I. 380. *boszantólag* mondják. Vadr. 371. *csaponólag*. V. ö. csaponyón MNy. VI. 319. csapinósan. Csaponólag vágja a fát (erdélyi embertől hallottam). A kujukjával csaponyólag vágott. Nyr. VII. 324. *csókolólag*. Soha sem láttam én ilyen szép

halottat! Szeme mosolygólag, szája csókolólag, lába felugrólag. NGy. I. 173. epedőleg. Pet. II. 120. festőleg: Vele találkozását festőleg magyarázta. Thewr. Józ. Drága Vilma. 15. futólag. Révai Bán.-nál 103. megfontolólag beszélgettek együtt. Hóra pór. 56. hajítólag. MNy. VI. 347. hasonlítólag MNy. 334. hasonlólag. Az előbbiekhöz hasonlólag bánának szekeresünkkel. Hóra p. 63. v.ö. 58. NGy. I. 365. 371. sat. hasonlag? Az írók nagyon használják, de kérdés, hogy mondja-e a nép? Vr. 371. „Hasonlag, mikor a faluba táncz van.“ Kríza saját szavai. ijesztőleg. MNy. VI. 346. kigyódzólag: csavargósan. MNy. VI. 344. következőleg ennek amazétól külön Birója vagyon. Hp. 51. közletőleg: közbefogólag. Vr. 506. MNy. VI. 336. lengedőleg vagy lengedezve foly a víz. Bar. Kisd. szót. 101. mosolygólag l. csókolólag. méltánylólag lelkesedve néz-e. Pet. I. 319. múlólag: hamarjában, futófélben, által-futva, mellesleg, oldallast. Bar. KSz. 55. oldhatólag kötni. MNy. VI. 355. omlólag van: terhes. Thewr. Józ. gyűjt. Vr. 511. a teheny is omlólag van. Vr. 471. riagatólag azt kérdé. Hóra p. 31. rovólag vagdalni. MNy. VI. 347. szánakozólag: reánk nézve szánakozólag szóla. Hp. 52. szánólag az asszony megszólala így. Arany BH. 170. felugrólag l. csókolólag. unszólag rávenni valakit. MNy. VI. 334. vágólag: mintha többet e tárgyba vágólag nem mondhatnánk. MNy. V. 156. vesztegetőleg. MNy. VI. 338. vigasztalólag. Pet. II. 49. virradólag: Azt mongya az ősz embör a harmadik nap viradólag. Vr. 454. Nov. 5-dikére, péntekre virradólag a molnárné a kamarájába csukott be. Hp. 21. Újabb időben a Vasárnapi Ujság s az Ellenör is használja. A Nyelvör (II. 80.) azt mondja, hogy „virradólag fölösleges e h. virradóra“ || — közbefogólag l. közletőleg. szemmelláthatólag megbizonyítom. Vr. 448 kézenkaphatólag tartani vkit: kézügyön, keze ügyibe. Vr. 505. felsevevőleg: nem bánva. MNy. 327. hosszutűrőleg. MNy. VI. 217. könnyüfőrőleg: nem szorosan. MNy. VI. 336. félisme-rőleg: féligismerőleg. MNy. VI. 326. magakelle-tőleg. Kellősködik: magakelletőleg bánik, viseli magát. Vr. 504. kardlapittólag: karddal lapítólag. MNy. VI. 217.

A Nyr. II. 267. ezt olvassuk : A *leg* képző részesülőkhez vagy melléknevekhez járul, de főnevekhez nem : futólag, kérdőleg, külsőleg. Csákány Laczi, Nyelvészeti galanteriák (Pozsony. 1875.) 36. lap, ugyan azt állítja, hogy „a *leg* képző nem járulhat főnévhez, hanem melléknévhez vagy részesülőkhez“. Babics Kálmán (Nyr. IV. 410.) ezt jegyzi meg rá: „A *leg* főnevekhez nem járulhat, például : aránylag, viszonylag, képleg sat. Vagy ezek mind kiírtandók az észleg-gel és észleges-sel együtt? Régi szó a *haslag*, újabb az előleg, utólag, párlag (?), asztallag (?) sat. főnévből vagy névutóból, némileg névmásból. Nincs tehát mit csodálkoznunk, hogy az észleges ellen annyira kardoskodik, midőn emez (észleges) következményekről nincs tudomása“. Itt csak egyetlen egy szó van, mely czáfoló erejű, t. i. *haslag*. Hogy *-lag -leg* főnevekhez járul, azt több példával bizonyíthatni. Íme a következők : *agylag* : *agyon* : *agylag* varrni = „agyon varrni“, németül *endeln*, „azaz két szély vásznat összevarrni“. Vr. 491. *estelleg* v. *esteleg* = **estvel-leg* v. *este-leg* : *estenden*, *este* felé Nyr. II. 39. *formálag* : jó *formálag* szuszogni sem mertünk Hp. 34. egybe elnyelhetném *formálag* áhítózó tekintet. Bar. *sehnsuchtsvoller blick*. Nyr. VII. 438. V. ö. jóformán. *haslag* : *hason* : *haslag* dőlt : *hasal*. Vr. 501. *haslag* csúszni, fekünni. MNy. VI. 330. *hátlag* : *hanyatt*. MNy. VI. 330. *hőslég* : *hősül*. Pet. I. 303. 373. *keresztleg* : Hosszára tedd a karókat az ösvényen, ne *keresztleg*. Nyr. II. 183. *képlág* : hamis szívvel. Nyr. II. 521. III. 15. *kézleg* : kétkézleg fogható rúd : „kétkézrúd“. MNy. VI. 334. *szélleg* : kétszélleg : a vásznat kétszélleg összefogni, azaz két szélét egybeillesztve. Nyr. II. 235. *oldallag*, *ódallag*, *ódaltag*, *ódaltok* : *oldalt*, *oldalul*, *oldalról*. Vr. 511. MNy. VI. 343. V. ö. *oldalaslag*, *oldaloslág*, *ódaloslág*.

Imre Sándor (A magy. nyelvújítás. 102.) így szól a képzőről : „A *lag leg* képzővel van a régi *haslag*. Inkább tréfás (?) és ritka szó. Újabban *mérleg*, *előleg*, *fölösleg*, *párlag*, *négyleg*, s már Pethénél : *asztallag* (legújabbban mellőzött mathem. műszók) és *lepleg* (ruha neme). Úgy vélem, ezeket nem amaz első egyetlen egy név (!) (mert „ütlek“-et Ballagi méltán tartja „ütlek“-ből újonnan (!) csinálnak) inkább az igehatározók képére alkották [*haslag*

nem határozó? vagy arra a haslag-ra gondol Imre S., mely Ballagi szótára szerint főnév és hastakaró ruhadarabot jelent? az meg semmi esetre sem régi szó]: *mellesleg* (mellékesen), *oldalaslag*, *másodlagos*, *harmadlagos* és *elsődleges* (nem rég mondtuk: oldalast [l. alább]), *képesleg* (képesen, előleg, utólag, írásilag, írásbelileg, hátiratilag, feliratilag, szóbelileg. A neveket merész alkotásuaknak [oldalaslag-ot is?], mindkét rendbelit pedig rossz hangzátáért kevesítendőnek valljuk. Annyival inkább ezek: *előlegesen*, *utólagosan* stb. Mostanában mondják is: *illetőleg* helyett illetve, *következőleg* h. következő[!]“. Imre Sándornak megfelel Barna Ferdinánd, „Egy szavazat a nyelvújítás ügyében“ 56. A mit Imre S. mai irodalmi nyelvünk egyik éktelenségének tart, azt ő teljességgel nem tudja annak tartani. A *leg* képzőt megtalálja a régiségben, a finnben és lappban is, sőt az „-os -ös“ melléknévképzővel alkotott *lag+os* melléknévek tisztán finn-lappság. A nyelvújítás az ősrégi alakokat ismét felfedezte. „E régies alakoknak egy tetteleg érzett és más valamivel alig pótolható szükséglet fedezésére való felélesztése határozottan szerencsés ötletnek mondható“. Csak is a *leg* igehatározóra nézve van annyi megjegyezni valója, hogy használata nem az, a mi az „*on ön n*“ igehatározóké. A *leg* mindig egy rövidke mondatot pótol: elgondolhatólag annyi mint ez: a mint el lehet gondolni. Czél szerű volna tehát nagyobb szabatosság elérése végett csupán igenévhez (jelen részesülő) függesztve használni, s minden egyéb használatát, a hol most különbség nélkül dívik, megszüntetni, s illetően (!) más melléknévekből igehatározókat csakis az *on ön n*, *ül ül* módhatározó képzőkkel alkotni; meghagyanónak látnám továbbá — mondja B. — még a mostani használatból az ilyeneket, mint barátilag, miután már ez van elfogadva (t. i. barátúl helyett); hanem itt aztán következtességre volna szükség, hogy t. i. e használat irodalmi megállapodásnak tekintetnék, és minden előforduló esetben az egyszer megejtett megállapodáshoz mindenki alkalmazkodnék.

Úgy áll-e a dolog, mint Barna előadja, s helyes-e az ő okoskodása, azt olvasónk könnyen megítélheti, ha majd adataink egész gyűjteményét ismeri.

Hogy a *-lag -leg* nemcsak *-ó -ő* végzetű igenévhez, hanem főnévhez is járúl, szemmeláthatólag bebizonyítottuk. Hogy pedig a melléknevektől épen nem idegenkedik — hisz az *-ó -ő* végű igenév is melléknévtermészetű — azt a következő példák mutatják: *ujolag* v. *ujlag*: *ujból*. MNy. VI. 353. *ujjolag* és *ujulag*. Moln. Szót. Megsirű't *ujjolag*. Vr. 441. *ujlag* más sövénybe ütköztünk Hp. 42. *újlag*. Pet. I. 350. 358. II. 60. 61. 80. 281. stb. ÖK. I. 81. *egészleg*. MNy. VI. 225. *felemáslag*: *fele egy-*, *fele másfélét*. MNy. VI. 325. *urilag*: fölvezette őt a rezsedencia palotáiba, s ott *urilag* elfogadta. NGy. I. 367. *továbbilag*. Nyr. IV. 121. *valódilag*. Pet. I. 299. *elegendőleg*: *elég-képpen*. Bar. KSz. *annyilag*: *ollyképen*. MNy. VI. 316. A göcseji szójárásban az *l*-nek *r*-ré változtával: *annyirag* Nyr. VI. 228. *karomnyilag*, *karomnélag* foly a csorgó vize. MNy. VI. 343. Nyr. II. 522. *belesleg*: *belsőleg*, *belsőképen*. Ball. TSz. *belesleg-belé* Fal. UE. II. 57. *csomóslag*. MNy. VI. 225. *csősleg* (törökbuza csövet számítva). MNy. VI. 225. *egyesleg*, *kettesleg*, *négyesleg*: *kettőt*, *négyet egybevéve*. *többesleg*: „a mi nincs egyesleg.” MNy. VI. 225. 353. Vr. 521. Nyr. II. 522. v. ő. *pároslag*. *elegyesleg*: *mixtim*. Moln. Corp. gramm. 249. *elvegyesleg*. Szót. *felesleg*: *félenként*. MNy. VI. 225. *fêlêslag*: *fölösleg*. MNy. VI. 225. A mi felesleg sok, kifoly a teli emlékezetből. Czucz. Ars. poet. 337. *fösleg* v. *fösül* v. *fönként*: *fejenként venni a káposztát*. MNy. VI. 327. 325. *kettesleg* l. *egyesleg*. *késleg*. Vr. 505. ezt olvassuk róla: *késleg*: p. o. hajtani a marhát annyit teszen, mint tereh nélkül szabadon v. kötéllel összekötve, vagy járomban, de teher nélkül hajtani. (késenn: szabadon, nyüg nélkül. Ormánsági szó. L. Tájsz.) *körösleg* MNy. VI. 350. 225. Ar. ÖK. I. 11. Tudtommal *körösleg* vagyon áldott béke, nincsen is a húnnak sehol ellensége. Ar. BH. 46. *közösleg*: *kewzewsleg*: *interdum*. Nyr. I. 369. *közösleg*: *inter* Moln. CG. 240. *közösleg*: *mixtim promiscue* Moln. Szót. *kössetök* igön szépségös coronát az istenszülő szíz Máriának a vékonságos selyemmel, a nagy ajétatossággal *közösleg*. NSzomb. cod. 57. *mégésleg*. „Úgy rémlik előttem — mondja Lőrincz Károly MNy. VI. 225. — mintha a *mégésleg* (hát *mégétt* v. *mégüle*) szóalak is hasz-

nálatnák — t. i. Háromszékben — ilyen szólásban például: a munkásokat csak úgy mégésleg segíté, a verekedésbe csak úgy mégésleg vett részt. Mellesleg is (mellékesen) divatozik.“ — „Megjegyzem hogy a *-slag -sleg* úgy hangzik: *zslag zsleg*.“ megesleg, ih. a. m. ismét megint. Ball. TSz. mellesleg. MNy. VI. 225. Bar. KSzót. merősleg: egészen MNy. VI. 341. négyesleg l. egyesleg. oldalaslag, oldaloslag, ódaloslag v. ódalt v. ódalról. MNy. VI. 225. Ej! ej! be síkos a tollam az oldalaslagra. Révai Bánóczinál 112. Collaterales Personae. Oldalul való atyafiaknak személyei: De sororibus: Oldalasalag. Thewr. Józs. Verböczy Istv. diák műszavai. 5. Oldalasalag (melléc ágból) valóc az atyád bátyja, és atyád nénnye = collaterales sunt patruus et amita Comen. 603. 3. Mátyás Fl. Tört. szót. 95. oldaloslag: collateraliter, juxta latus, versus latera. Moln. Szót. pároslag: párjával, párosan. MNy. VI. 225. v. ö. egyesleg, kettesleg stb. pászmás lag: pászma számra, pászmánként, „serébenként“ — szed czérnát. MNy. VI. 347. teljesleg, tejesleg: teljességgel. Vr. 519. MNy. VI. 225. 351. Nyr. VII. 266. teljesleg általláthassátok az egész dolog mivoltát, Vitán S. Csatak Hóra követőjével. 14. tetésleg: tetézve. MNy. VI. 225. többesleg l. egyesleg. tösleg, tövesleg: tövestül, tövével. Vr. 521. MNy. VI. 352. „tövenként is értődik s tövestül is“ MNy. VI. 225. ujoslag: ujolag. váltóslag: váltva, váltakozva. Kik egymás ellen váltóslak forognának. Érdy c. 225. = Kat. próz. leg. 269. vegyesleg: vegyesen. MNy. VI. 225. végesleg: finaliter. Nyr. I. 369. Annyi is mint végszámra. MNy. VI. 225. Vr. 522. vékáslag: vékaszámra, vékával; vékáslag mérték a régi ezüst huszast. Nyr. V. 175. MNy. VI. 225. V. ö. pászmás lag, végesleg. visszaslag MNy. VI. 225. Nyr. IV. 168. || magakezüleg: önnön erején működőleg, sajátmódulag, mint a ki maga gazdája. Nyr. III. 500. rétüleg: kétrétüleg kezibe csombojította. Vr. 399. nagyrétüleg: nagyrét v. nagyrétbe fogni. MNy. VI. 342. szerüleg: jószerüleg: jószerint, jórendin, jómódjával; alkalmasint. Vr. 503. MNy. VI. 333. Nyr. VII. 266. V. ö. könnyü szörleg Nyr. V. 175. ösztönszerüleg Pet. I. 266. módulag: azonmódulag: éppen azonmódulag, a hogy az a fejr szakállu ősz öreg embör megtanította

vót ötöt. Vr. 485. jó módulag építeni, jó módulag (= jóformán, úgyszólván) nem is alkudtunk, s megvolt a vásár. szegénymódulag élni. MNy. VI. 341. sajátmódulag l. magakezüleg. egyaránsulag lépnek (azaz egyformán) Vr. 491. félszántulag: „csapanósan, rézsút; mondják így is: kétszántulag“ Vr. 498. könnyedleg: könnyedén. Kaz. Szép Lit. VIII. 132. kolosszilag. Ar. ÖK. I. 81.

Végre még a következőket is kell a *-lag -leg* rovatába iktatnunk: átalag: átlag, keresztül. Vr. 491. MNy. VI. 316. azonlag v. azontag: „azont úgy“ MNy. VI. 233. (A sopronmegyei ezentig nem annyi-e mint ezenteg? Nyr. II. 518.) megéntleg v. ö. megénteg, megéntlen, megintlen, meginlen, megéntelen, megintelen, möginteleng. Vr. 508. Nyr. II. 64. III. 70. MNy. VI. 237. összeveleg: összevéve; akár külön akár összeveleg szólottál. Nyr. II. 220. belesleg-belé Fal. UE. II. 57.

Bajosan csalódom, ha a féleges, megfélegesíteni, elfélegedni alapszavát *félleg*-nek magyarázom. „féleges. Szolgálhatnak-e ezek mintakül féleges szókkal való összeforrasztásokra?“ Lőrincz Károly. Nyr. II. 311. megfélegesíteni: megcsonkítani, hiányosítani MNy. VI. 340. elfélegelni: felibe mondani. MNy. VI. 323. csak elfélegeli a beszédet. Vr. 496. A *félleg*-ből lett félleg-es, mint oldallag-ból oldallag-os. Ezennel azt is észreveszszük, hogy a nyelvújítás idejében kelt *részleges* stb-féle mellékevek a népnyelv-nyújtotta analogián alapszanak. (V. ö. ideiglenez: ideiglen intéz. Nyr. III. 498. Alégos a gyomrom mit a Nyr. II. 472. olvasni, idevaló-e?)

Áttérünk most a *-lan -len* képzőre.

Eddig azt mondták róla, hogy rendesen *ig* után járul s hogy *ig* rag nélkül is előfordul, de csak ritkán. A NSzótár azt mondja, hogy a régiségben találjuk *ig* nélkül s idézi a Szalay Á. 400 magy. lev.-ből a *viradólan*-t. Komáromy L. Budap. Szeml. 1878. 398. lap. hasonlólag szól „Igaz, hogy a *lan len* leginkább csak *ig* után járul, mint holtomiglan; de előfordul e rag nélkül is: megintlen (Kriza, Vadrózsák, szótár), hétfőre virradólan [a NSz. példája]; egészen. Apáti F. feddő éneke 38. sorában: Azkort a papoknak vala tisztességek, mikoron egészen áll vala szerzetek.“ Persze hogy előfordul, s a mint látni

fogjuk, még sok egyéb esetben, melyben az *ig*-nek semmi helye; mert *ig* és *lan len* két különböző valami, és semmi szín alatt sem magyarázható úgy, a mint az eddig történt. A NSzótár ugyanis így szól a *lan- len*-ről: „Valószínűleg öszvetett képző *el* (= tól) és szintén határozókat képező *en* (vastaghangon *al, an*) elemekből s értelme: bizonyos idő-, vagy tér-, vagy számbeli határon túl, túlvan. Járul némely másnemű igehatározókhoz és kötszókhoz is, pl. isméglen, pediglen, megintelen. Jelenti mint túlbő határozói elemekből álló, az illető határnak teljes bezárását a nevezetnek is befoglalásával, pl. ezen utczasor az utolsó, háziglan' elégett, a. m. az utolsó ház belefoglaltával; ellenben az utolsó házig elégett, annyi mint az utolsó kivételével a többi mind. A régiségben találjuk *ig* nélkül is, mint egyszerű igehatározót, pl. hétfőre virradólan 1553. levél. (Szalay Á. 400 magy. l.)“ A NSzótárnak eme cikke jeles példa arra, hogy szerzői a hamis etymologia vagy magyarázat kedviért a szó értelmét is meghamisítják. Az *ig* és *iglan* közt felállított értelmi különbséget a nyelv nem ismeri. Mi különbség is lehetne addig és addiglan, én hozzámig és én hozzámiglan, holtomig és holtomiglan, ideig és ideiglen között? Mert nincs valamire való különbség, ép azért már Molnár ezt a *lan len*-t particula paragogica-nak, Pereszlényi paragogica syllaba-nak nevezte.

A *-lan -len* használatát feltünteti a következő egybeállítás.

a) *ig* után: addiglan, meddiglen: addiglan usque ad illud, eddiglen usque ad hoc, pro aziglan, eziglen: reperias et adziglan et edziglen Moln. Gr. Az felesig köteles az házasságnak törünyire accziglan meccziglen az ü firie il. I. Kor. 7. 39. Sylv. Mendaddeglan. Bécsi cod. Ruth 2. 23. Addiglan, meddiglen. Fortuna VI. 26. Mátyás Flór. Tört. szót. 87. akkoriglan: a mit a szerencse akkoriglan nyujtott. Fal. UE. I. 38. aliglan: Aliglan tudjuk megbecsülni (ügyszólván) azokat a faragott képeket. Fal. UE. II. 174. aratásiglan: Hagyatoc monnot nōni az aratasiglan. Münch. cod. Mát. 13, 30. eddiglen l. addiglan. e kediglen: eddiglen. Mélotai. Nyr. VI. 359. (kéd = kor, ekkédiglen = ez-kor-ig-lan Nyr. III. 8.) efelyglen: usque ad noctem. Nyr. I. 369. c sztendeiglen: tiz eztendeiglen

Bécsi cod. 1. fogytiglan, fottiglan: finaliter Moln. Szót. holtiglan, holtomiglan, holtodiglan, holtáiglan. Ball. Pb. 3411. holualiglan: ennec elmulasaiglan Bécsi cod. 5. énhozzámiglan: usque ad me. Félegyházi Gramm. ideiglen: sok ideyglen: per magnum tempus. Nyr. I. 368. alajtja hogy idéket megváltoztathasson és adattatnak ő kezébe ideiglen és idékiglen és fél üdőiglen, Bécsi cod. Szilády RMKT. I. 280. harmad ydeyglen: usque ad tertiam t. i. horam. u. o. 6. Nyr. I. 368. íziglen: Negyedik iziglen Corp. gramm. 508. ezer íziglen Hp. 71. Es ereztenec mēnd samariaba kōrnól Jērichoiglan Bécsi cod. 9. Asuerusnac napiban ki orzaglot indiatolfoguan Etiopiglan u. o. 29. indyatolfoguan Etiopiglan uralkodnak uala. u. o. 39. vendéggé hiuata mēnden nepet ki lélettetec Susisban a naǵtolfoguan mēnd a kűsdediglen. u. o. 29. hoǵ mēnden sidoc megőlettnenec eş eltörlettetnēnec germēktōlfoguan mēnd vēniglen u. o. 34. kedeglen. Nád. cod. kegyeglen: vero. Nyr. I. 369. kediglen Moln. Szót. peniglen Fal. UE. I. 12. pediglen: Aranka pediglen erőködik vala, pediglen Aranka poéta nem vala. (E verssel Aranka Györgyöt gúnyolták, ki a pediglent meg a valát mindúntalan használta.) Még két nevezetes, de eddig észre nem vett alakja van e szónak. Az egyik, mely tudtommal csak Petőfinél fordul elé, *pedétiglen*. Ő minden esetre a nép ajkáról vette. Úgy látszik, ez az alak hamis analogia szerint mindétig vagy ekkétig (= ekkédig) példájára készült: Viszi, mig viheti, végre pedétiglen fölakasztják, a mit adjon is az isten. Pet. Új. költ. I. 251. A másik *penigtelen*. Jászay Pál a Tatrosi cod. szót. 306. lap. Itt meg a *te* szótag anorganicus, miről még alább lesz szó. középiglen: bykfa kewzepiglen: ad medios fagos. Nyr. I. 369. meddiglen l. addiglan. míglen: meglen, myglen: donec, meglen, miglen: quamdiu, dum. Nyr. I. 369. míglen Nyr. II. 229. mindegyiglen. Pesti Mes. 100. (v. ö. mindegyig: ad unum, usque ad unum Moln. Szót.) mostaniglan. Ball. Szót. napiglan: keues napyglan: ad paucos dies. Nyr. I. 369. Ez mái napiglan: usque ad hodiernam diem. Corp. gramm. 524. óráiglan: három óráiglan. u. o. 508. pediglen, peniglen, penigtelen. l. kegyeglen. teteiglen: Teteiglen baronabol fel rottac egy nagy

töltest. Tinódi. Eger. I. (teteiglente idézi Imre S. A m. irod. és nyelv röv. tört. 1865. 59.) torkiglan. Pesti Mes. 42. végiglen. Pesti Mes. 8. Moln. Szót. végiglen való: finalis u. o.

Ezeket az *-iglan -iglen*-féléket a háromszékiek Lőrincz Károly szerint már nem használják. „Csak a pedig néha pediglen, és a megint olykor megintelen“ stb. MNy. VI. 237. V. ö. Délig feketével, délután pediglen patyolat fehérrel. Erdélyi Népd. III. 67.

b) a hol az *ig*-nek semmi helye: *érölen*: az róka hannya az cselet, midőn lesre vészik, és *érölen* viselik. Pázm. Kal. 151. Nyr. VII. 249. futólan. Csipk. Gr. 397. v. ö. futólag. vágólan. Nyr. IV. 167. virradólan: beytfew zeredara viradolan: in nocte ante diem cinerum. Fer. leg. 26. viradólan Debr. leg. k. hét főre viradólan. (Szalay. 400 magy. lev.) Nyr. I. 369. IV. 168. NSzót. *lan* alatt. V. ö. virradólag. — *egészlen*: integre Moln. Sz. Nyr. I. 369. II. 221. Dugonics Jel. tört. I. 196. sat. A nép nyelvében közönséges. Ez a szóalak eddigelé érthetetlen volt a nyelvészek előtt. Valahányszor az iskolában előfordul, vagy magyarázatlanul hagyják, vagy roszalják s egészen-re változtatják. *szinülen*: fölszinleg. G. Katona. Nyr. IV. 121. *ujolan* Debr. leg. k. Nyr. IV. 167. a kiket Christus által *wyolan* teremtet. Nyr. I. 36. *ujulan* vagy *uyjulan* Moln. Szót. *Uyulan* pört indítani. Werbőczy műszavai 26. — *inkábblan*: „inkább, magis: leginkab, inkablan, maxime“. Moln. Gr. — *méglen*: még. mikoron *méglen* gyermekded volnál. Ének Sz. László királyról. mikoron *méglen* iffjúdad volnál u. o. Szilády. RMKT. I. 202. és 203. *esmeglen*, *ismeglen*, *ismétlen*: esmeg, ismeg, ismét. Moln. Gramm. *míglen*, *pediglen* l. fönt. *megintlen*, *megéntlen* Vr. 508. *megintlen*, *meginlen* Nyr. II. 64. *megintelen*, *megéntelen* v. ö. *megéntleg* és *megénteg* MNy. VI. 237. *ynnetlen*: inde. Nyr. I. 369. *onnattlan*: inde. u. o. *tegedlen*: tegnap, heri. Moln. Gr. *tegetlen* Nádor cod. Moln. Szót. és Komjáthinál: *nuper*. Budenz, Magy. ug. szók. 196. — *köröslén*-*környül*. Moln. Sz. *sötétlen*-*sötét*. Bernát Gazsi. Freskóképek 14. *végeslen*-*végig* u. o. 14. *végestelen*-*végig*. NGy. II. 372. (V. ö. *véges*-*végig*: Ar. kis. költ. II. 422. *véges*-*végül*.)

Vr. 54. Pet. I. 361. végedes-végig. Vr. 418. Lásd a Figura etymologica-ról szóló cikkemet Nyr. II. 388.)

Ha most a *lag leg* és *lan len*-féle példákon még egyszer végig nézünk, mindjárt szemünkbe ötlük, hogy egy és ugyanazon szó egy és ugyanazon szerepben hol *lag-leg*-gel, hol *lan-len*-nel van képezve. Például: virradólan: virradólag, futólan: futólag; ujan: ujlag, színülen: színleg, egészlen: egészleg; megéntlen: megéntleg; köröslen [-környül]: körösleg, végeslen [-végig]: végesleg. E két utóbbi példa egybesorozását igazolja a következő viszony:

köröslen-környül:	körösleg	} = belesleg-belé: belesleg;
végeslen-végig:	végesleg	

szintűgy:

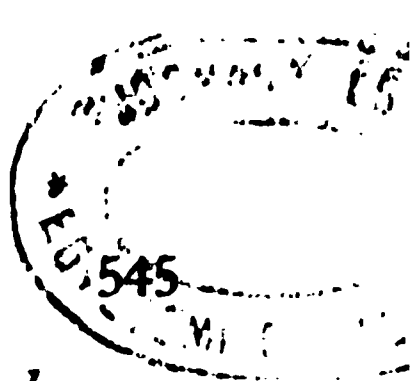
körös-körül:	köröslen-környül	} = beles-belül: belesleg-belé.
véges-végig:	végeslen-végig	

Kétségtelen tehát, hogy figura etymologicát mutató alakokban is a *-lan -len* a *lag-leg*-gel functióra nézve tökéletesen egy, sőt az egyik példa szerint (értem a *belesleg-belé-t*) egymással váltakozik is.

Hogy hangtani nehézség sincs, mely a *-lan -len* és *-lag -leg* etimologiai azonosságát kétségessé tehetné, azt következőleg bizonyítjuk. A kérdésben forgó képző eredetibb alakja, ha figyelembe vesszük, hogy virradólan, futólan, érőlen, vágólan, ujan, színülen mind a régiségé, nem *-lag -leg*, hanem *-lan -len*. A *-lan -len*-hez később egy *g* járult, mely a magyarban szeret *n* végű szavakhoz ragadni; pl. rozmaring, puszpáng, villáng, villam, Heltai, Cisio; taláng, csaláng. Ny. V. 63. immáng immán III. 515.; igenteleng stb." Simonyi Nyr. VI. 450—1. Az e parasiticus *g* hozzájárultával keletkezett *-lang leng* *n*-je később kiveszett, s így lett *-lang -leng*-ből *-lag -leg*.

Hogy ez a magyarázat nemcsak valószínű, mert természetes, hanem való, mutatja ez: megintelen, möginteleng Nyr. 277., megéntleg MNy. VI. 237.

A fejlődésnek ugyanezt a sorrendjét látjuk a következő példákban: éppen, éppeng, éppenges éppeg Vr. 559. 400. Tájsz. éppegös-éppeg. Nyr. V. 175. immán, immáng, immág Vr. 156., 428., 444., 445., 447., 449. 451., 559. osztán, osztáng, osztág, u. o. 551. Nyr. V. 175.

Mindezek után bátran állíthatjuk, hogy *-lan -len = -lag -leg*.

Ezen egyezmény kiderítése után még egy kérdés támad, mely ide vág, s azért itt kell megoldanunk. A *végeslen-végig* és *végestelen-végig* azonos értéke azt a gondolatot ébreszti bennünk, hogy *végestelen-ben* is csak a *-lan len* és nem a *-talan -telen* képzőt szabad keresnünk, a mely utóbbira már azért sem gondolhatunk, mert főnévhez igenis, de s-féle melléknévhez soha sem járul. Végtelen végig nyelvünk sajátosságai szerint lehetséges; de *végestelen-végig* t. i. fosztó értelmű *telen*-nel lehetetlen.

Ez az alak tehát másképp magyarázandó: vagy úgy, hogy *végeslen-be* hamis analogia v. kiejtés okoztából egy *anorganicus te* tódult, vagy pedig úgy, hogy *végestelen* *végest-len-ből* lett. Az első magyarázat mellett szól a *peniglen-ből* vált *penigtelen* (V. ö. Nyr. II. 278–9. közlött példákat.).

A *végestelen-végig* eszünkbe juttatja az *egyetlen-egy-féle* kitétel is. Én a Nyr. VII. 195. lapján azt is még a *-talan -telen* fosztóértelmű képző alá fogtam. Ezennel ide sorozom.

Az *egyetlen*-nek eddigi magyarázatára nézve ide iktatom Fogarasi-nak Nyelvt. Közlemény. III. 191. közlött íme szavait. „*Egyetlen* szavunkban mindnyájan éreztük és érezzük, hogy az *etlen* képző nem a tagadó *atlan* *etlen*, noha létezik ily nézet is — hanem valamely más képző lappang abban. De kérdés: micsoda más képző? Mi a szótárban azt írtuk, hogy *egyetlen* annyi mint: *egyiglen*, régiesen: *egyéglen*, s a *g t*-vé változván, (mint *esmeg* = *ismét* szóban is) lőn szintén az *é*-nek is rövidültével *egyetlen* stb. Ámde épen magára ezen szóra régi példánk nem vala. Azonban csak nem régiben egy igen kitűnő nyelvemlékünkben találom meg. T. i. az a rossz szokásom van, hogy az előszókat nem olvasom, hanem olvasni valómnak mindjárt tartalmát akarom tudni. S így történt, hogy noha Katalin verses legendáját már többször átforgattam volt, de Toldy társunk előszaván csak e napokban futék végig. S mit találok ott? Egy jegyzetet, melyben az áll, hogy ő az *egyetlen* szót, mely

értelmére nézve kétségtelenül az „egyiglen” helyett áll, kiigazította a 2849-ik versben: Igen nagy tüzet tegyetek, És őket mind elvigyétek, És mind egyetlen belevessétek, És nagyszörnyen égessétek. Világos. És Toldy társunknak minden bizonynyal helyes oka vala a kiigazításra s általában az írásmódnak a mai kiejtéshez illesztésére annyival inkább, mert ő e szép nyelvkincset a nagy közönségnek is élvezhetővé akarta tenni.

Szilády Áron (RMKT. I. 122.) szintén Toldival tart. Ő is egyiglen-re változtatja az egyetlen-t.

Komáromy Lajos (Budapesti Szemle 1878. 398.) a Régi magyar költők tára ismertetésében kikel e változtatás ellen és méltán. Itt — úgy mond — Szilády olvasása és a szövegbe is bevitt javítása ellenében a codexbeli egyetlen-t tartom visszaveendőnek, vévén az egyetlen-t együttlen. = együtt értelemben. Hogy a szó belsejében levő mai ü a régi nyelvben igen gyakran e-nek hangzott, erre minden lépten találunk példát. Emlékezzünk régiekről. Igaz, hogy a -lan -lén leginkább csak ig után járul, mint holtomiglan; de előfordul e rag nélkül is: megintlen (Vr.), hétfőre virradó-lan (Szal. Á.); egészen, Apáti F. feddő éneke: Azkort az papoknak vala tisztességek, mikoron egészen áll vala szerzetek. Ezek s különösen egészen mellett bátran megállhat egy együttlen alak is. A nyelvtörténeti szótár jó útbaigazító volna itt arra nézve, vajjon egyébütt előfordul-e e szó. Értelmezésem szerint így lenne a szöveg: „Ez városnak egy utcáján, — igen nagy tüzet tegyetek, És őket mind elvigyétek, És mint egyettlen (együttlen) belé vessétek.”

Kikerülte Komáromy figyelmét az, hogy Szarvas már a Nyr. I. évfolyamában a 369. lapon idézte a Ferencz legendából azt az idevágó kitételt: „egyettlenbe vagyonc (sumus simul).”

A mindegyetlen és egyetlenbe lehet, hogy egyett-ből vált, (v. ö. egyebet és egyebütt, helyett és helyütt.) Akkor ez a viszony áll: tegettlen: tegetlen = egyettlen: egyetlen.

De az egyetlen-egy, úgy látszik, más magyarázatot követel. Véges[-végig]: végeslen[-végig] = egyes[-egyedül]: egyetlen[-egy]. Ennek az egyetlen-nek etimologiai

értékét úgy hiszem a következő egyenletek derítik ki: színül = színleg; keresztül = keresztleg; hősül = hősleg; fősül = fősleg. Ennélfogva: egyedül = egyed-len. (V. ö. mind eggyül és mind eggyetlen.)

Nyomozásunk eredményét a következő pontokban foglaljuk össze:

- 1) Megcáfoltuk a *lan len* és *lag-leg* eddigi etimológiáját;
- 2) megmutattuk, hogy a kettő egy;
- 3) hogy helyi az eredeti értelme;
- 4) hogy a *lag-leg* nemcsak ó-ő-végű igenevekhez, hanem főnevekhez és melléknevekhez (számnevekhez, névmáshoz) járul.
- 5) hogy a nyelvújításnak tulajdonított alakokra a népnyelv szolgáltatta a példákat, más szóval, hogy e tekintetben valódi újítás nem történt;
- 6) hogy a *lag-leg*-féle határozókból -os -es-végű melléknevek keletkezhetnek, s e tekintetben sem új, a mit az irodalom gyakorol;
- 7) hogy a *lan-len*, a mivel eddig nem tudtunk mit csinálni, az érthető képzők közé tartozik;
- 8) hogy hányféle szóhoz járul: ó- ő-végű igenévhez, melléknévhez, határozókhöz. Most már értjük, hogy agylag: agyon = egészen: egészen; hogy belesleg-belé csak olyan mint köröslen-környül; hogy köröslen: körösleg = újolan: újlag, sat. Szóval együtt látjuk most mind azokat a tűneményeket, melyeket egyenként nem voltunk képesek magyarázni, sőt nagy részét eddigelé nem is ismertük, s látjuk egyúttal a magyarázat egész útját s talán azt is mondhatom, hogy jogosultságát.

P. THEWREWK EMIL.

Á MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

XII.

Ha valaki azt kérdezné tőlünk, mondjuk meg egész biztosan, minő czél elérését tűzte ki magának a szófej-

téssel tulajdonképen a NSzótár, megvalljuk, mi erre teljesen határozott választ alig tudnánk adni. Az elvtelenség ugyanis oly általános, a vele járó következtetések s elmondások oly nagy számra rúgnak, hogy a biztos következtetést majdnem lehetetlenné teszik.

A nagy munkának alig akadunk lapjára, a mely a szerkesztőknek ama törekvését ne vallaná, hogy a nálunk uralkodó köz nézetet megerősítsék abbeli hitében, hogy a magyar nyelvnek önállósága, páratlansága, eredetisége s tisztasága minden kétségen fölül áll. E szerint a magyar nyelvben előforduló szókat, még a kirivólag idegen származásúakat is magyar elemekből állónak kellett föltüntetni. S e törekvésnek, a mint az olvasónak volt alkalma tapasztalni, nagyobbára meg is felelt emberül a szerkesztőség. S mégis erősen csalódnék, a ki ebből azt következtetné, hogy szótárunk semmi idegen szót sem ismer nyelvünkben. Minden megszorítás nélkül elismeri például, hogy „a *pelengér* a ném. *pranger*-ből keletkezett”; hogy „a *pintér* eredetileg német szó: *binder*”; hogy „*pisztoly* az európai nyelvekben általán divatozó, idegen eredetű szó”; hogy „*barát* közvetlenül a szláv *brat* szóból kölcsönöztetett”; hogy „*basa* közvélemény szerint nálunk a török világban meghonosodott szó.” sat. S ha kutatjuk, ha okát keressük, miért tesznek néhányra nézve kivételt, miért zárják ki ezeket az eredeti magyar szók sorából? Talán azért, mert ezeket épen nem bírták nyelvünkből megfejteni? De hisz a ki fölismeri a *palaczk*-ban a *lap-aczk*-ot, a *prandában*-ban a *pih-rondá*-t, az *ezüst*-ben az *őszesded*-et, annak a *barát*-tal, meg a *basá*-val elbánni igazi tréfa dolog. Vagy talán azért, mert ezeken nagyon is érzik az idegen szag? No már ha az idegen hangzás nem állt útjában a *gróf*-nak, *zsebrák*-nak, *filegóriá*-nak, *verdinancz*-nak, *dicsák*-nak és *eszenyák*-nak, hogy be ne iktassák az eredeti magyar szók sorába, akkor a *pisztoly* és *pelengér* egész ártatlanul vannak levelessé téve. Mi tehát az oka e következtetlenségnek? Felelet: annak isten a megmondhatója.

A magyar nyelv önállóságával ismét, a melyet szótárunk fejtegetései nem győznek országnak-világnak eléggé hangoztatni, szembeszökő ellentétben áll nyelvünk-

nek más nyelvekkel való rokonítása. Méltán kérdehetjük: ha való (pedig valónak kell lennie, mert ki van nyomtatva) hogy a „*czimbalom*” szónak a gyökere ugyanaz a *czin*, a melyből *czin-czog* és *czin-e-ge* származnak“, hogy tehát eszerint *czimbalom* annyi mint *czin-czogó*, mire való akkor annak fölemlítése, hogy „*czimbalom* hellenül *κύμβαλον*“, annál inkább, mert ez a görögben *medenczét* jelent“.

E világos következetlenségnek csak a következők adhatja meg magyarázatát.

Igen sok nyelvünkbeli szónak a hasonmása a szláv nyelvcsaládban is megvan. Ezek nagy részének eredeti szláv-sága azonban minden kétségen fölül áll; kétségtelenné teszik a rokon árja nyelvek adatai. Minthogy tehát e szókra nézve a tulajdonjog a szláv-ságtól el nem vitatható, az pedig a magyar nyelv méltóságával egyáltalában össze nem egyeztethető, hogy ő tót, horvát, rác és bosnyákféle népektől kölcsönözött legyen szavakat, nem maradt más hátra, mint az át nem úszható ellenmondás hinárjába belemerészkedve, *s non laesa maiestate linguae patriae*, a magyar nyelv önállóságának föltartásával elfogadni az árja rokonságát; minthogy pedig ez a mesevilág hazájába való, törik vagy szakad, e rokonságot kieroszakolni.

De ezzel még a következetlenségek, az ellenmondások sora korántsem éri végét. A magyar árja rokonság elfogadásával, ha a „felsőbb nyelvész tudomány“ legalább azutánra nézve volna tudomány, szigorúan az következne, hogy minden egyéb nyelv, a mely nem tartozik ez atyafiság körébe, ki legyen zárva valamely magyar szó származása, eredete tanúinak sorából. S a dolog épen ellenkezőleg áll. A görög, latin, német sat. nyelvek oldalánál ott látjuk tanúskodni a héber, chaldaei, a török-tatár; mandsu-mongol, mi több azokat a csip-csup ugor nyelveket is; s hogy a következetlenségnek semmi híja se legyen, ott a japáni, sínai, maláji, takele, szóval ott tanúskodnak mindazon nyelvek, a melyeknek dikcionáriuma bejuthatott a szótári nyelvtudomány könyvtárába.

Ez ellenmondások seregével szemben hiába kérjük, hogy mi volt hát tulajdonképen a NSzótár szófejtegetéseinek a célja. Semmi. Maga a szófejtegetés volt a cél.

Teljesen áll ugyanis, a mit már ismertetésünk kezdetén mondtunk, hogy „volt abban az időben egy sereg nyelvész, a kikben annyira összegyűlt, úgy fölszaporodott az etimologiai malaszt, hogy már ki kellett buzognia; s a hová kibuzogjon, arra épen legalkalmasabb edény volt a készülő szótár.” Volt a ki a héber nyelvvel foglalkozott; ennek föl sem kellett találni, mert már Otrokócsiék régesrégen kitalálták, hogy a magyar nyelv rokon a héberrel. Egy másik ismerte a mandsu-mongol nyelvet, s esküdött a magyar-mongol atyafiságra. A perzsa tudós perzsának, a tatár tatárnak s a sinai sinainak hirdette nyelvünket; s mindegyik helyet követelt s kapott is tudománya számára a szótárban. Ezekhez járultak az árja atyafiság bajnokai; s végre a kiket legelőször kellett volna említenünk, mert övék az elsőség, s a fő szerkesztő is az ő sorukban harczolt, a tiszta, szeplőtelen magyarság védői. Csak így magyarázhatjuk meg magunknak a különben megmagyarázhatatlant, hogy néha ugyanaz az egy magyar szó három különböző eredeti magyar gyökértől származik, s mindamellett rokon egy irlandi, baszk, arab, egyiptomi, takele, s tudja isten minő szóval. S mindezek az ellenséges elemek oly szépen, békében megférnek egymás mellett a szótárban, mint a színház pallásán a mennydörgő, zivatar, napsugár, holdvilág és a szivárvány.

Íme néhány példa.

Meggy. „Gyöke rokonnak tekinthető a *méz*, szanszkritul *madhu*, *mezga*, *méžga* szókkal, mert ezen nemű fákból legtöbb mezga forrad ki, mely mind színére, mind ízére nézve némileg a mézhez hasonló. A *z* és *d* gyakran felcserélődvén, gyöke volna *med*, melyből lett *med-i*, *med-j*, végre *medgy*, *meggy*.” Tanulság. 1) Ázsiában a mézgának méz íze van; 2) az ázsiai ős meggy kipusztult vagy elfajult, mert a melyet most ismerünk, az savanyú vagy legalább savanykás, s a NSzótár összes tudománya se változtatja többé méz izűvé; 3) a magyarban a *z*-ből *d* lesz, pl. *máz*: *Mád*, *viža*: *Vida*, *zárda*: *dárda*; különösen pedig a gyermeknyelvben: *fázik*: *fádik*, *zuzáját*: *dudáját* sat. Ki ne hinné el ezek után, hogy a *meggy* annyi mint *med-i*, azaz *méz-es*? — De minthogy hitetlenek mindig vannak nagy számmal, azoknak számára van a szótárnak egy más

etimológiája: „A *meggy* gyöke rokonnak tekinthető a *bogy*, *mogy* gyökökkel (*bogy-ó*, *mogy-oró* szókban)“. Tanulság. A *meggy* mind színére, mind ízére nézve hasonló a *mogyoróhoz*. — A kik netalán azonban más ízűnek találnák a mézet is, mogyorót is, meggyet is, azoknak számára van ismét egy harmadik készlete: „Sőt gyökéül *med* (= *ned*) is vétethetik, a midőn *medi* = *medj* nedvvel bővelkődő gyümölcsöt jelentene“.

Mell. Ebből négy sütettel kedveskedik a nagyszótári tudomány. A *mell* tudvalevőleg a testnek előrészen van; tehát „annyi mint *elő* = *elü*; az *elü*-ből lesz *ell*, ebből pedig *m* előtéttel *m-ell*“. — Vagy „más vélemény szerint a *mel* úgy tekinthető, mint maga az *emel* ige; ettől lett *emelő*, *emelü*, s az *e* elhagyásával *melü* = *melj*; s *e* szerint a *mell* valamely emelkedettet, domborodottat jelent“. — A harmadik szerint „*mell* betűáttétellel s némi változtatással az *emlő*-ből alakult át“. A negyedik tanítás szerint a *mell* ebből lett: *bell*. „Bizonyos gyermekjátékokban ugyanis, midőn valamely fiú többek közül kiolvas valakit, először önmagán kezdván az olvasást, mellét megütve így szól: *ellem—bellem*“. Hiszszük, meglepetve áll az olvasó ily ritka tudomány előtt. Igaz, a tudomány is bámulandó; de sokkal bámulandóbb az a páratlan figyelem, a melylyel szótárunk különböző rendű és rangú olvasója iránt viselkedik. Látni való ugyanis, hogy az első magyarázat (*elő* = *melü*) kiválóan a férfi nem számára készült; a második (*emelü* — *domborodó*) különösen a nemes katonaságot tartotta szem előtt; a harmadik (*emlő* = *melő*) a nővilágnak hódol; a negyedik pedig (*ellem—bellem*) kétségtelen, hogy a kis gyermekeknek kedveskedik.

Czimbora. „Eredetileg lehetett *czim-pár* v. *czim-párja*, azaz czímben, polgári állásban pár, barát, társ. — Lehet annyi is, mint *csín-pár*, azaz csínban és csínben, vagyis jó és rossz tettben párom, barátom. — Egy harmadik elemzése: *szív-pár*, *szívem párja*, *szümpárja*“. Hogy az olvasó hova szegődik, nem tudjuk; de nekünk a *csimpár* legjobban tetszik — a szerkesztőségnek is: „ma is ez a legdivatosabb értelme.“

No még egyet! *Ember*. „1) Némelyek *en* (= *én*) és *ber* (*bir*) szóktól származtatják = *én-bir*, minélfogva

tenne, mint énnel biró. 2) A *bir* helyett vétethetik *bar* (*bar-om*) is, s innen *ember* annyi volna, mint éne s állat. 3) Mások szerint alkatrészei *em* (szop) és *ber*, mely héber nyelven vastag hangon *bar* am. fi; tehát *em-bar* = szopófi, szopó szülött, csecsfi. 4) Némelyek az *emel* ige *em* gyökét és *erő* név gyökét látják benne, melyekből összetét által lett volna *em-er*, *b* közbetéttel *ember* = fönséges erő. 5) Ismét mások az egyenesen fölállott jelentő *em* és *ber* (= *bar* : állat) elemekből származtatják, miszerint ember annyi volna, mint emelt testtel, fejjel járó állat, mi által a többi állatoktól különbözik Ovidius szerint : „Os homini sublimē dedit, coelumque tueri jussit, et erectos ad sidera vultus“, s a magyar költő szerint : „Ember vagyunk, a föld s az ég fia.“ Vörösmarty. — Úgy-e olvasóm, ne magyarázzuk! Így magyarázat nélkül sokkal fölségesebb; különösen az az „Ovidius“ és „a magyar költő“!

Hogy az olvasó tiszta fogalmat alkothasson magának a nagyszótár szófejtő s különösen összehasonlító tudományáról, a következőben egy képet állítottunk össze, a mely egész híven nagyszótári minták után készült.

Káplán. Ha tekintetbe vesszük azon kiváló magyar szokást, hogy a káplánok nálunk hosszabb vagy rövidebb idő után rendesen plébániát kapnak, bátran állíthatjuk, hogy a *káplán* szó gyöke azon *kap*, mely nyerést, valamilyen részesülést jelentvén, *kap-ocs*, *kap-a*, *kap-u*, *kap-p-any*, *kap-ta(fa)*, *kap-it-ány* szavainkban is találtatik. Ezen értelmezés szerint tehát *káplán* annyi mint : *kap-ol-ó-an* = *kapolán* = *káplán*. Mások szerint a *káplán* ebből származott : *apró* (t. i. pap = kis rangú), ekként módosulván : *apróan*, *k* előtéttel : *k-apróan*, az *r*-nek *l*-re változtával : *kaplóan* = *kaplán* = *káplán*. Ismét mások értelmezése szerint, tekintve a magyar káplánoknak azon tulajdonságát, hogy mindannyian püspökségről ábrándoznak, az előbbihez hasonló lefolyással az *ábránd* szóból alakult volna : *k-ábránd* = *káblánd* = *káblán* = *káplán*. Némely nyelvészek, fontolóra véve azon körülményt, hogy papok csak is férfiak lehetnek, a *káplán* szót összetételnek tartják, állítván, hogy az a hellen οὐκ (nem) s a magyar *lány* szóból alakult : οὐκ π előtéttel πoux, megfordítva xoup = xon = xan — *káp-lány*, azaz = nem-lány. Végelemzé-

sében e szót mégis tisztán magyar elemekből állónak, s *kap* és *lány* részekből alakultnak véljük, e szerént azt jelentvén, hogy *kap-lány*, vagyis hogy a lányok kapnak rajta. Különben az sem lehetetlen, hogy azt jelentené, mely szerént *kap-lány*, azaz kap a lányokon. Tekintve mégis a káplánoknak komoly hivatását, az előbbi értelmezést valószínűbbnek, a papi méltósághoz illőbbnek tartjuk. Egyébiránt hasonlók hozzá a szanszkrit *kapâla*, hellen *καπνέλαιον*, latin *caper*, *capella*, goth *kaupatjan*, közép felső német *kapûn*, tót *kapalny'*, török *kaplan*, héber *kaporah*. Figyelmet érdemel, hogy *kopta*, *kophta* aegyptomi nyelven annyi mint: csodatevő mester. A régi rómaiaknál a pap: *pontifex*, származik *pons* (híd) és *facio* (csinálok), tehát mintegy hídcsináló = pap. Talán onnan, mert a pap az üdvezülésnek mintegy hídját csinálja? Vannak, akik a *káplán* szót az elrontott latin *capellanus*-ból származtatják. De egy az, hogy *capella* a latinban kecskét is jelent; már pedig a káplán épen semmi viszonyban sem áll a kecskével; más az, hogy e szerint káplán annyit tenne, mint csupán kápolna papja; már pedig tudva levő, hogy a káplán nem csak kápolnáknak, hanem templomokban is végzi az isteni szolgálatot. Különben is az innen való származtatás erőltetett s csak azt bizonyítja, hogy vannak nálunk emberek, kik minden magyar szót idegen szóból fúrnak-faragnak.

A ki e képről netán azt gondolná, hogy nem hű, hanem nagyon is kirívó színekkel festett, azt szótárunknak tetszés szerint választott két-három szómagyarázata teljesen meg fogja győzni az ellenkezőről, valamint meggyőzhetik a mutatványúl közölt imez idézetek is.

Édes. „Gyöke *éd* rokon az *í* szóval“. Az *í* szóról pedig ezt találjuk: „Megegyezik a *szi* gyökkel. Rokon vele a vágyat jelentő szanszkrit *is*, *istisz*; ily lágy sziszegő hang van a latin *sapit*, és sokkal erősebb a német *schmecken*, *geschmack* szóknak is“. A *szi*-ről meg ez áll: „E szónak gyökét azon *szi*, illetőleg *s* természetesi hang képezi, melyet az orron vagy ajkak és fogak közt vékonyan behúzott levegő ad; miért rokon vele érteményben is *szop*; csagataj nyelven *szip-mak* szintén annyi mint *szív*-ni.“ A *szop* pedig így van magyarázva: „E szónak alapját az öszveszorított

ajkakkal beszívott természeti hang teszi; s rokonok vele a cseremis *sips-*, a latin *sugo*, német *saugen*." Folytatólag aztán az *édes*-nek *éd* gyökeréről ez van mondva: „Mint gyök megvan a görög ἑδύς szóban; hangzóváltozással a héber *adid*, aram *ado*, arab *ad* édest, kedvest jelentenek, ide tartoznak a szanszkrit *szvadász*, latin *svavis*, német *szüs*; a törökben is *dad*, *dat*, *tat* annyi mint íz; eléjön a csagataiban *dsüdsük* = édes. Végelemzésben az *eszik* igének *e* gyökéből származtatva, annyi mint *e-ed*, összehúzza *éd*, honnan *e-edes* = *édes*“.

Ara. „Eredetileg talán *ára* volt, a becsest, drágát jelentő *ár* gyöktől, mennyiben az *ara* a férfinak mintegy drága kincse. Különben egyeznek vele a perzsa *arasz* tör. *avret* (feleség), szanszkrit *bhária*, ném. *braut*, lat. *nurus* és *hera*. Azt is vélhetnők, hogy valamint a *meny* = menő, a *menyasszony* = férjhezmenő, hasonlóan *ara* vékonyhangon *ere* azon *er* gyökből származott volna, melyből az *ered*“.

Ács. „Rokonságban látszik lenni a szanszkrit *taksz* (vág) szóval, melytől jön *takszan* (ács), továbbá a lat. *ascio asciarius* szókkal. Azonban eredetileg *álcs*, *álcsi* volt; tudniillik a magyar *ól* több keleti nyelven *aul*, *ula*, jelent aklot, gazdasági hajlékot, miszerint *álcsi* = *ól-esi*, azaz ólcsináló. Sőt *álcs* betűáttételnél fogva egészen egyezik a régi *cseál* szóval. Jászay véleménye szerint *álcs* maga az állít szó. A perzsa nyelvben is *usztád* (artifex) *isztáden* igétől látszik származni. A sínai nyelvben pedig *cziáng* am. artifex és *csing* am. perficere.“

Ágy. „Ha alapfogalmúl azt vesszük, hogy az ágy annyi mint alvó hely, így elemezhető: *al-gy*, az *alszik* ige gyökétől. Mennyiben pedig az ágy valaminek alját teszi, azon *al*-ból származtatható, melyből *alatt*, *alul* származnak. Egyébiránt rokonok hozzá az előtétes goth *badi* (ágy), szanszkr. *pat*, svéd *baead*, ném. *bett*“.

Áld. „Alaphangja *á* mintegy nyílt szájon kiömlő indulatot jelent, elvont törzse *ál*, melyből *d* képzővel lett *áld*. Egyébiránt rokonok a mandsu *aldsime*, lat. *laus*, hell. αἰδω.“

Bércz. „Megegyezik vele a ném. *berg*, szl. *werch*, továbbá a perzsa *borz*, *berz*, *burz* (altitudo); szkr. *brihat*

(altus), ugyancsak a szkr. *parvatasz* (orom), hell. ὄρος, παρνατός, lapp és finn *wari*, *wuori*, szl. *hora*, magy. *part*, *orom*, úgy szintén a *ra*, *re* ragok is, sat.“

Mál. „Ez vagy a *melly* névszónak vastaghangú módosulata = *mally*; vagy pedig alapfogalom benne az üres, tátongó nyílást jelentő *ma* gyök, s ebből *ma-al* = valami öblösnek az alja. Lugossy a *mély* szóval rokonítja. Rokon hozzá a gör. μάρη (hónalj), némileg a ném. *magen* és *wamme*, ehhez ismét a magy. *vehem* és lat. *venter*.“

Mátka. „E szóban a *ka* kedvességet jelentő kicsinyítést látszik mutatni; talán annyi mint *más-ka* vagy *másod-ka*, azaz valakinek kedves mása, tehát *mátkám* = *máskám* v. *másodkám*. Vagy pedig lehet, hogy törzsöke *mát*, *matat*-ból huzatott össze, mely mozgást, menést, utánjárást jelent, s e szerint *mát-ka* = *matat-ka* vagy *matatóka* oly személy, ki más után jár, vagy ki után járnak. Dankovszky szerint az illir nyelvben éljön *mótka*. Némelyek a *mädchen* német szóval rokonítják. A perzsában a *máde* szónak, mely az állatok nevéhez szokott járulni, nőstény értelme van. Azonban a magyar *mátka* szót mind férfiről, mint nőről szokták érteni. Sok nyelvész mindíg idegent keres, csak nem hazait.“

Munka, muka, múka. „Ha alapfogalmul a mozgást vesszük, melylyel a munka járni szokott, a *mu* gyök legközelebb állna a *mozog* ige *mo* gyökéhez; ehhez téve *g* képzőt lesz *mug*, *n* közbevetéssel *mung*, innen igenév *mugó*, *muga* kemény *k*-val *muka*; vagy *n* közbetétellel *munogó*, *munoga*, *munga*, keményen *munka*. Vagy talán létezett *muk* ige mozog értelemben, s ebből lett *mukó*, *muka*, s *n* közbevetéssel *munka*. Egyébiránt rokon vele *n* közbevetéssel a mandsu *manga*, a csagataj *mung* (baj, nyomor), lengy. *menka*; különösebben a régies *muka* alakban szkr. *magh* (mozgat), hell. μόγος (munka), a ném. *machen*, finn *muokkaus*, cseh *muka*.“

Nyár. „Valószínű, hogy e szó eleinte rövid volt: *nyar*. Értelemre és hangra legközelebb áll hozzá a tör. *jaş*; rokon még vele a hell. ἔαρ, és szl. *jar*, *jaro*, továbbá a ném. *jahr*, melynek Adelung szerint hajdani értelme *nyár* volt, s *ar* alakban létezett, mely aratást jelentett,

miszerint a nyarat az aratástól nevezték volna el. Ily fogalmi s hangbeli rokonság létezik a magy. *nyar* és *aratás* közt, melyeknek köz gyökük *ar*, *or*, melyből lesz *ar-at*, *or-t*, és a mely *s* előtéttel megvan *s-ar-ol* s *t* előtéttel a *t-ar-ol* igében. Ily előtétnek tekinthető *nyár* szóban az *ny* vagyis *ni* (annyi mint mutató), a honnan *niar*, *njar*, *nyar* s megnyújtva *nyár*, mintegy mutatója az aratásnak. Más elemzéssel az *ny* lehet am. *nő*, honnan *nyár* annyi volna, mint *nő-ár* = a növésnek árja. Egyébiránt különös figyelmet érdemel az arab *nár*, mely tüzet, és *nur*, mely meleget, továbbá a mongol *naran*, mely napot jelent.“

Szinte nehezen esik megválnunk a mutatóványok további közlésétől. A példák száma oly nagy, s szebbnél szebb fajták vannak belőle. Igazi lelki gyönyörűség olvasni őket. Nézzük csak.

Az *édes* szónak gyökere *e*, ebből lett *e-ed* = *éd*; ez az *éd* ugyanaz, a mi az *íz*; *íz* pedig egyenlő *szi*-vel; ennek az eleme meg a természeti hang *s*; tehát az *éd*(*es*)-nek gyökéreseleme egyszerre *e* és *s*. Rokon vele a szkr. *svad*; e szerint a magy. *éd*-ből lekopott a szókezdő *sv* hang, eredetileg tehát *svéd* volt (íme a magyar-svéd rokonság!) Ámde a tör. *dad* s csag. *dsüdsük* szerint mind a szkr. mind a magy. szóból az önhangzó elől hiányzik egy *d* hang; ezt kiegészítve, a magy. *édes* legelőször így hangzott: *svdédes*. De a szanszkritban *is*, *istisz* v á g y a t jelent; tehát v á g y = *e* v é s. A fő tanulság pedig az, hogy a lat. *sugo*, héb. *adid*, szkr. *is*, csag. *dsüdsük*, ném. *schmecken* s a magy. *íz* ugyanegy szó; s ugyanegy szó, a mint a többi példák mutatják, a magy. *ár* (*pretium*) s ném. *braut*; magy. *áld* s lat. *laus*, gör. *αἰδω*; magy. *ágy* s ném. *bett*; magy. *bércz*, *orom*, *ra re* s a perzs. *barz*, szl. *hora*; magy. *mál*, ném. *magen*, lat. *venter* sat. sat.; s hogy e szerint a magyar édes testvére a japáninak, mongolnak, németnek, oláhnak, zsidónak és a muszkának.

Az sem megvetendő tanulság, hogy az ő s magyar jobban és előbb gondoskodott disznajáról, mint magáról; különben nem csináltatott volna előbb ólat mint házat, s akkor az első ácsot nem nevezte volna *ólcsi*-nak, hanem *házcsi*-nak; vagy hogy a ném. *jahr* a magy. *ni ar*(atnak)-ból származott, s hogy e szerint az emberiség-

nek fogalma sem volt még a nyárról, s már is javában aratott, sat. sat.

E pár példából megtanuljuk azt is, hogy mily rengeteg sok szó veszett ki nyelvünkől. Így például az *ara* bizonyítja, hogy volt egy *ar-ok* v. *arad-ok* ige megyek jelentéssel; a *mátka* pedig, hogy volt egy *mát-ok* utánajárok, s a *munka*, hogy volt egy *mug-ok*, *munog-ok* v. *muk-ok* ige mozgok jelentéssel; a *mál* = *ma-al* pedig kétségtelenné teszi, hogy a kölcsönvett barlangnak a kiveszett *ma* (öböl, üreg) volt az eredetije, sat. sat.

SZARVAS GÁBOR.

AZ „-ÁR, -ÉR” KÉPZŐ.

A Nyelvőr ez idei folyamának februári füzetében, ritkább és homályosabb képzőinkről szólva, először is az *ár*, *ér* képzőt fejtegettem. Szándékom volt kimutatni, a mire eddig a specialis magyar nyelvészettel foglalkozók nem ügyeltek, hogy a szláv *ár*, *ér* képzőn kívül egy eredeti *ár* képzőnk is van; de ha van is ilyen képzőnk, azért a nyelvújítás *ár* képzésű szavait még se szabad szentesítenünk. Nem annyira fejtegetésem, mint inkább a bizonyító anyag elégtelensége és meg nem győző volta ellen kel ki Komáromy Lajos a Nyelvőr áprilisi füzetében.

Szerinte minden *ár*, *ér* végű szót össze kellett volna gyűjtenem, csoportosítanom őket magyar, szláv, német, török stb. eredetük szerint. Úgy látszik, Komáromy nem ismerte föl cikkem irányát. Pedig észrevehette volna, hogy az a kölcsönvett *ár* végű szókkal nem akar tüzetesen foglalkozni, hanem csak azokat öleli föl, a melyek magyar eredetűeknek látszanak, vagy valóban azok. Nem akartam tehát könnyedén elbánni a dologgal, a mint Komáromy szememre hányta, hanem elbántam vele úgy, a mint kitüzött célom megkívánta. Hogy ez a cél helyes volt-e vagy nem, az már más kérdés. Szerintem helyes volt, mert nem akartam az olvasó szeme láttára az *ár*, *ér* végű szók nagy seregéből újra kiválasztani azokat az idegen szókat, melyeket már előttem olyan szakemberek kiválasztottak, mint Miklosich, Szarvas, Budenz, Vámbéry, Edelspacher.

De hát én azokat a szókat se tárgyaltam mind, a melyekben az *ár* képző voltát ki lehet mutatni, faggat tovább Komáromy és mindjárt szemem közé is vet hét olyan *ár* végű szót, melyekben az *ár*-ra rá lehet sütni, hogy képző, hatot

pedig olyant, a hol az *ár* lehetne képző. Ebben igaza van és csak köszönetemet fejezhetem ki érte, hogy a cikkemben mutatkozó hiányokat adataival pótolta. Mentségemre nem is szolgálhat más, mint hogy az embernek figyelmét ebben az irtózatosszólabirynthusban egyik-másik szó könnyen elkerülheti és senki se volt és nem is lesz soha se biztos benne, hogy ő egy képző functiójának kimutatására minden ilyen végű szóval számolt. A Komáromytól felsorolt szók közül több jutott nekem is tudtomra, csak hogy már későn volt, mert cikkembe többé föl nem vehettem őket. Azóta Komáromy figyelmeztetése folytán még több helyt kutattam és mindig több meg több olyan *ár* végű szóra akadtam, melyekről sajnálom, hogy a teljesség kedvéért föl nem vehettem őket első cikkembe, de olyanra egyre sem a melyen az *ár, ér* képző voltát határozottan ki lehetne mutatni. Ilyenek: *bébillér* Ny. II. 93.; *csigér* Ny. II. 371. *csántér* Ny. II. 93.; *budár* Ny. 43.; *fentér* Ny. II. 562.; *kövér*; *puzsér* Ny. III. 184.; *zsöllér*; *bajmár* Ny. V. 128.; *csúvár* = a malmok be- és kihordó kocsisa Ny. VI. 179. és Krizánál (talán a ném. zufahrer? a *cž*-nek *cs*-re változására v. ö. zuspeis: csuspajz?); *dandár*; *csingér* Ny. VI. 273. — *csuhadár* Kreszn. *fundár*, *gunár*, *gyévér*, *hinár*, *hüvetér*, *szátyár*, *timár* mind Kreszn. nericnél II *lajhár* M. A. *lakmár* S. I. és Tájszótár.

Ezek közül az utóbbi kettőben, a *lajhár* és *lakmár* szókban az *ár* lehet képző, mert ismerjük az alapszókat, a melyekből képezhették: a *lajha* és *lakoma* szókat. Minthogy a *lajha* és *lajhár* szók idegen eredetét ki nem mutathatjuk, fel kell róluk tennünk, hogy eredeti szókincsünkhöz tartoznak. A *lajhár* alapjául e szerint egy *lajha*-ni igét kell föltennünk, melynek a *lajha* participium praesense, a *lajhár* pedig e participium képzőnek *r* kicsinyítő képzővel megtoldott alakja, tehát olyan képzésű volna mint *fehér*, *csiszar*, *tündér* stb. (V. ö. az *ár, ér* képzőről szóló cikkemet és Budenz: magy. ug. összeh. szót. 501. l.).

A *lakmár*-t Miklósich szláv eredetűnek mondja és az ó-szláv *lakomŭ* = avidus szóval hozza összefüggésbe. Szerintem helytelenül, mert ezt a szót még könnyebben megmagyarázhatjuk magából a magyar nyelvből mint a *lajhár*-t. Van úgy nis *lak-ni* igénk (jól lakni), melynek *m* momentán képzős alakjából ép úgy származhatott a *lakmár* mint a *tünni* vagy *csapni* igék *d* frequentativ képzős alakjából a *tündér* és *csapodár*. A *lakmár* alaknak különben sincs a szláv nyelvekben mása.

A *lajhár* és *lakmár* szókon kívül felsoroltakhoz még több hasonlót adhatnánk. De minek! Hisz az olyanokat mint *budár*,

dandár stb. nem látjuk *ár* képzős, csak *ár* végű szavaknak; már pedig az ilyeneknek csak annyi fontosságuk van az *ár, ér* képző funkciójának kimutatásánál mint az idegen eredetű szóknak, azaz semmi.

Komáromy ezen kívül azért is megró, hogy szláv befolyás alatt keletkezetteknek mondtam az olyan szókat, mint *csaplár, foglár, hajtsár*. Nézetem szerint elég okom volt arra, hogy szlávok képzésűeknek tartsam őket. A *hajtsárt* Kresznerics is mellékesen érinti, midőn a *hajtó* = actor pecoris szóról beszél, mert azt mondja: *hajtó*, tótosan hajtsár. Ez a szó határozottan újabb keltű, legalább Molnár Albertnek kezemnél levő szótárában nincs meg. Baróti Szabó Dávid Kisded Szótára már ismeri. Valószínűleg a déli vidéken kezdték először használni, mert mint összetétel túlnyomólag disznóhajtsár alakban használatos. — A *csaplár*-t kizárólag a *korcsmáros* fogalomra használják nagy Magyarországon*), tehát olyan fogalomra, melyet ősünk csak akkor hozhattak forgalomba, midőn szláv atyáinkfiától a korcsmában pityizálást eltanulták. A *korcsmáros*-ban a szláv *krčmár*-t mi a magyar -s képzővel láttuk el, a *csaplár*-ban pedig a szlávok a mi *csapol* igénkét az ő *ár* képzőjükkel. Ezt a megszlávosított *csaplár*-t aztán visszavettük tőlök és épúgy csináltunk belőle *csapláros*-t mint a tisztán szláv *krčmár*-ból *korcsmárost* vagy a *mesár*-ból *mészárost*. — Ez az én nézetem, s e mellett ma is megmaradok, bár nem mondom, hogy csálhatatlan és hogy Komáromynak ne lehessen igaza. De annyi bizonyos, hogy az én állításom mellett ép annyi vagy még több ok is szól mint az övé mellett. — Analogiául fölhoztam a *gombár* és *sajtár* szavakat. Komáromy zokon veszi tőlem, hogy nem mondtam meg, honnan szereztem e két szót. Megnyugtatózására annyit mondhatok, hogy a *gombár*-t = gombkötő Szarvas Gábor, a *sajtár*-t pedig sajtárús értelemben Simonyi Zsigmond közölte velem. Az egyik déli vidéki, bácskai, a másik éjszak-magyarországi, ha jól emlékszem szathmár megyei szó.

A *foglár* és *vezér* szók ellen tett kifogásai helyesek. A *foglár*-nak igei alaptól származásához ezuttal magam is járulhatok egy adattal. A Nyelvőr II. R. 373. l. ugyanis közölve van ez az alak *fogláva* ebben az értelemben: *fogva*, mely *fogolni, foglálni* igeőől van tovább képezve.

Mind a mellett azonban, hogy most már nem nyolcz, hanem tizenkilencz, illetőleg tizennyolcz **) olyan *ár* végű szónk

*) A székelyeknél a Tsz. szerint *korcsma* jelentése is van.

**) A Komáromytól felsorolt *kulláro* egészen máshova tartozik. Ott az *ár* nem participiális, hanem frequ. képző. V. ö. futkár-*ni*. sütkéz-*ni* stb.) H. I.

van, melyben az *ár* képző voltát ki lehet mutatni, mégis ellent kell mondanom Komáromy azon nézetének, hogy az *-ár* képzőt szabad az irodalmi nyelvben újabb szók képzésére fölhasználnunk. Az *ár*, ha tizenennyolcz szóban találtuk is, mind a tizenennyolcz szóban olyan, hogy functióját nem érezzük világosan, sőt sok szóban mint kopár, fehér, tündér, csiszár épen nem érezzük. Erre a tárgyra különben még visszatérek és akkor e kérdést bővebben lesz alkalmam fejtegetni.

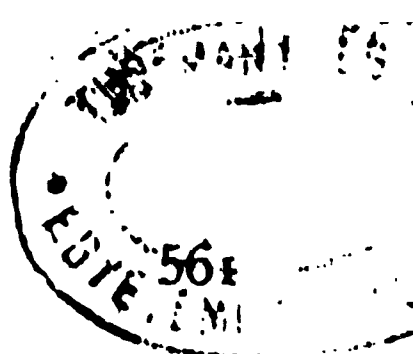
HALÁSZ IGNÁCZ.

ÉVAD—IVAD.

II.

Lehr Albert azt kívánja tőlem a Nyelvörben, hogy fejtsem ki újdonságú theoriámat az ivad dolgában.

Az én theoriám nagyon együgyű. Az *évad* nem jelent *saison*-t, ezt őt tekintély bizonyítja, kiknek jobban lehet hinni, mint egy szál kúrti kalendáriomnak. Hát mit jelent? Magában semmit, épen úgy mint ló, bingó, biri, barka, cseprő magukban értelem nélküli szavak, s értelmüket csak az összetétel adja meg mint paranomasiáknak, így: csiri-biri, tarkabarka, lótfut, ingóbingó, aprócseprő. Tetszett a nyelv geniusának játszani, s megalkotott egyszer-másszor egy-egy sallangot, mely a szótestnek nyomatékot, díszet vagy komikumot kölcsönöz. A sallangok alatt nem keresünk mystikus jelentést. Épen így nem keresek az évadban sem. Érzésem (a mire többet tartok, mint arra, a minek hiányát Lehr Albert szememre veti) azt mondja, hogy *éjnek évadja* szintén paranomasia, s pedig rhythmikus. Hogy paranomasia s pedig rhythmikus, mint a paranomasiák nagy része, ezen feltevésemet ismét a Nyelvör által közlött adatokra alapítom. A Debreczeni és Winkler-codex, Ferenczi, Varga, Wolf, Kriza és Kúrt: tehát mind a hét tanú egyező vallomása szerint így fordul elő szavunk: „*éjnek évadja*. (Egyedül csak a mondvacsínált erdő-irtás és gyapjúnyírás ivadából hiányzik a *nek*). Ebből én azt következtetem, hogy a *nek* alakilag lényeges része a szólamnak, s a két szónak olyan összekötő kapcsául szolgál, melynél fogva a két szó egymástól vagy legalább a második az elsőtől elválhatatlan; és ha elválhatatlan, akkor az *évad* nem lehet egyéb, mint más alakban ismétlődő erősítője a maga párjának, paranomasia; hogy *évad* épen úgy *éjszakát* jelent, mint a hogy a barka jelenti a tarká-t a ló- a fut-ot, a bingó az

ingót, a cseprő az aprót. Azzal a különbséggel, hogy nem pusztá szójátékot képez, hanem erősítő jelentése van, mint ezekben látjuk: Királyoknak Királya, Uraknak Ura, halálnak halálával halsz meg, a melyekben a tulajdonító ragnak szintén lényeges szerepe van, s nélküle az egész szerkezet összeomlanék. Mert ki mondaná ezeket így: Urak Ura, halál halálával halsz meg — hacsak a kürti gyapjúnyíró referens nem?

Még mást is szükségesnek tartok megjegyezni. A magyar nép sohasem használja függetlenül ezt a szót „éj”. Sem alanyesetében, sem ragozva. (A költői nyelv-más.) Nem mondja, mint az úrfiak és franczia-regény-fordítók: jó éjt! hanem jó écczakát! s neki az „éjjel” nem annyira főnév, mint időhatározó erre a kérdésre: mikor? „Rosszul aludtam az éjjel.” De van még-is egy szerkezet, a melyben használja, és pedig épen a famósus éjnek évadjának édes testvére, vagy jogutóda az. Mondja ezt igen gyakran: éjnek écczakája. Jogutódának mondom, mert azt gyanítom, hogy mikor az éjnek évadja, mely sohasem lehetett valami életrevaló kifejezés, végkép enyészetnek indult, az ekként támadt hézagot a nyelv szelleme sietett pótolni az egészségesebb és érthetőbb éjnek éjszakájával. Különben is az igazi egészséges szavak nem igen halnak ki, s Horatiusnak ama hasonlata: „Ut silvae foliis pronos mutantur in annos; Prima cadunt: ita verborum vetus interit aetas, Et juvenum ritu florent modo nata vigentque” inkább szép mint igaz. Legkevésbé halnak ki pedig a paranomasiák. Annálfogva azt következtetem, hogy az éjnek évadja nem pusztult volna ki a nyelvből annyira, ha azon egy jelentésű nem lett volna az éjnek éjszakával, mely amaszt, a jónak a jobb levén ellensége, feleslegessé tette.

De hogyan lett hát az éjből évad? Itt már az etymologia határiba lépek, pedig meg van írva, hogy: Etymológiák országa setétes, sok régi szavaink eredete kétes. Követem a Nyelvőr taktikáját. Ő egyenesen Kunszentmiklóstra tette át az évadharczot s fejemre gyújtotta a házat: én viszont felkeresem a Nyelvőrt (mert Budenzet nem követhetem a sarkokig. Persze sokkal könnyebb volna a tőt arra nézve, hogy a szónak a saison értelmét alája csenhessük, az év (aevum, annus: filius ante patrem) szóban keresni; de egy-két anachronismus állja utunkat, pedig lehetne némi nyomot találni az „éjja” szóban, mely függetlenül ugyan nem, de ezen összetételben s csupán csak ebben az egyben: harmad-éjja = harmadéve, igen nagy területen ismeretes. Hanem hát a kalandosok eredetét ős-időktől

fogva ott szokás keresni, hova gyarló földi lábak nehezen juthatnak el, s inkább meghisz az ember, mint oda fáradjon. Az isteneknél, a finneknél. [Jó = fluvius.]

Én megmaradok a magunk corpus jurisánál a Nyelvörnél. Ott olvasom I. 317. l.: éj = év. — Ez evnek minden tiszte ssége (Omnia solemnia hujus noctis.) Felveszem tőnek ezt a szót. *Éj*. A *j* digammává változva év. Mint a hogy elváltozik e szóban *hő*, *hevül* = hé, héjul, hiúl, hévül. (Ez utóbbit bizonyosan ismeri Szarvas Gábor, ha járt valaha Baja környékén). Elszédül, elüti a melegség, a gabonát is megüti a hé', e miatt megszorul a szem. *Ív* és *íjj*, *ívem* és *íjjam*. A kiskunoknál a *mi* állapot raggal így: *Mi-v-ön*. Lovat kéne venni, de nincs mivön. Baranyában *vitt* (tulit) *vi-ött*, *vivött*; *vett*, *ve-ött*, *vevött*. Gyöngyös táján a *gyónni* úgy tudom *gyo-v-ónni* És az *iktat* nem *i-v-iktat-é*? Az *ívik-töböl*. Világos hogy az *ik-tat* factitivum, épen úgy mint *ok-tat*; és ha *oktat* töje *okik* az *iktaté* nagy hihetőséggel *ikik*, *í-ik*, *í-v-ik* lesz. Nem az *ik* sorszám képző, vagy az *íg* névhatározó hát a tö. Ilyen töktől csak a mai évad képez szavakat. Az *iktat* pedig jó régi szó. — „Gedeon búzát ver vala ki a sajtóban, hogy eliktatná a Midián orczája elől.“ Károli és Comáromi bibliája. „Eliktatták azt uram úgy, hogy nem látja többé élő ember“ Baja—Csanád. *Kő*: *kö-v-es*, *kies* stb.

Tehát a tö *éj* = *év* (nox), mely hajdan — épen úgy mint *iv* *íjj*, *ívem* *íjjam*, *hő* *hevül*, *hé* *hevül* — al- és felhangú ragot megtűrhetett. *Éj*: *éjnek*, *év* vagy *é*: *énak*. Nem merem bizonyosra fogni, de úgy rémlik, mintha láttam volna valamikor egy régi zsoltárban a XIX-ik zsoltár versét így: „Egy *éj* a más *éjnek* Beszél az Istennek Ő nagy dicsőségéről.“ Nagy szerencséje lenne ujdonatú theoriamnak, ha valaki engem ennek az „*éjnek*“ nyomára vezetne, s meggyőzne róla, hogy nem sajtóhiba.

Jó magyar szavakban: *béka*, *héjja*, megfér a kétféle hang; s „Kis-kun“ helyeken még pedig a minden idegen befolyástól erősen elszigetelt Halason, — igaz, hogy csak kényességből, ragoznak így: Péterék-nál, Szekérék-nál: miért ne volna megengedhető, hogy az *éj*, *év*, *é* alhangú ragokkal állott valaha kapcsolatban?

Ha ezt megengedjük, az a kérdés merül fel: Hát a többi hogy lesz tovább? A továbbképződés?

Használjuk a quidlibet audendit.

Ne feledjük, hogy (az én theoriam szerint) paranomasiával van dolgunk. És a paranomasiák alkotásánál a nyelv geniusa

épen oly szeszélyesen jár el, mint a réjják (refrain) alkotásánál. Nem ismétli magát; mindenütt eredeti. Ujdonat-új, unos-untig, észom-észára, telised-teli, stb. Itt tetszett neki az éjnek éjszakáját így cifrázni meg: éjszakának évadja, vagy nem is „éjszakának“, hanem a codexekben. és Kriza codex-értékű relatiójában csak ének évada.

Az *ad ed* jelentése (helynévképzés kivételével) általában kicsinyítő: gyöngé gyöngéd, kis kised, távol távolad; vagy osztó mint a számneveknél: nyolcz-ad, husz-ad. Van azonban két-három olyan szó, a hol ellenkezőleg az eredeti tö jelentését erősíti, megnyomja; pl. Vár Várad. Itt én nem holmi váracsát, hanem ellenkezőleg főfő erősséget vélek jeleztetni. Pétervárad, Nagyvárad. Épen így ezen két szóban *uj-don-at új* (pl. *theoria*) és *telis-ded teli*, a tős szó jelentése a rag által nem gyengítettik, hanem erősül. Tehát *éad = évad = nagy, mély éjszaka*.

Van még egy más föltevés is. A nap különböző részeit nyelvünk megfelelő igékkel jelzi, melyekben mindenütt ott a kifejlést jelentő *d*. Virad, reggeledik, esteledik, alkonyodik. A dél déllik (délő; delel: déllő kiskunságban annyi mint délibáb) Éjjeledik is van, de ezt már inkább körülírjuk, éjszakára vált az idő. Ugyanezen igék közül egyik-másik főnevet is alkot: viradta, nyugadta nyugta, alkonyodat összevonva alkonyat. Kérdés, nem volt e nyelvünknek régebben éj-hedik vagy évhodik (hamuhodik) igéje, s ebből származott éjhedte vagy évahodta, évadta, évadt főneve. És akkor az éjnek évaggya, éjnek évadtja, az éjnek éjeledése lenne. Gondoljunk más időszakjelző szavakra, a melyekhez (Csécsi observatiói szerént) „*vox „szaka“ affigitur*“: tel-et-szaka, nyar-at-szaka, éj-t-szaka. Mi célja van itt az összekötő *t* hangnak! Könnyebb kiejtést eszközöl? Időpontot, mintegy helyet jelez? Nagyon merészeknek mutatkozunk-e, ha a nyár, tél (és egyszersmind az éj) főnevekből etymologiai célunkra igét alakítunk úgy, mint a tavasz-ból tavaszodik. Nyár nyár-h-odik, tél tél-h-edik, év-h-odik, s ebből a viradt alakjára nyáradt-, teledt-, évadt- főneveket alkotunk, s hogy megnyerjük a nyáradt-szaka, teledt-szaka és é(v)adtszaka kulcsát, mely utóbbinál mellékesen meg kell jegyeznünk, mennyire hibáznak a könyvek és lapok és pesti urak, kik következetesen éjszakát mondanak, még pedig jól megrágva a szót éj-szaka, hogy parasztoknak ne láttassanak; s mennyire jó úton jár a magyar ember, mikor következetesen és az etymonhoz híven écczakát és éjtzakát (éjtszaka) mond.

Ez az én ujdonat-új theoriám az évad dolgában. A szószármaztatásomért nem merném a kezemet tűzbe tenni, csak abban az esetben, ha látnám, hogy Budenz is oda meri tartani a magáét a finn theoria mellett. A többire nézve azonban állok az igazságom mellett, t. i. a) az évad valóságban nem létezik másként, mint ezen kapcsolatban: éjnek évada vagy évadja; erdőirtás ivada, gyapjúnyírás ivada pedig csak olyan költemények mint Csaba és Aladár az Atilla fiai között; b) az éjnek évadja paranomasia, s ezt jelenti: éjnek éjszakája; c) ebben a jelentésében is kihaló félben van már, s alig lehet a tájszavak közé sorozni, mert az olyan tájszó, a melyről az egyik azt mondja, hogy van, még pedig sűrűn terem, erdőnyíráskor, gyapjúírtáskor, a másik pedig azt állítja, hogy ott bizony se hírét se hamvát nem ismerik, az olyan tájszó nem tájszó. Itt is látták, ott is látták; mikor aztán kérdik: hol van hát, azt mondják rá: most volt itt. Koloncz biz ez kérem, posztószélre kötve. No én azt is megengedem, hogy valamelyik kürti ember csakugyan használta az erdő-írtás ivadát. Valami bíró viselt ember, öreg esküdt, egyházfi, egyszóval valami urak között forgolódó tudakos ember. Csodabogár. Divatot akart mondani a jámbor az urhatnámságában. A „tandíj“-t is mondják néhol „standi“-nak. Határozottan német származásra utal mint minden adó. Megesnék bele, ha az angol szavak értelmét a könyök, a Kobak, a Nym Káplár, a Petó és Pistol jargonjaiból akarnánk meghatározni.

Bizony csak csizmadiát fogott a Nyelvörség az ivadjával.

Úgy ám, de az idény meg rossz szó, azt mondja Lehr Albert, „ennélfogva éppen nyelvünknek az emberségessége kívánja meg, hogy a kifogástalan ivad vagy évad (azt sem tudja az ember melyik másik) lépjen helyébe.“

Ez ám az évados következtetés; éppen olyan, a minőt néhány sorral fentebb mond a számoltatásában. Ha Baksay itélni mer, akkor nem tudja a mit tudnia kellene. Tehát: A ki itélni mer, az nem tudja a mit tudnia kellene; úgy de nem csak Baksay mer itélni, hanem néha-néha Aristoteles is, Kant is, Pope is, Lessing is belekontárkodnak és itélni mernek: ergo Aristoteles, Kant, Pope és Lessing nem tudják, a mit tudniok kellene. Bizony sokat haladt a világ. Az én nem évados deák koromban az ilyen propositio majort a hátához verték az embernek.

Lássuk a másikat: A mely szóról be van bizonyítva, hogy kifogástalan, az joggal lép a rosznak bizonyult szó helyébe; az ivadról be van bizonyítva: tehát az ivad joggal lép a rosznak bizonyult *idény* helyébe. Hm! „Téged, sir, befogadlak száz

lovagaim közé, csupán ruhád szabása (propositio minor) nem tetszik. Azt mondod, ez perzsa öltözet; de mégis meg kell igazítanod." Az ivad kifogástalan volta be volna bizonyítva, hogy immár. Be bizony, még pedig ököllel, a szegény kúrti referens hátán, a kit elküldenek csikászni, a miért az ivadnak se hírét se hamvát nem ismeri.

De hogy visszatérjünk a syllogismusra, abból, hogy az idény rossz szó, nem is következik, hogy szükségképen helyettesíteni kell. Lám a charitas-ra sincs szavunk (azt mondja Kossuth, pedig dehogy nincs! az Évá-ból ott az Évad, a Sáríka pedig szülni fogja a Sáríkály-t), mégis meg vagyunk nélküle, ha bajjal is. Nagyon lakonikus nép lenne belőlünk, ha csak kifogástalan szavakat használnánk; hiszen minden új alkotás kifogás alá esik többé-kevésbé. Ezzel nem akarom védelmezni a hibás alkotásokat, az idényt legkevésbé. Csak annyit akarok mondani, hogy azzal nem segítünk a dolgon, ha a kiküszöbölendő hibás szó helyére egy másik szokatlan, kétesértékű s értelmű szót léptetünk. Van annak más módja is. Egyszerűen el lehetünk az idény nélkül, a nélkül, hogy azért az évad-ivadra szorulnánk. Magyarországon ötezer ember ha van, a kinek saison-ja van. Ez az ötezer ember bizony saisonozni fog kétszáz esztendő múlva is, míg a többi hatmillió kilenczszázkilenczvenöt ezer azt sem fogja tudni, kanállal kell-e enni vagy kenyérre kenni, akár saisonnak, akár idénynek, akár évad-ivadnak hívják. Mért ne maradhatna meg saisonnak? Ha így nem tetszik, lágyítsák meg önök Czéczó-nak. Még is csak okosabb lesz így kérdezni: Hol fogunk a nyáron czeczozni? mint így: Hol fogunk a nyáron ivadozni vagy évadlani? Fördő-czeczó, korszolya-czeczó, farsangi czeczó és böjti czeczó. Dinnye-, szőlő-czeczó. Erdőírtás czeczója, gyapjúnyírás czeczója. Osztan a kik annyit köszönhetünk a tótnak, és úgy bele vagyunk szerelmesedve a németbe (egy kúrt-vidéki patricius szerint, a ki németül nem tud, nem is ember, vagy legalább nem művelt ember; s akad olyan kedves kis magyar város, a hol kilenczven iskolakötelezett leány közül tizenhárom jár iskolába, német magánórára pedig húsz; gymnasiumi oktatásunknál a német nyelv jelentékeny óraszámot foglal el, az erdélyi tanár urak épen 6 órával tisztelik meg hetenként), ha mondom, úgy bele vagyunk szerelmesedve a németbe: mit bántjuk azt a szegény francziát, a ki nekünk soha a nyelvnél kárt nem tett? Nem tudjuk megtűrni azt az egy-két szavát?

Jó, hát toloncozzuk ki a saison-t, de utána menjen ám a kormány is (no, nem a Tiszáé, hanem csak a gouvernement).

meg az árenda, meg a közkézen forgó lakat, sőt a kiválólag magyar találmány a kilincs is. Majd meglátom, hol lesz az a kedves kis város, a hol ezek helyébe Kassainé asszony kifogástalan ivadokat fedez fel. Aztán nem is szükséges minden fogalomra saját szóval birni, nem bir azzal egyetlen egy nép sem. Úgy-e az indogermán nyelvek életükért sem tudnák átfordítani a mi öcsénk, bátyánk, hugunk, nénénk-et, de nem törik a fejüket miatta, hanem körülírják s megértik egymást; mi pedig megfaragtuk a fivért és nővért. (Hát ez rossz szó-e? Ha rossz, léptetni kell helyébe valami kifogástalan ivadot, pl. himivad és ivadnő. Ha pedig jó, azonnal utasíttassék minden poeta nyelvörhatóságilag, hogy verseit igazítsa ki: Mert fekete azon a zsínor a béleg. Ébredj Lajos ébredj, megölték fivéred, és: Királynő nővérem Az egekre kérem, Azért a piros rózsáért Jaj be ég a vérem.)

Mégis talán hagynánk fel az olyan czikkek termelésével, a melyekre nincs kereslet. A mit egy szóval nem tudunk kifejezni, fejezzük ki periphrasissal. Az ivadot is megkerülhetjük. Ott vannak a telente, nyaranta, teletszaka, nyaratszaka, telel, nyaral, időz, időtöltés, innep, évszak, szak; az erdőirtás javában folyhat, a gyapjúnyírásnak ideje, a munkának melege megdandárja van. Egy szóval „akad bizony a kik nem röstelik“ s épen abban áll az író művészete, Notum si callida verbum Reddiderit junctura novum.

Már most a szemrehányásokra kerül a sor.

A mi az én tájszavaimat illeti, a melyekért a Nyelvörség engem felelősségre von, azok nem járnak hamis passussal, s nem kell Kürtről, Szegedről összefogdostatni a tanukat, a kik igazat mondjanak mellettük. Nem is kötöm őket senki nyakára, még kevésbé terrorizálom velük szegény árva nemzetemet; legfeljebb annyit teszek érettük, hogy kész vagyok a vámsorompókat lerontani, s ha a Nyelvörék elismerik az én tájszavaimat, én is kötelezem magamat az Iwad-tiszteletbentartására, egy föltétel alatt: Jelentsék ki világosan minő alakban használjam: Évad, ivad, övad, évod? Birtokragozásnál pedig jottista legyek-e Évadja, ivadja, övadja, évodja, vagy pedig purista: évada, ivada, övada, évoda? Azután csonka tuskónak hagyjuk-e a drága leletet, mely tovább tenyészni nem képes, vagy pedig megengedjük neki, hogy családot alkosson, pl.: ivadozni, évadlani, évadlott (vitézlett), ivadozhatnék stb. stb. Viszont én sem bánom a kebel és ortály fölött akárhogyan ortályoztok.

Végre nem hagyhatom szó-panasz nélkül, hogy a Nyelvör mindjárt első lélekzetre dobra üti a titkaimat, hogy én vastag

ignoranciát árulgatok, a mi Kiskun nyelven vastag tudatlanságot jelent. Az ilyen szemrehányást igazi tudós szó nélkül szokta hagyni: én azonban (a kinek összes philologiai apparatusa abban a kis privilegiatus „kiskun” érzékben áll, a mit az ember, ha bele nem születik — nem egy könnyen szerezhethet meg) nem állhatom meg, hogy a Lehr Albert árulkodására egy collegiumi anekdotával ne vágjak vissza.

Egyszer egy vén „Kiskun” papnál három szuplikánsdeák került össze. Egy pápai, egy debreczeni, és egy pataki. Hány éves deák*) pápai clarissime? kérdi a vén pap ebéd közben. Négy éves, feleli Pápa ifja. Hát kend, debreczeni prestantissime? Öt éves. Válaszolt a prestantissimus. Hát kend, humanissime pataki? Én annyi vagyok mint ezek ketten, felelt a nagybajuszú. Hm! s tud-e kend annyit, mint ezek ketten? Tudok annyit mint kentek hárman.

És akár tizenhárman.

Mert ha Lehr Albert és Szarvas Gábor és a Nyelvőr összes munkatársai csak annyit tudnak az Évad-ivadról, a mennyi a Nyelvőrben megjelent, akkor én egy magam épen annyit tudok róla, mint ők harminczhárman. Hát mit kérkednek akkor az én ignoranciámmal?

Egyébiránt pedig Lehr Albert lehet tudományban akár-milyen öreg, de a polemia mesterségében még zsenge ivadát éli. Hiszen kérem, kitanult polemikus a vastag ignorancia argumentumát konfektnak szokta hagyni, ő pedig mindjárt előre feltálalja. Máskor jobban vigyázzon a tálalási rendre!

BAKSAY SÁNDOR.

VÁLASZOK

a Nyelvőr VII. 323. lapján tett kérdésekre.

A kérdések elsejére válaszul írhatom, hogy nálunk a „mintsem” szót ily alakban használják, illetőleg hangoztatják: mincsebb; pl. „Mincsebb aszt tennem, inkább elveszék v. kész vónék nagyot cselekedni.” Még így is fejezik ki magukat: „Nemhogy veszekéggyek, de — azon kezdem — még sem es szólitom azét a kicsijét.

A 2. 3. 4. és 5-ikben foglaltak itt nem használtatnak.

(Sepsi-Uzon.)

TEMESVÁRI ISTVÁN.

*) deák = akadémiai polgár.

TARTALOM.

	Oldal.
Szít, czivakodik, szívárvány. Simonyi Zsigmond	1
Helyesírás. Hunfalvy Pál. — I. A kiejtés elve	4
II. Visszapillantás	55
III. A jelen és jövő	99
Ritkább és homályosabb képzők. Halász Ignác	9, 59, 148
(-ár -ér 60, -nok -nök 148, -ács 150, -lya -lye 151, -la -le, -ha 152, -na 153.)	
Az -ár -ér képző. Komáromy Lajos	160
„A Magyar Nyelv Szótára. Készítették Czuczor G. és Fogarasi J.“	
Ism. Szarvas Gábor. 13, 65, 107, 153, 197, 248, 301, 360, 392, 444, 495, 547	
Pusztaszer. Géresi Kálmán	21
A magyar nyelv tanítóihoz. A szerkesztőség	49
A természetrajz műnyelve. Fialowski Lajos.	
A) Zoologia : a) Általános rész	75, 119
b) Különös rész	119, 164, 213
B) Botanika : a) Általános rész	261
b) Különös rész	262
Válasz Szalontai észrevételeire.	501
Természetrajzi képek. Fialowski Lajos, — 1. A kutya és rokonai	420
A Nyelvőrbeli népnyelvi adatokból. 1877. Simonyi Zsigmond .	77
Az „évad“ veszedelme. Lehr Albert	79
Végtére, véghetetlen. Ifj. Szinnyei József	97
Német szavak magyarosítása. Simonyi Zsigmond.	
1. -er végű szavak	103, 242
2. -el végű szavak	243
3. -en végű szavak	246
Műszavainkról. Alexander Bernát	113
A pécskai nyelvjárás. Simonyi Zsigmond	121
A magyar közönséghez. Az akadémia I. oszt.-tól	145
Belényesi Gábor nyelvéről. Simonyi Zsigmond	168, 206
Ólom. Edelspacher Antal	193
Talan. -telen. P. Thewrewk Emil	195
Az orthologia ügye Névy stilsztikájában. Babics K.	209, 256, 312
Bojár. Edelspacher Antal	241
Látab. P. Thewrewk Emil	247
Az őrségi tájszólás. Könnye Nándor.	
Hangtani jelenségek	271, 320, 371
Névragozás	417
Melléknevek fokozása.	419
Névmások	419
Igeragozás	420
Mondattani sajátosságok	466
Sajátságos képzések	469
Ostábla. Szarvas Gábor	289

A bölcselet magyar nyelve. Bánóczi József.

VIII. Substantia, accidens 291

IX. Essentia, natura; attributum. Substratum. 357

Alatt. P. Thewrewk Emil 293

A hegynevekről. Révész Samu 308

A völgyek neveiről. Révész Samu 365

A 'más' szó és családja. Budenz József 337

A hangátvetésről. Simonyi Zsigmond 339

A butaság synonymikája. Bánóczi József 368

Redő, ráncz. Szarvas Gábor 385

Fordítóink. I. Kiss Lajos 389

A magyar nyelv irodalma. Simonyi Zsigmond 400

Észrevételek a Ny. VII. 6. füzetére. Szalontai J. 409, 455

Dereglye. Edelspacher Antal 433

Névszókul használt igealakok. Simonyi Zsigmond 434

Latin-magyar közmondások. Margalits Ede 470

A visszaható Igének egy különös használata. Simonyi Zsigmond 481

Orbonás. Edelspacher Antal 493

Évad—ivad. Baksay Sándor 504, 560

Rövid és hosszú mássalhangzók. Simonyi Zs. 529

-Lag -leg, -lan -len. P. Thewrewk E. 534

Az -ár -ér képző. Halász Ignác 557

Nyelvtörténeti adatok.

Mélotai Nyilas István ágendája. Király Pál 27, 81

Miskolczi G. „Jeles Vadkert.” Természetr. szók. Könnye N. 29, 83, 126, 175

Egy XIV. szbeli szitkozódás. Marczali Henrik 81

Egy magyar szó az egyik Vitéz-codexben 126

Okiratbeli magyar szavak. Nagy Gyula.

1. Helynevek 173, 219, 267, 516

2. Fanevek 317

3. Vegyes dolgok 415

„Törökmagyarkori Tört. Emlékek”. Szólások. Veres Imre 319

Székely Istánczia Apafyhoz. Abafy Lajos 371

Helyreigazítások, magyarázatok:

„Is” a szórendben. Az erdő ellen ment. Imre S. botlásasi. Simonyi Zs. 373

Csóva. Szalontai J. 421

Ivad. Jászai Mari 422

A magyar nyelv:

Az orvosi irodalomban. Ernyei Miksa 23

A Budapesti Szemle értesítőjében. Király Pál 459

Észrevételek Király P. észrevételeire. Marczali Henrik 513

Kérdések a Nyelvőr dolgozó társaihoz:

Vigy, szkvoregély, paricsa, nélki, keletső, engönket 31, 32. —

Válasz nem jött.

Lélé, léllebb 85. — Válasz: 129

Lengetég 85. — Vál. 128

	<i>Oldal.</i>
Kudarcz, kuvarcz 85. — Vál.	128, 178
(Főtt részeg) fődrészeg, fődsüket 85. — Vál.. . . .	128, 129, 178
Tejtestvér 85. — Vál.	128, 129, 177
Bösölés 85. — Vál.	129
Nagyotalanítani 85. — Vál.	128, 129
Székső, sasi kégyó. 126. — Vál. nem jött.	
Csákiék' megyek stb. 220. — Vál.	472
Ból, böl, bul, bül, bú, bü, 176. — Vál.	272, 273
Ok ök uk, ük birt. személyragok 176. — Vál.	272, 273
Fejeink, kalapjaik stb. 176. — Vál.	221, 272, 273
Birtokos összetételek személyragozása 177. — Vál.. . . .	222, 272, 274
Megszárnyalt madár, görzsed, czanczékozás 267. — Vál. nem jött.	
Mintsem, hogysem, semhogy, mintsemhogy 323. — Vál. . . .	471, 567
Sz. László mögötte, az akasztófa alája. 323, — Vál. nem jött.	
Ottanság stb. 323. — Vál.	472
Kuszár 323. — Vál. nem jött.	
Hullaja 323. — Vál.	472
Növénynevek 504. — Vál. még nem jött.	
Kérdések (a szerkesztőséghez intézve) és feleletek	220
A népnyelvhagyományok gyűjtésére von. utasítások	223
Népnyelvhagyományok.	
Nyelvsajátságok	423, 472, 518
Szólásmódok	32, 129, 178, 229, 274, 324, 375, 423, 472
Párbeszédek	132, 182, 233, 474
Elbeszélések	34, 131, 231, 277, 377
Mesék:	36, 37, 46, 86, 87, 132, 133, 182, 233, 279, 523, 285
Csali mesék	425, 475
Találós mesék	38, 89, 133, 185, 234, 280, 325, 476
Mondókák lakodalomra	186, 280, 325, 379, 426 524
Lakodalmi dal	95
Mondóka Gergel napjára	284
Karácsonyi beköszöntő	181
Bethlehemesek beköszöntője	427
Misztériumok.	134, 427
Babonák	35, 85, 130, 180, 230, 275, 325, 475, 522
Tájszók 33, 39, 89, 136, 187, 234, 278, 281. 329, 380, 428, 476, 524	
Mértéknevek	286
Gyümölcsnevek	382
Ikerszók	328, 429
Mesterműszók	45
Állathívó szók	93, 190, 527
Hogy szólnak az állatok?	141, 286, 335
Nevek: Családnevek	93, 143
Keresztnevek.	238
Gúnynevek	44, 94, 142, 287, 336, 432, 479, 528
Helynevek	44, 94, 336

Oldal.

Népdalok	48, 96, 144, 192, 240, 432
Néprománczok	47, 95, 143, 190, 288, 384
Gúnydalok és tréfás versek	240, 383, 431, 480
Táncszók	284, 345, 431, 479
Gyermekversikék	42, 92, 140, 238, 332, 383, 478
G y e r m e k j á t é k o k	43, 93, 141, 284, 333, 430, 427
G y e r m e k m o n d ó k á k	47, 238, 479, 526

TÁRGYMUTATÓ.

Analógia, hamis 443.

Deponens igék eredete 484, 487, 489.

Etimológia: I. Szófejtés.

Fokozás Őrségben 419.

Fordításaink nyelve 389.

Gúnynevekül használt igealakok 437, 441, 442.

Hangátvetés nem vehető föl derűre borúra 340, 355.; két magánhangzó helycseréje 341.; két mássalhangzó cseréje, közvetetlen szomszédságban 341, ha magánh. van köztük 347.; ha magánh. és mássalh. van köztük 353.; egy mássalh. és egy magánh. cseréje 355.

Hangváltozások: I. Magánhangzókéi: 1) rövidülés 77, 271.; *ú ü í* 123.; nyújtás 2, 78.; 2) a magasság változása: illeszkedés 78.; *csíp* mélyhangú 123.; *a: é* 225, 271, *o: i* 2, 272, 412., *u: i* 122., *ju: i* 322, *e: ü* 321., *ő: é é: ő* 123.; 3) zárt és nyílt hangok váltakozása 78, 123, 176, 272, 273, 225, 271, 320.; *é: i* 122., *é: i í: é* 123, 272.; 4) magánhangzók elveszése 78, 373.; *tő* végén 123.; *mghg*zók: be-

toldása 78. — II. Mássalhangzókéi: 1) rövidülés 78, 373, 532.; nyúlás 78, 530.; 2) artikuláció változása 78.; *m: n ny: m g: gy* 322, *v: h v: j?* 323, *j: gy* 322, 373, 413.; jésülés 123.; *ny: n ty: t ly: l* 322.; *ly: j* 122.; 3) lélegzés változása 78, *m: b n: t t: n l: n r: n* 322.; *b: v* 2, *p: f* 322, *d: z v: b* 323, *d: l* 322.; 4) art. és lél. vált. *l: v* 151.; 5) lágyulás és keményülés 3, 78, 124, 322, 371, 372.; 6) mássalh. elveszése 78, 124, 371, 372.; 7) járulék mássalh. 79, *j l n* 124, *sx: cx* 3, *s: cs* 322.; 8) metathesis: I. Hangátvetés.

Hangzók: az *e* magánh. 122, 372.

Hasonulás: *ty* és *gy* előtt *n* h. *ny* 123.

Határozó szókká merevült igealakok 444.

Helyesírás: a kiejtés elve 4, Révai elvei 56, a nyt. bizottság munkálata 99.; külömb, faggat 58.

Helyhatározás 295.; jöjjenek nálunk 518.; Bagyiék megyek 220, 472.

- Helynevek etimol. 18.
 Idegenszerűségek 171, 312, 464, 513.
 Idegen szók l. Kölcsönvételek.
 Időhatározás 299.
 Igealakok névszóul használva 434—444: fölszólító mód 435.; föltétes m. 437.; jelentő m. 438.
 Ikes igék az átnemhatóság kifejezésére 489, 491.
 Jelentés: huzás jelentése átvive 1—4.; a szem szó használata 55.; az állat szó haszn. 292.; hegy- és völgynevek stb. 308, 365.; a más-féle jel. 337.; a butaság 322 synonymája 368.; a nem neve h. a faj neve 413.; árbocz 'fa' 433.; a műszó valójában sosem fejezi ki a jelölt fogalmat 115.; a visszaható igealak jelentései 481.; átható igék tárgy nélkül használva 485.; visszaható ige áthatólag használva 488. l. jegyz.; névszó igének véve 493.; növénynevek eredete 502.
 Képzők l. szóképzés.
 Kölcsönhatást jelölő igék 484.
 Kölcsönvételek: néha más nyelv közvetítésével 68, 105, 245.; nem magyaríthatók a magyarból 70.; az -ár -ér szóvég szláv és német kölcsönvételekben 64, 65, 104.; német szóvégek magyarosítása 103, 242, 409.; kölcsönvételek megítélése 104, 155.
 Kötszók használata: *ha* = hanem 125.; *ha* hiányzik 125.; *mintsem*, *hogysem*, *semhoggy* stb. 323, 471.; kötszókká merevült igealakok 444.; *mi-dön* h. *hol* 460, 513.
 Közmondások, megfelelők a latinban s magyarban 470.
 Kutya nevei s a rá vonatkozó kifejezések 420.; igealakok kutyanekül használva 437, 441.
 Műszavak föladata 113, orvosi műszók 23, természetrajziak 75, 119, 261, 458, 501, jogiak 114.
 Népetimologia: eszter-haj 355, kurjants 436.
 Névelő hiánya 125.; határozatlan n. 312.
 Névadások Örségben 419.
 Névutó, személyragosan ragtalan főnév után 125, 323.; a névutó neve 294.
 Nyelvjárások:
 Esztergom m. 336. Komárom 281, 526. Győr 141. Vas 140. Göcsej (Nagy-Lengyel) 33, 35, 84, 131, 133, 230, 479. Veszprém 36, 89, 233, 279, 280, 325, 375—6, 381, 428, 473, 474. Fehér m. 129, 138, 187, 238, 284, 430. Somogy 475, 480, 522, 377. Tolna 94, 142, 382. Baranya 431, 477.; Örség 330, (Szalafő) 38, 88, 96, 180.; Ormánság 524. — Szlavónia 231, 278.
 Palóczság 34. (Gömör) 132, 182.; 33, 94. Nyitra 40. Hont (Helemba) 43, 93, 287. Heves 41, 92, 141. Nógrád 38, 44, 46. Zemplén 32, 45, 423, 474. Abauj 133, 142, 144, 287, 519. Máramaros 275, 325. Szatmár 32, 93, 130, 141, 185, 186, 190, 229, 234, 275, 282, 423, 430, 524. Hajdumegye 178, 235.; Debreczen 90, 134, 137, 188, 274, 328, 329, 383, 424, 476,

479, 521. Bihar 48, 93, 143, 286. Békés (Orosháza) 182, 288. Pestm. Tinnye 39, 42, 89, 132, 136, 284, 333. Fajsz. 281, 336, 428, 432. Jászkunság 518, 525. Kiskunság 240, 280, 324, 325, 379, 426. Nagykunság 180, 274. Kecskemét 376.

Csongrád 526.; Szeged 179, 235, 324, 472, 518. Csanád 45. Bácsm. 425, 475, 476, 520, 253, 527. Arad 233, 288. Torontál 86, 240, 332, 431.

Torda 95. Szilágym. 381, 384, 424, 431.

Székelység: Csík 41, 46, 92, 139, 236, 284, 331, 335, 427, 479. Háromszék 190, 283, 332. Marosszék 143, 190, 432, 472. Udvarhelym. 144, 186, 322, 377, 384, 427. Sepsí-Uzon 429, 528. — Csángó nyelvj. (Klészse, Moldva) 192, 237, 382, 478.

Nyelvrokonság: nem minden nyelvet szabad a miénkkel rokonítani 159, 197.; a magyar-ugor nyelvrok. bizonyítékai 206.

Nyelvszokás elleni vétségek 171.

Nyelvtudomány művelése 50.; tudományos föladatak 53.; nyelvtudományi irodalmunk 400.

Nyelvújítás szóképzése 59.

Összetétel: hibás ö. 171.; birtokos össz. személyraggal 172, 177, 222, 272, 274. Őrségben 470.

Ragok: nem illeszkedők 78, 417.; ritkább ragos ige- és név-alakok 79. Névrágok: -tól és -té 98.; -ból -róltól ragok magánhangzója 176, 272, 273.: *jük, ük* és *jok, ök* személyragok 176, 272, 273.; több

birtokot jölölő személyrag haszn. 176, 220, 272, 273. helyhat. ragok elhagyása 220, 472.; névragozás az őrségi tájnyelvben 417.: -*ni, nitt, nul* 472. Igeragozás: -*ít* végű igék fölszólító módja 125.: -*nók* h. -*nánk* 125.; őrségi igeragozás 420.

Révai helyesír. elvei 56.

Rokonértelmű szavak a butaságra 368.; a sok rok. szóból magára a népre nem következik semmi u. o.; csere és erdő nem rok. szó 413.; sziget és porond u. o.; vezet és igazgat 515.

Synonymák I. Rokonért. sz.

Szenvedő alak eredete 484.

Szófejtés: nehézség a tulajdonnevek fölhasználásában 18, 19, látszatos egyezések magyar és indogermán szók közt 67.; idegen szók, I. Kölczönvétel; bizonytalanból nem szabad következtetni 385

Szók: hibásan képzettek 170, 12, 64, 150, 152, 153, hibásan összetettek 171.; rosszul használtak 460.; a M. Ny. Szótárából hiányzik 248.; I. Jelentés, Rokonértelmű szók, Műszavak.

Szóképzések elvonás által 421.; ritkább és homályosabb képzők 9, 59, 148, 160.; elő, közép és utóképzők 392. — Igéből ige: nomentán igék 266, 469.; gyakorítók 266, 469.; kezdők 491.; visszahatók 481, 492, szenvedő 484. — Igéből névszó: *ár, ér* 60.; *delém* 79.: -*j* 470. Névszóból névszó: *só ső* 32.; *ár*

ér 64. *nok nők* 148.; *talantelen* 79. 195.; *lag, lan* 535—544.; kicsinyítők 79.; fokozás Örszben 419.
Szórend: az *is* kötőszó helye 125, 373.; N. viszonyában az egyházhoz stb 513.
Szótárszerkesztés elvei 14 a M. Ny. Szótára bírálata: minden számban.
Tárgy nélkül használt átható igék 485.

Természetrizai műszók I. Műszók. Természetrizai nevek 20, 83, 119, 126, 164, 174, 213, 262, 456, 501.; növénynevek különböző eredete 502.
Tulajdonnevek etim. 18.
Tő 20. 79.; tövégi magánhangzó 123.
Visszaható igealak jelentései: visszahatás 481, szenvedés 482, kölcsönhatás 484, átnemhatás 485.

SZÓMUTATÓ.

Acsa 456.
akár 444.
alatt használata 293.
aszó 367.
ágyékok 413.
állat használata 292.
álnok 149.
által kasz. 314.
ám 444.
bajnok 149.
Betekincs 435.
bércz haszn. 311.
bojár 241.
botlékony 374.
bösülés ? 85, 129.
bujbeli 435.
buvár 61.
csak haszn. 54, 467.
csal és *csel* 440.
csalán sokféle alakja 348.
csalmár 162.
csaplár, csapláros 60, 160.
csapodár 62.
csere haszn. 413.
csiszár, 62.
csodál haszn. 486.
csóva, csóvál 421.
csúcs haszn. 310.
csúfondáros 162.

cziczkány 456.
czikkely 243.
czibál, czipál et. 3.
czipel czipel et. 3.
czivakodik, czivódik et. 3.
darutáncz 412.
degesz 457.
dereglye 433.
dobár, dobasz 162.
dögöny-eg-öz 246, 411.
egy hasz. 312.
egyetlen etim. 546.
ellen haszn. 374.
engeönket, -nek, -nyi 32.
enő ? 415.
enyhe 153.
eper 409.
eszter magyarázata 355.
értetődik 482.
évad 79, 422, 504.
fakusz 456.
farcsiga 413.
jánya ? 415.
fegyvernek 149.
fehér, fejér 62.
fenyer 457.
jeszület 482.
félsz, mersz fn, 442.
félszer virágzás 459.

- fillér* 105.
fiu, fiunosztás 415.
foglár 61. 160. 161. 559.
fogoly = *vogel* 244.
folyondár 162.
fölött haszn. 314.
föd részeg 128. 129. 178.
fött részeg, fött süket? 85, 128. 129. 178.
forgács 151.
fusztély 245.
furdáncs 457. 470.
gantér, gantár 105.
gallér 105.
gombár 61. 160.
göbölý 243. 410.
gyékény 246. 411.
gyopár 62.
gyökönni 457.
hagyján 436.
hajtsár 60. 160. 559.
harmadéjja 561.
harsoló 126.
hazudtól 443.
Hegykő 19.
Hiszen 444.
homlok, hornyok 345.
hon 459.
horh-fio, -ag-thetew 218.
hóhér, hengér 242. 104. 105.
hullaja vminek 323. 472.
husáng, suháng, suhatag 351.
iccze 244.
imád haszn. 486.
incselkedik 488.
ivad, l. évad.
ját, játék, játszik 11.
kajacs 151.
kajdács, kadács 151.
kajtár 62.
káposzta 155.
kádár 64.
keletső stb. 32.
kebel 81.
Kehida 19.
kereskedik 488.
király dinnye 458.
kiuszován 250. 412.
komocsin 457.
komposzt 155.
konya 457.
kobor fn. 105.
kopár 162.
koslár 62.
kontár 106.
köböl 410.
köcze 244. 410.
körmed 345.
kő használata 310.
kötör 106.
kudarcz, kuvarcz stb. 85. 128. 178. 414.
kulcsár 64.
kupczihér, hopcziher 105.
kurrens, kurjanacs 436.
kurta kigyó 456.
kuszár? 323.
kutasz 25.
Küküllő 517.
kürt = *tülök* 354.
lajhár; lakmár etim. 558.
lanyha 153.
lapičzkás táncz 250. 412.
lább ige 457.
látáb 247.
lebuj 435.
leves 435.
léle? 85. 129.
lény, lényeg 359.
luosicsag? 416.
ma etim. 339.
majd etim. 339.
más etim. 337.
megesi légy a sebet 412.
megírni haszn. 514.
mentsvár 436.
mereglye, mereklye 152.
mernám, merném 438.

mersz fn. 442.
met, metsz, metél 11.
messzely 243.
mivolt haszn. 359.
monnó etim. 338.
most etim. 339.
mozsár 106.
mozsárvirág 457.
nagyotalanít? 85, 128, 129.
nélki (néki)? 31.
nyako 457.
nyuzár 162.
ojján 436.
ólom 193.
orbonász 494.
orom haszn. 311.
ostábla 289.
ostály 81, 245.
ottanság stb. 323, 472.
örem 220.
pariscsa? 31.
pántok 413.
pendely 243, 410.
pelengér 104, 105.
pernehajder 106.
persely 243.
petymeg 456.
porhon 459.
Pusztaszer 21.
ráncz 388.
redő 386.
rend 387.
rézkigyó 456.
sajtár 61, 106, 160.
sikér 65.
sivár, sivány 63.
sodar 106.
solymár 61, 64.
sovár, sovány 63.
suhanczár 102.
szabadna, szabadott 493.
szablya 151.
szakmány 412.
szem használata 55.
szeme koponyája 247, 411.

szemkökény 247, 411.
szí etim. 2.
szilács, szivács 151.
szip, -pant, -ál etim. 3.
szironták 458.
szírom 458.
szirt haszn. 309.
szil etim. 3.
sziv (ige) etim. 2.
szivárvány etim. 4.
szkvoregély? 31.
szop etim. 3.
szorom 269.
szurdancs 457.
talán 444.
találomra 439.
tanács 150.
tarts fn. 436.
ták 458.
tárnok 149.
teher, terh. 344.
temonda, temondád 443.
tengely 243.
tetik, tetszik 11.
tető haszn. 310.
toll 342.
töltsér 62.
törzs 457.
turbolya 245.
tündér 62.
uhug? 416.
uralkodik 491.
uszován, kiuszován? 412, 250.
üter 25.
ütleg 440.
vagyon, vagyom 441.
vehem, vemhes 345.
vezet és igazgat 400, 515.
vezér 61, 161.
végestelen etim. 545.
végphetetlen 98.
végtére 97.
vigy (ügy), vigyel? 31.
völgye a fának 249, 412.
Zsompör 107.

Stanford University Libraries

3 6105 015 082 956

M

V

18

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.

--	--

